

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

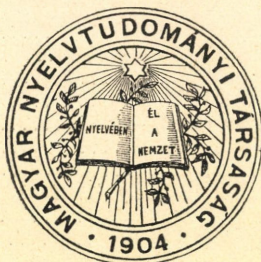
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XXVII. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1931

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET

Növedék naplója

19 49 Sz. 376

F4186/85

Lelt.
1980.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1931-ben.

† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000	korona
† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200	„
Balogh Jenő, Nagylózs (1921—1931)	24'02	pengő
Balogh József, Budapest (1924)	100000	korona
5 Baranyai Béla, Debrecen (1924—1925)	270000	„
Baranyai Zoltán, Genf (1922—1931)	60'00	pengő
Bárdos Remig, Pannonhalma (1920—1931)	46'68	„
† Bartóky József, Budapest (1923)	2000	korona
Bátky Zsigmond, Budapest (1924—1931)	84'00	pengő
10 Becker Henrik, Lipcse (1926—1931)	115'70	„
† Bedő Albert, Budapest (1918)	200	korona
Benkő József, Budapest (1923)	1000	„
† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200	„
Bogdánfy Ödön, Budapest (1919—1926)	150000	„
15 Boldisár Kálmán, Debrecen (1921—1922)	1000	„
Bonkáló Sándor, Budapest (1920—24)	10000	„
Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000	„
Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200	„
Budapest: Első M. Ált. Bizt. Társaság (1912—1918)	300	„
20 Budapest: Hazai Bank (1928)	200	pengő
Budapest: József Műgyetem könyvtára (1916—1922)	2000	korona
Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	„
Budapest: Orsz. Közp. Takarékpénztár (1908)	200	„
Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1921)	3000	„
25 Budapest: Székesfőv. Közlek. R. T. (1929)	200	pengő
Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000	korona
Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000	„
Csorna: Prémontrei könyvtár (1905—1922)	2000	„
Csúry Bálint, Kolozsvár (1922—1931)	30'00	pengő
30 Debrecen városa (1922)	10000	korona
† Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924—1926)	218000	„
Ecséri Lajos, Szentek (1923—1924)	100000	„
Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926)	1000000	„
Erdélyi Lajos, Budapest (1923—1931)	52'00	pengő
35 Erdős János, Rákosszentmihály (1917—1923)	1000	korona
Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600	„
Esterházy hercegi könyvtár (1923—1931)	616'00	pengő
Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200	korona
Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	„
40 † Frencz Géza, Budapest (1923—1924)	10000	„
Gálos Rezső, Győr (1921—1930)	20'28	pengő
† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300	korona
Gombássy Imre, Budapest (1924)	100000	„
Gombocz Zoltán, Budapest (1908—1931)	140'00	pengő
45 Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908—1923)	1200	korona
Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921—1931)	48'00	pengő
† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200	korona

	Halász Dénes, Sárospatak (1920—1923)	500	korona
	Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922)	2000	"
50	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200	"
	Heltai Lajos, Budapest (1923)	100000	"
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200	"
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200	"
	Hóman Bálint, Budapest (1923—1924)	12000	"
55	Horger Antal, Szeged (1915—1926)	700000	"
	Horger Antal neje emlékezetére (1916—1926)	700000	"
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	"
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904—1923)	6000	"
	Horváth Endre, Budapest (1922)	1000	"
60	Horváth János, Budapest (1915—1921)	400	"
	Pálóczi Horváth Zoltán, Budapest (1923)	2000	"
	Jakubovich Emil, Budapest (1921—1930)	40'00	pengő
	Jambrekovich László, Budapest (1919)	200	korona
	Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923)	5000	"
65	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	"
	Jánosi József, Veszprém (1925—1931)	105'00	pengő
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	korona
	József, főherceg Ö Fensége (1921)	2000	"
	† Karácsonyi János, Nagyvárad (1925)	1000000	"
70	† Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200	"
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200	"
	Kecskemét városa (1923)	10000	"
	Kis-Erős Ferenc, Kalocsa (1920)	300	"
	Klemm Antal, Pannonhalma (1920—1931)	113'00	pengő
75	Kollányi Ferenc, Budapest (1920—1931)	108'16	pengő
	Báró Kornfeld Móric, Budapest (1926)	2000	ar. kor.
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	korona
	† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904)	200	"
	† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200	"
80	† Lehr Albert, Budapest (1910)	200	"
	Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200	"
	Lenk Adolf, Budapest (1919)	200	"
	Losonczy Zoltán, Budapest (1923—1931)	80'00	pengő
	Mader Béla, Budapest (1923)	2000	korona
85	Gróf Majláth Gusztáv, Gyulafehérvár (1908)	200	"
	Majovszky Pál, Budapest (1920)	300	"
	Manninger Vilmos, Budapest (1919—1921)	700	"
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919—1921)	700	"
	Melich János, Budapest (1916—1931)	133'00	pengő
90	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	korona
	R Nagy László, Budapest (1923—1930)	13'00	pengő
	† Nátly József, Budapest (1921—1922)	1500	korona
	Neményi Sándor, Budapest (1924)	100000	"
	Ország Sándor, Budapest (1924)	850000	"
95	Óváry Ferenc, Veszprém (1905—1920)	300	"
	Palkovics Sándor, Egervár (1922—1930)	10'96	pengő
	Pannonhalma; Szt. Benedek-rend főkönyvtára (1922)	2000	korona
	† Pápay József, Debrecen (1922—1927)	22'24	pengő
	Pázmán József, Budapest (1923—1930)	10'16	"
100	Pécs: Ciszt. főgimnáziumi önképzőkör (1906)	200	korona
	† Péller Pál, Veszprém (1905)	200	"
	Perczel György, Budapest (1921—1929)	77'60	pengő
	Pintér Jenő, Budapest (1913—1928)	45'36	"
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	korona
105	Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000	"
	Quittner Ervin, Budapest (1925)	850000	"
	† Rada István, Veszprém (1905—1927)	208'02	pengő

	Radó Antal, Budapest (1918)	200	korona
	Ifj. Radványi Sándor, Kótaj (1923).....	2000	"
110	† Réthelyi Prikkel Marián, Győr (1922)	1000	"
	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000	"
	Rust József, Budapest (1906)	500	"
	Sági István, Budapest (1923—1931)	50'00	pengő
	† Semsey Andor, Budapest (1904—1912)	4000	korona
115	Simon György, Veszprém (1922—1928)	25'24	pengő
	Sopron városa (1922)	5000	korona
	† Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000	"
	Szabó Béla, Soroksár (1918—1928)	20'01	pengő
	Szacelláry György, Budapest (1921).....	2000	korona
120	Szeged: Tud.-egyet. m. nyelv. szeminárium (1908).....	200	"
	† Székely István, Budapest. (1921—1925)	235700	"
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923—1924)	15000	"
	† Szily Kálmán, Budapest (1904—1924)	100000	"
	† Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922—1928)	18'16	pengő
125	Szinnyei József, Budapest (1906—1923)	101000	korona
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	"
	Szöcs Ferenc, Budapest (1904—1930)	48'08	pengő
	† Tagányi Károly, Budapest (1920—1924)	26000	korona
	† Thallóczy Lajos, Bács (1916—1918).....	400	"
130	Tolnai Vilmos, Pécs (1917—1931).....	91'00	pengő
	Tóth László, Budapest (1923—1924)	23000	korona
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	"
	Vargha Damján. Pécs (1912—1928)	60'22	pengő
	† Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000	korona
135	Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	"
	Veszprém: Papnevelő könyvtára (1906)	200	"
	Veszprém városa (1922)	2000	"
	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000	"
	† Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000	"
140	Vikár Béla, Budapest (1920—1925)	61700	"
	Viszota Gyula, Budapest (1919—1931)	10'02	pengő
	Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920—1921)	3600	korona
	† Wodianer Artúr, Budapest (1904).....	200	"
	† Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000	"
145	Gróf Zichy István, Divény (1919—1930)	75'13	pengő
	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916—1921)	2000	korona
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905—1927)	8'16	pengő
	Zlinszky Aladár, Budapest (1918—1921)	500	korona
	Zolnai Gyula, Budapest (1913—1927)	200'00	pengő
150	Zsirai Miklós, Budapest (1922—1924)	100000	korona
	Zsíros Lajos, Nagyikinda (1919)	200	"

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXVII. ÉVF.

1931. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

Nyelvhelyesség és nyelvtudomány.

(Az 1931. január 27-i közgyűlésen elmondott elnöki beszéd.)

Tisztelt Társaság!

A nagyközönségnek az a része, amelynek némi grammatikai műveltsége van, valamennyi nyelvtudományi probléma közül a nyelvhelyesség iránt érdeklődik legjobban.

Mikor 1872-ben SZARVAS GÁBOR megindította a Magyar Nyelvőrt, s különösen az első kötetekben sorra kipécézte a napilapok, tankönyvek, tudományos munkák s az egyes írók nyelvének magyartalanságait, a napilapokban, folyóiratokban, az Akadémián évekig tartó szenvedélyes vita indult meg az orthologusok s a neologusok között. A közönség érdeklődésének jele az is, hogy később az egyes napilapok — a Budapesti Hírlap RÁKOSI JENŐ irányítása mellett, a Pesti Hírlap TÓTH BÉLA idejében, az Az Újság KENEDI GÉZÁVAL s a Magyarság HALÁSZ GYULÁVAL — külön nyelvművelő rovatot tartottak fenn. A Magyar Nyelv előfizetői közül is igen sokan egyebet sem olvastak el egy-egy számból, mint LEHR ALBERT cikkeit, amelyek egy-egy kifejezést, fordulatot vagy szóhasználatot állítottak pellengérré.

Ennek a nagy érdeklődésnek könnyen érthető oka van. A nagyközönség, a nem-nyelvész a nyelvet természetesen a beszélő ember szemzögéből tekinti; számára a nyelv a gondolatok kifejezésének eszköze. Elsősorban tehát az érdekli, hogy ez az eszköz helyes, szabatos-e, gondolataink adaequat kifejezője-e; minden nyelvi jelenséget értékel és nem a nyelv történeti fejlődésébe igyekszik beleállítani.

Ezzel szemben a nyelvészek érdeklődése nyelvhelyességi kérdésekkel szemben feltűnően csekély. A legtöbb nyelvész, ha nyelvhelyességi kérdésekben döntő bírónak felhívják, ha őszinte merne lenni, azt felelné: 'én a nyelv történeti fejlődését vizsgálom, törvényeket állapítok meg benne, de bírāja nem akarok lenni', vagy: 'magam is szeretném tudni, hogy mi a nyelvhelyesség'. Az ilyenfajta nyilatkozatok egész sorát idézhetném. OSTHOFF (Schriftsprache u. Volksmundart 25) határozottan kijelenti: „es giebt überhaupt in dem Auge unbefangener, echt historischer Sprachbetrachtung kein richtig und falsch einer Sprachform; auf alle geschichtliche Entwicklung sind die Begriffe von recht und unrecht nicht anwendbar“. Még jellemzőbb a paradoxonokat kedvelő FRITZ

MAUTHNER válasza: „Wer spricht richtig? Niemand oder jeder. Es kommt ganz auf den Sinn der Frage an. Wann sprechen wir richtig? Niemals oder immer.“ (Zur Sprachwissenschaft.² 1912. 165).

Nem csoda, ha a nyelvhelyesség elméletével foglalkozó számbavehető munkák száma igen csekély. Ha az alábbi összeállítás nem is teljes, igazán értékes munka alig maradt ki belőle.

ADOLF NOREEN, Om språkriktighet. 2. kiad. Upsala, 1888. (Többször megjelent; utóljára Spridda Studier. 1895.) — Német fordítása ARVID JOHANNSONTÓL: Über Sprachrichtigkeit: IF. I, 95—157. [Ism. SEB. K.: NyK. XXIII.] — A. JOHANNSON, Zu Noreens Abhandlung über Sprachrichtigkeit: IF. I, 232—55. — E. SETÄLÄ, Oikeakielisyydestä. (1893. nov. 18-án tartott székfoglaló.) Valvoja, 1894. Kny. Porvoo, 1894. — UO., Über die Sprachrichtigkeit. Mit besonderer Rücksicht des finnischen Sprachgebrauchs: FUF. IV, 20—79. (1904.) [Ism. S. Zs.: NyK. XXIV, 233—6.] — O. JESPERSEN, Mankind, nation and individual from a linguistic point of view. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo, 1925.) Különösen az 5. és 6. fejezet.

*

Minden nyelvhelyességi elmélet valamilyen normát állít fel, s e normához viszonyítva igyekszik eldönteni, hogy egy-egy nyelvi kifejezés helyes-e vagy helytelen. A legfontosabb normák a következők: 1) az irodalmi nyelv mint norma; 2) a grammatikai-történeti norma; 3) a népnyelv mint norma; 4) a célszerűség mint norma; 5) a tekintély mint norma; 6) a földrajzi norma; 7) a logikai norma; 8) az esztétikai norma. Természetes, hogy a felsorolt normatív szempontok a legtöbb nyelvhelyességi elméletben vagy nyelvművelő iránynál nem a maguk tisztaságában, hanem összefonódva, kombinálva jelennek meg. Lássuk őket egyenként.

1) Az irodalmi norma. A nyelvhasználat tekintetében követendő norma a nagy írók nyelvszokása. S itt rögtön felvetődik ez a kérdés: Minden nagy író nyelve vagy csak egynemely választottaké? — Marcel Proust az újabb francia irodalom egyik legünnepeltebb nagysága. Elismeri ezt PAUL SOUDAY is, de mellékesen mégis megjegyzi, hogy Proust nyelve 'grammatikailag korántsem mondható kifogástalannak'. Ime néhány idézet: „Certains phénomènes . . se produisent assez lentement pour que la sensation même du changement nous *est* [*soit*] épargnée“, vagy: „Quoiqu'elle ne lui eût pas caché sa surprise qu'il *habitait* [*habitât*] dans ce quartier“ stb. — Herczeg Ferenc „Szelek szárnyán“ c. pompás könyvéből a Magyar Nyelvben (I, 231) a következő lehetetlen mondatot idéztem: „Kérem olvasóim közül *azokat*, akik jó ízlésű ember *létére* nem szeretik a

politikát...“ Ugyancsak a Magyar Nyelvben (XIV, 140) BERETTYÓ JÁNOS megrója Herczeget, „a szabatoság ele-gáns mesterét“, hogy újabb regényeiben egyre gyakoribb a névelő helytelen használata: „a hófehér ajka, a duzzadt ajkán...“ stb. — Jókai írói nagyságát senki sem vonja kétségbe, és mégis TOLNAI (Jókai és a magyar nyelv: MNy. XXI, 95) ezt írja róla: „Sajátságos, hogy Jókai, aki valóságos tárháza a magyarság viráginak, a tősgyökeres, szemenszedett sajátosságoknak, ... egyszersmind az idegenszerűségeknek, hibás szófűzésnek, vétkes szólásoknak olyan gazdag példatára is, hogy műveiből egy teljes Antibarbarus kitelik.“

Nyilvánvaló tehát, hogy nem minden nagy írónak, hanem csak a kiválasztottaknak a nyelve tekinthető mintaképnek. Ismeretes, hogy az angolban Shakespeare, a franciában Voltaire, a németben Lessing, Herder és Goethe, a latinban Cicero és az aranykor nyelvét tekinti a köz-felfogás az irodalmi nyelv követendő példaképének. A magyar mintaképek Petőfi, Arany és Gyulai.

„Petőfi, Arany, Gyulai — írja BERETTYÓ JÁNOS (MNy. XV, 5) — prózában és versben, gyakorlatban és — a két utóbbi — elméletben is, legkiválóbb képviselői a művészi magyarságnak. Klasszikusan egészséges nyelv és műérzék: mindhármuknak egyaránt jellemző őstulajdona; csak Petőfiben a lángelme ösztönszerű közvetlensége, Aranyban történeti érzék és valódi mély filológiai érdeklődés, Gyulaiban stilkritikai tudatosság színezi egyénileg a stílus magyar művészetét.“

Ha mármost az irodalmi nyelvhelyesség elméletét, minden más szempont mellőzésével, pusztán a nyelvész szemével nézzük, egész sereg ellentmondás tolul ajkunkra.

Követendő norma a nagy írók nyelvszokása!

Hát ahol nincs irodalom, ahol nincsenek sem kis, sem nagy írók, ott nincs nyelvhelyesség sem, illetőleg ott nincs is értelme nyelvhelyességről beszélni? Tavdai vogul, kólai lapp vagy kirgiz nyelvhelyesség nincsen? Mert ha nincsen, akkor az egész kérdés nem érdekli a nyelvészt, akkor kívül esik a nyelvtudomány területén.

Másodsorban az az érzésünk, hogy az egész okoskodás körben mozog. Norma a nagy írók nyelvszokása; nagy író az, aki ezt a nyelvet legjobban írja. Ahhoz, hogy én épen Arany és Gyulai nyelvét válasszam mintaképnek, nem pedig Jókaiét és Eötvösét, megint csak valamilyen normára van szükségem!

Harmadszor, ami a legfontosabb, az irodalmi nyelv sem állandó: változik, fejlődik. Az talán még elképzelhető, hogy a humanista számára Cicero nyelve a követendő és követt mintakép, mert a latin nyelv holt nyelv. De naivság volna azt hinni, hogy Meredith és Kipling Shakespeare nyelvén ír, akinek a nyelvét már Pope XVIII. századi

kiadása modernizálta — kényszerűségből; naivság volna azt hinni, hogy Flaubert és Anatole France Voltaire nyelvén ír, vagy egyáltalában képes volna arra, hogy Voltaire nyelvén írjon. Herder, Lessing és Goethe nyelvére BEHAGHEL megjegyzi: „In den prosaischen Schriften dieser Schriftsteller können wir kaum eine Seite aufschlagen, ohne auf Wörter und Wortverbindungen zu stossen, die uns fremdartig klingen... zwischen ihrer und unserer Sprache liegt ein gutes Stück sprachlicher Entwicklung.“

De nagyon csalódnék az is, aki azt hinné, hogy ma élő legjobb prózáíróink nyelve grammatikailag azonos Arany és Gyulai prózájával, hogy az ő haláluk óta a magyar irodalmi nyelv nem változott. Csak két apróságot említek. A Magyar Nyelv VIII. kötetében (87) GRAMMATICUS megróttá Herczeg következő mondatát: „Janika zöld búzakalással a fogai között bandukolt a dülőúton.“ Tökéletesen igaza van; 70—80 évvel ezelőtt nem így írták volna, hanem: „Habos lovon fut egy vitéz, vértobogó kezében“ (Czuczor). „Pórleány jött, korsó a kezében“ (Petőfi). „Etele fölállott, kehety a kezében“ (Arany). Így volt ez a régi nyelvben is: „A király, kalap a fejében, előlépék a tűztől“ (Bethlen M.). S ezt látjuk a rokon nyelvekben; pl. a finnben: „hän astui sisään piippu suussa, miekka kädessä“ a. m. 'belépett pipa a szájban, kard a kézben'. De az is bizonyos, hogy ezt a szerkezetet a mai magyarban alig használja valaki, s jellemző, hogy maga GRAMMATICUS is Herczeg megrótt mondatát nem így javítja ki: „búzakalász a fogai között“, hanem megváltoztatja: „búzakalászt tartva a fogai között“.

Arany és Tompa a tagadó alakú, de állító értékű felkiáltó mondatokban a feltételes módú állítmány mellett a régibb nyelvszokásnak megfelelően a *nem* tagadó szót használta: „A halálos ágyon ki meg nem bocsátna“ (Arany, TE.). „Van-e, ki benned, oh tavasz! édes gyönyört *nem* érzene?“ (Tompa, Májusban). Ma mindenki így írná: „meg *ne* bocsátna, *ne* érzene“, aminthogy általában a tiltó *ne* a feltételes mondatokból mindjobban kiszorítja a tagadó *nem*-et.

A tételt tehát legfeljebb így fogalmazhatnám meg: Követendő példa nem egyes nagy írók, hanem a mindenkori nagy írók nyelvszokása.

2) A grammatikai-történeti norma a nyelvhelyességi irodalomban kettős fogalmazásban jelentkezik. Egyik fogalmazása így hangzik: Nyelvhelyességi kérdésekben a régi nyelv tanúsága a döntő; a régibb nyelvalak helyesebb, mint az újabb.

A régiségnek ez a tisztelete természetszerű következménye annak a régebben nagyon elterjedt téves felfogásnak, hogy a nyelv fejlődése romlás: „consuetudo loquendi in motu est: itaque solet fieri ex meliore deterior“, — amint

VARRO mondja. Maga HUMBOLDT is a nyelvfejlődésben két korszakot különböztet meg; az első teremtő korszakot, „wo der lautschaffende Trieb der Sprache noch im Wachstum und in lebendiger Tätigkeit ist“, s egy másodikat, „wo nach vollendeter Gestaltung wenigstens der äusseren Sprachform ein scheinbarer Stillstand eintritt und dann eine sichtbare Abnahme jenes schöpferischen sinnlichen Triebes folgt“. Még határozottabb formában jelentkezik ez a felfogás BOPP műveiben; szerinte azok a külső változások, amelyeket az indogermán nyelvekben megfigyelhetünk, nem fejlődést, hanem 'betegséget, megcsonkulást, romlást' jelentenek.

Az előbbi álláspont végső konzekvenciáit a svéd RYDQVIST vonta le, aki a XIII. századi svéd nyelvet tekinti követendő mintaképnek. Ugyanezen az állásponton van RÉVAI MIKLÓS is, aki a régi magyar nyelvet nemcsak azért tanulmányozza, hogy nyelvünk fejlődéstörvényeit megállapítsa. Az ő szemében a régiség, a veneranda antiquitas, utánzásra méltó, s a nyelvhasználat kétes eseteiben a döntő bíró szerepét játssza.

A történeti normával közel rokon a nyelvtani norma. E szerint helyes az a nyelvalak, amely a nyelv fejlődéstörvényeinek megfelel. Törvényen természetesen elsősorban hangtörvényeket kell értenünk, a nyelvfejlődés lélektani törvényei, az analogia a grammatikai nyelvhelyesség hívei előtt nem rokonszenvesek.

A nyelv fejlődéstörvényeit a nyelvész ismeri legjobban, tehát a nyelvész a nyelvhelyesség hivatott őre.

Ezt a szerepet a nyelvész, illetéktelensége tudatában, tisztelettel elhárítja magától. A nyelvtörvények nem apriori, hanem tapasztalati törvények: a nyelvtörténet tényeiből vonjuk el őket. Hogyan lehetne az ilyen tapasztalati törvényt a nyelvi tények megítélésében normaképpen alkalmazni? És másodszor a nyelvtudomány tapasztalati törvényei nem végérvényesek: a tudomány fejlődésével együtt változnak. Ami mai ismereteink mellett helytelennek látszik, lehet, hogy holnap helyesnek bizonyul és megfordítva. A finnben a régi *ensimäinen*, *ylimäinen* helyett az *ensimmäinen*, *ylimmäinen* alakokat kezdték használni, mert hiszen — úgy gondolták — az *ensimpä-*, *ylimpä-* felsőfokok származékai. Később kiderült, hogy a felsőfokban az *mm-t*, illetőleg *mp-t* a középfok analogiás hatása magyarázza, tehát 'grammatikai' szempontból az *ensimäinen* stb. alak a 'helyes'. (FUF. IV, 42—3.)

A Nyelvőr orthologusai a nyelvújítók *estély*, *ünnepély*, *erély* stb. alkotásait két okból kárhoztatták: 1. a magyarban nincs denominalis *-ály*, *-ély* képző (csak deverbális); 2. nem lehet deverbális képzővel denominalis származékokat alkotni. Ma már tudjuk, hogy a magyarban igenis van denominalis *-ály*, *-ély* névszóképző (*homály*, *lapály*, *személy* NyK. XLV, 1), s hogy a finnugor nyelveknek épen egyik legjellemzőbb

sajátsága, hogy nincs szigorú határvonal a denominális és a deverbalis szóképzés között.

Ismeretes GYULAI, BRASSAI és ARANY vitája a Fóti dal egyik soráról: „Bort megissza magyar ember“. BRASSAI, abból indulva ki, hogy a mondattárgy határozott vagy határozatlan volta grammatikai alakjától függ, hibáztatja Vörösmartyt azon az alapon, hogy a névelő nélküli tárgy a magyar mondatban csak határozatlan lehet. ARANY, aki ilyen szerkezettel maga is él („Szép szivárványt barna felhőn nézte ábrándos fiu.“ — „Rázta le nyílvezzőt, valamint pozdorját“ BH.), továbbá GYULAI, nyelvérzékükre hivatkozva, védik az idézett sort. Ma tudjuk, hogy a mondattárgy határozott vagy határozatlan volta logikai (s nem grammatikai) feltételektől függ: névelőtlen tárgy mellett is állhat tárgyas igealak, ha logikailag határozott (pl. „Síró anyát teküncsed“ OMS.). Erre a vitára is el lehet mondani: „A nyelvész rosszul tudja, a költő jobban érzi.“

3) A népnyelv mint norma. A hatvanas években a természettudományok és különösen a darwinizmus hatása alatt SCHLEICHER és MÜLLER MIKSA a nyelvtudományt is a természettudományok közé sorolták. E felfogás szerint a nyelv élő organizmus, amelynek saját fejlődéstörvényei vannak. A nyelv élete folytonos változás: fejlődés. Minél szababban, minden külső befolyástól menten fejlődik, annál jobb. Az igazi nyelv, a κατ' ἐξοχήν nyelv tehát a nyelvjárás. „A nyelv igazi és természetes élete a nyelvjárásokban lüktet“ (MÜLLER MIKSA). Nyelvhelyességi kérdésekben a népnyelv vallomása a döntő; az irodalmi nyelv, mint nyelv, a nyelvjárással szemben másodrendű fontosságú (OSTHOFF i. m.).

A mi nyelvhelyességi irodalmunkban ennek a felfogásnak szószólója az erdélyi GYERGYAI FERENC. „Mi a biztos alap, amelyen meg lehetne állani?“ — kérdi 1856-ban megjelent „A magyar nyelv sajátosságai“ c. munkájában. „Az élő beszéd a valódi kútfő . . . figyelni kezdtem az élő beszédre, még pedig a tiszta magyarok beszédére, amilyenek a jászok, kúnok, székelyek . . . ezek közt is leginkább figyeltem a csak magyarul tudó hölgyek beszédére . . .“ (Előszó.) Még tovább megy 1872-ben megjelent „Magyarosan“ c. művében. Csak az helyes, ahogyan a nép beszél; a nép nyelvétől eltérő irodalmi nyelvhasználat helytelen. lme egy példa: „Úgynevezett marasztaló ban, ben nincs a magyar nyelvbe. A magyar nép nem beszél ban, ben-nel, szájából mindenütt csak ba, be hallik.“ SZARVAS GÁBOR is szívesen hivatkozik nyelvhelyességi kérdésekben a népnyelvre, de ezt az egyoldalúságot még ő is megsokalta (Nyr. II, 56).

MÜLLER MIKSA tanítványa PONORI THEWREWK EMIL 1873-ban megjelent „A helyes magyarság elvei“ c. pályamunkájában. A nyelvhelyesség kérdésében „a megoldás alapja

szerinte sem az apriori-féle bölcselkedés, sem az idegen nyelvek példája, sem irodalmi nyelvünk bevett szokása nem lehet, hanem egyes egyedül a népnyelv, mely a nemzeti szellem leghívebb kifejezője“ (92).

4) A célszerűség mint norma. A NOREEN már említett „Om språkriktighet“ c. munkájában fejtette ki azt a sajátos nyelvhelyességi elméletet, amelyet ő rationalis, JOHANSSON találóbban célszerűségi elméletnek nevez. Mi a beszéd célja? A kölcsönös megértés. Az a nyelvhasználat a leghelyesebb, amely a beszéd céljának legjobban megfelel. A nyelv a gondolatközlés eszköze; az a nyelvvalak a legjobb, amely gondolatainkat leghívebben közli a hallgatóval. Tehát nemcsak a beszélő szempontjából kell a használt kifejezés helyes vagy helytelen voltát megítélnünk, hanem a hallgató szempontjából is; ez utóbbi a fontosabb. Nem elég az, hogy a nyelvvalak a beszélő gondolatának adaequat nyelvi kifejezése legyen; helyessé csak akkor lesz, ha a hallgató is megérti. Tehát pl. helytelen (a hallgató szempontjából), ha valaki Kant filozófiájában járatlan hallgatóság előtt a *der reine Vernunft*, *das Ding an sich* kifejezéseket használja; helytelen (de persze nem purisztikai okokból), ha valaki műveletlen hallgatóság előtt a *perfid*, *nonchalant* idegen szavakat használja *treulos*, *lüssig* helyett, mert félreértik vagy nem értik meg; helytelenek a homonym szavak, mert a megértést nehezítik (pl. *Lehne*, *lehne* = 1. 'támasz'; 2. 'vaddisznó'; 3. 'Helene'; 4. 'das Lehn' fn. és a *lehnen* ige több alakja).

Másfelől helytelen (a beszélő szempontjából), ha nehezen kiejthető szavakat használ (pl. *salon*, *balkon* e. h. *salong*, *balkong*); helytelen a hosszabb alak a rövidebb helyett, mert kiejtése több munkával jár (*Einfältigkeit* ~ *Einfalt*, *grammatikalisch* ~ *grammatisch*) stb., stb.

NOREEN meghatározása a következő: „Leghelyesebb az a nyelvvalak, amelyet a mindenkori hallgatóság legpontosabban és leggyorsabban ért meg, s amelyet a beszélő legkönnyebben ejt ki“, vagy rövidebben: „leghelyesebb az a nyelvvalak, amely a megkívántató világossággal a lehető legnagyobb egyszerűséget kapcsolja össze“.

NOREEN a helyesség fogalmát a célszerűség fogalmával azonosítja. A nyelvhelyességnek nincs állandó normája. Nem mondhatjuk azt: ez a kifejezés a legjobb, hanem csak azt: ebben az esetben a legjobb. Ami itt jó, ott rossz; ami ma jó, holnap rossz.

Kétségtelen, hogy ebben a felfogásban van valami igazság, de ha a következtéseit olyan mereven vonjuk le, mint NOREEN említett értekezésében, voltaképpen odajutunk, hogy a mesterséges világnyelveket, az eszperantót vagy az időt kellene a nyelvek ideáljának tekintenünk.

5) A tekintély mint norma. Helyes az, amit egy tekintélyes testület (akadémia, kormány) helyesnek tart vagy egyszerűen elrendel. A francia akadémia nyelvművelő munkásságának kétségkívül volt valamelyes hatása a francia nyelv fejlődésére. A német Sprachverein kormányrendeletekkel küzdött az idegen szavak felesleges használata ellen. A magyar helyesírást ugyancsak kormányrendelet szabályozza.

6) A logikai norma. Helyes az a nyelvi kifejezés, amely a gondolkodás törvényeinek megfelel. Semmi sem helyes, ami e törvényekkel ellenkezik. A logikai nyelvhelyesség tipikus képviselője nálunk GELEJI KATONA ISTVÁN. Helytelen az, „ahogy a község gorombájúl szokott szállani“; a logika nevében kijavítja a nyelvzsokást: „az embernek *teremtése*, az Isten nevének *káromlása*“ helytelen; helyes: „az embernek *teremtetése*, az Isten nevének *káromlattatása*“; „12 *apostol*“ helytelen, helyes: „12 *apostolok*“. GELEJI KATONA fajtája ma sem veszett ki. Sok nyelvművelőnk ma is el-elfelejti, hogy a nyelv sem nem logikus, sem nem illogikus, hanem alogikus. Az efféle okoskodó, pontoskodó írásmód: „végleges alkalmaztatásért folyamodik ... Hornig kineveztetése más szempont alá esik ...“ — ma sem ritka. Egyik nyelvművelőnk a logika nevében tiltakozott a *nincstelen* kifejezés ellen: hiszen aki a semmi hiányában szenved, az módos ember! Persze igaza van JESPERSENNEK, hogy azok a nyelvművelők, akik folytonosan a logikára hivatkoznak, nem is annyira a logikára gondolnak, mint inkább a 2000 év óta mindenható latin grammatika schemáitól nem tudnak szabadulni! *Senkit sem láttam, 12 apostol* nem azért helytelen, mert illogikus, de azért, mert a latin nem így mondaná, hanem: *neminem vidi, 12 apostoli*. Érdekes, hogy erre már MEDGYESI PÁL rájött. A *Dialogus Politico-ecclesiasticus* előszavában ezt írja: „Nagy fogyatkozásnak tartom, hogy az mi nyelvünket a Deák nyelvhez szoktuk mérni... én azt itélem, hogy magyarul legigazabban és legtisztábban az tudna szólni, aki egyébként értelmes ember lévén, semmi nyelvet nem tudna...“

7) A földrajzi norma. Hol beszélük a legszebb angol nyelvet? Hol beszélük a legszebb, legtisztább, leghelyesebb francia, olasz vagy magyar nyelvet? Az efféle gyakran hallható kérdésekre rendszerint kétféle feleletet kapunk. Vagy megjelöl a közfelfogás egy-egy várost, vidéket, mintha volna egy super-dialektus, amely a többinél tisztább, értékesebb; így: angolul legszebben, leghelyesebben Oxfordban, franciául Poitouban, olaszul Firenzében beszélnek. De nem ritkaság az sem, hogy mindenki a saját szülőföldje nyelvét tartja mintaképnek. VÖRÖSMARTY szerint Fehér megyében, BAJZA szerint Heves megyében beszélnek legszebben magyarul. Ezt a partikularizmust gúnyolja ki a finn szólás-mondás is: „Ei missie puhuta niin selvie suomie ku Lammil puhutaa; siell' ei kiennetä

eikä vienneté.“ — Jól mondja JESPERSEN, hogy az efféle kérdéseknek nincs semmi értelmük. Legfeljebb azt felelhetnek: A legtisztább londoni angol nyelvet Londonban beszélük, a legtisztább debreceni nyelvjárást Debrecenben stb.

9) Az esztétikai norma. Helyes az a kifejezés, amely kielégíti esztétikai érzésünket, helyes nyelv a szép nyelv. A humanizmus nyelvtanában az euphonia nagy szerepet játszott. Nyelvújítóink, JENISCH hatása alatt, sokat foglalkoztak a szavak szépségével: „*Nyögdécselni*, — írja KAZINCZY Berzsenyinek — ezt a szót valaha én faragtam. Azt hittem, hogy szép. Nem: *nyögdelleni*, ez szép.“

*

E vázlatosan ismertetett nyelvhelyességi elméletek nagyrészeinek közös hibája az egyoldalúság: a nagy írók nyelvszokása, a régi nyelv, a népnyelv a követendő mintakép. Persze a gyakorlati nyelvművelésben nem ritkaság az sem, hogy a normákat esetről esetre csérelgetik. Még határozottabban tiltakoznunk kell olyan normák felállítása ellen, amelyekhez a nyelvnek, illetőleg a nyelvfejlődésnek semmi köze sincs; ilyen volna pl. a logikai és az esztétikai norma.

De ez az egyoldalúság megnyilvánul abban is, hogy NOREEN kivételével a nyelvhelyesség problémáját nem a nyelv, illetőleg a nyelvtudomány problémájának tekintik, hanem tudatosan vagy tudattalanul az irodalmi nyelvre gondolnak. Mert hiszen nyilvánvaló, hogy Arany és Gyulai prózája nem a göcseji vagy háromszéki paraszt, hanem a magyar szépíró elé állítatik mintaképül; RYDQVIST az 1300 körüli klasszikus svéd nyelvet nem a svéd paraszt, hanem a svéd író figyelmébe ajánlja; ha a közfelfogás a firenzei olaszt tartja a legszebb, legtisztább olasz nyelvnek, ebből csak az következik, hogy az olasz írónak toscanai nyelven illik írnia.

De bármilyen fontos és érdekes is az irodalmi nyelvtisztaság, az irodalmi stílus kérdése, a nyelvtudományt a nyelvhelyesség csak általános nyelvi vonatkozásaiban érdekli. Beszélhetünk-e és milyen értelemben nyelvhelyességről akkor is, ha az irodalmi nyelvet figyelmen kívül hagyjuk? vagy ha egy nyelven egyáltalában nincsen irodalom? Erre a kérdésre kell feleletet keresnünk.

Két alapvető nyelvszemlélet van: a diachronikus és a synchronikus. Azt a jelrendszert, amelyet nyelvnek nevezünk, kétféle szempontból vehetjük vizsgálat alá. Vizsgálhatjuk a nyelvi jelet az idő tengelyében; megállapíthatjuk, hogy milyen fejlődési sorba tartozik, vizsgálhatjuk azokat a lélektani és logikai kapcsolatokat, amelyek a sor tagjait összefűzik. Ez a diachronia szempontja. Másfelől a beszélő álláspontjára is helyezkedhetünk, aki a konvencionális jelrendszert csupán a gondolatközlés eszközének tekinti, s a beszélés pillanatában

a történeti előzményekkel nem törődik. Ez a synchronia szempontja.

Tehát voltaképen két kérdéssel állunk szemben. Az első kérdés: összeegyeztethető-e a helyesség vagy helytelenség fogalma a diachronikus, a történeti szemlélettel? Erre a kérdésre már SAVIGNY, GRIMM mestere s közvetve a nyelvtörténet megalapítója megfelelt: ami történetileg lett, azt csak történetileg lehet megmagyarázni; a történeti fejlődésre a helyes és helytelen fogalma nem alkalmazható. A teleologikus nyelvszemléletnek, amely a nyelvfejlődésben a célszerűség irányába ható pszichikai motivumokat keres, nincs jogosultsága. Legyen szabad a magyar nyelv történetéből két egyszerű példát idéznem. A *tenni* elbeszélő mult tárgyias alakjai az ó-magyarban *tëüm, tëüd, tëüé*, majd szabályos hangfejlődéssel *töm, tód, төvé*, végre a 3. személy analógiás hatása alatt *tëvém, төvéd, төvé*. Nevetséges volna e kettős változással szemben felvetni a helyesség és helytelenség kérdését, vagy az *ëü* > *ó* hangváltozást helyeselni, a *töm* > *tөvém* analógiás változást ellenben kárhoztatni.

Manapság elég gyakran hallani efféle kérdőmondatokat: *Mëg-ë jött? Nëm-ë látod?* SZARVAS GÁBOR szerint, aki erre a szórendre ugyancsak haragudott, idegen hatás, borbélyok és cselédek terjesztették el (Nyr. XII, 468). A kérdő *-ë* szócskát a magyarban csak az ú. n. eldöntendő kérdésekben használjuk, midőn t. i. az egész mondatartalom kétes. Amennyire nyelvméleinkből megítélhetjük, az *-ë* szórendjének fejlődésében három állomást különböztethetünk meg. 1) A kérdő *-ë*? a mondatvégre kerül: „Nemdë két verëbec adatnac egfel penzen *ë*?” (MüncK. 32.) „Midënë nem nek-tec kel tudnotoc az itelëtet *ë*?” (BécsiK. 249.) 2) A kérdőszócska a verbális vagy nominalis mondatállítmányhoz tapad: „Eljösze holnap hozzánk? Van-e kedved eljönni? Jó tanuló-e a fiad?” Ha a teljes mondatot mondatföredék helyettesíti: igekötő, tagadószó, határozó, akkor a kezdőszócska ezekhez csatlakozik: „Megetted-e a levest? Meg-e? — Nem látod-e? Nem-e? — Oda mehet-e? Oda-e?” stb. 3) A kérdőszócska az igekötőhöz, tagadószóhoz, határozóhoz járul: „Nemdeye mel-tan kellene ervendenöm?” (NagyszK. 74.) „Nemdeie mynden teft hamu es zena?” (VirgK. 349.) „Nemë viperákat keblemben neveltem?” (Zr. I, 19.) Ma különösen Dunántúl és a nyitra-vidéki palócoknál.

Mind a három szórendváltozat lélektanilag indokolt, érthető. Ha mármost valaki csak annyit mond, hogy a „Szót-ë fogad?” (Nyitra vid.) féle szórend az irodalmi nyelvben vagy Tiszántúl szokatlan, tehát helytelen, tökéletesen igaza van. De feltétlenül kárhoztatni logikátlanság. Miért volna épen a második szórendváltozat egyedül helyes? Mert régibb? Hiszen az első még régibb!

És ezzel el is jutottunk a második kérdéshez: milyen viszonyban van a synchronikus nyelvszemlélet a nyelvhelyesség kérdésével? Synchronikus szempontból a nyelv jelek rendszere, amely virtuálisan él a beszélők tudatában. Ez a jelrendszer egyéni, de szociális természetű is. Az egyéni jelrendszerek relativ egyezése a kölcsönös megértés feltétele. Minél kisebb a közösség (nyelvjárás, falu, család), minél gyakoribb az érintkezés a közösség tagjai között, annál tökéletesebb lesz az egyéni jelrendszerek egyezése. A jelrendszer az egyén akaratától független; kialakulását és fejlődését a közösség többi tagjával való érintkezés, tehát szociális feltételek magyarázzák. Messze vezetne, ha ez alkalommal a nyelvszokás alakulásának törvényeit akarnók kutatni. Csak annyit jegyzek meg, hogy amint az analógiás változások, az intraindividuális utánzások esetében is nem a kvantitás, hanem a minőség a döntő, úgy az extraindividuális, a szociális utánzás esetében is nem ritka eset, hogy törpe minoritás rákényszeríti nyelvszokását a többségre.

E szerint a felvetett kérdésre önként kínálkozik a felelet. A nyelvhelyesség a szociális nyelv, vagy ha tetszik, a nyelv-szociologia problémája. Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll.

A nyelvszokás, a nyelvállapot relativ egyformasága helyhez és időhöz van kötve. Ebből természetszerűleg következik, hogy nincs egyetemes érvényű nyelvhelyességi norma; a nyelvhelyesség is a tér és idő függvénye. A *kapavé* alak Göcsejben helyes, Kolozsvárott helytelen, és megfordítva: *kapával* Göcsejben helytelen, Kolozsvárott helyes. Az *álom*, *szerelem* alak ma helyes, Anonymus korában helytelen lett volna.

Külön kérdés az irodalmi nyelvhelyesség kérdése, mert hiszen nyilvánvaló, hogy a nyelvhelyességnak most adott általános meghatározása az irodalmi nyelvre nem mindenben alkalmazható. Mindenekelőtt az irodalmi nyelv nincsen helyhez kötve, s időbeli korlátai is szabadabbak. Az író szabadon merít a nyelvjárások és a régibb vagy régi nyelv anyagából. A nagy egyéniségek hatása a nyelvszokás kialakulásában és megőrzésében nagyobb szerepet játszik, s a nyelvi kifejezések megítélésében az esztétikai szempont az irányadó. Egyszóval az irodalmi nyelvhelyesség kérdése nem annyira grammatikai, mint inkább stilisztikai probléma. Erről talán más alkalommal.

Ezzel a M. Nyelvtudományi Társaság XXIX. közgyűlését megnyitom.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Mióta lovas nép a magyar?

MÉSZÖLY GEDEONNAK a Népünk és Nyelvünkben megjelent cikke¹ és BÁTKY ZSIGMONDDAL folyó vitája² olyan feltevés körül indult meg, melynek — úgyhiszem — én adtam először határozott alakot. A vita tárgya: hogy lovas nép, vagy épen nagy lótenyésztő volt-e már a magyar a bolgár-török hatás kezdete előtt? — Esetleg, lovas néppé lett-e már az egész „ugorság“, a finnugor ősnépből való kiválása után? — MÉSZÖLY mindkét kérdésre igennel válaszol.³

BÁTKY kritikájában egy alapvető kérdést vetett fel: „mi is az a nagy lótenyésztés és mi az a lovas nép?“⁴ Sajnos, a válasszal adósunk maradt, pedig csak ez a kérdés lehet tárgyunk módszeres vizsgálatának kiindulópontja.

Mi is az a lovas nép?

Ha ezt a szót megkülönböztető jelzőként használjuk, az esetben nem érthetünk rajta bármely olyan népet, amelyik a lovat ismeri, tartja és valamilyen formában használja. A lovas nép (Reitervolk) fogalmát legrövidebben úgy jellemezhetnők, hogy annak életében a ló tartása, nevelése elsőrendű szerepet játszik, és hogy annak a háttasló rendes közlekedési eszköze. — Ilyen népek ismerték az ókorban a szkítákat, ilyen volt az iráni népek nagy része, ilyenek voltak a húnok, már a legrégebb kínai feljegyzések szerint is. Ilyenek voltak később a török és mongol népek, melyeknek egy részét ez a név máig megilleti, és ilyen volt a honfoglaló magyarság is.

Az ilyen népeknek legbecesebb háziállatuk a ló volt, de sohasem az egyedüli, mert mindnyájan tartottak és tartanak más háziállatot is.⁵ Ezek a népek az ú. n. „magasabbrendű állattenyésztők“ sorába tartoznak, de utóbbiak körén belül külön csoportot képeznek, mert a magasabbrendű állattenyésztők sem mind lovas népek.

Az ugor-korban ismerték a lovat, nyerget, ostort, s így nyilván azt is tudták, hogy azok mire valók. Azt, hogy a régi magyar *ellik* szó eredetileg hippologikus szakkifejezés lett volna, már azért sem hiszem, mert a vele egyezettett yogul és osztják szavaknak 'beszáll, hajóra száll' jelentésük is van.⁶ Nem tartom kizártnak, hogy annak a kornak már a csikóra is volt szava. Ilyen a magyar *másod-*, *harmad-* (stb.) *-fű* kifejezés, de erről sem hiszem, hogy ezt eredetileg csakis a lóneveléssel kapcsolatban használták. Ezt az életkorjelölést a magyarban a régiségben és a népnyelvben egyaránt többféle háziállatra alkalmazzák.⁷

Az ugor-korban a lovon kívül ismerték még a juhót, az ebet és talán a tehenet. Az *eb* és a *juh* neve finnugor szó, a *tehen* származása egyelőre vitás.⁸ Vegyük hozzá még a *fejni* igét, amelyből gondolhatjuk, hogy valamilyen háziállat tejét

is felhasználták, és együtt van mindaz, amit az ugorok és elő-magyarok állattartásáról nyelvünkől megtudhatunk.

Állítsuk ezzel szembe bolgár-török jövevényszavaink megfelelő csoportját. *Bika, ökör, tinó, tulok, ünő, borjú meg sajt, túró, író* kerek és szinte teljes képét adnak a szarvasmarha tenyésztéséről és a tej többoldalú felhasználásáról. *Kos, ürü, toklyó, gyapjú* a juhászatról, *disznó, kan, ártány* a disznó-tartásról, *kecske* és *olló* a kecskenevelésről tanúskodnak. E mellett ismerték a *tevé*-t, a *tyúk*-ot és a barmot *karám*-ban, sőt *ól*-ban is őrizték.⁹

Már a két műveltségi csoportnak szembeállításából arra kellene következtetnünk, hogy a fent idézett szavak egy kevés háziállatot tartó népek egy nagy állattenyésztő néppel való érintkezése emléket őrizték meg.

Hogy a honfoglalók, kik az arab feljegyzések szerint már korábban is nagy állattenyésztők és földművelők voltak,¹⁰ a meghódított szlávoktól sok, ebbe a műveltségi körbe tartozó új szót vettek át, az igaz.¹¹ De ép az említett, sokkal régebben átvett jövevényszók és történeti adatok bizonyítják, hogy itt nem új műveltségi elem átvételéről volt szó. Sőt nyilvánvaló, hogy ezek az újabb kölcsönzések nagyrészt meglevő szavakat szorítottak ki.

Nyelvünk bolgár-török szavai közt a lóra, lovaglásra, ló-tartásra vonatkozó kifejezés kevés maradt fenn. De láttuk, hogy ilyen szavak már voltak az elő-magyarok nyelvében. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy ha a magyar *nyereg* és a csuvas *inár* (kirgiz *ier* stb.)¹² hangalakja miatt közvetlenül nem is egyeztethető, a magyar és a török szóknak valami közük azért van egymáshoz. A *kantár* neve török, talán már bolgár-török szó. A *gyeplő* szintén bolgár-török, és tekintettel a megfelelő (csuvas eredetű) cseremiszi szó jelentésére¹³ eredetileg is jelenthetett gyeplőt, gyeplőszárat. A török népeknél gazdag terminológiájuk van a lószíneknek. A régi magyar *kék-ló*,¹⁴ *tar* ('tarka')-ló, valamint a *szür*(ke), *sárga* lószínek mind legrégebbi török jövevényszavainkra vezethetők vissza.

Igy tehát tisztára nyelvi adatok alapján is lehetne arra következtetnünk, hogy a bolgár-törökség nemcsak magasabbrendű állattenyésztő, de „lovas nép” is volt. A ló körére vonatkozó szavaink eredete részben ismeretlen vagy kétes. Ilyenek pl. *mén, csödör, paripa, üget, poroszka, pej*. Azt, hogy ebbe a körbe tartozó későbbi kölcsönzések milyen eredetű szavainkat küszöbölték ki, ma bizonyítani nem tudnók.

Az obi-ugorokat két csoportra szokták osztani. Az északira, melynek tagjai halászat-vadászatból élnek, e mellett részben rénszarvasokat is tartanak, meg a déliekre, kik többféle háziállatot ismernek és valamelyes földműveléssel is foglalkoznak.

REGULY szerint, ki a múlt század negyvenes éveiben ismerte meg őket, a déli voguloknál a földművelés és marha-

tenyésztés, „mely itt jóformán mindenütt ismeretes, és részben kint üzetik is, a vadak és halak naponkénti megfogyatkozásával együtt, a népet a halász- és vadász-élettől eltereli a szántás-vetésre kényszeríti.“¹⁵ Ugyancsak szerinte: „a lótenyésztés nem több mint negyven esztendővel ezelőtt kezdett elterjedni az osztjások között Szamarovótól, az Irtis torkolatánál, lefelé az Ob folyása mentén.“¹⁶ — AHLQUIST „ein sesshaftes Jägervolk“-nak nevezi a vogult, melynél: „Nebenerwerbszweige sind, im Süden an der Loswa und am Pelym et was Ackerbau und Viehzucht und im Norden an der Soswa Fischfang und Rennthierzucht. Die Jagd aber ist die vornehmste und liebste Beschäftigung des Wogulen.“¹⁷

A XVIII. század második felében GEORGI szerint a vogulok: „haben weder Aecker noch Gärten, aber eine ganz kleine Viehzucht, einige Kühe, Schaafe und Schweine; selten Pferde.“¹⁸ Az osztjások, szerinte (ez a leírás nyilván az északiakra vonatkozik), földet nem művelnek: „so wie sie auch weder Pferde, noch Rinder, noch Schaafe haben.“¹⁹ PALLAS szerint a voguloknak nincsenek lovaik, mert ezeket mocsaras erdeikben nem használhatnák, „die Reichen haben höchstens einige Kühe, welche mit ihren Weibern immer bey der Jurte bleiben, und das ist ihr Haus-Vieh alles“,²⁰ az osztjásoknál pedig: „nur die reichsten O. unterhalb Beresow Rennthierherden halten, und anderes Hausvieh nur bey den südlicher gegen Tobolsk wohnenden vorkömmt, so ernährt sich der grösste Haufe vorzüglich mit der Fischerey.“²¹

WITSEN, kinek adatai a XVII. század második feléből származnak, szintén tud valamit az osztjások állattartásáról és ezt két helyen is említi. Az egyik feljegyzés szerint: „háziállatuk nincsen, vagy csak igen kevés van, legyen az akár juh, akár tehén.“²² Említi azt is, hogy az osztjások „az oroszoktól megtanulták a fehérkáposzta, murek és cékla ültetését“.²³ Másféle földművelésükről nem tud, sőt egyenesen tagadja, hogy azt ismernék. Szerinte az oroszok közelében lakó osztjások abban az időben már megszokták volt a kenyérvést, de azt az oroszoktól vásárolták.²⁴

Egy orosz forrás, mely 1640 előtti állapotokat ír le, a pelymi voguloknál már említi lovakat. Ez az adat a Tobolszk és a Tavda melletti Pelymskoj közti postajáratokat írja le, és nyilvánvaló, hogy a lovak ott az állami posták révén terjedtek el.²⁵ Ezt a feltevést az osztjásokra vonatkozó feljegyzések még megerősítik. Egy 1612-ben megjelent leírás szerint, mely szintén orosz forrásra támaszkodik, az oroszok abban az időben a Ketnél behozták a lovakat. Ezt megismétli SPATHARY 1675-ben.²⁶ KAI DONNER ehhez hozzáteszi, hogy a Ket vidékén a lovak ma már nagyrészt eltűntek. Ennek okát abban látja, hogy ott ma már nincs kereskedelmi vagy más közlekedési útvonal.²⁷ Az imént említett orosz forrás szerint

a tobolszk-pelymszkoj-i posta előfogatait előbb tatár, azután osztják, végül vogul kocsisok hajtották. Nem lehetetlen, hogy ezt az előfogat-rendszert az oroszok már ott találták, és hogy ez már a tatár uralom alatt is be volt vezetve.

A vogul nyelv tatár jövevényszavai arról tanuskodnak, hogy a vogulok a lótarásra, előfogatra, lótakarmányra vonatkozó fogalmak nagyrésztét a tatároktól tanulták.²⁸ Ezek a tatár jövevényszavak, amelyek az állattenyésztésen kívül a földművelésre és a műveltségnek sok más ágára is kiterjednek, legnagyobb számban a tavdai vogulság kis szigetén fordulnak elő. Észak felé számuk mindinkább gyérül. Így az északi Lozva és a Szoszva vidékére csak kevés tudott feljutni.²⁹

Ezzel a déli állattartással szemben az északon élő obi-ugorok rénszarvast tartanak. KAI DONNER nagyon meggyőzően mutatta ki, hogy az obi-ugorok ezt aránylag későn, a XIV. század közepe után, vették át a szamojédoktól. A korábbi feljegyzések Jugrában csak kutyáktól vontatott szánokat ismernek. Szerinte a jövevényszavak is, a történeti adatok is azt bizonyítják, hogy a rénszarvastenyésztés ezeknél a népeknél soha sem terjedt el nagy mértékben és általánosan, mert ezt a délen lakók nem is vették át.³⁰ DONNER egy 1499-i jugrai hadjárat jellemző leírását idézi. Az oroszokat Lyapinnál jugor fejedelmek fogadták, kik rénszarvasszánokon jöttek elébük. Onnan az orosz csapatok vezérei rénszarvasszánon, a sereg pedig kutyaszánon ment tovább. Így tehát a rénszarvas abban az időben egyes fejedelmek vagy gazdagok állatja volt, míg a szegényebbek még ezt a háziállatot sem tartották. Mert hisz kétségtelen, hogy az oroszok a jugraiak fuvarjával utaztak.³¹

Az obi-ugorok, vagy legalább is azoknak tekintélyes része, valamikor az Urál nyugati oldalán, főként Perm kormányzóság helyén laktak. A Visera vidékén még a XIX. század közepéig éltek vogulok, a Csuszovája körül pedig a XVIII. század végéig.³²

Az Urálon túli erdővidék, az állattenyésztés és földművelés kifejlődésére nagyrészt alkalmatlan. Északi részein ezt a klimatikus viszonyok úgyszólván lehetetlenné is teszik. Csak a hegység keleti lejtőinél húzódik el egy keskeny sáv, amely erre alkalmasabb. Így méltán vetődött fel az a gondolat, hogy az obi-ugorok korábbi hazájukban talán magasabb műveltségi fokon állottak, és csak utóbb, mostoha viszonyok közt, estek vissza ismert primitív állapotukra.

Permben csakugyan előnyösebb viszonyok között éltek. A Kolvától délre a Csuszovája felső folyásáig terjedő vidék eredetileg erdőktől volt borítva, de száraz (nem mocsaras) talaja, jobb éghajlata az állattenyésztést és a földművelést egyaránt lehetővé teszi.³³ Így az obi-ugorok régi lakóhelye

elég alkalmas volt arra, hogy ott az állattenyésztést és földművelést, ha nem is valami széles keretben, űzhessék. Ha pedig feltennők, hogy eredetileg ennél még előnyösebb fekvésű helyen éltek (hol?), és ott magasabbrendű állattenyésztőkké, lovas néppé váltak, az esetben Permben módjuk lett volna állattenyésztésük folytatására. A léna-vidéki jakutok ezt sokkal nehezebb viszonyok közt is meg tudták őrizni.³⁴

A XVI. század utolsó negyedében készült nagy orosz térkép magyarázó szövegében a Visera, Veljszuj, Uljszuj, Kolva, Molozsek és Berezova folyók említésénél megjegyzi: „ezeknél a folyóknál vogulok laknak az erdőségekben, de faluik nincsenek.”³⁵ Az 1623-i népszámlálásba a Visera menti vogulokat nem vették fel, minthogy ezek „nem laknak egy helyen, de vándorolva tanyáznak kisebb folyók mellett, ahol mindegyikük talál prédát . . . mások az Urál tulsó felére járnak cobolyt fogni.”³⁶ Hogy legkisebb kétség se maradhasson az iránt, milyen jellege volt ennek a vándoréletnek, a visera-vidéki vogulok 1689-i felségfolyamodványát kell ismernünk. Ebben „kétségeeseten panaszkodnak, hogy az oroszok minden valamirevaló vadász-területről és halász-tanyáról kitűrjék őket”, s ezért „éhínséggel küzdenek”.³⁷ Ezek szerint kétségtelen, hogy a Perm északi részén élő vogul a XVI—XVII. században egészen primitív halász-vadász nép volt.

A délebbre lakók korábban és többet érintkeztek magasabb műveltségű népekkel. De azok, akik az ilyen kellemetlen szomszédság elől az Urálon túlra nem menekültek, előbb-utóbb beolvadtak tatár vagy orosz szomszédaik közé. A Csuszovája és Szylva vidékén lakó vogulokra vonatkozatható adatot csak egyet ismerek. Vjatkai Szent Trifon életrajzában említik, hogy az „osztjásoknak (értsd: voguloknak) Perm alatt, a Nizsnaja Muljankánál, áldozó helyük volt, egy nagy fenyőnél”, „und von allen richtungen und flüssen her, von der Pečora und S:lva und Obva und Tulva kamen ihre fürsten: der ostjake Ámbal, der wogule Bebjak und viele andere völker mit allen ihren stämmen, die ostjaken und wogulen von allen ihren fangplätzen hier an einem ort zusammen.” (A fát Szent Trifon 1570-ben kivágatta.)³⁸ Így Perm déli részén a vogulok ugyanolyan kóbor vadász-halász életet éltek, mint az északiak. Arra, hogy később, amikor már megtelepedtek és mindinkább elvesztették nemzeti jellegüket, milyenek lehettek, közvetlen leírást nem ismerek, de felhozom PALLASnak egy ehhez nagyon közel álló adatát. Palkina vogul falu, az Urál keleti lejtőjén, az Isznek a Turába ömlésénél, Verhoturjétől nyugatra feküdt. „Die daselbst wohnenden Wogulen oder Wogultzen haben keinen Ackerbau, auch fast keine Viehzucht, und nähren sich bloss vom Wildfang.” PALLAS szerint ezek ruházata, lakása, életmódja már egészen oroszos volt, és jobban is beszéltek oroszul, mint anyanyelvükön. Ezután így

folytatja: „Ich nahm hier frische Pferde, die kaum aufgebracht werden konnten, weil einige Einwohner nur ein halbes, nehmlich mit dem Nachbarn gemeinschaftliches Pferd besitzen.“³⁹

Eddig (a permieket kivéve) főként olyan adatokra hivatkoztam, melyek említik az obi-ugorok állattartását. Azt hiszem, már ezek is eléggé világosan bizonyítják azt, hogy ennél a népnél sem „nagy lótenyésztésről“, sem komolyabb állattartásról beszélni nem lehet. A permi adatok pedig nyilvánvalóvá teszik, hogy a mai állapotot visszafejlődésnek sem tekinthetjük, mert ott sem voltak állattartó nomádok, csak kóborló vadász-halász népek. Sőt azt kell feltennünk, hogy Szibériában valamivel előbbre jutottak. Azonfelül, hogy északon a szamojédoktól a rénszarvastartást, délen pedig a tatároktól a háziállatok tartását meg valamelyes földművelést is megtanultak, még a megtelepült életmód felé is tettek egy lépést. Míg az említett hivatalos permi feljegyzések szerint ott faluik (értsd: állandó lakhelyeik) nem voltak, az Urálon túli obi-ugoroknak (a rénes nomádok kivételével) állandó jellegű településeit már igen korán említik.

Ezek után nincs mit csodálkoznunk, hogy az obi-ugorokat alaposan ismerő kutatók egy része nem hisz a visszafejlődési elméletben. A KANNISTO szerint az ő régi lakóhelyeikre vonatkozó adatok csak folyókra vonatkoznak, „weil sie, im gegensatz zu den sesshaften permjaken, teilweise noch heute nomadisieren, um so mehr natürlich in längs entschwundenen zeiten.“⁴⁰ KAI DONNER pedig ezt mondja az áldozati állatokról: „es ist ja einleuchtend, dass die ostjaken und wogulen augenscheinlich den gebrauch der renntiere als opfertiere von den samojednen, den gebrauch der pferde für denselben zweck von den tataren übernommen haben.“⁴¹

Az obi-ugorok ősi állattartásának bizonyítékául népköltészetükre is szokás hivatkozni. Ezekben a vallásos ellegű énekekben csakugyan emlegetnek lovat, hátaslovat is, sőt nagy csordákat, méneseket. Effélék a legészakibb vogulok és az északi osztjások énekeiben, regéiben is előfordulnak.⁴² Ez eléggé különös, sőt még inkább azzá lesz, ha meggondoljuk, hogy ott ilyeneket sem most, sem régebben nem láttak, nem is ismertek.

KARJALAINEN arra figyelmeztet, PATKANOV és PÁPAY munkáinak ismertetésénél, hogy ezeknek az énekeknek történeti bizonyító erejét nem szabad túlbecsülnünk. Hogy pl. a déli osztjások énekeiben leírt környezet nagyrészt nem mutat régibb viszonyokra, mint a tatár behatás korára.⁴³ Nagy vallástörténeti munkájában pedig újra rámutat arra, hogy a tatárok, és ezek révén az iszlám, milyen nagy hatással voltak a jugraiak vallási képzeteire.⁴⁴ Nyilvánvaló, hogy ilyen mondai elemek észak felé tovább terjedtek, s főként ilyen motívum-

vándorlásban kereshetjük az idegen műveltségi elemek eredetének magyarázatát.

Azt gondolom, ezek után kilátástalan lenne akár az obi-ugoroknál, akár az ős-ugor korban lovas nép vagy nagy állattenyésztők után kutatnunk. — De mikor lett lovas nép a magyar? Azzá lettek-e már az elő-magyarok a bolgár-török érintkezés előtt?

Ilyen nagy átalakulásnak nyelvünkben nyomának kellene lennie. Igaz, mint arra már rá is mutattam, hogy több olyan szavunk van a ló köréből, melynek eredetét nem ismerjük. Ha ezekről kimutatható lenne, hogy a bolgár-török jövevényszavaknál régebbi átvételek, akkor a kérdést újra kellene felvetnünk. Egyelőre azonban csak török jövevényszavaink első rétegében találhatjuk magyarázatát a magyarok magasabbrendű állattenyésztő s így lovas néppé válásának.

Még egy várható ellentetésre akarnék itt mindjárt megfelelni. — Miért nem fogadom el döntő bizonyítéknak az ugor nyelveknek a ló körére vonatkozó közös szavait? Mikor másrészt teljes értékűnek veszem bolgár-török jövevényszavaink tanúságát. — Ha olyan nép őstörténetét és ősi műveltségének kialakulását kutatjuk, melynek nyelvét ismerjük, ennek a kutatásnak legbiztosabb alapját a nyelvhasználat eredményei szolgáltatják. Ezek az adatok mintegy vezérfonalává lesznek a munkának. De a nyelvészeti palaeontologia egyedül még nem jogosít messzemenő következtetésekre. Ez csak egyik legfontosabb segédtudománya az őstörténetírásnak. Vegyük a mi nyelvünk bolgár-török meg a vogul nyelv tatár jövevényszavainak példáját. Ha a két csoportot összehasonlítjuk, a vogul nyelv tatár kölcsönzései nagyobb és mélyrehatóbb műveltségi hatásról tanúskodnának, mint a mi legrégebbi török jövevényszavaink. A földművelésre és állattenyésztésre vonatkozó kifejezések nagy száma ellenére földművelésük (ahol ismerik) ma is jelentéktelen, állattenyésztésük pedig alig vehető számba. Itt tehát azt látjuk, hogy egy nép megismerkedhetik egy másiknak magasabb műveltségével a nélkül, hogy azt lényegében és egészében átvénné.

A magyarság esete ennek merő ellentéte. Őseinket ui. már a legkorábbi adatok is nagy állattenyésztőknek, jellegzetes lovas népnek írják le. Sőt földművelésükről is megemlékeznek. Így, ebben az esetben, nem is arról volt szó, hogy nyelvi adatokban keressük őseink műveltségének bizonyítékát, hanem arról, hogy nyomára jussunk annak, mikor és esetleg milyen befolyás alatt ment ez a fejlődés végbe.

Ló, nyereg és *ostor* szavaink pedig alig bizonyítják erősebben azt, hogy az ős-ugor valamikor lovas nép volt, mint ahogy *oroszlán* szavunk azt bizonyítaná, hogy a magyarok valamikor lépten-nyomon oroszánokkal viaskodtak. De ha lovas nép nem voltak is, a halász-vadász ugorok

vagy az elő-magyarok egyes fejedelmei, nemzetségfői tarthatnak lovat. Úgy, ahogy később a jugrai fejedelmeknek is volt néhány rénszarvasuk. De ez a nép általános műveltségi, gazdasági színvonalát meg nem változtatta.

A magyar (mogyeri) név kétségtelenül török, sőt nyilván bolgár-török képzésű nép- vagy törzsnév.⁴⁵ Így hát magyarokról csak attól az időponttól fogva beszélhetünk, amely óta nyelvünk első bolgár-török jövevényszavait felvette.

Arra a kérdésre pedig, hogy mióta lettünk lovas néppé, szerintem csak ezzel felelhetünk: amióta magyarok vagyunk.

¹ MÉSZÖLY G., Mióta lovas nép a magyar?: Népünk és Nyelvünk I. (1929.) és különyomat: A Szegedi Alföldkutató Biz. Könyvtára IV/2. sz. — ² NéprÉrt. XXI, 119 kk. (1929.); Ethnographia XLI, 60—1 és 119—25. — ³ Különy. 12. — ⁴ NéprÉrt. XXI, 119. — ⁵ Pl. a szkiták: Herodotos IV. 46.; a húnok: J. J. DE GROOT, Die Hunnen d. Vorchr. Zeit (Chines. Urk. I.) 3. — ⁶ EtSz. 2. ellik. — ⁷ MTsz.: harmad-fű, negyed-fű; OklSz.: fű. MÉSZÖLY szerint (különy. 6): „őstörténeti szempontból nem a csikó szó eredete fontos, hanem a gyermeklőé”. GOMBOCZ szerint (KCSA. I, 84): „steht der Auffassung wahrlich nichts im Wege, auch ung. *gyermek* als Entlehnung aus protobulg. *žermik* zu erklären...“ — ⁸ Vö. MELICH: MNy. XXIII, 547. — ⁹ GOMBOCZ, BTL. és Karám: MNy. XVIII, 125 (honf. előtti eredete kétes). — ¹⁰ MHK. 168—9, 195. — ¹¹ MÉSZÖLY különy. 10. — ¹² GOMBOCZ: MNy. XXVIII, 156; RADLOFF, Aus Sibirien I, 446. — ¹³ GOMBOCZ, BTL. 78. — ¹⁴ OklSz. *kék és kék-ló*; vö. RADLOFF i. m. I, 443 *kök at.* — ¹⁵ HUNFALVY P., A Vogul Föld és Nép 96; a ritkítások itt és a következő idézetekben tőlem valók. — ¹⁶ ZSIRAI M., Finnugor népnevek: NyK. XLVII, 441. — ¹⁷ A. AHLQUIST, Unter Wogulen und Ostjaken (Acta Soc. Scien. Fenn. XIV.) 161. — ¹⁸ J. G. GEORGI, Russland, Beschr. all. Nationen d. Russ. R. 66. — ¹⁹ Uő. i. m. 74. — ²⁰ P. S. PALLAS, Reise durch versch. Prov. d. Russ. R. II. Teil, I. Buch 257. — ²¹ Uő. i. m. III. Teil, I. Buch 46. — ²² N. WITSEN, Noord en Oost Tartarye² II, 630, 636. — ²³ Uő. i. m. II, 631. — ²⁴ Uő. i. m. 635, 631. — ²⁵ K. DONNER, Über das alter d. ostj. u. wog. renntierzucht: FUF. XVIII, 138—9. — ²⁶ ISAAC MASSA, Kort Verhael (Amsterdam, 1612.); mindkét adatra L. DONNER i. h. 137. — ²⁷ Uo. 137. — ²⁸ A. KANNISTO, Die tat. lehnw. im wog.: FUF. XVII, 238—41. — ²⁹ L. az id. cikket és különösen 238—47, 220—4. — ³⁰ K. DONNER: FUF. XVIII, 115 kk. ³¹ Uő. i. h. 135, 142. — ³² KANNISTO, Über die früheren wohngeb. d. Wog.: FUF. XVIII, 57 kk. és Zur frage nach den ält. Wohnsitz. d. ob-ugr. völk.: FUF. Anz. XVIII, 56 kk.; ZSIRAI: NyK. XLVII, 432—43; DONNER i. h. 120—4; KANNISTO, Zur etym. des völkern. ostjake: MSFOu. LVIII, 430—5. — ³³ TH. H. ENGELBRECHT, Landwirtschaft. Atlas des Russ. R. 1—6., 16—26. sz. térképek; vö. P. KRISCHE, Bodenkarten, Abb. 39. és 40. (térk.) — ³⁴ E. RÉCLUS, Nouv. Géogr. Univ. VI, 775—7; THURNWALD: EBERT, Reall. d. Vorges. XIV, 389—90. — ³⁵ KANNISTO: FUF. Anz. XVIII, 63; ZSIRAI: NyK. XLVII, 438. — ³⁶ KANNISTO i. h. 64. — ³⁷ ZSIRAI i. h. 440. — ³⁸ KANNISTO: MSFOu. LVIII, 431; permi „osztjások“ abban az időben = vogulok. ZSIRAI: NyK. XLVII, 439: Ambal szylva-vidéki, Bebjak pedig csuszovája-vidéki fejedelem. Uő. uo.: Szent Trifon életr. valószínűleg a XVII. század elején íródott. — ³⁹ PALLAS i. m. II. Teil, I. Buch 217. — ⁴⁰ FUF. Anz. XVIII, 60. — ⁴¹ FUF. XVIII, 141. l. jegyz. — ⁴² PÁPAY J., OsztjNGy. I, 225; VogNGy. I, 7—8; MUNKÁCSI uo. 135: „a szóban levő juh-, disznó-, tehéncsorda s lófalka, a regereszletnek délibb eredetére mutat“. — ⁴³ K. F. KARJALAINEN: FUF. Anz. VI, 13, 15, 29. — ⁴⁴ Uő., Die Religion der Jugra-Völker I, 15 (FFComm. 41.) — ⁴⁵ NÉMETH Gy., A honf. magyarság kialakulása 249.

A személy szó ragos eredetéről.

Tudjuk, hogy a *személy* szónak nyelvünkben megtalálható eredetibb jelentése nem 'persona' volt, hanem 'facies'; nem „a szemet jelentette, hanem a fejnek a szem felőli részét, vagyis az 'arculat'-ot, 'facies'-t. Ebből a jelentésből fejlődött ki a 'persona' jelentés, mellyel forog mai nyelvünkben a *személy*.” Így írtam ezt tizenöt évvel ezelőtt a Magyar Nyelvben (XI, 340). Mivel pedig az *arculat* régebben *arcélat* volt, ez a főnév pedig a régi '*arcél* męgy' stb. kifejezés *arcél* határozójából lett, úgy okoskodtam, hogy az '*arcélat*' jelentésű *szémél(y)* egy **szémél* határozóból lett. Hiszen ha az ugor nyelvközösség megszűnte után költ *-be* ragunkkal azt mondjuk, hogy '*szembe* męgy', akkor a *-be* ragnál régiebb *-él* raggal az '*arcél* męgy' mellett bizonyára mondták eleink azt is, hogy: '**szémél* męgy'. A *személy* szó eredetéről szóló cikemet így végeztem be:

A *személy* szó története tehát az eddigiek szerint ez: **szémél* (= 'szembe') > *szémél(y)* (= 'facies') > *szémél(y)* (= 'persona'). Okfejtésem pedig így vázolható:

1. *arc* > *arcél* (= 'szembe') > *arcélat* (= 'facies'):
szēm > **szémél* (= 'szembe') > *szémél(y)* (= 'facies').
2. *hát* > *hátul* > *hátulja*:
szēm > **szémél* > *szémél(y)e*.
3. *fő* > *föl* (határozó) > *föl* (főnév):
szēm > **szémél* (határozó) > *szémél(y)* (főnév).

GOMBOCZ ZOLTÁN nem fogadta el ezt a magyarázatot: „Én — úgymond — azt hiszem, KALMÁRnak és RÉVAinak van igaza, hogy a *személy* se nem összetétel, se nem ragos alak, hanem képzett szó; az *-ély* képzőnek olyanféle értelmével, mint a **lap* 'planus, planum' > *lapály* 'planities' esetében.” (NyK. XLV, 14—5.) Utalt a kellő jelentéstani bizonyítékokra: „Semasiológiai analógia számos nyelvből kínálkozik: finn *silmät* 'arc', gör. ὄψ 'gesicht', πρόσωπον ua., vö. ὄσσε 'augen', lat. *oculus* stb., a 'facies' > 'persona' jelentésfejlődésére vö. lat. *persona* 'maske, larve' > 'person'.” Rámutatott GOMBOCZ az én magyarázatom Achilles-sarkára is: „Maga MÉSZÖLY sok elmeéllal bizonyítgatja, hogy *szémél* eredetileg olyan *-él* (*-ül*) ragos határozó, mint a régi *arcél* 'szembe', amelyből az *arcélat* 'facies' névszó származik. De bármilyen valószínű is ez a feltevés magában véve (határozók önállósulására számos példát állított össze SIMONYI, Budenz-alb. 48—83), mégsem szabad felednünk, hogy a *szémél* (már Apor-k. és Münch.-k.-ben *személy* is) főnévre az Ehr.-k.-tól kezdve igen sok adatunk van, míg ellenben a feltett **szémél* határozóra egyetlen egy sincs (az *arcél* viszont mindig határozó).“

Mihelyt GOMBOCZNAK ezt a széleskörű és mélyreható értekezését olvastam (Egy ismeretlen képző: NyK. XLV, 1), melyben a *személy*-ről is írt, azonnal láttam, hogy igaza van az én szófejtésem kritikájában. Míg ugyanis GOMBOCZ kétségtelenül be nem bizonyította azt, hogy a *szémél(y)* szó *-él(y)* képzős is lehet, addig én a magam magyarázata mellett bátran hivatkozhattam arra, hogy mivel a *szém-él(y)* sem nem összetétel, sem nem képzős szó, de a *szém-ből* származik: bizonyára önálló sult határozó. GOMBOCZ értekezése után azonban már kétségtelennek ismertem meg azt, hogy a *személy*-nek képzővel való származása is lehető. E lehetőség pedig egyszerre sebet ejtett az én magyarázatomon ott, ahol a **szémél* határozót csak fölteszem, de nem tudom előadni. De GOMBOCZ szófejtését sem tartottam bizonyítottnak, csak lehetőségnek, mégpedig éppen olyan ok miatt, mint a magamét. Amint ugyanis én a *személ* (> *személy*) szónak eredetibb határozói jelentését csak fölvettem, de adattal nem igazoltam, éppen úgy ő is csak fölvette, de adattal nem igazolta a *szémél* > *személy* szónak az ő okfejtéséhez szükséges eredetibb 'szémecske' vagy 'szém' jelentését. Én szerintem a *szémél(y)* jelentésfejlődése: *'szembé' → 'facies' → 'persona', GOMBOCZ szerint: *'szém' → 'facies' → 'persona'. Egyik olyan csillagos, mint a másik. Természetes azonban, hogy GOMBOCZ magyarázatának ez a gyöngesége nem segített az én magyarázatom gyöngeségén. Tehát nem tartottam többé bebizonyítottnak a *személ(y)* eredetibb *-él* határozóragos voltát, de nem tartottam bizonyítottnak *-él(y)* képzős voltát sem, mint SZINNYEI (NyH. 98). Én megnyugodtam abban, hogy egy szinten lebeg a fontnak az a karja is, melyre az állítólag *-él(y)* képzős *szémél* > *személy* nehezkezik, az a karja is, melyet az állítólag *-él* ragos *szémél* > *személy* nyom. Egy szinten lebeg, de csak lebeg. Úgy lebeg már tizenöt év óta.

Nemrég aztán CSÜRY BALINT olyan új adatot vetett az *-él(y)* képzős serpenyőbe (MNy. XXVI, 213), mely az *-él(y)* képző felé billentené a fontot s véglegesen megszüntetné az ingadozást — ha tudniillik CSÜRY adatának súlya volna. Azt mondja ugyanis CSÜRY, hogy rábukkant „egy olyan adatra, mely azt bizonyítja, hogy *személy* a régi nyelvben 'szem'-et is jelentett.“ Már pedig ha ez igaz, akkor a *'szém' → 'facies' → 'persona' jelentésfejlődés első tagja mellől el lehet törölni a csillagot és akkor a *személy* szó képzős volta felől elmúlik az én kétségem is.

Csak az a baj, hogy CSÜRY adata nem az, aminek ő gondolja.

Idézem az egészet, amit ő idéz, egy anekdotát egy 1750 körüli anekdotás könyvből:

Az esperest azt kérdi Józsatól: »Hány személy vagyon a Krisztusban?« Felele Józsa, de rosszul: »Kettő.« Monda az Esperest: »*vagy nem, hanem egy személy.*« De a Mesternek ez nem tetszék 's monda: »Vagy kettő bizony, Tiszteletes Uram! mert az énekben is úgy mondjuk: *Oh, én két szemeim . . .*«, mellyen az Esperest elálmélkodék 's többet nem szólla.

Ehhez Csűry a következő magyarázatot fűzi:

Az anekdotában levő szójáték azon alapul, hogy a *személy* 'oculus'-t és 'persona'-t is jelent. Józsa mester az 'oculus' jelentésre gondol, az esperes pedig a 'persona' jelentésre.

Ugyan! A *zumtuchel* óta hány író hány ezerszer írta le már az 'oculus' magyar nevét — és századokon át azt annyi ezer meg ezer esetben mindig *szem*-nek látjuk, soha *személy*-nek. Ha tehát nyelvemlékeink óta mondta volna valaki az 'oculus' testrészt magyarul *szem* helyett *személy*-nek — elképzelhető-e az, hogy soha sehhol máshol meg ne találók azt az 'oculus' jelentésű *személy*-t, mint egyetlen XVIII. századi anekdotás könyv egyetlen szójátékában? — Szójátékában!

Annak a szójátéknak pedig más az értelme, más az alapja. Alapja az, hogy a *szemeim* (ejtsd: *szēmejim*) és a *személyim* (ejtsd: *szēmējim*) hangzása hasonló, értelmük más, de a tréfálkozó úgy mutatja, mintha a kis hangzásbeli különbséget észre sem venné, a *szemeim*-et *személyim*-nek értené és értetné. A mester tréfájának hatását fokozza az, hogy az esperes, az anekdotázó szerint, lépre is megy, s elfogadja a *szemeim*-nek Józsa tulajdonította 'személyim' értelmét.

Gyakoriak az efféle szójátékok.

Kérdezi valaki: „Hol a gazda?“ Ez rá a válasz: „A gazda *Munkácson* jár“, — azaz '*munkában* van valahol'. Aki a választ adja, jól tudja, hogy más a *Munkácson*, más a *munkában* vagy *munkán*, de úgy tesz, mintha a nem is kicsiny hangzásbeli különbséget észre sem venné, s a *Munkácson*-t annak értené és értetné, hogy: *munkában* vagy *munkán*. Persze a tréfálkozó jól tudja, hogy a *Munkács* szónak épügy nincsen 'munka' jelentése, mint Józsa tudja azt, hogy a *személy* szónak sincsen 'szem' jelentése, és hogy a *szemeim* nem jelentheti azt, hogy 'személyim'. Ha Józsa szójátékából azt olvasnám ki, hogy az ő beszélte magyar nyelvben az 'oculus' nemcsak *szem* lehetett, hanem e szónak *-ély* képzős alakja is: *személy*, — akkor a '*Munkácson* jár' tréfás feleletből joggal következtetném azt, hogy a *munkács* azt jelenti, hogy *munka*, tehát a *munkács* a *munka* szónak *-cs* kicsinyítő képzős származéka. Ilyen szójáték: „Sose voltam én *Szerencsen*“ a. m. 'nem voltam *szerencsés*'. Ez nem bizonyítja azt, hogy a *szerencse* szónak van *szerencs* alakja is, az *-e* lekopásával. „No! Voltál már a *Bánátban*?“ a. m. '*megbántad* már a dolgot?' Ebből nem olvassuk azt ki, hogy a *bánat* változata a *bánát*, mint

juvat ~ *juvát*. (SZIGETVÁRI IVÁN, A komikum elmélete 309.) Cegléden, — TURI KÁROLYTÓL hallom — ha *eltörik* a bögre, azt mondják: „*Törtelre* ment“. Holott jól tudják a ceglédiek, hogy más a *törés*, más *Törtel*. El nem hinnék ők, ha mondanám, hogy a *törés*-hez alakilag úgy viszonylik a vele egy jelentésű *törtel*, mint a *ménés*-hez a *menetel*, *levés*-hez a *létel*. Én sem hiszem hát el a *szemeim* ~ *személyim* szójáték bizonyosságára azt, hogy a *szem*-nek *-ély* képzős alakja is volt a XVIII. században vagy akár a HB. idején. Csűrű adata szójátéknak megjárja, de nem a *személy* eredete kutatásában számba vehető adat. Nem billenti el a fontot a *személy* képzős volta felé.

De ha már belefogtam, én vetek valamit a *szémél(y)* *-ély* < *-él* elemének eredetibb ragi mivoltához.

Ha a *személy*-t a *szēm* képzős alakjának fogjuk föl, akkor méltán kereshetjük a *személy*-nek 'szēm' jelentését a magyar nyelv írott emlékeiben, mint Csűrű tenné. Kereshetjük, de nem találjuk. A határozói *szémél* alakból való származtatás alapgondolata azonban az, hogy az újabb *-be* ragos 'szembe' mög' kifejezés kiszorította a régibb *-él* raggal való *'szémél' mög' kifejezést. A határozói *'szémél'-t tehát bátran tehetjük föl csak nyelvemlékeink kora előttre: abból az időből pedig természetesen nem várhatunk közvetlenül bizonyító írott magyar adatot. Azt azonban, hogy a *szēm* szónak az ugor korban is volt olyan helyhatározó ragos alakja, melynek jelentése 'orcél', 'szembe', 'szemben' volt, bizonyítják az obi-ugor nyelvek.

A 'szembe', 'szemben' jelentésű régi *orcél* > nyelvjárási *orcél* alak mellett, ősi helyhatározó *-t* ragunkkal a szó végén, ott látjuk a nyelvjárási *orcét* alakot is. És íme, azt is látjuk, hogy a vogulban a mi *szēm* szavunk megfelelőjéből is alakul amaz ősi *-t* raggal olyan határozó, melynek jelentése 'orcét', 'orcél', 'szembe', 'szemben'. *Tār̄m-s a m t*, *joxtex'im* (VNGy. IV, 425); szóról-szóra a. m. 'Isten-szemben, eljövök', azaz: 'Isten szeme előtt [mondom], eljövök', 'Isten szemébe, Isten szeme láttára mondom, fogadom, hogy eljövök'. Ez a *Tār̄m-samt* (*sam* ~ m. *szēm*) összevethető azzal a régi bibliai kifejezéssel, hogy 'orcél áldani az Istent' (DöbrK. 514) ~ 'szemtől *szembe* áldani az Istent' (Melius: Jób 2). Ugyanazt a vogul mondatot — mint PÁPAY JÓZSEF közli velem — az ő Vogulka folyó melléki osztjákja így fordította: *tōr̄m sēm a t jōȳt̄l̄m* a. m. 'Isten bizony, eljövök!' PATKANOV IrtO. Szój.-ében is (32): *Tūr̄um-sēm a t* 'bei gottes auge, bei gott (schwurformel)'. PAASONEN Ostjakisches Wörterbuch-jában pedig ezt olvassuk (2669): „*mā·n samā·t iawatmā·iam*: minua lyötiin naamaa vasten“, azaz 'orcél ütöttek', 'szembe csaptak'. Mindezek azt mutatják, hogy mielőtt a *-be*, *-ben* ragunk meg-

született volna, élt már a *szēm* szónak 'orcél', 'szembe', 'szemben' jelentésű határozóragos alakja, de természetesen nem a *-be*, *-ben* raggal, hanem annál ősbibb raggal. Valamint a locativusi raggal megtoldott *orcét* mellett megvan a puszta *-él* ragos *orcél* > *orcé*, úgy a *szēm* szónak obi-ugor locativusi *-t* ragos alakján kívül volt *-él* ragos ősmagyar alakja is, a **szēmél*, s ez úgy kapta 'facies' jelentését, mint az *orcél* ~ *arcél* után az *arcélat*. Azon állítással szemben, hogy „az *arcél* mindig határozó“, utalok arra, hogy az *arcél* szó illeszkedett hangrendű változata nem határozó, hanem jelző az *arcal-jászol* összetételben (vö. MÉSZÖLY: Nyr. XLVI, 123). Továbbá: 'valakinek a hátulja' nem *hátul* névszóra, hanem *hátul* határozóra mutat vissza; így 'valakinek a *szēméle*' szintén **szēmél* határozóra mutat.

Ha pedig már a *szēm* szó származékáról beszélek, megemlítem a *szēmtelen* szónak egy hangtanilag megokolt, de jelentésstanilag téves magyarázatát is, mely e szót a *szentelen* szótól származtatja (HORGÉR, MSzTört. 161—2). Ellene mond ennek Geleji Grammatikája: „Némelly compositumok, a' vagy egybe'tétegett szok, egy igével mondathatnak ki, noha a' község nem él vélek (!) Hasonlotlan, egyenlőtlen, egyenlőiteni, *szent-telen*. ha szabad mondani *szem-telen*.“ (CorpGram. 312.) Tehát gyártott szó a *szenttelen*, s nem ebből lett a *szēmtelen*, hanem a *szēmtelen* mintájára csinálták a *szenttelen-t*. A *szēmtelen* ősrégi szó, s természetesen eredeti jelentése az, hogy 'nincs szeme', amint vog. *samtal* ~ osztj. *sěmtā* 'vak', votj. *šintammj* 'megvakulni'. Eredeti jelentéséből könnyen megérthető mai jelentése. Nem mer szemével bátran nézni az, akinek szégyelleni valója van. 'Nem sül ki a szeme ezt meg ezt elkövetni?' 'Van szeme ezt meg ezt a szégyenletes dolgot tenni?' — kérdezzük, el sem hívén azt, hogy akinek szeme van, ne féltene a rátérülő szégyentől, ne félne attól, hogy szemére vetik szégyelleni való dolgait. Úgy gondoljuk, hogy aki nem fél a szégyentől, vak a szégyennel szemben, annak nincs is szeme, vagyis *szēmtelen*, nincsen orcája, amely pirulhatna, vagyis *orcátlan*. A votjában is *bañ* 'arc', *bañtām* 'arcátlan', 'szemtelen' (MUNKÁCSI, VotjSz. 605).

Ad vocem *arc*. Régóta éreztem, hogy nehéz az *arcél* alakot megmagyarázni akkor, ha föltesszük, hogy az *arc* az *or(r)* és *szá(j)* összetétele. Könnyű azonban akkor, ha az *orc* ~ *arc*-szótöbblől indulunk ki. Most, hogy GOMBOCZ és JUHÁSZ már fejtegették a magyar denominalis *-sz* > *-c* képzőt, bizonyosnak tartom, hogy az *orca* szó az *or(r)* *-c* képzős alakja az egyes harmadik személyraggal, az *orcél*-ban pedig a személyragtalan *orc*-a szótó. (Vö. MNy. XXIV, 104 és EtSz. *arc*.)

MÉSZÖLY GEDEON.

A magyar igealakok használata a hogy kötőszós mellékmondatokban és a függő kérdésben a történes minőségének, állapotának (actio), idejének és módjának szempontjából.

A magyar mellékmondatban az igealakok általában véve csak főmondatbeli értékükkel, önálló jelentésükkel, azaz egy más történeshez való viszonyítás nélkül használhatók. Actio-viszonyítás, ú. n. *consecutio temporum*, miként pl. a latinban, franciában van, a magyarban ma rendszerint nincs, csak a székely nyelvjárásban fordul elő néha, egyébként igen ritkán. A magyar az igével kifejezett történetet nem magával az igealakokkal viszonyítja (régen gyakran viszonyította az összetett igealakokkal) egy másik történeshez abból a szempontból, hogy az együtt-történes (ú. n. egyidejűség), az előzménység (ú. n. előidejűség) vagy a rákövetkezés (ú. n. utóidejűség) viszonya van-e köztük, hanem mondatnani eszközökkel (kötőszókkal, határozókkal, határozószókkal, szórenddel). Csak a függő beszédben van látszólag viszonyítva a mellékmondatbeli történes a főmondatéhoz, s az igealak nem önállóan használva. Pl. „lata hog az sororok kezzvl nemelyek cilicumba iarnak.“ (MargL. 2.) „azt wzenthe wolth hog *chwdalkozik* raytha.“ (1542. LevT. I, 16.) „Mirkó látta, hog a sejöm mezőbe *vannak*.“ (Vadr. 444.) „A kis leány látta, hogy *jön* a kéményseprő, azért elszaladt. A fiú ott maradt, azt mondta, hog *ő* nem *ijed* meg tőle.“ A közlő (az elbeszélő, író) szempontjából a *jövés*, *megijedés* stb. époly mult történes, mint a *látta*, *elszaladt*, *mondta* stb., s mégis *jön*, *nem ijed meg* igealakokkal van kifejezve, mintha a főmondatnál való egyidejűséget akarnók vele jelezni. Azonban ez nem actio-viszonyítás, hanem a magyar függő beszédben használatos átképzéleses előadás folyománya. A magyar függő beszédben ui. az összes igealakok nem a közlő (az elbeszélő, író), hanem a szereplő személy (ez néha egybeesik a közlővel; pl. „Éreztem, hogy *szédülök*.“) szempontjából vannak használva; a közlő tudniillik öntudatlanul beleképzei magát a valóság szerint elmúlt vagy jövő eseménysorba, és az igealakokat ennek megfelelőleg használja. Mult vonatkozású igealakot csak akkor lehet használni a magyar függő beszédben, ha az a szereplő szempontjából is mult vonatkozású. Pl. „Azt írta nekem, hog *haragudott* reám.“ (A megírás idejében már nem haragudott reám.) „Azt írta nekem, *megharagudott* reám.“ (A megírás idejében is haragszik még reám.) Az igekötős igealak itt pillanatnyi mozzanatos történetet (*punctualis actio*) fejez ki, azért a jelenre nem vonatkoztatható, hanem csak a jövőre (*megharagszik*) vagy csak a multa (*megharagudott*), s az utóbbi esetben a közlés idejé-

ben is megvan még a pillanatnyi mozzanatos történeésből eredő állapot. Az ily használat: „Látta, hogy *keni volt*“ (1584. Boszorkányperek 51) idegenszerűség. A folyamatos mult itt a latin *consecutio temporum* utánzása épúgy, miként a föltételes mód ilyen használata: „megtudakozanac mi dolog *volna* èz.“ (BécsiK. 21) = *percunctati sunt, quid rerum esset*.

Vö. KALMÁR, A magyar *consecutio temporum*: Nyr. XXXIII, 495; KOMONCZY, A magyar idővonzat: Nyr. XXXIV, 351, XXXVI, 222; GYOMLAY, Az úgynevezett igeidők elméletéhez: NyK. XXXVIII, 160, XXXIX, 308, XL, 343, A magyar igealakok rendszere: MNy. XX, 68; GOMBOCZ, M. tört. mondatban 74.

Az igemódok a magyar mellékmondatban szintén csak főmondatbeli értékükkel, azaz önálló jelentésükkel használhatók. A mellékmondatban tehát akkor fordul elő jelentő, föltételes vagy fölszólító mód, amikor önálló használatában is előfordulna. Általában véve, az igemódok használata a magyar mellékmondatban — épúgy, mint a főmondatban — attól függ, a szereplő személy bizonyosan állít-e valamit vagy föltételesen vagy fölszólítólag. Ű. n. *modus obliquus* (konjunktiv der fremden meinung) a mellékmondatbeli gondolat vagy nyilatkozat idegen voltának, tehát a közlő szempontjából való bizonytalan, kétes voltának jelzésére, amilyen pl. a görögben, németben az optativus, a latinban a *conjunctivus*, a magyarban nincsen. A magyar igemódok fő- és mellékmondatban egyaránt csakis a szereplő személy; nem pedig a közlő módbeli fölfogását fejezik ki. Pl. „Kérdi, kik *volnának*? s itt mit *keresnének*?“ (Gyöngy: MV. 3:154.) „Levelet írata az Kapitánnyának, hogy véle közlendő dolgai *volnának*.“ (Uo. 351.) „Bezzeg mondhatná is már a tisztos szolgál, hogy nem a vén Bence, hanem ez s ez *volna*.“ (Arany, Toldi 10:3.) „Mekérdi: miféle mesterségen *volna*.“ (Arany, TSz. 6:54.) „Elédta, hogy mi járta van? bíz ő szógálatot *gyött vóna* keresnyi, ha tanána!“ (NépkGy. IX, 231.) Itt a föltételes mód nem *modus obliquus*, mert a szereplő személy szempontjából is, tehát önállóan, főmondatban is helyén volna: „Kik *volnátok* s itt mit *keresnétek*?“ „Közlendő dolgaim *volnának* véled.“ „Ez s ez *volnék*, t. i. ha megengedi az úr.“ „Miféle mesterségen *volnál*?“ „Biz szógálatot *gyöttem vóna* keresnyi, ha tanának.“ Vö. a föltételes módnak szerény, gyöngéd, félnék, kétségeskedő, enyelgő nyilatkozatokban, különösen kérdő mondatokban való önálló, főmondatbeli használatára: „Nemdenem a Toldi Lőrincz fia *volnál*?“ (Arany, T. 12:6.) „Az én *volnék*.“ (Uo.) „Ez *volna* már az a keresztut?“ (Nyr. XXXIX, 318.)

A fölszólító mód is előfordul így mellékmondatban: „Tudokozd meg titkon, hol *legyen* szerelmem.“ (RMK. XV, 47.) „A király kilátta, mi szándéka *légyen*.“ (Arany, T. 8:12.)

„Hej! ha tudta volna, az útas ki *légyen*.” (Arany, TSz. 1:12.)
 „Hol *legyen* gazdája, tőle tudakozá.” (Arany, TE. 1:34.)
 „Nem tudom, ha sejti-e az olvasó, mi *legyen* az, mit magyar
 rhythmusnak nevezgettem.” (Arany [Próz.] VI, 13.) „Közelebb
 vizsgálta s látta, hogy mi *legyen*.” (Petőfi, J. V. 21.) „De
 esze ágában sem volt neki, hogy kiskik *legyenek* azok.”
 (NépkGy. IX, 260.) Itt a fölszólító mód szintén nem modus
 obliquus, mert a szereplő személy szempontjából is, azaz ön-
 állóan, főmondatban is helyén volna: „Mi szándéka *légyen* is
 csak a Toldi Györgynek?!“ „Ki *légyen* az úr?“ A fölszólító
 mód ily kérdésekben latinosnak látszik, de minthogy legjobb
 íróinknál és a népnél is előfordul (vö. a szerző M. tört.
 mondattanában 71. l.), magyaros észjárásból is lehet magya-
 rázni: „Ki *légyen* az úr?“ (‘Kinek tartasz?’) „Mit *jelentsen*
 ez?“ (‘Mit *akar*[nak] ezzel jelenteni?’)

Ha a főige első személyű, akkor a szereplő személy
 egybeesik a közlővel, s így a föltételes és fölszólító mód
 egyúttal a közlő fölfogását is kifejezi. Pl. „Előadtam, hogy
 szolgálatot *jöttem volna* keresni.“ „Nem hiszem, hogy *tudná*.”
 „Én nem tudom, ki *légyen*.” (Csokonai I, 112.)

A magyar a közölt gondolat vagy nyilatkozat idegen,
 tehát a közlő szempontjából való bizonytalan, kétes voltát
 nem a mellékmondat igemódjával fejezi ki, hanem körül-
 írással: „*Olyasmit* beszélnek, hogy ő is ott volt“, vagy „*mintha*
 ő is ott lett volna“. „*Allítólag* (ő szerintük) ő is ott volt.“
 „*Ők azt beszélnek*, hogy ő is ott volt.“ A régi nyelvben azon-
 ban latin mintára a föltételes és fölszólító mód modus
 obliquus-képen is előfordul a mellékmondatban; régiességképen
 vagy német mintára (SIMONYI, HMSág³ 10) néha ma is,
 magyaros íróknál is. A népnelvben ritkán fordul elő a modus
 obliquus: „*Úgy* beszélnek, hogy ott *járt volna* az erdőszélen.“
 (NyK. X, 165.) „*Aszongyák*, hogy ötönn *vónának*.” (Három-
 szék. NyK. XXXVI, 78.) „*Beszéllik*, hogy ő is ott *lett*
vóna.” (Uo. 82.)

Vö. VERSEGHY, Anal. II, 261; SIMONYI, A magyar ige-
 módok alkalmazása: Nyr. VI, 148 stb., XXXIX, 319, MKöt.
 II, 68. HMSág³ 10, 46; SZARVAS: NyK. X, 261, Nyr. XXIV,
 521; LEHR, Toldi 286, 446, TE. 110, MNY. VI, 382; KÖRÖSI S.:
 Nyr. XXVIII, 300; GYOMLAY, Az átképzeléses előadás és az
 oratio obliqua Arany Toldijában: Beöthy-Emlék 468, NyK.
 XXXVII, 289, XXXVIII, 166; KOMONCZY: Nyr. XXXVI, 254;
 FINÁLY, Hogy is mondják ezt magyarul? 131; GOMBOCZ,
 M. tört. mondattan 72.

1. A jelentő mód a mellékmondatban — épúgy, mint a
 főmondatban — valóságot, ténymegnyilvánítást fejez ki: „*Latiatuc feleym*
zumtuchel mic vogmuc.” „Be nagy kár, hogy apád paraszt
volt s te is az *maradtál*.” (Arany, T. 1:13.)

A népnyelvben gyakran előfordul látszólag célhatározó mondatokban a jelentő mód helyett fölszólító mód. Ilyenkor *azt gondolta, mondta* van odaértve a *hogy* kötőszós mellékmondat elé; tehát ez esetben tulajdonképen oratio obliquas tárgyi mondatral van dolgunk, nem pedig célhatározó mondatral, azért jelentő mód használatos benne. Pl. „fel wetthe (az penzth) az wegre hogy be *wyzy*.” (LevT. I, 182.) „Bementem, hogy majd *imádkozom*.” (MNyszet III, 25.) „Szaladt, hogy *széttépi*.” (NépkGy. IX, 124.) „A kiráj mögindüt, hogy ő majd így *töszí* úgy *töszí* tönkre a szomszéd kirájt.” (Uo. I, 421.) „Bementem a konyhába, hogy — ím a zsetárt *megöblingetem*.” (Ethn. III, 353.) „Bementek a kamrába, hogy majd a véres ruhát *levetik*.” (NépkGy. IX, 226.) Vö. NyF. XXI, 43, LII, 28, 40.

2. A föltételes mód a mellékmondatban — épúgy, mint a főmondatban — akkor használatos, ha a szereplő személy föltételesen (kétékedéssel, bizonytalansággal, szerénységgel) állít, kérdez vagy óhajt valamit: „Palkó azt felelte, hogy ha lehetne, igyenénsem a kirájhoz *szegődnék*.” (Vadr. 395.) „Csak az enget(t)etnék, hogy apró személyét egy gyászoló fecskének *vehetném*.” (Gyöngy: MV. 2:188.) „Arról gondolkodom, hogy mit *csinálnék* én most nálad nélkül.” „Adná Isten, hogy *értető*k minnyájan.” (Pázm: Préd. 94.) „Lajost felhívta, hogy *jönne*, Endre halálának bosszulója *lenne*.” (Arany: TSz. 8:69.) „Mikor atyám elvitt, hogy *növekednél* a királyi székre.” (Uo. 7:4.) „Hívja Wernert, hogy *venne* magához ötven erős embert.” (Uo. 11:97.) „Oda siete ismét, nehogy a jószágban kára megint *esnék*.” (Arany, BH. 9.)

Külön figyelmet érdemel a módok használatára a tagadó és a tagadó értékű kifejezések után. Ilyenek: *nincs, nem lehet, lehetetlen(ség), nem igaz, hazugság, nem áll, hihetetlen, nehezen hihető, nem valószínű, ritka(ság), kevés híja, arról szó sem lehet, sohasem történik, nem múlik el, nem (nehezen, kötve, bajosan) hiszem, kétségbe vonom, nem képzelem, nem remélem, nem gondolom, nem mondhatom, nem tudok róla (felőle), nem hallottam, hallatlan dolog, nem tehetem, nem találok, a nélkül hogy, a helyett hogy, nemhogy, hogyszem, mintsem*; továbbá kérdő mondatok: *ki hinné? ki gondolta volna?* stb. Ilyen kifejezések után a mellékmondatban gyakran föltételes mód fordul elő, mert a mellékmondat önálló alakjában is előfordulna. A föltételes mód tehát efféle tagadó kifejezések után nem a latin-német modus obliquus mintájára van használva, hanem főmondatbeli értékével, t. i. a mellékmondat tartalma kétesnek, bizonytalannak, óhajtottnak van jelezve a szereplő személy szempontjából, amely gyakran (1. személyű főige esetén) egybeesik a közlővel. Pl. „My vagion valami oly alath hogy ky tied nem *volna*.” (VirgK. 44.) „Lehetetlen dolog, hogy János mesternek köve

nem *volna*." (TörtT. 1908: 448.) [Önállóan: „J. mesternek köve nem *volna*?”] „Hogy mi sírt *ásnákn* most, sehogy sem hihetem." (Arany, TE. 1:17.) „Arra nem is gondol, kétségbe se' hozza, hogy a leány őtet ne *szeretné* vissza." (Arany, TSz. 4:95.) [Önállóan: „A leány engem ne *szeretne* vissza?”] „Lehetetlen, hogy te ne *tudnád*." [Önállóan: „Te ne *tudnád*?!”] „Lehetetlen, hogy ő *tudná*." „A pusztítás nem volt oly terjedelmű, hogy az apák énekeit át ne *örökölhették volna*." (Arany VI, 71.) „Nem olvasom, hogy az angolban jártas *lett volna*." (Uo. 463.) „Azt sem állítom, hogy feszült lábon *állott volna*." (Uo. 395.) „Nem hiszem, hogy *tudnál* valamit mondani." (Vadr. 487.) „Nem múlik el egy nap sem, hogy ne *sírna*." (Nyr. VI, 536.) „Bánk, a helyett, hogy *távoznék*, leveti álarczát." (Arany V, 144.) „Sokkal zavartabb, hogy sem benne határozott eltökélést *kereshetnénk*." (Uo. 133.) „Meghalt, a nélkül, hogy *megérte volna* műve kiadatását." (Uo. II, 283.) „Nem hogy a cipó *válna el* derékon, hanem a kés tört el." (Arany, T. 19:9.) „Nem hogy levelem *kapná*-*tok*, de még hírem se halljátok." (ERDÉLYI, NépkGy. II, 123.)

Ily tagadó kifejezések után a mellékmondatban régen a *nem* szócskát használták az állítás kifejezésére: „Lehetetlen, hogy ki *nem* jelentette volna magát." (Pázm: Kal. 46.) Effajta mellékmondatokban azonban gyakran a fölszólító mód is előfordul; ennek természetesen *ne* a kísérője: „Lehetetlen, hogy fel *ne* ébredgyen és meg ismerésére *ne* gerjedezzen." (Pázm: Kal. 79.) Ily szerkezet hatása alatt (Nyr. XLVI, 29) azután később a föltételesmódú mellékmondatban is a *ne* szócskát kezdték használni, s a mai nyelvszokás szerint csak a *ne* használatos (MNy. XII, 402).

Ha a mellékmondat valóságot, tényt fejez ki, akkor jelentő mód használatos benne a tagadó kifejezések után: „Nem hinné az ember, ha kelmedet látja, hogy valaha *lopott*." [Pedig bizony *lopott*.] (Arany I, 320.) „Nem gondoltam, hogy igazán *mögsalnak*." (Nyr. I, 228.)

3. A fölszólító mód a mellékmondatban — épügy, mint a főmondatban — a fölszólítás, tiltás, kívánság, óhajtás, célzatosság, megengedés kifejezésére szolgál. Pl. „Írja meg, hogy *viseljen* job gondot." (TörtT. 1909: 216.) „Nem az ötvösnek, vagy gyöngy fűzőnek itéleti adgya azt a gyöngynek, hogy drága és finom *légyen*." (Pázm: Kal. 88.) „Isten úgy rendelte a' Világ állapottyát, hogy gazdagok és szegények *légyenek*." (Pázm: Préd. 279.) „Szégyelli Eteltől, hogy azokra *menjen*." (Arany, BH. 8.) „Mondd meg neki, hogy *viselje* jól magát." A befejezett történésű fölszólító igealakot (*írtam légyen*) ma már ritkán használjuk.

Az említett tagadó és tagadó értékű kifejezések után az irodalomban és a népnyelvben gyakran fölszólító mód is használatos. Az efféle fölszólító mód szintén főmondatbeli

használatából magyarázható: a mellékmondatban kívánság, óhajtás van kifejezve, s ezt gyakran lehet is érezni. Pl. „Nem hihetém, hogy oly hangos *legyen* a file.“ (Boszorkányperek 49.) [Pedig szerettem volna, hogy ne *legyen* oly hangos a füle, hogy meg ne hallja szidásomat.] „Én nem hiszem, hogy az temetésre *odamehessen*.“ (1639. LevT. II, 272.) [Kívánatos, hogy *odamehessen*.] „Noha lappanghat az hamisság, de lehetetlen hogy füstöt ne *vessen*.“ (Pázm:Kal. 46.) [Pedig a hamisak akarnák, hogy ne *vessen*.] „Nem tarthattam-meg magamat, hogy *bé* ne *tekintsek*.“ (Fazekas, Ludas M. II.) „Azt ne halljam én, hogy *bántsatok* egy lelket!“ (Arany, TSz. 7:17.) [Ne *bántsatok* egy lelket sem!] „Maga sem gondolta, hogy így *leteremtse*.“ (Uo. 2:24.) „Hej! nem is álmodta a nemzetes asszony, hogy neki ez a nap ily örömet *hozzon*.“ (Uo. 3:14.) „Soh' se hittem, hogy *meglássalak* ma téged.“ (Arany, T. 4:9.) „De nem volt oly kényes a bársony ruhába', hogy *be* ne *pillantson* a szegény csárdába.“ (Uo. 11:1.) „Az ördög *higye*, hogy a tolvaj, a mit ellop, *visszavigye*!“ (Arany I, 314.) „Nem hiszem, hogy valaki az eredetiséget tőlem *elvitassa*.“ (Arany III, 48.) „Nem hiszem, hogy kegyednek már ne *említettem legyen*.“ (Uo.) „Nincs pénze s nem is tudja elképzelni, hogy valaha *legyen*.“ (Új Nemzedék 1924. márc. 22.) „Arról szó sem lehet, hogy velük *menjék*.“ [Pedig azt akarják, hogy velük *menjék*.] „Most kívánjuk a jutalombórt. Micsoda bórt? A zsidó bórt, hogy te *megnyerd*, az lehetetlen.“ (ERD., NépkGy. III, 330.) „Alig hittem, hogy haza *jőjek*.“ (Nyr. XXIX, 255.) „Nem tudta, mitévő *legyen*.“ (NépkGy. IX, 350.) [Mitévő *legyek?*] „A költő a helyett, hogy az olvasót *gyönyörködtesse*, fejtegetésekbe bocsátkozik.“ (Gyulai, Krit. 136.) [Kívánatos volna, hogy a költő *gyönyörködtesse* az olvasót, de e helyett...] „Sokkal büszkébb volt, mintsem *megbánja*.“ (Uo. 6.) „Sokkal ledérebb, hogysem e szót *hallhassa* tőlem.“ (Arany VIII, 67.) [Óhajtóm, hogy e szót *hallhassa*, de ez nem történik meg, mert ledér.] „Szűkebbnek látta terét, hogysem *belevágjon* ama kérdésbe.“ (Arany V, 394.) „Szeretném, ha törpe bolond volnék, vagy született néma, semhogy Etelének ezt az ízét *mondjam*, haragos nézését magam ellen *vonjam*.“ (Arany, BH. 10.) [Követül küldték, hogy Etelének *mondja*.] „Elfordul e zsöngé szerencse: nemhogy Etelétől árva fejed *mentse*.“ (Uo. 11.) [Kívánatos volna, hogy *mentse*.] „A realismust is fölveszi, a nélkül, hogy materialista *legyen*.“ (Gyulai, Krit. 381.) [Kívánatos, hogy materialista ne *legyen*.]

A fölszólító mód ily szerkezetekből áttérjett tagadó és tagadó értékű kifejezések után használt oly mellékmondatokba is, amelyekben nincsen semmi óhajtó jelentés sem; pl. „Nem hittem ezt hozzád, hogy ily lágyszívű *légy*, termetedhez képest hogy ily félnék *légy*, gyenge tetemimtől hogy így *megíjedi*.“ (RMK. XV, 214.) „Lehetetlen, hogy már ne *szólljak* a

kotsisról. (Mikes, TörL. 3.) „Lehetetlen, hogy *le* ne *írjam* kédnk az öreg emberek Kalendáriumját.“ (Uo. 117.) „Lehetetlen, hogy erő’essebb orvosság *légyen*.“ (Pázm: Préd. 155.) „Sohasem hallottam, hogy a báránynak mája *legyen*.“ (NépkGy. I, 318.) „Nem hittem vóna, hogy ojan régi *légyen*.“ (NyK. XXXVI, 88.) „Nem tulta megállani, hogy *el* ne *kaczagja* magát.“ (Vadr. 398.) Az átmenetet a tagadva óhajtó szerkezetek alkothatták, amelyekből tagadó és tagadó értékű kifejezések után eltűnik az óhajtás képzete. Pl. 'Ne *légy* ily változó!' ~ „Hogy ily változó *légy*, vajha tudtam volna!“ (RMK. XV, 82.) | 'Csak ne *legyen* eső ma!' ~ 'Nem hiszem, hogy ma eső *legyen*.' | 'Ne *légy* álnok! ~ „Piros alma, nem hittem, hogy férges *légy*, kedves rózsám, nem hittem, hogy álnok *légy*.“ (Ndal: Remekírók LIV, 48.) | „Nem gondoltam, hogy így *tégy*, hozzám olly hitetlen *légy*.“ (ERDÉLYI, NépkGy. II, 33.) | „Soha sem hittem vóna, hogy ojan rossz ember *tuggy* lenni.“ (Vadr. 357.) Ha így eltűnik ily óhajtó szerkezetekből az óhajtó jelentés, akkor a fölszólító módú igealakokból csak a jövő jelentése érezhető ki, ezért LEHR A. (Toldi 265) szerint a fölszólító mód tagadó kifejezések után csak akkor használatos, ha a mellékmondatban kifejezett történés a főmondat történéséhez viszonyítva jövő, vagy ha általánosságban van kimondva. Olyan mellékmondatokban, amelyekben nincs óhaj, kívánság, a régi írók a fölszólító módot gyakran a latin conjunctivus mintájára használják: „wylagnoc kezdetutul fugua rohtonc ez nem levt uala. hug scuz lean fiot *sculhessen*.“ (KT.) „de qui *legen* neky atia ozut nem tudhatiuc“ (KT.) „lehetettlen hogy ez ember ne *legen* zent.“ (JókK. 21.)

Vö. SZARVAS: Nyr. II, 317; LEHR, Toldi 264, 359, MNy. VI, 382; SIMONYI, MKöt. II, 70, 93, 115, Nyr. VI, 201, 246, 536, XXXIX, 319, Alexander-Emlék 621; KÖRÖSI: Nyr. XXVIII, 303; KALLÓS: Nyr. XXIX, 397, XXX, 563; JOANNOVICS: Nyr. XXIX, 491, XXX, 88; ERDÉLYI L.: NyK. XXXVI, 77, 82; GYOMLAY: NyK. XL, 385. — Nyr. XXVIII, 370, XXXI, 306.

KLEMM ANTAL.

A felé használata a Szamosháton.

Népnyelvünk egyik titokzatos szócskája a *felé* névutó. A nyelvtudomány azt tudja róla, hogy északkeleti nyelvjárásaink igekötők, lativusok mellett látszólag pleonasztikus szerkezetekben sűrűn élnek vele. Arra is történt rámutatás, hogy ilyenkor a cselekvés folyamatosságát jelöli vele a nép. (Vö. BEREKSZÁSI, Dissert. 177; BRASSAI, A magyar mondat II, 69; SIMONYI, MHat. II, 126; Nyr. XXIII, 132—3.) De kellő számú adatok hiánya miatt mindez jóformán csak tapogatózás volt. Ismereteink itt nagy mértékben rászorulnak a kiegészítésre.

A szamosháti szótár kidolgozása közben jegyzeteim rendjén az eddiginél talán nagyobb világosságot tudok deríteni e rejtélyes szó népnyelvi használatára. A Szamosháton nagy mértékben divatozik a fentebb érintett pleonasztikusnak tetsző szerkezet. Adataim egészen ismeretlen szerkesztésmódokra és funkciókra világítanak rá.

Névutónk alakja az egész Szamosháton, valamint Beregben és Ugocsában is: *fele*. Személyraggal ellátva: *éfelém, tefeléd, úfele* vagy *felé* (pl. *felé se ment* = 'feléje sem ment'); *mifelénk, tifeletek, úkfeléjek* vagy *feléjek*.

I. Ragtalan névszóval kapcsolatban ugyanolyan jelentésű, mint a köznyelvi *felé* névutó.

1. A. m. 'félre, részre, darabba'. *Vágjuk két fele. Nem tudok é szász fele szakadni. Hasad az ék háró fele* (Nd.).

2. A. m. 'helyre'. *Me-gyűnk hat fele* ('hat helyre, t. i. látogatóba'). *Sok fele jártam: ma* ('sok helyen').

3. A. m. 'versus, gegen'. A) [Helyről.] *Van nekünk a vetési határ fele: le ety kis főü-dűnk: Az-óta a sze-kér má Ba-tisz fele jár: Mikor megyek Károji fele...* (Nd.). B) [Időről.] *Ta-vasz fele má na-gyó rajta vót a köhő:gés. Haj-nál fele job-bá lett e kicsi:vél. Má há-rom esztendőüs: vagy má néty fele van:*

II. Határozókkal (igekötőkkel) és más mondatrészekkel kapcsolatban jelölheti a megvalósulás felé törekedő, be nem fejezett cselekvést, mégpedig annak mindenik mozzanatát: 1. akár kezdődő, beálló (szándékolt), 2. akár pedig épen folyamatban levő tartós cselekvést.

1. Példák a kezdődő cselekvés kifejezésére: *Oszt e még az ét-vágyamat is hozza mek fe:le* ('kezd meg-hozni'). *Meg-berenáta, mikor ki fele: köütt* (mikor kezdett kikelni'). *Mire én o-daértem, mán akkor úk é fele jöttek:* ('kezdték szétoszlani'). *Nem akár jóü időü fele len:ni* ('jó idő kezdődni'). *Nem akár ennek a pattanásnak teteje fele len:ni* ('teteje kezdődni'). *Még mek fele döglük ez a rossz ö:kör* (meg akar dögleni). *Mos jöttél e:lőü: mán óü-dala-zol é fe-le?* ('meg akarsz szöknü?') *Ugy ördit:, mintha öl-nék mek fele:* ('mintha meg akarnák ölni'). *Nem jut eszembe fe:le* ('nem akar eszembe jutni'). *Mikor Sán-dört vá-lasztot-ták i-gazgatónak fele, hát van-ott ety fi-jatál tanítóü, a vágyot: rá* ('mikor igazgatóvá akarták választani'). *Hár-minc tojást fele vétetet vón az asszóság:gál* ('30 tojást akart vétetni'). *Nem eszik ez a disztóü a válu:búl, hanem o-da áll:, osz tur ety ku-tat fele:* ('kezd túrni egy mély gödröt').

Külön választjuk itt azt az esetet, mikor a kezdődő cselekvésben a sürgősség siettetés van kidomborítva. Pl. *Sze-rette vóü: fér-hesz fele adni:* ('minél hamarabb férj-

hez adni'). *Vác-csatok: má je-gyet fele:* ('siessetek vasúti jegyet váltani'). *Te-gyé: má ko-vászt fele:* ('tegyél gyorsan kovászt'). *Hoz-zatok: má vi-zet fele:* ('hozzatok gyorsan vizet'). *Gyér-tek: má en-ni fele:* ('gyertek gyorsan enni'). *Nem-küd a fi-ju pész-t fe-le* ('nem igyekeznek pénzt küldeni'). *Nem-tud az emb-er most mit fe-le fő-z:ni* ('hamarjában mit főzni'). *Sze-retne ve-le mek-fele esmerkedni:* ('mihamarabb megismerkedni'). *Osz ne-üi sokká:jig, gye-re haza fe-le.* *Szér-számot, fi-juk, a lú-ra fele!* *U-gyā loholt az állomásra fe-le.* *Fő-z:ni fele kéng: má, mē min-y-gyá tiz ó-ra:* *Vák-tat a fo-jó-ynak fele:* *Meny-gyūnk pa-szuít fele szedni:* *Te-rád meg vi-szem a dun-nát fele* ('azonnal viszem a dunnát'). *Ros-tálnó-ynk esz mek-fe-le tü-ző-vizenn:* *Nem-tudok mek-fele gyó-gyul:ni.*

2. Kifejezheti a folyamatban levő cselekvést, vagyis azt, hogy a cselekvés éppen folyik, éppen történik, néha meg a cselekvés tartósságát. *Pl. Az ér-dő-übe ety ki-gyó-ü et mek-fele egy bé-kát* ('éppen evett egy békát'). *Meny-gyen a ju-hászhoz fele* ('menőben van a juhászhoz'). *Az é-nekkárba mikör fe-fele gyū-lūnk, hát a-tárt mesé:ket* ('gyülekezés közben, mialatt gyülekezünk'). *Hul-lod belő-ülle az ez-üs tal:lér ki-fele* ('szüntelenül potyogott'). *Nem-nagyō szereti oda fele men:ni* ('oda mengetni, járogatni'). *Men-tūnk Szak-mára fele* ('menőben voltunk'). *Eg-gyik hosz-ta a sárd be-fele, a má-sik ken-te rá-fele* ('egyik folyton hozta, a másik folyton kente'). *De a jai-gatás min-dék közelep fele jön:* ('közelebb-közelebb jön'). *A készt-hördanák ezek ē fe-le min-détig:* *Nē vó-um baj, ha tē-ne az üdő-ü ē fe-le, csak nē mennő-ynk le-fele.* *Ec-cer egy em-ber ety fo-jó-ü pā-rt-ýám ment-vē-gik fele.* *Üi vesz-teg: má, ne-szalag-yy ē fele min-dé-tig.* *A sa-nyaruság mi-jatt a nép-aj-jasodik ē fele.*

III. A *fele* névutó *-ig* raggal van ellátva a következő példákban: *Vi-zes vó-ut a bu:za ma-íd-nem dél-fele-ig:* *Es-te felé-ig még job-bann is lehet:, meg ros-szabb-ull is:*

CSÜRY BÁLINT.

Etil és Dūbā.

Gardīzī, Muḥammad-i 'Aufī, Šūkrūllāh ibn Šihāb, Kātib Muḥammad, Hādsī Khalifa perzsa, illetőleg török nyelven írt szövegeinek a vándorló magyarságra vonatkozó részében két olyan folyónév — az *Etil* (*Etel* stb.) és a *Dūbā* — olvasható, melyeknek helyes jelentésével még ma sem vagyunk teljesen tisztában. Pedig e két folyónév helyes jelentésének megfajtése többek között már csak azért is kívánatos volna, mivel ezáltal a nomád ősmag-

gyarság ideiglenes tartózkodási helyei közül az egyiknek biztos határait kapnók meg.

Számos hazai meg külföldi szaktudós vette vizsgálat alá e szerfölött kényes és bonyolult problémát jelentő *Etil* és *Dübā* folyónevet. Így MELICH JÁNOS „Duba = Duna?” c. dolgozatában (MNy. XXIV, 84—7) arra a feltevésre jut, hogy az *Etil* azonos a D onnal, a *Dübā* pedig valószínűleg a V o l g á t jelenti. A *Dübā*-ra mint török köznévre vonatkozó fejtegetéseinek turkológiai vonatkozásait megerősíti NÉMETH GYULA (uo. 87—8). K MOSKÓ MIHÁLY „Gardizi a törökökről” c. tanulmányában (Századok 1927. IV—VI. sz.) amellett érvel, hogy az *Etil—Dübā* folyóköz azonos a Duna—Tisza folyóközzel. MARQUART (Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge 30—2, 161.) azt igyekszik bizonyítani, hogy az *Etil* a D onnal, a *Dübā* a K ub á n n a l egyezik.

Az *Etil—Dübā* rejtvény megfejtésének főnehézsége az, hogy a már említett keleti kompilációknak meglevő változatai írástechnikai szempontból nem tökéletesen megbízhatók, s így olyan problémák teljes felderítésére, melyekben a főszerep az írástechnikának jut, nem épen alkalmasak.

Továbbá, a mindezeig végzett *Etil—Dübā* kutatásokat megnehezítette az a körülmény is, hogy a már említett s tíznél több kéziratban meglevő Muḥammad-i ‘A u f i -féle „Anekdoták gyűjteménye” mostanáig még nem volt kiadva, tehát e perzsa nyelven írt műnek a magyarokra vonatkozó része csakis a helyszínen, illetőleg az onnan kapott fényképekből volt tanulmányozható.

Kár, hogy az *Etil* és a *Dübā* folyónevek nem találhatók meg Ibn R u s t a h arab nyelven írt kompilációjának a magyarokra vonatkozó szövegrészében. E műnek két, illetőleg egy másolati példánya van meg a British Museumban, amennyiben az egyik a másikról készült. A régebbi példány ú. n. „nuskh” írásmódban íródott; könnyen bizonyítható, hogy ez az arab kompiláció épen írástechnika tekintetében a legmegbízhatóbb keleti forrásunk. Ezért úgy gondoljuk, hogy ha a nevezett két folyónév Ibn Rustah arab nyelvű szövegében benne lett volna, az *Etil—Dübā* rejtvény kérdése már régen nyugvópontra jutott volna. Sajnos, Ibn Rustah nem említi e két folyónak a nevét, talán azért nem, mivel ezek nem érdekelték őt.

*

Az *Etil* folyónév a nevezett keleti szövegekben semmi képen sem tekinthető íráshibának. Ugyanis e folyónévnek az idevágó perzsa és török nyelven írt szövegekben a következő variációit észlelhetjük: *Etil* vagy *Etel* stb. (Gardizi, Muḥammad-i ‘A u f i , Ḥādsi K h a l i f a), továbbá *Itel*, *Aitil*, *Ātil*, azonkívül *Etil* vagy *Ātil* stb. (Šükrüllah ibn Šihāb).

Tudvalevőleg az *Etil*, *Etel* stb. folyónév lehetne köznévi, és lehet tulajdonnév. Kétségtelennek látszik, hogy a szóbanforgó keleti szövegekben csakis tulajdonnévként szerepel. Hiszen Gardizī, Muhammad-i 'Aufi, továbbá Ibn Rustah a bolgár nép említésénél, végül Šükrüllāh ibn Šihāb is világosan megmondják, hogy: „az egyik [illetőleg: a másik] folyót *Etil*-nek nevezzük“.

Most már csak az volna a kérdés, melyik folyót jelenti az *Etil*, *Etel* stb. Az egész középkori arab és perzsa geográfiai irodalomban egyetlenegy kétségtelen és megbízható adatot sem találunk, mely minden kétséget kizáróan azt bizonyítaná, hogy a magános *Etil* tulajdonnév nem a Volgát, hanem esetleg egy más folyót, például a Dont jelentené. Ellenben a most említett geográfiai munkákban tucatjával találunk oly kétségtelenül helytálló és megbízható adatot, amely azt bizonyítja, hogy a középkorban az araboknál és a perzsáknál az *Etil* tulajdonnév egyenesedül a Volgát jelentette.

Jól tudjuk, hogy középkori hazai krónikáink egyikében, másikában az *Etil* a Dont,¹ illetőleg a Dnyesztert jelenti. De viszont azt is tudjuk, hogy a szóbanforgó *Etil*—*Dübā* folyópár neve nem a hazai, hanem a keleti krónikákban van meg; ezért is e két folyónév mibenlétére nézve nem vehetjük irányadónak a mi krónikáinkat, annál inkább nem, mivel azon keleti kompilációk között, melyekben az *Etil* és *Dübā* folyónév olvasható, meg az idevágó hazai krónikák között — ha jól tudom — mindezideig semmiféle összefüggés sem volt megállapítható (GOMBOCZ ZOLTÁN szóbeli közlése).

Hogy pedig épen a kutatásunk tárgyául szolgáló keleti szövegekben is az *Etil* a Volgát jelenti, arra nézve az eddigieken kívül adatokat találunk Gardizīnak a burtaszokról és a bolgárokról szóló tudósításában, továbbá Ibn Rustahnak a bolgárokról szóló szövegében, amelyből kiviláglik, hogy az *Etil* csakis a Volgával lehet azonos. — S ha még tekintetbe vesszük azt a tényt is, hogy a szóbanforgó keleti szövegek ősforrása feltétlenül arab nyelven íródott (márpedig láttuk, hogy a megbízható középkori arab nyelvű szövegekben az *Etil* tulajdonnév mindig a Volgára vonatkozik), meg kell engednünk azt, hogy a már gyakran említett keleti szövegekben az *Etil* csak a Volgát jelentheti. Ennek feltevésére rá vagyunk kényszerítve mindaddig, míg egy megbízható, perzsa vagy arab nyelven írt középkori geográfiában vagy másfajta írásműben nem bukkanunk leg-

¹ MELICH szerint a „fluuius *Ethul* id est *Dont*“ a XIII—XV. századra hiteles (i. h. 85). Megjegyzi, hogy ebben az időben a tatárok is, akik a mondott időben ama vidék urai voltak, saját nyelvükön a Dont *Edil*-nek hívták. Ezt a jelenséget MELICH egy régebbi cikkében (MNy. XXII, 346) bizonyítja.

alább egyetlenegy olyan biztos adatra, mely minden kétséget kizáró módon azt bizonyítaná, hogy az *Etil* tulajdonnév a Volga mellett más folyóval is azonosítható.

*

Ha az *Etil* a Volgával egyezik, az esetben a *Dübā* csakis a Don lehet. T. i. az idevágó keleti szövegek világosan megmondják, hogy a *Dübā* nagyobb az Amu Darjánál (illetőleg a Syr Darjánál; l. Sükrüllāh idevágó szövegének török nyelvű változatát). De e szövegekből azt is megtudjuk, hogy e két folyó egymás mellett volt. Márpedig közismert tény, hogy a Volga mellett található mozgó vizek közül csakis a Don az a folyó, mely nagyságra nézve vetekehetnek az Oxus-szal (illetőleg a Jaxartes-szal). De ugyancsak az idevágó keleti szövegek eléggé világosan kifejezik azt a körülményt is, hogy a két folyó határfolyó volt, s ugyanakkor a magyarok határát, szélességben és hosszúságban, 100 farszakhban, azaz mintegy 600 km.-ben állapítják meg, ami csaknem pontosan megegyezik a Don alsó folyásának a Volga alsó folyásától mért távolságával, s így ez a körülmény is amellet szól, hogy a *Dübā* csakugyan a Don-t jelentheti, feltéve, hogy a két folyóról, mint országhatárról szóló mondatok, továbbá a száz farszakhról megemlékező kifejezések az *Etil* és a *Dübā* folyónevekkel egyidejűleg kerültek be a szövegekbe. Ennek az ellenkezőjét pedig semmi okunk sincsen feltételezni.

De megkaphatjuk a *Don*-t a *Dübā*-ból mint valószínű alakot írástechnikai elemzés útján is. Egy pillantás az alább közlendő, sokféle *Dübā* változatra, s meg kell engednünk azt, hogy e rejtélyes név esetében feltétlenül íráshibával van dolgunk.

Ezt a feltevést megerősíti a következő körülmény is. Tudjuk jól, hogy a *Dübā* alak csakis Gardīzi két kéziratában fordul elő, mindegyikben egyszer-ször, azaz összesen kétszer. De azt is tudjuk, hogy e két *Dübā* adat minden valószínűség szerint csak egy adatnak veendő, mégpedig azért, mivel BROWNE és SIR E. D. ROSS¹ orientalisták, majd BARTHOLD² is ama véleményüknek adtak kifejezést, hogy az oxfordi Gardīzi-kéziratot a cambridgeiről másolták. Továbbá azt is tudjuk, hogy közülük a régebbi, t. i. a cambridgei kézirat minden valószínűség szerint csak a XVI. század első negyedéből való, — amint azt BARTHOLD megállapította (l. i. h.). Jól tudjuk, hogy a XVI. század első negyede és Gardīzi halála között mintegy ötszáz év van, s ha még tekintetbe vesszük azt a körülményt is, hogy az 1520-as években a

¹ L. a cambridgei kézirat fly leaf-jét.

² Turkestan 2nd ed. 1928. 21. l. jegyzet.

nesta'liq írásmodorban írt perzsa kompilációk zöme (miként Gardizī szóbanforgó munkája is) többé már nem igen tekintethető teljesen megbízható források gyűjteményének, akkor joggal felvethetjük a bizalmi kérdést Gardizī *Dūbā*-jával szemben annál inkább, mivel igen jól tudjuk, hogy Gardizī imént említett egy, illetőleg két kézírata eléggé bővelkedik másolási hibákban.

A *Dūbā* alak hitelessége ellen szólanak Muḥammadi 'Aufinak és már említett társainak szövegében a *Dūbā* helyén található változatok is, melyek között egyetlenegy kétesértékű *Dubā* vagy *Dabā* alak fordul elő (l. alább). Márpedig bizonyítható, hogy írástechnikai szempontból Muḥammadi 'Aufi idevágó s nemcsak nesta'liq, hanem nuskh írásmodorban is írt kézíratai, illetőleg ezeknek a vándorló ősmagyarságra vonatkozó szövegei felette állanak Gardizī szóbanforgó kompilációjának.

Végül a *Dūbā* alak hitelessége ellen látszik szólani az a körülmény is, mely szerint a szóbanforgó keleti szövegek elég világosan kifejezik azt, hogy a *Dūbā* tulajdonnév és nem köznév. U. i. azt mondják: „az egyik [illetőleg: a másik] folyót *Dūbā*-nak nevezik.“ Márpedig ilyen nevű folyóról, amely az Oxusnál, illetőleg a Jaxartesnél nagyobb volna, s amely a Volgával folyóközt alkotna, és ugyanezen folyótól 100 farszakh-nyi távolságban volna található, a középkori arab és perzsa geográfia semmit sem tud. Sőt, ha jól tudom, a nyugati, valamint a bizánci krónikák sem ismernek egy ilyen *Dūbā* nevű folyót.

Mindezek után próbáljuk meg rekonstruálni a *Dūbā* folyónevet paleográfiai valószínűségszámítás segítségével.

Álljanak itt az általam gyűjtött változatok.

I. Gardizī:

1. دوبا [Dūbā]. (Cambridge, King's College. No. 213. Másolás ideje kb. 1520. L. fent.)
2. دوبا [Dūbā]. (Oxford—Ouseley 240.)

II. Muḥammadi 'Aufi:

1. دوبا [Dūfā]. (Elliot 172., Oxford. Másolási év 1429.)
2. وفا [Vafā]. (Elliot 169., Oxford.)
3. دبا [Dabā, Dubā]. (Elliot 173., Oxford.)
4. وفا [Vafā]. (India Office, E. 600.)
5. وفا [Vafā]. (British Museum, Or. 2676. Másolási év 1332. Az összes adatok között a legrégebb.)
6. وفا [Vafā]. (British Museum, Or. 236.)
7. دوبا [Dūfā]. (British Museum, Add. 16862. Valószínűleg a XVI. századból.)
8. دوبا [Daqā]. (British Museum, Add. 7672.)

III. Šükrüllāh ibn Šihāb:

1. ٦, [Vafā]. (Oxford, Marsh 628.)
2. ٦, [Vafā]. (British Museum, Or. 1627.)
3. ٦, [Vafā]. (British Museum, Or. 2775. Másolási év 1542.)
4. ٦, [Vafā]. (British Museum, Or. 9266.)
5. ٦, [Vafā]. (L. THURY: Századok XXX, 784. l. jegyzet és HAMMER, Sur les origines Russes. Pétervár, 1825. 108. l.)
6. ٦, [Vafā]. (Kairói Királyi Könyvtár, „Török történet 127 : m.“)
7. ٦, [Vafā]. (Kairói Királyi Könyvtár, „Török történet 206 : m.“)
8. ٦, [Vafā]. (Kairói Királyi Könyvtár, „Török történet 207 : m.“)
9. ٦, [Vafā]. (Kairói Királyi Könyvtár, „Török történet 202 : m.“ Másolás ideje kb. 1570.)
10. ٦, [Vafā]. (Kairói Királyi Könyvtár, „Török történet 95 : m.“)

IV. K ā t i b M u ḥ a m m a d :

1. ٦, [Vaḡā]. (L. THURY i. h.)

V. Ḥ ā d s ī K h a l i f a :

1. ٦ [Ten stb. = Don]. (L. HAMMER i. m. 130. l.)

A másolási évet csak a legrégebb kéziratokban található adatoknál írtam ki.

Alapalakok a fenti adatok szerint abszolút, illetőleg relatív értéküknek megfelelő sorrendben:

1. ٦ [Ten = Don]. Biztos adat a Donra. — 2. ٦, [Vafā]. — 3. ٦, [Dūfā]. — 4. ٦, [Dūbā]. — 5. ٦, [Daḡā]. — 6. ٦, [Dabā, Dubā]. — 7. ٦, [Vaḡā].

A hét alapalak között csak egyetlenegy biztos adat található. A ritkított alapalakok — a felírt sorrend szerint — a főbázisok. Belőlük a következő levezetést nyújthatom.

1. Az első betű: ٦ [zöngés coronalis alveolaris]. Olvasható: *Da | De | Du | Di*.

2. Az első és második betű: ٦, ٦. Olvasható: *Dū | Dō*.

3. A) Az első betű meg az utolsó szótag, ha a ٦, [ū] nem volt benne a szóban: ٦, ٦. Olvasható: *Danā (Don) | Dunā (Duna)*.

3. B) Az első és a második betű meg az utolsó szótag, ha a ٦, [ū] benne volt a szóban: ٦, ٦, ٦. Olvasható: *Dūnā (Duna)*.

(A ٦ [nā] végszótagot a következő megmondolás alapján nyertük. Ebben a végszótagban a mássalhangzó mibenlétét eldöntő diakritikus pont — a felírt adatok meg az alapala-

kok tanúsága szerint — fent volt, s ugyancsak a közölt adatok és az ezekből lehozott alapalakok bizonyossága szerint, a diakritikus pont száma egyetlenegy lehetett. Ezek alapján tehát a számbajöhető két végszótag: a *nā* és a *fā*. Hādsī K̄halīfa idevágó adata, valamint a Volga körüli folyók tulajdonneveire vonatkozó ismereteink a *nā* végszótag elfogadására kényszerítenek minket.)

4. Hādsī K̄halīfa تن [Ten = Don] adata, valamint a nuskh és a nesta'liq írásmodor technikája annak feltevésére ösztönöz bennünket, hogy a ٤ [nā] végszótag tollhiba, s helyette ٥ [n] betű olvasandó. Ez esetben:

A) Ha a و [ū] nem volt benne a szóban: دن. Olvasható: **Dan | Dun** (Don). Talán ebből a دن-ből adódott Hādsī K̄halīfa تن adata?

B) Ha a و [ū] benne volt a szóban: دون. Olvasható: **Dūn, Dōn** (Don).

A ritkított alakok a levezetett végső formákat jelentik. Végeredményben van: **2 Duna** és **4 Don**.

Azaz a *Duná*-ra kaptunk két levezetett alakot, míg a *Don*-ra nézve három levezetett és egy biztos adattal (l. Hādsī K̄halīfa-nál) rendelkezünk.

Mint tudjuk, a szóbanforgó keleti kompilációk egyike-másika (Muhammad-i 'Aufi-nak egy-két kézírata és Ibn Rustah-nak idevágó szövege) megemlíti, hogy a két folyó — minden valószínűség szerint az *Etil* és a *Dūbā* — a Rūmī-tengerbe ömlik. Ez esetben az *Etil* nem lehetne azonos a Volgával, mivel ez nem ömlik a „Rūmī“-tengerbe.

Ezen — látszólag: súlyos — ellenérv erejét a minimumra tudnám csökkenteni. Mégsem teszem, mert nem óhajtok a szubjektivitás gyanújának még csak árnyékába sem kerülni.

*

Legvégül megjegyzem még, hogy a kairói el-Azhar mecset és egyetem kéziratkönyvtárának „Történet 490.“ számú, arab nyelven írt kódexében¹ számos tudósítást találhatunk a déloroszországi folyókról, így a Volgáról és a Donról is. Ezen szövegek közül csak egy, idevágó kitétel szabad legyen közlőm: „..... a másodikat [t. i. folyót] *Tānāji*-nak [máskor: *Tānājs* vagy *Tānājin*] hívják, melyet az ő köznyelvükön² *Dūn* [دون]-nak neveznek.“ (18. lap.) Ahányszor e kéziratban találkozunk a Don folyó nevével, mindenütt دون [*Dūn*] alakot látunk.

JANICSEK ISTVÁN.

¹ Címe: „Moszkva története“. Mutavassit írástípusban iratott, 1774-ben. Főleg orosz történeti művekből merített. Szerzője ismeretlen. Egyszer-kétszer még szó fog esni ezen kompilációról.

² T. i. az oroszok köznyelvén.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Tud. Szép számmal vannak olyan, a tőszótagban *u*-val hangzó szavaink, amelyek az egész nyelvtörténeti koron át *u*-val vannak írva. Ilyen szó a többek közt a *tud* is. Gombocz M. Tört. Nyelvt. II. Hangt. II², 20 felteszi, hogy az ilyen szavak akkor, amikor nyelvünkben az *u* > *o* változás történt (vö. *pur* > *por*, *hugy* > *hogy*, *münd* > *mond*-, *mus* > *mos*- stb.), hosszú *ú*-val hangzottak, s ezért nem váltak tőszótagjukban *o*-val hangzókká. Mint említettem, a *tud* igét is azok között sorolja fel, amelyeknek egykor hosszú *ú*-juk volt. Hosszú *ú*-s adatot azonban a régi nyelvből nem idéz.

A hosszú *ú*-val hangzó alakra példát tudok idézni az 1549-ben kiadott Orthographia Vngarica-ból. E műben a magánhangzók írásáról szóló részben ezt olvassuk: „*u*, mint, buza, lug. szoetác írni ig' es, v w, nelw vallás. Ezeketis ettzer incább meg vonzáac hog' nem maszszor, micor meg vonzáac ig' szoetác írni, i ó ú. tanít *túd* tő“.

Tudvalevő dolog, hogy az Orthographia Vngarica DÉVAI BÍRÓ MÁTYÁS műve. DÉVAI tehát a *tud* igét a jelen idő egyes 3. személyében *túd*-nak ejtette, vagy pedig ilyen ejtését a köznyelvből, esetleg mások műveiből ismerte.

A DÉVAI-féle *túd* olv. *túd* adat tehát bizonyítja, hogy a *tud* ige *u*-ja azért nem vált *o*-vá, mert akkor, amikor az *u* > *o* változás történt, ez igében hosszú volt az *u*. Hogy azonban ez a hosszú *ú* milyen eredetű, s hogy a hosszú *ú* megvolt-e az ige minden alakjában, arra a DÉVAI-féle *túd* adat nem nyújt felvilágosítást.

Az a nézetem, hogy a DÉVAI-féle *túd* olv. *túd* másodlagos nyúlással keletkezett előbbi rövid *u*-ból, tehát olyan, amilyen a *kút* szó *ú*-ja is. Ez a *túd* alak szerintem eredetileg csak a jelen idő egyes 3. személyében volt meg, itt keletkezett a tővégi magánhangzók lekopásával kapcsolatban. Alakulására nézve szerintem olyan, amilyen nézetem szerint az *ad*-ból lett *ád* is (l. erről EtSz. *ad* al.). Az *ad* ige a XI—XII. s részben még a XIII. században is *odu* > *od* volt (vö. HB. *odutta*, *odut*, *oggun*; 1251: *zalasodov* OklSz.). Természetes, hogy ekkor a ragozása is ez volt: **oduk*, **oduszi*, **odu* > **od* stb. Később, mikor az *o* > *a* változás megtörtént, a ragozás ez: *adok*, *adsz*, *ad* stb.; ekkor a 3. személyben nyúlik meg az *ád*, s átterjed más alakokra is (l. NySz. *ad*, EtSz. *ad*, Gombocz, M. Tört. Nyelvt. III. Alakt. 98). — Ilyen alakulást látok a *túd* olv. *túd* esetében is. Az *u* > *o* változás nyelvünkben a XIV. század közepe táján, de mindenestre még a XV. század előtt ment végbe. Ezt bizonyítják azok az adatok, amelyek keltezett szórványemlékeinkben reánk maradtak (vö. Gombocz i. m. II², 19—24). Fel kell mármost tennünk, hogy a *tud* ige azért nem vált *tod*-dá, mert az *u* akkor *ú*-nak hangzott. De melyik alakjában? Azt gondolom, hogy hosszú *ú*-val hangzó alakul egész biztosan csakis a jelen idő egyes 3. személyét vehetjük fel. Azért csak ezt, mert csupán erre van adatunk; továbbá azért ezt, mert az igékben történő hangváltozások rendszeren a jelen idő egyes 3. személyében indulnak meg s hajtódnak végre, s innen terjednek az ígető többi

alakjaira. Ezt látjuk az *ad >ád* esetében (l. fentebb), ezt az *érdemel-*, régibb *érdeml-* típus esetében és másutt. Az a nézetem, hogy a *túd* az *ád* (ilyenek még: *kel—kél, vesz—vész* stb.) fejlődésével azonos fejlődést mutat. A XIV—XVI. században ez lehetett a ragozása: *tuduk > tudok, tuduszí > tudszí, tud > tód, tudunk > tudonk, tudtuk > tudtok, tudnok > tudnak*. A *túd* alak mellett lehetett *túdsz, tódok*, de: *tudonk, tudtok, tudnok*. A XVI. század folyamán, amikor már az *u > o* változás rég a múlté volt, a *túd* alakot kiszorította azoknak az alakoknak a rövid *u*-ja, ahová a hosszú *ú* el nem hatott (vö. *tudni, tudtam, tudván; tudtok, tudunk; tudás* stb.) E szerint a mai rövid *u*-val hangzó *tud* újabb alakulás. Azt hiszem, hogy a mai népnyelvi *túdós* (l. M.Tsz.) sem a régi *túd* hatása alatt keletkezett. Újabb, ettől független nyúlás lesz.

MELICH JÁNOS.

Már ~ márt. Egy tapolcai földműves leányának levelében a *már* időhatározó szót következetesen *márt* alakban találtam írva. Később alkalmam volt e leánynak a beszédét is megfigyelni, és ebben is derűre-borura, minden mondatközi helyzetben a *márt* alakkal találkoztam: Az *márt* rossz. *Márt* az éjjel. *Márt* nem találtam: Stb. A *már* szónak ez az alakja eddig tudtommal nincs följegyezve. Minthogy határozószónak a régiségben *máron* mellékalakja is van, könnyen arra gondolhatni, hogy a régi *máron* és a lány beszédében fölbukkanó *márt* úgy viszonylanak talán egymáshoz, mint a *mikor* kötőszónak ismeretes régi alakpárjai: *mikoron* és *mikort*. Ennek a föltevésnek a megerősítéséhez azonban tudnunk kellene: általános használatú-e a *márt* ejtésmód Tapolcán vagy esetleg a népnyelv valamely más területén is. Mert könnyen meglehet, hogy csupán különleges egyéni ejtéssajátsággal van itt dolgunk, amikor aztán a *t* járulékelemet valami analógiás hatásból származottnak kell föltennünk, vagy olyan szervesetlen szóvégi mássalhangzót látnunk benne, aminőt főképp *n* végű szókon. SIMONYI mutatott ki, úgymint: a népnyelvi *szappant, rozmarintszál, tulipánt, galacsint*-félékben, továbbá a köznyelvi *forint, forspont* és *rubint* szókban, amelyeknek eredetije az átadó nyelvekben *-t* nélküli (l. Nyr. VI, 450 és I, 132). A *márt* szóvégi *t*-jének ez a magyarázata természetesen akkor is fönnállhat, ha a különös szóalak a népnyelvben közkeletűnek bizonyulna valahol. Fölhívjuk rá a MNy. olvasóinak figyelmét.

ZOLNAI GYULA.

A kettős felszólító alakok magyarázatának lehetőségei.

A felszólító módnak tárgyias egyes számú 2. személyében kettős alakokat találunk; pl. *add ~ adjad, nézd ~ nézzed*, melyekhez ma bizonyos jelentésbeli különbségek fűződnek (vö. BORBÉLY: Nyr. XXXIII, 155—8). Ezeknek az alakoknak nyelvemlékeinkben való szerepét a MNy. XXI. évfolyamában (39—47) tisztáztam. Megállapítást nyert, hogy még kódexeink korában is a hosszabb forma sokkal gyakoribb, mint a rövidebb; továbbá, hogy az utóbbi legsűrűbben az *sz*-szel bővülő *v*-tövekben fordul elő (több kódexírónál csakis ezekben, olykor *teed, veed* változatokkal is); elég gyakori azután igeekötők előtt. A jelentésbeli elkülönülés pedig még nagyrészt nem volt meg.

Mi azonban e kettős fejlődés nyelvtörténeti magyarázata? Feleletül több lehetőség kínálkozik.

Saját magyarázatomat ekként foglalhatom össze (l. MNy. i. h.): A *teed*, *veed*-nek írt alakok hosszú magánhangzóra mutatnak, s így hangtörvényszerű folytatói az egykori szabályosan feltehető *tēyēd*, *vēyēd*-féle felszólítóknak. (A *tesz*, *vesz* stb. igék töve eredetileg ui. *tē-*, *vē-* stb., a felszólító mód jele pedig γ volt.) Az egytagú *d* végű igék analogiás hatása folytán azonban igen korán kialakultak a *tegyed*, *vegyed*-félék, illetőleg ezeknek nyelvtörténeti előzői. E kapcsolatra az mutat, hogy számos kódexírónk az *adjad*, *tudjad*-féléket (hangzásuk ma: *aggyad*, *tuggyad*) épen úgy egyszerű *gy*-t jelölő betűvel írja, mint a *tegyed*, *vegyed* alakokat. A *téd*, *tedd* \sim *tegyed*, *véd*, *vedd* \sim *vegyed* analogiás hatására azután előbb az egytagú *d* végűek, majd a többi ige is kettős alakokat vett fel.

Más magyarázati lehetőségre mutatott rá újabban HORGER (Nyr. LIX, 83—6). Szintén analogiára gondol; ennek kiindulópontjául azonban az alanyi ragozású mássalhangzótorlódás következtében *j* nélkülivé vált alakot (pl. *vár meg*) tekinti, mely a mai népnyelvben gyakori, de már kódexeinkben is megtalálható.

Egy harmadik magyarázat a következő lehetne. Az *s*, *sz*, *z* végű igék egy részének felszólító módjában a régebb emlékeinkben még megtalálható *j* az előző mássalhangzóba olvadt, s így pl. az alanyi *hozz*-ből *hozz* lett (l. már a JókaiK.-ben is: *hozz* 141 kétszer). Ezen igealakhoz azután a tárgyias *d* minden közbeszó magánhangzó nélkül hozzájárulhatott, ami a *hozz* alaknál nem lett volna lehetséges.

Egy negyedik lehetőséget is megemlíthetünk. E szerint a rövidebb forma olyan ősi felszólító alakok hatása következtében keletkezett, melyekben nem is volt módjel, s melyeknek maradványai a *jövetel*, *jövetek*, *jövenek* példák (a *jövetel*-re vonatkozólag l. Nyr. XLVIII, 65—7).

Vége abból a körülményből, hogy a rövidebb alak ige-kötők (pl. *el*) előtt gyakori, arra is lehetne következtetni, hogy itt HORGER két nyíltszótagos törvénye értelmében való hangkiesés történt. Kiindulópontul ebben az esetben is a *d* végű igék szolgáltak volna; a feltétel azonban szintén a *d* + *j*-ből keletkezett *gy* eredetibb egyszerűsége (pl. *hagyad el* > *hagyd el* > *hadd el*, illetőleg ezek régebb formái).

Nézzük mármost, milyen megjegyzések tehetők az egyes magyarázatokra.

Az első ellen az a fontos kifogás merült fel, hogy a *d* végű igék felszólító módját már a HB. és az ÓMS. is kettős *ggy*-nek megfelelő jellel írja, továbbá, hogy a *d* + *j* > *ggy* fejlődés fonetikailag is valószínű (l. HORGER i. h.). Meg kell itt azonban gondolnunk azt, hogy a HB. és az ÓMS. csupán két ó-magyar nyelvjárást képvisel. Az ó-magyarban épen úgy nyelvjárási változás lehetett a *gy*-s és *ggy*-s alakok között, mint kódexeink korában. Ami pedig a kérdés fonetikai részét illeti, a *küldjed* félékben a *gy* még ma is rövid.

A második említett magyarázati lehetőség valóban-igen világos volna, ha nyelvemlékeinkben bizonyos ellenmondásra

nem találnánk. Az alanyi *j* nélküli felszólító alakok ui. kódexeinkben a *j* nélküli tárgyas alakokhoz képest aránylag ritkák s azonkívül bizonytalanok is. A *jövel* igealakot tárgyaló cikkemben (l. i. h.), melynek ilyenmő példaira e magyarázat hivatkozik is, említettem róluk, hogy „egészen biztosan nem építhetünk rájuk, mert kódexeink nem elég pontosak a jésítés jelölésében“. A JókK. pl., amely *j* nélküli tárgyas alakra elég példát nyújt, megfelelő alanyira (a nem idetartozó *hoz* példát kivéve) egyet sem mutat. Az a helyzet állana tehát elő, hogy a gyakrabban előforduló rövidebb tárgyas alak a ritkábban és csak később található *j* nélküli alanyi alakok analogiájára alakult volna.

A harmadik magyarázatnál nehézséget okoz az *s*, *sz*, *z*-nek a *j*-vel való aránylag későn történő összeolvadása, a negyediknél pedig az a körülmény, hogy a messze nyelvtörténetelőtti idők feltehető alakjaira kellene támaszkodnunk.

Az ötödik magyarázat mellett vannak nyelvtörténeti bizonyítékok. Tény az, hogy igekötők előtt gyakori, kódexeinkben is a rövidebb alak. Hogy annakidején, midőn a nyelvemlékek vizsgálata különféle magyarázati lehetőségre nyitott utat, mégsem e mellett döntöttem, annak a *téd*, *véd* ~ *tedd*, *vedd*-félék leggyakoribb előfordulásán kívül az volt a főoka, hogy az *sz*-szel bővülő *v*-tővű igék *s* a *d* végűek analogiás kölcsönhatásából minden idetartozó jelenség, így a *tegyed*, *vegyed* alakok keletkezése is könnyen megmagyarázható.

LOSONCZI ZOLTÁN.

A Lexicon Marsilianum egyik forrása. Annak a latin-oláh-magyar szótárnak, amelyet TAGLIAVINI Marsigli bolognai kéziratából nem régen adott ki,¹ forrásaira eddig nem sikerült rámutatni. Kiadója összevetette a XVII. századi magyar szótárirodalom fontosabb termékeivel (171—4. l.), azonban eredménye inkább negatív volt. „... con Molnár ei sono, è vero, parecchie concordanze, ma le traduzioni più strane non derivano di là“ [Molnárral valóban vannak egyes egyezések, de a sajátosabb fordítások nem onnan származnak] — írja a 171. lapon.

A szótár több különös értelmezését (*köldök új* stb.) csakugyan nem lehet kapcsolatba hozni magyar forrásokkal, mindazonáltal összefüggés mutatható ki a LexMars. szókészlete és — ami feltűnő — MOLNÁR ALBERT 1708-i nürnbergi kiadásának német része között. Ez a rész — amint ismeretes — BEER KRISZTÓRTÓL való. Amint JÖCHERBŐL² kitűnik, BEER — főleg üzleti érdekből — a legkülönbélebb munkák egész sorát dolgozta át és adta ki. MOLNÁR 1644—1645-i latin-görög-magyar szótárát kibővítette³ és megtoldotta a német résszel. BEER munkája pontosságban messze elmarad MOLNÁRÉTÓL. Nem számítva azt, hogy a magyar

¹ CARLO TAGLIAVINI, Il „Lexicon Marsilianum“ — Dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVIII. Studio filologico e testo. București, 1930. (Academia Română, Études et Recherches V.) Rövid ismertetése MNy. XXVI, 225—6. Itt tévesen latin-magyar-oláh szótárnak jelezve.

² JÖCHER, Allgemeines Gelehrtenlexicon. Leipzig, 1750. I, 909.

³ MELICH, A magyar szótárirodalom: NyK. XXXVI, 204.

és német értelmezés közt semmi összhang sincs (BEER nyilván nem tudott magyarul), gyakorta bukkanunk egészen különös és megmagyarázhatatlan tévedésekre. Hogy csak egy példát említsék, a *galbanus* szónál ezt találjuk: „μαθητικός, *Genge, Gyenge, lagy, Szilay, Himmelblau*“ (601. l.).¹

Vegyük sorjában a kétségtelen egyezéseket (rövidség kedvéért csak a magyar-német alakokat idézem).

LexMars. 924. szó: „Harpax Pansinye *Pook*.“ ~ MA. 1708.: „Harpax. Enyves gyanta. *Spinnwirtel*. Item, einer, der zu sich raffet.“ — Egyike a LexMars. legérdekesebb tévedéseinek. Igen könnyen támad az a feltevés, hogy a szótár szerzője a német kifejezést² félreértve, adta a hibás fordítást. Félreértésének oka világosan az, hogy a ritka *Spinnwirtel* szó első tagját a *Spinne* szóval hozta összefüggésbe. Megerősíthette feltevésében talán a német szó után fűzött magyarázat is.

LexMars. 1539. szó: „Moles Tovar *Terh*.“ ~ MA. 1708.: „Nagy es nehéz deleg. Ovid. - - rudis indigestaque moles. Eine *Last*, *Mühe*, Item; Ein *Thamm*.“

LexMars. 2006. szó: „Rhamnus Tuffa *Bokor Tövis*.“ ~ MA. 1708.: „Fejer tövi. *Stichdorn*, *Creutzbeer*=*Stau*de, *Dornstau*de.“

LexMars. 2030. szó: „Rumen [oláh értelmezés nines] *Gege*.“ ~ MA. 1708.: „Kerő gyomor, kiből az barom az füvet visszarápja. Item kérő rágás. Pomp. Ego rumorem parvi facio, dum si rumen qui impleam. Die *Wamme*, der *Magen*, *das Gürgelein am Hals*. Item: Der Ort, wo die *Wiederkäuung* geschicht.“ — A magyar fordítás, amelyet a LexMars. ad, minden valószínűség szerint BEER értelmezésében leli magyarázatát. Talán azért választotta ezt, mert valamely, a kérdésre vonatkozó kifejezés hosszú lett volna az ő számára. A LexMars. ugyanis igen ritkán nyújt egy-két szónál hosszabb értelmezést. Hogy pedig az oláh jelentés hiányzik, az esetleg arra utal, hogy az ismeretlen szerző jobban tudott magyarul, mint oláhul.

LexMars. 2065. szó: „Salebrae kalye petrosa *Kövös Utt*“ ~ MA. 1708.: „Hata hoporjás hely, Czoportos darabos hely. Prop. Luna ministrat iter, demonstrant astra salebras. *Steinigte rauhe Weege*.“ — Az egyezés magyarázata itt is egyrészt a rövid értelmezés keresése, másrészt a magyar kifejezés nyelvi nehézsége lehet.

Talán idevonhatók még:

LexMars. 976. szó: „Hydria Vas de Apa *Vészi korsó*.“ ~ MA. 1708.: „Veder, Korsó. *Wasserkrug*.“

LexMars. 1190. szó: „Interplico Angratyesk *Be fonyok*.“ ~ MA. 1708.: „Röziben [sic!] fenyom, beleántzalom, akasztalom türöm. *Einflechten*.“

LexMars. 1207. szó: „Intrudo Imping *Be taszitok*.“ ~ MA. 1708.: „Beletolyom. *Hineinstossen*. Eindringen.“

Hogyan indokolhatjuk meg azt a különösnek látszó eljárást, hogy a szótár szerzőjének több magyar értelmezése német forrásban leli magyarázatát? Itt elsősorban TAGLIAVINI megállapításaira

¹ Vö. BALLAGI ALADÁR, Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár 81—3.

² Ertelmét l. pl. GRIMM X, 1 : 2547.

kell gondolnunk. Szerinte a szerző valószínűleg szász, de mindenesetre német. E mellett szólnak különböző fonetikai sajátosságok (zöngés és zöngétlen hangok cseréje stb.), s alighanem ezt bizonyítja az üresen hagyott negyedik oszlop (a német rész került volna ide?).¹ Ha ezt a nézetet figyelembe vesszük, érthetővé válik, miért találjuk német kifejezések tükrözését különösen olyankor, amikor a MOLNÁR adta magyar kifejezés megértése nyelvileg nehezebb, vagy akármi okból nem illik az a LexMars. egyszerű szerkezetébe.

Az 1708-i MA. használata mellett látszik szólni az a tény is, hogy a LexMars. egyetlen frazeológiája a *forum* szó után (761—766.) alfabetikus elrendezésének hibájával együtt pontosan MA.-nek ezzel a kiadásával egyezik. — MA. előbbi kiadásaiban csak ennyi: „*Forum* Piatz, Törventevő hely.“ Ellenben: LexMars. 761—6. szó: „*Forum* Piác Piacz | *Forum boarium* Piacz de boi Ökör Vásár | *Forum piscarium* Piacz de Pest Hal Piacz | *Forum Olitarium* Piacz Vergye Zöld Piacz | *Forum Suarium* Piacz de Poros Dezno Vásár | *Forum Vinarium* Piacz de Vin Bor Vásár.“ ~ MA. 1708.: „*Forum*. Piatz. Törventevő hely. Ovid. - - - verbósi garrula verba fori. Marekt. Item, Rahthaus, Richthaus *Forum boarium*, Vieh= Marekt. *Forum piscarium*, Fisch= Marekt. *Forum olitorium*, Kraut= Marekt. *Forum suarium*, der Säumarekt.“ A *Forum Vinarium* valamely más forrásból származik.

MA. szótárának magyar része is erős hatást gyakorolt a LexMars.-ra. Itt azonban igen nehéz kiválasztani azokat a ritkább szavakat, amelyeknek fordításbeli egyezése bizonyító erővel bír. Sok latin szónak viszont azonos a fordítása az egész egykorú szótárolalomban.

Néhány példát mégis ideiktatunk:

LexMars. 677. szó: „*fidicula* Lautula *Hegedöcske*“ ~ MA. 1621., 1644., 1708.: „Huroczka, *Hegedöczke*“. — LexMars. 1418. szó: „*Lubenter* Bukuroz *Örömet*“ ~ MA. minden kiad.: „*Örömet*“. — LexMars. 1471. szó: „*Mature*, De Vreme, *Idein*“ ~ MA. minden kiad.: „*Érten*, *Idein*“. — LexMars. 1808. szó: „*Pestis* csuma *Merigy*“ ~ MA. 1621., 1644., 1708.: „*Döghalál*, *Mirigy*“.² — LexMars. 2038. szó: „*Ruptor* Sparsitor *Ronto* *Törö*“ ~ MA. 1621., 1644., 1708.: „*Szakkasztó*, *Szegő*, *Ronto*, *Törö*“. — LexMars. 2046. szó: „*Saccarum* Mere de *Trist* *Nádméz*“ ~ MA. minden kiad.: „*Nádméz*“. — LexMars. 2203. szó: „*Statim* Numai de ket *Mingyarást*“ ~ MA. 1621., 1644., 1708.: „*Mingyarast*, *Mayd*, *Ezennel* *Ezentul*, *Menten*“. — LexMars. 2312. szó: „*Venustus* formos *Szép Eke[s]*“ ~ MA. minden kiad.: „*Szép*, *Ékes*“.

A példák száma természetesen szaporítható. Így, ha nem sikerült is rámutatni a LexMars. forrásanyagára, mégis levonhatjuk a következő tanulságokat:

1) A LexMars. egyik legfontosabb forrása MOLNÁR ALBERT szótára. Mégpedig vagy az 1708-i kiadás közvetlen hatásáról van szó, vagy egy előbbi (de semmiesetre sem az első) kiadás mellett egy latin-német szótárnak a használatáról, talán azéről,

¹ Vö. TAGLIAVINI, LexMars. 184.

² Viszont „*contagio* ~ *mirigy*“ magyar szótárakban nem található (TAGLIAVINI i. m. 173).

mely később BEER KRISTÓFNak forrásul szolgált MOLNÁR szótára német részének megszerkesztésénél. Amennyiben az 1708-i kiadás hatását tesszük fel, a LexMars. keletkezését az 1708—1712 közti évekre kell tennünk. A korhatár 1712-n túl semmiesetre sem mehet, mivel a szótár 1712-ben már szerepel a Marsigli-kéziratok első katalógusában (Cap. II. § 2, p. 42, nota 4.).¹ Ez egyetlen nehézségbe ütközik; t. i. bajosan lehet elképzelni, hogyan került a szótár Bolognába, mikor Marsigli már 1701 óta távol volt Magyarországtól.² (Egy itt élő barátja küldte el neki?) Ha azonban két külön hatást teszünk fel, mi sem akadályoz, hogy a szótár keletkezését TAGLIAVINI eredményeivel egyértelműleg az 1687—1701 közti évekre ne helyezzük.³ Ez idő alatt Marsigli úgyszólván állandóan Erdélyben volt, s arra gondolhatunk, hogy ezt a szótárt talán praktikus célokra íratta össze, szüksége lévén a magyar és oláh nyelvre a mindennapos érintkezésben.

2) Kétségtelen, hogy a kimutatott német hatások erősítik TAGLIAVININEK a szerző nemzetiségére vonatkozó nézetét. BÄRBULESCU ellenvetéseivel szemben,⁴ aki kétségbevonja a szerző német voltát, valamint a szótár XVII. századból vagy a XVIII. század elejéről való származását, s e helyett sokkal későbbi eredetre és román szerzőre gondol, ez az érv feltétlenül számításba jöhet,

GÖBL LÁSZLÓ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Slendrián. Ennek a nyelvünkben általánosan elterjedt, bár szótárakban nem szereplő szónak mai jelentése 'lompos, rendetlen, hanyag'. Mást jelentett a szó azonban a XIX. század legnagyobb részében. Magda Pál 1819-ben megjelent művében (Magyarországnak és a' határ őrző katonaság vidékének legujabb statistikai és geographiai leírása 77) a következő mondatot olvassuk: „A tudatlansággal járó balvélekedés az aggszokás (Schlendrián) nagy akadálya Magy.-Országban a rendes mezei gazdaságnak.” Itt az 'aggszokás' = *schlendrián* nyilván a megszökönyösödött 'routine'-t jelenti.⁵ Az a körülmény, hogy a *Schlendián* szó ékezzettel és nem fraktur betűkkel van írva, mutatja, hogy a szó a magyarban is el volt terjedve ebben az értelemben (egyébként a magyarázó német szó mindig fraktur írással van írva). Erre mutat BABOS KÁLMÁN Magyarázó Szótára (1845.), melyben a magyarban használatos idegen szavakra találunk megfelelő magyar kifejezést, így „schlendrian *ném.* ócska vagy vak szokás.” Sűrűen felbukkan a szó a szabadságharc

¹ TAGLIAVINI i. m. 180.

² Uo. 32. Vö. Il Comune di Bologna XVII. évf. 10. sz. 8. l.

³ Uo. 182. l.

⁴ Arhiva (1930.) XXXVII. 3—4. sz. 261—81. l.

⁵ Az 'aggszokás', melyet a NyÜSz. nem ismer, előfordul MÁRTON JÓZSEF Német-magyar-diák szótárában is (II, 441), mint a német *Schlendrian*, lat. 'mos receptus, formula usitata' magyar értelmezése. SIMAI ÖDÖN (Márton József, mint szótáríró) szintén nem említi MÁRTON J. szavai között. A szó megvan még 1870-ben is FOGARASI szótárának 5. kiadásában, persze valószínűleg csak mint szótárírási hagyaték.

levelezésében is, mindig erősen peioratív árnyalattal vett 'routine' értelemben, így Kossuthnak 1849. április 18-án Görgeihez írt levelében: „Aztán már egyszer végének kell lenni a slendrián-nak, a haza formák miatti feláldozásának'...“ (STEIER LAJOS, A 1849-iki trónfosztás 222) és sok más helyt is.

Lehetetlen megállapítani, hogy a szónak ez az értelme mikor pusztul ki a magyar nyelvben s mikor lép helyébe mai jelentése. Valószínűleg a főváros és a társadalom megmagyarosodásával megvékonyultak azok a szálak, melyek a tanult embert a német irodalmi nyelvhez fűzték, s ezzel elhomályosult a szónak ez az értelme, mely a német irodalmi nyelvben úgyszólván az egyedüli.¹ Érdekes, hogy 1903-ban SIMONYI Helyes Magyarsága még mindig a régi jelentést veszi föl: 'ócska szokás, elavult eljárás, nembánomság' a mai 'hanyag, nemtörődöm (ember)' helyett, de ebből semmire sem lehet következtetni; SIMONYI, úgy látszik, a régi magyarító szótárakból vette át ezt a magyarázatot. Több idősebb embertől kérdeztem meg e szó jelentését, s mindenki a mai 'hanyag stb.' értelmezést adta, a másik 'hanyag-ság, routine' értelmet nem is ismerte.

E kétféleségre némi világot vet a szó németnyelvi története. *Schlendrian* a hollandi eredetű *schlendern* 'lomposan, hanyagul jární, ballagni' igének tréfásan latinositott makarónikus származéka, mint *grobian*. Ennek megfelelően első, ritkább jelentése 'ein mensch der im äusseren, besonders der kleidung nachlässig ist; ... iners, indoctus' (GRIMM *Schlendrian* al.). Ez vagy ehhez közelálló értelem, mely a német irodalmi nyelvben már alig van meg, megtalálható a mai magyarban meg az osztrák-németben, s különösen virágzott a háború előtti osztrák-magyar hadsereg német nyelvében. — E jelentésből, nem egészen világos átmenettel származik a szó másik, német irodalmi s XIX. századi magyar jelentése: „hine schlendrian extenditur ad rabulas et notarios imperitos et inscios quos vulgo formularios et formularistas appellat“ (GRIMM i. h.), ami még érthető; nehezebb azonban megmagyarázni, hogyan áll elő a 'routinier'-ből a 'routine, trantran' értelem, ilyenféle mondatokban, mint: „er kann nicht als den Schlendrian, nil praeter formulas communiores intelligit“ (uo.). Talán a *schlendrian* melléknévi használatából, tapadás útján. Adatot azonban a szó német melléknévi használatára nem ismerek; még ha személyre vonatkozik is, akkor is főnév.

Régi adatainkban a *slendrián* pontosan megfelel a „nachlässige gewohnheit, gedankenloses, gewohnheitsmäßiges treiben“ fogalomnak. Szavunk ebben az értelemben tehát a német irodalmi nyelvből jött, de már kipusztult nyelvünkéből. Újabb értelme az osztrák köznyelvi, vagy inkább a katonanyelvi jelentéssel függ össze; a szó azonban a magyarban melléknévvé vált. A XIX. században viszont ilyen jelentését a magyarban nem találtam.

Az osztrák *schlendrian* a szó eredeti jelentését őrizhette meg valamiképen; ez esetben azonban meglepő, hogy noha a szó maga

¹ KELEMEN német-magyar szótára mást nem ismer, viszont a SACHS—VILLATTE-féle német-francia szótár az 'ornière de la routine, trantran' jelentés mellett másodlagosan megemlíti a 'routinier' jelentést is.

nálunk ismerős, ez a jelentése ismeretlen. De lehet az is, hogy a jelentés továbbfejlődése során ismét kiinduló pontjára jutott el. A 'routine > routinier > superficiel' jelentésváltozás nem megmagyarázhatatlan, ha a *Schlender* (= *Schlendrian*) mellékalakra gondolunk, mely mellett a *Schlendrian*-t ismét személyre vonatkozó főnévnek érezhették. BÁRCZI GÉZA.

Putra, putri. *Putri* szavunk eredete mindeddig ismeretlen. Mai magyar nyelvérzékünk számára homályos szerkezete miatt (és valószínűleg *p* kezdete miatt is) általában idegen eredetűnek tartják, pl. nemrég is BÁTKY ZSIGMOND (NéprÉrt. XXII, 67). De egyetlen velünk érintkező népnek a nyelvében sem lehet hasonló alakú és jelentésű szót találni, holott, ha csakugyan idegen volna, bizonyára nem volna nehéz megtalálni az eredetijét, mert hiszen nem régi szó nyelvünkben. Először ui. csak BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisdéd Szótárának I. (1784. évi) kiadásában fordul elő „hurúba, földben ki-ásott hajlék, kútya“ magyarázattal; a 2. (1792. évi) kiadásban pedig meg van csillagozva, ami azt jelenti, hogy a szó akkor még nem volt közismert.

Valóban nem csoda, hogy hiába keresték másutt, mert alább kifejtendő nézetem szerint nem jövevényyszó, hanem eredeti magyar, mégpedig társával: az 'árnyékszék' jelentésű *putra* tájszóval együtt a *tőpörödik* ige családjába tartozik.

Törpe szavunk MÉSZÖLY (MŰY. VII, 248) meggyőző fejtegetése szerint etimológikusan azonos a *tőpörödik* ige **tőpör*-alapszavának nyj. *tőpöre* származékával; ebből t. i. a kétnyílt-szótagos hangtörvény szerint szabályosan **tőpre* lett, ebből pedig a *p* és *r* helycseréjével *törpe*. Van azonban e nyj. *tőpöré*-nek 'kicsiny, törpe' jelentésű mélyhangú *topora* > *tupra* változata is (MTsz.). És valamint a korábbi **tőpré*-ből a *p* és *r* helycseréjével *törpe* vált, ugyanígy vált a nyj. *tu-prá*-ból a *t* és *p* helycseréjével nyj. *putra* (ehhez hasonló csere: *pótol* > nyj. *tópol* MTsz.).

A *putra*-nak CzF. szerint kétféle jelentése van: 1. 'saját-nemű halfaj, melynek nagy, zömök feje és aránylag igen kicsi teste van (Cottus gobio)'; 2. 'árnyékszék, vagyis tulajdonképp az árnyékszék alatt levő üreg, gödör'. HERMAN OTTÓ szerint a 'Cottus gobio'-n kívül még más halfajt is neveznek *putra*-nak, a 'Phoxinus laevis'-t (MHal. 676). Hogy miért adta a nép e két halfajnak a *putra* nevet, az könnyen érthetővé válik, mihelyt elolvassuk azt, amit HERMAN e halacskákról ír: 1) Cottus gobio: „A feje vége felülről tekintve a legszélesebb része . . . ami fejének különös kifejezést ad. Nálunk 10—12 cm. hosszúságot ér el . . . inkább csak a szegénység eszi, az úri horgász csak csalinak használja.“ 2) Phoxinus laevis: „Kis halacska . . .“; másutt pedig: „ . . . megérdemli azt a hasonlatot, melyet Petényi jegyzeteiben ráalkalmazott, hogy t. i. a halak között kolibri. A 10 cm. nagyságú már a ritkaságok közé tartozik, rendesen 6—8 cm. hosszú.“ Amint tehát látjuk, ezeknek a halaknak legszembeötlőbb és közös tulajdonságuk az, hogy a testük igen kicsi. Olyanok a többi halakhoz viszonyítva, mint a madarak között a kolibrik, s az emberek között a törpék. Jegyezzük meg, hogy ugyanezért nevezünk bizonyos habfajtát vagy fenyőfajtát *törpe-bab*-nak, *törpe-fenyő*-nek. Joggal nevez-

ték így e halat is kicsisége miatt *törpe-hal*-nak, vagy ahol a *törpe* szónak *tupra* > *putra* alakváltozata él, *putra-hal*-nak, amiből aztán jelentéstapadás következtében kivált az eredetileg csak jelzői szerepű *putra*, főnévi 'Cottus gobio' vagy 'Phoxinus laevis' jelentéssel.

Hasonlóképpen jelentéstapadás következménye a *putra* szónak 'árnyékszék' jelentése is. Ez nyilván a *putra-ház* vagy *putra-kunyhó*, *putra-hajlék*-féle összetételekből vált ki, amelyekben a jelzőként szereplő *putra* < *tupra* szónak eredetileg szintén 'kicsiny, törpe' volt a jelentése.

Ezek után már egészen könnyen érthető a *putri* szó keletkezése is. Ennek szintén kétféle jelentése van. T. i. a köznyelvi értelmén kívül állítólag Tolna megyében még bizonyos halat is jelent, mégpedig — ha ugyan hitelesnek volna vehető STERN LEONÁNAK Nyr. XVIII, 334 közölt egyetlen adata — 'ponty'-ot. Ez azonban alighanem tévedés, mert a ponty egyáltalán nem mondható kicsiny halmak. Szinte bizonyosnak merném állítani, hogy Tolnában is csak a 'Cottus gobio'-ra vagy a 'Phoxinus laevis'-re vonatkozik, és hogy STERN LEONA tévesen tulajdonítja az ottani *putri* tájszónak a 'ponty' jelentést. A *putri* sem lehet egyéb, mint a 'kicsiny, törpe' jelentésű *tupri* tájszónak a *t* és *p* helycseréjével keletkezett változata; ez a *tupri* pedig ugyanabból az igetöbblől való igenévi származék, mint a fentebb tárgyalt *törpe* és *tupra* szavak, csak hogy nem *-a*, *-e*, hanem *-i* képzővel. Eredetileg ez is csak jelzője volt a *hal* vagy a *ház*, *hajlék*, *kunyhó* szavaknak, de jelentéstapadás következtében később ez is kivált e jelzős szerkezetekből, az előbbi esetben 'kicsiny hal', az utóbbi esetben pedig 'kicsiny ház' jelentéssel. Az ilyen ma *putri*-nak nevezett ősrégi hajlékokat természetesen csak akkor kezdték a 'kicsiny, törpe' jelentésű *tupri* > *putri* jelzővel ellátni, mikor a rendes lakás már a föld felett épült és (a *putri*-hoz viszonyítva) tekintélyes nagyságú volt.

Hogy a *putri* más képzésű párjának: a *putra* tájszónak a 'kicsiny hal' mellett nem általában 'kicsiny ház' a jelentése (mint a *putri*-é), hanem pontosabban 'árnyékszék', annak az a magyarázata, hogy az ilyen, az archaeologiai kutatások szerint (vö. pl. Dolgozatok a Ferenc József-Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből 1929. I, 72) általában igen kicsiny, 150—160 cm. átmérőjű gödörlakásokat, amikor már elterjedt a föld felett való építkezés divata, már csak személgödörnek használták. BIHARI JÁNOS.

Megemleget. A szavak lélektani fejlődéstörténetének egyik legérdekesebb fejezete kétségkívül az, amelyik a többértelmű szavak egyértelművé válásával foglalkozik. Ez a változás különösen akkor szokott megtörténni, ha a szó értelemi között bizonyos párhuzam vonható, s többnyire az az értelem kapcsolódik végleges jelentésül a szó hangalakjához, mely kedvezőtlenebb tartalmával s rendszerint használatos szólásokban, közmondásokban való szereplésével alkalmas arra, hogy a többi értelem rovására terjedjen el a köztudatban. (Vö. Gombocz, Jelentéstan 22. §.)

Szép példája ennek az *emleget* ige *megemleget* összetétele, melyben a *meg*-nyomatékosító szerepet játszik, a szónak fenye-

gető hangulatot adva. Kr. és CzF. is ezt a hangulati értéket tartják jellemzőnek a *megemléget* igére, s felhozott példáik bizonyítják, hogy ez a szóhangulat a „megemlégeted a magyarok Istenét”-féle szólásokból veszi eredetét (vö. e szólás elterjedésének történetére RÉTHEI PIRKEL M.: Nyr. XL, 248 és SIMAI ÖDÖN: Nyr. XL, 325). — Pedig a *megemléget*-nek kétségkívül volt már 'erwähnen' jelentése is. Erdélyi ismerőseim felhívták figyelmemet arra, hogy ünnepélyes szónoklatokban, prédikációkban nagy férfiakat szokás tetteikről „*megemlégetni*”.¹ De az irodalmi nyelvben is találunk példát erre a szóhasználatra. Vas Gereben írja „Nagy idők, nagy emberek” e. művében a következő mondatot: „— meglehet, mások elfeledik a multat, — én legboldogabb vagyok, midőn azt *megemlegethetem* . . .” (Magyar Regényírók XXVIII, 278). Ezek a gyérszámú adatok a *megemléget*-nek egy kivesző jelentésére utalnak, melyben a *meg-* jó értelemben nyomatékosít ugyanolyan erővel, mint az elterjedtebb, kedvezőtlen értelmű szóalakban.

BÓKA LÁSZLÓ.

Temető. A 'friedhof; coemeterium' jelentésű *temető* szavunk tudvalevőleg a *temető kert*, *temető hely* jelzős szerkezetekből rövidült. A NySz., OklSz. nem ismerik, pedig megvan már a régi nyelvben is. Legrégibb előfordulása helyéül Szalárdi János Síralmas Krónikájának (1662.) egy hosszabb mondatát idéztem, melyben háromszor is szóba kerül (MNy. XVII, 123). A XVII. század hatvanas éveiben már eléggé ismeretes lehetett, mert ebből az időből több adatunk van rá. Pl.: „Praedicator uraimékat ő kegyelmek tanácsul és városul egyenlő értelemmel megmarasztják, erről ő kegyelmeket admonealtatni akarván, hogy a halottat az *temetőhelyre* kikísérjék és az *temetőből* énekszónak elvégződése előtt, praedication után mindjárt haza ne szökjenek magánosan.” (1664. Nagybánya. KOLOSVÁRI—ÓVÁRI, CorpStat. III, 661.) „Szabó, eszmadia, varga czéh instálván az becsületes tanács előtt, hogy az templomban az halottat praedicationnak alkalmatosságával bevinni igen nehéz és bajos, melyre nézve ő kegyelmek remediálnak, hogy vagy háznál, vagy *temetőben* lenne az tanítás . . . Azért ő kegyelmek consideratióban vevén az dolgot, üzennek az praedikátoroknak, hogy vagy háznál vagy *temetőben* legyen az tanítás.” (1664. Uo. 662.) „Az mi az udvarheli ortodoxa religión levőknek panaszát az *temetőben* való utról illeti, semmiképen el sem foglalhattuk, holott országos szekerút vagyon az közönséges *temetőben*, melyen az romlás előtt ő kglmek kaput tartottanak, . . . tehát ő kglmek okai, hogy vetés idein nincs kapujok az *temetőben*; az catholicusoknak levén az magunk cimetriumunkból utunk azon *temetőben*.” (1666. ErdOrszágEml. XIX, 505—6.)

Azonban már egy-két évtizeddel előbből is ki tudjuk mutatni ebben a néhány adatban: „Az részegségben meghalt embereknek . . . az közönséges *Temetőn* se adassék hely temetésekre.” (Az 1654. évi farkasdi gen. synodus végzése. IrtörtKözl.

¹ Legutóbb RÉVÉSZ ANDRÁS úr volt szíves felhívni figyelmemet arra, hogy az erdélyi Gyallay Domokos a Kisfaludy-Társaságban Vargha Gyula alakját „*emlegette meg*” kegyeletesen.

XI, 224.) „Mivel az új *temetőn* rendetlenül ásták a sírokat, hát arra vigyázó ember rendeltetik, az kik [így!] hírével ásson minden ember sirt.“ (1649. Kőszeg. CorpStat. V. köt. 2. fele 206.) „... templum, pap- és schola-házak építésében, *temető* csinálásában, porgolások [így! vö. *porgolát* ~ *porgolád* MNy. I, 413] tartásában és törvénykezések dolgaiban egyet értsenek a falubeliekkel.“ (1648. GERESI, KárolyiOkt. IV, 313.) Előfordulására ennél régibb helyet egyelőre nem tudok idézni.

Isten öl. Az irodalomban jártas ember ezt a kifejezést, ha máshonnan nem, Arany Toldijából bizonyosan ismeri. „Hiszem a *teremtőt*, még addig nem *öl meg*“ (VI. é.); de mint szószerinti fordítás a Vulgatából megvan a Károli- és a Káldi-féle Bibliában és alkalmasint e két rendkívüli hatású mű nyomán a népnyelvben is, különösen a bibliásabb protestáns magyarság nyelvében. Ma már sem a művelt köznyelv, sem az irodalom nyelve nem alkalmazza, vagy csak igen-igen elvétve. De régebben, a XVI—XVII. század folyamán az említett bibliafordításokon kívül is többször találkozunk vele; különösen az erdélyi protestáns, tehát buzgó bibliaolvasó, írók és levélírók körében volt elég gyakori a használata. Ennek tanúságául hadd álljon itt ez a néhány példa: „... az *Isten*, úgymond, valaminemű rettenetes halál vagyon, utolsó életemnek óráján azzal *öljön meg*.“ (Szamosközy írja. MonIrók XXX, 206.) „Semmit ne búsulj, édesem, mert ha *Isten meg nem öl*, bizony gondodat viselem.“ (1661. Teleki Mihály lev. II, 19.) „... ha tiszta szívből nem szerencsétlennem, bár az ott való latoron *öljön meg engemet az Isten*.“ (1663. Uo. 540.) „Ha egyiknek is igyekezem, *az Isten öljön bár meg engemet*.“ (1676. Uo. VII, 274.) „...kiért az felséges *istennek* áldassék az ő szent neve érette; ennyi sok és súlyos kínjai után is nyavalyás feleségemet el nem hagyta... s ebben az nagy szülésnek kínjaiban szegényt *meg nem ölte*.“ (1686-ban írja Czzegei Vass György. MonIrók XXXV, 54.) „Baranyait az *Isten* itélőmesterség előtt *megöle*.“ (Bethlen Miklós, Önélet. II, 144.)

Ezeket az adatokat már csak azért is szükségesnek tartom közölni, mert a NySz. példái között egy sincs olyan, melyben az *öl* ige az *Isten* névvel kapcsolatban fordulna elő, és régi-nyelvi előfordulására LEHR, aki szintén írt erről a kifejezésről (MNy. III, 228), néhány bibliai példán kívül más adatot nem idézett.

CSEFKÓ GYULA.

Komor. E szavunk mai jelentése 'torvus, tetricus, morosus'. Nem tudom, mikor fordul elő először ebben a jelentésben, annyi azonban bizonyos, hogy már a nyelvújítók ilyen értelemben ismerték.

A NyÚSz. *komoly* címszó alatt a következő adatokat említi: A) „Így nevezem *én is* az *ernst*-et [t. i. *komoly*-nak]. Az *ernst* a *komor*hoz közel vét, de minthogy kedvetlenebb a *komor* az *ernst*-nél, az *r* betű keménysége *ly* betűvé változtatott el.“ (KAZINCZY: M. Múzeum 1788. I, 158.) B) VERSEGHY a Lex.-ban így ítél róla: „A *komor* a. m. *morosus*; a *serium*ra a *komoly* szót vették fel az újabbak, de ez új szó, és a *komortól* az egy betű miatt nincs elég okunk megkülönböztetni.“ — Tehát a *komor*

a *komoly*-nál egy fokkal sötétebb lelkiállapot kifejezésére szolgált már akkor is.

SZEREMLEY CSÁSZÁR LÓRÁND „Jelentés tanulmányok” című értekezésében (Nyr. XXXV, 277), bár BUDENZ, MUSz. téves egybevetéséből indul ki, igen közel jár *komor* szavunk eredeti értelméhez: „A *komor* is, melynek csak lelkiállapokra vonatkozó értelméről tudunk, eredetileg szintén sötét látási érzetet jelölt. 'Morosus' jelentésben használatos, de e jelentés a sötétség, homályosság fogalmából indul ki. Ezt bizonyítja a zürjén nyelv, melyben a *komor* megfelelője: *kimör* felhőt és homályt jelent.” Mint az alábbiakból látni fogjuk, *komor* szavunk eredetileg csakugyan „sötét látási érzetet jelölt”.

A *komor* községi használatára az OklSz. nem tud példát. Személynévi alkalmazására a következő adatokat idézhetjük belőle: 1222: *Chomor* [a. m. *komor* v. *csömör*?] Wasard; másik 1222-i okl.: Buus Mech *Cumur* Och Ereu; 1240 körül: *Mansiones carpentarium scilicet Chomor et Petur*; 1446: *Benedictus Komor*; 1475: *Fabiano Komor*.

Ez adatokból kitűnik, hogy kérdéses szavunk az Árpád-korban is *komor*-nak hangzott, s volt *kumur* változata is (vö. tör. *boša* > m. *bocsát*, de HB.: *bulscassa* | tör. *bors* > m. *borz*, de 1350/1360: *Burzlyuk* | tör. *bosušluγ* > *boszan*, de SermDom.: *buzzusag* (EtSz.).

Az Árpád-kori hangalaknak szabályos megfelelője megvan a különböző török nyelvekben: kirg., csag. RADL. *qoŋur* 'gelb-braun; dunkelfarbig; braun, schwarzgrau' | oszm. Z. *qoŋur* 'gris; noirâtre' | kaz. RADL., kaz. O., kaz. V. *qoŋor* 'hochblond'; kaz. BAL. *qoŋyr* 'gesztenyeszínű' | alt. VERB. *qoŋur* 'темно-сѣпій' | mis Bug. *kuŋâr* 'kékes, kékbejátszó, bläulich' | tel. RADL. *qoŋur* 'grau schmutzfarben'; tel. RADL. *qoŋyrsy* (v.) 1. 'vom Rauche geschwärzt sein', 2. 'nach Angebranntem riechen'; tel. RADL. 'das Räucherwerk'; tel. RADL. *qoŋyrsyt* 'brennen, schwarzmachen (Rauch, Feuer)'.

Az itt felsorolt alakok világosan mutatják a szó eredeti *qoŋur* alakját, amelynek alapjelentése 'schwarzgrau, vom Rauche geschwärzt, dunkelfarbig' volt.

A csuvasban *χ̣m̄dr* alakot találunk (PAAS. 40), amely szabályos megfelelője a török *qoŋur*-nak. E hangtani megfelelésre vö. csuv. *χ̣m̄dr* ~ kaz. tara RADL. *kuŋâz* | kirg. RADL. *koŋuz* | kar. T. RADL. *komuz* | tel. RADL. *koŋâs* 'käfer, maikäfer, wurm' (PAAS. 41).

A csuvas *χ̣m̄dr*-t PAASONEN szerint „tehen színéről mondják”, ami magában véve igen tág teret engedne a lehetőségeknek. Azonban közli MAGNICKIJ (X. *kuš*) 'дымчатый [füstös, füstszínű], капиū [gesztenyebarna], масляниū [olajbarna]' és ZOLOTNICKIJ 98: 'капиū, сѣпий [grau]' adatát is.

Tehát a török *qoŋur*-nak hangtanilag és jelentés tanilag egyaránt szabályosan megfelel a csuvas *χ̣m̄dr* < bolgár-török **qomur*, ebből viszont szabályosan fejlődhetett a magyar *komor*.

Kérdés mármost, hogy jelentés tekintetében összevethető-e a magyar *komor* a csuvas *χ̣m̄dr* < bolgár-török **qomur*-ral? a 'füstös, gesztenyebarna, olajbarna, grau, schwarzgrau, dunkelfarbig, vom Rauche geschwärzt' értelem egyeztethető-e a 'moro-

sus'-sal? — Nem foglalkozunk-e „sötét gondolatokkal“, nem vagyunk-e néha „boros hangulatban“? „A keserű 'bitter' mn. *elkeseredik*, *kesereg* származéka ma már csak lelkiállapokra vonatkozik (vö. ném. *Erbitterung*, fr. *aigreur*; finn *karvas* 'fanyar, keserű' ~ *karvaus*, *mielen-karvaus* 'elkeseredés' (Gombocz, M. Tört. Nyelvtan IV. Jelentéstan 86).

Mint a fentebbi példákban, a *komor* 'füstös, sötétszürke' és *komor* 'morusus' esetében is a két szó hangulati rokonságán alapuló komplikációs jelentésváltozás esete forog fenn. A sötét színek általában nem keltenek derűs hangulatot az emberben, következésképp a 'sötétszürke' → 'morusus' jelentésváltozás a legtermészetesebb folyamat.

Még inkább érthetővé teszik e jelentésváltozást az alábbiak. Mint láttuk, a csuvas *χm̄m̄r* tehén, azaz *szarvasmarha* színére használatos; ez a szín pedig МАГНИЦКIJ és ЗОЛОТНИКIJ szerint 'лѣмчатый, карій, масляни' és 'сѣпій', tehát azonos volna a mi kétségtelenül ősi, az ó-hazából magunkkal hozott „darúszerű magyar“ *szarvasmarhánk* színével. E fajra jellemző, hogy míg a tehén színe csak gyengén kékesszürke, addig a bikának az „eleje“ — nyaka, szegye — szinte feketének mondható sötétszürke, a szeme körül pedig kisebb tányérnagyságú fekete udvara van, ami igen mogorva kifejezést kölesönöz neki. Különböztető jelzője a „füstösnyakú“. Egyéb jellemző tulajdonságai még: járása lassú, kimért, soha sem játékos, haragos természetű, aminek azzal ad kifejezést, hogy minden különösebb ok nélkül is kaparja első lábával a földet, s szórja maga körül a port, közben barátságtalan mormogást és sikkongatást hallat; ha idegen embert, állatot vesz észre, rögtön „neki szegi“ a nyakát, ami nála a támadásra készülés első jele. Amennyiben a csuvas *χm̄m̄r* nem általában valamely sötét színt, hanem csak a *szarvasmarha* egy bizonyos színét jelenti, és a magyarban sincs nyoma, hogy a *komor*-nak lett volna általában 'sötétszürke' jelentése, azt kell feltételeznünk, hogy a *komor* is eredetileg csak a *szarvasmarha*, szorosabban a magyar bika színét jelentette (a *pej* is csak ló színéről), s amint ma *füstös nyakú* bikáról beszélünk, régen ezt a *komor* állandó jelzővel illették. A *komor* eredeti jelentése korán feledésbe mehetett, s amikor a bika színére a *füstös*-t kezdték használni, a *komor* a bika fent leírt tulajdonságai által keltett összbenyomás: a 'kedvetlen, barátságtalan, morosus' értelmét vette fel.

A *komor*-nak mai 'morusus' jelentésén kívül van még az ország bizonyos vidékein 'rosszul herélt' jelentése is: *komor bika* 'későn vagy rosszul herélt bika' (HO.); *komor ló* 'ua.' (MTsz.).¹ A *komor*-nak ez a szörványosan előforduló jelentése vitára adott okot a Toldi egyik hasonlatának értelmezése körül (MNy. XVII—XXII.). Távoiról sem szándékozom ezt a vitát feleleveníteni, sem pedig benne a döntőbíró szerepét játszani, csupán annyit óhajtok megjegyezni, hogy több rosszul herélt lovat és bikát ismertem, s ezek csak annyiban különböztek azoktól a társaiktól, amelyeknél a műtét kifogástalanul sikerült, hogy

¹ Dévaványán a rosszul herélt lovat, bikát *csirá*-nak hívják (vö. MTsz. 2. *csira* 4. 'hermafrodita' adatát).

nemi ingerük megmaradt, s e miatt nehezebben lehetett őket igavonásra betörni, illetőleg — mint általában a hím állatok — a járómban, hámban nem viselkedtek olyan megadással, mint az ökrök vagy sikeresen herélt lovak. Egyébként soha nem tapasztaltam, hogy a műtét után való teljes felgyógyulásuk után különösebben búslakodtak volna elvesztett nemzőképességük miatt, sőt úgy viselkedtek, mintha e szomorú tényről nem is lett volna tudomásuk. Azt hiszem, LEHR ALBERT helyesen ítélte, midőn a „Mint *komor* bikáé, olyan a járása” hasonlatban a *komor*-t 'morusus'-nak értelmezte.

Kérdés, hogy a *komor* 'rosszul herélt' milyen összefüggésben van a *komor* 'szürke : morusus'-sal?

Azt hiszem, ugyanaz a szó, csak a *komor* 'füstös' jelentésének elhomályosodása után egy darabig még használatban volt a bika jelzőjeként, a nélkül, hogy értelmét tudták volna, idővel pedig egy véletlenül rosszul herélt bikával kapcsolatban új értelmet vett fel.

K. KATONA LAJOS.

Márc. BÁRCZI GÉZÁNAK e szót tárgyaló cikkével (MNY. XXVI, 389) kapcsolatban még egy adatot közlök. Elemi iskolai tanuló koromban — a múlt század hetvenes éveinek első felében — Halason (a Kiskúnságban) többször készítettünk parasztyerek pajtásaimmal, rendszeren már használt orvosságos üvegekben, vízből és közönséges feneketecukorból (amit *medvecukor* néven hengeralakú rudacsákban vásároltunk olesón a boltban) italt, s azt *márc*-nak neveztük. Ez tehát méz nélkül és erjesztés nélkül készült.

SZÁSZ KÁROLY.

Büflál. Feltűnő, hogy *bifláz* szavunk (< német *büffeln* EtSz.) a meghonosodással egyidejűleg nem a szokásos -l járulékkal bővült (mint *dinsztel, kohol, kóstol* stb.), hanem -z-vel. Ez utóbbi végzet pedig csupán azoknál az igéknél szokott feltűnni, amelyek az átadó német nyelvben *-ieren*-re végződtek, például *blamieren* > *blamiroz, exerzieren* > *egzerciroz* (I. LUMTZER—MELICH, DLehnw. 293, 307). Azonban pótlásul az EtSz.-hoz megemlítjük, hogy van adat a magyar szó -l-es, tehát bizonyos fokig szabályosabb alakjára is: „... *büflálhat* mathesist, a mennyi neki tetszik...” — olvassuk JÓKAI „Rákóczy fiá”-ban (első kiad. 1892.; 1904. 88. l.).

T. J.

„**Bort megissza magyar ember, Jól teszi; Okkal mód-
dal meg nem árthat A szeszi.**” — Ismeretes az a polémia, mely Vörösmarty Mihály Főti dalának e kifejezése körül BRASSAI SAMUEL és GYULAI PÁL között lefolyt.¹ BRASSAI szerint Vörösmarty nyelvünk sarkalatos törvényét sérti meg itt: „*határozatlan tárgy (bort) van kapcsolatba téve határozott igeformával (megissza)*”. GYULAI először a költői szabadság szempontjából védi Vörösmartyt, majd számos példát idézve régi irodalmunkból és a népköltészetből, a költői nyelv szokás alapján. S míg eleinte a „sza-

¹ Részletesen ismerteti GYULAI PÁL Vörösmarty Összes Munkáit kísérő jegyzeteiben. Bp., 1884. I, 426—41.

bálytalanság" jogosultságára a „bordal dithyrambi menetét“ is felhozza, a vitát bezáró cikkében már — utalva a népies szólás-módra: „Ökelme nem utálja a bort, *megissza*“ — rámutat, hogy „ily értelemben használja Vörösmarty a *Bort megissza magyar ember* kifejezést“.

GYULAI, mint maga is megjegyzi, régi irodalmi példáit csupán a saját könyvtárában rendelkezésére álló anyagból, elsősorban TOLDY FERENC Kézikönyvéből merítette. Úgy hiszem, ha keze-ügyében lett volna, szívesen idézte volna az alábbi helyet a XVII. századi Gyirwa Wentzel „Szent Péter-dialogusá“-ból, melyet csak nemrégiben tett az Erdélyi Múzeum Egylet unikum példányáról könnyen hozzáférhetővé GYÖRGY LAJOS.¹

Sok bűn kár vallás nem volna,
Ha így nem vágynának borra.
Modgyával s' mértékleteffen
Ha innának iftenefen.
Bort meg-i/z/za, értelme nints,
Soknak végre lemmie fint [sic!].

Kétségtől Vörösmartynál épen úgy, mint a XVII. századi versszerzőnél a *bort megissza* a. m. 'szereti a bort, szeret inni'. Ebből úgy látszik, hogy Vörösmarty nemesak megengedhető, számos példával igazolható költői szabadsággal járt el, amikor a határozott névelőt elhagyta, hanem az ő idejében és az ő nyelvterületén még élő nyelvszokást követve használta ezt a stereotyp beszédfordulatot, amellyel talán a *borissza, bornem-issza* is összefügg.²

WALDAFFEL IMRE.

NYELVMŰVELÉS.

A magyar Duden.

Így nevezik közrebozsátói az előszónak VII. lapján azt a testes helyesírási szótárt, mely BALASSA JÓZSEF szerkesztésében a Budapesti Korrektorok és Revizorok Körének kiadványaként 1929-ben jelent meg ezzel a címmel: Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai.

Mit jelent ebben a címben az egységes jelző?

Azt a panaszt olvassuk az előszóban (IV. l.), hogy az Akadémiának még legújabb helyesírási szabályzata is „sok esetben enged meg kétféle írásmódot“, tehát ingadozó, nincs benne egység. A magyar nyomdai helyesírás el akarja kerülni ezt az ingadozást, egységessé óhajtja tenni helyesírásunkat oly módon, hogy amit az Akadémia szerint két- vagy többféle alakban is lehet írni, azt a nyomdai helyesírás csupán egyféleképpen írja. „Két alakot csak akkor közlünk a szótárban, ha ezek nem helyesírási változatok, hanem az élőnyelvben egymásmellett használt kiejtésbeli kettősségek és nyelvtani alakok, mint pl *fel* és *föl*, *per* és *pör*, *izen* és *üzen*, *érettem* és *értem* stb.“ (IX. l.).

¹ Két dialogus régi magyar irodalmunkban. Erdélyi Tudományos Füzetek 12. sz. Kolozsvár, 1928, 31. l.

² Vö. GOMBOCZ: MNy. XXVII, 6. (SZERK.)

Nagyon egyszerűnek látszik ez a dolog, pedig korántsem az. Az Akadémia helyesírási szójegyzékéből az *ó!—oh!* s a *haj!—hajh!* alakpáron kívül nem tudok idézni két olyan írásformát, amely tisztán helyesírási változat volna, mint pl. a németben a *Disziplin* s az osztrák *Disziplin*. Még az efféléket sem lehet pusztán helyesírási változatoknak tekinteni: *Caesar—cézár*, *Croesus—krózus*, *Maecenas—mecenás*, *Venus—vénuusz*, *consul—konzul*, *Erzsébet-város—Erzsébetváros*, mert itt a kétféle írásmód más-más jelentésnek felel meg, s a nyomdai helyesírás is megtartja a *Caesar—cézár*, *Croesus—krózus*, *Maecenas—mecenás*, *Venus—vénuusz* tulajdonnév és köznévi írásának kétféleségét. Az *Attila—Atilla* szópár sem tartozik a csupán helyesírási változatok közé, mert kiejtésbeli eltérés van benne. Ma *atilla* a közkeletű kiejtés, a nyomdai helyesírás mégis az *Attila* alakot ajánlja, ruhanévül pedig az *atilla* formát, noha ez ugyancsak nem egységes helyesírás.

Mivel tehát nem lehet azt mondani, hogy az akadémiai helyesírás szójegyzékében teljesen fölösleges, pusztán helyesírási változatok volnának, s ezek miatt kellene gondoskodni helyesírásunk egységesítéséről, megmaradnak a kiejtésbeli kettősségek s a kettős nyelvtani alakok, vagyis összefoglaló névvel nevezve: alakváltozatok. Ezekkel kapcsolatban pedig idekíváncozik egy általános megjegyzés.

A helyesírás keretébe bele szoktunk venni sok olyan dolgot, ami szigorúan véve nem a helyesírásra tartozik. Hogy hogyan írjuk: *cseresznye* vagy *cseresnye*, *gyökerezik* vagy *gyökeredik*, *púderos* vagy *púderes*, *hamarabb* vagy *hamaráb* vagy talán *hamarébb*, — mindez valójában nem helyesírási kérdés, hanem az irodalmi nyelvhasználat kérdése. Azonban a helyesírási szótár szerkesztője nem hárihatja el magától az efféle kérdéseket, mert a szótár forgatója gyakran épen ezekre keres útbaigazító feleletet. Tisztázni kell tehát, milyen álláspontot foglaljon el a helyesírási szótár összeállítója az alakváltozatokkal szemben. Azt gondolom, legjobb, ha a gyakoribb alakváltozatokat mind felveszi a szójegyzékbe, de lehetőleg minősíti is őket: ez régies, emez népies, ez kevésbé szokásos, ez idegenszerű stb. Ha nem lehet közöttük ilyen minőségi különbségeket megállapítani, akkor mindegyik változat egyformán „helyes”. A szótáríró ne válasszon közülük, hanem bízva rá a nyelvfejlődésre, hogy melyik változat kerekedik felül. Amíg a nyelvhasználat ingadozik, addig a helyesírási szótárnak is szabad ingadoznia. Nemcsak szabad, hanem szükséges is. Ezért az Akadémia bölcsen teszi, hogy választást enged a mai irodalmi és köznyelvből élő alakváltozatok között. Ebben a dologban a merevség szinte mindig megbosszulja magát, mert a helyesírási szótár szerkesztője hiába választ ki az egységesség kedvéért csupán egyet az élő alakváltozatok közül, a mellőzött alakokat ezzel még nem sikerült kiküszöbölnie a nyelvből, sőt rendszerint saját szótárából sem. A kiselejtezett szóalakok a szótáríró ajkán is élnek, s épen azzal tesznek ékesen szóló tanubizonyságot elpusztíthatatlanságukról, hogy kirostálójuk akarata ellenére is be-belopódkoznak szótárába. A nyomdai helyesírás sem kerülhette el ezt a sorsot. A *müvel—mível* szópárból törölni akarta a *mível* változatot, nem

jó tehát neki a földművelő, csak a földművelő; azonban a fellak mégis egyiptomi földművelő. Hamarább középfok nincs a szótárban, csak hamarabb, mégis van hovahamarább. Hátralék sines, csak hátralék, de a „Tipográfiai szabályok“-ban mégis előfordul hátralék (XXXI. l.) s adó alatt is adóhátralék. A tepertő szónak az Akadémia három változatát engedi meg: *tepertő*, *tepertyű*, *töpörtő*; a nyomdai helyesírás az Akadémia szójegyzékében mellőzött negyedik alakváltozatot szentesíti, a *töpörtyű*-t, de azért a *pörc* a nyomdai helyesírás szerint is *tepertő*. Az által igekötőnek *átal* alakját nem ajánlja a szótár; ennek megfelelően *általkötő* és *általút* mellett, valamint *iszák* alatt *általvető* szerepel, de szótári helyén *átalvető* is előfordul. A *gunyhó* is hiába van a *kunyhó* mellett nem ajánlott, tehát kerülendő szóformának feltüntetve; e minősítésre rácáfol a Cs alatti *csőszgunyhó*.

Gyakran azért sem lehet eleget tenni annak az elvnek, hogy az alakváltozatok közül csupán egyhez ragaszkodjunk, mert e változatok kifejlődése velejár a nyelv differenciálódásával. Az Akadémia szójegyzékében pl. egymás mellett van *Fáni* és *Fanni*, ellenben az egységes helyesírás szótárában csak a *Fanni* változat szerepel, a *Fáni* alak bizonyára tudatosan van elhagyva. Ezzel azonban nem oldottuk meg a kérdést, mert mindegyik változatnak megvan a maga hangulata és használata. Valamint a *Fanni hagyományai*-t nem nevezhetjük *Fáni hagyományai*-nak, épúgy *Schneider Fáni*-t sem keresztelhetjük át a helyesírás egységes voltának kedvéért *Schneider Fanni*-ra, sem *Fáni néni* rokonunkat *Fanni néni*-re. Meg kell hát tartanunk mind a két szóalakot, ha esorbát szenved is vele helyesírásunk egysége.

Olykor nem is világos, milyen szempontok érvényesültek az egységesítés elvének alkalmazásában. Például az Akadémia szerint az *ép—épp*, *épen—éppen*, *-képen—képpen* mind egyaránt megengedett alak. Mármost jöllehet e szópárok „nem helyesírási változatok, hanem az élőnyelvben egymásmellett használt kiejtésbeli kettősségek“, a nyomdai helyesírás mégis csak egyet-egyet ajánl közülük, az *ép*, *éppen*, *-képpen* formát, s ez már magában is a kimondott elv rovására menő következetlenség. De ha mindenképen el kellett maradnia az egyik alakváltozatnak, az egységesség szempontja akkor is vagy az *ép—épen—képen*, vagy az *épp—éppen—képpen* sorozat választását követelte volna. Másrészt ha meg van engedve *cupog* és *cuppog*, *kopint* és *koppint*, miért ne lehetne az *épen* és *éppen*, a *-képen* és *-képpen* is két-két alakban felvéve? Ugyanígy ha egyaránt jó *üzen* és *üzen*, *siket* és *süket*, miért nem jó a *fülemüle* mellett a *fülemüle* is, mikor Arany épen a *fülemülé*-t tette halhatatlanná?

Mindebből eléggé kiderül, hogy helyesírásunknak az alakváltozatok megokolatlan kiselejtezésével végrehajtott egységesítése nem kívánatos cél, megvalósítása akadályokba is ütközik. Azonban fogadjuk el szükségesnek és jónak az akadémiai helyesírásnál nagyobb egységre törekvés elvét, és vizsgáljuk meg, hogyan sikerült ezt az elvet a nyomdai helyesírásnak valóra váltani.

Először is az tűnik fel, hogy az összetett szavak írásában az akadémiai szabályzat egységesebben jár el, mint az egységes helyesírás. Az Akadémia szerint ugyanis „élénken érzett“ elemek-

ből álló összetételekben változatlanul megmaradnak a szavak, tehát csonkítatlanul írjuk az efféléket: *bennlakás, bennfentes, bennszülött, fennhangon, fennsík, fennkölt, fenntartó* stb. Ez egyszerű, következetes és egységes írásmód. Hogyan kell írni ilyen szavakat az egységes helyesírás szerint? A *benn-* igekötőt természetesen „egybeírjuk az igével, ha közvetlenül előtte áll”, tehát — bár példa nincs rá közölve — nyilván így kell írunk: *bennlakik* az internátusban, *bennszületett* az országban; ellenben *e g y n*-nel vannak írva ezek: *benfentes, benható* (ige), *benlakás, benlakó, benszülött*. E szerint *benlakó* az, aki *bennlakik*, *benszülött* pedig az, aki *bennszületett*. Ilyen írásmódot igazán nem lehet egységesnek nevezni. A szótárnak más idevágó példái is épen az egység hiányáról tanuskodnak: *kinnmarad, kinnlevő, kinnlevőség, fenntart, fajfenntartás* két *n*-nel van írva; *család-fenntartó, fennhangon, fenhatóság, fenhéjáz, fenhéjázó, fennkölt, fennsík, fenszóval* egy *n*-nel, de *fennlét, fennlétel* megint két *n*-nel. Kérdezhetjük: ha a *kinnlevő* jó, miért nem jó a *bennlakó* s a *családfenntartó*? Ha *faj-, jog-, lét-, ön-, pálya-, rend-, útfenntartás*-t kell írni, akkor miért ne íránk egységesen *bennlakás*-t is, aminthogy *konviktus* alatt csakugyan ezt olvassuk: *intézet bennlakással*? Továbbá ha jó a *fennlét*, miért nem jó a *fennsík* is, holott az egység épen ezt kívánná? Kérdezhetnök azt is, ha *benható* és *benlakó* a helyes írásmód, akkor miért nem írjuk egységesen így: *együtható, együtlakó*? Ha a szóban forgó *nn* végű igekötőket csonkítatlan formában írjuk össze igéjükkel, miért kell őket megcsonkítva írni igenevekben és más származékokban? Vajjon így írjunk talán: Sok állat *bennrekedt*. A *benrekedt* állatok mind odaégték? Ez teljességgel nem egységes írásmód, s azt kell mondanunk, készakarva sem lehetett volna e szavak írását jobban összezavarni és bizonytalanabbá tenni.

Azt az egységes elvet, hogy el nem homályosult összetételekben épűgy írjuk a szavakat, mint külön-külön, áttöri az „egységes” helyesírás olyan esetekben is, amikor az összetételben három egyforma betű kerülne egymás mellé, s hogy egy betűt megtakaríthasson, így ír: *sakkör, balettáncos, parkettáncos, samottégla, vádlottárs, ottartózkodás*. Tegyük mindjárt hozzá, hogy a szótár helyenként nem pontosan tünteti fel ilyen szavaknak magakívánta írásmódját, mert a *makk, ~kává, parkett, ~táncos* jelölést betűről-betűre így kell szabatosan olvasni: *makkkává, parkettáncos*. Igaz, a címszónak ~ jellel való helyettesítése itt azzal a kellemetlenséggel jár, hogy ha pontosak akarunk lenni, ilyen furesza szóképeket kell lenyomatnunk: *makk, ~ává, parkett, ~áncos*; de az efféle nyomtatott torzalakok is jók valamire: figyelmeztetnek bennünket arra, hová jutunk, ha takarékoskodni óhajtunk akkor is, amikor nem szükséges. Hogy sor végén elválasztani hogyan kell ezeket a szavakat, *sakk-kör* legyen-e vagy *sak-kör*, *vádlott-társ*-e vagy *vádlot-társ*, arra nézve nem kapunk útbaigatást. Egységesebb és következetesebb eljárás, ha a kötőjelet nem sajnálva így írunk: *makk-király, balett-táncosnő, út-tartózkodás, futball-labda* stb. Mihelyt ugyanis rést ütünk az összetételek írásának említett egységes szabályán és megváltoztatjuk az összetételben szereplő szavak írásmódját, egy lépéssel mindjárt tovább is

mehetünk a betűvel való takarékoskodásban és így írhatunk: *naggyülés, dísszázad, rosszágú*. A rossz címszóból kitűnik ugyan, hogy az egységes helyesírás szerint is *rosszszágú*-t kell írni, azonban *szágú* címszó alatt sorvégi elválasztással ezt olvassuk: *rossz-szágú*, s ebben aztán megint nincs egység és következetesség.

Épígy hiányzik az egység az *-l, -ll* képzős igék írásmódjából is. Hol megengedi a nyomdai helyesírás mind a kétféle írást, az egy *l*-eset is, a két *l*-eset is, hol csak az egyiket, hol csak a másikat tartja jónak, s az eredmény egy csomó ellenmondás és teljes zavar. *Restelni* mellett van *restel*, *keveselni* mellett nincs *kevesel*, csak *kevesell*; *drágálni* mellett nincs *drágál*, csak *drágáll*. *Átallani* mellett van *átall*, *restelleni* mellett nincs *restell*, csak *restel*. Van *keveselni*, de nincs *sokalni*, csak *sokallani*. *Javall* csak két *l*-lel jó, eggyel nem; megfordítva: *rosszal* csak egy *l*-lel jó, kettővel nem. A *keveseld* alakot egy *l*-lel kell írni, a *sokalld* alakot két *l*-lel. Fel vannak véve ilyen, nyelvtanilag lehetséges, de az élő nyelvhasználatban alig előforduló szóalakok: *lehelteni*, *lehellett*; *fuvalrani*, *fuvallott*; *lövelleni*, *lövellert*; ellenben hiányzanak ezek a mindennapi formák: *lehelni*, *lehelte*; *fuvalni*, *fuvalt*; *lövél*, *lövett*. Ilyen tarkabarka s önkényesen megállapított írásmódot azért sem lehet követnünk, mert emlékezetben tartani nem igen tudja senki; mindig a szótárhoz kell fordulnunk, ha le akarjuk írni valamelyik alakot. Ennél már csak jobb és egységesebb az akadémiai helyesírás, mert az csaknem mindig megengedi efféle igékben a két *l*-es írásmódot is, az egy *l*-eset is. Sőt azt tartom, hogy épen az egyformaság kedvéért célszerű volna ilyen alakokat is megengedni: *átalta*, *korálta*, *nehezelte* a dolgot (mint *restelte*, *sokalta*, *rosszalta*, *drágálta*, *keveselte*), *sugalt* (mint *fuvalt*), *rivalnak* a kürtök (mint *lövélnek* a nap sugarai), *sárgálnak* a vetések, *feketélnek* a hantok (mint *zöldélnek* a fák). Minél egyszerűbbek a helyesírási szabályok, annál kevesebbet vétenek ellenük.

Az *-l, -ll* képzős igék írásmódjának szabályozása egyúttal rávilágít a szótárkészítés technikájának egyik kérére. Helyesírási szótárt csak úgy lehet szerkeszteni, ha lehetőleg teljes számban összegyűjtjük a hasonló szavakat, és egységesen állapodunk meg írásukra nézve. Ha ugyanis nem így járunk el, hanem esetről-esetre döntjük el a szavak írásának módját, amint a betűrendben szemünk elé kerülnek, óhatatlan, hogy lépten-nyomon következetlenségbe ne essünk, tehát nem érhetjük el, hogy írásunk egységes legyen. A nyomdai helyesírás szótára, úgy látszik, az utóbb említett módon készült, ezért nem lehetett egységes, noha épen ezt tűzte ki céljául. Különösen szembetűnő az egység hiánya a magyar helyesírásnak két, nehezen szabályozható kérdésében: az összetételek s az idegen szavak írásában.

Ami azt a gyakran előforduló kérdést illeti, hogy összetételnek tekintsünk-e két vagy több szót és egybeírjuk-e őket vagy ne, ebben az egységes helyesírást általában az egybeírás kiterjesztése jellemzi. Ez kétségkívül megfelel a ma uralkodó irányzatnak, ámbár ajánlatos benne mértéket tartani, hogy össze ne tapadjanak írásunkban olyan szavak, amelyek ilyen formában

egészen szokatlanok, és hogy túlságosan el ne szaporodjanak helyesírásunkban a gilisztaszavak.

A nyomdai helyesírás nem mindig ügyel erre, mint a következő példák mutatják: *ábrázolómértan, addigis, debizony, dehiszen, egyálltőhelyben, egykevésbé, egykissé, éppenbizony, féligátlátszó, haugyan, irredentamozgalom, az istenszerelmére!, jövedelmiadókimutatás, közelszem, marhaszállítókoscsi, szavazatszedőbizottság, szájrólolvasás, vasorrúbába, vámaláeső stb.* Máskor meg nincs egybeírva az, amit egybe lehetne írni, pl. *angol kisasszonyok* (pedig más az *angol kisasszony*, más az *angolkisasszony*), *lelki gyakorlat (exhortáció alatt), magában foglal (involvál alatt).*

Különben az egybeírás és a különírás a gyakorlatban sokszor gondot okoz. Vannak ugyan mindeuféle szabályaink, de nagy számuknál fogva nem ezekhez igazodunk írás közben, hanem többé-kevésbé ösztönszerűen, mintegy nyelvérzékünkre hallgatva írjuk egybe vagy külön a szavakat. Van is ingadozás ezen a téren bőven. A nyomdai helyesírás bevezetésének XVI—XVII. lapján is hétszer ezt olvassuk: *egy szóba írjuk*, kétszer pedig ezt: *egyszóba írjuk*. Nagyobb baj az, hogy a szótár maga is tele van nyelvtani szerkezetükben hasonló szavaknak az egybeírás szempontjából különböző, tehát nem egységes írásával. *Ottóorvos* egy szó, *döntő bíró* kettő. *Égettbor* egy szó, *forralt bor* kettő. *A filagória kertiház, kerti* alatt azonban *kerti ház* van írva. *Almásrétes, káposztásrétes, mákosrétes, meggyesrétes* egy-egy szó, *túrós rétes* kettő (a *cseresznyés* hiányzik). *Igazolói* írás egy szó, *igazolói eljárás* kettő. *A szentkép ikon* alatt *szent kép*. *Hamiseskü* egy szó, *hamis tanuskodás* kettő. *Hátsóajtó, hátsó rész* egy szó, *hátsuló ajtó, hátsuló rész* kettő. *Jövedelmi adó* két szó, *jövedelmiadókimutatás* egy szó. *Karácsonyhava* egy szó, *karácsony napja* kettő. *Karthauzirend* és *karthauziszerzetes* egy szó, *premontrei rend* és *premontrei szerzetes* kettő; *piaristarend* és *jezsuitarend* egy szó, *ciszterciata rend* kettő; *kegyesrend* és *Dömérend* (emez nagybetűvel!) egybe van írva, *pálos rend* és *bencés rend* kettőbe. *Májashurka, véreshurka* egy szó, *kásás hurka, tüdő hurka* kettő. *Kémlőcső* egy szó, *kémlő cső* kettő. Hasonlóképen: *tengeribetegség, tengeri utazás; abrakostarisznya, kenyeres táska; kérérdzőállat, ragadozó állat; éneklő-, gázló-, költőmadár, ragadozó madár; füstifecske, parti fecske; köviponty, tavi pisztráng; lantosköltészet, lantosköltő, epikus költészet, epikus költő; löttseb, vágott seb (szürt seb nincs meg); őszigabona, tavaszi árpa; festőművész, rajzoló művész; mentótanu, terhelő tanu; bírálobizottság (zsűri alatt), vizsgálóbizottság, szavazatszedőbizottság, szervező bizottság; szellőztetőkészülék, szemléltető oktatás; továbbképzőintézet, tudakozó intézet; köszöntőlevél, köszöntővers, üdvözlő beszéd. Tükrös asztal* két szó, de a *konzól tükrösasztal*. *Öntöttvas* egy szó, *kovácsolt vas* kettő, *kovácsoltvaslemez* megint egy. *Mégpedig* egy szó, és *pedig* kettő, pedig alatt a *még* pedig is kettő. *Mészároskutya* egy szó, de a *melák mészáros kutya*. *Szenvedő ige* két szó, de a *passivum szenvedőalak*. A *praesens jelenidő*, a *pra[e]teritum múlt idő*, de az *M* betűben *multidő*. *Tanítóképzőintézet* egy szó, de a *preparandia* = *tanítóképző (intézet)*, vagyis két szó. *A titkosírás sifíroz* alatt *titkos írás* stb.

Ennyi példa eléggé bizonyítja, milyen nehéz az összetett szavak írásában egységesen eljárni. De nem egységes az egységes helyesírás a kötőjel használatában sem, mert így ír: *kérve kér*, ellenben *várva-vár*; *esetről esetre*, *házzól házra* (kolportál alatt), *szájról szájra*, ellenben *szóru-l-szóra*, *szemtől-szembe*, *napról-napra* (ez utóbbi a IX. lapon). Ellenkezik az egység elvével az ilyen írásmód is: *Kisfaludy-társaság*, de *Kisfaludy ucca*; *Kossuth-kalap*, -*kép*, -*nóta*, -*szakáll*, de *Kossuth ucca*; *Sándor-vers*, de *Sándor ucca*.

Nemesak az egybeírás felé hajlik az egységes helyesírás keltetésénél nagyobb mértékben, hanem az idegen szavak írásában is a szükségesnél nagyobb tért enged a kiejtés szerint való átírásnak. Itt is bebizonyul, hogy könnyebb a helyes elvet kimondani, mint a gyakorlatba átvinni. A nyomdai helyesírás szótára magyarosan írja pl. a következő orvosi műszavakat: *bronchítisz*, *difterítisz*, *kardítisz*, *endokardítisz*, *laringítisz*, *meningítisz*, *nefritisz*, *neurítisz*, *rachítisz* (ezt az egyet rövid *i*-vel!) és *tonzillítisz*. Alkalmazzuk ezekre a bevezetésben olvasható helyes szabályt, hogy „a meghonosodott vagy általánosan használatos idegen szavakat magyarosan kell írni” (XV. l.). E szabály értelmében az említett szavak közül csak az első kettőt írhatjuk magyarosan, mert ezt a két szót csakugyan minden művelt ember ismeri és használja, ellenben a többi csupán az orvosok körében járatos, a művelt köznyelvben meg nem honosodott műszó. A közkeletű magyar kiejtés szerint a *bronchítisz*-t, *difterítisz*-t is inkább rövid *i*-vel kellene írni, a hosszú *i* a képző görög eredetére visszamenő tudós kiejtést tükrözteti (ἰττις). A magyaros átírás túlságba vitelét mutatják az ilyen szembántó formájú szavak: *bülten*, *depes*, *detáj*, *fásó*, *kreten*, *kód*, *morg* stb. Nagyon leri róluk a magyar köntös, és annyira eltorzítja őket, hogy némelyikre szinte alig lehet ráismerni. Mi szükség van például a *majór* (őrnagy) „magyaros” átírására, mikor ez az idegen szó teljesen fölösleges és nem is használatos nyelvünkben?

De ha a kiejtés szerint való írás egyrészt több is az elégnél, másrészt azt látjuk, hogy a nyomdai helyesírás olykor a meghonosodottnak tekinthető idegen szót is meghagyja idegen formájában, s a szavak némelykor mintha öletszerűen volnának magyarosan vagy az átadó nyelv helyesírása szerint írva. Így származnak aztán efféle következetlenségek: Az *alliansz* át van írva, a *patience* nincs, ámbár *pasziánszozni* többen szoktak, mint az *alliansz*-ról beszélni. A *lord* szó döntéssel meg nem honosodottnak van feltüntetve, noha bizonyára több joggal mondhatjuk meghonosodottnak és általános használatúnak, mint a *kliring* kereskedelmi műszót. A *palatális* magyarosan van írva, a *nasalis* latinosan. A *grizett* meghonosodott, a *midinette* nem; a *dezsöné* s a *szupé* meghonosodott, a *diner* (helyesen: *dîner*) nem.

Ezzel ismét eljutottunk az egység kérdéséhez, s az egyfajta idegen szavak magyaros írásának egybevetéséből megint csak arról kell meggyőződünk, hogy az egységes helyesírás korántsem egységes. Például a francia szóvégi *a* egyszer *án*-nak van átírva, másszor *an*-nak, tehát *bonviván*, *gurmán*, *pándán*, *paraván*, *sarlatán* mellett *angázsman* szerepel *angázmán* helyett és

appartement *apartmán* helyett. *Antant* és *guvernánt* sem egységes írásmód, mert vagy *antant* és *guvernant* legyen, vagy *antánt* és *guvernánt*. A *balansz*, *depandansz*, *fajansz*, *nüansz*, *reneszansz* és *szeansz* egységét megbontja az *alliansz*, a *sánsz* és az *üzánsz*, de inkább amazokat is *-ánsz* véggel kellett volna átírni (vö. *pasziánsz*, *preferánsz*; emez nincs meg a szótárban). Az egységnek hasonló hiánya az is, hogy a *flagelláns*, *frappáns*, *galáns* és más efféle szavak végződése vagy harminc esetben *-áns*-nak van írva, háromszor pedig *-ans*-nak, úgyhogy a *flagelláns*-sal a *bacchanszó* áll szemben, a *vagáns*-sal az *extravagáns*, a *frappáns*-sal pedig a *flagrans*.

A francia *é* szóvég átírása is kétféle, hol *-en*, hol *-én*: *bülten*, *goblen*, *kreten*, *poen*, ellenben *galopén*, *gamén*, *refrén*, *sovén*, *szuverén*, *terrén*. E kétféle írásmódot összekapcsolja a *chagrín* átírása, mert ez a *C* betű alatt *sagren*, az *S* alatt pedig *sagrén*. A francia *-aire* (német *-ür*) szóvég általában *-ér*: *affér*, *doktrinér*, *primér*, *szekundér*, *terciér*, *volontér*, egyszer azonban *-er*: *komplementer*, úgyszintén az *-ère* végű francia szavak is *-er* szóvéggel vannak átírva: *etazser*, *karríer*, *premier* (a *lezser* kimaradt közülük), de már az *-ème* s az *-ème* megint *-ém* ezekben: *bohém*, *krém*, *tantiém*, *extrém*. *Cirkuláré*, *formuláré* mellett van *préliminára*, *okuláré* mellett *kolláré*; *filiále*, *finále*, *graduále*, *manuale* [így!], *misszále*, *regále* és *rituále* mellett *iniciálé*, *pausálé*, *portálé*.

Nincs egység az *i* írásában sem. Az *emír*, *kefir*, *zefir*, *zafir*, *tapír* *i*-je rövid, a *fakír*, *kurír*, *mártír*, *szatír* *i*-je hosszú (az *illír* vagy *illír* kimaradt). A *mandolín*-ban rövid az *i*, a *tamburín*-ban hosszú. *Ervín*, *Hermin* és *Malvin* mellett van *Jusztín*; *Evelin* mellett *Ernesztín*, *Katalin* mellett *Szerafín*, *Leontin* mellett *Fridolín*. *Cecília*-val szembenáll *Emília*, a *mediciná*-val a *diszciplína*. Vagy 27 vegyteni műszóban és ipari készítmény nevében *-in* szóvég szerepel, 11 hasonló szóban pedig *-in*. Van tehát *albumin* és *anilin*, *antipirín* és *aszpirín*, *atropín* és *naftalín*, *brillantin* és *vazelin*, *kinin* és *kokain*, *nikotín* és *vitamin*. A *glicerin* *i*-je megnyúlik a *nitroglicerin*-ben s a *szacharin*-ből *szacharín* lesz a *saccharin* címszó alatt, a *fukszin* pedig *fuchsin* alatt *fukszin*, hasonlóképp a *márkiz* a *marquis*, *marquise* alatt *márkiz*. *Alexandrinus* és *jakobinus* mellett van *palatinus*, *taxative* mellett *pozitive*, *laxativa* mellett *prerogativa*, *germanofil* mellett *szlávofil*, holott az egység a *germán* ~ *germanofil*, *szláv* ~ *szlavofil* írásmódot kívánna.

A francia *õ* szóvég átírása sem egyforma: többnyire *-ón*, de némelykor *-on*. Így kerül egymás mellé *pardón* és *patrón*, *pavillon* és *posztillón* (amannak magyaros kiejtése *pavilon*, emezét nem hallottam), *plasztron* és *plafón*, *ponton* és *bombón*, *kujon* és *spión*, *kordon* és *kartón*, *bataljon* (a volt közös bakák nyelvén: *batalion*, így írja az EtSz. is) és *medaljón* (magyarosan: *medália*, franciásan: *medajõ*), *Napoleon* (magyaros alakja: *Napóleon*) és *garnizón* stb. A *vas* címszó alatt *beton* van írva, a *B* betű alatt *betón*. A *Zs* betű s a *jiddis* címszó alatt *zsargon*-t olvasunk, a *jargon* alatt pedig *zsargón*-t. Az Akadémia helyesírási szójegyzékében is *ó*-val vannak ugyan írva egyes ilyenfajta szavak (*ballón*, *betón*, *patrón*, *perrón*, *sablón*, *szalón*, *vagón*), de célszerűbb volna teljesen mellőzni ezt az írásmódot, mert a

franciás-németes kiejtést utánozzuk vele. Az EtSz. *ballon*-t ír, s a tudatosan helyre nem igazított magyaros kiejtés szerint csakugyan *beton*-ról, *szalon*-ról, *vallon*-okról, *lampion*-os menetről beszélünk, *Gaszton*-t nem nevezzük *Gasztón*-nak, sem a *Bourbon*-okat vagy a *trianon*-i békét nem emlegetjük hosszú ó-val. Az ónos helyesírás szerint így kellene elrontanunk Arany János rímét: Állok Dunánk szélén, a pesti parton: | Előttem a kép, színdús üde *kartón*. — Ne erőltessük ezt az idegenszerű kiejtést a magyaros forma rovására.

Itt kell megemlíteni a *telefon*-t és társait, a *grammofón*-t, a *mikrofón*-t, a *megafón*-t. Az első harmat az Akadémia is hosszú ó-val írja ugyan, de bizonyára nem a görög φωνή kedvéért, mert akkor *fónétiká*-t és *fónográf*-ot is kellene írni. A közkeletű magyaros kiejtés itt is a rövid o mellett szól; ha ezt ó-ra javítjuk, önkénytelenül a német kiejtés hatásának engedünk, tehát megint idegenszerűséget kötünk rá nyelvünkre. Jobb, ha megmaradunk a *telefon* írásmód mellett, annyival inkább, mert a Postavezérigazgatóság hivatalos kiadásában megjelent Távbeszélő Névsor is *telefon*-t ír azon a néhány helyen, ahol ezt a szót használja a *távbeszélő* helyett (pl. a borítékon s a 439. lapon). Így legalább nem fogunk kétféleképp írni, mint az egységes helyesírás: *telefonál* és *telefonoz*. A *grammofón* írásmódot pedig még annyiban is módosítani kellene, hogy írjuk az általában szokásos magyar kiejtés szerint így: *gramofon*. Ne féljünk a szó eredetének megfelelő *mm* egyszerűsítésétől (γράμμα), hiszen az erősen történeti helyesírással író angolok és franciák sem ragaszkodnak ehhez a kettős *m*-hez.

Ha az *u*, *ü* írását vizsgáljuk, ebben sem találjuk meg az egységet. *Akazzu* és *frufu* végén rövid *u* van, *ragú* végén hosszú (*ragout* alatt, de a szónak francia alakja helyesen *ragóút*). *Bizsu* *u*-ja rövid (csak *bijou* alatt van felvéve, *bizsu* nincs meg betűrendi helyén), *zsuzsú* végmagánhangzója ellenben hosszú. A *frizura* szóban rövid az *u*, a *cenzára* s a *cezúra* szóban hosszú; megfordítva az *illúzió*-ban hosszú, a *dezillúzió*-ban rövid. *Hugó* *u*-ja rövid, *Brúnó*-é hosszú, *Kunó* vagy *Kúnó* hiányzik a szótárból. *Debü*, *menü* *ü*-je rövid, *aperszú*, *parvenü*, *revü* *ü*-je hosszú. Ugyanígy tér el egymástól az *etüd* és az *attitüd*, *prüd*, továbbá a *retikül*, *ridikül* s a *kanül* (*canule*) átírása.

Idegen szavak végén az *-att*, *-ett*, *-ott* általában így, kettős *t*-vel van írva az egységes helyesírás szótárában, de az *-ett* helyett tizenkétszer *-et* szóvéget találunk. E tizenkét szó között csak három van olyan, amelyben mindenesetre meg kell maradnunk az egy *t*-vel való írás mellett: a *kabínet* (ennek egy *t*-s alakja már megállapodott, mint a hangzóközi helyzetben hallható kiejtésből világosan kiderül: *kabínetiroda*, *kabínet*-et alakít), a *minaret* és a *pamflet* (ezeket is egy *t*-vel ejtjük, vö. karsú *minaret*-ek, *pamflet*-et írt ellene, *pamfletista*); a többit azonban egységesen kettős *t*-vel kellene írni, mert — mint ismét a hangzóközi helyzet mutatja. — *dramolett*-et, *menüett*-et, *komplett*-et, *ultraviolet*-et, *korzett*-et, *klozett*-et, *krikett*-et, *krokett*-et, *lazerett*-et mondunk, bizonyára a sok más *-ett* végű idegen szó hatása alatt. Ez az egységes írásmód megszüntetné a nyomdai

helyesírás alábbi következtelenségeit: A német *Ballett*, olasz *balletto*, francia *ballet*: *balett*, ellenben a német *Dramolett*, francia *dramolet*¹: *dramolet*, a német *Menuett*, olasz *minuetto*, francia *menuet*: *menüet*. A francia *honnête*: *honett*, ellenben a német *komplett*, francia *complet*, *complète*: *komplet* s a német *ultraviolett*, francia *ultraviolet*, *ultraviolette*: *ultraviolet*. A német *Florett*, olasz *fioretto*, francia *fleuret*: *florett*, a német *Parkett*, francia *parquet*: *parkett*, ellenben a német *Korsett*, olasz *corsetto*, francia *corset*: *korzet*, a német *Klosett*, angol *closet*: *klozet*. Az angol *ticket*: *tikett*, ellenben a *cricket*: *kriket*; a *racket*: *rakett*, ellenben a *croquet*: *kroket*.² A német *Bankett*, olasz *banchetto*, francia *banquet*: *bankett*, ellenben a német *Lazarett*, olasz *lazzaretto*, francia *lazaret*: *lazaret*. Annál helyenvalóbb e szavakban a *tt*, mert a nyomdai helyesírás szerint is a német *Rabatt*, francia *rabat*: *rabatt*, a német *Komplott*, francia *complot*: *komplott*, a német *bigott*, francia *bigot*, *bigote*: *bigott* és a francia *atout*: *adutt*. Egyébiránt a szótárnak a *t s a tt* közötti ingadozását jól szemlélteti az, hogy a *szufrazsett* *suffragette* alatt *szüfrazset*.

A szóvégi mássalhangzók rövidségének és hosszúságának jelölése egyéb esetekben sem egységes az egységes helyesírás szótárában. A német *Karamel*, *Karamelle*, olasz *caramella*, francia *caramel*: *karamel*, a német *Karussell*, olasz *carosello*, francia *carrousel*: *karusszel*, a német *Aquarell*, olasz *aquarello*, francia *aquarelle*: *akvarel*, de már a német *Pastell*, olasz *pastello*, francia *pastel*: *pasztell*. A német *Galopp*, francia *galop*: *galopp*, ellenben a német *Etappe*, francia *étape*: *etap*, noha épügy *etapp*-ot mondunk, mint *galopp*-ot. A francia *ruche*, német *Rüsch*: *rüs*, a francia *peluche*, német *Plüsch* is *plüs* (*peluche* alatt), de *pl*... alatt *plüss*. Amazt magyar beszédben nem hallottam, emezt hosszú *s*-sel ejtjük: *plüss-ök*. A francia *chic*: *sikk*, de a *truc*: *trük*, holott így beszélünk: *trükk-ök*. A francia *-esse* szóvég *-esz*-nek van írva ezekben: *finesz*, *metresz*, *patronesz*, *princesz*, *-essz*-nek pedig ezekben: *kompressz*, *promessz*. A *baronesz*-t tévesen származtatja a szótár a francia *baronesse*-ből, mert ilyen francia szó nincs (l. MNy. XXVI, 312), a *kontesz* vagy *kontessz* (*comtesse*) pedig kimaradt a sorból. Az angol *match*: *meccs*, ellenben a *sketch*: *szkecs*. A német *Baracke*, francia *baraque*: *barak*, a német *barock*, francia *baroque* pedig *barokk*; az Akadémia egységesen *kk*-val írja mind a kettőt. A német *Pack*: *pakk*, a *Sack und Pack* azonban *cakompak*. Az idegsokk *choc* alatt *sok*, *S* betű alatt *sokk*. Emez a helyes, mert hosszan ejtjük a *k*-t: *idegsokk*-ot kapott, *idegsokk*-os katona. A *gramm* és a *kilogramm* két *m*-mel van írva, ellenben az *autogram*, *diagram*, *epigram*, *fonogram*, *monogram*, *program*, *sztenogram* egy *m*-mel. Az egyszerű távirat *telegram*, a rádióval küldött sürgöny *radiogram*, a drótnélküli távirat azonban *marconigramm*.

¹ E szót csak a SACHS—VILLATTEban találtam meg, HATZFELD—DAR-MESTETER—THOMAS, PFOHL, GASTER szótárában és a Larousse-ban nem.

² Az egy *t-s* írást javálná az, hogy megkülönböztessük a *kroket* labdajátéknevet a *kroket* ételnévtől (francia *croquette*), de az sem okoz zavart, ha mind a kettőt *kroket*-nek írjuk. Legjobb persze, ha nem írunk át derűreborúra minden idegen szót.

E szavak írásában is az akadémiai helyesírás az egységesebb, mert mindegyikben megtartja a kettős *m*-et.

Itt következik még egy csomó olyan példa, amely szintén azt mutatja, hogy az egységes helyesírás az idegen szavakat nem egységesen írja: A *gouache guas*-ra utal, ott azonban *guás* olvasható. Az *iszlám* írásmóddal ellenkezik *sejk* alatt a *sejk-ül-islam*. Az *eposz e*-je rövid, azonban az *Aeneis* Vergilius *éposza*, a *Zalán futása* is *éposz*, a *Kalevala* a finnek *népéposza* és *nép* alatt is *népéposz* szerepel. A *katedra cathedra* alatt *katédra*. A *demokrácia* mellett *démográfia*-t találunk. A *balerína ballerina* alatt *balerina*, a *klíring clearing* alatt *kliring*. A *siel siz* alatt *siel*, a *szervisz service* alatt *szervisz*, a *típus typus* alatt *tipus*, a *turbína gőz* alatt *turbina*, a *zseni genie* alatt *zseni*. A *cselló cello* alatt *csello*, a *szmóking smoking* alatt *szmoking*, a *zsirandól girandole* alatt *zsirandol*. *Aerodróm* és *hippodróm* nem egyezik meg *velodrommal*, *makrobiotika* és *kalobiotika eubiótika*-val, *ortodoxia heterodóxiá*-val. A *budget büdzsé*, de külön címszó alatt *büdsé*. Az *eszkontál* ellentmond a *reeszkontál*-nak, a *tranzigens* az *intranszigens*-nek. *Aszbeszt* is van, *azbeszt* is van; *celler* is van, *zeller* is van. A *sexualis szekszuális*-ra utal; ez nincs meg betűrendi helyén, de megvan a *szexuális*. *Athén h*-val van írva, *Téba h* nélkül stb.

Nem sikerült az egységes helyesírásnak az egységet elérni a magyar szavakban sem. Különösen sok az ingadozás az *i*, *ü*, *ü* írásában. A *hímzés á jour* alatt és *matyó* alatt *hímzés*, a *mírigy epe* alatt *mírigy*, az *író regény* alatt *író*. A *hisz* ige melléknévi igeneve *hívó*, a *fatalista* is *végzetben hívó*, de *egy* alatt *egyistenhívó* olvasható, *isten* alatt és *teista* alatt is *istenhívó*, hasonlóképp *igazhívó*, *könnyenhívó*; a *politeista* is *sokistenhívó*, a *prozelita* pedig *új hívó*. A *hívés* szó nem fordul elő a betűrendben, de a *fatalizmus végzetbenhívés*, a *politeizmus* azonban már *sokistenhívés*. A *szik* főnévnek *szikés* a mellékneve.

A *rúgó*-ból *rugó* lett e címszavak alatt: *acél, pánt, remontoir, zavar*, a *gyalu*-ból pedig *gyalú* a *fogas* és a *küllő* címszó alatt. *Ocsudik u*-ja rövid, *vajúdik*-é hosszú (az Akadémia egységesen írja mind a kettőt *ú*-val). A *kun u*-ja rövid a *kiskun*, *Kiskunság*, *Nagykunság* szóban, de hosszú ezekben: *Jász-Nagykún-Szolnok*, *jászkún*, *Jászkúnság*. Az *ujság u*-ja rövid, a *holdújság*-é hosszú. Az *újdonság ú*-ja hosszú, *haute nouveauté* azonban a legfrissebb *újdonság*. Az *ujonc neofita* alatt *újonc*. *Dudorodik*, *dudorodás* írásával ellenkezik a *göcs* alatti *kidúdorodás*. Nincs egység az ilyen írásmódban sem: *bújik*, *bujjon*, *bujtat*, de: *fúj*, *fújjon*, *fújtat*; *úszik*, *ússzon*, *usztat*, de: *csúszik*, *csúszson*, *csúsztat*; *nyúltagy*, de: *multidő*, *tempi passati* alatt pedig *elmúlt idők*. A *múlik* igének mult ideje *múlt*, melléknévi igeneve azonban *mult*; hasonlóképp a *fúj* igének mult ideje *fújt*, a *soufflé* azonban *felfújt* (étel).

Az *ür*, *világür* írásával nem egyezik a *kozmonautika* alatti *világúr*, sem az *ürmérték*-kel a *gallon* alatti *ürmérték*. A *füzér* a *hagyma* s a *róza* címszó alatt *füzér*. *Csűr* mellett *csürdün-gölő* van *csürdöngölő* helyett. A *nyű* igének jelentő mód jelen időbeli egyes első személye *nyűvök*, e helyett: *nyüvök*. A *fésű* *fűsű* alatt *fésű*. A *seprű söprű*-re utal, ott azonban *söprű* olvasható. A *szünidő* rövid *ü*-jével ellenmondásban van a *feriális*

magyar megfelelője, a *szünidei*. *Tünik* és *kitünik* főneve *túnés* és *kitúnés*; *feltúnés* nincs meg, de *éclat* és *furore* alatt *feltúnés*-t találunk.

Természetesen e három kritikus betű használatán kívül is van több, az egységességet elő nem mozdító ingadozás. A *fonál vezér* alatt *fonal*, az *őrs elő* alatt és *vedette* alatt *örs*. A szótár szerint a hol? kérdésre *elül*, a honnan? kérdésre *elől* vagy *elülről* írandó, mégis találunk ezzel ellenkező adatokat: *legelől* (bizonyára a hol? kérdésre felelő értelemben), a *da capo* magyarul *előlről*, az *en face* *előlről nézve* s a *praepositio* is *előljáró*, noha egyébként betürendi helyén *előljáró*,¹ valamint az *elültöltő* fegyver is *előltöltő*, az *elülülő* pedig *előtülő*. „Az *előljárók* jó példával járjanak *elül*“, — erre a helyesírásra nem mondhatjuk, hogy egységes. Továbbá az egység azt is megkívánná, hogy az *utól* szót mindig egyformán írjuk, tehát ha nem írjuk: *utólér*, hanem: *utólér*, akkor ne legyen *utoljára*, *utolsó* sem, hanem: *utóljára*, *utolsó*. A *-stul*, *-stül* ragot az egységes helyesírás ebben az alakban fogadja el (XII. l.), mégis előfordul a szótárban minden magyarázat nélkül ez a szó: *csüstöl*, ha jól sejtem, e helyett: *csóstül* (szakad rá a baj). *Nyövés* nincs, csak *nyüvés*, de azért *kendernyüvés* helyett *kendernyövés*-t találunk. A *ganaj* s a *karaj* alakváltozata *gané* és *karé*, a *taraj*-é *taréj*. A *kuvik* *kuvikol*, a *kakuk* *kakukkol*. *Lélegzet*, *menyegző*, *lakzi* — nem egységes helyesírás; vagy *g*-vel kellene írni mind a három szót kiejtése szerint, vagy *k*-val származása szerint.

Így folytathatnám tovább az adatok felsorolását még jó sokáig, de már végét szakasztom. Azt hiszem, ennyiből is nyilvánvaló, hogy a nyomdai helyesírás csak címében viseli az „egységes“ jelzöt, valójában pedig épenséggel nem egységes, tehát nem tudta megvalósítani azt a célt, amelyet maga elé kitűzött. Egy érdemét azonban el kell ismerni: azt, hogy szótára összehasonlíthatatlanul bővebb minden eddigi magyar helyesírási szójegyzéknél. Erre a bőségre ugyan megint egy bíráló megjegyzést kell tenni: egyrészt sok fölösleges anyaggal van megterhelve, másrészt sok szükséges dolog hiányzik belőle.

A szótár célja — így olvassuk az LL. lapon — „a magyar szókinés minél teljesebb anyagának összeállítása, hogy aki használja, minden kétes esetben megtalálja a szükséges útbaigazítást“. Azonban a helyesírás szempontjából nincs szükség arra, hogy minél teljesebben összeállítsuk a magyar szókinészet, hanem csupán azokat a szavakat kell lehetőleg mind összegyűjteni, amelyeknek írására nézve bármiféle kétség támadhat. 1) Fölöslegesek azok a szavak, amelyeknek írásmódja semmi tekintetben nem kétséges, pl. *ablak*, *abrak*, *ábránd*, *ábrázat*, *abrosz*, *acél*, *ács*, *ácsorog* stb. Igen sok ilyen szó van, s ez mind holt teher a helyesírási szótárban, mert ugyan ki fogja keresni mondjuk azt, hogy az *asztal* szót hogyan kell írni. 2) Nem szükséges felvenni a helyesírási szótárba mindenféle ritka, elavult és tájszót sem, mint pl. *abafinál*, *abajdoc*, *abdál*, *acat*, *acintos*, *acsa*, *áj*, *ájaz*, *ajnároz* stb. 3) Fölöslegesek efféle idegen szavak és szólások: *à bas*, *ab*

¹ Ezt a szót így írja az Akadémia is, pedig ez az *elől* csak tájdivatos alak, olyan, mint az *előtt* s az *előbb*. Nem kellene kötelezővé tenni.

esse ad posse, ab ovo, ab urbe condita, accelerando, à condition, enfin seuls, englishman, englishwoman, en tout cas, en vogue stb. Ilyenek az idegen szavak szótárába valóak, nem a magyar helyesírás szótárába, mert ez nem vállalkozhatik arra, hogy felölelje a NySz.-nak, a MTsz.-nak és az idegen szavak szótárának anyagát. Igaz, hogy a magyar nyomdai helyesírás szótárának mintául szolgáló nagy Duden szóanyagának tetemes része is az idegen szavakból telik ki, azonban a Dudenről legalább elmondhajtuk: oly bőven ontja a legkülönfélébb idegen műszavakat, személynév- és földrajzi neveket, hogy szinte felér egy kis lexikonnal, holott a magyar nyomdai helyesírás szótáráról ezt nem lehet állítani. 4) Végül mellőzni kellene azokat a drasztikus szavakat, amelyeket úgysem szokás leírni és kinyomatni. Ezeknek meg kell lenniük a teljességre törekvő nagy tudományos szótárakban, de semmi céljuk és igazolásuk nincs a helyesírás szótárában. Azt meg egyáltalában nem lehet megérteni, mi szükség van arra, hogy a szótár használatáról szóló tájékoztatás példaként éppen a *csikló*-ra hivatkozzék, a sorvégi elválasztás tipográfiai szabályainak fejtegetésében pedig az önkényes etimologizálást a *szem-éremajk* — nyilván csak szedőtréfa! — szemléltesse (XXXIV), hiszen a *szemérem* maga is teljesen elegendő volna.

Amily sok a szótárban a fölösleges anyag, époly sok szükséges dolog hiányzik is belőle. A közrebocsátók „teljes szótár” kiadásáról beszélnek ugyan (V. l.), „kimerítő, teljes szójegyzék” hiányáról panaszkodnak (VI. l.), de ők, úgy látszik, nem tudják, hogy teljes szótár nincs a világon. A szerkesztő már nem is akarja megvalósítani a lehetetlent, ezért csak „lehetőleg teljes szótárt” igyekezett összeállítani, olyant, amely a helyesírásnak lehetőleg minden kétes esetében útbaigazítja az olvasót (X. l.). Sokszor azonban mégsem igazítja útba. Például nem mondja meg világosan, hogy a *-féle* szót tulajdonnévhez kötőjellel kapcsoljuk hozzá, más szavakkal pedig egybeírjuk: *Eötvös-féle, tudósféle*. A IV. lapon olvasható két ilyen szóforma — *szabályzatféléket* és *ortográfiaféléket* — nemhogy eloszlattná a kétségeskedők kétségeit, hanem inkább maga támaszt kétséget. Nem mondja meg a szótár, hogyan kell írni a *Bocskai*, a *Bolyai*, a *Lorántffy* nevet; melyik a helyes írásmód: *Bornemisza* vagy *Bornemissza*, *Budaörs* vagy *Budaórs*, *Nátán* vagy *Náthán*, *beiratás* vagy *beiratás*, *megújhódás* vagy *megújhódás*, *május elsei* vagy *elseji*, *úgyahogy* vagy *úgy-ahogy*, *Irgalmasrend*, *irgalmasrend*, *Irgalmas-rend*, *irgalmas-rend*, *Irgalmas rend* vagy *irgalmas rend*, *bennerejlő* vagy *benne rejő*, *hozzádér* vagy *hozzád ér*, *ránkvonatkozólag* vagy *ránk vonatkozólag*, *músszóval* vagy *más szóval*, *nagyszámban* vagy *nagy számban*, *nemzetiszínű* vagy *nemzeti színű*, *New York* vagy *New-York*, *newyorki* vagy *new-yorki*, *Antigone* vagy *Antigoné*, *Plátó* vagy *Platon*, *bibliográfus* vagy *bibliografus*, *poétikus* vagy *poetikus* és így tovább. Nem mondja meg, tanácsos-e és hogyan lehet elválasztani e nevet: *Batthyány*; nem jelzi a kétséget okozható idegen szavak elválasztásának módját, például hogy *mon-archia*-e vagy *mo-narchia*, *ped-agógus*-e vagy *pe-dagógus*, *pro-gnózis*-e vagy *prog-nózis*, jól lehet a Duden ezt mindig feltüntetni.

De abbahagyom a hiányok részletezését, mert szótárban kevésbé lehet kifogásolni azt, ami kimaradt belőle. A fődolog az, hogy ami benne van, jó legyen. Befejezésül tegyünk fel inkább még két, nem alárendelt fontosságú kérdést: Követik-e vajjon a nyomdák saját helyesírásukat, és követi-e az egységes helyesírás önmagát?

Hogy az első kérdésre feleletet kapjunk, vizsgáljuk meg az A z E s t-lapok közül a P e s t i N a p l ó n a k 1930. augusztus 20-i, továbbá a N e m z e t i U j s á g n a k augusztus 3-i számát a helyesírás szempontjából. Mind a két lap képviselőt küldött ki arra a szakértekezletre, mely egyhangúlag kimondotta az egységes magyar helyesírás megalkotásának szükségességét (VII. l.), ennél fogva méltán feltehetjük róluk, hogy az egységes magyar nyomdai helyesírás szerint írnak.

Az egybevetés eredménye az, hogy a Pesti Napló említett száma igen sokszor eltér a nyomdai helyesírástól. Mutatóba hadd legyenek itt az 1—3. lapon előforduló eltérések (zárójelben az egységes helyesírás írásmódja). — 1. l.: *tabló* (*tableau*), *akár csak* (*akárcsak*), *elmúlhatatlan* (*elmúlhatatlan*), *íratlanul* (*íratlanul*), *arra való* (*arra való*), *ahoz* (*ahhoz*), *kartel* (*kartell*), *kitünő*, *kitünően* (*kitünő*, *kitünően*), *áhitat*, *áhitatos* (*áhitat*, *áhitatos*). — 2. l.: *döntőbírái* (*döntő bíró*), *expresszis verbis* (*expresszis v.*), *lassankint* (*lassanként*), *mentegetőzni* (*mentegetődzik*), *gyűjtötte* (*gyűjt*), *belenyílat* (*nyilallott*), *ígérte* (*ígér*), *bebujt* (*bújt*), *tovább mentek* (*továbbmegy*). — 3. l.: *Oltáriszentség* (*oltári szentség*), *centennárium* (*centenárium*), *fentartsa* (*fenntart*), *zakkó* (*zakó*), *nem csak* (*nemcsak*) és így tovább minden lapon.

A Nemzeti Ujság először is mellőzi a *í*, *ú*, *ű* betűt, de sok másban is eltér a nyomdai helyesírástól. — 1. l.: *telefon* (*telefon*), *József-utca* (*József ucca*), *fascista* (*fasiszta*), *Elzász-Lotharingia* (*Elzász-Lotaringia*), *a Rajnavidék* (*Rajna-vidék*), *a Szentszék* (*szentszék*), *Keletgalícia* (*Kelet-Európa*), *soffór* (*sofőr*), *új hold* (*újhold*), *tulajdonképen* (*tulajdonképpen*), *lehelet* (*lehellet*). — 4. l.: *Csonkamagyarország* (*Csonka-Magyarország*), *fentarthat* (*fenntart*), *reneszánsz* (*reneszansz*), *még pedig* (*mégpedig*), *manzard* (*manzárd*), *főképp* (*főkép*), *alchimista* (*alkimista*), *polyp* (*polip*). — 8. l.: *eukarisztikus* (*eucharisztikus*), *milleniumi* (*millennium*), *oleánderfa* (*oleander*), *részcsattos* (*csatos*), *előljáróság* (*előljáróság*), *krakói* (*Krakkó*), *párisi* (*párizsi*) és így tovább mindvégig.

Jól tudom, hogy a napilapok helyesírása a legpongolyább valamennyi sajtóterméké között, hiszen a nagy sietség miatt nem érnek rá szedésüket gondosan és soká javítgatni; ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a nyomdai helyesírást nem követik azok sem, akik szükségesnek tartották, hogy legyen nyomdai helyesírás. De nem követi az egységes magyar helyesírást maga az „egységes magyar helyesírás” sem, mert a szótár s az előtte levő szövegrész gyakran ellentétben áll egymással, sőt a bevezető szöveg olykor önmagával is ellentmondásba kerül. Íme az adatok (zárójelben a szótár alakjai):

Turgenyev XV. l. (*Turgényev*), *zsívió* XV. l. (*zsívió*), *elzárkóztott* III. l. (*zárkozik*, *zárkozott*), *Artur* VII. l. (*Artúr*), *Fiuméba* XXII. l. (*Fiumében*), *feltünő* L. l. (*feltünő*), *alunni*,

fekünni XXV. l. (*aludni, feküdni*), *attak* LI. l. (*atak*), *idegen szavak* XV. és XXII. l. (*idegenszó, egymás mellett* XXIV. l. (*egymásmellett*), *tovább képzett* XXV. l. (*továbbképzés, továbbképzőintézet*), *kiinduló pont* XXVI. l. (*indulópont*), *orvos doktor* XXXVIII. l. (*orvosdoktor*). A XXII. lapon olvasható *Versaillesba* szóalakat a XV. lap utolsó bekezdése értelmében így kellett volna írni: *Versailles-ba*.

Az ünnepek nevét a XVIII. l. szabálya szerint kis kezdőbetűvel írjuk. A szótárban előforduló ünnepneveknek azonban csak egy része egyezik meg ezzel a kiegészítésre szoruló szabállyal; több ünnep neve ellenkezik vele: *Vízkereszt, Mindenszentek napja* (ellenben: *háromkirályok napja, Halottak napja; Úrnapja, Kisasszony napja, Kisboldogasszony napja, Péter-Pál napja*).

A rövidítések írásmódjára nézve a XIX. l. azt a szabályt adja, hogy a szónak első és utolsó betűjéből álló rövidítés után nem kell pontot tenni. A *Dr* és a *dr* így is van felvéve a rövidítések jegyzékébe (XXXV. l.), így van nyomtatva a címlapon is, ellenben pont van utána a latin rövidítések között (XXXVIII. l.), továbbá az V., a VII. s a X. lap szövegében. A *szent* rövidítése is hol *Szt* (XIX. l.), hol *Szt.* (XXXVI. l.), a *nemes*-é pedig a szabály ellenére *Ns.* és *ns.* (XXXVI. l.). A *darab* rövidítése a rövidítések jegyzékében az egység elvénél fogva nem a szokásos *db.* és *drb.*, hanem csak *drb* (XXXV. l.), de a XIX. lapon mégis *db* szerepel.

A XXII. lapon kezdődő nyelvtani szabályoknak nem elég világosan megfogalmazott 2. pontja is összeütközik a szótárral. E pont szerint ugyanis a vegyeshangú idegen szavak magashangúak akkor, ha utolsó magánhangzójuk *e*, mélyhangúak pedig akkor, ha utolsó szótagjuk magánhangzója *é* vagy *í* (kimaradt a szabályból az *i!*). Ámde a szabállyal ellentétben mélyhangú a szótár szerint a *bakter* és a *sakter* (a *salabakter* a szabálynak megfelelően magashangúnak van jelezve), a *flaszter*, a *fiáker* és a *balek*. A szabálynak második felével ellentétben pedig magashangúak a szótár szerint ezek a szavak: *affér*, *arzén*, *Arzén*, *bajadér*, *barézs* (*barége*), *bohém*, *gamén* (*gamin*), *rutén*, *tantiém* (a *kabaré* s a *kanapé* hovátartozása nincs jelezve), *homogén*, *fatogén*, *hidrogén*, *nitrogén*, *oxigén*; *aszpirin*, *koffein*, *protein*, *magnezít*; *kolerin*, *antipirin*, *kontremín*, *progresszív*. E szavak közül némelyiknek az említett szabállyal való összeütközését meg lehetne ugyan szüntetni, ha kiegészítőnk a szabályt azzal, hogy csupán egyszerű szavakra érvényes, összetételekre nem; habár ezzel nem sokat nyerünk, mert az átlagos nyelvérzék úgysem igen tudja elemezni az idegen szavakat. De mondjuk, hogy a *homogén*, *fatogén*, *hidrogén*, *nitrogén*, *oxigén*, az *antipirin*, *kontremín*, *progresszív* azért magashangú, mert kiérezzük belőle az összetétel magashangú utótagját; még akkor is megmarad az ellentét a többi szó s a szabály között. Megmarad azért, mert a szabály nem helytálló. A tény ugyanis az, hogy azon vegyeshangú szavakra nézve, amelyeknek utolsó szótagjában magas magánhangzó van, ingadozik a nyelvszokás: egyik magashangúnak veszi s a szerint ragozza, a másikat mélyhangúnak, sőt gyakran ugyanazon szóval is kétféleképp bánik (pl. *púderos* vagy *púderes*). Ezt bizo-

nyítja a szótárból előbb már idézett két szóalak: *Fiuméba* (XXII. l.) és *Fiúmében* (betűrendi helyén), továbbá a *poézis* szónak ugyancsak betűrendi helyén olvasható ragozása: *poézisok*, *poézise*.

Nem világos, miért szerepel a nyelvtani szabályok 2. pontjában a *Versaillesba* (helyesebben *Versailles-ba*) példa. Talán arra akarja felhívni a figyelmet, hogy ezt a szót azért kell mélyhangú ragokkal ellátni, mert kiejtése nem *verszej-be*, hanem *verszáj-ba*. De akkor e példa a pontnak a végére való, ahol azt olvassuk, hogy így kell írni: *Kleinnek*, nem pedig: *Kleinnak*. Csakhogy ezt sem lehet szabálynak elfogadni, mert igaz, hogy pl. *Schweiz* neve *Svájc* formában állapotott meg nyelvünkben, de a *klájn* nem általános kiejtés a magyar ajkon, ha pedig *klejn*-nek ejtjük a szót, akkor ragozása nem: *Kleinnak*, hanem: *Kleinnak*, valamint nem: *Einsteinnak*, hanem: *Einsteinnek*.

E részletes vizsgálódás alapján, úgy hiszem, jogosan és tárgyilagosan meg lehet állapítani, hogy az „egységes” magyar helyesírás nem egységes és nem elég gondosan készült munka. Nagyszámú következtelensége és ingadozása miatt nem az, ami lenni akart: a magyar helyesírásnak megbízható és lehetőleg minden kétséges esetben útbaigazító kalauza. Nem a magyar
D U D E N !

NAGY J. BÉLA.

A hasonult -v el rag írásmódja. Folyóiratunk legutóbbi füzetének „Nyelvművelés” rovatában (MNy. XXVI, 402) olvasható ily című közleményhez legyen szabad egy kis helyreigazítást fűznöm. A francia *Thiers* nevet — mind a városét, mind a volt köztársasági elnökét — *Tyiersz*-nek ejtik, tehát nem írhatjuk így: *Thiers-rel*, hanem: *Thiers-szel*.

SZÁSZ KÁROLY.

*

A *Thiers* név szóvégi s betűje néma. Ezt bizonyítják a következő művek, a francia kiejtésnek teljesen megbízható kalauzai: Larousse Universel en 2 volumes. — Petit Larousse Illustré. — MARTINON, Comment on prononce le français (dix-septième mille, 310. l.). — NYROP, Manuel phonétique du français parlé⁴ (253. 5° pont, 177. l.). — J. PASSY et A. RAMBEAU, Chrestomathie française⁴ (112. l.). — H. MICHAELIS — P. PASSY, Dictionnaire phonétique de la langue française². — TOUSSAINT — LANGENSCHIEDT, Unterrichtsbriefe IV. Beilage. — SACHS—VILLATTE, PFOHL, GASTER szótára. — Az *sz-es* alakot ezek az irányadónak elismert munkák még mint lehetséges kiejtésbeli változatot sem említik; ennél fogva egészen kétségtelen, hogy a szónak *-vel* ragos alakja nem *Thiers-szel*, hanem *Thiers-rel*.

N.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

N. BARTHA KÁROLY, A debreceni fésűsmesterség. (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság honismertető bizottságának kiadványai VI. kötet 1929—1930. 22. füzet.) Debrecen, 1929. 8° 45 l. és 10 tábla. — Becess monografikus feldolgozásban menti meg és hozza nyilvánosságra a kipusztult debreceni fésűs-

mesterségre vonatkozó emlékeket főképen a 81 éves Varga Lajos és a 87 éves Nagy Gábor mesterek műhelyi anyaga és felvilágosításai alapján. A 9—10. lapon a *fésü*, *fésüs* szavaknak a debreceni iratokban és nyelvhasználatban *fésös*, *füsös*, *fösüs*, *füsü*, *füsüs* változatait állapítja meg. A mi szempontunkból különösen a 32—6. lapon található összeállítás figyelemreméltó, amelyből a szerszámok nevét ismerjük meg méretük és használati módjuk pontos leírásának kíséretében. B. K.

FÜR ISTVÁN, Az *i*-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930. 8° 100 l. — A szerző a meglévő nyelvészeti irodalom elszórt adatainak az összegyűjtésével lehetőleg teljes összeállítást kíván nyújtani arról, hogy mely szavakban (járulékokban) van a köznyelvi *é* hangnak tájnyelvi *i* (*í*) megfelelője; — s egyben arról is, hogy az *i*-ző változat az egyes szavaknál honnan van kimutatva. E hosszabb, leíró rész után — részben HORGER ANTAL egyetemi előadásaira támaszkodva — igyekszik ez adatokat az *i*-zés történetének a megvilágítására értékesíteni. Legfontosabb megállapításai: „az *i*-zés jelensége abban áll, hogy a XVI. sz. előtti (bármely eredetű) *é* helyébe *i* lépett” (95). — „Mennél nagyobb [ma] valamely szó vágy szuffixum *i*-ző változatának [földrajzi] elterjedtsége, annál régebben történt meg benne az *é* > *i* változás, és mennél kisebb az elterjedtsége, annál fiatalabb korú a változás” (98). — FÜR számszerű adatai szerint az *i*-zés ma egyrészt Vas, másrészt Bihar megyében a legsűrűbb; a hangváltozás kiindulópontjának azonban inkább az ország középső részét, Pest megye vidékét tartja. T. J.

PAPP ISTVÁN, A nyelvtudomány módszertanához. (Különnyomat a Budapesti Szemle 1931. januári füzetéből.) — A szerző, aki már több értékes dolgozattal gyarapította nyelvelméleti irodalmunkat, a számos ponton egymással szembenálló nyelvtudományi irányokat ismerteti kritikai megjegyzésekkel kapcsolatban a következő fejezeteimék alatt: 1. Positivismus vagy psychologismus? 2. Egyéni vagy néplélektan? 3. Önmegfigyelés, összehasonlítás, kísérletezés. 4. Psychologismus vagy idealismus? Sok megszívlelni való van azokban az észrevételeiben, amelyek szerint a különböző nyelvelméleti felfogásmódok között csak látzólagos az ellentét, s csak összeegyeztetett alkalmazásuk útján történhetik a nyelv lényegének és életjelenségeinek a felderítése. B. K.

A magyar történetírás új útjai. Szerkesztette HÓMAN BÁLINT. Kiadja a Magyar Szemle Társaság. Bp., 1931. 8° 463, 1 l. (A M. Szemle Könyvei III.). — E nagyértékű mű, melynek egyes cikkeit később külön ismertetjük, a következő tartalommal jelent meg: HÓMAN BÁLINT, A történelem útja. — THIENEMANN TIVADAR, Irodalomtörténet. — GEREVICH TIBOR, Művészettörténet. — RÉVÉSZ IMRE, Egyháztörténelem. — DÉKÁNY ISTVÁN, Gazdaság- és társadalomtörténet. — MÁLYUSZ ELEMÉR, A népiség története. — ÉCKHART FERENC, Jog- és alkotmánytörténet. — SZENTPÉTERY IMRE, Történelmi segédtudományok. — TOMPA FERENC, Régészet. —

NÉMETH GYULA, Nyelvtudományunk és a történetírás. — SZEKFŰ GYULA, A politikai történetírás.

A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei. A II. kötet 1. fele. Bp., 1930. 8° 173 l. — Az 1527-től 1564 júliusának végéig terjedő időszakból 61 oklevelet foglal magában.

Magyar Szemle. Szerkeszti SZEKFŰ GYULA. Bp., 1931. XI. köt. 2. szám. — A füzetből kiemeljük NÉMETH GYULA cikkét, amelyben kitűnő áttekintését nyújtja a magyar turánizmus multjának s jelenének mind nyelvtudományi, mind pedig egyéb (politikai, közgazdasági) szempontból. Szabatosan körvonalazza, milyen értelemben használható a *turáni* kifejezés, s milyen értelemben nem fedi azt, amit vele jelölnek.

Széphalom. Szerkeszti ZOLNAI BÉLA. Szeged, 1930. 7—9. Július-szept. — Tartalmából kiemeljük BARANYAI ZOLTÁNNAK a magyar diplomáciai nyelvről szóló cikkét. Az alkalmat e gondolatébresztő cikk megírására CZAKÓ ISTVÁNNAK a Külügyi Szemle 1930-i évfolyamában megjelent „Hivatalos nyelvhasználat a nemzetközi jogban” című értékes tanulmánya ismertetése adta meg. BARANYAI kifogásolja — s joggal —, hogy az egyébként a külföldi irodalomban kitűnően tájékozott szerző Magyarország diplomáciájának nyelvhasználatáról, valamint a magyar nyelvről mint diplomáciai nyelvről egy árva szóval sem emlékezik meg, noha e téren is vannak már igen értékes eredmények, mégpedig — ami a multat illeti — SZEKFŰ GYULA Magyar Történetében s részben TOLNAI VILMOS „Halhatatlan magyar nyelv” c. értekezésében (l. MNy. XX.). BARANYAI fontosnak tartja a magyar diplomáciai nyelv története tanulmányozását, úgyszintén annak a felderítését, hogy a magyar diplomáciában mikor milyen nyelvet használtak. Nagyon tanulságos e tekintetben, amit a mai állapotot illetőleg ír. Ezt a részt itt szóról-szóra idézzük: „A külföldiekben is önállóvá lett mai Magyarország protokoláris nyelvhasználatára is megérdemelt volna egy kis fejezetet. A Nemzetek Szövetségének általa [értsd: CZAKÓ által] is idézett szerződéspublicációját e szempontból áttanulmányozva Czákó István megállapíthatta volna a követett gyakorlatot, ami a következőképpen foglalható össze: a független Magyarország vagy franciául (ill. angolul) köti szerződéseit — ez a túlnyomó eset — vagy a szerződőfelek nyelvén, tehát két nyelven: magyarul és a másik fél nyelvén (ez alól alig van kivétel). Ez esetben némelykor megjelölik, melyik a hiteles nyelv, némelykor nem. A magyar nyelv egyenjogúságát tehát a diplomáciai életben is elértük, mivel csak a francia és angol nyelvnek, a Nemzetek Szövetsége hivatalos nyelveinek, engedtünk elsőbbséget. S ezt is érdemes lett volna leszögezni.”

Ungarische Jahrbücher. Herausg. von JULIUS VON FARKAS. Band X. Heft 4. 1930. Dez. — Tartalmából kiemeljük: ERNST LEWY, Wogulische Vorstudien. Az értekezés néhány vogul ének tartal-

mát mondja el, majd arról a kérdéstről ír, vajjon a finnugorság, később az ugarság közt nem mutathatók-e ki ind nyelvi érintkezések. E kérdést néhány jövevényszó és több jelentésátvétel összeállításával igyekszik megvilágítani. — A kisebb közlemények gazdag rovatában E. LEWY ír a nemrég elhunyt Winkler Henrikről, K. TAGLIAVINI pedig a szintén nemrég elhalálozott Weigand Gusztávról.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Tardossy István levele 1530-ból.

A mohácsi vész után a magyar hadtörténelemben nagy szerepe volt a rác eredetű Bakics (Bakyth) Pál királyi huszárkapitánynak, I. Ferdinánd király törhetetlen hívének. Neki, mint az alábbi latin levélkivonat bizonyítja, Pécs vidékén volt egy vára: Máravár. Ezt az oklevelek 1316 óta gyakran emlegetik; régen Tolna megyébe esett, maradványai a baranyamegyei Pécsvárad környékén porladoznak (CSÁNKI III, 404—5). Máravárnak a „bán“-ja, azaz várnagya volt Tardossy István, aki — úgy látszik — időnként híreket küldött innen urának, s ez azokat, ha érdekesek voltak, Bécsbe, I. Ferdinánd királyhoz továbbította. Így történt, hogy Bakics 1530. május 20-án Pozsonyban kelt és I. Ferdinándhoz írt leveléhez „in specie“ mellékli Tardossy híreit.

Bakyth Pál levelében többek közt ezt írja: „Quales etiam literas et novitates ex quodam castro meo Mare Wara appellato prope Quinqueecclesias habito pro novitatibus a castellano meo habeo, maiestati vestrae in specie misi, sint licet wlgari stilo scripte, tamen maiestas vestra pareat insolentiae oppressorum famulorum tanquam in lyngo existentium. Exultarent, ut viderent diem Petri . . .“ — „Datum Posonii, feria sexta proxima ante dominicam Rogationum 1530.“ [Allami Levéltár, Bécs, Ungarn, Allgemeines Akten: 15. csomó.] Hozzá van csatolva a következő magyar nyelvű levél. Ennek a keltét tehát hozzátvetőleg 1530. május elejére tehetjük.

*

Hiwsszegies zolgalathomat izenem mynth en kegielmes wramnak es izenhethem penzhez nagh zwksszegiemeth kyben Isten byzonssagom, hogh csak wagiok egh sswpic haban mynd lowaymath, mynden morhamath mynd ely atham az the k. hyswsszegies wolthomert, thowaba ssomogban nemes ember walek, de byzon kegielmed wthan azth ely wezthem, the kegielmed azth irtha, hogh en egh byzonny emberemeth kwlgiam the k., im kwldthem, ha the k. kwldenyy akar ez wthaly the k. kwldheth, thowaba byzonnyaly irhathom the k., hogh egiez therek orzagnak zynthe kezepethe wagiok ez arwlo magiarok mynd tereke lenek, chak en wagiok az the k. hazawalyy es az en zegieni zolgaymaly kerezthyen, mynd pap, mynd barath, mynd deyak mynd nemes mynd thereke lenek e bestyek byzonnyos legien the kegielmed aniba hogh ez arwlokalyy megh fyzthem az Mare wara hegieth mastanssagialy, mynd egiez Baranya warmegie, mynd tholna warmegie megh rethenth thwlem, chak the k. wthwen lowon wallo emberth kwldenie, egiez mynd a feld nepe melem thamadna, chak azonyy imagiak Istheneketh hogh the k. hoznaya Isten alla, thowaba tholna warmegie dyakya irtha wolth reyham Janoss waydanak, hogh mywely chak engiemeth wezthethne ely, othan byzwan zolgalathnanak nekyy ismegh awalyy ker-

kezÿk wolth, hog egh nÿaliab zalmawalÿ reÿam gioythÿa az warath. Bÿzönÿalÿ izene the k. hogh az nÿassban ffÿthezÿk erethe, thowaba hederwarÿ fferench kwlthe wala egh ffe zolgaÿath hozÿam az war kernÿ, bÿzony az ÿs az kwwethssegieith haza ssoha nem wÿzÿ, mastan thÿz egiez melffeldigh nÿnchen ssoholÿ nemess ember, mÿnd elÿ ffwthothak anÿra megh rethenthek thwlem akÿk therekelÿ tharthÿak, thowaba bÿzönÿalÿ irom the k., hogh memheth begh ezeken rakath egh thornyoth mastan mynd alÿgÿwkath, mynd elesth igaz elegieith hozthanak belÿe, wk azth tharthÿak, hogh wweÿek ez Zegien orzag, de chak wth ezen wagÿon, ingien theb ssem leheth ez ezthendeben, azerth igaz ideÿe wolna az indwlassnak lenÿ mÿnd ffÿ, mÿnden nemw, igaz elÿeg wagion, kerem the k. az wrÿstenerth hog tekench megh az en hÿwssegiess zolgalathomath merth ssok ember nem mÿwelthe wolna the kegielmed meleth ezth amyth en mÿwelek, kwlgh igaz elÿegh penzth

Thardassy Istwan
marewarÿ ban

[Kívül címzés:] Thÿzthelende en kegÿelmess wrannak Bakÿth Palnnak adassek ez lewelÿ

[Félív papiron, zárópecsét helyével. Allami Levéltár. Bécs. Ungarn, Allgemeine Akten: 15. csomó.]

IVÁNYI BÉLA.

Wiczmándy Mátyás menedéklevele 1549-ből.

En wÿchmandÿ mathÿas es buthkaÿ Ferencz es buthkaÿ Sofÿa azonÿ, mÿ adunk menedeket ez wÿtezew kozmaÿ gasparnak hogÿ mÿnket etwen forÿntrol meg elegÿtet az beretewbelÿ reszerol kÿ zemlÿn war megeben wona, es fogadwnk nekÿ az mÿ embewr igewnkre, hogÿ az ewtwenet ÿs meg adwan oztan anak wthana be megonk kaptalamban egÿ alkalmas napot megerwen es mÿnd harman be menwen taeles tÿzta menedeket akarwnk neki walanwnk ez fewlewl meg ÿrt wÿtezw kozmay gaspar wrannak, de mastan ez ewtwen forinról adwnk az mÿ petsetonk alat menedeket ez lewel bwthkan adatot Szent tamas apostol napÿan Anno domÿnÿ 1549 en wÿchmandÿ Mathÿas kezem irasom.

Alul 2 zöld viaszpecsét; az egyiken M W betű s címer, a másikon olvashatatlan betűk s a címer töredékei látszanak. Az irat a sárospataki főiskola elkatalogizálatlan kéziratái közt van.

Wiczmándy Mátyás családjának büszkesége volt. Jelentősebb politikai szerepet játszott. Buthkay Zsófia a felesége, s így Buthkay Ferenc a sógora. — A Wiczmándy-családról l. WICZMÁNDY TAMÁS: Adal. Zemplén vm. tört. 1915: 355; a Buthkay-családról l. NAGY IVÁN. GULYÁS JÓZSEF.

Régi magyar levelek Moldvából.

Egy névtelen levele Kornis Miklóshoz 1556-ból.

Egriegie domine mihi plurimum obfervandiffime | Salutem et Serviciorum meorum perpetuum | commendacionem, az ·k· lewelet es | Izenetÿt megh ertettem, azért ·k· nek En Attÿafiu-fagal akarok az En ·k· mes | wrannal zolgalnom, Wadnak wgyan ·k· fok nem Baratÿ kÿket jngÿen | sem welne ·k· de, aÿoknak it Nem | Nem (!) leÿen fundamentomak, aÿ | fundamen-

tomnelkyl walo epites fogh | Megh Romlaný, thowaba, aþ ·k· | Emboretol Nylwaban Izentem, ·k· | petrowit wramnal Ew Nganal, Engemet | commendalion Egýebút Ne, Do. v. E. feliciter valere desidero Datum | In civitate Iaas 23. die Menfis | februarý Anno do 1556,

[Kívül:] Egregio domino Nicolao | kornis de zenthpal etc. | domino fibi obferuandiffimo. [Zöld zárópecsét nyoma.] [Későbbi írással:] *Haszontalan Nintsen Subscribálva.*

[Eredetije egy félv egyik lapján. Erdélyi Múzeum levéltára, Mike Sándor gyűjteménye.]

Dormánfalvi levél 1675-ből.

+ Szolgalatunkot ajánljuk kednek mint nekünk | bizadalmas io Akaro bizadalmas szomszed urannak | In minden iduofseges jokkall (!) aldgia megh kedet szuból | kevannyuk. |

Akarok kednek ertefere Adni mü karos emberek | leuen Az ked szolgaji es az jobbaji ked borait it viuen megh | kellet tartoztatnunk okokra. bizonyos okokranezve. | Azonba addigh szollanak az ked szolgaji most bekeuel | boczatok marhajikot megh aduon kednek uram konyor | gunk azon mint igafsag fzeretó jo Akaro urunkot. hogy | a' mü karajinkrol tetelsen igazat mert mü igen nagy | karokba vagýunk mert mü Uram eddigis czelekedhet | tünk volna de nem akartunk ked ellen vetni mert | uram itt az mü karajin (!) kozsoni jobbagý czelekedtek | mü uram az mü karunkert kalfolba toruenjreis | jartunk. mikor harmadszor az toruenre mentunk ||² A latrok fogva leuen magunkotis heten megh | rekefztettek, Ha mas boczülletes emberek fegetseggell | nem lettek volna muis talalam (!) rozszül jartunk | volna, az latroknakis szabadsagot anak (!), s mü vagjunk | az fok karba, kednek könyorgunk azon mutatson | utat modot az mü karajink fel igazittafara, ezek | karok penigh lottek Duka vajda idejeben Az mely | nek Hat esztendeje. Annak uram az Harom lonak | ellopafaert moftis oda vagyon Harom tehenünk | ket okrünk egy louunk, ez az Harom lo volt Hrifz | tofzku urame ezen kívül ugyan akkor megh Harom | lovat loptanak el azokat is Az kalfonyak Azoknak | utanna fem mertünk menne (!) Azokertis Hogy az Hatarun | kon vittek által fizettunk tizen egy marhakot eze | ket az louakot penigh lopta el Janos Simon sija | mas todorán neuü az melynek vagyón vacza lejánya ||³ Azonban egy Nikora neuü itt valo olanak egy lovat | el lopuan ugyan azon Janos Az melyrol uram ked | poronezolt volt felolle hogy megh fizeffek az ka | szonyak abban finez femmi, most e nyaron egy itt valo | Gyéorgý neuu ember a' tavalyszal ment Hetedmagauál | kezdivafar Heljre hriczkavenni, jottenek fel kalfonra itt | Azkalfoni Hataron megh szalvan ejj szakanak idejen egj igen | io okret elloptak. Az szegeny karos ember anyomon bemen | ven a' vetes kapujokigh. hirt aduan apolgaroknak Haran | got vertenek felen. Harom negy legený ki menuen | azok sem czelekettek femmit az is vagyon karba. kelz | volt Hededmagauál elküni az nyomra, moftis kelzen vagýunk | Denem merünk kijoni. Az Doftani papnak is 3 lovat el | lopvan ez kalfoni vaneza sija sija azmely mija is kelletik | tartoztatnunk az el nem mulik ezek utan Júnek Ajan | lyuk kedet,

kolt Dorman Falvan 1675 gyenu | vari 21 Kednek jo Akaro
Izomfzedi Az Dorman Falvjak | eoromeft Izolgalunk +

[Cim:] Tekentetes Nemes nem | zetes Lazar Istuan uram | nak
nekünk jo Akaro Izomfzed urunknak ho | czullettel Adafsek.

[Kivül későbbi írással:] *Kaszoniak ellen valo moldouai Levelek.*

[Eredetije: kettőbe hajtott félv három lapján. — Erdélyi Múzeum, gr.
Lázár család levéltára.] CsÜRY BÁLINT.

NÉPNYELV.

Népi növénynevek Csurgó környékéről.

Ha az ember Csurgó környékén *zarámbol* (kóborol), s megkérdezi a szántóvető embertől vagy a csatangoló gyerkőctől, hogy egyik vagy másik növényt hogyan hívják, meglepő feleleteket, legtöbbször a MTsz.-ban sem található szavakat hall.

Az egyik fűzfajról azt hallja, hogy annak neve *bibafa*, termése, barkája pedig *bibica*. Szigetvár vidékén már *cicamacá*-nak hívják a fűzfa-barkát. (Úgy látszik, a nagymartoni¹ magyar a pelyhes kislibára, a pettendi² pedig a kis cicára gondol, amikor a selymes barkát látja.)

Az ismeretes *bere* szót, amely a Balaton mellett még 'kenderbugá'-t jelent, itt 'löhére-polyva' értelmében, továbbá 'dió- és mogyoró-barka' értelemben használják, míg a *rigya* csak nyárfa-barkát jelent.

A 'káka (*Scirpus lacustris*)' neve az egész vidéken *csuit* vagy *csujit*, a 'béka-lencse (*Lemna minor*)'-é pedig *hulencse*.

Csurgón és a vele összeépült Alsokban a réti szirontákat (*Cardamine pratensis*) hallottam egyesektől *kásavirág*-nak nevezni, míg Nagymartonban a 'kankalin (*Primula veris*)' kapta ezt a nevet.

Érdekes a 'mocsári gólyahír' elnevezése: *lulukács*.

A kankalinnak kertekben található testvére, a pirosszínű, virágait magas száron tartó '*Primula auricula*' *legényvirág* nevet visel, pedig Somogy legtöbb vidékén *kulcsvirág*-nak hallottam emlegetni. Itt meg a 'jácint (*Hiacynthus orientalis*)' neve *kulcsvirág*.

A kertekben igen gyakori 'sárga nárcisz (*Narcissus pseudo-narcissus*)' *pipavirág*.

Egy koratavaszi kiránduláson megkérdeztem néhány nagymartoni gyerektől, hogy van-e arrafelé már hóvirág. Azt felelték, hogy nincs; de még beszélgetés közben megláttam néhány szálát. Mutattam a gyerekeknek, mire ők megjegyzték, hogy az *csicsikoma*, s az van sok erre felé. A *hóvirág* szót nem is ismerték. — A MTsz. közli, hogy a *csicsikomázás* egy játék Somogyban. Mármost nem tudtam, hogy milyen összefüggés van a növény-név és a játék között, amelyről, őszintén szólva, sohasem hallottam, habár igen sok somogyi falut alaposan ismerek. Egyik gimnázista tanítványomtól tudtam aztán meg, hogy az tulajdonképpen nem játék, hanem egy mondóka: „*Csicsikoma, bújj ki . . .*”.

¹ Csurgótól északra fekvő kisközség.

² Szigetvár környékén kisközség.

amivel a gyerek szól a földből kiütköző első virágokhoz, mint-ahogy a csigát biztatja: „Csigá-bigá dugd ki szarvadat!...”

A 'gyöngyvirág' Somogy más vidékein *Szent György-virág* néven szerepel; itt pedig *csörgővirág* a neve, viszont *Szent Mihály-virág* az 'őszi kikirics' neve.

A *maszlag*-ot *bocamag*-nak hívják, de ismerik rendes nevét is. A 'pásztor-táska' *kukacfü*; nem tévesztendő össze a 'porcsin-rózsá'-val, amely *kukacvirág* nevet visel. A 'napraforgó'-t nem *tányérvirág*-nak, hanem *tányérbélvirág*-nak hallottam említeni.

Némely egyéb tájszó is növénynév értelemben használatos itten. Például Nagymartonban, Zákányban, Gyékényesen a *pótye* 'nyirfatapló'-t jelent, holott a palócok 'lisztép' értelemben használják ezt a szót.

A zöldséget, nevezetesen a *petőmzsirom*-ot (petrezselymet) és a *merkőcé*-t (sárgarépat) kis csomókban összekötve árulják a csurgói piacon a nagykanizsai kofák. Egy ilyen kis csomónak a neve *pusli*. Megkérdeztem Curgó közvetlen környékén a *pusli* szó jelentését, s kitünt, hogy az itt is 'köteg'. De a 'rözse-köteg', általában a 'rözse' már *pusit* nevet visel.

A legtöbb gomba szárán levő kis gallérnak *mizli* a neve.

Szóljunk végezetül a növényekkel kapcsolatos egyéb tájszavakról. Ott van a kert, melynek kerítése *hasogatfa*. Ez a szó többféle fajta kerítésnek a neve. A kertet többnyire úgy kerítik be, hogy karókat vernek le, s vesszővel összefonják azokat. Ajtót aztán nem csinálnak, hanem csak egy 60—80 cm. széles nyílást, amelyet csaknem ilyen magasságig szintén befonnak, vagy deszkával elreteszelnék. Ezen aztán az ember átlép. Az ilyen bejárat neve: *háksó*. Persze ezen át a tyúk berepül, de az nem tesz sok kárt. Főleg a libák ellen van védve a kert. A libák anyját, a vezető-ludat *sam*-nak nevezik.

A kert kerítésén ott lóg egy-egy vászonzacskó, amelyben magvak száradnak. A zacskó neve: *cula*. *Cula* tehát nem 'rongy'-ot jelent, hanem 'kis zsák'-ot.

Néha *pilácsa* is szárad a culában; ennek itt nem 'szaggatott', hanem 'kockára vágott levestésza' a jelentése. Míg a 'csusza' neve az egész vidéken *kalács*.

Mindez csak egy kiragadott szócsoport, s bizonyára igen sokat lehetne még összegyűjteni, hisz bőven használ itt a nép tájszókat. Néha egy-egy mondatot igazán csak az ért meg, aki e vidékről való.

Ha nem nagymartoni, hanem más vidékről való fiúnak mondanák ezt a mondatot, bizony meg sem értené: *Vödd a rityőkédet; ott a csöpögés alatt egy korpica, — eriggy a hákszéba, oszi' hozdad teli; há' nem vöszöd igénybe, hogy a sam ehös?* A fiú azonban tudja itt, hogy ezt a tanító úr így mondta volna: 'Vedd fel a kis-kabátodat, s az eresz alatt levő szakasztót a padlásról hozdad tele. Hát nem veszed észre, hogy az anyalúd éhes?'
Écsy Ó. ISTVÁN.

Beszélgetés egy torockai öregasszonnyal. Ilona néni öreg, 80 éven felüli torockai asszony volt, kivel évekkal ezelőtt Tordán hetivásár alkalmával találkoztam. A következő beszélgetés folyt le közöttünk:

Én: Csak egyedül lakik, Ilona néni?

Ilona néni: Nem biza. Lukrécia is nálam van. Csak olyan kis kanca vala, mikor megfogadám, de már fölseperede.

Én: Lukréciának hívják? Akkor nem magyar lány.

Ilona néni: Nem is a, hanem olá. De csak a münk hitünetet tartja s a münk templomunkba jár!

Én: Aztán szép-e az a Lukrécia?

Ilona néni: Ajajaj! miyen szép!

Én: Járnak-e a legények utána?

Ilona néni: Búzclik mán a kapufélfát.

Én: Nézi-e sok idegen az Ilona néni házát?¹

Ilona néni: Gyűttenek-mentenek az én udvaromban elegen. A minap is valának valami ámérikiak. Adának is egy koronát Lukréciának. Abiza nem is vevém el tőle; nála hagyám. Legyen nekije pántlikára.

Én: Ki a leggazdagabb ember Torockón?

Ilona néni: Abiza Kiriz Estány [Krizs István]. Van annak tám negyvennyolcezer pengője is.

Én: Örökölte, vagy maga szerezte?

Ilona néni: Maga a Furfangos ember a. Kétszer már meg is bukkant, de aztán mindig talpra álla.

Én: Úgyes ember lehet.

Ilona néni: Sokszínű ember a. Van a tám százszínű is.
BOGDÁNFY ÖDÖN.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Miféle helyesírási szabályok érvényesek az iskolákban? „Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai. A Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre megbízásából szerkeszti Dr. Balassa József, a Magyar Nyelvőr szerkesztője. 1929.” címen megjelent „egységes” helyesírási mű megjelenése bizonyos zavart idézhet elő a tekintetben, hogy miféle szabályokhoz igazodjék az iskolai helyesírás. Az esetleges zavart félreérthetetlenül eloszlatja a vallás- és közoktatásügyi miniszter 005—3/1930. számú rendelete. Ebben a miniszter, utalva az iskolai helyesírás szabályozása ügyében kiadott 1922. évi 4250. eln. sz. körrendeletére, ezt mondja: „Mivel ebben a tudományos és a nemzeti egységet illető kérdésben a Magyar Tudományos Akadémia, mint a magyar tudomány legfőbb művelője és őre, a legilletékesebb tényező, minden olyan irányzatnak, amely a magyar helyesírás kérdésében elért egység bomlasztására alkalmas, útját kell állani. — Ezért nyomatékosan figyelmeztetem a Címet, hogy az 1922. évi 4250. elnöki szám alatt kelt körrendeletem értelmében csupán a Magyar Tudományos Akadémia által megállapított Helyesírási Szabályok érvényesek, minden más bármily címet viselő helyesírási szótár és szabályzat használata és tanítása tilos.”

N. Gy. írja: A „Gazigera j” tatár kán Vihar nevét illető kérdésre (l. MNy. XXVI, 418; P. R. kéri és K. P. felel rá) az alábbi észrevételt tehetem. Ghāzī Girāj krími kánt a törökök vitézségéért *Bora*-nak, azaz 'Vihar'-nak nevezték. Ezt írja BAR-

¹ Sok minden torockai néznivaló volt az Ilona néni házában fölhalmozva.

THOLD, Enz. d. Isl. II, 159: „wegen seiner ungestümen Tapferkeit *Bora*, d. h. »Sturm« genannt“. *Vihor*-nak tehát nem hívták; az illető horvát munkában a *Vihor* egyszerűen a *Bora* 'Sturm' név horvát fordítása. — Máskülönben azonban igen érdekes a név török, illetőleg magyar szempontból. „A honfoglaló magyarság kialakulása“ c. munkámban (50 kk.) kifejtettem, hogy a török népnevek egy csoportjában ilyen neveket találunk: 'eső-hó, hó-tömeg, havas eső, vihar, havas, hóvihar, jégtömeg'. E neveket úgy magyaráztam, hogy ezek a törzs erejét, harci kiválóságát, támadásának ellenállhatatlanságát akarják feltüntetni. II. Ghāzī Girājnak *Bora* 'Vihar' neve is azt bizonyítja, hogy a törökök neveikben a vitézséget 'vihar'-t jelentő szóval is jelezték. (Törzsneveink közül idetartozik a *Kürt*, mely megvan a törökben is; eredeti jelentése 'lavina, hótörleszt'.) N. Gv.

Zs. M. kérdi: Ki, honnét, milyen jelentésben ismeri a *csák* szót, amely egy adat szerint az Ecsedi-láp környékén él és a csikászahajó tolorúdját jelenti?

J. B.-nak: A mostani névváltoztatásokkal kapcsolatos kérdésekben rendszerint összetévesztenek két dolgot: 1. Magyaros hangzású-e a név? 2. Magyar eredetű-e a név? Az első kérdésre azt felelem, hogy azok a magyarok, akik ismerik a *dohány-tukarcs* vagy egyszerűen *tukarcs* 'dohánytekeres', úgyszintén a *tukarcs ember* 'kis ember' tájszót (MTsz.), azok nem fogják a *Tukarcsy* családnevet idegen hangzásúnak tartani. De talán azok sem, akik ismerik a vasmegyei magyar *Tokorcs* falu nevét. Ami pedig a második kérdést illeti, arra azt felelem, hogy a *Tukarcsy* név etimológiájában is magyarnak látszik, s *Tukarcs* alapszója olyan köznévi eredetű szónak vehető, amilyen a *habarcs*, *vakarcs* és annyi más. Véleményem szerint tehát kár volna a nevet megváltoztatni, amely különben is a szláv nyelvekből, vagy más közöztünk és körülöttünk ismert nyelvekből alig volna megfejthető. M. J.

G. M.-nak: Mindaz az érv, amelyet neve magyaros hangzása, illetőleg annak magyarsága mellett felhoz, teljesen helyes. A *gohér* szó a magyarban először egy szőlővenyigefajnak s innen a rajtatermő szőlőbogyónak, szőlőnek a neve. A XVIII. és a XIX. század nagyrésztében a *gohér*-szőlő a Hegyalja egyik legjellemzőbb szőlőfajtája volt. A név nem lehet tót eredetű, mert a tótban néhány hangutánzó és hangfestő szón kívül nincsen *g*-hangon kezdődő szó. Ha esetleg a szó mint szőlőnév meg is volna valamely tót nyelvjárásban, amiről azonban egyetlen előttem ismert tót szótár vagy szógyűjtemény sem tud semmit, akkor is a szó a tótban magyar eredetű volna, épen a szókezdő *g* hang miatt. A szóról az Ön által idézett irodalmon kívül felvilágosítást találni még MNy. II, 150. M. J.

Barra Kálmán írja: GYÁRFÁS ISTVÁN „Régi kún székek pecsétjei“ c. dolgozatában (Századok 1870: 370 kk.) olvasom a következőket: A mai Nagykúnságot magában foglalt Kolbászszelek 1660. évi pecsétnyomóján a címer közepén paizs, ebben egy

hátsó lábain ágaskodó, hátrahajló szarvú s balfelé néző *kecskebak* látható. A *kecskebak* eredetileg talán Kolbászszerének a címerében szerepelt, s a székről szállott át Kolbász községre; majd ennek *kecskebakos* meg Kúnhegyes városának *háromhalmos* címere egyesült Kúnhegyes mai címerében, minthogy az 1683-ban elpusztult Kolbász község visszazsállandózó lakosai földjeiket Kúnhegyes határához csatolták. Az 1660-i kolbászszeréki pecsétnyomó *kecskebak*-ja hasonlít ahhoz a *kecske* ábrázolathoz, amely *Kecskemét* városának 1646-ból való pecsétjén jelenik meg. — Kérdem: Mi lehet a magyarázata annak, hogy a kún Kolbászszerének meg a valószínűleg szintén kún hatás alatt települt *Kecskemét*-nek a címerállata egyformán a *kecske*? Miképpen függhet ez össze azzal, hogy ugyancsak a *kecske* állatnév szolgál a *Kecskemét* név előtagjául?

Kiss Imre írja: MNy. XXV, 296 MELICH JÁNOS az Anonymus-féle *iuxta fluvium Boloton* párjaként említi egy 1318. évi *iuxta fluvium Fertov* adatot. Pakson ma is éneklék Farkas Marcsa történetét, amelynek végső strófája így hangzik: „Házunk előtt folyik el egy halastó, abban úszik egy fekete koporsó . . .“ Dunaföldvár közelében, Ménesmajorban, a nép szerint a halastó nem áll, hanem folyik; a vizet ugyanis le szokták folytatni, mert különben a halak „megrühesednének“.

Buzás Dezső írja: TIMÁR KÁLMÁNNAK MNy. XXV, 47 nyilvánított föltevését, mely szerint a Festetics-kódex *kozmoymath* szava népnyelvi hatás, helyesnek tartom. Ezt a szót ui. épen 'sordes; Schmutz' értelemben a tolnai és zalai népnyelvből ismerem. Újszülött gyerekeknek a fejét bőrhámlásból és piszokból álló elég vastag réteg takarja, és ezt nevezik *koszmó*-nak, a gyerek fejét *koszmós*-nak. Itt említem meg, hogy ezt a takarót hónapokig, sőt az első évben általában nem engedik lemosni, mert a gyerek fejét meg a fejelágját a meghűléstől féltik.

B. V.-nak: Kérdésére, hogy van-e valami köze a magyar *selyem* szónak a *szír*, *szirghe*, *serica* stb. szavakhoz, azt felelem, hogy minden bizonnyal, azonban a hozzájuk való viszonya nincs tisztázva, s a meglevő adatok alapján alig is tisztázható. Azok a szavak, amelyek a magyar *selyem*-mel összefüggnek, a következőképp csoportosíthatók: a) ó-északi germán *silki*, *silke*, angol-szász *seole* (c olv. k), angol *silk*, svéd *silke*, litván *szilkaĩ* (többször), ó-porosz *silkas*, orosz *šelka* (olv. *solka*), ó-felnémet *silecho*; b) lat. *sericum*, gör. σερικόν, mongol *sirgek*, mandzsu *sirghe*, koreai *sír*. A végső forrás állítólag a keletázsiai szer nép neve volna, de ez bizonytalan. A magyar *selyem*, régebben *selem* és még régebben **selmü* az a) alatti szavakkal függ össze, de hogy miképpen, nem tudjuk. BUDENZ a magyar szót egy „talán“-nal a latin *sericum*-ból származtatta, de ez nem lehet helyes. K. P.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXVII. ÉVF.

1931. MÁRC.—ÁPR.

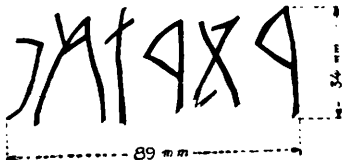
3—4. SZÁM

A bögözi székely rovásbetűs felirat.

Az Erdélyi Múzeum 1930. XXXV. (Új folyam I.) kötetének 368—9. lapján SZIGETHY BÉLA rövidke, mindössze 6, illetőleg 7 vagy 8 betűjegyből álló, eddig ismeretlen, székely rovásírásos emléket mutat be. A feliratot a közlő az udvarhelymegyei bögözi református templom északi falán bevakolt és bemeszelt régi freskók lepattogzó vakolatrétegének bontogatása közben fedezte fel az elmúlt év őszén. Bögöz község az ugyancsak udvarhelymegyei, enlaki székely rovásbetűs felirattól is jól ismert Muzsnához közel, tőle északkeletre, Székelyudvarhelytől délnyugatra fekszik. A XIV. században csúcsíves stílusban épült egyházát idők folyamán többször restaurálták és bővítették. Ajtóval, ablakokkal át nem tört nyugati és északi falának belső freskódíszét is többször megújították, átfestették a XIV—XVI. század folyamán, míg nem a XVI. század második felében (közlő szerint 1580—1600 körül) a reformátusok kezére kerülven a templom, freskóit bevakolták és bemeszelték. A XIX. század végén HUSZKA JÓZSEFNÉK három különböző korban festett és renovált képsorozat töredékeit sikerült a vakolat- és mészréteg letisztításával napvilágra hoznia. A legfelső és középső sorozat töredékein a székelyföldi templomok falképein leggyakrabban ismétlődő Szent László- és antiochiai Szent Margit-legenda jelenetei tűntek elő. Az alsó, legjobb karban fennmaradt képsorozat a mennyországot, poklot, utolsó ítéletet, Krisztus Urunkat és apostolait ábrázolta. A képsor közepén, az északi falon, Krisztus Urunknak áldásra terjesztett karokkal ábrázolt ülő alakját mandorla alakú keret vette körül. HUSZKA meghatározása szerint ez az alsó képsor a legrégebb, még a XIV. században készült, míg a felette lévő Szent László- és Szent Margit-legendát a XV. század folyamán festették. SZIGETHY viszont épen az alsó képsort tartja a legfiatalabbnak. Szerinte ezt a XV. század közepén vagy végén festhették. S mivel e képsoron renoválás nyomai észlelhetők, amelyet az első festés után legalább is 40—60 év múlva eszközölhettek, a renoválás idejéül az 1480—1530 közti időszakot határozza meg. A képsorozatok töredékeinek fényképi hasonmásait HUSZKA megfelelő magyarázatokkal az Archaeologiai Értesítő 1898. XVIII. kötetének 388—93. lapján közölte. Nem sokkal később, 1904-ben a freskókat ismét bevakolták és bemeszelték. Ez újabb vakolatréteg bontogatása közben fedezte fel

SZIGETHY BÉLA a legalsó képsorban, a Krisztus képét kere-
tező mandorla bal alsó részén a téglavörös krétával a reno-
válásra írt székely rovásbetűs feliratot. A 7 vagy 8, illetőleg
betűösszevonás folytán csak 6 jegyből álló felirat hosszúsága
9 cm., a betűk magassága 3½ cm. HuszKának a bögözi ref.
parochia számára készített fénykép-levonatain is, bár parányi
méretben, de tisztán kivehetők a rovásbetűk.

A felirat hasonmását GYÖRGY LAJOSNAK, az Erdélyi Mú-
zeum szerkesztőjének és a M. Tud. Akadémia I. tagjának szí-
vességéből itt közöljük:

SZIGETHY BÉLA a felírást *Atyai Están*-nak, értsd *Atyhai István*-nak olvassa. Az író személyét is megtalálja az Erdélyi Múzeum levéltári törzsgyűjteményének egy 1536. október 3-án, Udvarhelyen kelt közjegyzői, ügyvédvalló oklevelében. Az oklevél tartalmi kivonata SZABÓ KÁROLY szerint a következő: „Tarcsafalvi Márton pap, császári és pápai közjegyző bizonyítja, hogy előtte *Atyai Balási István* és Márta, *Atyai Pósa Balázs* özvegye több megnevezett személyt ügyvédjeiknek vallottak.“¹

SZIGETHY elfogadható vélekedése szerint *Atyai Balási István* nevében a *Balási* az atya nevét jelzi, aki e szerint *Atyai* [*Pósa*] *Balázs*, Márta asszony elhunyt férje volt. Fiúknak neve pedig azonos a bögözi freskón olvasható névvel: *Atyai István*. Valószínűnek tartja SZIGETHY, hogy a személy is azonos. Az oklevélben szereplő *Atyai István* írhatta tehát 1530 körül nevét vörös krétával a bögözi templom falát díszítő freskóra. S mivel a freskót — szerinte — épen ezen időszakban, 1480—1530 közt renoválták, s a név a falfestmény feltűnő helyére, az alsó sorozat főalakjára, a Krisztus Urunkat körülvevő mandorlára iratott, az sem valószínűtlen — szerinte —, hogy ez az *Atyai István* volt a képsor renoválója. Így tehát a rovásírás az 1530 körüli évekből való volna.

Szerény véleményünk szerint SZIGETHY BÉLA megfejtését nem fogadjuk el minden aggodalom nélkül.

Volt némi részünk annak idején az 1515. évi konstantinápolyi rovásírásos emlék és a Marsigli-féle rovás-naptár

¹ SZABÓ KÁROLY, Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata. Bp., 1889. 113. l.

kibetűzésében, a székely rovásírás fennmaradt összes emlékeit és olvasásuk szabályait is jól ismerjük. E szabályok szerint a bögözi feliratot első látásra: *atya-isten*-nek olvastuk. Jobbról-balra haladva az első 3 rovásjegy: *atya* olvasása minden vitán felül áll, noha a második jegy, a *ty* nincs meg ilyen alakban egyetlen rovásírásos emlékünkből vagy ábécénkben sem. Az emlékek egyrészében a *ty* jegyének X alakú fővonalaihoz e vonalak által képezett felső és alsó háromszögű nyílásban egy-egy függőleges vonalka csatlakozik. Más ábécékben e függőleges vonalkák szabadon állanak a két háromszögű tér közepén, vagy csak egy-egy pont helyettesíti őket. Kétségtelen feliratunkban a negyedik jegy, az *i* hangértéke is. Meg kell jegyeznünk, hogy a második *a* jegy és ezen *i* jegy közt feltűnő nagy a távolság. A szorosabban mellette álló ötödik jegy két vagy esetleg három rovásbetű összevonása. A csúcsával felfelé álló, fordított V alakú jegy az *s*-nek rovásjegye, hangértéke tehát *s* vagy *es*. Baloldalához kétségtelenül a *t* jegye van csatolva. Rovásírásos emlékeinkben és ábécénkben a *t* jegy két változatban ismeretes. Az emlékek egyrészében fővonala vagy függőleges, vagy jobbra dülő, melynek középhez balról egy balharántos vonalka csatlakozik. Más emlékekben a *t* jegye tökéletesen megegyezik a latin nyomtatott nagy Y-nal. Ha feliratunk írója ez utóbbi alakban ismerte a *t* jegyet, akkor az ötödik rovásjegy csak két rovásbetű: az *s* és a *t* összevonása, de ha ama másik alakjában ismerte, akkor tekintetbe kell vennünk a fordított V alakú *s* betű felső sarkában kis vonalkával elkerített háromszöget is. Ez esetben t. i. e háromszögecske egy *a* (*á*) rovásbetű feje, amelynek szárát az *s* első balra dülő fővonala alkotja. Így tehát az ötödik rovásjegy lehet három betűjegy összevonása is. Első esetben *st* vagy *est*, utóbbi esetben *sat*, vagy *esat* a ligatúra ötödik rovásjegy hangértéke. A hatodik utolsó rovásjegy az egyéb emlékekben félköríves, nyílásával balra fordult *n* rovásbetűnek érdekes, szögletes alakja. Hangértéke tehát rendszerint *n* vagy *en*; *án*-nak SZIGETHY BÉLÁVAL csak akkor mernék olvasni, ha a szóban előzőleg már lett volna egy *a* magánhangzó. De az *Están* (*István*) névben nincs!

Ezek után a székely rovásírás összes szabályait tekintetbe véve, nyugodtan olvashatjuk *atya-isten*-nek a bögözi feliratot, ha az ötödik, összevont jegyet csak egy *s* és egy Y alakú *t* betű összevonásának vesszük. Ezen megfejtést elfogadva, a feliratot talán a freskó renoválója számára adott utasításnak vehetjük, hogy Krisztus Urunk képe helyett a kívánt helyre az Atya Isten képét fesse.

Nem tartjuk egészen elfogadhatatlannak azonban SZIGETHY BÉLA olvasását, s a hozzá fűzött kombinációkat sem. Az első négy rovásjegy egy szóba összefogva kiadja az *Atyai* vezetéknévet. Az Udvarhely megye északi szélén, Bögöztől távol,

Enlaka szomszédságában, mindkettőtől északra fekvő községet ugyan többször *Atyhá*-nak, mint *Atyá*-nak írják és ejtik ma is.¹ Az *István*, *Estyán* keresztnévnek is lehet *Están* alakja. De ha a felirat ötödik rovásjegyét három betű összevonásának vesszük, a felirat utolsó két jegyét együtt tulajdonképen csak *Esatn* vagy *Esátn* alakban olvashatjuk, mert a fenti összevonásban az *a* vagy esetleg *á* betű jegye megelőzi a *t*-t. SZIGETHY megfejtését tehát csak azon feltevéssel fogadhatnók el, hogy a felirat írója hibásan írta le nevét. Ehhez azonban meg kell jegyeznünk, hogy a Marsigli-féle rovásnaptárnak nem egy kétszótagú keresztnéve egyetlen bonyolult betűjeggé van összeróva, de még a legkombináltabb összevonásban is mindig megtaláljuk a jegyek helyes sorrendjét.

A bögszi felirat koránál fogva, rövidsége mellett is egyike legértékesebb rovásírásos emlékeinknek. Kétségtelen ugyanis, hogy még a reformáció előtti korból, tehát legalább is a XVI. századból való. Lehet azonban korábbi is. A freskónak a reformátusok által történt bevakolása és bemeszelése csak a legkésőbbi terminust adja meg. Eredetiben s nem másolatban vagy papíroson fennmaradt, epigrafikus emlék. Az ugyancsak udvarhelymegyei, 1668. évi enlaki feliratnál legalább egy századdal korábbi, legrégibb ilyenű, eredeti emlékünks.

Marsigli rovásnaptára XVII. századi, az 1501. évi csikszentmiklósi felirat XVIII. századi, az 1515. évi konstantinápolyi felirat (melynek rovója „Keteji“ Székely Tamás is minden bizonnyal udvarhelymegyei — Kedére való — ember) XVI. századi, tintával írt másolatokban maradt fenn. Valamennyi más székely rovásírásos feljegyzésünk is papírosra írt, irodalmi emlék.

JAKUBOVICH EMIL.

Árpád 894. évi vezértársának neve.²

A magyar nyelv legkorábbi emlékei történeti és földrajzi művekben maradtak ránk. E szórvány-nyelvemlékek közül a IX—X. századi arab és perzsa földrajzi művek a magyarság népvén kívül két méltóságnévet őriztek meg. (JAKUBOVICH—PAIS, Ó-magyar Olvasókönyv VI. l.) A legrégibb magyar személynévek bizánci forrásokban jelentkeznek. Ezek közül — időrendben haladva — először három olyan névvel találkozunk, amelyek viselőit forrásaink még nem magyaroknak, hanem húnoknak vagy unnogundur (= onogur)-bolgároknak nevezik, de akikről nyelvi és történeti következtetések alapján

¹ DR. ASZTALOS MIKLÓS barátom szíves közlése.

² E dolgozat „Sprachreste der Türkvölker und des Ungartums in den byzantinischen Quellen“ című kéziratban levő munkám megfelelő címszavainak anyagán épült fel.

már nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy vagy maguk is magyarok vagy olyan népelemekből valók voltak, amely népelemek a később kialakuló magyarságnak lényeges alkotórészeivé váltak. Ezek a VI. századi Μουαγερις (Μουγελ) és Γορδᾶς (Γρωδ),¹ továbbá a VII. századi Βαϊανός (Βατβαϊαν) (MNy. XXVI, 105—6). A legkorábbi magyar személynévek, melyeket már a források is magyar (=Τούρκοι) vezérek nevéként őriztek meg, a IX. századból valók, s — ismét időrendben haladva — a következők: Λεβεδιάς², Ἀλμουτζης (MNy. XXII, 82—4) és Ἀρπάδης (Ἀρπάδης). Ez utóbbival együtt fordul elő az egyik forrásban egy másik név, melynek eredeti alakja még nincs tisztázva.

Ismeretes, hogy Bölcs Leó császár 894-ben Symeon bolgár fejedelem ellen a magyarokkal szövetekezett.³ Erről az eseményről a Leó-féle taktikán és Konstantinos császáron kívül megemlékezik egy ismeretlen szerzőtől származó bizánci krónika is, amely szerint a császár Niketas Sklerost elküldi a Duna folyóhoz, hogy a magyarokat megajándékozza és Symeon ellen harcba bírja. A követ el is megy, és a meg egyezés létrejön. Ez a szövegrészlet a bonni kiadásban (Theophanes continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon magister, Georgius Monachus, ex rec. I. BEKKERI. Bonnae, 1838. 853₂₃—854₁) így hangzik: . . . καὶ συντυχῶν ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν Ἀρπάδη καὶ Κουρσάνη . . ., azaz „és találkozáván azok (t. i. a magyarok) fejeivel, Árpáddal és Kurszannal“. Ugyanez a szöveg szóról-szóra megtalálható több más kiadásban is azzal a különbséggel, hogy a második név Κουρσάνη alakban olvasható.⁴ Kérdés mármost, hogy a név két alakja közül melyik a helyes, illetőleg az eredeti szövegben melyik volt olvasható.

Az a körülmény, hogy Anonymusnál szerepel egy *Curzan* nevű magyar vezér (6. és 46. fej.), első látszatra a mellett szól, hogy a Κουρσάνης alakot fogadjuk el s a két személyt azonosítsuk egymással, amint ezt PAIS DEZSŐ is teszi (Magyar Anonymus 123). A bizánci és egyéb idegen nyelvű forrásokban ránk maradt szórvány-nyelvmélekek magyarázatánál azon-

¹ E két névről legújabbán NÉMETH GYULA, A honfoglaló magyarság kialakulása 165 kk.

² L. erről a névről legújabbán G. ILJINSKIJ dolgozatát (a Byzantinoslavica c. folyóiratban II, 100—7 [1930.]), aki azonban az idevonatkozó magyar irodalmat nem ismeri.

³ L. erről az eseményről PAULER, A magyar nemzet története Szent Istvánig 31; MARQUART, Streifzüge 521 kk.; ZLATARSKI, История на българската държава I. 2. Sofia, 1927. 288 kk., 308 kk.; HÓMAN, Magyar Történet I, 89.

⁴ Leonis Grammatici Chronographia ex rec. I. BEKKERI. Bonnae, 1842. 267. — Theodosii Meliteni quae fertur chronographia, ed. F. TAFEL. Monachii, 1859. 187. — Georgii monachi d'cti Hamartoli Chronicon, ed. E. MURALT. Petropoli, 1859. 772. — Így a MHK.-ben is (106. l.), ahol az apparatusban hivatkozás történik a másik alakra is. Vö. JARUBOVICH—PAIS, O-magyar Olvasókönyv 10—1.

ban a kiinduló pont mindig csak az eredeti alak rekonstruálása lehet. Ha nincs megbízható, kritikai szövegkiadás, a magyar kutatónak magának kell a kézirati hagyományt átvizsgálnia, s annak alapján megállapítania az eredeti formát. Nézzük tehát, hogy e szempontot alkalmazva milyen eredményre jutunk a kérdéses név esetében.

Az a munka, amelyben a bennünket érdeklő szövegrészlet fennmaradt, nem György baráttól való, amint ezt a bonni kiadás „Georgii monachi vitae imperatorum“ című, COMBEFISTŐL, az első kiadótól származó felirata alapján sejteni lehetne.¹ Georgios Monachos munkája csak 842-ig terjed, de azt később folytatta egy ismeretlen író, mégpedig 948-ig. Ez a munka, melyet röviden „Continuatio Georgii Monachi“-nak szoktunk nevezni, két alakban maradt ránk. Az eredeti munkát később valaki átstilizálta s részben bővítette, részben kihagyott belőle egyes részeket. Ez az átdolgozott új kiadás (B) szolgált forrásul a „Theophanes continuatus“ címen ismert mű VI. könyvének. Az eredeti krónikát (A) beledolgozta világkrónikájába egy bizonyos Symeon Logothetes, akinek művét viszont Leon Grammatikos vette át úgyszólván szórolszóra. Ugyanígy járt el Theodosios Melitenos, akinek krónikájában szintén megtaláljuk a „Continuatio Georgii“ eredeti szövegét. Így érthetjük meg, hogy a bennünket érdeklő szövegrész több szerző neve alatt szereplő, különbözőnek látszó művekben, illetőleg kiadásokban található meg. De a nevek, melyek alatt a mű az egyes kéziratokban szerepel, a mi szempontunkból közömbösek. Bennünket csak a szöveg eltérései érdekelnek.

A szóban forgó szövegrészlet szempontjából az említett A- és B-változatok között lényeges különbség van. Míg ugyanis az A-hoz tartozó kéziratokban megvan a két magyar vezér neve, addig a B-csoportnak tőlem ismert három kéziratában, melyek közül az egyiket újabban az orosz ISTRIN ki is adta,² továbbá a B-változaton alapuló „Theophanes continuatus“-féle szövegben (vö. bonni kiadás 358₁₀ = ISTRINNél 27₂₃) az „a z o k fejeivel“ kifejezés s az utána álló nevek hiányzanak, s e szavak helyett mindössze annyit olvasunk: τούτοις συντυχών azaz: „ezekkel (t. i. a magyarokkal) összetalálkozván“. A B-csoport kéziratai tehát problémánk megoldásához nem járulhatnak hozzá, s így azokat egyszerűen kikapcsoljuk további vizsgálódásaink köréből.

Az eredeti A-változat tizenhárom kéziratban maradt

¹ Ezt a tévedést átvette DARKÓ JENŐ, A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál 4, 7, noha a tényeket már KRUMBACHER tisztázta (Geschichte der byzantinischen Literatur 2. kiad. 355 kk.); vö. MHK. 90 kk. és CZEBE: Byzantinische Zeitschrift XXV, 107, Nyr. LVII, 49.

² Хроника Георгия Амартола въ древнемъ славянорусскомъ переводѣ II, 1—65 (Petrograd, 1922.).

ránk. Ezek közül egy kézirat szövege csonka, a bennünket érdeklő hely már hiányzik belőle. A többi tizenkét kézirat, melyekben a két magyar vezér neve olvasható, a következő: Parisinus gr. 1711 (a. 1013), Laurentianus gr. LXX, 11 (s. XI), Monacensis gr. 218 (s. XI), Mosquensis synod. 251 [= 406] (a. 1152), Vindobonensis hist. gr. 37 (s. XIV), mely utóbbi kétszer adja a szöveget, Vaticanus gr. 1807 (s. XIV), Venetus Marc. gr. 608 (s. XV), Monacensis gr. 139 (s. XVI), Vindobonensis hist. gr. 40 (s. XVI), Cizensis gr. 65 (ca. a. 1557), Argentoratensis L gr. 8 (s. XVI), Parisinus gr. 1708 (s. XVI).¹ Ezekhez járul még két régi szláv fordítás, melyek szintén fényt vetnek a szöveghagyományra. Az első Georgios Monachos krónikájának és a „Continuatio Georgii“-nak egy 1386-ból való ú. n. szerb fordítása,² a másik pedig Symeon Logothetes művének XIV—XV. századi bolgár fordítása.³

Ha mármost a felsorolt anyagot vizsgálat alá vesszük, a következő eredményre jutunk: koursovny csak a Paris. gr. 1708-ban olvasható; az összes többi kéziratok koursovny (koursovny Paris. gr. 1711, koursovny Monac. gr. 218) alakot őriztek meg. A két szláv fordításban szintén kóусаиоу, illetőleg Косаию alakot találunk. A „Continuatio Georgii“ első, COMBEFISTől származó kiadása (Paris, 1685.) a Paris. gr. 1708 alapján készült,⁴ s így érthető, hogy e kiadás, továbbá újabb lenyomatai, a velencei (1729.) és a már említett bonni Koursovny alakot adnak, míg az összes többi kiadásokban, melyek más kéziratokat vettek alapul,⁵ Koursovny alak olvasható.

¹ E kéziratok közül az itáliaiakat, münchenieket és bécsieket a helyszínén tanulmányoztam, a zeitzi kéziratot A. SCHAMBERGER igazgató úr volt szíves 1928 nyarán elküldeni használat végett a budapesti egyetemi könyvtárba. A párisi és strassburgi kéziratok szövegét fényképmásolatok alapján ismerem. Csak a moszkvai kézirathoz nem tudtam mindezeideig hozzáférni, de az eredeti ismeretét pótolja MURALT fent idézett kiadása, mely első-sorban a moszkvai kéziratot vette alapul. Mindezeket a kézirati tanulmányokat abból a célból végeztem, hogy a „Continuatio Georgii“ két, magyar szempontból nagyon becses fejezetét kritikai kiadásban tessems közzé. A kézirati anyag felkutatása közben nagy segítségemre volt C. DE BOOR Georgios Monachos-kiadása.

² Изданія Императорскаго Общества Любителей Древней Письменности LXIX. Moskva, 1881.

³ Симеона Метарафраста и Логотета Списание Мира ed. V. SREZNEVSKIJ St.-Petersbourg, 1905.

⁴ E kérdésben H. OMONT úr, a párisi Bibliothèque Nationale igazgatója volt szíves levél útján tájékoztatni, amiért neki e helyt is őszinte köszönetet fejezem ki.

⁵ Leon Grammatikos bonni kiadásának a Paris. gr. 1711 szolgált alapul; TAFEL a Monac. gr. 218 szövegét tette közzé, MURALT pedig — mint már említettem — a moszkvai kéziratot használta fel. C. DE BOOR tervezett kiadása nem készült el, s a tőle gyűjtött anyag a müncheni közép- és újkorúg philológiai szeminárium könyvtárában várja új kiadóját. — Megjegyzem, hogy H. SCHÖNEBAUM közlése szerint (Die Kenntnis der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme 27) C. DE BOOR úgy nyilatkozott, hogy a Koursovny alak egyetlen kéziratban sem található meg.

Az a körülmény, hogy egy késői XVI. századi kézirat variánsa egyedül áll szemben az egész szöveghagyománnyal, melynek régi, XI. századi képviselői is vannak, már maga is valószínűtlenné teszi, hogy azt eredetinek tekintsük. Mégis fel lehetne tenni, hogy az illető késői kézirat a közös archetypus egyik-másik olvasását helyesebben őrizte meg, mint aránylag sokkal régebbi kéziratok. Épen ezért közelebbről meg kell vizsgálnunk a kérdéses kéziratot, vajjon feltehető-e ez róla. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk azt, hogy a Paris. gr. 1708 szövege voltaképen kompiláció, amely Theophanes és Georgios Monachos művét, a „Continuatio Georgii“-t, annak és újabb folytatását és végül Zonaras szövegét adja. Ami a „Continuatio“ szövegét illeti, kéziratunk szoros rokonságot mutat a moszkvai, zeitzi, strassburgi és az egyik müncheni (Monac. gr. 139) kézirattal. Ugyanis mindezekben egy sajátos tévedés mutatkozik, ami abban áll, hogy a bonni kiadás 872₁₄—878₁₄, továbbá 878₁₅—886₂ szövegrészei e kéziratok mindegyikében fel vannak cserélve. Ez azt bizonyítja, hogy mindezek közös kéziraatra mennek vissza, mégpedig egy olyanra, amelyben az említett szövegrészeket tartalmazó lapok téves sorrendben voltak elhelyezve.¹ Ez a tény pedig minden kétséget kizáró módon bizonyítja, hogy a Paris. gr. 1708 egyedülálló *κουρσώνη* variánsa a valamennyi kézirat archetypusát képező eredeti kéziratból nem származhatik, mert akkor vagy meg kellene lennie az említett összetartozó csoport többi képviselőiben is, vagy azt kellene feltételeznünk, hogy épen ez egy név írásánál a Paris. gr. 1708 másolója a másolt kéziraaton kívül felhasznált még egy olyan másik kéziraatot, amely minden ismert kéziratnál jobb volt. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a Paris. gr. 1708, amely — mint említettem — egyébként is kompiláció, számtalan esetben ad egyedülálló, de minden esetben rosszabb variánst, mint a többi kéziratok (így pl. ed. Bonn. 854₆ *βουλγαρίας*, 854₁₂ *κατὰ τῶν*, 855₁₃ *περὶ*(v) olvasható az összes többi kéziratban), akkor teljes határozottsággal megállapíthatjuk, hogy a *Κουρσώνη* alak csak a Paris. gr. 1708 másolójának hibája lehet.

Hátra van még e hiba magyarázata. — A kézirat-másolók hibái általában kétféle természetűek. Leggyakrabban az eredeti paleográfiai sajátosságai (szokatlan rövidítések vagy kapcsolások, hasonló betűk) vezetik őket félre. Ez esetben tehát helytelenül olvassák a szöveget, de tévedésüknek van valami reális alapja. Máskor a másolt szövegtől eltérnek a nélkül, hogy eltérésüknek reális alapja volna. Idetartoznak a kihagyások és hozzátoldások vagy módosítások. Ez utóbbi

¹ L. C. DE BOOR Georgios Monachos-kiadását: Praefatio XLV—XLIX, LVII—LVIII.

esetben legtöbbször — mint a mai nyomtatványok sajtóhibáinál is — a téves appercepciók okozzák a hibát. — A mi esetünkben paleográfiai sajátosságon alapuló elnézésre alig gondolhatunk. Az *ovσ* és *ovσ* nem téveszthető össze a görög minuszkulában. Más irányban kell tehát a hiba forrását keresnünk. Számptalan esetben meg lehet figyelni, hogy a középkori másoló az előtte érthetetlen idegen szavakat önkénytelenül is elgörögösíti. Már Konstantinos császár is utal a „De administrando imperio“-ban (bonni kiad. 136) a közhasználatra, „amely a betűk felcserélése által a neveket eltorzítja“. Görög szavakban a *κωσ*-kezdet teljesen hiányzik, míg a *κωυ*-kezdet igen gyakori. Másolónk előtt tehát bizonyára valami közép-görög *κωυσεύω* 'kifoszt, elpusztít' vagy más ehhez hasonló alak lebegett, amikor egyébként is gondatlan másolatában a *Κουσάνη* névbe egy *ρ*-t toldott be.

Végeredményképen tehát megállapíthatjuk, hogy a „Continuatio Georgii“ eredeti szövegében *Κουσάνη* (nom. *Κουσάνης*) alak volt, ami *Kuszan*, *Kusan*, *Kűszen* vagy *Kűsen*-nek olvasható.¹ Hogy azután ez az alak azonos lehet-e vagy összefügghet-e mégis alakilag és személyileg Anonymus *Curzan*-jával, annak eldöntésére magyar nyelvészeink hivatottak.

MORAVCSIK GYULA.

Régi helyesírásunk i u jegyéről.²

Könyvnyomtatás előtti emlékeinkben a mai *ü* és *ű* hangok helyén sokszor találunk *iu* (máskép: *iv*, *yu*, *yv*, *iw*, *yw*) betűkapcsolatot. Ilyen példáink a többek közt a következők:

1274: Villam Forcos *yulese* (OklSz.) [1256: Wophaylese; 1299: Doman *vlese* OklSz.; az *ülés*: *ülni*-re vö. MUNKÁCSI: NyK. XXV, 185, KANNISTO, Zur Geschichte 170, 182, SZINNYEI, NyH.⁷ 62] | 1267/1277: *Fyvezgetu* (ÁrpÚjOkm. VIII, 79; vö. MNy. XII, 79); 1275/1281: fluvium *Fiuzeg* vocatum (OklSz.) [a szóra vonatkozó régebbi adatok mind *i*-, *u*-, *y*-vel; vö. 1055: *fizeg*, 1193: *fuzeg*, 1231: *Fyzeg* OklSz.] | 1295: Ad arborem salicis antiquam Meghefyuz [a régebbi adatok: *Fyzv*, *fyzv*, *fiz*, *fyz* alakban, l. OklSz.; a név eredetére vö. MELICH: MNy. XXII, 47] | a XIV. század közepéről KT.: *sciulhessen* (ugyanott: *sciuttet*); a XV. sz. elejéről SchlSzőj.: *ziwle* [ugyanabban: *zílw*; a szó eredetére vö. SZINNYEI, NyH.⁷ 153, máskép MUNKÁCSI: NyK. XXV, 195] stb

Az idézett szavakról megemlékezik GOMBOCZ is (M. Tört. Nyelvt. II. Hangt. II², 39), s azt mondja, hogy e példákban

¹ Megjegyezzük, hogy Aventinus krónikájában szerepel egy magyar király: *rex Cussal* vagy *Cusala* alakban. Ezt a nevet, amely — úgy látom — korábbi forrásban is előfordul (DEER, A magyar törzsszervezet és patrimoniális királyság külpolitikája 22), a *Κουσάνης*-szal szokták azonosítani (így HÓMAN, Magyar Történet I, 89). Ha ez az azonosítás helyes, akkor Aventinus adata szintén az *r* nélküli alak mellett szól.

² Egyetemi előadásaimból. M. J.

az *yu, iu, iw* az *ü* hang jele, amely az *ü-ző* nyelvjárásokban előbbi *i*-ből fejlődött, amely *i* természetesen eredhet még előbbi *i*-ből is. Ugyanott más idetartozó példákat is idéz.

Előáll a kérdés, mi az *ü* és *ü* hang *iu* (*yu, yv, iw*)-val való jelölésének az eredete. Nyelvtudományunk hosszú ideig azt tartotta róla, hogy német eredetű (vö. BUDENZ, UAl. 312; SIMONYI, Magyar Nyelv II, 64; 2. kiad. 263; UngSpr. 230; MELICH, SzlJövsz. I, 2:49; SZINNYEI: MNy. XII, 254). A németben ugyanis az ó-felnémet *iu* kettőshangzóból (vö. *diutisk* 'vulgaris' = mai *deutsch*, *liuti* = mai *Leute*, *tiuri* = mai *teuer* stb.) *ü* (olv. *ü*) lett; BRAUNE, AlthGram.³⁻⁴ 49. §. szerint e változás 1000 körül történt. Ezt abból következteti, hogy ugyanekkor az ó-felnémet *ü* (olv. *ü*)-nak *i*-umlauttal keletkezett alakját az emlékek *iu*-val is írják (vö. ófn. *chrüt* 'kraut': több. *chriutir* olv. *krütir*, l. uo. 42. §.). A hosszú *ü* később, a XII. század közepétől fogva kettőshangzóvá lett (vö. WEINHOLD—EHRISMANN, Kleine mhd. Gram.⁶ 12. §., kissé másképp: SCHATZ, AltbGram. 1. és 10. §.); innen a mai német *deutsch*, *teuer*, *Leute*, *Kräuter* stb. Minthogy tehát a németek az *ö ü* hangjukat *iu*-val is írták, sokáig azt tartotta nyelvtudományunk, hogy a magyar *ü* hangnak *iu* jegye német eredetű volna.

SZINNYEI JÓZSEF „A HB. hang- és alaktana“ c. nagyértékű tanulmányában (MNy. XXII, 231 és különnyomat 35) volt az első, aki a magyar *iu* írásmódról megállapította, hogy nem német eredetű. Bebizonyítható ugyanis, hogy az *iu* betűpár eredetileg a magyarban is kettőshangzó jele volt, s ebből fejlődött a későbbi *ü*.

A kérdésről ma az a nézetem, hogy a magyar *iu* jelölés csak lehetne német eredetű, valójában azonban nem az. Az egyik ok, a kisebbik, amiért nem az: hogy a német *ü* hangot a XI—XII. században nemcsak *iu*-val, hanem *iu*-val, *ui*-val, *uo*-val, *ü*-val, *ú*-val is írták, s ezek époly gyakori használatúak voltak, mint az *iu* (l. BRAUNE, AlthGram.³⁻⁴ 42. és 49. §., SCHATZ, AltbGram. 30. §.), márpedig ezeknek nálunk semmi nyomuk sincs. Fontosabb azonban ennél az, hogy a mi emlékeinkben is az *iu* betűkapcsolat először csupán olyan szavakban jelentkezik, ahol csak *üü* vagy ebből fejlődött *üü* kettőshangzó lehet. Idevonható kétségtelen példáink ezek:

A) Személynévi adatokban a mai *hü* szó legelőször *-hiu*, *-huu*, *-hyv* alakban írva fordul elő; vö.

1138/1329: *Nunhiu* (ötször, l. GOMBOCZ, M. Tört. Nyelvt. III, Alakt. 82 és PAIS: MNy. XVII, 160, XVIII, 34) | 1240 kör.: *Numhyv* (Oklsz.) | latinositva 1219-ből VárReg.: *Numhium*, acc. | *üü*-ből *üü* fejlődéssel: 1138/1329: *Nemhuu* (l. GOMBOCZ i. h.) | esetleg idevonható: 1138/1329: *Nemhw* (l. GOMBOCZ i. h.), ha *w=uu*.

Hogy a *hiü*-ből *hüü*-n, esetleg *hiü* > *hüü*-n át mikor lett a mai *hü*, nem tudom megmondani; hogy azonban a

XV. század első felében a *hű* hangalak megvolt, annak biztos példái vannak a Bécsi és a Münchener Kódexben (l. NySz.). Ilyen biztos példa, amelyet a NySz. nem idéz, ez is: MünchK. Ján. XX, 27.: „Ne akarih hűtötlén lenned de *hű*“ (l. RMNy. III, 239;¹ a legújabb magyar újszövetségi fordításban, a RAFFAYÉBAN e rész így van: „Ne légy hitetlen, hanem *hívó*“).

A régi magyar *hiü*, mai magyar *hű* a *hi-sz*, *hi-t*, *hi-tves* szavakban levő *hi-* igető származéka. A képző, amellyel a *hű*, régi *hiü* igenév alakult, vagy a fgr. *-k* ~ *γ*, vagy a fgr. *-p* ~ *β*, vagy pedig az ugyanilyen nyelvi *-η* ~ *γ*. Mind a három esetben a magyarban egy bizonyos korban *-v* a megfelelés.

B) Biztos példánk van az egykori magy. *iü* kettőshangzóra a *fű* 'herba' szó esetében is. Minthogy a rokon nyelvekben osztyák *pum*, osztyák és vogul *pum* 'herba' a megfelelője (l. MNy. XXIV, 88); bizonyos, hogy egykori magy. alakja **fiüi* s ebből *fiü* volt.

A *fű* 'herba' szóra eddig ezeket tekintettük a legrégebb nyelvelmélembeli adatainknak:

1235: *fiu* (Kniezsa, A m. helyesírás a tatárjárásig 12); 1248 kör.: *fiu*; 1297: *fyu*; 1297/1449: *Fyu*; 1329: *fyuketel*; 1328: *fiuketel*; 1332: *fyuketel* (OklSz.); XIV. sz. vége és XV. sz. eleje: vti *fiw*, vruen *fiu* BesztSzój., viz *fiu*, kakuk *fiw* SchlSzój. (l. még NySz. is).

Azért mondtam, hogy eddig ezeket tekintettük legrégebb adatainknak a *fű* 'herba' szóra, mert Juhász Jenő „*Fiu* 'funiculus'“ c. nagy gondal megírt cikkében azt bizonyítgatja (l. NyK. XLVII, 463—6), hogy van köztük olyan is, amely egy rég kihalt 'kötél' jelentésű magyar *fiü* szó mása, amelynek a mordvin *fiiks* 'seil', osztyák *piyat* 'tragband, schnur' a rokonyelvi megfelelője. Lehet, hogy volt *fiü* 'kötél' jelentésű s a *fű* 'herba' szótól más eredetű szavunk is, azt azonban Juhász Jenő is vallja, hogy pl. a *fiuketel* (értsd: 'fű-kötél') adatokban a *fű* 'herba' szóval van dolgunk. A példák nagy része tehát igen is idézhető továbbra is a *fű* 'herba' szóra régi adatnak.

C) Az a nézetem, hogy *Füss* helyeinknek a neve a *fű* 'herba' szó származékából, egy ó-magyar *Fiüs* névből való. Két ilyen helyünk van; az egyik Komárom megyében (lakosai magyarok, l. Balogh, Népfajok 365), a másik Bars megyében (lakosai tótok, s e mellett van magyar és német kisebbsége, l. Balogh, Népfajok 416; tót neve *Fiš* Lex. 1773., Lipszky, Rep., mai hivatalos tót neve: *Tekov-Fiš*, értsd: 'Bars-Füss'). E két hely nevére a következő régi adataim vannak:

1075/1217: *fius villa*. Idézi Kniezsa i. m. 11, s azt mondja, hogy a mai komárommegyei *Füss* község régi neve. Minthogy

¹ Erre az adatra Szinyei József tanár úr hívta fel a figyelmemet.

azonban a komárommegyei Füss a pannonhalmi bencéseké volt (l. alább az 1268. évi adatot), ellenben a bars megyei Füss a garamszentbenedeki apátság birtoka (vö. 1209: Terram in *fus* [KNAUZ, MonStrig. I, 190] = *Fus*, possessio cum terra monasterii s. Benedicti de Gran [KOVÁCS, Ind.]), s az idézett 1075/1217-i oklevél a garamszentbenedeki apátság alapító oklevele (l. KNAUZ, MonStrig. I, 55: in *fus* terram), a benne előforduló *fus* a bars megyei Füss. | 1156: *fus* uilla (Bars m.; KNAUZ, MonStrig. I, 108) | 1231: *fývs* villa kétszer (Forgách levéltár, l. KNEZSA i. h. 11) | 1235: Duo predia *Fývs* (CSÁNKI III, 499), Füss Komárom m. | tatárdúlás előtti: *Fývs*, *Fývs* villa (KNEZSA i. m. 12), nyilván a komárommegyei Füss | 1268: Villa abbatis S. Martini *Fýus* vocata (l. CSÁNKI i. h., KNAUZ, MonStrig. I, 557), a komárommegyei Füss; későbbi alakv. *Fys* (CSÁNKI i. h.) | esetleg idevonható más adatok a XIII. századból: *Fýus* (l. KOVÁCS, Ind.; az itt levő *Fýwsberek* helyesen *Kýwsberek*, értsd: 'Kisberek', *Fýuskerth* pedig helyesen *Fýuzkerth*, értsd: 'Fűzkert', amint az OklSz. *berek*, *kert* címszavaiból kitűnik).

Alaktanilag a *Füss* és a *Füves* (vö. 1234/VárReg. 127.: de villa *Fives* = ma: *Fibis*, oláh falu Temes megyében, l. KARÁCSONYI—BOROVSKY, VárReg. 299. l.) közt olyan viszony van, amilyen van a *hős* (vö. 1211: *Huus*, 1227: *Heus* OklSz.; 1513: Nicolaus *Heus* MNy. X, 371) és a *heves* közt (vö. castrum *Heues* VárReg.; 1271: *Hewes* CSÁNKI I, 54; 1288: de *Hewes* MNy. X, 81 stb.). A *hős*, melynek jelentései 1) 'juvenis' (NySz., Nyr. XLIII, 381), 'nőtelen' (MTsz.), 'vőlegény, sponzus' (NySz.; vö. SYLV., Gram. hung. lat.: „*Hūs* futurus sponzus“ [CorpGram. 7]); 2) 'heros' (NySz., Nyr. XLIII, 381, NyÚSz.), nézetem szerint elválaszthatatlan a *hé*—*hő* szótól (eredetéről MARK GYÚLA: MNy. XXIV, 88), s idegen eredetű nem lehet (kaukázusinak magyarázza MUNKÁCSI, ÁKE., Nyr. XXIX, 200, XXXI, 34).

D) A *mi*, *ti*, *ő* névmásoknak is egykor *iü*-vel hangzó alakjuk volt. Ezt a HB. kétségtelenül bizonyítja; vö. *mi* = *miv* HB. (*myw*, *mew*, *mũ* NySz.; *mi*, *mü*, *mü* MTsz.) | *ti* = *tiv* HB. (*tyw*, *tũ*, *thũ* NySz., *tü*, *tü* MTsz.) | *ő* = *iv* HB. (ugyanott: *w*, *wt*, *wt*; a HB. ez alakjáról nézetem szerint helytelenül BEKE ÖDÖN: Nyr. LIX, 16—7; másutt: *yw* NySz.; *itet*, *ü*, *ü* MTsz.). E névmásokban levő *v* képzőről l. SZINNYEI, A HB. hang- és alaktana 34.

Vannak más szavaink is, amelyeknél eredetük alapján fel kell tennünk, hogy egykor *iü* kettőshangzóval ejtett alakjuk is volt (vö. *mü* ~ GyulGl.: *miüinec*; *nyü* (más lehetőségre l. KNEZSA i. m. 12); *sü*; *szü* ~ SchlSzój.: *ziw* 'szív' [l. GOMBOCZ, M. Tört. Nyelvt. III. Alakt. 81—4), minthogy azonban nincsenek reájuk Árpád-kori adataink, nem tárgyalom őket. Csak megemlítem, hogy *iü*-vel hangzó alakja egykor a mai *név* 'nomen' szónak is lehetett; ezt szerintem az Árpád-kori *Nuetlen* (olv. *Nüetlen*, GOMBOCZ szóbeli közlése szerint

esetleg: *Nüetlen*) és a szó eredete (vö. f. *nimi* stb. [l. MELICH: MNY. XXIV, 41]) kétségtelenül bizonyítja.

A régi magyar *iu* (máskép: *yu, iv, iw, yw, yv*) írásmód tehát etimologikus eredetű. Ezt az idézett szavak kétségtelenül vallják, s vallomásukat támogatja az is, hogy ha időrendbe szedjük az *iu*-val írt adatokat, az etimologikus eredetű *iu*-val írt adatok a régiebbek. A XI—XII. században, sőt lehet mondani: a tatárdúlásig csakis etimologikus értékű *iu*-val írt adatok vannak. A legrégebb ilyen adat talán Árpád egyik fiának Constantinos Porphyrogenetosnál előforduló Λιοῦντις neve (l. GOMBOCZ: MNY. XII, 309; *Liünti* PAIS: MNY. XVII, 160;¹ az első latin betűvel feljegyzett adatok pedig: 1075/1217: *fius villa*, 1138/1329: *Nunhiu* (l. föntebb). Olyan *iu*-val írt alakok, amelyekben az *iu* csak az *ü* hang jele lehet, a XIII. század második feléből valók (vö. fentebb az *ülés* és a *fűz* adatokat). Bennük az *ü* csakis előbbi *i*-ből fejlődhetett. Ebben az időben az etimologikus eredetű *iu*-val feljegyzett szavak közt is vannak *ü*-vel hangzók, s ekkor az *iu* írásmód már hagyományon alapuló írásmód. Minthogy pedig szavaink írásában a magánhangzók quantitasát emlékeink a könyvnyomtatás koráig általában nem jelölik, az *iu* (máskép: *yu, iv, iw, yw, yv*) jegyet átvitték a rövid *ü* jelölésére is. Vö. 1299: *Nemus Kywsberek*, 1299/1300: *nemus Kywsberek*, 1319, 1322: *Kyusaytou*, 1323: *possessiones Noghermen et Kyusermen* (OklSz.); a *kis* szóra vö. ó-bolgár-török **kiči* (Gombocz, Bulgürk. Lehnw. 96) | 1466: *Franciscus Fywsthews* (OklSz.) stb. — Az *iu* (máskép: *yw, yu* stb.) jellel is az törént, ami az *eu* (máskép: *ev, ew*)-vel. Ezt is, mikor már az *eü* kettőshangzó, amelynek eredetileg a jele volt, *ö*-vé fejlődött, alkalmazták a rövid *ö* jelölésére is (vö. *levt* 'lött' KT., sok más példa a JókaiK.-ben, stb.).

Az *ü* és az *ü* hangnak *iu*-val (máskép: *iv, yu, iw, yw, yv*) való írása megvan a XIV—XVI. században is, kódexeink közül elsősorban olyanokban, amelyekben nincsenek vagy alig vannak diakritikus jelek (l. SZINNYEI: MNY. XII, 254, ZOLNAI Gy., Nyelvemlékeink 21). A könyvnyomtatás e jelet kiszorítja helyesírásunkból s helyébe az *ü*-t hozza be, amelyből a mai *ü* és *ü* való. Ez az *ü* német eredetű jelölés.

Az *iu* (máskép: *iv, yu, iw, yw, yv*) írásmód tehát helyesírásunkban etimologikus eredetű; ilyen etimologikus eredetű s a nyelv fejlődésével hagyományossá vált írásmód több van könyvnyomtatás kora előtti helyesírásunkban (l. SZINNYEI, A magyar magánhangzók történetéhez: NyK. XLII. és XLIII.). Az ó-felnémet és közép-felnémet korszakbeli német *iu* jelölés is eredetileg etimologikus eredetű. A magyar és a német írásmód azonban egymástól független. MELICH JÁNOS.

¹ Erre az adatra PAIS DEZSŐ hívta fel a figyelmemet.

Árpád és a növényi termést jelentő magyar személynevek.

(Vallástörténeti megjegyzések magyar és latin szófejtésekhez.)

Az EtSz. az *Árpád* személynévnek az *árpa* 'Gerste' szóból való származtatását jelzi legvalószínűbbnek. Utal *Borsod* <: *Bors* hasonló összefüggésére. Csatlakozik e nézethez NÉMETH GYULA, A honfoglaló magyarság kialakulása 285. l. Kiemeli, hogy a -d régi magyar nevekben igen gyakori becézőképző. Idéz a régi magyar *Buzád* (<: *Búza* 'nomen personarum et locorum' EtSz.) néven kívül török fejedelmi neveket is, amelyeknek jelentése 'Árpa úr' és 'Búza úrnő' (*Arpa-chan* és karakirgiz *Budai Bek*). Hasonló párhuzamok mellett gondolt már KUUN GÉZA GRÓF, Relat. I, 211 a római *Granius* nomen gentiliciumra, s ezzel — mint látni fogjuk — bizonyos tekintetben rávilágított az ilyenfajta névadásnak egyes népekre nem szorítóköző ősi jellegére.

PAIS DEZSŐ „Régi személyneveink jelentéstana“ c. dolgozatában (MNY. XVIII, 33) az állatvilágból vett régi magyar nevek után összegyűjti azokat, amelyeknek a növényvilághoz van vonatkozásuk, „szegényesebb anyagot“, amint mondja, mert „vallásos kultuszra a növények nem kényszerítettek olyan erővel, mint az állatok“. A kis összeállítás jelentősége akkor lesz egyszerre szembeszökő, ha nem általában a növényi vonatkozást tekintjük, hanem azt, hogy csupa maggal vagy jellemzően magvas növényvel találkozunk benne. Az *Arpa* 'Árpa', *Árpád* 'Árpácska', *Búza* 'Búza', *Búzád* 'Búzácska', *Bors* 'Bors', *Borsod* 'Borsocska' nevekhez (ha ugyan ez utóbbi kettő is ebbe a jelentéstani kategóriába tartozik) csatlakoznak így a következő személynevek: *Zob* 'Zab'; *Culested*, *Culested* 'Köleske'; *Mohar* 'Muhar'; *Bob* és *Bobzem* 'Bab' és 'Babszem'; *Moc*, *Moch*, *Mok*, *Mokud* 'Makk' és 'Makkocska' (kérdőjellel PAIS; 'Mák' v. 'Mákocska'??); *Som*, *Somu*, *Somod*, *Sumug* 'Som' és 'Somocska'; *Cucendi* 'Kökényke'; *Iwa* (a tisztán e vonatkozásban bizonyára csak apró, élénk-piros magtermése; különben a többi, gyakoribb fák teljes hiányán csodálkozunk kellene). Aligha tartozik ide *Both* 'Bot'; ellenben biztosan csak itt említendő, s a 'szaporító' értelmű *Moglou* 'Magló' névtől és jelentésrokonaitól elválasztandók *Mog*, *Mogdi*, *Mogd*, *Magudi*, *Magud* 'Mag' és 'Magocska' férfi- és nőnevek. Ide tartozik továbbá a *Bogyó* szn. (l. róla EtSz.).

Itt-ott gondolhatnánk arra is, hogy a nevet valami külső hasonlóság alapján kapta a gyermek (apróság, szín), amint-hogy később ilyenfajta másodlagos értelmezést is nyert *Babszem* (l. a népmeséről alább). Az eredeti jelentés azonban nemcsak az *Árpád* <: *Arpa* 'árpa' származtatást erősíti meg (erre alig van szükség), hanem olyan páratlan határozottsággal tükröződik a felsorolt nevekben, hogy a magyar ősvallásnak

egyik legbiztosabban s legtisztábban reánk maradt gondolatát kell felismernünk benne. Mi ez az eredeti jelentés, mi ez az ősvallási gondolat?

Az alapfelfogás, amelyből az ilyenfajta névadás kiindul, kétségtelenül az, hogy a gyermek mag. „Kind und Korn“ címen WILHELM MANNHARDT egy híres tanulmányában igyekezett régi és új népszokások mögött megmutatni ezt a gondolatot (Mythologische Forschungen 351—74). Adatait legfőképpen az európai földműves-folklórból meg antik görög és római tanúságokból gyűjtötte össze. A gyermek és a mag összefüggésének három fokozatát mutatják ezek az adatok. Fokozatokon nem összefüggő fejlődés vagy visszafejlődés fokait értem itt: egyes helyeken az egyik, más helyeken a másik van meg. — 1) Abból az igen elterjedt lakodalmi szokásból, hogy a fiatal párt megdobálják, teleszórják, megvendégeslik magokkal (gabonával, tésztával) s mágvas gyümölcsökkel, kiderül, hogy a növényi mag a gyermek jelképe: gabonaszórás gyermekáldást idéz elő. 2) Az újszülöttel való bánás — pl. a gabonaszóró lapát vagy szita hagyományos felhasználása bölcső gyanánt — arra mutat, hogy a gyermeket is pontosan ugyanolyanfajta dolognak tekintik, mint a hüvelyéből kicsépett, kipattant magot. 3) A gyermeknek gabonával való felmérése és helyettesítése (mint áldozati felajánlás) a gyermek és a mag teljes egyenértékűségét fejezi ki. — Ellentétes célú népszokások is tanulságosak. Lenau költeményében a szép Anna (e név a költemény címe) úgy óvja meg magát a gyermekáldástól, hogy hét búzaszemet — születhető gyermekeit — veti egymásután a malomba: „Und die Mühle mahlt im Winde, | Schaudernd hörte die junge Braut | Leise wie von einem Kinde | Wimmern einen kurzen Laut... Siebenmal hat es gewimmert, | Hat ein Weh durchzuckt die Maid.“ Mintegy ős emberi érzést kelt fel bennünk a költő — a gyermek és a mag azonosságának érzését —, amikor egy skandináv népmondának e művészi feldolgozásával ma is megborzongat. Olyanféle eljárás, mint amelyet Lenau leír, igen elterjedt. Az elpusztítandó gyermekáldás gyanánt gabonát, mákfejet, almát, nálunk Magyarországon mákszemeket említ az irodalom (l. MELTZER: ArchRelWiss. X, 567; KAHLE uo. XI, 411).

A régi magyar névadás adatai e szerint egy nagyobb összefüggésbe kapcsolódnak bele. Tanúságuk érteimében nem kétkelhetünk: egybehangzó a néprajzi kutatás röviden ismertett eredményével. Világosabb is, mint az európai folklórból fennmaradt, többé-kevésbé elhomályosult adatoké. A magot jelentő régi magyar személynevek közvetlen egyszerűséggel fejezik ki azt az ősi „népgondolatot“, amelyet MANNHARDT nagy fáradsággal fejtett ki legfőképp indogermán nyelvű földművelők s a balti szomszédaiakkal e tekintetben összetartozó

észtek szokásaiból. Az *Arpád* név típusának törökösségét bizonyára helyesen jelöli meg NÉMETH GYULA (i. h.). Hogy itt nem a nomádoknál szokásosos névválasztás szeszélye ad magyarázatot (pl. véletlenül kiejtett szóból név), amelyre „esetleg“ PAIS gondolna, a 'Kind und Korn' folklórja eléggé bizonyítja. Nehéz volna elhinni, hogy a különböző magokat és bogyókat jelentő nevek nem tartoznak össze a pusztán magot vagy magocskát jelentőkkel, s hogy az egész csoportnak semmi köze sincs a 'gyermek = mag' azonossághoz. A gabonát jelentő nevek kétségtelenül kapcsolatosak a magyarságnak honfoglalás előtti török befolyású korszakával, a más növényi termést jelentők pedig a finnugorságból valók lehetnek. RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ és ZSIRAI MIKLÓS szíves közléséből tudom, hogy török és finnugor párhuzamok nem hiányoznak.¹

MANNHARDT még nem gondolt arra, hogy ebből a szempontból az európai földművelő népek tulajdonnevei közt szemlét tartson. Pedig HEINTZE—CASCORBI művéből (Die deutschen Familiennamen^o 1925.) könnyen megállapítható, hogy a német családnevek közt is akadnak e népgondolatnak kifejezői. Pl. *Uodalricus dictus Kern* 1280-ból. A *Kern* családnév külön is, összetételben is (*Haberkern* a. m. 'Haferkern, zabszem') él, hasonlóképen a *Korn* családnév és összetételei stb. Ezeket a neveket azonban a német családnevek harmadik rétegéhez

¹ A törökéségből a már idézett *Arpa-chan* és *Budai Bek* a következőkkel szaporíthatók: Kaz. Бодай MAGNICKIJ; 1670: Будаї мурза (Дополн. къ Акт. Истор. VI, 26, X, 472); kumük 1718: Будаї ханъ (Полн. Собр. Русск. Законовъ V, 557—8) 'Búza'. — Csuv. Селекей MAGN. deminutivum < *selä* PAAS. 'Zab'. — Csuv. Синирь MAGN. 'Liszt'. — Kún 1354: *Kabak* NYK. XLVI, 129; полвец Кобахъ (Лѣтоп. по Лавр. св.) 'Tök'. — Kún vagy tork eredetű Арбузовичи, halicsi bojárok a XII. században (Полн. Собр. Русск. Лѣтописей); kún 1289: *Arbuz* АрбУжОкм. IV, 336; 1333; más *Arbuz* GYÁRFÁS III, 476 'Dinnye'. — Csuv. Пирза MAGN. 'Borsó'. — Kipc. *Burč-oylu* DIMAŠKI, trad. МЕНРЕН 382, МАКРИЗИ—QUATREM. III, 1 'Bors-fia'. — Kaz. Буршеї MAGN., csuv. Пырцгаї (< *pürš*) MAGN. 'Bors'.

Az araboknál, az iszlám előtti korban szintén sok növénynév > szn. szerepel, amint azt különösen Ibn Kutaiba († 889.) *Adab al-Kātib* c. munkájából láthatjuk. Az ő adataiból sokat közöl HAMMER, *Ueber die Namen d. Araber* 3. l. és CAETANI—GABRIELI, *Onom. Arab.* 77. l. Tipikusan hedzsászi növények nevei, mint pl. سبابة *Sayābah* 'dattero immaturo', حمز *Hamzah* 'sorta di legume', طالحه *Talḥah* 'Acacia gommifera' stb. — Kiegészítésül szolgálhat még néhány ind név a HILKA könyvében (Die altindischen Pn. 115—7) közölt rengeteg adatból: *Jambhala* 'Zitronenbaum', *Tila* v. *Tilaka* 'Sesamum Indicum', *Pundarika* 'Weisser Lotus', *Marica* 'Pfefferstaude', *Mākanda* 'Mangobaum', *Sahakāra* 'Mango' stb. (R. NAGY LÁSZLÓ közlése).

A Kalevalából ismeretes *Marjatta* 'Bogyócska' néven kívül A. V. FORSMAN, *Tutkimuksia Suomen kansan persoonallisen nimistön alalla* (Kutatások a finn nép személynévei terén) című művében (I, 250) ezek a finn párhuzamok olvashatók: *Ohra*, *Ohro*, *Otra*, *Otro* 'Arpa'. — *Nisu* 'Búza'. — *Papu* 'Bab'. — *Vehniä* <: *vehniä* 'búza'. — *Kakria* <: *kakra*, *kaura* 'zab'. — *Mansikka*, *Mantsi* <: *mansikka* 'szamóca'. — *Omena* 'Alma'. (ZSIRAI MIKLÓS közlése.)

szokták számítani, amely az első és második réteghez tartozó pogány és keresztény személynevek mellett újabban fejlődött ki, kb. amióta a kettős névhasználat általában elterjedt: legelőször Délnémetországban a XII. században. Mily mértékben élhetnek tovább ilyen magot jelentő családnevekben régibb hagyományok, annak a megállapítása a germanisták feladata. A helyzet teljes tisztázása érdekében a finnugor, török és szláv¹ anyag hozzáférhetővé tételére sürgősen szükség volna.

Rendkívül érdekes a római névadás tanúsága, amely a magyarnál régibb, de korántsem oly biztos és világos. A latin személynevek rendszere a történeti idők kezdete óta a többi indogermán személynevektől eltérő formát mutat. Az ismeretes római hármás névhasználat etruszk hatásra alakult ki. Ez a hatás a latin személynév-kincsét nevek tömegének átadásával is gyökeresen kivetkőztette eredeti jellegéből. Ennek következtében egyetlen latin személynév etimológiája sem lehet biztos, ha az illető név szóképző elemei alakjukban vagy alkalmazásukban etruszk eredetet árulnak el, vagy ha a név töve etruszk személynév töveként is előfordul. A hatás természetesen megfordított irányban is érvényesült: az etruszk nyelven bizonyos kimutatható latin jövevényszavak is vannak. Némi valószínűséggel jelölhetők meg etruszk mezben is a latin (vagy vele rokon) nyelvből származó személynév-tövek, ha egy-egy felismerhető jelentéstani osztályba sorolhatók. Ilyen osztály a testrésznevekből alakult cognomenek csoportja: *Ahala* (*āla*), *Barba*, *Nasica*, *Ocella*, *Scaevola* stb. (l. HERBIG: BerlPhilWoch. 1916. XXXVI, 1477), vagy az állatnevekből képzett nomen gentiliciumok: *Cervius*, *Porcius* (vö. *Giznoud* PAIS i. h. 32. l.) stb. (l. USENER, Götternamen 357; W. SCHULZE, Zur Geschichte der lat. Eigennamen: AbhGött. 1904: 234). SCHULZE idézett alapvető munkájában (417 kk. és 233 kk.) mindkét csoport számos tagjáról kimutatta, hogy világosnak látszó latin jelentésük ellenére is mint személynevek az etruszk személynév-kincsbe tartoznak; pl. *Suellius* nem — mint FENESTELLA (PLUTARCHOS, QuaestRom. 41) hitte — a latin *sus* szóhoz, hanem az etruszkos *Soenius*-szal együtt az etruszk *svea*, *svenia* tulajdonnevekhez kapcsolódik. Feltehetjük azt, hogy ilyen személynevekben latinos hangzású, ismeretlen jelentésű etruszk szavak jelennek, de nézetem szerint azt is, hogy az etruszkok ősi, indogermán-itáliai személyneveket is magukévá tettek, s részint etruszkosan átformálva juttatták vissza őket a végeredményben győzedelmeskedő latin nyelvnek. Ennek történeti feltételei az etruszkok aránylag kései bevándorlásában, magasabb anyagi és szellemi műveltségében, századokig tartó uralkodó helyzetében és bukásában adva vannak.

Erre támaszkodva kísérlem meg itt a latin személynevek

¹ L. alább a 104. l. 2. jegyzetében említett nevet.

(gentiliciumok és cognomenek) egy harmadik csoportját megjelölni, amely meglepően gazdag a magyar 'mag' jelentésű nevek mellé állítható — nem rokonyelvi, de ha ilyen értelmezésük helyes, igen régi — példákban. SCHULZE a felsorolandó személynevek legnagyobb részét több-kevesebb biztossággal szintén az etruszk személynév-kincsre vezeti vissza, amire munkája nyomán utalok mindenütt (lapszámok helyett l. névjegyzékeit). A következő lépésnek, amely a régibb, óslatin rétegbe vihet vissza, jelentéstani alapját a megfelelő latin köznévvvel jelzem.

Grānius, Grānonius; lehet etruszk; SCHULZE utal *Crāne* nimfára, akit Ovidius (Fasti VI, 107. és 151.) az etruszk-római *Carna* istennő helyébe iktat, de minthogy ezt a költő önkényesen is tehetette, nem származtatja e névből a két gentiliciumot; vö. *grānum* 'mag'. — *Hordeonius, Hordionius, Hortionius, Hordonius*; etruszk *hurtinas, hurtu*, az alakváltozatok is erre utalnak; vö. *hordeum* 'árpa'. — *Milionius, Milo, Milonius*; az *-io-, -o-* változat etruszkos; vö. *milium* 'köles' (klassz. latin *mīlium*, de a román fejlődés *mīlium*-ra mutat). — *Adurius, Aduren(us)*; a latin *o* ~ etruszk *u* hangmegfelelés figyelembevételével vö. *ador* 'tönköly'. — *Farrius, Farius, Farronius, Farro* stb.; etruszk *faru*; vö. *far* 'tönköly' és 'gabonadara' (pl. *grana farris, far adorem*: a legrégebb latin földművelés termékei). — *Halicius*; SCHULZE kételkedve a *Halinus, Falenus* etruszkos nevekhez vonja; feltéve, hogy hiteles ez a név, vö. *alica, halica* 'tönkölydara'. — *Pulto*; etruszk *pultu*; vö. *puls (pultis)* 'kása' (a gabona régi elkészítési módja). — *Pola, Pollenius, Pollentius, Pollienius, Pollius, Pollio, Pollionius* stb.; etruszkos név; vö. *pollen* és *pollis* 'liszt', *polenta* 'árpadara'. — *Libo, Libonius*; vö. *libum* 'áldozati kalács' (l. ehhez s az előbbi lisztes eledelt jelentő példákhoz a 101. l. 1. jegyzetét). — *Avena* (gentilicium masc.), *Avenus, Avenius, Avennius* stb.; etruszk *aunaš (aune)*, a *-na* végződés etruszkos gentilicium-képző; vö. *avena* 'zab'. — *Lollius*; vö. *lōlium* 'vadóc' (takarmányféle, de mérges gyom is: az *infelix lolium*-ot a *sterilis avena*-val együtt emlegetik az előbb felsoroltakkal szemben mint kártékony növényt; ezenkívül *lōlium, lollium* 'tintahal', az összefüggés tehát mind hangtani, mind jelentéstani szempontból bizonytalan). — *Fābius, Fabullus, Fabullius, Fabatus* stb.; etruszk *fapi* (a latin *Fabius* fordítása), *faplniš, haplna* (talán = *Fabullius*); vö. *řaba*, falisc. *haba* 'bab' (régibb irodalom erről az összefüggésről: PFUND, De antiquissima apud Italos fabae cultura ac religione: Diss. Berol. 1845.; CRUSIUS: RheinMus. 1884. XXXIX, 164–8). — *Lentius, Lentuvius, Lento, Lentulus* stb.; etruszk *lenti, lentinei*; vö. *lens (lentis)* 'lencse'. — *Cicrius, Cicereius, Cicero, Ciceronius*; a *Cicero* cognomen szembetűnő összefüggése gentiliciumokkal, épen úgy mint *Lento, Lentu-*

lus cognomeneké, etruszk hátteret árul el, s arra mutatnak az alakváltozatok is; vö. *cicer* 'Kichererbse'. — *Pisius*, *Pisenus*, *Pisenius*, *Piso*, *Pisonius* stb.; az alakváltozatok jórésze s a *Pisae* városnévvel való egybehangzás etruszk eredet mellett szól; vö. *pisum* 'Erbse' (gör. πισον és πίσον; a román fejlődés *pisum*-nak felel meg, az összefüggés kedvéért tehát az etruszkban *i* helyett *z*-t kellene feltennünk, mely a latin *pisum*-ot mégis érintetlenül hagyta volna; ez nagyon kétséges). — *Allius*, *Allienus*, *Alienus* | *Alina*, *Alennius*, *Alenius*, *Allenius*; a változatok utóbbi csoportjához etruszk *alnial*, a -n- elem mindegyikben etruszkos, etruszk *alu*, *aluni* mellett van *Aloni* (gen.) is; vö. *alum*, *alium*, *allium* 'fokhagyma'. — *Caepius*, *Caepio*, *Caepionius* stb.; a *Caepio* cognomennek gentiliicumként való gyakori használata etruszkos; vö. *caepa* 'hagyma' (az *ae* a gör. κάπια σκόροδα alapján várható *e* helyett, továbbá a Cicerótól a *Caepio* névben jelzett hehezetes ejtés etruszk közvetítésre vall, s így a köznév is görögből származó etruszk-latin kölcsönzó lehet). — *Porreca*, *Porrus*, az előbbi gentiliicum, az utóbbi cognomen; SCHULZE az etruszkos nevek között sorolja fel őket; vö. *porrum*, *porrus* 'hagyma' (ehető hagymák előfordulása ebben az összefüggésben nem lephet meg; l. róluk HEHN, Kulturpflanzen u. Haustierte⁶ 189 kk.). — *Baccius*; SCHULZE *Paccius* változatának tartja; vö. *bāca*, *bacca* 'bogyó'. — *Acinia* (fem.), *Acinatus*; etruszk *axnei*, amely mellett egészen etruszkos személynév *Accenna*; vö. *acinus*, *acinum*, *acina* 'bogyó'. — *Cornius*, *Cornuius*, *Cornuinus*; a magyarázatlan képzőjű *Cornelius* is bizonyára, mint régen hitték, innen származik; vö. *cornus* (*corni*) és *cornus* (*cornus*) 'som, Kornelkirsche' (a töváltózásnak pontosan megfelelő alakváltozatok bizonyító erejűeknek látszanak). — *Malius*, *Mallius*, *Malin(ius)*, *Malo* stb.; etruszk *maalnaš*; talán vö. *mālum* 'alma'.

A sorozat további böngészéssel bizonyára még szaporítható volna, bár a gabonafélék és hüvelyes vetemények máris majdnem teljes számmal képviselve vannak. A búza hiánya ebben a feltehető legrégebb rétegben nem meglepő: latin neve (*triticum* 'Dreschetreide' <: *tero*) is aránylag későn alkotott szó, a *far* és *puls* előfordulása bőven helyettesíti. Ez a viszonylagos teljesség nem engedi meg azt, hogy a latin anyagot hallgatással mellőzzük, bár a bizonytalanság forrására — a megfejtetlen etruszk nyelvből való kölcsönzés lehetőségére — mindenütt rá kellett mutatnunk. Magam is meglepődtem, hogy az ily szempontból eddig figyelembe vett pár név (*Fabius*, *Granius*, *Caepio*, *Cicero*, *Lentulus*, *Piso*) ezzé a sorozattá egészíthető ki.

Az idősb PLINIUS az ilyenfajta gentiliicumokat és család-cognomeneket az illető család földművesteljesítményeiből magyarázgatta (Nat. hist. XVIII. 3, 3, 10): „cognomina

etiam prima inde *Fabiorum, Lentulorum, Ciceronum* ut quisque aliquod optime genus sereret“. Ez természetesen pusztá találgatás.

Újabban gondoltak egyes genseknek növényektől való leszármazására is, őslatin totemizmus feltevésének keretében. Ilyen feltevést az eddig ismeretes meglehetősen csekély anyagra támaszkodva a tudomány megvitatott, de kénytelen volt általában tagadó álláspontra helyezkedni vele szemben (vö. H. J. ROSE, *Primitive culture in Italy* 174 kk.). A magyar 'mag' jelentésű nevek, mint látni fogjuk, szintén nem jelentenek szükségképpen totemizmust, bár a totemizmus műveltségi fokának megfelelnek. A magyar és a felsorolt latin nevek között azonban kétségtelenül fennáll az a különbség, hogy ez utóbbiak nem egyéni nevek, hanem egy-egy gensnek vagy közös cognomenű családnak közös növényi vonatkozására utalnak. *Avena* mint etruszkos alakú gentilicium volt használatban. A latinos gentiliciumok legkönnyebben mint -io- képzős patronymikonok foghatók fel. *Tullius* <: *Tullus* a. m. 'Tulli filius'. E szerint a *Grānius* és *Fābius* gentiliciumokból **Grānum* 'Mag' és **Fāba* 'Bab' egyéni nevekre következtethetnénk, amelyek pontosan megfelelnek a magyar *Mog* és *Bob* személyneveknek, de a latinban nem igazolhatók. Az -ōn-, -iōn- képzős cognomenek egy része ugyanilyen értékű etruszk gentiliciumok helyén állhat. E suffixumok egyébként a latinban ú. n. csúfnév-képzők, eredetileg kétségtelenül csak egyenítő értelemben. Ugyanilyen értelme lehet az -ulus kicsinyítő képzőnek is. *Fabullus, Lentulus* mellé állítható a képző szempontjából *Arpád, Buzád*. A képzőtlen magyar személynevek fokán áll talán *Porrus*. Vö. még a növényi vonatkozásokon kívül eső körből *Scipio* = *scipio*: magyar *Both* 'bot'; előfordul *Baculus* (<: *baculum*) cognomen, vagy helyesebben agnomen is (SCHULZE 304); az első *Scipio* a hagyomány szerint mintegy atyja öregségének botja volt, *bacillum senectae* (SCHULZE 503).

Az előbb csoportba foglalt latin gentiliciumok és cognomenek gabonafélékkel és hüvelyes-magokkal, ehető hagymákkal és gyümölcsökkel való összefüggése egyszerű alaktani megfigyeléssel állapítható meg, s általában támogatható más nyelvek területéről vett példákkal. A latinista, aki az etruszk műveltség elterjedése előtti őslatin névadás nyomait kutatja, itt elsősorban a magyar analógiára hivatkozhatik, de ennek a segítségével is egyelőre, úgy látszik, csak valószínű feltevések juthat el. A magyarság ily módon ősi és teljesen világos 'mag' jelentésű neveivel Európában egy elterjedt „népgondolat“ klasszikusának bizonyul. Valóban ritka — ha nem egyedül álló — dolog ez. Nyelvi alapunk van így arra, hogy magyar és európai folklóregegyezéseknek egy egészen nyilvánvaló esetében a közös szellemi tulajdon magyar tanúságait tekintsük a legeredetibb szövegűeknek a nélkül, hogy bár-

melyik irányban okvetlenül kölcsönzésre vagy függésre kellene gondolnunk. A magyar példák alkotják ezidőszerint azt a legrégebb történetileg igazolható anyagot, amelynek egyértelműsége minden kétségen felül áll, s amely a legegyszerűsebb kifejezési formája a 'mag = gyermek' azonosításnak.

Pár szót kell még szólnom annak a gondolkodásnak teljes megértetésére, amelyből ez az azonosítás fakad.

A régi magyar 'mag' jelentésű nevek nemcsak azt az alapfelfogást árulják el világosan, hogy a gyermek mag, hanem arról is kétségtelen tanuságot tesznek, hogy a „mag“-ot ebben a vonatkozásban nem szabad egyszerűen 'magzat, embermag' értelemben felfogni, mintha pusztán a 'puer' jelentésű régi magyar személynevek szinonimjaival volna itt dolgunk (l. ezekről PAIS i. h., R. NAGY: MNY. XXII, 213). Különböző gabona- és takarmányfélék, bogyók és más termések alakjában az elvontabb „mag“ személyneveinkben egészen konkrét alakot ölt. Az így kifejezésre jutó felfogás pontosabb megfogalmazásban az, hogy az újszülött hol ezzel, hol meg azzal a maggal, bogyóval azonos. Magyaráztatul az evés útján való megtermékenyülés primitív gondolata szolgál.

Ebből a gondolatból FRAZER a totemizmusról szóló nagy munkájában (Totemism and exogamy I, 157 kk.) a totemizmust általában levezethetőnek tartja. Megjegyzi, hogy a SPENCERTŐL és GILLENTŐL felsorolt 201 ausztráliai totem közül 169 vagy 170 olyan van, amelyet esznek. Az újszülött személyében az az állat vagy növény jön világra, amelyet anyja megevett, s az lesz a totemévé is. FRAZER itt valóban a primitív gondolkodás alapján áll, ha a totemizmus eredetéről szóló nézetét nem tehetjük is magunkévá. Kétségtelen, hogy az evés útján való megtermékenyülés gondolata a totemizmussal együtt előfordul, megfér mellette egy műveltségi fokon.

North Queensland bennszülöttei azt, hogy egy asszony férfitől ételt fogad el, nemcsak házassági szertartásnak fogják fel, hanem a megtermékenyülés ható okának (FRAZER i. h. 577). Ez az adat teljesen megmagyaráz ismeretes ősrégi házasságkötési szokásokat, pl. a római confarreatio-t, a vőlegény és menyasszony közös darafogyasztását,¹ vagy a menyasszony almaevését a nászszobába való belépése előtt, amit Athénben állítólag Solon tett törvénné (PLUT., Rom. Quaest. 65, ROSE jegyzetével).

Két példát részletesebben közlök annak bizonyítására, hogy ilyen esetekben bizonyos műveltségi fokon különös fontossága van a magvas eledelnek (ilyen a gabonadara s az

¹ Vö. a *Farrus*, *Halicus*, *Pulto*, *Pollio*, *Libo* neveket, továbbá a német *Mehl* családnevet összetételeivel (*Erbsmehl* stb.) s a többi ételt jelentő német családnevekkel (*Hirsebrod*, *Roggenbrod* stb.) egyetemben (HEINTZE—CASCORBI 51).

alma is), és hogy hasonló szokás különböző népeknél nemcsak menyegző alkalmából, hanem megtermékenyülés céljából is általában dívik. Az egyik példa a szent cselekmény, a másik a házi kuruzslás fokán mutatja be a megtermékenyítésnek ezt a módját. — FROBENIUS afrikai földművelőknél figyelte meg a következő szokást (Paideuma 117), melynek a célja a totemizmus gondolkörétől független. Azt akarják, hogy az elhunyt nagyapa dédunokájában újra megszülessék. Az elhunyt koponyája előtt mondanak el visszahívó imádságot, s friss vetőmagot szórnak reá. A visszatérő nagyapa anyjával kismel fiatal asszonyok ajakával kell a magokból venni és le kell nyelni. Ez rendszerint valamelyik unoka mennyegzője alkalmával történik, de a cselekmény különös céljánál fogva nem függ össze szükségszerűen minden házasságkötéssel. — A Kin Ping Meh c. kínai regény, melynek első nyomtatott példánya 1695-ből való, cselekménye pedig a XII. század elején játszódik, régi házastársak enyelgését írja le (FRANZ KUHN fordítása 246. l.): „Jetzt steckte sie ihm einen jungen noch behaarten Lotuskern in den Mund. »Prr! Das Zeug schmeckt aber bitter und bleibt einem vor Borsten im Halse stecken!« sagte er und verzog die Miene. »Du! was dir deine liebende Frau reicht, musst du essen! Es bedeutet Glück!« Und sie liess einen frischen Nusskern folgen. Er verstand, was sie meinte. Keine seiner fünf Frauen hatte ihm bisher Nachkommen geschenkt!“ Hozzáteszem még, hogy itt biztosan nem aphrodisiacumról van szó. Bővebb magyarázat felesleges. — FROBENIUS kiemeli az afrikai földművesek cselekményeinek mélyen vallásos jellegét. A háttérben az Anyaföld szándékainak áhitatos szolgálata áll. Itt is idézhetnők azt az athéni halotti beszédet, amelyet állítólag a szép Aspasia mondott el Sokratesnek: „Mert nem a föld utánozza termékenységének folyamatával a nőt, hanem a nő a földet.“ (PLATON, Menexenos 238.) A Kin Ping Meh jeleneténél viszont joggal beszélhetünk felvilágosult raffineriáról, amely a férj közbeiktatásával a naiv hit tisztaságát megzavarta.

A régi magyarságnak a magot jelentő személynevekkel egykorú termékenységi szokásairól nem tudunk. Nincs olyan feljegyzésünk, amely leírná, hogy a magyar asszonyok a gyermekáldás biztosabb előidézésére a földtermette magvakhoz folyamodtak volna az anyaságra való várakozás idejében. A nevekben szereplő magok sokféleségéből ugyanis inkább ilyenfajta „orvoslásra“ következtethetünk, mint megállapodott házasságkötési szokásra.¹ A gyermek azután azt a nevet kapta, amelyik magtól született, vagy pusztán csak azt a nevet, hogy 'Magocska'. Az asszonyok tudták, hogy a z hasz-

¹ Figyelmet érdemelnek ebben az összefüggésben a gombát jelentő régi magyar nevek is: *Sumurcuc* 'Szömörccsök'; *Cheperka* 'Csiperke' és *Gilvad* 'Gilvácska', anya és leánya (vö. PAIS: MNy. XVIII, 95).

nált. E felfogás megfelel a honfoglalás előtt s azután is még jó ideig a magyarság műveltségi fokának. Megfelel primitívebb s egyúttal zavartalanabban a természethez kapcsolódó jellegével annak a foknak is, amelyre a 'mag' jelentésű magyar nevek a 'gyermek = mag' gondolatnak többi, közvetett kifejezési formáival szemben klasszikus tanuságul szolgálnak. S mégsem olyan természetű ez a 'pogány' felfogás, hogy a kereszténységgel össze nem férhetett volna. Sőt a növényi magtól való megtermékenyülés gondolata fennmaradhatott a keresztény névadás teljes elterjedése után is. Ennek bizonyítéka lehet az ismeretes *zabi gyerek* kifejezés; eredetileg bizonyára a. m. 'zabtól lett gyermek' (minthogy nincsen, aki az apaságot vállalja), vö. *Zob* szn. (népszokásaink ismerői talán kiegészíthetik ezt az adatot).

Érdekes a népmese tanusága is. Erre különösen mesekutatóink figyelmét szeretném felhívni, a nélkül, hogy teljességre törekedném. Következtetésem a külföldi anyagot illetőleg BOLTE—POLÍVKA változatgyűjteményének megbízhatóságán alapulnak (Anmerk. I, 389—98).

Annak a mesének, amelyben nálunk a régi magyar *Babszem* név feléledt, tót változataiban fordul elő a megevett mag s a született gyermek azonossága. A hős ebben *borsószem*: „Hraško = Erbsenkorn, geboren, nachdem seine Mutter eine bestimmte Erbse genossen, oder aus einer Erbse entsprungen“ (BOLTE—POLÍVKA I, 392). Közel esik ehhez egy rutén (tojásból kikelt borsószem), és egészen hasonló egy fehérorosz változat: „die Mutter hat eine aus dem Brunnen geschöpfte Erbse verschluckt“ (BOLTE—POLÍVKA I, 394). A változat szlávnak látszik, de talán figyelmet érdemel, hogy az egész szlávságot tekintve elég gyéren, csak a magyarság szomszédságában és a déloroszországi vándorlások útjától sem távol fordul elő.

Feltűnő továbbá, hogy a kis mesehősnek magot jelentő neveivel ezenkívül Oláhországban s a római kultúra körében találkozunk, mintha csak maradványai volnának a római 'mag' jelentésű névadásnak, alkotásai ugyanannak a latin népszellemnek, amely a *Fabius*-ok vagy *Cicero* nevért termette. Pár példa főképp BOLTE—POLÍVKA I, 391 kk. nyomán: sard. *Cicireddu* (<: lat. *cicer*; vö. *Cicero*) | tosc. *Cecino* (<: *cece* <: lat. *cicer*) 'kleine Erbse; anmutiges, liebliches Kind; Püppchen; Kindchen', tehát becéző nyelven a gyermek = 'borsószem', mégpedig éppen a régi Etruria területén, ahol a toscanai népdal az etruszk Jupiternek *Tinia* nevét is fenntartotta | délitáiai görög (? „aus Roccaforte“) *Tridicino* (<: lat. *triticum* 'búza') | fr. *Grain-de-millet*, *Grain-de-mil* és port. *Grão-de-milho* (<: lat. *granum* + lat. *milium* 'köles'; vö. *Milionius*, *Milo*). Ebbe a körbe tartozik az újjörög Μισοραβίδης (HAHN 55. sz. Euboia, KRETSCHMER 14. sz. Lesbos szigetéről) a. m.

'Halberbschen'. Mind itáliai (BOLTKE—POLÍVKA I, 391), mind egy szmirnai görög változatban (HAHN 56. sz.) előfordul, hogy egy fazék vagy kosár babszem gyerekekké lesz. A megmaradt babszem-gyerek neve az utóbbiban mégis 'Borszem'; vö. fr. *Peperet* („aus Languedoc“), egy római epigramma e sorával: *piperis exigui formam vix corpore complēs* (Anth. Lat. I, 209 p. 151 RIESE) s a *Piperacius*, újfr. *Pébrac*, *Pibrac* (SCHULZE 22. l.), ném. *Pfefferkorn* stb. tulajdonnevekkel együtt.¹

A bors esetében a magtól való származás gondolatát teljesen háttérbe szorította az apróság. Az albánoknál 'Dió', az erdélyi örményeknél 'Mogyoró' a kis hős neve. Nálunk *Babszem Jankó* szerepel GAALNÁL (III, 81) és ARANY LÁSZLÓNÁL (183); *Borszem Jankó* BERZE NAGYNÁL (MNépkGyűjt. IX, 294), *Hüvej-pici* IPOLYNÁL (uo. XIII, 19). A legutoljára említett névnek egyedüli uralma a változatokban rendkívül gazdag germán és észak európai területen (*Daumesdick*, *Daumerling* GRIMMÉKNÉL; vö. a fr. *Poucet* is) erősen kidomborítja a 'mag' jelentésű nevek gyökerességét Déle Európában, és onnan jövő hatásoktól függetlenül északkeleti szomszédságunkban. Mi nem közvetíthettünk, nálunk „Borsószem“ tudtommal nincs. Déle Európában eleven változatossága van a 'mag' jelentésű neveknek, ellenben az evés útján való megtermékenyülés gondolata csak a tót és fehér orosz mesében maradt meg tisztán. Olyan változatok, amelyekben a kis hős babszemből, de nem lenyelt babszemből lett — s ilyen nálunk is akad² — nem bizonyító erejűek.

Magyar mesében a l m á t ó l való megtermékenyülés fordul elő, igaz, hogy nem evés útján való: gyermekre vágyó királynénak félalmára kell ülnie, s a magtól leánya születik (IPOLYI i. h. 132). A motivum ősi pogány-magyar elemekkel áll összefüggésben (csodafa és madárlábon forgó vár, l. SOLYMOSSY SÁNDOR: Ethnogr. 1922 : 38 kk., 1929 : 133 kk.). Az almát, mint a gyermekáldással oksági kapcsolatban álló magvas gyümölcsöt, fejtegetéseim során már két ízben említenem kellett. Leánykérő, szerelemre hívó szerepe az irodalomban jól

¹ Magot és növényi eledelt jelentő német, szláv, francia és olasz családneveket közöl POTT, *Die Personennamen* (1859.) 677 kk. is. Ezek között: fr. *Froment* (<: lat. *frumentum* 'gabona'); *Baptist le Grain*; *de la Porree*, olasz *Porri* (<: lat. *porrus*, vö. *Porrus*). Szláv és német 'gomba' jelentésű neveket is említ.

² Egy palóc mesére (Ethnogr. I, 255) ALFÖLDI ANDRÁS figyelmeztet. Ugyancsak az ő utalása vezetett nyomára egy *Ječminek* 'Árpácska' nevű morva mesehősnek, aki Olmütz vidékéről való újabb néphagyományból ismeretes. Száműzött királyné fia, a jobbágyság védője; II. Józseffel is azonosítják. Nevét onnan magyarázzák, hogy üldözött anyja árpaföldön hozta a világra, vagy abból a szólásmondásból, hogy 'úgy eltűnt, mint az árpaszem' *ztratil se jak ječminek* (l. HOUDEK, *Az Osztrák-magyar Monarchia írásban és képen* XIV, 256 kk.). A hozzá fűzött mitológiai feltevések miatt szlavistáink figyelmébe ajánlom.

ismert. Ott, ahol ez nem klasszikus reminiscencia, élő népszokásnak felel meg, s egyszerű magyarázata az a primitív gondolat, amelyet eléggé kifejtettem: előbb eszköze volt, aztán jelképe lett a megtermékenyülésnek. Erre vonatkozó régibb és újabb, főképen görög és délszláv adatok nagy számát szépen összeállítja LAJTI ISTVÁN (A Hesperisek almái: EPhilKözl. 1922—3.), bár a szokást magát egészen hibásan magyarázza (szerinte az alma illatával gonosz szellemeket hárít el). LAJTI megállapítja, hogy a török hódítók a leigázott délszlávoktól tanulják el és hozzák be Magyarországra a XVIII. század elején a szerelmi almát. Felhozza SALAMON FERENC nyomán (Magyarország a török hódítás korában 280) azt az egykorú tudósítást, amely szerint, ha férjtelen keresztény nő töröktől almát fogadott el, s ez be tudta bizonyítani, a nőt neki ítélték. Hogy a hódító törökség ezt a szokást valóban a délszlávoktól tanulta-e el, nincs módomban eldönteni, de nem tartom valószínűtlennek. S az a megállapítás is helyes lehet, hogy ha volt is nálunk régebben ezzel rokon szokás, a törökök a menyegzői szertartás egy nemeként újra meghonosították. Így a „török divatú“ lakodalmi almát, amelyet Szabadkán 1781-ben eltiltanak, de állítólag ma is szokásban van (LAJTI 93. j.), szintén csak távolabbi például idézhetem.

Hogy az alma nálunk a jelzett szerepet játszhatta, arra régibb időkbeli csupán nyelvi tanúságaink vannak. A magyar *alma* „török jövevényszavaink legrégibb rétegébe tartozik, valószínűleg bolgár-török“ (EtSz.). Az *Almádi*, *Almád*, *Almágy* helynevek épügy visszavezethetők hasonló hangzású személynevekre, az **Alma* személynév becéző alakjaira (vö. *Som*, *Somod*, *Somogy*), mint ahogy *Arpád* < *Arpádi* <: *Arpa* személynév az EtSz. habozása ellenére is biztosan összetartozik az *Arpád* helynévvel. Hiszen pogánykori személyneveinkről kevés adatunk van ahhoz, hogy gyakoriságukat előfordulásuk számából megítélhessük; az itt felfejtett pogány-magyar személynév-alkotó elv pedig aránylag igen erősnek mutatkozik. A fejedelmi családon kívül is születhettek kis *Arpád*-ok, azaz 'árpa-gyerekek', akik közül egynéhánynak az emlékét csupán az *Arpád* nevű helységek tartották fenn. S viszont **Almádi*, **Almád*, **Almágy* a. m. 'alma-gyerek' személynevek sem lehetnek ritkák, ha ilyen nevű helyek az alakoknak e szép változatosságában fordulnak elő. Népszokásaink és népmeséink kutatói talán itt is előre vihetik majd ismereteinket (almáról, almamagról).

A fejedelmi család nevei között is van egy, amely arra csábít, hogy az *alma* szóból való származtatását megkíséreljük. *Borsod* személynév mellett előfordul *-us*, *-os* becéző képzővel *Borsus*, *Borsos* (EtSz. I, 493); *Anda* becézőnév mellett volt *Andacs*, *Andocs*, *Anducs*, *Andus* (EtSz. I, 92). Az *Almucsi*, *Almus*, *Almos* 'Almos' névben MELICH JÁNOS

(MNy. X, 152) felismerte az -s becéző képzőt. Ugyane név fejtegetésével kapcsolatban a becéző képzők nagy változatoságára rámutatott NÉMETH GYULA i. m. 282 kk. Vegyük számba idézeteiből még a következő alakpárokat: *Munkád* és *Munkács*, *Munkács* és *Munkás*, *Tormás* és *Termácsu*, *Tarkacsu* és *Tarhus*. A rendkívül szabadon, játékosan képzett becéző nevek gazdag tenyészetében az anyák és dajkák nyelvalkotó szelleme működik. *Ezelő* és *Jutocsa* 'kóstolgotó, inyenc' (NÉMETH GYULA i. m. 286 kk.) igazi asszonyadta neveknek látszanak a szopás megfigyeléséből. S ha van is török népeknél külön 'férfinév', a gyermeknév szívesen megragad. Eredeti értelmének helyébe lép viselője képe, jelentését csakhamar nem kérdezik már, sőt nem is érzik.

E megfontolások alapján vetem fel — kérdés alakjában — azt a gondolatot, hogy *Almus* fejedelem neve nem jelent-e ugyanazt, más becéző képzővel, mint *Almádi*, *Almád*. Minden elképzelhető átmeneti fokra, vagy „párra“, amely az **Alma*, *Almád*, *Almás* (gyakori folyó- és hn., EtSz. I, 76) alakokat az *Almucsi*, *Almus* nevekkel összekötheti, van példa a felsoroltak között. Ha a nyelvi származtatásnak akadályja nincs (döntsék el ezt a szakemberek), Emesü álma sem áll útjában a magyarzatnak. Ennek az álomnak s benne a turulnak totemisztikus jelentőségét GOMBOCZ ZOLTÁN „Árpádkori török személyneveink“ (MNy. X—XI.) és RÓHEIM GÉZA „A kazár nagyfejedelem és a turulmonda“ (Ethnogr. 1917.) c. alapvető tanulmányai után elismeri HÓMAN BÁLINT MTört. I, 112 és NÉMETH GYULA i. m. 72 is. (Vö. Ethnographia XLI, 152.) Ha *Almus* és *Árpád* családjában következetes totemisztikus hit élt, akkor *Almus* anyjának úgy kellett tudnia, hogy fiát turul nemzette. Ebben az esetben ilyen álmot láthatott is, amint az Asklepios-hívő kígyóról álmodik, s a hívő keresztény keresztény szentekről. A totemisztikus hit következetességéhez azonban az szintén hozzátartozik, amint RÓHEIM (i. h. 13) helyesen vette észre, hogy a „genus Turul“-ból való fejedelem anyját mindig a turulmadár ejtse teherbe. *Árpád* neve a bizonyítéka annak, hogy a fejedelmi családnak nem ez volt a hite. A vallásos gondolkodás hirtelen megváltozásánál valószínűbb, hogy a totemisztikus turulmonda a fejedelemfiak születésének hivatalos verziója volt csupán, egy újabb keletű kölcsönzés előkelő török szomszédoktól, uralkodói dísz, amelyet az Árpád-család házi története a keresztény királyság idejében is megőrzött. Az *Almucsi*, *Almus* név másik etimológiai lehetősége („per sompnium fuit pronosticatum“ Anonymus) megkönnyítette fennmaradását épen az ősatya származásával összekapcsolva. A fejedelmi család asszonyai *Árpád* születésének idejében — ha szabad a név tanuságának hinnünk — a gyermekáldásban az Anyaföld termésének mását látták.

KERÉNYI KÁROLY.

A lelki jelenségek nyelvi kifejezéseinek jelentéstanához.¹

III.

A lélekfogalom fejlődésének tárgyalásakor² már utaltunk arra, hogy a vér az emberiség tudatában igen nagy szerepet játszik primitív és magasabb művelődési fokon egyaránt. Ott inkább csak azt emeltük ki, hogy mítoszok, babonák, mesék mennyiben tulajdonítanak az emberi és állati vérnek éltető erőt, s hogyan nyilvánul meg e felfogás a legkülönbözőbb nyelvekben. A vér s általában az „Organseele“ eddig tárgyalt eseteinek elemzésénél úgy találtuk, hogy a kérdéses nyelvi kifejezések pszichológiai alapját alkotó képzetszövedékben túlsúlyban vannak az emotionalis értékű primitív elemek. Viszont, hogy ezek az ősi képzetekben gyökerező kifejezések a kulturnépek nyelvében is tovább élhettek, abban nagy részük van az orvostudomány nép közé került foszlányainak is, melyek bizonyos fokig megerősítették, realizálták a primitív képzeteket az által, hogy tartalmukhoz hozzáadtak egynéhány, az illető műveltségi fok tudományos felfogásának megfelelő vonást.

A továbbiakban arról lesz szó, hogy mennyiben érvényesülnek a nyelvben azok a népi eredetű, vérkeringéssel összefüggő megfigyelések, melyeknek tényleges fiziológiai alapjuk van. Itt kivételesen nem kell olyan fontos szerepet tulajdonítanunk az orvostudomány nép közé került foszlányainak, mint az egyes szervekkel (Organseele) összefüggő kifejezések vizsgálatánál szükséges volt ezt megtennünk. Ugyanis a vérkeringésnek nagyjában pontos megfigyelésére a nyelvalkotó primitív művelődési közösségek számára is rengeteg alkalom kínálkozott. Nem a vér ma ismert kettős körforgását értjük itt vérkeringésen; ennek ismerete viszonylag nagyon későn ment át a köztudatba. A harc, a vadászat, a leölt áldozati állatok csak arra tanították meg a primitív embert, hogy a vér az életet jelenti, mert az elvérzés a halál. Ez a megfigyelés jó alap lehetett arra, hogy megadja egy képzet néhány vázlatos mozzanatát. Ilyenekhez azután könnyen és nagy számban tapadhattak irracionális, hangulati elemek, mint ahogy ez általában minden olyan esetben történni szokott, melynek az élet-halál nehezen magyarázható problémájával van kapcsolata. Ez azonban édeskeveset vihette előbbre az illető primitív művelődési közösség fiziológiai ismereteit. Hiszen a mai művelt köztudatba is csak annyi ment át a vérkeringésről, hogy a szív, mint az egyetlen számbajehető

¹ L. MNy. XXVI, 287—97, 359—65.

² MNy. XXVI, 295 kk.

erőforrás, pusztán dinamikus alapon egy csőrendszeren, az ereken át hajtja a vért. A véredények szerepe, pszichikai hatásokra való visszahatása, vérrel való telítettségének foka teljesen ismeretlen a köztudat előtt.

És érdekes, hogy épen a lelki jelenségekkel összefüggő fiziológiai tünetek azok, melyeknek annyira hű tükre a nyelv, mintha valamely modern orvos csinálta volna az idetartozó kifejezéseket pontos kísérleti eredmények alapján. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a lelki folyamat s jellemző fiziológiai kísérő jelenségének nyilvánvaló összetartozása léptenyomon adva van a közvetlen szemléletben, s adva van főképen a nyelvalkotó primitív ember számára, aki nem tesz különbséget lelki és testi jelenségek között, hanem az elpirulásban magát a szégyent, az elsápadásban magát a félelmet stb. szemelláthatóan fogja fel, nem mint egymással összefüggő, korrelatív jelenségeket, hanem mint osztatlan azonosságot, s nem mint lelki, hanem mint fiziológiai folyamatot. E folyamat pedig a róla nyert képzettel vagy képzetsorral annyira egybeesik, hogy midőn a lelki jelenség nevet kap a szemléletből nyert képzet alapján, a név s az általa jelölt lelki folyamat kapcsolata majdnem olyan közvetlen s természetes lesz, mint akár a jelbeszédben a tudattartalom s az azt kifejező taglejtés viszonya. Így a szó a tudattartalomnak nemcsak hordozója, hanem szinte megfelelője. A mi egész nyugati kulturánk gondolkodásunkat állandó elemzésre s abstrakcióra neveli. Bennünk a szó ma már legtöbbször csak a fogalmat idézi fel még akkor is, ha ismeretes előttünk mindaz a képzetelem, melynek a szó valaha hordozója volt; csak azokat az asszociációkat kelti fel, melyeknek alapja a közvetlen tapasztalattól elvont, elemzett szkéma. Sőt bátran tovább is mehetünk. A szó legtöbbször még az így szkémává egyszerűsített tudattartalmat sem kelti fel, az általa jelölt dolgot csak „tudjuk“, de nem látjuk plasztikusan. Emlékezetünkben a szó hallatára nem az általa jelölt tudattartalom merül fel a maga határozott és homályos mozzanatokból alakuló összetettségében, csak mintegy ráismerünk arra a viszonyra, amely a kifejezés s az általa jelölt dolog között fennáll. Így számunkra már nehezen hozzáférhető a primitív lélek nyelvteremtő és nyelvformáló műhelye, mely a tudattalanul is csodálatos pontossággal appercipiált szemléletek, az elemzetlen, erősen különemű mozzanatokból összeszőtt, gazdag tartalmú s nagyon élénk szemléletességgel felidézhető képzetek világában van. A primitív ember híven, a végtelen érzékeny fényképezőgép pontosságával, legapróbb részleteikben is világosan, mint szövédékeket veszi fel a benyomásokat, s így tudattalanul is megfigyel olyan mozzanatokot, amelyek a mi tudatos, rendszerint már valamely szempont által irányított, tehát rögtön kiválasztó, absztraháló és elemző figyelmünk számára elvesznek.

Ennek az eredménye azután, hogy — mint említettük — a nyelv a tudományos megfigyelés pontosságával tükröztet olyan, lelki jelenségekkel összefüggő, fiziologiai folyamatokat is, amelyekre a modern orvostudomány is alig negyedszázada, hogy felfigyelt.

Mosso¹ alapvető kísérletei után LEHMANN,² LANGE,³ BERGER,⁴ WEBER,⁵ DE YONG⁶ foglalkoztak kísérleti alapon a lelki folyamatok fiziologiai kísérőjelenségeivel, főként a test vagy egyes testrészek térfogatváltozásával s vérrel való telítettségük fokával.

A mi szempontunkból különösen WEBER kísérletei érdekesek, mivel ezek bizonyítják legkézzelfoghatóbban azoknak a népi megfigyeléseknek pontos és igaz voltát, melyek jelentésfejlődési folyamatok kiindulópontjául szolgáltak. Egy hipnotizált bankhivatalnoknak pl. azt szuggerálta WEBER, hogy igazgatóvá léptették elő, s ennek hatása alatt a kísérleti személy karjának térfogata erősen megnövekedett (106. l.). Így beigazolódott, hogy *duzmadt, felfuvalkodott, pöffeszkedik* stb. szavainknak megfelelőleg az önérzet, büszkeség tényleges térfogatnövekedéssel és a fej, végtagok s általában a test külső részeinek vérrel való nagyfokú telítettségével jár. Viszont a félelem és a szomorúság ugyancsak WEBER kísérlete szerint a térfogatnak kisebbedését, a fentemlített testrészek vérrel való telítettségének tetemes csökkenését s az érverésnek lassubbodását idézi elő (107. l.). Ez is megfelel egyrészlől az *aggódik, töpreng, évődik, emészti magát*, másrészlől az *elhül* szavak fiziologiai tartalmának. WEBER vizsgálódásai azt is igazolják, hogy a *pironkodik, pirongat* kifejezéseknek 'szégyenkezik', illetőleg 'megszégyenít' értelemben való jelentésfejlődése helyes fiziologiai alapon ment végbe, amennyiben midőn a hipnotizált kísérleti személynak szégyent szuggerált, fülének térfogata megnövekedett, erős elpirulás kíséretében (108. l.).

A helyett, hogy a példák számát tovább szaporítanám, egy ilyen reális fiziologiai alapon keletkezett jelentésváltozás történetét állítom össze.

MUNKÁCSI (KSz. XVIII, 1) közli a *bü* 'moeror' szavunk valószerű török megfelelőit. Szerinte a szó eredeti jelentése a törökségben 'dampf, dunst, wolke', illetőleg 'düster, finster', tehát a 'moeror' jelentés olyanféle jelentésváltozás eredménye, mint a magyar *komor* szóé (vö., hogy MUNKÁCSI i. h. szerint a magyar *komor* ~ zürjén *kimör* 'Wolke'). NÉMETH GYULA (NyK. XLVII, 79) viszont a türk *buñ* 'peine, douleur, chag-

¹ Die Furcht, Leipzig, 1889. — ² Die körperlichen Aeusserungen psychischer Zustände. Leipzig, 1899. — ³ Die Gemütsbewegungen. Würzburg, 1910. — ⁴ Über die körperlichen Aeusserungen psych. Zustände. Jena, 1904. — ⁵ Der Einfluss psychischer Vorgänge auf den Körper. Berlin, 1910. — ⁶ Die Hauptgesetze einiger wichtiger körperlicher Erscheinungen bei psychischem Geschehen: Zeitschr. f. d. ges. Neurol. u. Psych. 1921. Bd. 69.

rin, souci; travail', csagataj *muη* 'mühe, leiden, sorge, kummer, trauer' szavakkal egyeztetni a magyar *bü* szót. Az eredeti jelentés tehát mind az *m*, mind a *b* kezdetű szónál 'munka, fáradság' lehetett. Jelentésánilag egyaránt kifogástalan mind a két vélemény. A nélkül, hogy vitatnók egyik vagy másik álláspont helyességét vagy helytelenségét, megkíséreljük felsorakoztatni azt a pár adatot, amely megvilágítja e szó jelentésfejlődését a magyar nyelvtörténet folyamán.

Előre kell bocsátanunk, hogy a *bü*, *bús*, *búsul*, *búsít* szavak jelentésfejlődésében bizonyos kettősség mutatkozik. A *bü* és *-s* nomen possessoris képzős származéka, a *bús* az ÓMS.-tól kezdve csak lelki jelentésben fordul elő, s hangalak és jelentés szempontjából megfelelhet a MUNKÁCSI, illetőleg NÉMETH GYULA feltételezte török eredetinek. A *búsul* és *búsít* alakok azonban egészen más fejlődést mutatnak. Szinte azt a látszatot keltik, hogy talán nem is a *bü* tő származékai. A szintelen városi, ú. n. irodalmi nyelvet beszélő ember a *bü* szónak és származékainak csak a 'moeror' jelentését ismeri. TOLNAI VILMOS már egy negyedszázaddal ezelőtt kimutatta (MNy. I, 38), hogy e mellett még sok jelentésük lehet, mégpedig 'haragos, bosszús, fölgerjedt, bösz, ádáz, viharos, háborgó, borzalmas, súlyos, csüggedt, megrémült', mindezek azonban megegyeznek abban, hogy csak lelkiállapotra vonatkoznak. CSAPODI ISTVÁN egy lépéssel tovább ment, s kevéssel ezután (MNy. I, 133) közölt két adatot Páriz Pápai Pax Corporis-ából, ahol a *búsul*, illetőleg *búsít* szavak konkrét jelentésben fordulnak elő: „Vagyon ez a' vérnek nagy bőségtől, mely akkor, mint a *busúltt bor* a' hordóból kiüti magát az érből“ (76. l.) | „Valami a' vért vagy hevefen fel-forralztván, vagy hideggel igen meg fzorítván *meg-búfittya*“ (112. l.). — Nyilvánvaló, hogy a *búsult bor* a. m. 'erjedt, felforrt bor', s a *meg-búsít* a. m. 'megsűrűsít'. A Pax Corporis-ban még igen sok adatot találtam a *búsul*, *búsít* szavaknak 'megsűrűsödik; megsűrűsít' jelentésére: „... jó öreg köppölyt tsak úgy fzarazon vagdalás nélkül a' jobb vékonyára vefenek, az a' fel-felé fiető *busúltt vért* igen tartóztattya“ (70. l.) | „... ha mindjárt fzorítani kezdgyük, a' *meg-busúltt forró vér* hirtelen megtolyulván, valahol valamelly érnek megfzakafztásával kiüti magát“ (70) | „... mind a nagy hévségtől felforrván a' vér és megritkulván, mely miatt utat keres, a' hol valamelly ér-fzakafztással ki-ülfe magát: mind az erős hidegtől, ben fzorulván és *meg busulván a' vér*, ugyis kifurja magát“ (118) | stb. — Páriz Pápai természetesen ismeri és használja a *búsít*, *búsul* szót néha 'szomorkodik' vagy gyakrabban 'haragszik', tehát lelki jelentésben is. — Van még egy adatunk a *búsul* szó konkrét jelentésére, ennek értelme azonban nem világos. „Az Azzonjallatnak Madraÿat awagÿ mehet sok kwlömb „Az Azzonjallatnak Madraÿat awagÿ mehet sok kwlömb fele betegségek bantÿak, . . . *busulasa*, faÿdalma,

meddwsége“ — olvassuk egy XVI. századi orvosságos könyvből (közli GULYÁS KÁROLY: MNy. IX, 375).

Azt a jelentésváltozást, amelyen a *búsul*, *búsít* szó keresztlment, nem fogalmazhatnám meg világosabban, mint ha idézem ugyancsak a Pax Corporis-nak néhány mondatát, amely szemléletesen világítja meg e jelentésváltozás fiziologiai és pszichologiai alapjait. Páriz Pápai annak a közismert fiziologiai ténynek ad kifejezést, hogy az izgatott, haragos lelkiállapot befolyásolja a vérkeringést, vértolulást támaszt: „... az éltető és elevenítő ípiritusokat fogyattják, vagy pedig azonokat a' szűben megfojttják: minémű a' hofzízú ideig való alatlan-ság, izmorúság, bufúlás, bufúlás, nagy félelem, fájdalom, hofzízú Hidegtelelés, éhég, stb.“ (130. l.) | „Bútól, bánattól, haragtól magát igen ójja; mert ez mindenik a' gyomrot erőtleníti, és az eméztéft gátolván, a' nedvvelséget keferiti, az vért sűríti, nyálasittja“ (152. l.) | „... harag, félelem — mellek a' vért sűrítik, égetik, és fokképen felzavarják“ (197. l.) | „a' Szomor-kodásban 's a többiben restebben járván a' vér, megtébolyodik a' Szívben“ (329. l.). — E jelentésváltozásnál is az tör-tént tehát, ami a lelki állapot nevéül a kísérő testi jelenség nevéül alkalmazták. — Hogy a harag testi megnyilvánulásának a vér megsűrűsödését tartják, más íróból is igazolhatjuk. Comenius Januájában írja pl.: „A lép ismét kiveri a komor kedvet szerző fekete sűrű vért“ (51. l.). Hasonló természetű, amit Szabó Dávid mond a MVir.-ban: „... búban sinlödöm, fonnyadok ... magamat keserűséggel forvalztom ... rekedez testemben el-tévedett vérem ... már vérembe ütött, fzállott a' izmorúság ...“ (75. l.). Arany Jóka ördögéből meg erre hivatkozhatunk: „Így kiáltott Jóká, de bizony vesz-tére, Nyomban összeröfönt Judit asszony vére.“

Mindezek alapján, úgy vélem, nyugodtan kimondhatjuk, hogy a *búsul*, *búsít* eredeti jelentése 'megsűrűsödik, megsűrűsít', s a *megbúsul* ('megsűrűsödik') a vére kapcsolatból vált ki a *megbúsul* 1) 'megharagszik', 2) 'megszomorodik' jelentés.

LOVAS RÓZSA.

Savanyú.

1. A *savanyú* szót nyelvünk finnugor eredetű szavaihoz szokás sorolni, s az néhány más szóval együtt — aminő elsősorban a *sovány* — az alapnyelvi *š* hangok fejlődésére nyomos bizonyíték gyanánt szerepel.

A szócsalád a NyH.⁷ 27 szerint a következő: [m.] *savanyú* (vö. *savó*) ~ osztj. *šóu* 'megsavanyodik'; *šóua*-, *ššóu* 'mal-' 'savanyít' | vog. *šēβ*, *sāβ*- 'megsavanyodik'; *sāβl*- 'savanyít' | zürj. *šom*, *šem* 'savanyú, savanyúság'; *nán*-š. 'élesztő'; *šomes*

'dagasztó teknő' | votj. *šumes* 'ua.' | cser. *šapō, šopo* | md. M. *šap'ama*, E. *tšap'amo* || f. *happame-* || lp. S. [Friis] *šipare-* 'összefut (a tej)'

A magyar szóban SZINNYEI *-ny* (< fgr. *-*n*) + *-ó* (< fgr. *-*k ~ γ*) denominalis névszóképzőket vesz fel (i. m. 95, 97). Ilyenformán tehát nem fogadja el BUDENZ nézetét, aki a m. *savanyú -ny*-jét egy megelőző *-m*-ből magyarázta, s ezt az *-m*-et a főntebb idézett finn-mordvin alakokban feltűnő *-m* képzővel azonosította (MUSz.).

A fenti egyeztetéshez képest lényegesen új felfogást képvisel Y. H. TOIVONEN (FUF. XX, 136 kk.). Elsősorban különválasztja az ugor nyelvi alakokat, amelyek szerinte alapnyelvi *řš*-re (tehát nem *š*-re) mennek vissza, a finn-permi alakoktól. A két (t. i. az ugor és a finn-permi) alakcsoport összetartozása a szóközépi mássalhangzók miatt kétséges; ha azonban a két szócsoport összefüggése elfogadható volna is, fgr. alapnyelvi szókezdő *řš*-ből kell szerinte kiindulnunk.

Ellene mond a magyar *savanyú* finnugor egyeztetéseinek az a tény, hogy az első biztos adat a szóra csak 1470-ből (NémetújváG.) való. Ez a körülmény pedig annyival is szembe-
szökőbb, minthogy a szónak — a jelentése alapján — a helynévadásban: források, kutak neveiben fontos szerepe lehetne, amikor pl. a *keserű* és az *édes* szavunkra elég korai adataink vannak: 1138/1329: *Keseru* EtSz. I, 1479; 1211: *Quesereu* OklSz. | 1138/1329: *Edus*; 1290/1536; *ydesuyz*, stb. EtSz. I, 1479.

Ép ilyen feltűnő jelenség, hogy a mai hely-, illetőleg víz-nevekben, amennyiben t. i. azok népi eredetűek, a *savanyú* szó nem fordul elő. Az 1892. évi Hnt. idézte két *Savanyúkút* helynév (Sopron és Temes megye) egészen újkeletű, már LIPSZKYIG sem követhető elnevezés.¹ A nyelvjárastanulmányok határnévgyűjteményeiben, ahol természetszerűleg rendkívül sok forrás- és kútnévvel találkozunk, egyetlen *Savanyúkút* nem található. A *savanyúvíz* kapcsolatra is csak egyetlen 'népi' adat van, Balatonfüred-fürdőről NyF. XL, 34.

Ha feltesszük, hogy a *savanyú* szó nyelvünkben aránylag ilyen késői (XV. századi) eredetű is, kétségtelenül kell a régebbi nyelvben is valamely szót találjunk ugyanilyen 'sauer' jelentéssel.

2. A legmegfelelőbb úton talán akkor keressük e kérdésre a feleletet, ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy Árpád- és Anjou-kori helyneveink egy részében bizonyára kellett utalásnak lenni források, kutak *savanyú íze* re. A következőkben két helynévre vonatkozólag is megkíséreljük ennek a kimutatását; ezek a *Borkút* és a *Sóskút*.

A) Egyes kutak, források íze bizonyos fokig hasonlít a

¹ A sopronmegyei *Savanyúkút* = *Sauerbrunn* helynévre l. SCHWARTZ E.: MNy. XXIII, 226.

393-4

bor savanykás ízéhez. A *borkút*, *borvíz* elnevezések kétségtelenül ezen a hasonlófélegon alapulnak (vö. MELICH JÁNOS: MNy. V, 42, VIII, 336; Nyr. XLI, 461, EtSz. I, 473; PAIS DEZSŐ: MNy. VIII, 313—4; BOD KÁROLY: MNy. IX, 144; másképp KARÁCSONYI JÁNOS: MNy. IV, 354 és BONKÁLÓ SÁNDOR: Nyr. XLI, 423).

A *Borkút* víznév pedig régi keletű: 1244/1271: In quodam fonte qui dicitur in uulgari *burcuth* | 1254: In quodam fonte qui dicitur in uulgari *burcut* | 1261: Ad puteum *Burcut* (OkI Sz.) | 1332: vineam . . . *Burkuth* (AnjouOkm. II, 581) | más 1332: Vineam ipsorum *Burkuth*¹ vocatam (uo. II, 616) | 1335: Vineam *Burkuth* (uo. III, 176). Helynévként is előfordul: 1401: *Boorkwth* Szepes megyében (CSÁNKI I, 260).

ORTVAY megállapítása szerint ma is van két *Borkút* víznévünk, Máramaros és Szolnok-Doboka megyében. Néhány adatot meg a határnévközlésekben találunk. Érdekes, hogy e példák nagyrésze (hat *Borkút*) Háromszék megyéből való (idézi BOGÁTS DÉNES, Háromszéki hn.-ek, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemz. Múz. 1929-ben megjelent Emlékkönyvében); ezenkívül csupán három adatunk van a névre: Gyöngyöspatáról (MNy. XXV, 70), a pápavidéki Somlyóvásárhelyről (NyF. XXXIV, 176) és a Bakonyból (Nyr. XXVI, 47).

B) Ismeretes azonban az is, hogy a savanyú források, noha főképen a bennük levő széndioxidtól nyerik jellegzetes savanyú ízüket,² nagy mennyiségben tartalmaznak oldott állapotban levő ásványi anyagokat, elsősorban különböző sókat is. S ez az utóbbi tulajdonságuk az előzőnél fontosabbnak mutatkozik, gyakran a tudományosan műveltek előtt is. ORBÁN BALÁZS, Székelyföld III, 68 ezt írja: „. . . vegybontás szerint a természetes ásványvizek alkatrészeik tekintetéből két nagy osztályra szakadnak, ugymint: a) lúgsós és b) konyhasós vizekre.“ E felosztás tehát a savanyú vizek helyét nem jelöli meg; mégis az V. kötet tartalommutatója minden ásványvízforrást „Savanyúforrások“ gyűjtőim alatt sorol fel. — Egy XVIII. századi (angoltól fordított) német orvosságos könyv (Neues verbessertes Dispensatorium oder Arzneibuch Bd. I—II. Hamburg, 1768.) „*aquae acidulae*“, vagyis 'savanyú vizek' néven ismer általában minden forrásvizet, amely a benne feloldott ásványi anyagok folytán purgációra használatos (I, 161). Ezeknek azután két csoportját különbözteti meg: 1) Az erősebb hatásúak alkalikus anyagokat („alkalinische Erde“) tartalmaznak. 2) A gyengébb hatásúakról ez áll: „Diese kommen alle darin überein, dass selbige mit einem *Mittelsalze* angefüllt sind, welches selbige auf ihren Durchgängen losgewaschen und mit sich vereinigen.“

¹ Az OkI Sz. így idézi: *Burkuth*.

² L. WILLI ULE, Physiogeographie des Süßwassers. Grundwasser, Quellen, Flüsse, Seen. Leipzig, 1925. 35.

Dieses wird nicht allein durch den Geschmack [még mindig „*aquae acidulae*“-ről van szó!], sondern auch nach der Abdampfung, wo es in beträchtlicher Menge übrig bleibt, offenbar“ (I, 168; e csoport megfelel ORBÁN „konyhasós“ vizeinek).

Még inkább érthető, hogy a régi világnak, de a mai kor-nak is természetszerűen kevesebb ismerettel rendelkező műveletlen embere e forrásoknak általa más okra vissza nem vezethető savanyú ízét könnyen hozzákapcsolta a leülepedésnél észrevehetővé váló kisebb-nagyobb só tartalomhoz.

Ha mármost figyelembe vesszük, hogy a *Savanyúkút* hely-név csak a legújabb időben tűnt fel, sőt dűlőneveink közt máig is ismeretlen, ellenben igen régóta ismert és mai dűlő-nevek közt is elég gyakori víznév a *Sóskút*, talán nem lesz túlságosan merész a feltevés, hogy a két földrajzi névnek: *Savanyúkút*-nak és *Sóskút*-nak a jelentése — legalább is az esetek egy részében — ugyanaz volt.

A két földrajzi név összefüggésére vö. még: „E hegyhát *Sósmező* nevét attól nyerte, hogy ott vas-nátron tartalmú Timsósnak nevezett sósfürdő, közelében pedig igen kellemes ízű, ivásra használt *borviz* (*savanyúviz*) buzog fel“ (ORBÁN i. m. III, 76). — A Vas megyében levő *Sulzriegel* ~ *Sóshegy* helynév eredetét nézve SCHWARTZ ELEMÉR a következő (régí) magyarázatot fogadja el: „*Sulz* führt seinen Namen vom Sauerbrunn zu Tatzmannsdorf“, és hozzáfűzi: „Tulajdonképpen sós savanyúvizet tartalmazó kútjától kapta a helység nevét“ (MNY. XXIII, 227).

Az OklSz. *sós-kút* [fons salarius; salzbrunnen] címszó alatt a következő adatokat közli: 1252: Terram . . . *souskut* | 1270: Terra *Souskut* uocata | 1275: In uallem qui dicitur *Souskuth* | 1348: ad quendam fontem wlgariter *Soskuth* vocatum | 1366: Ad vnum puteum quem vocant *Soskuth* | 1460: *Soskuth*. — Az AnjouOkm.-ból ide csatolhatjuk még: 1330: quamdam possessionem in *Souskuth*; predictam possessionem suam in *Souskuth* existentem (II, 495) | 1346: ad quendam terram *Souskuth* appellatam (IV, 626) | 1348: ad quendam fontem vulgariter *Soskuth* vocatam (V, 214) | 1349: [possessio] *Souskuth* (V, 278). — CsÁNKI négy *Sóskút* helynevet ismer: a) 1495: *Soskwt* Pest (ma: Fehér) megye; b) 1469, 1496: *Soskwth* Vas megye; c) 1416, 1425, 1467: *Soskuth*, *Soskwth* Zemplén megye; d) 1447: *Soskwth* Temes (Torontál?) megye. LIPSZKY csupán a fehér- és vas megyei helységeket ismeri. Ugyanezeket sorolja fel az 1892. évi Hnt. is. Az 1913. évi kiadásból azonban még a következő adatokat idézhetjük: *Sóskütereputza*: Bőnyréta!ap Győr megye; *Sóskütpusza*: Karancsberény Nógrád megye; *Sósküttelek*: Nádudvar Hajdú megye; *Sóskütvölgy*: Bala Maros-Torda megye. — Ide tartozik továbbá néhány dűlőnév is: Futásfalva: *Sóskut* (ORBÁN

i. m. III, 93); Kézdkővár: *Sóskútoldal* (BOGÁTS DÉNES, i. h.); Borsósgyőr: *Szóskút* (NyF. XVII, 45); Pápa-vidék: *Szóskútra-düllő* (uo. 48); Maczonka: *Sóskút feli, ~ alja* (MNY. XXV, 72); Vámosgyörk: *Sóskút* (uo. 155).

3. Hogy a *sós* 'salzig' szónak a *Sóskút* névben valóban lehetett 'savanyú, sauer' jelentése is, annak mutatkoznak még más bizonyítékai is.

Ilyen elsősorban a latin *acetosa*, német *sauer ampfer* magyar neve, a *sóska*, továbbá a hasonló *madársóska*, *lósóska*, *sósdí* és *sós lórom* növénynevek. Kétségtelen, hogy a magyar elnevezés épen úgy, mint a latin vagy a német, a növény jellegzetes savanyú ízére¹ vonatkozott. Első előfordulása a SchIHort.-ban: 1965. sz.: *acetosa* — *sosca*, tehát majdnem egy félszázaddal korábbi *savanyú* szavunkénál (l. alább).

Ugyancsak kétségtelenül 'savanyú' a jelentése a *sós* melléknévnak a *sós tej* kifejezésben. A legrégebbi adatok: *sos tey*: colostrum (KolGl. E₂) | Colostrum, colustra — *Sos tey* (SZIKSZAI F. B.; vö. előtte: Coagulum—*Alut tey*; utána: Serum—*Sauo*) | *Sós tej*, Colostrum, Oxygala (MA.) | *Sóstéj*, Colostrum, Oxygala. Die erste Milch einer Kindbetterin, saure Milch (MA.⁴) | *Sós-téj*: Colostrum, Oxygala, Sauer-Milch (PP.). — Ma már csak a népnyelvben van nyoma (l. SzD.², Tsz., MTsz., HERMAN O., MPászt.).

Viszont nincs bizonyító értékük a 'savanyúkáposzta', illetőleg 'savanyúugorka' jelentésű *sós-káposzta* és *sós-ugorka* kifejezéseknek (OkI Sz., MTsz., NySz. stb.), amennyiben itt a savanyítás rendszeren a valóságban besózás útján történik. Bizonyos fokig hasonló a NySz. egyetlen példája a *még-sósul* ige 'acesco; sauer werden' jelentésére: „Lapos szerdek, ezt így csináljad: Végy tejet, az tikmonynak az fejerit bocásd az tejre, az székiben vess kicsiny *sót*-is; csak akkor faragd reá az nádmézet, mikor fel akarod adni, mert ha azelőtt faragod, *megsósul*“ (RADV., Szak. 189). Nyilván ugyancsak 'megsavanyodik' a jelentése a *még-sózódik* igének, amelyet a NySz. 'salsum saporem contraho; salzig werden' jelentésűnek tart. Az idézett példa t. i.: „Kenyeres étekre ideig *sót* ne vess, mert minden kenyeres éték, ha állt, *megsózódik* (RADV., Szak. 75).

Minden valószínűség szerint ide vonhatók a *sózó-körte*, *sózó-szilva* 'vad-körte, vad-szilva' kifejezések is, ahol t. i. a *sózó* igenév bizonynyal a gyümölcs fanyar, savanyú (vad) ízére vonatkozik.² A régi nyelvből csak az utóbbi kifejezés ismeretes (prunum agreste MA., wilde pflaumen

¹ Vö.: „Sóska annyi legyen, hogy megsavanyítsa az bányhúst.“ (RADV., Szak. 56: NySz.)

² Vö.: „Sózó körtvény, sózó szilva. E másod értelemben am. *savazó*, a *sav* gyóktól, minthogy ezen gyümölcsök *savanyúak*“ (CzF.).

PP., l. NySz.); a *sózó-körte* csupán a népnyelvből van kimutatva (MTsz., NyF. XXXIV, 75).

Az OklSz. a *sózó-alma* kifejezést is ismeri, mégpedig a XVI. század közepéről (1558: Azw alma Azw sozo). Ezt figyelembevéve talán egy merészebb feltevést is megkockáztathatunk. A SchlHort. glosszái között előfordul t. i. az *amaruscha* = *vad alma* vel *saualu alma* kifejezés (2185. sz.). SZAMOTA az utóbbi részt *savanyú almá*-nak magyarázza, tehát bizonyára íráshibát vesz fel. A *savanyú* szó első kétségtelen előfordulása azonban vagy 50 évvel később-ről való (l. alább); tehát semmi jogunk sincsen arra, hogy a fenti — régebbi — adatot ezen az alapon helyesbítsük. Ellenben, ha pusztán az írott alakból indulunk ki, csak a *savalú* (∩ *savaló*)*alma* olvasatot fogadhatjuk el (vö. SchlHort. 1861. sz.: *vakarw* ∩ *vakaró* [?]). — A népnyelv ma elég gyakran használja a *saval*, *savall* igét 'sajnál, bán; nehezten, stb.', tehát pusztán lelki jelentésben (l. MTsz.; NyF. XXVI, 33). Ez ige SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND kevésbé valószínű feltevése szerint „a *savanyú*-beli ugor *sobb*-alapszó származéka“ (Nyr. XXXV, 212). Úgy gondolom, sokkal helyesebb nyomon járunk, ha a *saval*-t a *só* ∩ *sava*- 'salz' -l denominalis származékának tartjuk. Kétségtelen azonban, hogy a konkrét jelentés itt is épen úgy megelőzte a lelki jelentést, mint *savanyú*, *keserű*, *édes* szavainknál, illetőleg ezek származékainál. A konkrét jelentés pedig az lehetett, ami az ugyanazon alapszóból azonos funkciójú és jelentésű -z képzővel alkotott *sóz* igéé. — Ha tehát a *saualu alma* = *savaló alma* olvasatot elfogadjuk, akkor a *saval* ige esetében is ugyanolyan jelentésre volna példánk, amilyent a *sóz* igénél láthatunk a *sózó-alma*, -*szilva*, -*körte* 'vad-alma (∩: fanyar ízű alma) stb.' kifejezésekben.

4. Az eddigiek alapján bizonyítottnak tekinthetjük, hogy *savanyú* szavunk előtünéséig (tehát a XV. század második feléig) nem volt olyan szavunk, amelynek a jelentése kizárólag 'savanyú; sauer' lett volna. Nyelvünk ugyan két *szót* is használt ebben az értelemben, de mindkettőnek más volt az alapjelentése. Ezek: 1) a *bor* 'wein' szó (t. i. a *borkút* 'savanyúkút' kapcsolatban); 2) a *só* 'salz' szó egyes származékai, elsősorban az -s nomen possessoris képzős alakja: *sós* (alapjelentése: 'salzig'; vö. *sóskút*, *sóska*; későbbi adatokkal igazolható csak: *sóstej* és *megsósul*).

Kétségtelen, hogy a *sós* szónak 'salzig' → 'sauer' jelentésváltozása kevésbé volna elgondolható, ha ugyanabban az időben lett volna már nyelvünkben egy pusztán 'sauer' jelentésű szó (t. i. a finnugor eredetű *savanyú!*). — Nem könnyű e jelentésváltozásnak a lélektani magyarázatát megtalálni. Minthogy ugyanis a jelentésváltozás itt ugyanazon az érzékterületen belül (*ízérzet* → *ízérzet*) ment végbe, nem sorolható a komplikációs

jelentésváltozások csoportjába (l. GOMBOCZ, Jelentéstan 81 kk.). Ismeretes továbbá, hogy a pszichologia általánosan elfogadott megállapítása szerint az ízérzeteknek négy „egymásra vissza nem vezethető“ főminőségük van: édes, keserű, sós és *savanyú* (l. KORNIS, A lelki élet I, 344; FRÖBES, Lehrbuch der experimentellen Psychologie² I, 25 kk.). Azonban az a jelentéstantani jelenség, hogy ugyanazon érzéktérületen belül két, egymástól független érzetminőségnek azonos neve van, nem ismeretlen a látási érzetek területén sem. Ilyen például a *kék* színnév, amely régebben a spektrum két főszínét is jelölte: a 'kék; blau' és a 'zöld; grün' színt (vö. PAIS: MNy. VIII, 301); ugyanez áll a magyar *kék* török megfelelőire is (l. GOMBOCZ: MNy. III, 253 és Btürk. Lehnw. 91). A gyermekeken, illetőleg primitív népeken végzett pszichológiai kísérletek t. i. épenséggel nem támogatták e jelenségnek azt az ismert magyarázatát, hogy az emberi színérzék fejlődő képesség. Ellenkezőleg: a primitív népek sokkal több színárnyalatot különböztetnek meg, mint a műveltebbek, s e színárnyalatokat rendszeren egy-egy megfelelő színű tárgy nevével jelölik. Talán részben épen ezzel függ össze az a tény, hogy a főszínekre (a zöld, a kék stb.) nincsen mindig külön nevük.¹

A *savanyú* szó a NémetújvG. ban (1470 kör.?) fordul elő legelőbb: acetum suam acredinem *sowanofagath* | *sowanofagat* non amittit | fermentum pascham reddit amaram *somanjo* ezeth ad (az *m* tollhiba *w* [*u*] helyett?). — A kódexek korából ezenkívül csupán két kétségtelen adatunk van: *sawanyw* ÉrdyK. 381 | *sawaňofaggał* NagyszK. 124.

Nézetünk szerint a szó a XV. században keletkezett nyelvünkben, és *só* (teljesebb töve *sava-*) 'sal' szavunknak² denom. -ny + denom. -ó képzős származéka.

Jelentéstantani szempontból ez az etimologia a fentiek után külön magyarázatot nem kíván.

A *savanyú* (régii magyar *savanyó*) *ú* (*ó*) végződése másodlagos és hihetőleg minden különösebb jelentés nélküli (kicsinyítő?) képző. Erre utal legalább is az a tény, hogy a régi nyelvből van néhány adatunk a szó kéttagú változatára is, ahol tehát e másodlagos -*ú* (-*ó*) képző nem szerepel. Így a GyöngyTör. ben 186. sz. Acerbus: *kemeny*: *Sowany* | 188. sz. Acrior i. fortior: *Kemenb*, *erósb*: *sowanyob**: *ęlesb* | 190. sz. Acrimonia asperitas: *kemenysegh*: *Sowanyossagh** | 263. sz. Acredo: amaritúdo [így!]: *keserősegh*: et proprie de pomis

¹ Vö. MÁTRAY, A magyar színnevezésekről. Kalocsa, 1910. 8—12. — R. THURNWALD, Ethno-psychologische Studien an Südseevölkern. Leipzig, 1913. 9—14. — H. SCHMIDT, Die Sinneswahrnehmungen der Kinder. Langensalza, 1910. 6—14. — D. KATZ, Die Erscheinungsweise der Farben und ihre Beeinflussung durch die individuelle Erfahrung. Leipzig, 1911. 360—7 és 401—17. — G. E. MÜLLER, Über die Farbenempfindungen. Psychophysische Untersuchungen. Leipzig, 1930. I, 236 kk.

² A teljesebb töre a legrégebbi adat: 1411: Thalaborsowa OklSz.

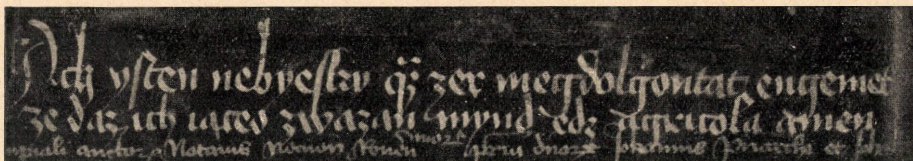
et similibus rebus: *soányosság**¹ (de vö. uo.: 214. sz. Acer fortis vel amarus: *kemény erős sauanyw*: vel acutus | 226. sz. Acerbus: ba, bum: Maturus et deriuatur ab acer: acris: acre: *Sauanyu* | 2227. sz. Asper . . . : *kemény: yzetlen: sauanjo* | 2228. sz. Asperulus . . . : . . . *sauanjo* . . .). — Haller, Gesta Rom. (ed. RMKtár) 166: „ . . . ha a' vénségnek etzetes *soványosságára* jut az ember“, vagyis 'savanyúságára'. (De uo. 366: *savanyú*.-)

Ugyancsak a *só* ~ *sava* 'salz' származékának tartjuk a *savó* 'molke; serum' szót. Noha már a SchlSzój.-ben is, tehát a *savanyú* szónál négy-öt évtizeddel korábban előfordul, a finnugor eredet a fentiek alapján ez esetben is fölöttébb kétesnek látszik. A jelentésfejlődésre nézve vö. *sóstej*: 1. 'colustrum'; 2. általában 'savanyú tej'; a denom. -ó nomen possessoris képzőre l. NyH.⁷ 97. TECHERT JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A prágai négynyelvű sóhajtás. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: MNy. IX, 331 kk. GERŐ JÁNOSNAK „A cseh és tót középkori vallásos költészet“ (Besztercebánya, 1913.) c. munkája alapján már ismertette azt a különös szórványt, amely öt magyar szót tartalmaz latin, német, cseh keverék szövegbe iktatva.

Az emlék hasonmását itt közöljük:

*Ach ysten nebyesky q[ua]m zer megdolgontat engemet
ze da3 ich iaceo zwa3an mynd ed3 agricola amen*

E kétsoros bejegyzés eredetije a prágai egyetemi könyvtár XVII F 28 jelű kódexének belső borítéklapján található, elől. A kódex a Gesta Romanorum egyik XV. századi cseh fordítását tartalmazza. Belső borítéklapul egy latin nyelvű jegyzői okirat szolgált, amelyet a könyvkötő elvágott és így a szöveg megcsonkult. Lehetséges, hogy az elülső és hátsó borítéklap nem is ugyanaz az irat. A hátsó borítéklapon Petrus Reindel jegyző aláírása és hitelesítési záradéka olvasható.

TRÓCSÁNYI, GERŐ alapján, a XIV. századból keltezi e szórványt. GERŐNÉL azonban itt csak sajtóhíbaról lehet szó, mert könyvében az iglauri rendi gyűlés után említi, hogy, sajnos, csak

¹ A csillaggal jelölt szavak MELICH kiadásának olvasatai. Esetleg így is olvashatók: *soványóbb* 'savanyúbb', *soványósság* 'savanyúság'.

ez a négynyelvű feljegyzés maradt ránk a kompaktatumok magyar szövege helyett. Az emlék tehát legjobb esetben a XV. századból való. A közelebbi adatokat már alig lehet megállapítani. A négynyelvű szöveg mindenesetre későbbi, mint az okirat, amelyet TRUCHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů etc.* Prága, 1906. 258. l. 1415-ből datál, mert amíg az alapszöveg csonka, a közbeszurt két sor hiánytalanak látszik. Sokkal későbbi azonban nem igen lehet, mert nyilvánvaló célzást tartalmaz a cseh husziták kívánságára, akik már 1420-ban, a vitkovhegyi csata után követelték, hogy négy nyelven — latinul, németül, csehül és magyarul — hirdessék ki az úgynevezett prágai cikkelyeket. A kihirdetés meg is történt 1436 július 5-én Iglau piacán, de csak egy nyelven: latinul (vö. TÓTH SZABÓ PÁL, *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon.* 1917. 134). A bejegyző akkor állíthatta össze négynyelvű mondatát, amikor ezek az események még frissek voltak, valószínűleg a XV. század első felében.

A szerzót a prágai egyetemen tanuló magyarok között kell keresnünk. A szavak megoszlása nyelvek szerint ugyanis a következő: 5 magyar, 4 latin, 3 német, 3 cseh, az *ach* szócskát nem számítva.

A magyar szavak közül a *mynd* régies alakjával, az *edž* hangjelölésének sajtószerűségével tűnik ki. Az egész mondat értelmi kulcsa a *megdolgontat*. Másunnan nincs adatunk rá, a NySz. nem ismeri. A régiségből csak az derül ki, hogy a *dolog* névszóból képezett igék azelőtt jóval nagyobb számmal voltak a magyarban, mint ma. Olyanokról tudunk, mint *dolgódik*, *dolgo-lódik*, *dolgoszódik*, *dolgozkodik*, de *megdolgontat* nincs és nem is igen lehet, mert denominalis igeképzésnél az *-n* momentán képző valószínűtlen. Inkább talán szókeveredésre lehetne gondolni. A népnyelvben ugyanis előfordul egy *megdógoz* ige 'megver' jelentéssel (MTsz.). Ez lebeghetett a mondat írója előtt és vegyülhetett a *büntet* szóval. Ha ez feltehető, akkor a négynyelvű sóhajtás fordítása így hangzik:

Ah [a] mennybéli Isten mily nagyon büntet engemet,
hogy [ime] fekszem megkötözve, mint egy paraszt. Amen.

LAZICZIUS GYULA.

Keveréknyelvű közmondás Pázmánynál. TOLNAI VILMOS a makaronizmusról szóló értekezésének bevezetésében (MNY. XXVI, 241 kk.) között néhány — régibb és újabb — keveréknyelvű szólast, közmondást, verset is. Talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy P á z m á n y P é t e r is megőrzött számunkra egy ilyen latin-magyar verses mondást. A szerző neve nélkül Pozsonyban, 1620-ban megjelent „Rövid Felelet“-ében olvassuk: „... Az Paterek szavaiba heába vadásszák az calvino-lutheristaságot, mert az régi mondás szerint *ubi non est ot ne keresd.*“ (ÖsszMunk. V, 295.) Kétségtelen, hogy az akkori latin olvasás szabályai szerint (a latin *s* hangértéke *š*; l. FLUDOROVITS: MNY. XXVI, 370) a mondás rímes-verses volt:

Ubi non est
ott ne keresd.

Nyilván épen a rím kedvéért használták a tárgyas *keresd* alakot; ma a közmondás így hangzik: „Ahol nincs, ott ne *keress*.”

Hogy a mondóka Pázmány korában is valóban „régí” lett volna, azt ma már aligha lehet eldönteni; de ha csupán Pázmány korabelinek vesszük is, egyike legrégibb keveréknyelvű mondásainknak.

TECHERT JÓZSEF.

Már : márt. ZOLNAI GYULA említi (MNY. XXVII, 41), hogy egy tapolcai földműves leányának levelében és beszédében megfigyelte a *már* szónak *márt* alakját, s felveti a kérdést, vajjon egyéni ejtéssajátsággal van-e itt dolgunk, vagy általános használatú a *márt* alak. A szóvégi *t* magyarázatául három lehetőséget sorol fel: lehet az rag, szervetlen szóvégi mássalhangzó, esetleg analogiás hatás.

Megfigyelésem szerint a *márt* alak elég gyakori a Dunántúl. Biztos tudomásom van róla Fejér és Győr megyéből. Olyankor használják a nép gyermekei, ha dalolnak, levelet írnak, úrfélével beszélnek, egyszóval ők is finoman, „urasan” akarják magukat kifejezni. Véleményem szerint a *márt* alak hibásan felfogott analogia terméke. A nép egyszerű gyermeke ugyanis, ha „urasan” akarja magát kifejezni, sokszor téves analogia után indul. Pl. a *föd* ~ *föld*, *fót* ~ *folt*, *taláta* ~ *találta* mintájára a *csók*, *szőke* szavakat így ejti: *csolk*, *szölke*. A *gyün* : *jön*, *gyel* : *jel* analogiája mozgathatta annak a fejmegyei magyarnak a nyelv-érzékét, aki szépen akarván beszélni, ezt mondta: „A fekete szín a *jász jele* [~ *gyász gyele*].”

A *már* szónak népies alakja *má*, de az egyszerű ember hallja, hogy a műveltek *már*-nak mondják. Ámde még ezt sem érzi véglegesen „uras” alaknak, mivel észrevette, hogy amit ő *mer*-nek mond, azt „urasan” *mert*-nek ejtik, s a népies *mér* szónak is van *mért* (*miért*) alakja. A *mer* : *mert*, *mér* : *mért* párok analogiája így hozza létre nála a *már* : *márt* alakpárt.

CSONKRÁS MIHÁLY.

A *márt* ejtésmód itt Tapolcán nem általános, csak azok használják, akik „uriasan” beszélnek. A régiek inkább az *r* hangot is elhagyják, „*Má* megint itt eklendező! *Má* elég vót!”

Ügyvédi irodában hallották a *márt* szót, mégpedig ilyenféle összefüggésben: „Az anyám átiratta a birtokát a testvéremre. Ezt az átirást meg szeretném támannyi; mer az anyám *márt* egész normális. A beszélgyirül is látszik, hogy egész normális, mer minden bolondságot összebeszél.”

Tapolcai lány énekelte:

Szánom-bánom hom megházasottam,
Legénységem az sárba tapostam.
Szerelembe nem estem, csak szóba,
Sajnálom, de nem tehetek róla.
Márt énnekem nem szabad szeretnyi,
Nem szabad a lányok után járnnyi.

Badaacsonytomaji lánytól hallottam:

Márt megmontam, te kis lány,
Ne menny el az erdőbe,
Mert ha megfog a jáger,
Beledob a gödörbe.

Ugyanezt a dalt a tapoleai lány más változatban énekelte:

Márt megmontam, te kis lány,
Ne menny é az erdőbe,
Mert megfog a kerülő,
Beledob a gödörbe.

Mind a németben, mind a franciában akadunk oly költeményekre, amelyekben a sor eleje is rimel, pl. Geibel *Hoffnung* című versében: „Und *dräut* der Winter noch so sehr | Mit trotzigen Geberden, | Und *streut* er Eis und Schnee umher, | Es muss doch Frühling werden.“ — Népdalainkban ilyen ismétlődő áriát vélek a *márt* és *mert* szavakban. Mint ebben a dalban is: „*Fejik* a kecskét, | *Verik* a barna menyecskét.“ Vagy: „Kilukatt a selemkendő közepe, | Kihullott a császárkörte belüle.“ Vagy Petőfinél: „Befordultam a konyhára, | Rágyujtottam a pipára.“

VÁZSONYI IZIDOR.

ZOLNAI GYULA szerint a *márt*-nak *már* helyett való használata a *forint* és *rosmarint* anorganikus *t*-jével rokon jelenség, vagy pedig analogiás képzés. Én az analogiás képzésnek különleges alakjára, az ú. n. hiperkorrekt ejtésmódra gondolok. A *mert* szót a köznyelv gyakran ejti *mer*-nek, de tudatában van annak, hogy mi a „helyes”, teljes forma. A *már t* nélküli ejtése is hasonlóan csonkának tűnhetik fel, és az öntudatlan helyességre törekvésből előáll a *márt*. Valószínűnek tartom ezt a magyarázatot azért is, mert egyszer-kétszer magamat is rajtakaptam már az ilyen szóalakításon.

HONTI JÁNOS.

Az ismert Napoleon-csüfölkő katonai dal első sorát mi, gyerekek 1866—67-ben — bizonyosan nagyoktól hallva — Szentleányfalván (Arad megyében), akkor tiszta magyar kálvinista faluban, mindig így danoltuk: „*Márt* siess hazádba vissza vert seregem . . .“ — A jelzett szónak ilyen használatát is ismerem (ugyanonnan): „Eriggy *mán* no! Gyere *mán* hamar!“

VARGA BÁLINT.

A Müncheni Kódex és Widmanstetter. A MünchK. Widmanstetter János Albert, a híres orientalista, birtokából került a müncheni udvari könyvtár (ma Staatsbibliothek) alapítójának, V. Albert bajor hercegnek, könyvgyűjteményébe.

Hogy Widmanstetter maga mikor és hol szerezte meg a kéziratot, e kérdést homály fűdi. A Widmanstetter életét vagy a müncheni könyvtár történetét tárgyaló irodalom sem nyújt erre vonatkozólag felvilágosítást.¹ DÖBRENTAI GÁBOR föltevése szerint talán a keleti útjairól ismeretes Postellus Vilmos szerezte meg a kódexet, tudós barátja, Widmanstetter számára.

Azt valószínűnek tarthatjuk, hogy Widmanstetter udvari szolgálata idején (1552—1556.) jutott hozzá a kódexhez. Widmanstetter 1552-ben került I. Ferdinánd szolgálatába, 1553-ban pedig az osztrák tartományok kancellárja lett. Ezt az előkelő tisztséget három évig viselte. 1557-ben halt meg. Regensburgban. Értékes

¹ Lehet, hogy a müncheni könyvtár történetére vonatkozó kéziratot anyaggyűjtés (Oefeliana 245 és 249 a Staatsbibliothek kéziratárában) rejt magában valami adatot. Müncheni időzésem alatt ennek átnézésére nem futotta időm.

kézirat- és könyvgyűjteményét V. Albert bajor herceg († 1579.) szerezte meg, s megvetette vele a müncheni udvari könyvtár alapját.¹ Widmanstetter könyvtárát 1558-ban szállították át Landshutból Münchenbe.² Azóta a müncheni könyvtárban őrzik a kódexet. Ott ragasztották rá az eredeti fatáblás bőrkötés belső táblájára a könyvtár ex libris-ét. Az ex libris szövege: Ex Electorali Bibliotheca Sereniss. utriusque Bavariae ducum.

Moldvából, Tatros városából Münchenig tartó, közelebbről még ismeretlen vándorútján Landshut városa volt a kódex utolsó állomása.

TIMÁR KÁLMÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Must. E szavunk eredetéről igen eltérők a vélemények. Egyesek németnek tartják (így HALÁSZ IGNÁC: Nyr. XVII, 448 és GOMBOCZ: MNy. II, 194), mások olasznak (ASBÓTH: Nyr. XXVI, 113), ismét mások szláv eredetűnek (LUMTZER—MELICH, DOL. 185). Valamennyi említett vélemény azonban inkább ötlet, egy lehetőség felvetése, szavunkat alaposan még nem vizsgálta meg senki. Mindezekhez járul még egy, véleményem szerint az előbbieknél valószínűbb, feltevés, t. i. hogy szavunk francia eredetű. Ezt állította PAIS DEZSŐ (Napkelet I, 188) egy népszerűsítő cikkében, s ezt a feltevést szeretném itt megvizsgálni.

Szavunk legrégebb előfordulása csak a XV. századba esik, de ebből a körülményből a szó meghonosodásának idejére semmiféle következtetést sem szabad levonnunk. A szőlőművelés nagyobb mérvű elterjedése nálunk sokkal régebb a XV. századnál, s így kellett, hogy nyelvünknek legyen szava a *must* megjelölésére. Minthogy a nagyobb szőlőültetvények nálunk java-részt nyugati telepések munkájának köszönhetőek, feltehető, hogy a nyelvünkben hiányzó műszavakat e telepések nyelvének szavai pótolják. Ennek igazolására elég egy pillantást vetnünk a „bor” tárgykörébe tartozó szókészletünkre, amelyet GOMBOCZ (MNy. II, 145 kk., 193 kk.) állított össze. Az ilyen nyugatról jött szava a szőlőlének csak a latin *mustum* vagy valamely leszármazottja lehet, hiszen ez a szó minden nyugati nyelvben megtalálható.

Az olasz eredet talán a legkevésbé védhető. Még ha elfogadjuk is a *mosto* ~ *must*-ban az *o* > *u* változást, fennmarad a szóvégi *o* leesésének nehéz problémája, amennyiben MELICH megállapításai szerint (MNy. VI, 14 kk.) az idegen szó szóvégi *o*-ja a magyarban megmarad.

A német származás feltevésében szintén nehézséget okoz a tőszótag *u*-ja. Azonban, ha a *must* régi szó, német aligha lehet azért sem, mert az *st*-t így nem tudnók megmagyarázni. Igaz, hogy bizonyos német *s*-ek ejtése közel állt, különösen a X—XI. században az *š*-hez vagy legalább az *ś*-hez (O. BEHAGEL, Gesch. der deutschen Spr.: Grundr. der germ. Phil. I, 216). Ez a megállapítás azonban csak egyéb helyzetű (szókezdő vagy magánhangzóközi) *s*-ekre vonatkozik; az *st* csoport föltétlenül *st* (*st*)-

¹ WURZBACH, Biographisches Lexikon. Bécs, 1887. LV, 262. — W. életrajzát újabban megírta MAX MÜLLER, Johann Albrecht v. Widmanstetter. Bamberg, 1908.

² FRIEDR. KEINZ, Zwei alte ungarische Texte. München, 1879. 4. 1.

nek hangzott. Különb is többi német jövevényszavunk ilyen helyzetben *szt*-t mutat. Talán a *moszt*, *mosztol*, *muszkol*, *muszol* stb. nyelvjárási alakok (MTsz.) egy német *most*-ra mennek vissza, bár ez is kétséges.

Ami a szláv származtatást illeti, ehhez alig tudok hozzászólni. Az olasz *mosto*-ból, azt hiszem, valóban lehetett volna a horvát-szlovén nyelvterület egy részén **mušt*. Ezt a szót azonban ilyen alakban nem találok a rendelkezéseimre álló szótárakban, és így feltehető, hogy amennyiben megvolt, szűk területre szorítkozott. Különb a bortermelésre vonatkozó délszláv jövevényszavaink, úgy látszik, újabb keletűek, s azok is egészen más vidékről (a Szerémségből) valók (GOMBOCZ: MNy. II, 198), nem pedig onnan, ahonnan egy szlovén **mušt* jöhetett volna. Különb a szláv jövevényszavakról írt munkájában s cikkeiben MELICH sem tárgyalja ezt a szót; úgy látszik, a szláv származtatásról lemondott. Régi bortermelő műszavaink elsősorban franciák és németek. Mindezek a meggondolások valószínűtlenné teszik a szó szláv eredetét.

Föl kell említenünk még egy eshetőséget: lehetséges, hogy szavunk latin eredetű, bár a latin származtatásnak hangtani akadályai is vannak. A magyarországi középkori latin kiejtésben ugyan az *s* a magyar *s*-hez közel álló hang lehetett főként az *st* kapcsolatban, minthogy az esetek túlnyomó nagy részében latin eredetű jövevényszavaink az *sz* helyett *s* (š)-t mutatnak (FLUDOROVICS: MNy. XXVI, 371); a szóvégi *-um* lemaradása azonban nehezen magyarázható, mert *cimbalom*, *paradicsom*, *cinterem*, *liliom*, *klastrom*, *almárium*, *alabastrom*, *lajstrom*, *petrezselyem* stb. mind arra mutatnak, hogy a latin *-um* a magyarban megmarad; *musta* és *mustus* változatokat a középkorban aligha szabad föltenni. Ezzel szemben azonban közrehathatott a szavaknak egyéb élő idegen nyelvi formája, s ez magyarázhatja talán az *-um* elmaradását. Latin eredetű borászati műszavunk egyelőre nem ismeretes. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a kolostoroknak, püspökségeknek föltétlenül szükségük volt saját termésű borra, s ezért a lehetetlent is megkísérelték, hogy szőlőültetvényeket teremtsenek (FEBVRE, La terre et l'évolution 76), nem védhetetlen föltevés, hogy a latin *mustum* a kolostorok nyelvéből átkerült a vincellérékébe.

Legvalószínűbb mégis a francia eredet. Tudjuk, hogy a francia telepések szerepe számottevő a magyarországi szőlőművelés történetében. Elég, ha arra gondolunk, hogy minden valószínűség szerint a hegyaljai, sőt az egervidéki szőlők francia telepések ültetési (MNy. XXV, 263). Tudjuk, hogy tőlük származik *fümint* szőlőnevünk (MNy. XXV, 338), sőt talán a *gohér* is. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagynunk, hogy *mustár* szavunk minden hangtani nehézség ellenére legnagyobb valószínűséggel mégis csak a franciából származtatható (MELICH: MNy. X, 24). A kolostorok szőlőművelő népe is jelentős hányadban francia volt. Így tárgyi akadály a *must* francia eredetének föltevésével szemben nincs.

A hangtani megfelelés kifogástalan. A latin *mustum*-ból a franciában *most* > *moust* > *moût* lesz. A zárt *o* (lat. *u* > ófr. *o*) a XI. században annyira zárt volt, hogy az *u*-hoz közel állt

(talán *u*), s ezért még a XII. század elején is gyakrabban *u*-val írják (vö. G. WACKER, Über das Verhältniß von Dialect u. Schriftspr. im Altfranzösischen 10 kk.). A XIII. század elején az *o* ismét zártabbá lesz a nyelvterület legnagyobb részén, majd átmegy *u*-ba (írva *ou*), s a mai napig ilyennek marad meg. Ugyancsak a XIII. század fordulójára tehető az *-st* > *št* változás, mely később tovább folytatódott *-ht*-n át a *-t*-ig. Az *št* fok ugyan ki nem mutatható adatokkal, de egy ilyennek a valószínűsége az egész francia hangtörténetnek egyik legjobban megalapozott föltevése (az erre vonatkozó bizonyítékokat röviden felsorolom MNy. XXVI, 114), amelyhez különben éppen a mi ó-francia szavaink is becses, de nem egyedül álló érveket szolgáltatnak.

A XIII. század első felében, amelyek időből mai tudásunk szerint a legtöbb ó-francia jövevényszavunk származik (MNy. XXVI, 112 kk.) a francia szó ejtése oly közel áll a *mušt*-hoz, hogy belőle a magyarban csak *must* lehet.

Lehetséges, hogy ezek a meggondolások nem döntik el a problémát, csak szaporítják a feltevések számát. Azt hiszem azonban, hogy sem tárgyi, sem hangtörténeti szempontból komoly kifogást a francia származtatás ellen emelni nem lehet. A dolog valahogy úgy állhat, hogy a *mušt*, *must*, *most*, *mosto*, *mustum* stb. a középkorban valódi nemzetközi vándorszó volt (mint különben akárhány más). Az ilyen nemzetközi vándorszavak nemcsak a mi korunk privilégiumai, s igen helytelen képet alkotunk magunknak a középkorról, ha azt hisszük, hogy a nehezebb közlekedési viszonyok az embereket teljesen otthonukhoz szegték. Nemcsak egyes történeti események indítottak a mai időben is szinte elképzelhetetlen népmozgalmakat, melyekben a legkülönfélébb fajok és nyelvek kerültek közeli érintkezésbe egymással, de az egyes ember is, sokszor aránylag csekély okból, igen nagy és fáradságos útra szánta el magát, mint erre másutt volt alkalmam rámutatni (RÉtHongr. VII, 113–6). A települések, a külföldi iskolázások, a háborúk stb. ezernyi csatornáján át nyílt lehetősége ilyen szavak elterjedésének. Az egyes nyelveknél a közvetlen átadót ilyenkor nagyon nehéz megjelölni, különösen olyan népek esetében, melyek, mint a magyar a középkorban, több helyről jövő művelődési hatások keresztútjében áll. Lehet, hogy a szó több oldalról hatol be egyszerre a nyelvbe, s ott aztán a csekély eltérésű szóváltozatok között kiegyenlítődés áll be, s így keletkezik az egész nyelvterületen az egységes típusú szó. — A franciák magyarországi szerepét s a tökéletes hangtani megfelelést számba véve, azt hiszem, bármely más föltevésnél jogosultabbnak tarthatjuk azt, hogy a *must* szónak Magyarországon való meghonosodásában és hangalakjának megállapodásában a franciáknak döntő részük volt.¹ BARCZI GÉZA.

¹ Nem akadály a *must* szó francia eredetének az a körülmény, hogy míg a *furmint* biztosan vallon eredetű, a *must* hangalakja nem vallon népryelvre, hanem ó-francia köznyelvre mutat; az *st* ugyanis a vallonban sohasem lett *št* (> *ht* > *o*), hanem mai napig *st* maradt. Még azt sem kell föltennünk, hogy a két szó különböző helyről (telepről) vagy más-más társadalmi rétegből indult ki, hiszen ismerve a köznyelv és a nyelvjárás viszonyát (vö. MNy. XXVI, 188 kk.), természetesnek kell találnunk a két különböző eredetre mutató hangalakú szónak ugyanegy helyen, ugyanegy időben való meglételét.

Szidja, mint a bokrot. Ennek a szélteben ismert és használt szólásnak — amint CSEFKÓ GyULA „Szállóigék, szólásmódok“ című most megjelent vonzó könyvében jelzi — nincsen eddig elfogadható magyarázata. CSEFKÓ megpróbálkozik a szólás megfejtésével (i. m. 145—9). Kisviczayból idézi ezt a két mondást: 'Mint a bokrot, minden veri! Mint egy bokrot, nyavalyást csak úgy tartják.' SZALAY Négyszáz Magyar Leveléből pedig erre hivatkozik: 'Ezek, mint látom, ugyan rám szoktak, mint egy bokorra.' Az idézetekből a *veri, mint a bokrot és a szidja, mint a bokrot* atyafiságára következtetve, abban keresi a szólás eredetét, hogy az útszéli bokrot nem kímélik, ütik-verik, s ha megverik, szidják is.

Ez a magyarázat azonban nem egészen meggyőző. Kímélni ugyan valóban nem kímélik az útszéli bokrot, de bajos belátni, hogy azért miért szidnák, ha nem vét az embernek.

Amiből talán helyesebb magyarázat kiindulhat, az épen az, hogy a bokor vét, aki pedig vét, azt méltán szidjuk. Gondoljunk csak egy másik, talán még elterjedtebb szólásmondásra: *Szegény embert még az ág is húzza.* Milyen ág ez? Biztosan nem a fa ága, hiszen ebbe nem akadhatunk meg, hanem a bokor, mégpedig a túskebokor ága. Aki erdőn vagy csalitos helyen szokott járni, legkivált ha letért a járt útról, nagyhamar tapasztalja, mennyire marasztalja az embert a túskebokor; különösen a gombászó vagy rőzsessedő szegény ember gúnyája sínyli ezt meg. (Hadd említem itt ezt a szülőföldemen, Tolnában hallott régi nótát: „Betyárgyerek tizenkétszél gatyája | Megakadt a túskebokor ágába. | Túskebokor ereszd el a gatyámat, | Gyün a zsandár, a kargyával levághat.“) Ha pedig húzza az ág a ruhánkat, mit teszünk? Azt, amit mikor kiálló kőben, gyökérben megbotlunk. Megállunk, visszatekintünk, jól megnézzük a botránykövet, és szidjuk istenigazában, de nem a magunk ügyetlenségét, hanem azt, amibe belebotlottunk. Így szidjuk hát a ruhánkba kapaszkodó bokrot is igaztalanul, de annál szaporábban. A túskebokorban való megakadás, a miatta való káromkodás, szidalmazás pedig elég sűrűn megesik ahhoz, hogy a szólast meg nagy elterjedtségét megmagyarázza. Buzás Dezső.

Óperenciás tenger. Népmeséink *Óperenciás tengeré*-t régebben (CzF.) az *Enns* folyó nevével szokták kapcsolatba hozni: *Ober-Enns* > *Óperenc*. NAGYSZIGETHI KÁLMÁN (Nyr. XV, 29) ezt a származtatást elvetette, mert az *Óperencia* alak egy közbülső *Ober-Entia* fogalom és szó híján a folyó nevéből nem vezethető le. Helyette az *aperencia* 'megkísérlés' szóval való hasonlóságra hívta fel a figyelmet. STEUER JÁNOS (Nyr. XV, 73, 146 kk.) NAGYSZIGETHI-vel szemben továbbra is földrajzi fogalmat keres a mesék tengere mögött, a hagyományos származtatás helyett azonban a Bodeni-tó régi nevére vezeti azt vissza, mégpedig a következőképen: *See ob Bregenzia* > *obregencia* > *obergencia* > *oberencia* > *operencia*. E fejtegetések alapján egy névtelen író nem késett megállapítani, hogy az *Óperenciá*-val kapcsolatban az *Ober-Enns*-re gondolni többé komolyan nem lehet (Nyr. XVI, 271).¹ A nélkül,

¹ Vö. még MNy. IV, 192, 240.

hogy a kérdés nyelvészeti magyarázatába bocsátkoznám, e kategorikus megállapítással szemben legyen szabad a figyelmet felhívnom arra a körülményre, hogy a Bodeni- vagy Bregenzi-tó a magyar történelemben nem igen szerepel, viszont az *Ober-Enns*, vagyis a Felső-Enns folyó völgye történetünk három korszakában, 907-től 950-ig, majd 1254-től 1259-ig és 1488-tól 1490-ig volt nyugati határa a magyar uralom és fennhatóság alá tartozó területnek, s hogy az Enns-völgyön nyugat felé haladó magyar hadak, bárhol keresték is a kivezető utat, szükségképpen ütköztek bele a salzkammerguti tavak által alkotott természetes akadályba, s e magas hegyektől övezett, vad vidéken fekvő tavakban könnyen láthatták az *Ober-Enns*-en túl levő áthághatatlan tenger öbleit, nyúlványait. A történeti tények tehát nagyon is valószínűvé teszik az *Ober-Enns* > *Óperenc-ia* származtatást.

HÓMAN BÁLINT.

Kapca. Ezt a 'soccus, fulmentum calcei, pedule, tibiale, socke, filzsehuh, fusssockel' értelmű szavunkat (NySz.) MELICH JÁNOS SzlávJövsz. I, 1:116) szláv eredetűnek magyarázta és a horvát-szlóven *kòpica* átvételének tartotta. Az egyeztetés ellen hangtani és jelentéstani szempontból nem is lehet kifogást emelni. Feltűnő azonban, hogy azok a szláv szavak, amelyekkel MELICH a magyar *kapcá*-t összeveti, csak a magyar nyelvterülettel közvetlenül érintkező szláv nyelvekből ismeretesek, s itt is csak mint tájjszók fordulnak elő: morvaországi cseh *kopytce* 'kleine stiefel aus kotzen über die knöchel'; lengyel (nyelvjárás adat) *kopyce* 'onucki'; szlov. *kopíca* 'socke', *kopítce* 'fusssocke', *kopítec* 'socke, pantoffel'; horvát (kaj nyelvterület) *kopítecz*, v *kopicze obut* 'soccus' stb.¹ A nyugati szlávban (cseh—tót, lengyel) *onuca*, az orosz, szlovén nyelvekben *onuča*, a szerb—horvátban *óbojak* (> oláh *obială*), a bolgárban pedig *návoj* a *kapca* neve. Ezek alapján önként vetődik fel a kérdés, ha a *kòpica*-féle alakok csak a magyar nyelvterület közvetlen szomszédságában fordulnak elő, s a szlávság többi területén ismeretlenek, nem épen fordított viszony van-e a magyar és a szláv szavak közt, azaz a *kòpica* stb. alakok nem a magyarból vett kölcsönzések-e. MELICH, mint egy beszélgetés alkalmával mondta, nincs meggyőződve saját kaj-horvát *kòpica* > magyar *kapca* magyarázatának helyességéről, s más származtatásra gondol.

Ahhoz, hogy a kaj-horvát stb. *kòpica*-féle alakokat a magyarból vett kölcsönzésnek tekintsük, bizonyítani kellene, hogy a *kapca* a magyarban régi szó, s hogy szabályos hangtani és jelentéstani megfelelője megvan valamelyik más (nem szláv) nyelvben, amely viszont történeti érintkezés keretében átadhatta a magyarnak.

A *kapca* köznévi használatára csak a XVI. század óta vannak okleveles adataink. Ezek kérdéses szavunk mai hangállapotát tüntetik fel, s e miatt felsorolásukat mellőzzük. Mint helynév azonban megvan már a XIII. században is: 1291: *Capcha*; 1381: *Kapcha*; 1524: *Kapcza* Zala megyében Alsólendvához tartozott;

¹ Ez adatokat s a *kapcá*-ra vonatkozó további szláv szavakat MELICH „Szláv jövevényszavaink“ c. művéből (116. l.) veszem.

ma: *Kapca* (CsÁNKI III, 67). A helynév valószínűleg személynévi eredetű, mint személynév pedig a *kapca* közsóra megy vissza. Bátran feltehetjük tehát, hogy *kapca* szavunk mint közszó is megvolt már az Árpád-korban.

A különböző oklevelekből ismert kapcák nemezből, bőrből, posztóból készültek, gyapotból is kötötték őket, s „terdigh való“, „hozzu zaro“, tehát harisnya-, házicipószerű ruhadarabok voltak. Nyilvánvaló, hogy ezek csak urak kapcái lehettek. A paraszt ma leginkább csak egyéb célra már nem alkalmas, elhasznált vászonból, flanellből „hasít“ magának kapcát (csak a tehetősebb vesz külön kapcának való anyagot), s abba göngyöli be a lábát. Még inkább így lehetett ez a honfoglalás előtti időkben, amikor aránylag nehezebben lehetett szövött árukhöz hozzájutni, mint ma. Semmi okunk sincs feltételezni, hogy a nép alsó rétege valaha más kapcát viselt volna, mint ma. Tehát a *kapca* eredetileg is valami ruhadarab-félet jelenthetett, amelybe a lábat begöngyölték, mielőtt bocskort, sarút húztak volna fel. A paraszt ma *feltekeri* a kapcáját.

Ha tehát a *kapca* a XIII. századnál régebbi szó a magyarban, s a szláv nyelvekben nem fogadjuk el eredeti szláv szónak, viszont a finnugor nyelvekben nem tudjuk kimutatni a megfelelőjét: elsősorban a török nyelvekhez kell fordulnunk, mint amelyek a honfoglalás előtt a legnagyobb idegen hatással voltak nyelvünkre. A törökségből való több ruházati tárgyunk neve, köztük a jelen esetben igen fontosnak látszó *sarú* ~ török *čariĭk* (GOMBOCZ: MNy. III, 313).

RADLOFFnál (II, 418) találjuk a csag. *قابساق qapsaq* 'zeug, das zum Einwickeln gebraucht wird' adatot. Ez a tar., tel., szag., csag. OT. (RADL. 431) *qapsa-* 'etwas umgeben, umfassen, mit etwas umgeben, umzáunen, umwickeln, umhüllen' igének nomen verbaleja. Jelentéstanilag a magyar *kapca* meg a csagataj *qapsaq* a legpontosabban fedik egymást. Hangtani szempontból sem ütközik különösebb nehézségbe a két szó egyeztetése. Tudjuk, hogy ó-esuvas *-ay* (< *aq*)-nak a magyarban szabályosan *-ó* felel meg (l. GOMBOCZ: MNy. III, 399). Ezek szerint a csagataj *qapsaq*-ból a magyarban **kapszó*-nak kellett volna lenni, ebből pedig a *csipa* < **čopaĭ*, *dara* < *tariĭ* (EtSz.) eseteiben végbement szóvégi hosszú magánhangzó redukálódásához hasonló módon fejlődött a **kapsza* alak. Az *s* (o : *sz*) > *c* hangváltozás nem tartozik a legritkább jelenségek közé nyelvünkben. Csaknem minden helyzetben előfordul. A *p*- után *Apc* hevesmegyei nagyközség nevét tudom felhozni, amely KARÁCSONYI JÁNOS (MNemz. I, 124—6) szerint az *Opuz* (olv. *Opusz?*) nemzetség nevét őrzi. Végeredményben a *kapcá*-t honfoglalás előtti török jövevényszónak tekinteni, s egy *qapsaq* alak átvételének tartom, amely **kapszaĭ* > *kapszau* > *kapsō* > *kapsa* > *kapca* fejlődési fokokon ment keresztül.

K. KATONA LAJOS.

Imre—Elmerik. SCHWARTZ ELEMÉR *Heimrich*—Imre cikkében (MNy. XXVI, 347) ezt írja: „A francia kódexekben és okiratokban *Aimericus* és *Almericus* (itt az *l* valószínűleg rossz olvasás eredménye!) Imre király neve . . .“

Ez eszembe juttatja, hogy Katona József a Bánkbán

második, 1819-i fogalmazásában *Imre* királyt mindig csak *Elmerik*-nek nevezi. (Az első, 1815-i fogalmazásban semmi utalás sincs rája.) II. felv. 2. jel.: „midőn Józsigádat elszedte *Elmerik* Király“ | IV. 5.: „egy Magyar, ki *Elmerik* . . . Követségéhez tartozott“ | V. 5.: „te Bátyád, *Elmerik* [így!] Király“.

A költőnek egyik főforrása, KATONA ISTVÁN ezt mondja Imre király nevééről (*Historia Critica* IV, 160): „Emericus, vel Hemicus, proprie Henricus, corrupte quibusdam Enricus, Eimricus, Eimiricus, Almericus, aliis etiam Hemmeradus dictus.“ Megtaláljuk itt a SCHWARTZ idézte *Almericus*-t, de nem a költőtől használt *Elmerik*-et. Ez, úgy látszik, más forrásból való.

HARMOS SÁNDOR Bánkban-tanulmányában (*IrtörtKözl.* XX, 262) KATONÁK valószínű forrásai közt említi az angol LILLO Györgynek Bánk-drámáját, melyben a nádor neve *Elmerik*. A darabot vagy legalább ilyen címűt nálunk is játszottak; ezt KATONA is láthatta. HARMOS belső bizonyítékai azonban valószínűvé teszik LILLO drámájának hatását Bánkbanra. *Elmerik* személye nem, de neve azonos és más forrásból nem mutatható ki; ez erősíti HARMOS föltevését. LILLO drámájának német fordítása megvan a pécsi egyetemi könyvtárban is: „Elmerich. Ein Trauerspiel in vier Aufzügen. Nach dem Englischen. 1792.“ (Hely nélkül.) A füzetke LILLO műveinek teljes német kiadásából való. Talán játszották is a német színészek nálunk; KADÁR JOLÁN könyvében (*A pesti és budai német színészet 1812—1847.*) nincs ugyan adat rá. Lehet, hogy idetartozik egy ismeretlen szerzőnek a regényhőse is: „Almarich. Herzog von Siebenbürgen. Pesth, 1807.“, melyet VERSEGHY FERENC így fordított: „Almarék erdélyi Herceg. Pest, 1813.“ (*EPHk.* 1913: 598.)

Így az *Elmerik* név is talán egy szál, mely KATONÁT a korabeli színészethez fűzi, s néhány adat az *Imre* név változataihoz.

Fordító-ferdítő. A tökéletes fordítás lehetetlenségét kitűnően jellemző olasz szállóige: *traduttore-traditore* (szószerint: *fordító-áruló*) TÓTH BÉLA szerint a XIX. század elején keletkezett (*Szálló igék lexikona* 352. l. 1906.). Nálunk PÁKH ALBERT nevezte Petőfi gyöngé, de lelkes fordítóját, KERTBENY KÁROLYT „Petőfi-fordítónek“ (TÓTH B. id. hely). Hogy mikor és hol, azt TÓTH B. nem jelöli meg; valószínűleg az első gyűjtemény után, melyben valóban igen sok mulatságos „leiterjakab“ van. Az olasz szállóige teljesen egyértékű, sőt valamivel szabatosabb s a lényegét pontosabban kifejező magyar megfelelője: *fordító-ferdítő* annyira kínálva-kínálkozik, hogy első kimondóját keresni szinte meddő dolog, mert önkéntelenül is kiszaladhott bárkinek a tolla alól, még az olasz alak ismerete nélkül is.

Tudtommal MELTZL HUGÓ, az igen mélyelméjű s igen sokszor félreismeret kolozsvári tudós volt az első, aki az olasz és a magyar szállóigét egymás mellé állította: „Van egy olasz szójáték, mely igen elmésen fejezi ki azt a roppant nagy különbséget, mely fordítás és fordítás közt van: *traduttore-traditore!* Hányszor tapasztalhatta a magyar irodalom is ezt az igazságot! És mily jó ötlete a véletlennek, hogy még szóról szóra magyarra is fordíthatni ezt az igazságot, a nélkül, hogy a szójáték vala-

mit vesztene: *fordító-ferdítő!*“ (Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok 1877. I. 4.) A szövegből nem tűnik ki, vajjon MELTZL volt-e az, aki a szállóigének a magyar alakot adta, vagy már ő is készen kapta; én az utóbbit gyanítom. Erre mutat, hogy már Madách él vele Csák végnapjai c. tragédiájában (első fogalmazása 1843., második 1861., vö. ÖsszMűv. 1895. III, 164). Az I. felv. vége felé mondja Csák: „Féltem, ha más nyelven szól nép s királya; | Mert mindkettőnek jól gondolt szavát | A *fordító* gazul *ferdíti* el . . .“ MELTZL cikke megírásakor nem ismerhette Csák szövegét.

Véleményem szerint a magyar szállóige az olasztól függetlenül, önállóan keletkezett. TOLNAI VILMOS.

NYELVMŰVELÉS.

Nyelvművelő bizottság és folyóirat.

Kiváló nyelvtudósunk, ZOLNAI GYULA, a fölösleges idegen szavak használatának szertelen elharapódzása ellen írt legújabb cikkében (Budapesti Hirlap 1931. március 20.) a következő javaslatot teszi szókincsünk elnemzetietlenedésének meggátlására:

„Mindenekelőtt alakítanunk kell azonnal akár a Magyar Tudományos Akadémiában, akár — vagy talán inkább — a Magyar Nyelvtudományi Társaságban egy külön *nyelvművelő bizottságot*, amelynek az legyen a föladata, hogy az irodalmi nyelvhasználatot ellenőrizze és irányítsa; a helyes és tiszta magyarság megőrzésére tanácsot és példát adjon; a fölmerülő új fogalmakra jó magyar szókat gondoljon ki és hozasson forgalomba; a különféle tudományszakok műnyelvét . . . vegye felülvizsgálat . . . alá . . . Mindezt természetesen egy lelkes és ügyes módon szerkesztett népszerű *nyelvművelő lap* vagy *folyóirat* útján végezhetné, amelynek a nyelv művelésen kívül egyéb célja nem volna, s amelynek a magyar társadalom minden rétegéhez: hivatalokhoz, intézetekhez, iskolákhoz, szerkesztőségekhez, ipari, gazdasági, kereskedelmi stb. testületekhez, írókhoz, művészekhez és tudósokhoz útát kell találnia (ennek módját a bizottság gondolná ki). A nyelv műveléssel eddig is foglalkozó folyóiratoknak ugyanis, a Magyar Nyelvnek és a Magyar Nyelvőrnek ebből a szempontból az a gyöngéjük, hogy elsősorban tudományos közlönyök, mint ilyenek csak néhány száz példányban jelennek meg és a nyelv műveléssel fő feladatuknál fogva csak mellékesen, egy-két rövid cikk keretében foglalkozhatnak. Ebben a nyelv művelő bizottságban természetesen nemcsak a nyelvészeknek, hanem minden tudományszak képviselőinek és a jeles íróknak is helyet kell foglalniuk. És ehhez a bizottsághoz fordulhatna aztán mindenki, aki valamely új fogalomnak vagy tárgynak magyar nevet keres, vagy akinek valamely szó vagy kifejező mód magyarsága iránt kétsége támad. A népszerű és ügyesen szerkesztett nyelv művelő folyóiratra az a fontos föladat is vár, hogy a magyar nyelv ügye iránt a lelkes érdeklődést újból fölkeltsse, mert szomorúan kell megállapítanunk, hogy ebben a tekintetben Szarvas Gábor elhúnyta óta fokozatos süllyedés állt

be s ma a magyar nyelv sorsa iránt a leghidegebb közömböséget tapasztalhatjuk.

Talán mondanunk sem kell, hogy e javaslat megvalósulása szerintünk is csakugyan fölöttébb kívánatos volna. Az említett bizottság megalakulása nem is ütköznék semmi akadályba, azonban — sajnos — annál bajosabb vállalkozás lenne a külön nyelvművelő folyóirat kiadása. Ehhez ugyanis elsősorban pénz kellene, azt pedig mai nagy szegénységünkben legnehezebb előteremteni. Voltaképen új egyesületre volna szükség: Magyar Nyelvművelő Egyesületet kellene alapítani, mint ahogy a németek már 1885-ben megalakították a maguk hasonló egyesületét (Allgemeiner Deutscher Sprachverein), és már 1886-ban megindították nyelvművelő folyóiratukat, amely jelenleg „Muttersprache” címmel jelenik meg. Ez az egyesület 1928-ban negyvenezernél több tagot számlált, ennél fogva van mire támaszkodnia, nálunk azonban épen mostani szomorú gazdasági viszonyaink között aligha keesgetetne sikerrel bármily nemes és közhasznú új egyesület alapítására irányuló mozgalom, hiszen meglevő tudományos társaságaink is anyagi gondokkal küszködnek, és csak ügyvelbajjal tudják biztosítani folyóiratuknak a békebelinél jóval szerényebb terjedelemben való megjelenését. Azt hisszük tehát, hogy gazdasági helyzetünk jobbrafordultáig kénytelen-kelletlen be kell érünk azzal a kétségkívül szűken kimért hellyel, amelyet a Magyar Nyelv keretében szentelhetünk a nyelvművelés fontos ügyének, s egyelőre meg kell elégednünk a nyilvánosságnak azzal a csekélyebb mértékével, amelyet folyóiratunk olvasótáborra jelent. — Mindamellett nem tartjuk lehetetlennek, hogy a javasolt bizottságban néhány lelkes és tettekreész tagjának hatása alatt bizakodóbb hangulat alakulna ki a fölvetett szép terv megvalósításának lehetőségére nézve, s életrevaló ötletekkel módját lehetne ejteni annak, hogy a nyelvművelő folyóirat hamarosan meginduljon és meg is maradjon.

Azt is javasolja ZOLNAI GYULA, hogy az iskolák útján is „bele kell oltani a tanulók lelkébe a magyar szó szeretetét”. Ezt a kívánságát szintén csak helyeselni lehet. Minthogy pedig a tanulók nyelvének alakulására ható tényezők közül a tankönyvek aránylag legkönnyebben hozzáférhetők, Társaságunk elnöksége fel fogja kérni a Tankönyvügyi Bizottságot, hogy a hatáskörébe tartozó iskolák számára csakis olyan tankönyveket engedélyezzen, amelyek eleget tesznek a nyelvtisztaság követelményének és keverék nyelvükkel nem szoktatják rá a tanulókat már az iskolában a nélkülözhető idegen szavaknak magyar szavak helyett való használatára.

A SZERKESZTŐSÉG.

Idegen szóözön.

Nem kell épen úgynevezett szélsőséges nyelvtisztogatóknak lennünk, hogy békétlenkedve szemléljük, mennyire úrrá lett rajtunk a fölösleges idegen szavak használatának fonák divatja. Kezdjük csak el olvasgatni akármelyik napilapunknak akármelyik vezércikkét, szinte minden sorában belebotlunk hol valami *Anschluss*-mozgalomba, hol a *vámunió*-ba, *regionális* egyezményekbe, *etapp*-okba és *alternatívá*-kba, gazdasági *szférá*-kba

és hemiszférá-kba, agrárállamok új orientáció-jába és hasonlókba. Nyissuk ki akármelyik tudományos folyóiratunkat, kivált a nemzetközi tudományágakkal foglalkozókat, csakúgy cikázik szemünk előtt a sok *egocentrikus mentalitás, struktúra és totalitás, hisztorizmus, aktivizmus, insztitucionalizmus, szociognózis, kollektivitás, diszkontinuitás, szociológiai szemaziográfia, jelentésrezonancia* és annyi más. Igaz, nem új keletű ez a divat, hiszen apáink is kapva-kaptak az idegen szavak csillogó üveggyöngyén s épúgy szerettek vele cifrázkodni, akárcsak a ma élő nemzedék. Ezért a szükségtelen idegen szavak kigyomlálására törekvő nyelvtisztító mozgalom is hosszú multra tekinthet vissza. Hogy csak a közelben maradjunk, BERCSIK ÁRPÁD „A harc-térről” című bohózatában már 1877-ben kicsúfolta a politikusoknak idegen szavakban tobzódó beszédmódját, amikor egy egész kisebbsajta szónoklaton végig ilyen ékes magyar nyelven beszélteti egyik alakját: »Individuális politikám esszenciája specialiter abban kulminál...« A Nyr.-ben és a MNy.-ben se szeri, se száma azoknak a rövidebb-hosszabb közleményeknek, amelyek az idegen szavak kedvelésében nyilvánuló magyartalanságot ostorozzák. Mivel pedig nyelvünket szünet nélkül fenyegeti az idegen szavak elburjánzásának veszedelme, erre is ráillik és mindig időszerű ARANY JÁNOSnak a szófűzésbeli idegen-szerűségekről mondott megjegyzése: „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanismusok s mindenféle *ismusok* ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a »Carthaginem delendam«-ot” (Visszatekintés I.).

Mostanában ketten is felszólaltak az idegen szavakkal való visszaélés ellen: egy jeles nyelvtdós, ZOLNAI GYULA (Budapesti Hirlap 1931. március 20.) és egy jeles szépíró, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (Pesti Hirlap 1921. március 22.). ZOLNAI GYULA bőséges példatárral igazolja, hogy nyelvünk fejlődése valósággal nemzetietlen irányba siklott, mert újra az eldeákosodás hulláma árasztotta el a szókincsünket, mint valamikor a XVII. s a XVIII. században. Ámde eleinknek mentségükre szolgálhatott az, hogy léptenyomon rászorultak az idegen szavakra, mivel akkor még hiányoztak a megfelelő magyar kifejezések, mi azonban már meglévő magyar szavainkat mellőzzük és pusztítjuk ki az idegen kakukfiak oktan dédelgetésével. ZOLNAI azzal kezdi s azzal is végzi cikkét, hogy felhívást intéz mindazokhoz, akik tollal és szóval hatnak a nemzetre: „Szeressük jobban a magyar szót!” Nagy szükség van erre a felhívásra, mert valóban megfogytakozott bennünk a magyar szó szeretete: kevés a nemzeti öntudatunk és Vörösmarty korholó szavával mondván „égünk az idegenért”.

KOSZTOLÁNYI két szövegrészleten mutatja be, mennyire elterpeszkedtek vezércikkeinkben, színibírálatainkban az idegen szavak, s mily könnyen lehet őket magyar egyértékeseikkel pótolni. SZARVAS GÁBOR szellemét szólaltatja meg, s az ő álarcában így buzdítja író társait: „Hozzátok forgalomba derék szavainkat, szólásainkat, amint az utóbbi évtizedekben meggyökeresítettek itt mindent, ami nyakatekert, idegen. Tegyétek divattá a magyar nyelvet.” Ha jól meggondoljuk, szomorú dolog, hogy ennyire sülyedtünk, s a magyar szavakkal élő magyar nyelvet

a magyar írók közt újra divattá kell tenni. Vigasztalásnak elég gyenge, hogy a németeknek is ugyanígy kell hadakozniok tollforgatóik egyrészének nemtörődömsége ellen. Az ő újságjaikat, tudományos cikkeiket és könyveiket is előzőnli a sok idegen szó, s az idegen szavakon való kapkodás (Fremdwörterei) a német irodalmi nyelvnek is legégetőbb kérdése (I. E. ENGEL, Deutsche Stilkunst 1922.³⁰ 166. l.).

NAGY J. BÉLA.

Személyazonosság. Akinek egészséges nyelvérzéke van, az ezt az összetett szót bizonyára csak olyankor használja, mikor a helyzet az összetétel két világosan érezhető elemének megfelel, tehát olyankor, mikor valakinek személye valóban azonos azzal, akinek maga állítja magát, vagy akinek a fölmutatott fénykép vagy iratok hitelesen igazolják. Helyén van tehát, hogy a postán utalványfölvételkor a *személyazonosság* igazolását kívánják; helyes volt a legutóbb lefolyt községi választások alkalmával egyik párt körlevelének az a figyelmeztetése, hogy szavazni szavazójegy nélkül is lehet, ha *személyazonosságát* igazolja az ember; helyes a következő közlés is: „[Conan Doyle] özvegye . . . annyira ismeri [férje] jellegzetes kis szokásait, hogy meg tudja majd állapítani a [megidézgetett] szellem *személyazonosságát* is” (Budap. Hirl. 1930. júl. 12. 6. l.), vagyis azt, hogy valóban a férje állítólagos szelleme jelent-e meg a szellemidézéseken. Ellenben az én nyelvérzéke mindig meg-megütközik, mikor ilyen mondatokat olvasok, mint: „Az eszméletlen életunt *személyazonosságát* még nem lehetett megállapítani” (uo. 1907. júl. 10. 11. l.). „A hat holttest teljesen föl volt darabolva, úgy hogy eddig csak háromnak tudták megállapítani a *személyazonosságát*” (uo. 1929. okt. 22. 5. l.). „Ezekkel [versekkel] búcsúzott el az élettől az ismeretlen öngyilkos. A rendőrség vizsgálatot indított *személyazonosságának* megállapítására” (uo. 1930. febr. 21. 8. l.). Az a kérdés merül föl ilyenkor a lelkemben: miféle *személlyel* való *azonosságot* lehet megállapítani akkor, mikor valamely holttest teljesen ismeretlen? Hogyan mondanám tehát az előbbi közléseket? Úgy, ahogyan ép nyelvérzékű, magyarosan gondolkozó más újságírók mondják, akik szabatosan tudják magukat kifejezni; úgy, ahogyan a következő közlésekben olvassuk: „A legcsekélyebb nyom sincs, amely reményt nyujthatna arra, hogy . . . felfedik a tettes . . . *külétét*” (Dunántúl 1930. márc. 4. 2. l.). „Most a halott *külétét* igyekeznek megállapítani” (Budap. Hirl. 1930. nov. 28. 6. l.). „Egy ismeretlen halott *külétét* kutatják” (uo. 1930. nov. 29. 6. l.) stb.

A nyelvész, aki úgy gondolkodik, hogy a nyelvhasználat fölülbírálata nem nyelvtudományi földadat, azt mondaná talán ebben az esetben, hogy a *személyazonosság* szónak eredeti jelentése kissé elhomályosodott, és hogy ennek következtében jelentésetolódás állt be. Magam is ezt állapítanám meg talán, ha mint magyar írónak nem ütköznék meg rajta a nyelvérzéke, és nem éreznék az ilyen kifejezésekben az irály szabatossága elleni vétséget. Mint nyelvésznek viszont az a gyanum is támad: nem lappang-e ennek a szóhasználatnak a bokra mögött is a német nyelv szolgálai utánzása? Hiszen hírlapíróknál bukkan föl a kifejezésmód, és akkor ez a gyanu mindig megokolt. Valóban

ha megkérdezzük KELEMEN BÉLÁT: hogyan fejezi ki a német a magyar *kilét*-et, Kézi Szótára mind a három kiadásában ezt a határozott választ kapjuk tőle: *Identitüt*. Itt van tehát a dolog bibéje. Ezt az *Identitüt*-et fordítják hírlapíróink magyarra olyankor is, amikor a jó magyar nyelvérzék *kilét*-et kívánna. Nem magyar jelentéseltolódást, hanem a német irodalmi nyelv hatását állapíthatom meg tehát nyelvészül; mint magyar író pedig álltig sajnálnám, ha e miatt az utánzás miatt ismét kipusztulna nyelvünkől egy eredeti szó, amely egyúttal a magyar gondolat kifejezésnek szabatoságra törekvését is szolgálja.

ZOLNAI GYULA.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Emlékkönyv Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából. Közrebocsátotta a Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Bp., 1931. — A PINTÉR JENŐ szerkesztette ünnepi kiadványban a magyar irodalomtörténetírók ismertetik és méltatják NÉGYESY LÁSZLÓ életét és félszázados munkásságát. Külön tanulmányok szólnak irodalomelméleti felfogásáról, a magyar irodalom egész történetére kiterjedő kutatásairól s a magyar verset elemző munkáiról; jellemzik tudományos és irodalmi társaságainkban kifejtett működését és bírálatait. A dolgozatok másik csoportja tanári pályájáról, tankönyveiről s a magyar nyelv és irodalom tanításának színvonalát emelő törekvéseiről ad számot. TOLNAI VILMOS az ünnepelt nyelvtudományi munkásságát méltatja. Ezek a tanulmányok NÉGYESY LÁSZLÓT jellemeze egyúttal a magyar szellemi élet utolsó félszázadának történeti képéhez is több értékes vonást rajzolnak.

Ethnographia. Népélet. Szerkeszti MADARASSY LÁSZLÓ. XLII. évf. (1931.) 1. sz. — Tartalmából kiemeljük: RAPAICS RAYMUND, A magyar virágnyelv. A virágnyelv a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. nagyobbik felében a szerelmesek titkos levelező nyelve. Mindegyik virágnévnek megvolt a maga értelme, jelentése. E szép és tanulságos értekezés szerzője a magyar virágnyelv s általában a virágnyelv keletkezésének és fejlődésének a történetét vizsgálja. — MUNKÁCSI BERNÁT, A magyar lovasélet ősisége. A szerző szerint azon elterjedt felfogásnak, hogy a magyarok lovas és harcos életének kialakulására bolgár-török törzsek lettek volna befolyással, nincsen sem nyelvi, sem történeti bizonyítéka. A magyarok lovas és harcos életmódú néppé a török nyelvi érintkezésnél régebben, nyugat-iráni és kaukázusi népek hatása alatt fejlődtek. Az a sok török eredetű tulajdonnév, amely a magyarság történetének kezdetén szembeötlik, a tekintélyes kazárok és más török népek hatása alatt elterjedt divat. — KISS GÉZA, Az ormánysági népviselet. — Az *Ethnographia* társlapjából, az *Értesítő*ből, melyet BÁTKY ZSIGMOND szerkeszt, megemlítjük a szerkesztő következő két cikkét: A magyar „szék” eredetéhez és A magyar „asztal” eredetéhez.

Listy filologické. Praha, 1929. LVI. évf. — Tartalmából kiemeljük: V. MACHEK, Drobnosti ze slovenštiny (Apróságok a tót nyelvből). A szerző több érdekesebb és kevésbé ismert tót szót és kifejezést magyaráz, köztük a nyelvjárás tót *bist'u*,

byst'uk szót is. Egyes tót nyelvjárásokban, így pl. a gömöri tótban a kételkedővel szemben úgy védi a maga igazát az elbeszélő: *byst'u bohu*, *byst'u*, *byst'uže* stb. (l. KÁLAL, Slovenský slovník 49, DOBŠINSKY, Prostonárodnie obyčaje 45). E kifejezés a. m. 'bizony isten! Istenemre mondom, úgy van!' MACHEK azt hiszi, hogy a *byst'u* a tót *bo* ~ tót *ba* 'valóban' meg az egykori tót **iš't'u* 'bizonyítom' (egykori jelen idő első személy az *istit'* 'bizonyít, biztosít' igéből) szavak összetétele. Ezzel szemben MACHEK cikkének az ismertetésében (Slavia IX, 865) azt olvassuk, hogy a tót szó a magyar *bizony isten! biz isten!* rövidült mása.

Magyar Katonai Szemle. Szerkeszti VITÉZ BERKÓ ISTVÁN. I. évf. (1931.) 3. sz. — Tartalmából kiemeljük VITÉZ BERKÓ ISTVÁNNAK „A huszár név eredetének vitája” c. cikkét. A szerző véleménye szerint a *huszár* név a legnagyobb valószínűség szerint onnan ered, hogy I. Mátyás király elrendelte, hogy háború esetén minden *húsz* jobbágytelek együttesen egy könnyű lovaskatonát köteles kiállítani. Ezt a magyarázatot azzal igyekeznek támogatni, hogy az *-ár*-ral főnévből is, igéből is lehet képezni főnevet s például felhozza a következőket: *kád : kádár*, *kulcs : kulcsár*, *pince : pincér*, *tűz : tűzér*, *tan : tanár*, *fut : futár*, *hord : hordár*, *sólyom : solymár*, *fűz : fűzér*, *vezet : vezér*. — A nyelvész jól tudja, hogy az *-ár*, *-ér* a magyarban eredetileg melléknévi igenévképző (vö. *foly : folyár*, *kopik : kopár*, *vezet : vezér*). De van a szlávásban egy *-arъ*, amely főnevekből foglalkozást jelentő neveket képez, pl. *kadъ : kádárъ* 'kádár', *kl'učъ : kl'učárъ* 'kulcsár', *grnъcъ* 'fazék' : *grnčarъ* 'göröncsér', *fazekasъ* stb. A nyelvújításkor a nyelvújítók az *-ár* képzőt megtették 'foglalkozást jelölő' képzővé, s alkottak vele szavakat, amilyenek a *pincér*, *tűzér*, *tanár*, *hordár* stb. Számnévből azonban ők sem alkottak új származékot. A *huszár* azért nem lehet a magyar *húsz* származéka, mivel eredeti szavaink közt számnévből *-ár*-ral képezett szó nincsen. K. P.

Napkelet. Szerkeszti TORMAY CECILE. IX. évf. 4. sz. (1931. április 1.) — Tartalmából kiemeljük: MÉSZÖLY GEDEON, Az Ó-magyar Mária-siralom. A szerző e nagyértékű magyar nyelvemlékről hosszabb tanulmányt írt, amely a M. Tud. Akadémia kiadásában fog megjelenni. A jelen cikkben vizsgálódásai és fejtegetései eredményeül közli az Ó-magyar Mária-siralom szövegét, mai helyesírással ugyan, de lehetőleg pontosan feltüntetve az egykorú kiejtést. E régi szöveg mellett adja magyarázatul mai prózai nyelven a régi ének sorainak értelmét is.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Bevételek és kiadások 1930-ban és költségvetés 1931-re.

I.

1. Bevétel:	Sz á m a d á s 1930-ról.	p	fill.
Maradék 1929-ről		4676	28
Tagdíj és előfizetés		6682	94
		Átvitel . .	11359 22

	p	fill.
Eladott kiadványokért	11359	22
Kamat	324	60
Adomány	1436	60
Alapítvány	1437	48
Államsegély 1929/30-ra	335	34
Államsegély 1929/30-ra	1000	—
A Magyar Tudományos Akadémia segélye	1500	—
A Magyar Tudományos Akadémia segélye a Magyar Nyelv mutatójának kiadására	2000	—
Az Egyetemi Nyomda 1929. évi visszatérítése	830	01
Előfizetés a Magyar Nyelv mutatójára	245	—
Vegyes bevétel	3	04
A Szily-alap maradéka 1929-ről	54	87
A Szily-alap bevétele 1930-ban	185	50
Összesen	20711	66

2. Kiadás:

Tiszti díj	580	—
Írói tiszteletdíj	904	—
A Magyar Nyelv nyomdai költsége	8697	30
Különnyomatok	313	34
Alapítványok tőkésítése	335	34
Tőkésítés az adományokból és a kamatokból	2000	—
Irodai kiadás	120	—
Expedíció, vegyes kiadás	740	49
Könyvtárusi százalék	39	02
Népnyelvi tanulmányokra	161	28
A Magyar Nyelv mutatója nyomdai költségének első részlete	2000	—
A Magyar Nyelv mutatójának írói tiszteletdíjára	800	—
A Szily-alap kiegészítésére	100	—
A Szily-alap kamata	33	—
A Szily-alap kiadása: Szily-jutalom	60	—
A Szily-alap bevételeiből tőkésítés	150	—
Összesen	17033	77

A maradék 1930-ról 3677'89 pengő. Ebből 3647'52 pengő a Társaság, 30'37 pengő a Szily-alap maradéka.

3. Alapítványok.

Áthozatal 1929-ről 20705'56, Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 8, Bárdos Remig (kieg.) 12, Bártky Zsigmond (kieg.) 10, Csúry Bálint (kieg.) 3'24, Erdélyi Lajos (kieg.) 11, Gálos Rezső (kieg.) 15'52, Gombocz Zoltán (kieg.) 13, Győr: női felsőkereskedelmi iskola (kieg.) 40, Jakubovich Emil (kieg.) 9'04, Jánosi József (kieg.) 10, Klemm Antal (kieg.) 1'96, Kollányi Ferenc (kieg.) 50, Losonczy Zoltán (kieg.) 11'76, Melich János (kieg.) 20, R. Nagy László (kieg.) 12'84, Palkovics Sándor (kieg.) 10, Pázmán József (kieg.) 10, Sági István (kieg.) 10, Szőcs Ferenc (kieg.) 20, Tolnai Vilmos (kieg.) 11'98, Gróf Zichy István (kieg.) 45, a Társaság tőkésítése 2000, összesen 23040'90 pengő. Ebből 151 alapító tag alapítványa 5718'83, a Társaság tőkésítése 17322'07 pengő.

4. Szily-alap.

	p	fill.
Maradék 1929-ről: tőke és készpénz	654	87
Bevétel 1930-ban	185	50
Összesen	840	37
Kiadás: Szily-jutalom	60	—

A maradék 1930-ról 750 pengő tőke és 30'37 pengő készpénz.
Ezenkívül a Szily-alapé az értékpapirokból 13.000 K n. é. záloglevél.

5. A Társaság vagyona:

	p	fill.
10.000 K n. é. földhitelint. 4 ^o / _o kor. é. záloglevél	—	80
42.000 K n. é. földhitelint. 4 ^o / _o szab. talajjav. záloglevél	3	36
30.200 K n. é. hadikölcsön-kötvény	2	41
Tud. Társ. Sajtóváll. R. T. 1 db. részvény	14	—
Alapítvány és tőkésítés folyószámlán a Magy. Földhitelintézetben	23021	37
A Szily-alap tőkéje folyószámlán a Magy. Földhitelintézetben	750	—
Készpénz folyószámlán a Magy. Földhitelintézetben	3478	63
A Társaság kézipénztárában	168	89
A Szily-alap készpénze a kézipénztárban	30	37
Összesen	27469	83

II.

Költségvetés 1931-re.

1. Bevétel:

	p	fill.
Maradék 1930-ról: a) a Társaság maradéka	3647	52
b) a Szily-alap maradéka	30	37
Tagdíj és előfizetés	4500	—
Eladott kiadványokért	50	—
Kamat	1150	—
Alapítvány	—	—
Allamsegély	—	—
A Magyar Tudományos Akadémia segélye	—	—
A Magyar Nyelv mutatójának eladásából	200	—
A Szily-alap bevétele (kamat)	37	50
Összesen	9615	39

2. Kiadás:

	p	fill.
Tiszti díjazás	580	—
Írói tiszteletdíj	800	—
A Magyar Nyelv nyomtatása	5400	—
Különnyomatokra	200	—
Alapítványok tőkésítése	—	—
Irodai kiadás	120	—
Expedíció, vegyes kiadás	800	—
Átvitel	7900	—

	p	fill.
Áthozat	7900	—
Könyvárusi százalék	40	—
A Magyar Nyelv mutatójának nyomdai költsége	3200	—
A mutató írói tiszteletdíja	600	—
Népnyelvi tanulmányokra	720	—
A Szily-alapnak (kamat)	37	50
A Szily-alap kiadása (Szily-jutalom)	50	—
Összesen	12547	50

A költségvetés 2932'11 pengő hiányt mutat. Ha a Társaságnak egyéb bevételei nem lesznek, különnyomatokra és népnyelvi tanulmányokra nem fordíthat semmit, a Magyar Nyelvhez készülő mutató nyomdai költségéből pedig 2000 pengőt nem tud kifizetni.

A Magyar Nyelv 1931-ben legalább 20 íven fog megjelenni.

Pénztári jelentés.

I. Sz a m a d á s 1930-ról.

Ha az utolsó négy esztendő költségvetését és évi számadását összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a bevétel minden esztendőben hét-nyolcezer pengővel több, mint amennyire a költségvetés szerint számítottunk. A különbözetnek csak igen csekély része esik a rendes bevételek évközben történő emelkedésére, legnagyobb része azokból a rendkívüli, évenként változó összegű bevételekből gyűlik össze, amelyekre az év elején még nem számíthatunk. A mult évi költségvetésben is az 1929—1930. évi 1000 pengő államsegéllyel együtt 11950'15 pengő volt a bevétel, az év végére pedig 20711'66 pengő lett az eredmény, tehát 8761'51 pengővel több, mint amennyire az év elején számíthatunk. Ebből a 8761 pengőből kerekén 1800 pengő a rendes bevételeknek a költségvetést meghaladó emelkedése, a többi, néhány pengő híján 7000 pengő pedig rendkívüli bevétel. Ilyen rendkívüli bevételeink: a M. Tud. Akadémiának a Magyar Nyelv I—XXV. kötetéhez készülő mutató kiadására adott 2000 és a folyóíratra szánt 1500 pengő segélye, a főváros előfizetése, a Budapest Székesfővárosi Közlekedési R. T.-nak és pénztázeiteinknek adományai, s végül az Egyetemi Nyomdának az 1929. évi megrendelésekből adott visszatérítése.

A költségvetésben azt ígértük, hogy a Magyar Nyelv 1930. évfolyama 20 íven fog megjelenni. Rendkívüli bevételeinknek köszönhetjük, hogy a mult évben 20 ív helyett 27 ívet, a címlappal és a borítékkal együtt 28 és fél ívet tudtunk adni olvasóinknak. A mutatót már a mult esztendőben ki akartuk adni. Ezért a nyomdai költségére 5000 pengőt, írói tiszteletdíjára pedig 1200 pengőt fölvtettünk a költségvetésbe. A terjedelme azonban az eredetileg tervezett 9—10 ívnek a kétszeresét is meghaladja, legalább 22 ív lesz. Ezért nem készülhetett el teljesen a mult évben. Most már 11 ív ki van belőle nyomtatva, a szedés teljesen befejeződött, úgyhogy márciusban megjelenik. A M. Tud. Akadémiának a mutatóra kiutalt segélyét mint a mutató nyomdai költségének első részletét kifizettük az Egyetemi Nyomdának. Az adományokból és a kamatból 2000 pengőt csatoltunk a

tartaléktökéhez. Ezenkívül még 367789 pengő pénztári maradékot hoztunk át 1931-re. Erre a maradékra szükségünk van azért, hogy a Magyar Nyelv első füzetének és a mutatónak a nyomdai költségét — az utóbbinak legalább egy részét — kifizethessük.

Alapítványainkat a múlt évben 21 alapító tagunk összesen 33534 pengő kiegészítéssel gyarapította. Az alapítványok összege 571883 pengő, a Társaság tartaléktökéje pedig 1732207 pengő, a két tőke összesen 2304090 pengő. Ezenkívül a Szily-alap tőkéje 750 pengő és készpénze 3037 pengő.

Társaságunk vagyona a pénztári maradékkal együtt 2746983 pengő.

II. Költségvetés 1931-re.

Költségvetésünkben a bevétel 961539 pengő, a kiadás pedig 12,54750 pengő. Tehát a kiadás 293211 pengővel több, mint a bevétel. Egy évtized óta alig volt olyan esztendő, hogy a költségvetésben több lett volna a bevétel, mint a kiadás. Társaságunk anyagi egyensúlyát a nyomdai áraknak a háború alatt kezdődő nagy emelkedése ingatta meg. Amikor a nyomdai árak évről-évre emelkedtek, Társaságunk vezetősége a háború második felében a folyóirat terjedelmét csökkentette, hogy bevételeivel fedezni tudja a kiadásokat. A háborút követő súlyos esztendők megsemmisüléssel fenyegették Társaságunkat is. Az állam, az Akadémia és a társadalom támogatásának köszönhetjük, hogy folyóiratunk egyáltalán meg tudott jelenni. 1919-től 1924-ig a Magyar Nyelv terjedelme évenként 10—15 ív volt, s ugyanekkor a Társaság rendes bevételei még a rendes kiadásoknak a felét sem érték el. Hogy azóta javult Társaságunk anyagi helyzete, nemcsak a pénzérték és a nyomdai árak állandósulásának tulajdonítható, hanem annak is, hogy folyóiratunk dolgozótársai ívenként csak 32 pengő tiszteletdíjban részesülnek, míg más folyóiratok ívenként 80 pengőt is fizetnek. A rendes bevételek így sem elegendők többre, mint a rendes kiadások 70—80%-ára. Hogy pedig az utóbbi években folyóiratunkat 25 íven, 1930-ban pedig 27 íven tudtuk megjelentetni, a számadásban részletezett rendkívüli bevételeknek köszönhetjük. Ha ezek a rendkívüli források elapadnának, a tagdíjból és az előfizetésből meg az alapítványok kamatából 15 ívnél többet nem tudnánk kiadni.

Ilyen körülmények között csak akkor lehetne hiányt nem mutató költségvetést előterjeszteni, ha belenyugodnánk abba, hogy a Magyar Nyelv csak 15 íven jelenjék meg. Ez azonban Társaságunk működésének nagymértékű korlátozását jelentené. Rendkívüli bevételeink éppen annak az eredményes munkásságnak elismerését jelentik, amely folyóiratunkban jut a nyilvánosság elé. Ezért minden anyagi erőnket arra kell fordítanunk, hogy a Magyar Nyelv megfelelő terjedelmét biztosítsuk.

Költségvetésünkben a múlt évi pénztári maradék felhasználásával a Magyar Nyelv 20 ívének nyomdai költségére 5400 pengőt vettünk számításba, népnyelvi gyűjtésre is felvettünk 720 pengőt, különnyomatokra 200 pengőt, azonkívül a mutató nyomdai költségére 3200 pengőt, írói tiszteletdíjára pedig 600 pengőt. Azonban ha rendkívüli bevételeink nem lesznek, nép-

nyelvi tanulmányokra és különnyomatokra nem fordíthatunk semmit, a mutató nyomdai költségéből pedig 2000 pengőt nem tudunk kifizetni. Reméljük, hogy mint az előző években, az évvégi számadás az idén is kedvezőbb képet fog mutatni anyagi helyzetünkről, mint a költségvetés.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1930. évről.

Mint az 1930. évi közgyűléstől megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1930. évi számadását és vagyonszámát a pénztári napló és a számadási okmányok alapján f. hó 12-én a budapesti m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet helyiségében megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1930. évi bevétel 20711'66 pengő, a kiadás 17033'77 pengő, a pénztári maradék az 1931. évre 3677'89 pengő. A Társaság tiszta vagyona értékpapírban és készpénzben összesen 27469'83 pengő.

Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentvényt adja meg, továbbá, hogy a pénztárosnak rendkívül gondos és pontos munkájáért köszönetet mondjon. Budapesten, 1931. január 12-én. Szidarovszky János, Pázmán József, Horváth Endre.

KÜLÖNFÉLÉK.

Négyesy László. Ez év március 6-án töltötte be életének hetvenedik évét NÉGYESY LÁSZLÓ, a magyar irodalomtörténetírók seniora. A nyolcadik évtized küszöbén őszinte tisztelettel emlékezünk meg róla, Társaságunknak kezdetől fogva választmányi tagjáról s folyóiratunknak nagyrabecsült munkatársáról.

NÉGYESY LÁSZLÓ tudományos munkájának java termését a magyar irodalomtörténetnek áldozza, de elődeinél mélyebb érdeklődéssel vizsgálja az irodalom nyelvi kérdéseit, irodalomtörténeti kutatásaiban pedig, ha a tárgy úgy kívánja, szívesen igénybe veszi a nyelvtudomány eszközeit vagy eredményeit.

Pályája kezdetén a magyar vers elméletét és történetének megírását nagy lendülettel előbbre mozdító tanulmányaihoz a tudományos alapot görög-latin filologiai készültsége adja meg. Ugyanekkor mint BUDENZ JÓZSEF tanítványa s SZARVAS GÁBOR munkatársa magyar szótörténeti és nyelvjárási tanulmányokkal foglalkozik. Az utóbbiak közül a szegedi nyelvjárásról írt dolgozata (Nyr. XV. 1886.) a múlt század nyolevanas éveinek legkiválóbb nyelvjárásstudományai közé tartozik. Különösen részletesen tárgyalja a hangtant. Nemesak az irodalmi nyelvvel hasonlítja össze a Szeged és vidéke nyelvében jelentkező hangokat s e nyelvjárás szavainak hangalakját, hanem a környező nyelvjárásokkal is. Azonkívül BUDENZ munkái alapján helyenként a nyelvjárás hangtörténeti vizsgálatára is kiterjeszkedik.

A hetvenes évekig a nép nyelvét a Magyar Tudós Társaságnak mindjárt megalakulása után megállapított programjához képest inkább a szókészlet összegyűjtése végett vizsgálták. Négyesy nyelvjárásstudományai a Magyar Nyelvőrnek a tudomá-

nyos magyar nyelvtan előkészítésére megindított munkájába illeszkednek bele. Ugyanezt a célt szolgálja a magyar vocalismus megérett kérdéseiről szóló dolgozata is (Nyr. XV. 1886.), amely felveti a magyar magánhangzórendszer kialakulásának problémáját, s megoldását is megkísérli, mielőtt a részletek kérdések megoldása sorra került volna nyelvtudományi irodalmunkban.

A magyar verselés történeti tanulmányozása az irodalomtörténet művelésére téríti. „A mértékes magyar verselés története” c. művében (1892.) — mint HORVÁTH JÁNOS mondja — már a nemzeti irodalomtörténet teljes látókörű mestere szól hozzánk.

Bizonyára előbbi nyelvészeti tanulmányainak is részük van abban, hogy NÉGVESY LÁSZLÓ irodalomtörténeti felfogásában a nyelv mint az irodalom legfőbb jegye szerepel, s hogy nem egy irodalomtörténeti tanulmánya nyelvészeti alapra épül. Az ugor összehasonlító verstanról írt dolgozatában (Budenz-Album 1884.) a finnugor összehasonlító ritmika lehetőségét HUNFALVY PÁLNAK arra a következtetésére alapítja, hogy a verses előadásnak minden finnugor népnél feltalálható vonása a tartalmi párosság, a parallelizmus és az előrím, az alliteráció. Ugyanezekkel a nyelvi bizonyítékokkal támogatja a magyar költészet eredetéről írt tanulmányában (Budapesti Szemle 144. köt. 1910.) azt a tételt, hogy a magyar költészet legősibb fokon a finnugor költészetből eredt. A költészet ősi közösségére a folklór-kutatások eredményeinél nagyobb bizonyító erejűnek tartja e két formai elem állandóságát. Jól tudja, hogy a parallelizmus és az alliteráció úgyszólván általános formai eleme a legkülönbözőbb költészeteknek, de mert a finnugor hagyományban rendszeres mondatparallelizmus és szólam-alliteráció együtt jár, ami a szomszéd indogermánban nem volt meg, ezt a két stílus-elemet a finnugor népek költészetében ősi örökségnek tekinti. Ugyanez a tanulmány török hatásból magyarázza népdalaink szakokra oszlását, a dal festői kezdetét, s keleti képzelet nyomát látja dalaink virágnyelvében. Ezekből az eredményekből a magyar költői stílus eredeti tulajdonságai tűnnek elő.

A magyar stílus történeti korából is találunk NÉGVESY LÁSZLÓ irodalomtörténeti munkáiban határozott vonásokkal megrajzolt képeket. Egy klasszikus tanulmánya pedig Arany János stílusának a monografiája. Arany nyelv-művészetének ez a legméltóbb jellemzése „Arany János és a magyar nyelv” címen folyóiratunkban jelent meg a költő születésének százéves fordulójára (MNy. XIII. 1917.). Keresi ez a tanulmány Arany nyelvének népi és irodalmi forrásait, rámutat a költő nyelvi tanulmányaira, végigvezeti az olvasót Arany stilisztikai fejlődésén, szemlélteti stílusváltozatait s a változatokban nyelve sokszínűségét, végre bemutatja e művészi nyelvnek kifejező erőben való fokozatos gazdagodását. Ez a tudományos elemzés alapján, biztos ítélettel és művészi tollal megírt tanulmány minden elfogulatlan olvasóját meggyőzi arról, hogy a magyar nyelv valóban „Arany költészetében él legteljesebb és legpompásabb virágjában”.

Stílustörténeti tanulmányaihoz sorakoznak NÉGVESY LÁSZLÓNAK a helyes magyarság kérdéseit fejtegető cikkei. Ezekben

stílus tanulmányain és a maga művészi gyakorlatán fejlett irodalmi nyelvtudata irányítja véleményét. Így a magyar szenvedő igéről (Szily-Emlék 1918.), a *-va, -ve* képzős igenévről a *van* s a *lesz* igével való szerkesztéséről (MNY. XVIII. 1922.) írt dolgozataiban a vitás kérdéseket nemcsak nyelvtani, hanem stilisztikai szempontból is megvizsgálja.

Nem sorolhatjuk fel NÉGYESY LÁSZLÓ felszázadra terjedő tudományos pályájának mindazokat a munkáit, amelyek a magyar nyelvtudományt közvetlenül érdeklik. Nem méltathatjuk mintaszerű kritikai kiadásait, szövegmagyarázatait, a mondatok kérdéseiről kifejtett véleményét, s gyakorló-középiskolai tapasztalatai alapján megírt kitűnő nyelvtanát. De nem mulasztathatjuk el annak a megemlítését, hogy nyelvtudományi munkásságából épügy, mint minden tudományos és gyakorlati irányú működéséből a magyar szellemi élet igazi értékeinek mély tisztelete és önzetlen szeretete sugárzik felénk.

A Gondviselés adjon neki erőt arra, hogy hivatását még sokáig szolgálhassa.

SÁGI ISTVÁN.

A Finn Irodalmi Társaság centenáriuma.

Megalakulásának századik évfordulóját ünnepli most március 15-én a Finn Irodalmi Társaság, a nálunk is jól ismert Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Örömmünnepe lesz ez a nap az egész finnségnek és északi rokonaink minden barátjának.

„Svédek nem vagyunk, oroszok nem akarunk lenni, nekünk finneknek kell lennünk!” — szállt szájról-szájra a finnek hitvallása, amikor 1809-ben a svéd uralom alól orosz fennhatóság alá kerültek. A veszély tudatára ocsúdott életösztön nyitotta ki így a szemeket, s nem kis részben a Finn Irodalmi Társaság érdeme, hogy a szót tett követte, a szállóige testet öltött, és finn nyelvű, finn szellemű nemzeti kultúra pezsdült fel az ezer tó országában.

Azok a lelkes hazafiak, akik száz évvel ezelőtt felvetették és hamarosan meg is valósították a Társaság megalapításának eszméjét, első feladatuknak a hatszázados svéd uralom alatt elnyomott finn nyelv természetes jogaihoz juttatását és kipallérozását, valamint a rohamosan kallódó hagyományos népköltészet összegyűjtését és közkinccsé tételét tekintették. LÖNNROT volt az új társaság lelke és az első, az alapvető teendők hivatott végrehajtója: neki köszönhető, hogy a finnek hamarosan a legmagasabb igényeket is kielégítő irodalmi nyelvet fejlesztettek ki, és napvilágot láthattak, aktív erőforrásokká válhattak a nép páratlan költői alkotásai, a Kalevala, a Kanteletar stb. A finnség jövőjét mentette meg multjának megmentése: a büszke öröm egységbe olvasztotta a Kalevala népét, szilárd alapra támaszkodhatott a nemzeti öntudat és a rendeltetés hite.

Megalapítása óta a finn nemzeti tanulmányok fellelője, afféle nemzeti akadémia a Finn Irodalmi Társaság, amely a szükségleteknek megfelelően igyekszik a különféle tudományágak haladását biztosítani és a tudományos munka eredményeinek közközre jutását előmozdítani. Lassanként több sajátos érdekű szaktársaság is alakult ugyan mellette, de LÖNNROT társasága

az időszerű elkülönülés után is meg tudta tartani központi irányító szerepét és jelentőségét. A legállandóbb energiával és hatással azonban maiglan is a folklórt, a nemzeti művelődés-történetet, a nyelv- és a széptudományokat szolgálja, azokat a területeket műveli tehát, amelyeket az alapítók jelöltek ki és kezdtek feltörni.

Kétségtelen, hogy a finn tudományosság eddig a nép- és a nyelvtudomány terén alkotott legnagyobbat, s az sem lehet vitás, hogy a mai finn kultúra azoktól az ősi népi művelődési elemektől kapta a maga egyéni színét és súlyát, amelyeket a nép- és a nyelvtudomány mentett meg az elsorvadástól és juttatott vissza a nemzeti művelődés vérkeringésébe. — Ezért ünnep az egész finnség és északi rokonaink minden barátja számára a Finn Irodalmi Társaság megalakulásának századik évfordulója.

1931. március.

ZSIRAI MIKLÓS.

LEVÉLSZEKRÉNY.

A magyar igealakok főtipusai. HORGER ANTAL nemrég megjelent „A magyar igeragozás története” c. könyvében a 13. lapon azt a megjegyzést olvasom, hogy „Über die Haupttypen der ung. Verbalformen” c. értekezésem (UngJahrb. X.) az ő, a Csengery-Emlékben „A magyar igeragozás őstörténetéhez” jelzéssel közölt dolgozatának „igen jól sikerült paraphrasisa”. Ez alkalommal csak azt állapítom meg, hogy említett cikkem lényegében azonos 1922-ben tartott, nyomtatásban meg nem jelent akadémiai székfoglalómmal, amelyben a finnugor, török és mongol nominális mondatformákkal foglalkozva, egyebek között az *én, te, ő király* | *én, te, ő járt* | *én, te, ő jár* típusok ősi voltát fejtegettem. Nem vagyok hajlandó arra, hogy azokat a gondolatokat, amelyeket az Akadémián, 1918 óta az egyetemen s nyelvész-társaságban is több ízben szóvártam, HORGER kedvéért idegen tollaknak ismerjem el.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

P. D. írja: A jelentő mód jelen idő egyes 3. személyének ragjaként szereplő *-ik* — úgy vélem — nem más, mint az *-ék* igenévképző, illetőleg eredetében kicsinyítő vagy talán helyesebben: árnyalatképző. Amint tehát a *vagyon, megyen, teszen, viszen* jelentő mód jelen idő egyes 3. személyek vagy a *lón* (vö. *Liüanti-*), *tón, vón* jelentő mód elbeszélő mult egyes 3. személyek az igenévképző—árnyalatképző *-n*-nel alakultak, az igéknek egy másik (úgy látszik, főképen visszaható értelmű) csoportjánál a *törékony, fázékony, aluszékony*-féle deverbalis névszói származékokban is meglevő (*-iik* vagy *-iik>*) *-ék* ~ *-ik* > *-ik* képzőelemmel alakult forma öltötte fel az egyes 3. személy szerepét, mégpedig úgy, hogy *-ék* változata az elbeszélő mult, továbbá a feltételes és felszólító mód jelen idő egyes 3. személyében, *-ik>-ik* változata meg a jelentő mód jelen idő egyes 3. személyében állandósult: *törék, törnék, törjék: törik* | *fázék, fáznék, fázéék: fázik* | *aluvék, aludnék, alugyék: aluszik*. Más igéknek a ragozási skémájába az *-ék* képzős származék mint a jelentő módú elbeszélő mult és a feltételes módú jelen idő egyes 1. személye

illeszkedhetett bele; *keverék*, *kevernék* | *zavarék*, *zavarnék*. — Ugyancsak igenév-, illetőleg eredetében árnyalatképzős formára mehet vissza az ú. n. iktelen igéknél a jelentő és felszólító mód jelen idejének egyes 1. személye: *keverék*, *keverjek* | *zavarok*, *zavarjak* | *vagyok* | *megyék*. Itt a *k*-ban az a képző lappanghat, amely a *fészék*, *fazok*-féle szavakban kicsinyítő funkcióban jelentkezik. Az ezzel a *-k* képzővel alakult deverbális származékok egyképpen járatosak lehetnek mint igei névszók és mint egyes 1. személyek: *rejték*. Az 1152: *Aianduc* szn. — *ajándék* | 1211: *Queueric* szn., 1240 kör.: *Queuerug* szn. (*Zouorug*-gal együtt) — *keverék* | *hajlok* — *hajlék* névszói változatok megvilágíthatják az igeragozásbeli *keverék*—*keverék* | *zavarok*—*zavarék* | *hajlok*—*hajlék* formák viszonyát is. — Az igenévszói természetű jelenségek körébe utalhatjuk a felszólító és feltételes mód jeleit is, amennyiben az előbbinek a változatai a *-j ~ i* és a *-k ~ y* árnyalat—igenévképzőkkel, az utóbbinak a változatai pedig a *-n + ű(s)i* és *-n + ű(s)k ~ n + ű(s)ʹ* árnyalat—igenévképzőkkel egyeztethetők.

Csefkó Gyula írja: I. A csángó miatyánknak elkeresztelt régi, latinos szókötésű miatyánk-szöveget én már gyermekkorom óta ismerem. Bajai születésű édesanyámtól hallottam, ő meg kaloesai származék öreganyámtól tanulta. Midőn 1898-ban Tóth Béla arra kérte a Nyr. olvasóit, hogy írják le számára a nép öregeinek ajkáról a miatyánkot és az üdvözlégyet (l. Nyr. XXVII, 581), akkor én édesanyám elmondása nyomán leírtam mind a kettőt és elküldtem Tóth Bélának. Mássalutuk ma is megvan írásaim között. S ha igaz, amit Tóth Béla állított, hogy t. i. e két imádságnak a nép száján megőrzött régi alakjában sok hagyomány maradt meg (vö. Nyr. i. h.), akkor — de meg a Csűrny csángó miatyánkja szövegével való egybevetés miatt is — úgy hiszem, méltó közölnöm őket. Ime: „Miatyánk Isten, ki vagy a ményégbe, szenteltesség a té neved, gyűjön el a té országod, légyen még a té akaratod, miképen ménybe, azonképen itt a földön is. Mi kényerünket mindennapit add még nekünk ma és bocszásd még a mi vétkejinket, miképen mink is megbocsájtunk az ellenünk vétetteknek, és nő *végy* [vö. Mészöly, Vész és visz: MNy. V, 19] minket késértetbe, de szabadies még a gonosztú, ammén. — Üdvözlégy Márja, malasztá vagy tejjes, Úr vagyon té veled, té vagy áldott az asszonyok között, és áldott a té méhednek gyümöcse, Jézus. Asszonyunk Szüz Márja, Istennek szent anyja, imágy Istent érettünk bünösökrék most és halálunk óráján, ammén.” — Látnivaló, hogy a mi régi alföldi miatyánkunk milyen szoros atyafiságot tart a moldvai csángókéval. Egyezésüket természetesen a közös latin forrás magyarázza. Kár, hogy Csűrny nem közölte a csángó üdvözlégyet is. Azt hiszem, az sem sokban különbözik az alföldi vagy akár a dunántúli üdvözlégy régebbi szövegétől.

II. MNy. XXVI, 365 azt olvasom, hogy a magyarban az 'epe → keserű' jelentésváltozás nem ment végbe. Ennek a kelleténél kissé kerekébb kijelentésnek a cáfolatául hadd idézem a következő keresetlen példákat. Egészen mindennapi dolog, hogy valami keserűről azt állítjuk, hogy valóságos *epe*. „Egy *epe* a szám“, mondja a gyomrarontott ember, ha keserű a szájaize.

Nemrégiben hallottam ezt a keserves felsóhajtást: „Hej, édes élet, de tele vagy *epével* [keserűséggel]!” A keservesen panaszkodó emberről is szokták mondani, hogy csupa *epe* a beszéde. De a nagyobb hitel kedvéért nézzünk nyomtatott adatokat: „Egy csep mézhez csöbör *epét* kever [édeshez keserűt].” (DUGONICSBÓL idézi MARGALITS, MagyKözm. 178.) „Nem *epe* a mézes hetek ifju méze.” (ARANY, TSz. V, 92.) „Atyafivér vízzé, sőt *epe* méreggé [a. m. keserű méreggé, vagyis az atyafiságos érzés elkeseredett haraggá, gyűlöletté], Hogy változik által, ezt látom örökké.” (ARANY, BH. III, 18.) Göndör Sándor így nótázik A falu rossz második felvonásában: „Húzzad, húzzad *keservesen*! Ne erősen, csak csendesen! Az eleje legyen *epe*, Csendes álom a közepé!” Idevehetjük azt is, amit Mécs László énekel a nagytehetségű magyarok sorsáról: „Magyar lángészt *epével* itatunk.” (Az ember és az árnyéka² 57.) Úgy vélem, hogy ha régibb és újabb költői nyelvünket átkutatjuk, még számos adatot találhatunk erre a jelentésváltozásra. Nem hinném, hogy népnyelvi előfordulását is kimerítené a fentebb említett néhány példa.

Zs. F. úrnak: Jókai híres mondása: „... magyar nyelven költeni, olyan, mint a hegedűművésznek a straduarión játszani...” (vö. ZSIGMOND F., Jókai. 1924. 354. l. és MNY. XXI, 85) a költőnek: „A látható Isten” című elmefuttatásában van, amely a Petőfi-Társaság Koszorú-jában jelent meg (1879. I, 492 és NemzKiad. 96. köt. 31. l.). A cikk igen sok érdekes önvallomáson kívül a magyar nyelvről, mint a költői kifejezés eszközéről tartalmaz igen figyelemreméltó megjegyzéseket. T. V.

M. M.-nak: A kúnságinak és református vallásúnak jelzett *Gangol* családnév nyilvánvalóan összefügg a *gángol*, *gángó* a. m. 'rossz, sovány ló' szóval, amelyet kiskúnhalasi közlésből idéz a MTsz. (Tudomásom szerint Cegléden lakik, de Örkényből származik *Gongol* család.) Amint JAKUBOVICH EMIL és ZSIRAI MIKLÓS közli velem, Győr megyében, illetőleg a Rábaközben használatos az előbbivel rokon *gángó ember*, *gángó legény* a. m. 'hajlott, hosszú, sovány' kifejezés. Majd alkalomadtán bővebben kifejtsük, hogy maga a közzzó egy magyar—török szócsaládba tartozik bele, amelynek egyebek közt tagjai a magyarból: a 'horog' értelmű *kankalék* ~ *kankarék*, *kankó* ~ *gángó*, *kancs* ~ *gáncs* ~ *gáncs*, *kancsal*, *kampó*, a törökségből: *kan'al* 'ein in der Form eines Rades zusammengelegter Strick, ein gewundener Bündel' (RADL. II, 119), *kangal* 'eine Panzerart, Schnur' (KÜNS, ČagWb. 117). — Ezért a családnév megváltoztatása egyáltalában nem megokolt. P. D.

Kölcsey Dezsőnek: Az EtSz. szerint az *ákombák*om (*ákom-bák*) a. m. 'irka-firka, gekritzelt' szó hangfestő természetű alakulat. Ön azt gondolja, hogy ebből lett: *a, komma*; *b, komma*, amint a szerzetesek valamikor a latin írást taníthatták. — Lehet, hogy igaza van. P. D.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1931. — (F.: Czákó Elemér dr.)

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXVII. ÉVF.

1931. MÁJ.—JÚN.

5—6. SZÁM

Maklár.

Maklár helynevünk mostanában kétszer is szerepelt a tudományos irodalomban. KARÁCSONYI JÁNOS „Néhány besenyő és kun helynevünkről“ c. tartalmas kis cikkében¹ azt írta róla, hogy besenyő eredetű, s vége a török *-lar* többesjellel azonos. Ilyenek az oszmáni területen gyakori *Arnautlar* 'arnautok, albánok' típusú helynevek, s ilyen nálunk a besenyő eredetű *Boglár* meg a kun eredetű *Bodoglár*, *Tázlár* és *Eszlár* — állapítja meg tovább KARÁCSONYI. BÁTKY ZSIGMOND szintén foglalkozott a *Maklár*-ral,² számos adatot sorolva hozzá s a fent említett helynevekhez.

Maklár magyarázatában KARÁCSONYI kétségtelenül jó nyomon jár. Az ő gondolatát akarom a következőkben tovább fejleszteni, — tekintettel a helynévkutatás nehézségeire és útvesztőire, inkább egy kisebb anyagon belül elfogadható eredményekre, mint nagyobb arányú településtörténeti tanulságokra törekedvén.

Maklár Heves megyében, Egertől délre van, a Szalók nemzetség területén, amely SZÉLL FARKAS szerint³ Hevestől Sarudig és Tisza-Szalóktól Eger-Szalókiig terjedt. Ez a terület tele van török, illetőleg határozottan besenyő helynevekkel.

Az egerszalóki határban volt *Becsenekföldre*,⁴ amely *Becsenegh* személynévből keletkezett. Tudjuk, hogy a *besenyő* név a magyarban bolgár-török eredetű, s a név eredeti alakja — ahogy a besenyők is nevezték magukat — *bäčänäk*. Ezt az alakot mutatja a fenti hely-, illetőleg személynév. — E területen volt, —illetőleg van *Besenyő* és *Besenyőtelek* helynév.⁵ — Ugyanitt volt a XIII. század végén *Buger Beseneu* (*Büger-Besenyő*)⁶ nevű hely is. — A mai Besenyőtől északra van *Dormánd*, a régiségben *Dorman* és *Dormanhaza*.⁷ Ez a helynév a török, — mint a környezet mutatja — valószínűleg besenyő *Durman* személynévre vezethető vissza.⁸

Besenyő és Eger között van *Maklár*. Hogy a *Maklár* helynévben valóban a török *-lar* többesjellel van dolgunk, azt világosan bizonyítja az a körülmény, hogy egy 1278-i oklevélben *Maklár* közelében egy *Makuta* nevű út és egy *Mak* nevű földrész szerepel.⁹

¹ MNy. XVII, 211. ² Föld és Ember I, 138—9.

³ A nagybesenyői Besseney-család története. Bp., 1890. 5. l.

⁴ SZÉLL FARKAS i. m. 5. ⁵ CSÁNKI I, 53. ⁶ CSÁNKI i. h.

⁷ CSÁNKI i. h. ⁸ R. NAGY LÁSZLÓ: NyK. XLVI, 135.

⁹ Hazai Oklt. 83.

Az egri káptalan IV. László királynak jelenti, hogy a besenyő Tekme földjét Botiz testvére Botond részére meghatároltatta: „Incipit enim prima meta a parte occidentali sub pede cuiusdam monticuli, ubi sunt tres mete antique, et iuxta eadem sunt due noue mete, quarum una ipsius terre, alia terre filiorum Kolyn predictorum; et inde procedit uersus partem orientalem et iungit quendam lacum, iuxta quem sunt due mete, quarum una dicte terre, alia terre Stephani et fratrum suorum predictorum, et inde procedendo transit, quanda[m] uiam *Makuta* uocata[m], ubi sunt similiter due mete, et mediantibus duabus metis contiguatur terre Tarkan, ubi sunt due mete, quarum una terre sepe dicte, alia terre Tarkan memorate; et inde procedit uersus plagam meridionalem et contingit terras *Lacseu* et *Mak* uocatas, ubi sunt tres mete, quarum una terre Lacseu, alia terre *Mak*, tertia terre memorate; et inde distenditur ad partem occidentalem et mediantibus duodecim metis uicinatur terre Lodan, ubi sunt quatuor mete, quarum una terre Lodan, alia terre *Mak*, tertia terre Cheur, quarta terre sepedicte . . .”

Egy *Mak* és *Maklar* alakú besenyő névvel van tehát itt dolgunk, amely eredetileg vagy helynév, vagy törzsnév, vagy személynév. A további vizsgálat útbaigazít arra vonatkozólag, hogy melyik a három közül. *Mak* ugyanis közismert török szó; megvan, vagy nyoma mutatkozik többek között a Codex Cumanicusban, a csagatájban, altajvidéki nyelvjárásokban, a kaukázusi karacsajok és balkárok nyelvében; jelentése 'dícséret'.¹ Ez a jelentés azt mutatja, hogy a név eredetileg vagy törzsnév, olyanféle, mint a besenyő *Érdim* 'érdem' név² vagy esetleg személynév.

A név *-lar* végzete szintén törzsnévi vagy személynévi eredetre utal. A *-lar*, *-lär* többesjellel ellátott helynevek ugyanis a törökben rendszeren vagy törzsnévi, vagy személynévi eredetűek. Vannak ugyan más eredetű *-lar*, *-lär* végű helynevek is, de ezek itt már a *mak* alapszó jelentése miatt sem jöhetnek tekintetbe. A *Maklar* vagy az *Arnautlar* 'albánok', *Čärkäslär* 'cserkeszek', *Türkmänlär* 'turkománok', *Tatarlar* 'tatárok', *Kyryzlar* 'kírgizek' helynévtípusba tartozik, vagy az *Ahmädlär* 'Ahmedék', *Ömärlär* 'Omárek' helynévtípusba. A két eset közül az előbbi a valószínűbb, mert egy *Mak* 'dícséret' név elsősorban törzsnévnek látszik.

Ha többi idetartozó neveinket vizsgáljuk, ez a sejtelmünk be is bizonyosodik.

Az *Eszlär* helynév régibb alakja *Oszlär*, s ez egy török *Aslar* 'ászok', azaz 'jászok' alakra megy vissza.³

Régi *Uzlar* helynevünk jelentése a. m. 'úzok'.⁴

¹ L. RADLOFF, Wb.; PRÖHLE: KSz. X, 122: *maxt'a*- 'loben'; kumük és balkár szójegyzékemben: KSz. XII, 135: *maxtamaklyk* 'dícsékvés'.

² L. HonfMKial. c. munkám 49—50.

³ GOMBOCZ: Streitberg-Emlékkönyv 110.

⁴ GRÓF KUUN GÉZA, CCum. LXXXIII. l.; GOMBOCZ i. h.

Kiskunhalastól északra, tehát kun területen van *Tázlár*. E név eredetileg szintén törzsnév, megvan a baskiroknál *Tazlar* alakban mint nemzetségnév s a kirgizeknél a Kishordában mint ágnev,¹ VÁMBÉRYNÉL² *Tazlar*, RADLOFFNÁL³ *Tastar* alakban. A név a török *taz* 'kopasz' szóból származik, s eredetileg azt jelenti, hogy 'a kopaszok'; van egy másik hasonló népnevünk is: a megkeresztelt volgai tatárok *taz bašlar*-nak, 'kopasz fejek'-nek nevezik a mohamedán tatárokat.⁴

Tázlár közelében van *Bodoglár*. A *Bodoglár* név szintén török eredetű; alapszava az oszmánli *budak*, csagatáj *budaj*, CCum., kirgiz, karaim *butak*, altaji *puđak*, Kašyari: *butak* 'ág' szó. Mint jelentése mutatja, ez is nemzetségnév, olyanféle, mint a 'Töredék, Darab, Maradék, Fél, Rész' típusú nevek.⁵ A székelyeknél több *Új-ág* nevű nemzetség van.

-*lár* végű helyneveink tehát eredetileg török nemzetségnevek.

A török nemzetségneveknek helyneveink további kutatásában kétségtelenül fontos szerepük lesz, s ez irányban még jelentős eredményeket várhatunk. Török nemzetségnév a *Tomaj* helynév,⁶ továbbá *Berény* helynévünk, amely a karakirgiz *Beš-beren*⁷ 'Öt-beren' nemzetségnév második elemével egyeztethető.

NÉMETH GYULA.

Köppen Péter közlései Adelong Frigyeshez a magyar nyelvjárásokról.

ADELUNG FRIGYES, a híres német nyelvésznek, ADELUNG-nak az unokaöccse, maga is foglalkozott nyelvészeti kérdésekkel. Azonban előkelő kapcsolatain kívül nyilván Oroszország történetére vonatkozó kutatásai juttatták 1825-ben a szentpétervári akadémia elnöki székébe. Egyik nyelvészeti munkájában az összes ismert nyelvekről és nyelvjárásaikról ad áttekintő szemlét (Uebersicht aller bekannten Sprachen und ihrer Dialecte. Petersburg, 1820.). ADELUNG-nak e munkájához mint elkészítendő adalékot adta ki KÖPPEN PÉTER orosz geográfus „Literärnotizen betreffend die magyarischen und sächsischen Dialecte in Ungern und Siebenbürgen“ c. munkáját (Sr. Excellenz dem Herrn wirklichen Staatsrath und Ritter Fr. v. Adelong mitgetheilt von Peter v. Köppen. St. Petersburg, 1826. 8° 32 l.). Legalább ez tűnik ki művecskéjének ADELUNG-hoz írt előszavából, amelyben a szerző 'már-már elévült tartozás'-nak tekinti tudósításait. KÖPPEN sajnálattal ismeri el, hogy e kérdésről nyelvészeti tekintetben keveset és tökélet-

¹ MIJATEV PÉTER, Adalékok a baskir törzsevek magyarázatához. Bp., 1931. 39. ² A török faj 346, LEVŠIN után. ³ Phonetik XLIII. l.

⁴ RADLOFF, Wb. *taz* al.

⁵ HofMKial. 40—1.

⁶ R. NAGY LÁSZLÓ. ⁷ RADLOFF, Phonetik XL. l.

lent adhat, de adja mindazt, amit Magyarországról tárgyát illetőleg megtudhatott.

A magyarországi németek és erdélyi szászok nyelvjárásáról SCHEDIUS LAJOS csak könyvészeti adatokkal szolgált neki, amelyeket KÖPPEN egészükben közöl. A felvidéki német nyelvjárásokról BÁRÓ MEDNYÁNSZKY ALAJOS közlései és HIERSCHE adatai nyomán nyújt pótlásokat ADELUNG „Uebersicht“-jéhez. A magyarországi német nyelvjárásokról CSAPLOVICS JÁNOS osztályozását veszi át, az erdélyi szász nyelvjárásokról és irodalomról pedig BENIGNI JÓZSEF főhadvezérségi titkár tudósításait használja föl. Végül pedig CHLENDOWSKINAK a Lengyelországba letelepedett németekről és svédekről hozzája küldött jegyzeteit ismerteti.

A magyar nyelvjárásokra vonatkozólag PÁLÓCZI HORVÁTH ADÁMnak 1821-ben megjelent jutalmazott pályamunkája állott rendelkezésére, amelyet — mivel nyelve miatt hozzáférhetetlen volt számára — DÖBRENTAI GÁBOR, „a Shakespeare-fordításairól ismert, kedvelt magyar költő“ jegyzetekkel kísért német nyelvű kivonatban ismertetett meg vele.

Azt hiszem, helyesen járok el, ha DÖBRENTAI közléseit lehetőleg szószerint mutatom be olvasóinknak KÖPPEN könyvéből:

Mivel [úgymond DÖBRENTAI] az egész királyságban épúgy, mint Erdélyben, a palóc kivételével minden magyar tökéletesen megérti a másikat (egyes szavakat nem számítva), eleinte a magyar nyelvészek közt nem esett szó nyelvjárás különbségekről. A Marczibányi család intézkedéseit végrehajtó bizottság azonban pontosabb vizsgálat tárgyává akarta tenni ezt a nyelvészeti kérdést s ezért 1815-ben pályakérdést tűzött ki arról, hogy: „Mi a dialektus grammatikai értelemben? Vannak-e ezen értelemben a magyar nyelvnek dialektusai? S ha vannak, miben különböznek egymástól? Végül: hogyan lehetne e dialektusok által bővíteni a magyar írói nyelvet?“ A díjat *Pálóczi Horváth Adám* nyerte el. Pályaművét Horvát István (ismert tudós és a Széchenyi országos könyvtár őre a Nemzeti Múzeumban) adta ki.

Horváth Adám a négy fő görög nyelvjárás vizsgálata után két magyar nyelvjárást állít fel: a *tiszait*, melyhez az erdélyi nyelvjárást is számítja és a *dunamelléki szőejtést*. Mindkét fődialektusnak vannak a dícséretre méltó bűvárlat szerint alsóbb osztályai.

A *tiszai nyelvjárás*nak különböző árnyalatai: a *debreceni, hegyaljai, sárospataki* és az a nyelvjárás, melyet részben tótoktól lakott területeken beszélnek (magyarul tótos kiejtéssel).

Ezt a *tiszai nyelvjárást* beszélik a tiszáninnen és tiszántúli kerületben; ehhez számítódik a Kis- és Nagykúnság, a Jászság és a hajdú-városok.

A *dunamelléki nyelvjárás* Somogyban, Baranyában és Göcsejben mutat fontosabb eltéréseket. Ezt beszélik a dunán-

innen és dunántúli kerületben, ez járatos Győr, Veszprém, Székesfehérvár, Pápa és Szombathely városokban.

Az én észrevételem szerint [folytatja DÖBRENTÉI] az erdélyi nyelvjárás a tiszaival sok tekintetben megegyezik ugyan, mert a tiszai vármegyék az erdélyi nemzeti fejedelmek alatt sokat érintkeztek Erdéllyel, mindamellett nemcsak a kiejtésben, hanem a nyelvtani szokótságban is több olyan eltérést mutat a tiszaitól, hogy egészen külön nyelvjárásnak tekinthető. Hasonlóképp a székely nyelvjárás is sokban eltér az erdélyi magyar vármegyék nyelvjárásától különösen a kiejtés tekintetében.

Az erdélyi magyar megyék nyelvjárása a *Szilágyságban*, *Kolozsvár* és *Nagyenyed* környékén mutat több eltérő árnyalatot.

Viszont a székely nyelvjárás Gyergyóban, Csíkban és Háromszéken más és más.

Megjegyzendő azonban, hogy a magyar nyelvjárás eltérések nem olyan feltűnők, mint pl. a német nyelv 36 és az olasz 5 főnyelvjárásában. Mindössze abban nyilvánulnak, hogy bizonyos tárgyakat más szavakkal jelölnek meg s itt-ott felcserélik a magánhangzókat.

A magyar társalgási nyelvtől a palóc tér el legfeltűnőbben. [Itt egy rövid palóc szöveg bemutatása következik, mellette ugyanaz a szöveg magyar köznyelven és német fordításban.]

A különböző magyar nyelvjárások jellemző vonásai a következők:

A *tiszai nyelvjárás* inkább lágy, bár az erdélyi ember erőteljes kiejtése miatt *pattogósnak* nevezi.

A *dunamelléki nyelvjárás* kemény; kiejtése némely vidéken kissé hanyag, olykor durva is.

Az *erdélyi nyelvjárás* lágy; kiejtése sima, folyékony. Ez volt egykor a fejedelemség idején az udvar nyelve.

A *székely nyelvjárás* lágy, kiejtése éneklő, olykor vontatott. [KÖPPEN jegyzete: Erdélyben azt mondták nekem, hogy a csiki székely inkább énekel, mint beszél, megnyújtja a szóttagokat és szokatlanul hangsúlyoz. Beszéde vontatottnak tűnik fel.]

A *palóc nyelvjárás* körülbelül úgy viszonylik a tiszta erdélyihez vagy a tiszaihoz, mint a tiroli a meissenai nyelvjárásához. Mátra-vidéki, hevesi, nógrádi és borsodi nyelvjárásra oszlik.

A fentieket KÖPPEN még a HORVÁT ISTVÁNTÓL kapott szóbeli felvilágosítással egészíti ki: Alapjában véve a magyar nyelvnek két főárnyalata van: a régi nyelv és az irodalmi nyelv. Az előbbit a magánhangzókból való gazdagság jellemzi a szavak egyes részeiben. Ez jellemzi a baranyai (HORVÁT szerint palóc), tolnai, vasvári, somogyi nyelvjárást is. A Tisza mellékén már általában az irodalmi nyelvet beszélik. Ezt bizo-

nyos széphangzási szabályok jellemzik. Nevezetesen az, hogy az egyes szavak szótagjaiban vagy csupa magas, vagy csupa mély hangok fordulnak elő. (E szempontból három osztályt vesz fel: *a, o, u; e, ö, ü; é, i.*) A régi nyelvet a *hat-szer, ad-i* ejtés jellemzi (ez maradt meg a HORVÁT-féle „palócok“-nál); az irodalmi nyelv meg a tiszai nyelvjárás e szavakat így ejti: *hatször, adja.*

Ezután BÁRÓ MEDNYÁNSZKY ALAJOS nyomán a magyar nyelvvel foglalkozó jelentősebb munkák címét sorolja fel. LESCHKA Elenchus-ával kapcsolatban a szláv nyelv befolyásáról is megemlékszik.

A magyar nyelv jó hangzásáról — úgymond — nem tehet ítéletet, de feltűnőnek látszik előtte az *r* és *s* hang jelentékeny szerepe a magyar beszédben. Az örökös *meg* pedig nem tesz kellemes benyomást az idegen fülre.

KÖPPEN tanulmányában a magyar népzeneire is kitér. Szerinte a magyar népi zene feltűnően emlékeztet a kisoroszra. Ez utóbbin félreismerhetetlen a magyar befolyás bélyege. A magyar hatást a kárpáti oroszok közvetítették nekik. A magyar népzeneben több az önállóság és határozott karakter, mint a kisoroszbán. Valósággal kisorosz honfitársai közt érezte magát, mikor a (kolozsvári) színházban a magyar színészek nemzeti énekeit hallotta.¹ Nem tudja megállani, hogy ezek közül a magyar dalok közül legalább kettőnek eredeti magyar szövegét DÖBRENTÉI német fordítása kíséretében ne közölje: *Füredi pásztor dala, Záporeső után eszterha megcsordul.*

A következőkben a magyar nyelv legrégibb emlékeiről: a Halotti Beszédről, a legrégibb írott oklevelekről emlékezik meg. Befejezésül pedig a magyarok őshazájáról, Julián barát útjáról, Richard minorita elbeszéléséről: „De facto Ungarie magne“ s a magyar tudománynak erre vonatkozó akkori fel-fogásáról ír.

KÖPPEN PÉTERNEK tárgyilagosságra és megbízhatóságra törekvő szemléje nemcsak magáért érdekes, hanem nyelvjárás-kutatásaink története szempontjából is. DÖBRENTÉIBEN e kérdést illetőleg igazán megbízható kalauzhoz fordult, aki a HORVÁTH ÁDÁM-féle osztályozást több tekintetben s különösen az erdélyi nyelvjárásokat illetőleg kibővítette és elmélyítette. Igen érdekes a HORVÁT ISTVÁN osztályozási alapja is, mely a történeti szempontot igyekszik érvényesíteni a nyelvjárások osztályozásában.

Köszönet illeti KÖPPEN PÉTERT, hogy ez érdekes adalékokat megbízható kis munkájában számunkra megőrizte.

CSÚRY BÁLINT.

¹ Érdekes, hogy megboldogult SEPRÓDI JÁNOS zenebúvárunknak is feltűnt ez a hasonlóság, s arra indította, hogy összehasonlító kutatást és gyűjtést végezzen a máramarosi ruthének közt. Később a kisoroszkok közt is szándékozott tanulmányutat tenni.

A veszprémi görög oklevélbeli πωλοσνίκου.

Hogy a veszprémi görög oklevélben újjörög nyelvi kiejtésre valló sajtások is vannak, arról többször esett szó irodalmunkban. Magam is az oklevél két ilyen sajtáságra mutattam reá (MNY. XXIV, 111, 333). Az alábbiakban megint egy ilyen újjörög nyelvi sajtást tárgyalok.

A görög oklevélben a többi közt azt mondja a szent király, hogy *Paloznak* községben egy szőlőművest ad a veszprémi apácamonostornak. A görög szövegben ez így van: και εις του πωλοσνίκου του μιν αμπελουργος εις (I. GYOMLAY, Szent István veszprémvölgyi donatiója 11; kissé más hangsúlyozással CZEBE, A veszprémvölgyi oklevél görög szövege 16). GYOMLAY (i. m. 14) a görög szöveget így fordítja: „és *Polozsnik*-ből, a faluközösségből, szőlőműves egy“.

Az a község, amelyről itt szó van, a mai zalamegyei *Paloznak* község. A községnek ma is (I. BALOGH, A népfajok 295) magyarok a lakói, a XVIII. században is (I. Lex. 1773.) ezek lakták, s nagyon valószínű, hogy magyar volt a népe már a X. század végén is. A helységnek a XVIII—XIX. században *Paloznak* mellett *Palaznak* és *Palaznok* neve is van (LIPSZKY, Rep., CSÁNKI III, 92, 246), sőt lehetséges, hogy ezek az alakváltozatok ma sem ismeretlenek.

A hely neve emlékeinkben sűrűn fordul elő. Latin betűs emlékeinkből ilyen adataim, illetőleg alakváltozataim vannak reá:

A) 1037/1246/1330: *Poloznuk* (Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. = PRT. VIII, 28, 225 = ERDÉLYI, A bakonybéli apátság' árpádkori oklevelei 7) | 1079—1080: *poloznic* (Guden oklevele; I. FEJÉRPATAKY, II. István oklevelei, a hasonmásan; a kiadásban: *Poloznik*) | 1082/1327: *Paloznok*, *Poloznok* (CZINÁR, Ind.; vö. SZENTPÉTERY, Reg. 21. sz.) | 1086: *Ploznic* (PRT. VIII, 269 és ERDÉLYI i. h. 11; vö. SZENTPÉTERY i. m. 22. sz.; KOVÁCS, Ind.-ben WENZELBŐL *Plohnic* a z ʒ-jének hibás olvasásával) | 1109: *Poloznik* (a veszprémi görög oklevél országos levéltári példányának latin renovatiójában; I. CSÁNKI III, 92) | 1217: *Poloznuk* (SZENTPÉTERY, Reg. 105. l.) | 1222: *Poloznuk*, 1229: *Palaznak*, 1240: *Poloznik* (CZINÁR, Ind.) | 1243: *Poloznyk*, *Paloznik* (PRT. X, 520, 312) | 1244: *Paloznuk* (PRT. X, 521) | 1263: *Poluznuk* (CZINÁR, Ind.) | 1269, 1304: *Palaznuk*, *Poloznuk* (CSÁNKI III, 92) | 1271: *Poloznuk* (KOVÁCS, Ind.) | 1296: *Poluznik* (CZINÁR, Ind.) | 1305: *Poluznuk* (PRT. X, 545) | 1312: *Poloznuk* (CSÁNKI III, 92) | 1323: *Poloznok* (CSÁNKI III, 92) | 1327: I. 1082 alatt | 1330: *Palaznuk* (CSÁNKI III, 92) | 1347: *Poluznuk* (PRT. VIII, 324) | 1359: *Palaznuk* (PRT. VIII, 336) | 1360, 1365: *Palaznuk* (PRT. 341—3, 365) | 1387: Chapok alio nomine *Palaznok* (CSÁNKI

III, 44) | 1402: *Pulaznok* (CSÁNKI III, 92) | 1450: *Paloznak* al. nom. Chopak (CSÁNKI III, 44) | XVI. sz.: *Paloznak* (PRT. VIII, 588) | 1616: *Poloznak* (PRT. X, 753) | 1617: *Paloznuk* (PRT. X, 759) | 1636: *Palaznak* (PRT. IX, 499) | XVIII—XIX. sz.: *Paloznak*, *Palaznak*, *Palaznok* (Lex. 1773., LIPSZKY, Rep., CzF.).

B) 1109: *Polosinic* (a veszprémi görög oklevél múzeumi példányának latin renovatiójában; I. FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 34) | 1229: *Polusnak*, 1246: *Polosnuk* (CZINÁR, Ind.) | 1556: *Palosnak* (PRT. X, 326, 707) | 1614: *Palosnak* (PRT. X, 751) | 1617: *Polosnak* (PRT. X, 760).

A régiségben előforduló adatokat két csoportba osztottam a szerint, hogy *-zn*-nel vagy *-sn*-nel írva fordulnak-e elő. Előáll a kérdés, milyen viszony van a *-zn*-nel és az *-sn*-nel írott alakok közt hangzásuk tekintetében. Nézetem szerint e kérdésben határozott feleletet adhatunk. Feleletünk pedig ez: Minthogy ma a hely neve *-zn*-nel hangzik, bizonyos, hogy a magyarban a név mindenkor *-zn*-nel hangzott. Ezt támogatja: 1. a magyar nyelv hangrendszere; 2. a helynév etimológiája; 3. a görög oklevél *πλωσνίκου* írásmódja.

Ismeretes dolog, hogy nyelvünkben az *n* hang az előtte levő zöngétlen mássalhangzót a zöngésség tekintetében nem hasonítja (I. GOMBOCZ, MTörtNyelvt. II. Hangt. I², 131). A *disznó*, *hasznos*, *vásznat* stb. szavakban az *n* előtti *sz* az egész nyelvtörténeti koron át mindig *sz*, tehát zöngétlen volt, míg a *vészna*, *áznak*, *kéznek* stb. szavakban az *n* előtti *z* ugyane korban mindig *z*-nek, tehát zöngésen hangzott. Ebből a tényből következik, hogy *Paloznak* község nevét a X—XI. század határán is, amikor először jelenik meg emlékeinkben, a magyarban szintén *-zn*-nel ejtették.

A hely nevének eredete ugyancsak a *-zn*-nel hangzó alak mellett tesz vallomást. A név eredetével már egy ízben foglalkoztam (SzlJöv. I, 2: 122), s akkor lehetségesnek tartottam, hogy „a szláv *ploskŭ* 'latus' névvel függ össze“. Ma azt mondom, hogy *Paloznak* < ó-magyar *Poloznik* a szláv *ploskŭ* 'flach' szóból nem származhatik. A *ploskŭ* 'flach' melléknévnek (vö. bolg. *plosŭk*, szlov. *plósk*, cseh *ploský*, or. *ploskij* stb., I. MIKL., EtWb., TRAUTMANN, Balt.-slav. Wb. 222) egyetlen egy szláv nyelvben sincsen *-nik* képzős köznévi vagy tulajdonnévi származéka (I. MIKLOSICH, Bild. d. slav. Personen- u. Ortsnamen 298). A *Paloznak* < ó-magyar *Poloznik* név azonban végső forrását tekintve mégis, miként az idézett helyen is mondom, „feltétlenül szláv eredetű“.

Van a szláv nyelvekben egy *po-laziti* ige, melynek jelentése: 'mászkalni, kúszni → utazni → (bizonyos ünnepnapokon) látogatni, köszönteni járt' (vö. bolg. *polázu*, *-iš* 'hinkriechen, hinaufkriechen' | szerb *pòlaziti* 'abreisen; besuchen'; *polaziti se* 'einander besuchen, salutari invicem' | szlov. *polá-*

ziti 'ein wenig kriechen' | lengy. *polazić* 'eine zeitlang herumkriechen, wohin kriechen, kriechend wohin gelangen' | or. *polázit* 'mászkalni, kúszni'). Az ige összetétel *po-* igekeötöből és *laziti* 'kriechen' igéből (vö. a *laziti* igére MIKL., EtWb. 166, itt tót *lazit'*, *lozit'* is idézve; BERN., EtWb. 697, TRAUTMANN, Balt.-slav. Wb. 161). A magyar néprnyelvi *palázol* a. m. 'Luca napját járja = Luca napján hajnalban többed magával köszönteni jár házról-házra' (l. Ethnographia II, 365 [itt helytelen etimológia a magyar igéről], III, 75, MTsz.) ennek a szláv, nyilván szerb—horvát *pòlaziti* igének az átvétele.

Van a szláv nyelvekben **polazovníkò* főnév is. Ez ugyanannak a *laz-* alapszónak a származéka, amelyből a fenti *po-laziti* ige is származik. Ezt a **polazovníkò* szót a következő nyelvekben találjuk: Kisor. *polázník* 'tot, kto pervyj vojdet vo dvor ili izbu v polaz: az, aki elsőnek lép valaki udvarába vagy szobájába *pòlaz*, vagyis karácson előtti böjt [nov. 21.—dec. 24.] idején' (e köszöntő-szokás és a *polazník* 'köszöntő' szó főleg Galiciában járatos) (HRINČENKO szót.) | tót *polazník* 'karácsonkor köszönteni járó, christgeschenksammer' KÁLAL, Slov. slovník (tót *polazovat'* 'karácsonykor verssel köszönteni' JANCOVICS szót., KÁLAL i. m.) | szerb *pòlazník* 'der erste besucher zu weihnachten, qui primus ad aliquem invisit die natali Christi' (VUK³). A **polazovníkò* szó alapjelentése: 'mászkaló, járó', aztán 'látogató, köszöntő, kérő', s mint ilyen, műkifejezés is.

Az a véleményem, hogy a magyar *Paloznak* < ó-magyar *Polozník* helynév ó-magyar *Polozník* személynévből való. E magyar személynévből alakult a magyar *Polozník*, ebből a mai magyar *Paloznak*. A magyar *Polozník* személynév pedig szláv eredetű, s a szláv **polazovníkò*-ból lett szláv *Polazník* személynév mása. A magyar *Polozník* > *Paloznak*¹ helynév tehát úgy keletkezett, ahogy (Hajdú-)Szoboszló (l. MNy. XXV, 135), *Bödöge*, *Börvely* (l. MNy. XXV, 307) is keletkezett.

A görög oklevél πωλοσνίκου-ja is olvasható *Polozniku-*nak, azaz olvasható *-zn*-nel. Az újjörögben ugyanis az *v* az előtte levő zöngétlen mássalhangzót a zöngésség tekintetében indukálja, a zöngétlen mássalhangzó zöngéssé lesz. PECZ VIL-

¹ Van a szláv nyelvekben egy *lazò* főnév is; jelentése: 'lichte stelle im wald; waldwiese; neuland; bergfläche; durch niederbrennen von gebüsch gewonnenes land' (BERN., EtWb. 696). Innen a magyar *láz* 'ritka, gyér erdő' (SzD.²), 'fennsík, erdei tisztás, hegyi legelő v. kaszáló' (MTsz.). — Vannak szláv *Láz* ~ *Laz* (l. MIKL., Bild. sl. PN. u. ON. 274) és magyar *Láz* nevű helyek is (l. LIPSZKY, Rep.). Az, aki a *láz*-on dolgozik, lakik, csehül, tótul *lázník*. Az ilyen *lázník*-ok lakta hely *Lázniky* (l. ČERNÝ a VAŠA, Moravská jména místní 150, 160, 169, 173, 215), *Lazi* (l. MIKL. i. m.), *Lazany* (uo. és LIPSZKY, Rep.). A magyar *Paloznak* ezzel a szláv szóval nem függhet össze. Nem függhet össze a magyar *Poloznak* a szláv *plaz* 'eketalp; csúszó-mászó állat', tót *ùplaz* 'hegylejtő; megközelíthetetlen hely a hegyen' szóval sem.

MOS „A görög nyelv dialektusai“ c. tanulmánya 342. lapján idevaló például ezt idézi: újgör. σίχι 'nyakszirt' olv. *zních'i*. Ugyanő mondja, hogy az σ-nek ez a zöngésülése megvan az újgörög β, γ, δ, μ, és ρ előtt (l. még KALITSUNAKIS, Gram. der neugriech. Schriftsprache 11), s szerinte megvolt már az ókorban is. Ha PECZ mondja, úgy is van a dolog; ez azonban nem zárja ki, hogy pl. a κόσμος szónak ó-görög *koszmosz* olvasása is ne volna helyes. Én így tanultam az iskolában, ma is *koszmosz*-t olvasnak a classica philologia művelői, s bizonyára GYOMLAY GYULA is ezen ó-görög nyelvi kiejtés alapján írta a veszprémi görög oklevél szövegének fordításában azt, hogy „*Polosznik-ból*“ (i. m. 14). Hogy azonban az ν, μ előtti σ-et nemcsak a mai görögök, hanem a bizánci görögök is z-nek ejtették, annak két érdekes példájára figyelmet NÉMETH GYULA. E két példa *Smyrna* = Σμύρνα olv. *Zmirna* és *Nicaea* = Νίκαια olv. *Nikaia*, később *Nikia* oszmánli-török *Izmir* és *Iznik* neve (l. VÁMBÉRY, Türk.-deutsches Taschenwb.). Az oszmánli-török *Izmir* a görög Σμύρνα névnek *Zmirna* alakjából való, míg az *Iznik* nyilván a görög Νίκαια accusativusi εἰς τὴν Νίκαιαν (vö. *Sztambul* ~ *Iztambul* < gör. εἰς τὴν πόλιν) ragos alakból keletkezett. Az oszmánli-török *Izmir* és *Iznik* nem lehetnek mai átvételek, s így e nevek is bizonyítékok az újgörög -zn- hangzás régisége mellett.

A kifejtettek alapján kétségtelen, hogy a veszprémi görög oklevél πωλοσνίκου alakjában a magyar *zu- -sv-* nel van írva, tehát ezt a -sv-et -zn- nel kell olvasni.

Ez az újgörög nyelvi kiejtésre valló sajátság a veszprémi görög oklevélben nem áll magában. Az ó-magyar *Polosznik*-ban két rövid o hang volt. A görög oklevél az egyiket ω-val, a másikat o-val jelöli. Ez azt mutatja, hogy miként a mai görögben, a görög író köznyelvi kiejtésében sem volt rövid, s nem volt hosszú görög o.

A görög oklevél latin renovatíójában πωλοσνίκου latin betűkkel *Polosinic*-nek van írva. A magyar z hangnak latin s-szel való írása itt lehet a görög oklevél σ-jának utánzása (másképp, de nem jól MELICH, SzJöv. I, 2: 246), semmiesetre sem lehet azonban egy sz hang jele, ahogyan sem s, sem sz hang nem lehet *Palosznak*-nak 1556-ban, 1614-ben és 1617-ben feljegyzett *Palosnak* alakjaiban sem (l. ez adatokat fentebb).

MELICH JÁNOS.

Fehérszőrű vércse.

A kutya testét szőr borítja, a madárét meg toll; azért mondhatja a közmondás, hogy ebet szőréről, madarat tolláról ismerni meg. Tudtommal sehol sem mondja népünk az emlősök testét fedő hajszálképletet tollnak, sem a madarak ter-

mészetszabta ruháját szőrnek. Szótárainkban sem olvashatunk ilyesmit. Annál különösebb tehát, hogy egy érdemes népryelvi gyűjtőnk, TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN, a hortobágyi madarak felsorolásában a vércsének következő fajai mellett: *vércse*, *kékvércse*, *szürkevércse* még egy olyan vércsefajt is megemlít, melynek *fehérszörű vércse* a neve (MNY. VIII, 335). A sorozat első tagján valószínűleg a közönséges vércsét (Cerchneis tinnunculus L.) kell értenünk, melyet tudvalevőleg vérszínű tollazata miatt neveznek *vércsének* (*vér* fn. + *cse* kicsinyítő képző; vö. PAIS: MNY. VIII, 306). A többi elnevezés egymásutánja bizonyos fokozatosságot tüntet fel: a *kékvércsénél* (Cerchneis vespertinus L.) u. i. világosabb színű a *szürkevércse*, ennél még világosabb a *fehérszörű vércse*. Hogy a két utóbbi milyen vércsefajt jelent madártani értelemben, annak felderítését ornitológusainkra kell bíznom. De hogy miért neveztek el egy egészen világos tollazatú vércsefajt *fehérszörű vércsének*, az már inkább a nyelvész feladata, mert nézetem szerint ennek az elnevezésnek az eredetét régi színneveink vizsgálata magyarázhatja meg. Lássuk csak, hogy a színek, illetőleg a színárnyalatok régi divatú elnevezései miként lehetnek e kérdésben segítségünkre.

Valamely alapszínnek azt a változatát, melyet ma „világos vagy halavány ilyen vagy olyan szín”-nek mondunk, a régi nyelv rendszerint „fehér ilyen vagy olyan szín”-nek nevezte. Pl. ma *világos* vagy *halavány kék* színű selyemről, *világos* vagy *halavány zöld* színű ruháról beszélünk, de a régieknek az előbbi legtöbbszöri *fehér kék* színű volt, az utóbbi pedig *fehér zöld* színű. Az illető színnek sötét változatát, vagyis a mai *sötét kék* és *sötét zöld* színt természetesen *fekete*, *fekete színű*, *feketélő kék*, illetőleg *fekete*, *fekete színű*, *feketélő zöld* színnek hívták. Az e fajta színnevezéseknek néhány példáját megtaláljuk a NySz.-ban és az OklSz.-ban is; de régi nyelvünkben sokkal gyakoribb volt a használatuk, semmint az az említett szótárak gyér adataiból következtetni lehet. Az alábbi felsorolás tehát nemcsak a címbe madárnév magyarázása útját igyekszik egyengetni, hanem azonfelül arra is törekszik, hogy kipótolja ilyenféle színnevezésekben eléggé szegény nyelvtörténeti szótáraink hiányait.

A *fehér* vagy *fekete* jelzős színváltozatokra vonatkozó adatgyűjtésemet az alábbiakban csoportosítom:

Fehér kék, *fekete kék*. — *Feyer kek* purgamalt wegen (LevT. I, 43). *Fejékkék* a lova, úszóvan festették (Gyöngy: KJ. 148, NySz.). *Eg veg feir kek* londys (OklSz.). *Fejér kék* ló (OklSz.). *Fejér kék* lovat bitangot adtak (Такѣтс, Rajzok a tör. vil. II, 293.). Egy farkasmál suba *fejér kék* karasiával bélett (Nyr. XLII, 312). *Fehér-kék* öreg kancza vemhes (uo. XIV, 82). Mikor [a reteknek] a' kórója meg-nől, *fejér kékes* viola formájú virá-

got hoz (Lippay: Posoni kert II, 161). *Fejér kék* virághiai nőnek [a rozmaringnak] (uo. 48) . . . igen szép hat *fejér-kék* lovakkal (BEKE—BARABÁS, I. Rákóczy Gy. és a porta 164). — Flaueni coloris wlgo *fekethewkeek* (OkISz.). De veluto *fekethe keek* de aurato (TAKÁTS, MagyNagyassz. 86). *Fekete-kék-szín*: luvidus; schwarzbleich (NySz.). Mivel a *barna* szónak 'fekete' jelentése is van (vö. *barna* éjjél), idetartozik a következő idézet is: *barna kék* tavalyi bika borju (Nyr. XXII, 518).

Fehér zöld, fekete zöld. — . . . kővér levelei vannak, mint egy *fejéres zöldek* (Lippay i. m. II, 55). Kerekded, *fejér színű zöld* szőrös leveleskéi vannak (uo. 42) . . . avagy *fejér zöldek* sárgák (uo. 68) . . . vannak *fejér zöldek* (uo. 189). — . . . levelei *feketéllő zöldek* (uo. 115) . . . *fekete színű zöld* levelei (uo. 100). Egy *fekete színű zöld* atlasz szoknya (RADV., Csal. II, 107). 23¹/₄ sing *feketeszínű zöld* atlaszot (RADV., Udvtart. 134). Egy darab *fekete színű zöld* atlasz (uo. 271).

Fehér vörös, fekete vörös. — Orobanche, Isten nyila, Mise gyertya: igyenesen magassan föl nő, *fejér vörösses* a' virága (Lippay i. m. II, 99). . . . sok apró virágocskák *fehér vörösses* viola színnel pettegetettek (uo. 74). Makaria [körte] *fejér vörös* (uo. 153) . . . *fejér verhenyeges* (uo. 197). És minden-képpen szép teste vala, *fejér veres* színű (Helt: MagyKron. 1789-i kiad. II, 257). A tzebla szernyű hamar nő és avagy *fejér* avagy *feketéllő veres* (ACsere: Enc. 240, l. NySz.). — Tót-pirosnak hívják egy almát néhutt a Felföldön . . . mint-egy *feketéllő vörös* (LIPPAY i. m. III, 144) . . . *fekete színű vörös* színű (uo. II, 198), *fekete vörös* (uo. 58), vörös, avagy *fekete színű vörös* répát (uo. 205), *fekete verhenyeges* (uo. 115), *feketéllő* [így!] *verhenyeges* (uo. 158), a magva *feketéllő verhenyeges* (uo. 40). — Mellékesen megjegyzem, hogy a *fekete vörös* színt *zordon szabású temérdek veres szín*-nek is hívta a régi nyelv (Kecsk: ÖtvM., l. NySz.).

Fehér sárga. — PPBl. szerint *fehér-sárgaszín*: color pallidus (NySz.) . . . közepiny *fehér sárgás* rósaeska szabásu nő (Lippay i. m. II, 72). Egy *fejér sárga* öreg virágu kaftány (RADV., Udvtart. 285). *Fejér sárga* schophiumból varrott czafrag (Mon. Irók XXIV, 144, l. NySz.). — A *fekete sárgá*-ra nincs példám. Ezt a színt PPBl. *sötét-sárgaszín*-nek (NySz.), Lippay *sötét színű sárgá*-nak mondja, egy másik régi író meg *temérdek* vagy *zordon színű sárgá*-nak, pl.: Az jácczint igen *temérdek* avagy *zordon színű sárga* (Kecsk: ÖtvM., l. NySz.).

Fehér pej, fekete pej. — A NySz. szerint az előbbi 'subalbidus; weissgrau', holott voltaképen a. m. 'világos pej'. Eövrös Károly egyik munkájában olvassuk, hogy „a sötét pejt gyakran *fekete pej*-nek is nevezik“. Eövrös szerint ebben a névben némi ellenmondás látszik, mert hiszen a *fekete: fekete*, a *pej* pedig *vöröses* színt jelent (A nagy per II, 118). A fentieket tudva, senki sem fog ellenmondást találni sem a *fehér pej*, sem a *fekete pej* a. m. 'sötét pej' elnevezésben.

Fejér szög, fekete barna. — . . . holott országla *fejér-szeg* | Náis, sárga Tzeres sätort üt idővel azon helyt (SzD: ParMaj. II, 139). A *szög* szín tudvalevőleg *barna* színt jelent (*szög-* vagy *szög*haj a. m. 'barna haj'); bizonyára ennek a sötét árnyalata a *fekete*

barna, mely a következő példákban található: *Equus coloris subnigri vulgo fekete barna* (OklSz.), egy *fekete barnát* [t. i. ilyen színű lovat] minden szerszámával (TMEOKmt. VIII, 164). Az ily színű lovakról akár azt is mondhatjuk, hogy *gesztenye színnel feketélnék* (Lippay i. m. II, 67).

Allatra vonatkozó színelnevezések még a *fejér fakó* a. m. 'világos fakó', a *fekete kesely* 'sötét kesely szín' meg a *fehér szőke* 'világos szőke' is. Pl.: Tavalyi *fejér fako* csöder csitkó (VAJDA E., A vargyasi Daniel család 889). Színe disztelen és gyász forma *fekete kesely* vagy on a 'honnét a' Keselyű nevezet-it-is vötte (Miskolczi: VKert. 277). TAKÁTS S. szerint a régi iratok százszor meg százszor emlegetik a *fehér-szőke* (*feir-szöyke*) magyar ökröket (Századok 1906: 639). Nagyon természetes, hogy a *szürke* színnek is volt világosabb változata és ezt a fentiek mintájára *fehér szürké*-nek hívták. Pl.: *fejér szürke* herélt ló (DebrLt., l. Nyr. XXII, 519), egy *fejér szürke* kanca fias lovát (uo.). Eöreg *fejér szürke* kanca (VAJDA i. m. 888). Szépnek dicsirik a lovat, *fehér szürke* (Teleki M. lev. III, 315).

Ez utóbbi adattal lezáródó kis példatárból nyilvánvaló, hogy a *fehér kék*, *fehér zöld*, *fehér vörös*, *fehér sárga*, *fehér pej*, *fehér szeg*, *fehér fakó*, *fehér szőke* színnevekben a *fehér* szó az említett színeknek legvilágosabb árnyalatát jelzi. Egészen bizonyos, hogy ugyanez a szerepe van a *fehér szürke* jelzős kapcsolatban is. Ennélfogva ezen az utóbbi színen a legvilágosabb szürke színt: a 'fehérbe deresedő szürké'-t kell értenünk. Ha mármost a vércsefajokat bizonyos színfokozati egymásutánban sorolnám fel, akkor a fentiek alapján így kellene megneveznem őket: *közönséges vércse*, *kék vércse*, *szürke vércse*, *fehér szürke vércse*. Miért van mégis ez utóbbi helyett *fehérszörű vércse* ennek a cikknek az elején idézett felsorolásban?

A *szürke* melléknév tudvalevőleg kicsinyítőképzős származék. Alapszava *szür*, mely régente képzőtlen alakjában is azt jelentette, amit a mai képzős ivadéka jelent. A népnyelvben máig megőrzött régiségek a *szürvarju* 'szürke varjú' meg a *szürlúd* 'szürke lúd' madárnevek. Abban az időben tehát, midőn *szürke* melléknévünk még *szür* alakban képzőtlenkedett, könnyen nevezhették a mai szürke vércsét **szür vércsé*-nek, a világos szürke színűt pedig **fehér szür vércsé*-nek. És úgy látszik, neveztek is, mert szerintem csak ebből az utóbbiból keletkezhetett a *fehérszörű vércse* elnevezés. Midőn ugyanis az újabb keletű *szürke* kiszorította nyelvünkéből a régiebb *szür* melléknévet (akárcsak a *tarka* a *tar*-t, vagy a *szőke* a *sző*-t), akkor a **fehér szür vércse* madárnév jelzőjét már nem értették. Az ilyen többé-kevésbé elhomályosult jelentésű, vagy épen egészen értelmetlenné vált szó hangteste aztán könnyen megváltozik. És ahogy a *szürkapcá*-ból *szórcapca* lett, vagy ahogy az eredetileg 'szürke szarka' jelentésű **szürszarká*-ból **szórszarka* > *szóriszarka* vált (vö. MNy. XXIV,

276), bizonyára úgy alakult át a **fehérszür vércse* is **fehérször*, vagy hogy még érthetőbb legyen, *fehérszörű vércsé*-vé.

A teljes megértésnek így is van némi akadálya a madár-névbe keveredett *ször* szó miatt. De ha a nyelvtörténet világánál jól szemügyre vesszük ezt a kissé különösnek tetsző hortobágyi elnevezést, akkor — amint fejtegetésem eredménye mutatja — mégis csak fel lehet ismerni madarunkat a — tolláról.

CSEFRÓ GYULA.

Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről?¹

Tisztelt Társaság! Több mint öt évvel ezelőtt rendszeresebben kezdtem foglalkozni a *De morum institutione*-val, amely „Szent István intelmei“ címen ismeretes. A vizsgálódások első eredményeit annakidején a tisztelt Társaság elé hoztam. Itt mutattam be az „egynyelvű ország“ híres maximájának történeti elemzését,² s a Társaság folyóiratában jelent meg az Intelmek „béke“-fejezetéről szóló kísérletem.³ — Most a munka végén járva, engedelmet kérek, hogy ismét itt vethessem fel röviden a kérdést: mit tudunk a kis állambölcseleti mű szerzőjéről? Válaszunk szükségszerűen magában fogja foglalni mindazt, ami lényegesebbet eddig erről a könyvről megtudnunk sikerült.

1. Szerzőnk nevét persze nem ismerjük, de azt mondhatjuk, hogy az anonimitásnak ebben a virágkorában — a XI. században — a név egymagában közömbös is. Fontosabb, hogy megrajzolhatjuk szellemi arcképét, sőt mintha az írói egyéniség rajzához is volnának egyes adataink. Ismerjük a mű korát, s így hozzávetőleg keltezni is tudjuk az iratot. Sok valószínűséggel megmondhatjuk, honnan jött a szerző hazánkba. Ezenfelül még a személyi kérdésre is felelhetünk annyiban, hogy megmondhatjuk, ki nem volt az Intelmek írója?

HORVÁTH JÁNOS a minap megjelent középkori magyar irodalomtörténetében⁴ azt írja erről a kérdésről: „Hol Szent Istvánban, hol Gellértben látták [az Intelmek] szerzőjét, de a kérdés máig eldöntetlen.“ (24. l.) Más helyen így nyilatkozik róla: „Sokan szeretnék magában Szent Istvánban tisztelni az első magyar írot, de az »Intelmek« szerzősége, mit neki tulajdonítanak, teljességgel bizonytalan.“ (17. l.) HORVÁTHON túlmenve, bizvást elmondhatjuk, hogy az Intelmeknek Szent Gellért nem szerzője, még kevésbé Szent István.

¹ Előadás a MNyT.-ban 1931. április 14.-én.

² Megjelent: Irodalomtörténeti Közlemények XXXVII, 1—10.

³ MNy. XXIII, 452.

⁴ A magyar irodalmi műveltség kezdetei (Szent Istvántól Mohácsig). Bp., Magyar Szemle Társ., 1931.

Hogy az uralkodóval mégis mi a kapcsolata a műnek, végül fogjuk itt érinteni.

2. Egy névtelen pap áll előttünk az Intelmek szerzője gyanánt, aki némi antik irodalmi műveltsége és természetesen: bibliismerete mellett főként a VIII—IX. század Karoling-publicisztikájában járatos; egy pap, aki — minden valószínűség szerint — Bajorországból vagy a Rajna mellékéről jött el Magyarországra, de szinte biztos, hogy nem Olaszországból. Az Intelmeknek e, hihetőleg német, pap-szerzője több mint stilszta: politikai pillantása van, élesen lát és biztosan disponál. Tudós, gondolkodó és író; e mellett bölcs ember, aki a nyugati hagyományok, királyi urának politikai tervei és a magyar viszonyok valósága közt pompás kiegyenlítést teremt, amikor 1013—1015 körül az Intelmekkel a magyar közéletet megajándékozza.¹

Ez arckép-vázlat egyes elemeit kell itt röviden megokolnom.

3. Felesleges hosszabban időzni a tételnél, hogy szerzőnk pap volt. Még akkor sem kellene ezt megokolni, ha ebben a korban minden írástudás és szellemi tevékenység nem volna épenséggel egyértelmű a papi hivatással. De ettől függetlenül is egyházi eredetre vall a kis mű egész irányzata és gondolatmenete. Első helyen a vallás álljon a magyar király udvarában, a második helyet a klérus kapja; a dignitas Ecclesiae olyan érinthetetlen, mint Krisztus teste. Harmadik helyen pedig ismét csak a főpapokat találjuk, akiknek imája vezérli az uralkodót Istenéhez. (Cap. 1—3.)

Ez az egész gondolatmenet mélyen a kornak nyugateurópai közviszonyaiban gyökerezik — az Egyház már régen az egyetlen szilárd pont az általános anarchiában, s az Egyház az első, mely nagy belső reformjával a káoszból kibontakozik —, s az Intelmek érvei e ponton is egy elég bonyolult theologiko-politikai szerkezetből erednek. Mindez csak szokatlanul képzett pap műhelyéből származhatik.

Szerzőnk műveltsége egyébiránt is meghaladja a szokásos szentírási kereteket. Némely jel szerint a római klasszikusok sem hiányoztak poggyászából. Sallustius-t, e kor nagyon kedvelt olvasmányát, kétségtelenül ismeri. Nem idézetek mutatják meg ezt nekünk, hanem az, ami az írói jellemrajz szempontjából jelentősebb, hogy a Sallustiusból átvett ötleteket szövegébe szinte észrevétlenül belefoglalja.

4. Más helyen² részletesebben kimutattam s itt csak egy szóval kívánok utalni rá, hogy szerzőnk a Róma-eszme

¹ A keletkezés főként HÓMAN BÁLINT kronológiáján alapszik (Szent Imre: Magyar Szemle IX, 201).

² Szent István és a Róma-eszme: Budapesti Szemle 1926. Vö. most megjelenőben levő tanulmányomat: Szent István politikai testamentuma: Minerva 1931.

varázsa alatt áll: számára a nagy példa a Birodalom; az állami élet hön sóvárgott eszménye az, amely Róma nevéhez fűződik. Ehhez képest egyik legmeglepőbb és formulázásában is sajtászerű tétele: „az egynyelvű és egyszokású ország törekény és gyenge“ ugyancsak a római példában leli magyarázatát, amelyet Sallustiusból merít. A „Catilina“ szerzője Róma nagyságának titkát abban látja (c. 6.), hogy „alapításakor két, fajra, nyelvre és szokásra különböző nép a concordia, az egyetértő akarat erején“ formált a Tiberis partján államot. A népi sokféleség, mint államalkotó és államfenntartó erő a római császárkor megingathatatlan tétele, amelyet a középkor annál szívesebben tesz a magáévá, mert Nagy Károly birodalmában ismét ható erőnek érezte. Szerzőnk innen meríti az egynyelvű ország gyengeségéről szóló tételét, s még azt is kimutattuk, hogy a „regnum imbecille“ szokatlan fordulatát is Sallustiusnak köszöni (Jugurth. c. 10.). „Jövevények“ erényeinek, tudásának és munkájának köszöni tehát Róma és az új keresztény Magyarország is hatalmát és gyarapodását. Az „advena“ szerző önvédelmét is látjuk ebben s alább még egyszer visszatérünk e sajtatos tételre.

Hogy milyen mély hatással van az Intelmek írójára Sallustius, még egy másik példa is igazolhatja. Az ország nagysajával való együttműködés fontosságát az Intelmek (4.) egész szokatlan nyomatékkal hangoztatják. A 'bárók' egyszerűen létalapja a királyságnak: ők „oltalmazzák az országot“, ők „öregbitik a birodalmat“. „Ezek az urak“ — kiált fel szenvedélyesen szerzőnk — „legyenek néked, fiam, apaíd és testvéreid!“

A Jugurthinum-ban (c. 14.) Adherballal mondatja Sallustius: „Azt tanultam haldokló apámtól [apai intelem tehát ez is!], hogy benneteket [a szenátust] testvéreimnek, rokonaimnak ismerjelek. A ti barátságtok egyértelmű hadsereggel, gazdasággal, országerődítéssel . . .“ — „Vos mihi cognatorum, vos ad finium loco ducere“; ez a forrása a szentistváni formulának: „Illi tibi, fili mi, sint patres et fratres!“ Mélyen a kor Róma-vágyakozásában rejlik annak az oka, hogy a hűbéri királyság családjellegű kapcsolatait egy antik pátoszú szólamra emlékeztető stilizálással kívánja nyomatékosabbá tenni. De ha kétség lehetne az iránt, hogy Sallustius ihlette itt meg Intelmeink szerzőjét, kortársára: Richer de St. Remire utalnánk, aki Micipsa fent idézett szavait az utolsó Karolingnak, a 987-ben elhunyt V. Lajos királynak adta szájába.¹ Könnyen

¹ „ . . . sic conquestus est: Pater meus in egritudine . . . decidens, mihi precepit, ut vestro consilio, vestra dispositione regni procurationem haberem; vos etiam loco affinium, loco amicorum ducere . . . Si vestra fide potirer, sine dubio divitias exercitus munimenta regni asserebet me habiturum.“ (Richeri Historiae rec. G. Waitz. 1877. p. 128.)

lehet, hogy a magyar könyv írója közhelyként örökölte a sallustiusi formulát.

5. Ezek az antik formai sallangok szerzőnknek nem lényegéből fakadnak. Műveltségének alapja nem antik, s nem is bibliai, hanem a Karoling-renaissance színeit viseli.

Nem térhetünk itt ki arra a királytükör-irodalomra, amelyen az Intelmek tudvalevően nyugszanak. A VII—IX. század publicisztikájának e szempontból való áttekintését a Minervában teszem közzé.

A lényeg ez: Szerzőnk igazolhatóan egész sor állam-etikai iratot forgatott e korból és „dolgozott bele” az Intelmekbe. Az igazságos, békeszerző, kegyelmes keresztény fejedelmnek — a *rex iustus, pius et pacificus*-nak — szentágotoni képe, amelyet szerzőnk az Intelmekben a magyarság elé állít, olyan írók közvetítésével jutott el hozzá, aminők st. mihieli Smaragdus, orleansi Jónás, rheimsi Hinkmár, Sedulius Scottus és ezek követői.

Az Intelmek eszmei mozzanatainak tüzetes elemzése világosan megmutatja, hogy ez a királyeszmény minden egyes részletében alaposan kidolgozott hagyományos tételeken nyugszik. Az előljáróba küldött Apostoli Hitvallástól és értelmezésétől egészen az uralkodói irgalmasságig minden mondat egy jól szerkesztett épületrendszernek egy-egy köve; a legszerényebb szó is célzatos. Az Intelmek kulcsa ebben a Karoling politikai irodalomban rejlik, szerzőjének műveltsége ott gyökerezik. A *pax*, az *aequalitas*, a *patientia*, a *iudicium*, — a tanácsadó, az idegenek, az ősi hagyományok szerepe a jól vezetett államban: mindez patrisztikus gyökerű Karoling-elmélet.

Az irodalom, amelyből szerzőnk minde gazdag ismereteit merítette, frank területen virágzott és csupán csak ottan. Ez a királytükör-irodalom bebizonyíthatóan nem jutott el soha Itáliáig, így Szent Gellért lombard-velencei irányú műveltségének nem is alkotóeleme. Ha fontos, itt részletesebben nem tárgyalható stílusbeli ellenvetéseink nem volnának, Gellértől már ezen az okon is távol állna az Intelmek könyve. — Ezzel szemben szinte biztosnak látjuk, hogy a mi névtelen szerzőnk a frank királyságok területéről jött át második hazájába.

6. Tanultságának van még egy forrása, amelyet azonban eddig felderítetlennek kell mondanom. Azt a maximáját, mely a soknyelvű és sokféle szokású ország erejét hangoztatja, nemcsak Sallustiusból merített érvel támogatja, hanem a jövevényeknek olyan jellemző dicséretével, amelynek eredetét egészen máshol, sokkal távolabb kell megkeresnünk.

„Amiképen külön-különféle országokból jönnek a *hospes*-ek, úgy hoznak magukkal különböző nyelveket és szokásokat, különböző tudományokat és fegyvereket, ami mind a királyi

udvart ékeesebbé és dúsabbá teszi és az *exterus*-ok önhittségére elrettentően hat.“ (Int. 6.)

Más helyen¹ kimutattam, hogy ez a tétel épenséggel ellentétes a hellén filozófiával; Platon és Aristoteles az „egyerkölcshű és egynyelvű államnak hívei! Ellenben megtaláljuk — s egészen rokon szövegű fogalmazásban — ezt a „laus hospitum“-ot egy keleti, szír vagy arab eredetű iratban, az ismeretlen történetű ál-aristotelesi *Secretum Secretorum*-ban.²

Hellenisztikus hatás alatt kialakult keleti bölcseségtár ez, amelynek gerince egy királytükör, költött kerete pedig az, hogy maga Aristoteles ad uralkodási és erkölcsi útmutatást tanítványának: Nagy Sándornak. Ma még nem tudjuk, hol és mikor alakult ki ez a gyűjtemény; szír szövege már 815 körül ismeretes, nyugati, különösen latin változatainak és fordításainak sora talán csak a XII. században indul meg, legalább az eddig ismert kéziratok közt nincsenek korábbiak.

Ám a magyar Intelmek szerzője a *Secretum Secretorum*-nak valamelyik változatát ismerhette, s nincs rá semmi ok, hogy a IX–X. századra nézve ilyen korai (ma talán elveszett) változatot fel ne tételezzünk. Hiszen a kölcsönhatás az arab és latin műveltség közt, a X. században, spanyol földön elég élénk volt, a nyugati és északi országok és Spanyolország egyházi köreinek érintkezése pedig biztosítható szír, arab művelődési javaknak továbbítását Közép-európa felé. Bármint volt is, a magyar Intelmek előbb idézett *advena*-fejezete a következő *Secretum Secretorum*-részletnek vagy valamely változatának hatása alatt jött létre:

„A király . . . az [idegenből jött] kereskedőket áruikkal egyetemben gondosan meg szokta védeni és őrizni. Ez az oka, amiért India nagyon népes. Mert ott találkoznak mindenünnen a kereskedők, jól fogadják ott őket és jó keresetre tesznek szert, gazdagok és szegények, falusiak és városiak . . .“

„Kerülni kell tehát, hogy [az idegen] kereskedők sérelmet vagy igaztalanságot szenvedjenek. Mert ők a dicséret hírvivői, az emberek szóbeszédét az egész világon szerteviszik. Mindeniküknek meg kell tehát adni, ami megilleti, mert így erősíttetnek meg az államok, és megsokszorozódik az államjövendeleme; a királynak birodalma, tisztessége és dicsősége így gyarapszik, ellenségei megreszketnek és megzaboláztatnak, így él a király békén és bizton.“³

Amikor két év előtt erre az analógiára megboldogult nagy tudósunknak, Kmoskó Mihálynak figyelmét felhívtam,

¹ „Nemzet“ s „nemzetköziség“ Szt. István Intelmeiben: IrtörtKözl. XXXVII, 1.

² Az alábbiakban a Roger Baco-féle latin fordítást STEEL kiadásában (Oxford, Clarendon Press, 1920.) idézem.

³ I. m. 50. l. Vö. Shakespeare, Velencei Kalmár III. felv. 3. jel. végét.

ő is elmélyedt a magyar Intelmekbe és rövidesen közölte, ami talán nem is volt kétes, hogy a magyar munka nem jött létre közvetlen keleti hatások alatt. A most idézett részlethez azonban több keleti analogont közölt. Hasznos és tanulságos útmutatásait kegyelettel őrzöm.

Nem érdektelen megemlíteni, hogy a *Secretum Secretorum* még egyszer jelentőséget kap a magyar középkor műveltségtörténetében, — Nagy Lajos korában. Ezekre a részletekre HÓMAN BÁLINT nemrégiben lett figyelmes, s tudtommal most fáradozik megfelelő értékesítésükön.

7. Az Intelmek névtelen szerzője: az *advena*, nemcsak tudással adakozott a magyarságnak, hanem új tapasztalatokkal és ismeretekkel gazdagodott ő maga is. Az uralkodóról, az államról és a kormányzottakról vallott nézeteit itt, Magyarországon, merőben idegenszerű ősi szokások és szervezetek ölen „át kellett értékelnie,“ aminthogy minden nyugati intézménynek itt természetesen hasonlulnia kellett a faji hagyományokhoz. — Másfelől a már Géza óta új keretek közé szorított nemzet élete szükségszerűen kompromisszumot teremtett önmaga meg a behozott idegen intézmény és eszmékör között.

Ezt a kompromisszumot egy-egy ponton már maguk az Intelmek is tükrözni látszanak. Öt év előtt utaltam erről a helyről¹ az Intelmeknek egy rendkívül feltűnő mondatára, amely mai ismereteink szerint nem származik szerzőknek nyugati ismeretkincséből. „*Quis graecus regeret latinus graecis moribus? aut quis latinus graecos latinis moribus? Nullus. Idcirco consuetudines sequere meas, ut inter tuos habearis praecipuus . . .*“

A középkor népi határokat és sajátságokat nem ismerő univerzalisztikus világában — amely a római birodalomnak ugyancsak éles univerzalizmusából sarjadt ki — ez a tétel: kormányozzál minden népet a maga nemzeti sajátosságai szerint — szinte hallatlan kezdemény. Nem bízván a magam olvasmányjaiban, az ókornak és a középkornak jeles külföldi ismerőihez fordultam ezzel a mondattal (a többi közt NORDEN EDUARDHOZ is), akik maguk is igazolták, hogy a gondolatot ókori eredetűnek nem tarthatják és ismeretes középkori irodalomból származtatni nem tudják. Magam első írodalmi formulázására Dantenál, tehát két századdal későbből akadtam rá. „A nemzeteknek és az államoknak — írja a *De monarchia*-ban (I: XIV.) — egymást megkülönböztető sajátosságaik vannak, amelyeket külön-különféle törvényekkel kell szabályozni. Mert a törvény az életnek irányító szabálya. Másként kell szabályozni a szittyákat és

¹ L. fent: „Nemzet“ és „nemzetköziség“ Szt. István Intelmeiben: Irtört. Közl. XXXVII, 1.

másként a garamansokat . . .“ Még ennek a dantei gondolatnak sem sikerült eddig eredeteit megtalálni. — Mindenestre meglepő tapasztalat, hogy szinte ugyanakkor, amikor III. Ottó és Gerbert, a későbbi II. Szilveszter pápa, politikailag és műveltségileg egyetlen hatalmas egységbe áhítják a világot és a *saxonica rusticitas*-t görög finomságba kívánják áthajlítani, az új magyar király udvarában egy nyugati pap kénytelen a nemzeteket egymástól elkülönítő sajátosságokra utalni, amelyek új politikai megfontolások és rendszerek okául és alapjául szolgáljanak — Addig, amíg ennek a különös mondatnak eredetét meg nem találjuk, nem hihetünk egyebet, mint hogy magyar talajon és itten szerzett tapasztalatok hatása alatt fogamzott, s hogy Ottó világbirodalmi, egységesítő törekvéseire vonatkoztatható célzást tartalmaz, — szinte azt mondhatnám: éles kritikát. Éles ez a mondat fogalmazásában is, aminthogy szerzőnk — kora mértékével — biztos stilisztának, merész és fordulatos írónak tartjuk.

8. Ha ekként Intelmeink szerzőjét megtaláltuk ebben a most már ismerősebb arcú névtelenben, aki idegenből ültetett át ide egy századok óta fejlett, augustinusi alapokon nyugvó Karoling-elméletet, méltán kérhetjük: hol van a szentistváni Intelmekben a — szentistváni elem?

Ez a könyv annyiban az államfőé, akinek nevét viseli, amennyiben az államfő a magáévá tette. Nem szándéktalan, s nem is lehet pusztá forma, hogy szerzőnk ebben az *admonitio*-ban a magyar királyt első személyben beszélteti, és helyel-közzel mintha lírai mozzanatokot is elegyítene a maximumok közé. Nyugati mintákban zsinatok és főpapok az Egyház tekintélye nevében a királyhoz fordulnak; ez a forma az államalapító apostoli magyar király országában, ahol maga a kereszténység „adhuc quasi juvenis et novella praedicatur“, s ahol minden tekintély a királyé, szinte elképzelhetetlennek látszott; az egyház, maga is még kegyesen befogadott *advena*, itten nem léphetett fel az oktató parancsoló, állam és király felett álló Tekintély szerepében. Az egyházi felsőbbségnek ezt a magyar talajon merőben új elvét csak egy ember hirdethette itt először: maga a király. Kedvező és Bizáncban már használatos forma volt tehát a király szava fiához.

Am több volt ez formánál. A nyugati uralkodói eszmény, amelyet az Intelmek oly élesen tükröztenek, Szent István elhatározásának erején politikai cselekedetté vált. Szent István ebben a fogalmazásban fogadta el és tette nemzete kincsévé azt a nyugati példát, amely őt és benne nemzetét meghódította.

Az eredetiség olyan kritérium, amelyet az államférfi alkotásaira alkalmazni helytelen, inkább a szellemi, az irodalmi és művészi élet területéről merített modern jellemző ez. Nem

tekintve azt, hogy a középkor nem ismeri s nem is keresi, sőt kerüli az eredetiséget, az államférfi cselekedete nem az ötletszerzésben, hanem a szerencsés alkalmazásban, kiérlelt eszméknek, megérett formáknak, kereteknek és intézményeknek nemzeti talajba való átültetésében áll. Az Intelmekben tehát olyan irattal van dolgunk, amelynek a mintái, eredetei, szerzője idegenek ugyan, azonban a magyar király nagy kezdeményezése nyomán, az ő erkölcsi és szellemi hozzájárulásával, az ő rendeletére jött létre. Irodalomtörténetünk tehát úgy fogja mindenkor ismerni, mint névtelen nyugati szerzőnek királytükret; nemzeti történetünk ellenben méltán tekintheti Szent István királyunk politikai testamentumának. Eredeteiben nem az volt, de hatásában azzá vált.

BALOGH JÓZSEF.

Kassai rózsza.

A magyar nyelvben rendkívül ritka a helyi vonatkozású virágnév, épen azért nagyon feltűnő, hogy a *kassai rózsza* név helyi vonatkozást őriz, *Kassa* városának régi emlékét.

A *kassai rózsza* nemcsak irodalmi virágnév, szájról is hallani. Korunkban főként a teltvirágú szurkos szegfűvet (*Viscaria vulgaris*) hívják ezen a néven, azonban kétségtelenül nem régóta, egyrészt, mert a szurkos szegfűvet csak a XIX. század első felében, a táblabíróvilágban kezdték ültetni a kertekben, másrészt, mert az irodalomban egészen más virágok szerepelnek *kassai rózsza* gyanánt, és például BORBÁS VINCE alig néhány évtizede ezt írta a Pallas-Lexikonban: „Kassai rózsza, különféle piros virágnak a neve. BENKŐ és DIÓSZEGI szerint az *Agrostemma coronaria*; BENKŐ szerint a szomorú estike, sőt a *Tagetes erecta* is. Az Alföldön ma is a büdöskét meg a hozzá hasonló katonarózsát (*Zinnia*) nevezik így.“

BORBÁS korában sokak számára elég is volt ennyi a *kassai rózsza* név magyarázataként. Akkor még Isten szava volt a nép szava, és gyakran a növények neveiben sem nyomoztak tovább, mint a népig. Népies növényneveket kerestek a XIX. században, és a népiesnek mondott növénynév további eredetét, azt, hogy a növénynév hogyan keletkezett és hogyan jutott a nép szájára, kevesen kutatták. Nekünk azonban, történelmi bölcseségű kor gyermekeinek, nem magyarázat többé a népre utalás a növények megnevezésében; aki ma akar növényneveket magyarázni, annak elő kell vennie a régi vaskos foliánsokat és divatból régen kiment szerzők munkáiban kell kinyomoznunk, ki, mikor, hol és miért adta azt a nevet, amely idők folyamán a nép ajkára vándorolt a tudós szerző munkájából.

DIÓSZEGI és FAZEKAS füveskönyve a múlt század elején nemcsak a latin, hanem a magyar nevekben is LINNÉ binominális

nevezéstanának elveit akarta meghonosítani, természetesen csak irodalmi eredménnyel, mert a közhasználat sohasem volt hajlandó ehhez az elvhez alkalmazkodni. A *kassai rózsza* DIÓSZEGIEK munkájában már nem lehetett törvényes növénynev, hanem csak függelék a hivatalos *rózsás konkoly* mögött, amiből megtudjuk, hogy a Magyar Fűvészkönyv szerzői a 'Lychnis coronaria'-t (= *Agrostemma*) tartották *kassai rózsá*-nak.

DIÓSZEGIEK sok nevüket az erdélyi BENKŐ JÓZSEFTŐL vették, akinek magyar növényneveit MOLNÁR JÁNOS adta közre „Magyar Könyvház“-ának 1783. első kötetében. BENKŐ, aki elsőnek igyekezett magyar nyelven terjeszteni LINNÉ rendszerét, a magyar növénynevekben csak nagyon óvatosan használta a binominális nevezéstan elveit és így az 'Agrostemma githago' részére megelégedett a *konkoly* névvel, sőt attól sem riadt vissza, hogy az 'Agrostemma coronaria' magyar neveként ezt írja: *kassai rózsza*. BENKŐ növénynevei között azonban ezen kívül még két alkalommal találjuk a *kassai rózsá*-t, igaz, már csak zárójelben és másodnévként, t. i. a 'Hesperis tristis' mellett, melynek fő magyar neve *éjjeli viola*, és a 'Tagetes erecta' mellett, amelynek első nevei: *nagy oláh virág*, *sárga rózsza*, *büdös szegfű*, zárójelbe tett másodnevei pedig *bársonyvirág* és *kassai rózsza*. A zárójelre BENKŐ magyarázata így szól: „Hungarica nomina, quae aut in usu amplius non sunt, aut male a Cl. CSAPÓ Med. Doctore, veteribusque nostris herbaristis adposita sunt, parenthesis nota conclusi.“ Ezek szerint nem állhatunk meg BENKŐ JÓZSEF munkája mellett, hanem tovább kell nyomoznunk, mert BENKŐ is máshonnan vette a *kassai rózsza* nevet.

CSAPÓ JÓZSEF valóban helytelenül használta a *kassai rózsza* nevet „Új füves és virágos magyar kertjé“-ben 1775-ben. Debrecen tisztiorvosa ezt írja: „Kassai rózsza deákul *Lychnis noctiflora* C. Bauhini, németül: wilde zu Nacht riechende Basilien. Ennek a fűnek természetéről és hasznáról semmit se tudok írni egyebet, hanem hogy nappal szag nélkül vagyon, naplennyugta után pedig azonnal a fakó színű harangforma virágai kedves illattal telleyesek; kertekben szokták termesztetni. Nóta. Másféle fűveket is a magyarok neveznek kassai rósának.“

Ebből megtudjuk, hogy CSAPÓ a 'Hesperis tristis'-t nevezte *kassai rózsá*-nak, de egészen önkényesen, nyilván csak a 'Lychnis' név által indítatva, és így a CSAPÓ-féle *kassai rózsza* nem az igazi, az valahol még régibb szerző munkájában található meg, amelyet BENKŐ is forgatott, s amelynek nyomán a 'Lychnis coronaria' neveként használta a *kassai rózsá*-t.

A XVIII. század első felében PÁPAI PÁRIZ Dictionarium Latino-hungaricum-át, még előbb, a XVII. században Sz. MOLNÁR ALBERT hasonló című munkáját forgatták a szakemberek, gyakran azok is, akik növényekkel foglalkoztak. PÁPAI PÁRIZ szótárának magyar-latin része szerint: „Kassai rósa *Lychnis*.“ Ezen kívül azonban: „Sárga rósa, kassai rósa *Charyophillum*

indicum.“ Ugyanezt olvassuk Sz. MOLNÁR Dictionarium-ában is, amelynek első kiadása Nürnbergben 1604-ben jelent meg.¹

Minthogy a XVI. század füvészei és szójegyzékei még nem ismerik, bizonyos, hogy a *kassai rózsza* Sz. MOLNÁR ALBERT névalkotása, aki így akart magyar nevet adni a latinul 'Lychnis' néven ismert növénynek. És ezzel eljutottunk a *kassai rózsza* problémájának a lényegéhez, s most már felvetjük azt a kérdést: mi is hát valójában a *kassai rózsza*, és miért nevezte ezt a növényt Sz. MOLNÁR épen *kassai rózsá*-nak?

A német füveskönyvek jól ismerik növényünket és például TABERNAEMONTANUS ezt írja róla: „Lychnis coronaria, Märgenröslein. Die Märgenröslein haben mancherlei Namen: lateinisch werden genannt *Lychnis*, von wegen ihrer schönen lieblichen purpurfarben Blümlein, oder aber (wie Matthiolus dafür hält) dieweil seine Blätter also wollecht sind, dass man Dachten zu den Ampeln daraus machen könnte. Wird auch genannt *Lychnis coronaria*, dieweil ihre Blumen zu den Kränzen gebraucht werden; item *Rosa dominarum*, *Rosa Mariana*, *Rosa coelestis* und von etlichen *Diosanthos*, darvon Ruellius lib. 2. cap. 135. . . . Frantzösisch Oeillets Dieu, niederländisch Christus ooghen, *oculus Christi*, böhmisch ruze schvate Marie, teutsch Märgenröslein, Frauenröslein, Himmrlöslein.“

Messze térnék tárgyamtól, ha mindezeket a neveket sorra akarnám nyomozni. Elég legyen itt annak megállapítása, ami különben a korábbi német füveskönyvekből, amelyek még kevesebb növényt ismertetnek, első tekintetre kiderül, hogy t. i. a német füveskönyvek első sorban a *Lychnis coronaria*-t tartják *Lychnis*-nek és ezt németül *Marienröslein*, régiesen *Märgenröslein*, sőt egyesek *Mergenröslein* néven említik. Ehhez a *Lychnis*-hez később egyre több hasonló növényt társítottak *Lychnis* néven, amelyek közül nevezetes a *Silene coeli rosa*.

A német füveskönyvek saját szavaik szerint az ókori szerzőktől készen kapták a *Lychnis* nevet. Valóban PLINIUS — mégpedig elég különösen művének a rózsáról szóló részletében (21. könyv 10. fejezet) — ezt írja: „Az egyik rózsát, amelyet sem szaga, sem természete nem tüntet ki, nálunk görög rózsá-nak nevezik, a görögök azonban *Lychnis* néven ismerik; csak nyirkos helyeken nő, soha sincsen több, mint 5 szirma, amelyek violaszírom nagyságúak és nem illatosak.“

Mi volt DIOSCORIDES *Lychnis*-e és PLINIUS görög rózsá-ja, arról itt nem szükséges vitáznunk; a lényeg az, hogy a *Lychnis* név ókori eredetű, s a rómaiak a maguk nyelvén görög rózsá-nak nevezett *Lychnis*-t koszorúnak használták. PLINIUS is a koszorúnövények, mai értelemben virágok között

¹ Kétségtelen, hogy Jókai két regényében (Névtelen vár és Enyém, tied, övé) is említett *sárga kassai rózsza* szintén PÁPAI PÁRIZ szótárából ered és nem más, mint a 'büdöske'.

sorolja fel. A német füveskönyvek tehát — nem fontos, jogosan-e vagy sem — DIOSCORIDES nyomán nevezték a ma tudományosan *Lychnis coronaria* néven ismert növényt *Lychnis*-nek és később azért különböztették meg a hozzá hasonló növényektől a *coronaria* jelzővel, mert már az ókorban is koszorúvirágnak használták.

A Földközi-tenger vidékéről, ahol a *Lychnis coronaria* honos, a XV. században, tehát már kétségtelenül renaissance hatás következtében, került Középeurópába, ahol a kertekben szívesen ültették, és a festők többször képen is megörökítették. Ebben a században kapta keresztény vonatkozású neveit is, így az egészen új *oculus Christi* elnevezést, valamint a Marienröslein-t. Az utóbbi úgy keletkezett, hogy az ókori görög rózsza névből a XV. század meghagyta a rózsá-t, de az értelmetlen „görög“ jelzőt felcserélte Mária nevével.

Sz. MOLNÁR nem volt fűvész; a *Lychnis* csak annyiban érdekelte, hogy mikor feladatul tűzte maga elé latin-magyar szótárának megírását, abban a latin-német szótárban, amelynek nyomán dolgozott, tehát DASYPIDIUS latin-német szótárában, készen kapta a *Lychnis*: Märgenröslein neveket és az utóbbinak a helyére magyar szót kellett tennie.

Amde honnan vegye a *Lychnis coronaria* magyar nevét? A XVI. század magyar szójegyzékei különös módon mit sem tudnak erről a növényről. MELIUS JUHÁSZ PÉTER említi ugyan Herbáriumában, de egészen elrejtve az ökörfarkról szóló fejezetben: „... olyan, mint a vadmák, veres virága, mint a máknak, a pipacsnak, de a levele, mint az ökörfarknak; ezt hegyi ökörfarknak, veres virágú ökörfarknak is hívják, Mária rósának is hívják.“ Erről Sz. MOLNÁR ALBERT nem vett tudomást, hanem maga gondoskodott a *Lychnis* magyar nevééről, és így történt, hogy latin-magyar szótárába a *Lychnis* név után beírta a *kassai rózsá-t*.

Vajjon miért nevezte a legromantikussabb életű magyar szótáríró épen *kassai*-nak ezt a „rózsát“, amely a rózsát olyan mértéktelenül szerető rómaiak hagyományaként hordja *rózsá* nevét, de megkülönböztető jelzőjét azóta annyiszor változtatta?

Legegyszerűbb felelet volna erre a kérdésre, hogy akkor, tehát a XVII. század elején így nevezték Magyarországon ezt a virágot. E mellett a feltevés mellett azzal érvelhetünk, hogy a *kassai rózsá* mindjárt két növény neveként bukkan fel, bár ugyan a másik esetben csak másodneve a SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZSTÓL *sárga rózsá*-nak nevezett *Ta getes*-nek. Az is tény, hogy Kassa városa épen ezekben az időkben élte virágkorát. Talán sohasem játszott — sem előbb, sem utóbb — olyan nevezetes szerepet a magyar történelemben, mint a XVI. század második és a XVII. század első felében. Gazdag város volt, kereskedelme megnövelte polgárai vagyonát. Ezeknek a régi kassai polgároknak tehát bizonyára voltak kertjeik, és azokban

feltűnhetett a *Lychnis coronaria*, és akik széthordták, elnevezhették a reformáció korában Marienröslein helyett *kassai rózsá*-nak.

Azonban magam részéről nem tartom valószínűnek ezt a feltevést. Ugyanis másutt semmi nyoma ebben a korban a *kassai rózsá*-nak. PÉCSI LUKÁCS 1591-ben *Boldogasszony rózsájá*-nak nevezi. LIPPAY, aki pedig ismerte és használta Sz. MOLNÁR szótárát, sőt meg is kritizálta virágneveit, nem használja a *kassai rózsá* elnevezést. LIPPAY már teljes virágú alakjában is ismeri a *Lychnis coronaria*-t, magyar neve gyanánt pedig a *mennyei rózsá*-t és a *Boldogasszony rózsájá*-t használja. Az utóbbi kétségtelenül a Märgenröslein, Frauenröslein fordítása, az előbbi pedig a Középeurópában a XVII. században jelentkező *Silene coeli rosa*, Himmelröslein nevéé, amely növényt ekkor még gyakran összekeverték a *Lychnis coronaria*-val, mint ezt TABERNAEMONTANUS idézett szövege bizonyítja. LIPPAY ugyan a *Silene coeli rosa*-t is ismeri, de *boglárvirág*-nak nevezi, és szerinte a németek Sz. Catharina virágjá-nak hívják.

Ha a *kassai rózsá* név nemcsak irodalmi név lett volna még LIPPAY korában, akkor LIPPAY-nak semmi oka sem lett volna arra, hogy figyelmen kívül hagyja. Valószínű tehát, hogy a *kassai rózsá* Sz. MOLNÁR névalkotása. Tudjuk, hogy Sz. MOLNÁR Németországban, Altdorfban fogott 1603-ban latin-magyar szótárának megírásához. Azt is tudjuk, hogy a magyar városok közül különösen erős szálak fűzték Kassa-hoz, hiszen az abaúj-tornamegyei Göncön a bibliafordító Károli Gáspár patronátusa alatt járt iskolába és mint tanító Kassa-n kezdett munkálkodni. Épen a vándoröszönű emberek szenvednek legtöbbit a honvágytól, és talán épen a honvágy vezette Sz. MOLNÁR ALBERT kezét, amikor szótárába a *Lychnis* magyar nevéként beírta a szépen hangzó *kassai rózsá* nevet.

Maga már régen örök álmát aludta, amikor a *kassai rózsá* kirepült a szótár hideg kopcrsójából a XVIII. századvégi és XIX. századeleji magyar fűvészkönyvekbe, s onnan eljutott a nép ajkára, bár nem többé a már meglehetősen elfeledett *Lychnis coronaria*, hanem inkább a most jobban kedvelt teljesvirágú *Viscaria vulgaris* nevéként.

És most, hogy tisztán áll előttünk a *kassai rózsá* története, felvethetjük azt a kérdést, vajjon vesztettünk-e avagy nyertünk-e, hogy történeti alapra helyeztük a *kassai rózsá* nevének eredetét. Nekem úgy tetszik, hogy így sokkal tartalmasabb lett, sokkal többet mond és sokkal inkább a miénk, mintha csak annyit jegyezhetünk volna fel róla, hogy a nép ajkáról szedték fel. Kivált most, amikor Kassa városában más hitviták folynak, mint boldogult SZENCI MOLNÁR ALBERT korában.

RAPAICS RAYMUND.

A gyula és a kündüh.

1. Van a szojon-török nyelvjárásban *jula* 'Fackel; Licht' szó (RADLOFF, Wb. III, 553). Az ujugurban ennek *j.la* felel meg (RADL. i. h., Kāšgārī—BROCKELMANN).

A szó nyilvánvalóan a török *jyldyz* ~ *julduz*: *jyldys* ~ *julduş* ~ *jyltys* 'Stern; Sternbild, Planet' (RADL. III, 490—1, 559, 488, KÜNOS, ČagWb. 109) rokonságába tartozik. — A szócsaiád tagjaiul idézhetjük: krími, alt., tel., leb. *jyldyra* 'glänzen, blinken, hell, glänzend sein, blitzen, wie ein Blitz leuchten' ~ bar., kom. *jyltra* 'glänzen, blinken' (RADL. III, 489, 488) | alt., leb. *jyldyrat* 'blinkend machen, blank machen, poliren' ~ bar. *jyltrat* 'blank machen, poliren' (uo.) | *jyldyrak* 'glänzend, blinkend, blank, polirt' ~ bar. *jyltrak* 'glänzend, blinkend' (uo.) | *jyldyran* 'glänzend, blinkend' (uo. és 490) | ujj. *jyldyryk* 'glänzend' (uo.) | oszm., kar., tob. *jyldyrym* 'Blitz' és tob. 'Donner' (RADL. III, 490).

Ebben az összefüggésben felsorolhatjuk a csag. *julak* 'Regenbogen' (KÜNOS 109) szót.

A törökségben gyakori *y* ~ *a* váltakozást számbavéve, a szócsalád egy másik ágának vehetjük fel: kojib., szoj. *jal* 'Flamme' (RADL. III, 153) | csag. *jal* 'glänzend, glatt' (KÜNOS 97) | ujj. *jalmaq* 1. 'verbrennen (Sonne das Gesicht); 2. 'entbrennen (Feuer)'; 3. 'sich entzünden (Wund)' (Kāšg.) | alt., küär., kom., tel., ujj. *jalyn* ~ csag. *jalın* 'Flamme' és tel. 'Blitz' (RADL. III, 166, 170, és Kāšg.) | alt., tel., kom. *jalyn* 'aufblitzen' (RADL. III, 167) | oszm. *jalynlan* 1. 'entflammen, anbrennen'; 2. 'hell leuchten' (i. h. 168) | csag. *jalanlamak* 'glänzen' ~ *jalynlamak* 'angezündet sein, glänzen' (KÜNOS 97—8) | oszm. *jalap* 'glänzend, blinkend' (RADL. III, 162) | oszm. *jolaby* 'glänzen, blinken, flimmern, schillern' (uo.) | oszm. *jalabyk* 'glänzend, blinkend, schillernd (von einer Farbe in die andere)' (i. h. 163) | kaz. *jalky* 'leuchten, glänzen, scheinen' (RADL. III, 172) | kaz. *jalky* 'glänzend, leuchtend, hell' (uo.) | bar., tel., kaz. *jalkyn* 1. 'Flamme'; 2. 'Blitz' (uo.) | csag. *jalkun* 1. 'Flamme'; 2. 'Wiederschein, Reflex des Lichtes' (RADL. III, 173) | csag. *jalyn* 'Luftspiegelung' (KÜNOS 97) | csag. *jalvan* 'Lüge; falsch' (uo.) | oszm. *jaldyk* 'Sternbild des Grossen Hufdes, der Syrius' (RADL. III, 183) | csag. *jaltak* 'Heuchler, Schmeichler' és *jaltakly* 'Glanz; Heuchelei' (KÜNOS 98) | krími *jaldyz* 'Vergoldung' (RADL. 183) | csag. *jaldyramak* 'glänzen, von der Ferne glänzend erscheinen' (KÜNOS 97) ~ alt., leb., tel., kaz. *jaltyra* 'blinken, funkeln, blank sein' (RADL. III, 181) ~ kaz., tel. *jaltra* 'glänzen' (i. h. 182) | ujj. *jaldrymaq* 'erglänzen' ~ ujj. *joldrymaq* 'flimmern (Schwert, Edelstein)' (Kāšg.) | ujj. *jaldryq* ~ *jaldruq* 1. 'glänzend'; 2. 'geschmückt (Frau)' (uo.) | oszm. *jaldırak* 'glänzend' (RADL. III, 184) ~ bar. *jaltyrak* 'blinkend' (i. h. 181) ~ tel. *jaltrak* 1. 'das Blinken, Glanz'; 2. 'glänzend, hell' (i. h. 182) ~ csag. *jaltrak* 'glänzend' (KÜNOS 98) | ujj. *jolrytmaq* ~ *jolratmaq* 1. 'aufleuchten lassen (Feuer)'; 2. 'putzen (Metall)' (Kāšg.).

A *jyla* vagy *jula* 'Fackel; Licht' az itt összeállított szócsaládba mint a *jal* ~ *jyl* ~ *jul* alapszónak *-a* képzős ige-

névi származéka illeszkedik bele, amely származék az oszmánliban mint optativus és gerundium szerepel (vö. J. NÉMETH, TürkGram. 82, 90).

Méltóságnév is van a törökségben *jula*, illetőleg ennek hangtani fejleményeként *džula* vagy *džula* (vö. NÉMETH GYULA: MNy. XVIII, 4 és HonfMKial. 45, 295, 297). Belőle való a magyarban az Ibn Rusta és Gardizí említette *džl[h, a, e]* (ÓMOlv. 3—4), illetőleg a Konstantinos Porphyrogenetos-féle *γυλας* görögösítésben fenntartott *jyla* vagy *dyla* méltóságnév, amely *Gyula* (*Gyila*) meg *Jula* alakban személynévként is szerepelt nálunk (vö. Anonymus 6., 24. fej. és oklevelek). A méltóságnév mint törzsnév jelenik meg a besenyőknél: *Гюла* Konstantinos tudósításában (MHK. 116—7; vö. NÉMETH: MNy. XVIII, 4).

Alaki szempontból mi sem akadályozza, hogy a méltóságnévet a *jyla* ~ *jula* köznévvvel egyeztessük. Hogy pedig tárgyi és jelentéstani szempontból is jogunk lehet az összevetésre, azt alább igyekszünk igazolni.

2. A 'Sonne' és a 'Tag' fogalmat törökül a *kün* szó fejezi ki (RADL. II, 1436). Ehhez ilyen származékokat idézhetünk: *künlü* 'einen Tag habend' (i. h. 1442) | ujj. *künlük* 'Tageszeit' (Käsg.) | *künlüg* (jim) 'tägliches (Brot)' (uo.) | tel. *kündü* = *künlü* 'eine Sonne habend' (RADL. II, 1444) | tel., kirk. *kündük* = *künlük* 'was einen Tag währt, wozu ein Tag ausreicht' (i. h. 1445) | kirk. *kündük* 1. 'das obere Kopftuch der Frauen'; 2. 'Schleier' (uo.) ['a nap ellen védő'] | kirk. *kündün* 'Sonnenstrahl' (uo.) | ujj. *kündüz* 'Tageslicht' (Käsg.) és tar., kirk., csag., turk. 1. 'Tageszeit'; 2. 'am Tage' (RADL. II, 1446) | tel. *kündüs* 'Tageszeit' (uo.). — A török *-lü* és *-lük*, *-lüg* képző viszonyára, továbbá a *-dü* és *-dük* formákkal való váltakozására nézve vö., amit NÉMETH GYULA a török *Tenlü* ~ *Tendü* > magyar *Dentü* (*mogyer*) magyarázatánál mond (KCsA. I, 154—5; l. még DENY, Gram. de la langue turque 327—43).

Ibn Rusta és Gardizí magyar vonatkozású adatában a *džl[h, a, e]* méltóságnévvel együtt, Al-Bakrínál meg egyedül jelenik meg a *knd[h, a, e]* méltóságnév (ÓMOlv. 3). A *knd[h, a, e]* jelzés mögött egy *kündüh* ɔ: magyar *kündüy* alak lappanghat. Ennek megfelelően török *kündüy* < *kündüg* < *kündük*, vagyis egy olyan alakulat, amelyet a 'nap' értelmű *kün* szónak *-dük* nomen possessoris képzős és 'napot bíró, napos' jelentésű származékául foghatunk fel.

Az Ibn Fađlannál felsorolt kazár méltóságnevek között tűnik fel a *kndr* *χāqān* (MHK. 218 és ÓMOlv. 4). Ennek *kndr* elemében talán nem okvetetlenül kell íráshibát látnunk: *r* *v* (*ü*) helyett (l. NÉMETH, HonfMKial. 296 és ÓMOlv. 4), hanem

kereshetjük benne a *kün* fent idézett *kündüz* származékának (vö. *gün-düz*, *tumba-dyz* DENY 582) *kündüz* változatát.¹

3. Közelebbről is meghatározhatjuk, hogy a 'fény' vagy 'fáklya' értelmű *jyla* ~ *jula* meg a 'nap' (Sonne)' jelentéskörébe eső *kündü* és *kündür* közsavak miatt és miképen váltak méltóságnévvé.

Gardizinál olvassuk: „Amidőn a [kazár] sereg valamerre megindul, <nagyszámú sereget hagynak otthon, hogy vigyázzon>² övéikre, főembereikre, a šad-ra; előőrseik vannak, akik a hadsereg előtt járnak (vagy őrt állanak) és viaszból készült fáklyákat visznek a király (a šad) előtt, hogy annak fényénél járjon seregével együtt.“ (MHK. 157.)

Ibn Rustanál ezt találjuk: „Amikor a király [a šad] valamely irányban indul, előtte egy naphoz hasonló tárgyat hordanak, mely a dob mintájára van készítve; e tárgyat egy lovak viszi, aki előtte jár, a hátul utána induló sereg figyelmesen nézve a napot ábrázoló tárgy fényét.“ (MHK. 156.)

Gardizī és Ibn Rusta az idézett ponton kapcsolatban, azonban egyszersmind bizonyos ellentétben is állanak. T. i. Gardizī szerint a šad, a másodkirály előtt, akit „a kormányzat és a hadsereg vezetésének minden gondja terhel, s akinél köztük nagyobb nincsen“ (MHK. 153), fáklyát, Ibn Rusta szerint pedig ugyancsak a šad, a másodkirály előtt, akinél „a kormányzat van, mert sem a kormányzat, sem a hadsereg dolgában senki felette nem áll“ (uo.), valami naphoz hasonló tárgyat hordanak. — A megoldást abban láthatjuk, hogy volt egy „fáklyás“ meg egy másik „napos“ kazár méltóság, csak-hogy a rájuk vonatkozó adatok keveredtek egymással.

Abban, hogy a fáklya a másodkirály jelvénye, a Gardizī-féle tudósításnak van igaza. Ezt mutatja Ibn Fadlān következő részlete: „A kazár király címe *χāqān*; minden négy hónapban egyszer megy ki sétálni; tulajdonképeni címe »nagy *χāqān*«. Helytartójának címe *χāqān b* [o, ö, u, ü] h, s ez vezényli a hadsereget és kormányozza az országot, ő intézi a háborút, a szomszéd királyok neki engedelmesskednek. Ez a király naponként a nagy *χāqān* elé járul alázatosan és szerényen. A főkirály elé csakis mezítláb járulhat, s ilyenkor kezében egy nyaláb fát tart, s midőn üdvözli, a nyalábot előtte meggyújtja, aminek megtörténte után a királyi székbe tőle jobb kézre ül. Ennek helytartója a *kndr χāqān*, akit hivatalban egy *džavšir*-nak³ címzett férfi követ.“ (MHK. 217—8 és ÓMOlv. 4.) — Tehát nemcsak a kazár másodkirály előtt hordtak fáklyát, hanem a másod-

¹ A népvnevekben előforduló *-dir*, *-dur* képzőről l. NÉMETH, HonfMKial. 48—9, 58—9.

² A < > jel közé foglalt rész fordítása javítva.

³ Így NÉMETH!

király maga is fáklyát égetett a főkirály tiszteletére, amelyben a „nyaláb fán“ valami fáklya-szerű dolgot érthetünk.

Mindebből kitetszőleg a 'fáklya, fény' értelmű *jyla* ~ *jula* szó egész természetesen szerepelhetett a keleti kútfők emlegette kazár méltóság nevéként.

Ibn Fadlān most idézett helye szerint *ḫāqān b[o, ö, u, ü]h* a címe a kazár másodkirálynak. Ennek a méltóságnévnek a megfejtésével más összefüggésben próbálkozunk majd meg.

A kazár másodkirálynak még egyéb címei vagy méltóságnévei is előfordulnak: a) Ibn Fadlānnál az imént említett *ḫāqān b[o, ö, u, ü]h* címen kívül egy másik részletben: „kazár nyelven *jelek [jilik]*-nek neveztetik, s ugyanőt *bak*-nak is címezik“ (MHK. 212—3 és HonfMKial. 212—3); — b) Istahri—Ibn Hāuḳal szerint: „nyelvükön *bek*-nek neveztetik, s ugyanaz *bak*-nak is neveztetik“ (MHK. 223 és NÉMETH i. h.); — c) Konstantinos Porphyrogenetos, De adm. imp. 42. szerint: πῆχ (vö. NÉMETH i. h.); — d) a Gardīzi- és Ibn Rusta-féle tudósításban: *šad* (így NÉMETH i. m. 213 és nem *isá*, mint MHK. 153, 155—6). A *bak*, valamint a *bek* (πῆχ) címeket más alkalommal kívánjuk tárgyalni.

A 'nap- vagy napos qaqan' olyanféle vallási és társadalmi felfogásból teremhetett, mint az ongini ó-török feliratokon előforduló *Tāŋri Bilgä-Kagan* 'Égi Bilgä-Kagan' és *Tāŋri Kan* 'Ég- vagy Égi Kán' címek (RADL., AlttürkInschr. I. L. 250—1), vagy az, hogy a bokharai király 'égi kagan'-nak hívja a kínai császárt (CHAVANNES, Documents sur les Toukiue 140, 142, 167, 206 kk. ALFÖLDI ANDRÁS szíves közlése alapján), továbbá a pogány kazár főisten neve: *t'engri-ḫan*, amely egyébként a törökség más ágaiban is feltűnik (NÉMETH, HonfMKial. 211). A felfogás megvilágítására szolgálhat a Tonjukuk-felirat e helye: „der Him mel stets so gesagt hatte: »ich habe dir einen Chan gegeben«“ (THOMSEN: ZDMG. NF. III, 162). — A Kutatgu Bilig-beli *Ai-kayan* név (RADL. II, 72), valamint a minuszinszki tatárok meséiben szereplő *Ai-kan* hősnév (i. h. 105) nyújtotta analógia ugyancsak hozzájárulhat a 'nap-qaqan' fogalom, illetőleg kifejezés keletkezésének a valószínűsítéséhez.

Az a kérdés, melyik méltóság lehetett az, amelyiknek Ibn Rusta szerint nap volt a jelvénye. Ibn Fadlān a *ḫāqān b[o, ö, u, ü]h*, vagyis a mi magyarzatunk szerint a 'fáklyás' *jula* után következő rangnak mondja a *kündür ḫāqān*-t. Ennek elsősorban ellene mond az, hogy a magyarokra vonatkozó Ibn Rusta- és Gardīzi-féle adatokban *kündüh* a főkirály, *džyla* vagy *džula* pedig a másodkirály méltóságnéve. De meg ha általában a népeknek a napra vonatkozó értékfogalmait figyelembe vesszük, nem igen tarthatjuk valószínűnek, hogy a nap valahol egy kevésbé előkelő rang jelképeként, illetőleg jelvényeként szerepelt volna. Azt gondolhatjuk inkább, hogy

a kazároknál a másodkirályhoz hasonlóan a főkirálynak szintén több címe volt, s ezek közül a *χāqān* vagy a „nagy *χāqān*“ (MHK. 217), valamint a „kazárok *χāqān*-ja“ (i. h. 153, 236) mellett egyik cím a *kündür χāqān* 'a napkirály'. Az Ibn Rusta-féle forrásváltozat tévedésből tulajdonítja a főkirály 'nap' jelvényét a 'fáklya' helyett a másodkirálynak, s Ibn Fadlān ugyancsak valami félreértésből tette meg a főkirály *kündür χāqān* címét egy harmadrangú méltósággá. — A harmadrangú kazár méltóság, a *χāqān* b[o, ö, u, ü]h „helytartója“, nem a *kündür χāqān*, hanem a „*džavšz; r*-nak címzett férfiú“ (l. fentebb) volt. Az utóbbi méltóságnév előrészt egyébként esetleg az uigur *čavuš* 'Offizier, der die Schlachtreihe richtet und die Soldaten von Übergriffen zurückhält' (Kasg.) tisztségnévvel lehetne egyeztetni (vö. EtSz. *csausz*).

Azt hiszem, hogy a *kündür*, illetőleg *kündür* méltóságnévnek itt felvetett magyarázata egészen jól összeegyeztethető azzal a nézettel, amelyik szerint a méltóságnév a következő szavakkal függ össze: alt., leb., küär. *kündü* 1. 'Ehrfurcht, Höflichkeit, Ehrfurchtbezeugung, Gastmahl'; 2. 'das zweite wichtigste Amt nach dem Jaisang' (RADL. II, 1444) | tel., küär. *kündülü* 'Ehrfurcht bezeugen, ehrend bewirten' (i. h. 1445), illetőleg mandzsu *kundu* 'Verehrung, Hochachtung' | *kundulembi* 'ehren, verehren, Ehre bezeigen, höflich sein' | *kundun* 'ehrfurchtsvoll' (NÉMETH, HonfMKial. 295—6). T. i. a nappal jelképezett s így bizonyára kivételes tiszteletben részesülő méltóság neve válhatott a 'tisztelet' fogalomnak a kifejezőjévé, olyan formán, mint ahogy a török *bäy* méltóságnév meg a belőle eredő magyar *bő* szó ilyen jelentésfejlődést mutat: 'fejedelem, törzsfő'; 2. 'hatalmas — előkelő'; 3. 'gazdag' (előbb emberről, majd dolgokról); 4. 'bő, tág' (vö. PAIS, Bő: MNy. XXIII, 503).

4. Az egyik honfoglaló magyar sereg kapitánya Kézai 19. és KépKron. 16.: *Cund* ~ KépKron. 13.: *Kund* (FontDom. 72, 127, 124). Az egyik fia Kézai 19.: *Cusid* ~ KépKron. 13. (a fehér ló mondájában): *Kusid* és 16.: *Kusyd* (FontDom. 73, 124, 127); a másik fia Kézai 19.: *Cupian* ~ KépKron. 16.: *Cupan* (FontDom. 73, 127).

Az első testvér nevét összevethetjük ezekkel a nevekkel: 1211: *Cusid* | 1240 kör.: *Kusid* | VárReg. 125.: *Leua filio Cusyd* | VárReg. 187.: *Cusyd de villa Ziloc* | VárReg. 236.: *Cusid*, uxor Dominici, s mindannyiukat *Kusid*-nek olvasva az 1171, 1181: *quisid* | 1199: *Kysed* nevekkel együtt felfoghatjuk a magyar *kis* ~ *küs* melléknév -d képzős származékául (vö. PAIS: MNy. XVII, 162, XVIII, 28). Az 1211-iki tihanyi összeírásban öt *Cusit* nevű embert is találunk (OkI Sz. *kicsid*, *kücsid*). A *Cusit* olv. *Küsit* névről úgy vélekedtünk (MNy. XVIII, 28), hogy az szintén a *kis* ~ *küs* melléknévből alakult a -d kicsinyítőnek -t változatával. A nélkül, hogy

ennek a lehetőségét megtagadnók, arra akarunk itt rámutatni, hogy a *Küsit* és vele együtt a *Küsid* névnek egy másik magyarázata is lehetséges.

Az ujjur törökben a következő szócsoportot találjuk: *küsimäk* 'abhalten (die Sonne)' (Kāšg.) | *küšünmäk* 1. *küngü* 'Schatten suchen vor der Sonne'; 2. 'sich verbergen' (uo.) | *küšik* 1. 'Decke'; 2. 'Schatten' (uo.) | *küšigü* 'kleiner Schatten' (uo.) | *küšitmäk* 'bedecken' (uo.) A legutoljára említett igéhez tartozó imperativus egyes számú 2. személyű *küšit* alak szerepelhetett személynévként. Ha pedig egy ilyen eredetű *Küsit* személynévet felvehetünk, akkor számolnunk kell azzal, hogy a krónikákbeli *Küsid* egy török *Küšit* 'a napot fedd el, árnyékold bel' névből keletkezett a magyar *küs* (*kis*) közszóhoz való „népetimológiás“ hozzákapcsolással s egyszersmind a magyar kicsinyítő-becéző *-d*-nek a szövégi *t* helyébe tételével.

A másik testvér neve mint nemzetségnév a *Caplan*, *Caplon*, *Kaplyn*, *Coplyan*, *Kopplyan*, *Koplon*, *Coplyon*, *Koplen*, *Cuplan* formákban jelentkezik (KARÁCSONYI, MNemz. II, 289). Ezeket, továbbá a GOMBOCZ (MNY. X, 300) összeállította helynévi adatokat (pl. *Kaplony*, *Kaplyon*) számbaveve, a többi változatokat levezethetjük egy *Kaplan* formából.

A törökben, pl. az ujjurban van *gapylmaq* 1. 'eingeschlossen'; 2. 'gestohlen werden' (Kāšg.) ige. Ez a *qap*-1. 'packen, angreifen'; 2. 'stehlen' alapszóhoz tartozik. A *qap*-török rokonságát, illetőleg a vele összetartozó magyarországi személy- és helyneveket (pl. *Kapoly*, *Kapos*, *Koppány*) nem sorakoztatom fel, csak annyit jegyzek meg, hogy a szócsalád egyes tagjainak, pl. *qapuy*: magyar *kapu*, *qap;aq* 'Deckel' szavaknak a jelentése alapján az idézett *qapylmaq* igénél felvehetünk 'körül- vagy befogódik' → 'el- vagy befedődik' értelmet is. Hogy pedig a *qap* 'fog' ige rokonságát s belőle a *qapylmaq*-ot a törökség az 'elfedi a világosságot, beárnyékol' vagy 'elborul a nap' jelentésárnyalatokban is alkalmazhatta, azt a magyar *elfogja a világosságot* kifejezésből is következtethetjük. — A *qapylmaq* igének *qapylan* igenevéből a törökben lehetett *qaplan* a második szótag *y* hangzójának a kivetésével, olyanféleképen, mint ahogy pl. a *jaldyramak* igénél és származékainál fentebb láttuk, vagy ahogy *onogur* > *onugur* *ongur*-nak adott helyet (NÉMETH, HonfMKial. 181). — Egy ilyen török 'el- vagy befedődő, beárnyékolódó' értelmű igenevet láthatunk *Cund* vezér második fiának a nevében.¹

¹ Természetesen ezzel korántsem akarom azt mondani, hogy a török—magyar *Kaplan*: *Kaplony* stb. személy- és helynevek közül egy sem megy vissza a török *qaplan* 'tigris' állatnévre (vö. GOMBOCZ: MNY. X, 300). Sőt egész óvatosan pedzem azt a lehetőséget, hogy talán a tigris *qaplan* neve voltaképpen a *qaplan* igénének 'elrejtőző, rejtőzködő' értelemben való alkalmazása, amennyiben ez csakugyan jellemző sajátossága a tigrisnek.

E szerint a két testvér neve: *Küsit* és *Kaplan* rokonértelmű egymással. Azonban a testvérek neve nemcsak egymással hozható ily módon vonatkozásba, hanem az apjuk *Künd* nevével is, ha ezt, illetőleg *Kündü* előzőjét, amelyet Anonymus tartott fenn (6.: *Cundu* és 46.: *Cundunec* részesíthat.), a török *kün* 'nap' szónak nomen possessoris funkciójú *künlü*: *kündü* származékával (l. fent) egyeztetjük. A három név között mutatkozó vonatkozás próbaköve lehet annak, hogy megfejtésüket helyes irányban kerestük. Hogy az adott esetben a *kündü* mint méltóságnév vagy pedig mint 'napos' értelmű közszó vált-e személynévvé, nem dönthetjük el, azonban közte és a fiúk neve között fennforgó vonatkozásból láthatjuk, hogy ha a méltóságnévet tették is személynévvé, a *kündü* közszói jelentésével tisztában voltak.

A *kündü* és *kündüγ* első szótagiabeli *ü*-nek a magyar *Kend* és *Kendi* helynevekben meg a magyar *Kende* családnévben úgy felelhet meg nyílt *e*, mint ahogy a *szüm*: *szëm* szó *ü*-jét, illetőleg zárt *ë*-jét nyílt *e* képviseli a *Szend* helynévben. A *Kündü* szóvégi *ü*-jének a magyar hangtörténetben szabályos elejtésével lett *Künd*, illetőleg *Kënd* vagy *Kend*. A *Kündüγ* ~ *Këndëγ* ~ *Kendëγ* formákból szóvégi *-üγ* ~ *ëγ* ~ *ey* > *ëü* ~ *eü* > *ëi* ~ *ei* > *ü* > *i* > *i* fejlődéssel vezethető le *Kendi*, *-ëi* ~ *ei* > *é* > *e* fejlődéssel pedig *Kende* (vö. a török eredetű magyar *Keszeγ* ~ *Kesziγ* ~ *Keszüγ* törzsnév *-ey* ~ *iγ* ~ *üγ* végződésének alakulását, PAIS: MNy. XXVI, 299).¹

PAIS DEZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Beszélő nevek. Beszélő neveknek nevezem az irodalomban előforduló olyan tulajdonneveket, melyek már pusztán köznévi jelentésüknél fogva is testileg, lelkileg, vagy más módon jellemzik viselőjüket, mintegy magukért beszélve bemutatják tulajdonosukat. Ezek rendszerint személynévek, de lehetnek helys más nevek is. Az irodalmi névadásnak olyan módja ez, mely voltaképpen már az általános és ősi névadó eljárásban is megvan, mert *Kis* és *Nagy*, *Fekete* és *Vörös*, *Asztalos* és *Kovács*, *Tóth* és *Német* stb. eredetileg viselőjének tulajdonságát, foglalkozását, származását vagy valamely más sajátosságát tünteti fel. Én magam beszélő neveknek neveztem az efféléket már régóta tanári gyakorlatomban, írásban csak nagyon későn a *Minerva* egyik cikkében (1926. V, 346).

E névadás nyelvi módjainak fejtegetése nélkül csak irodalmi használatának néhány mozanatára mutatok rá.

A beszélő név a jellemzésnek egyik nagyon kezdetleges, de egyszersmind legszembeötlőbb módja. Hasonlít némileg a torzrajz, a karikatúra eljárásához, mely a legbélyegzőbb vonások

¹ A cikkben előadottakkal kapcsolatban l. PAIS, Kék-kend: KCsA. I, 270—6.

túlzott kiemelésével s a többi mellőzésével adja az arcképet. Ezért az alsóbb előadásban, a mindennapi élethez legközelebb-álló komikus műfajokban: bohózatban, vígjátékban, víg novellában, tréfában, éleben, adomában járja, bár helyyel-közzel komoly műben is előkerül, kivált ha valami célzata van.

A görög mitológia neveinek szófejtése majd csupa beszélő nevet derít ki. *Erynnis* 'a haragvó'; *Aleko* 'az üldöző'; *Megaira* 'a rosszakaratú'; *Tisiphone* 'a bosszúval gyilkoló'; *Acheron* 'jajgatás'; *Hades* 'láthatatlan'; *Prometheus* 'az előre megfontoló'; *Epimetheus* 'az utólag meggondoló'.

Nem keresem e névadás klasszikus nyomait, a külföldiek közül is csak néhányat említek, hogy rámutassak a beszélő neveknek nemzetközi elterjedésére.

Shakespeare vígjátékaiban széltire él vele. A Felsült szerelmesekben a rendőr *Dull* 'ostoba', Rákosi Jenő fordításában *Balga*. — A tévedések játékában az iskolamester *Pinch* 'kiesi, csipet', Arany László ford. *Csippencs*. — A windsori víg asszonyokban (ford. Rákosi J.) a bíró *Shallow* 'üresfejű', magyarul *Silány*; öccse *Slender* 'nyulánk': *Nyurga*; az inas *Simple* 'együgyű': *Kóficz*. — A Makrancos hölgy előjátékában az üstfoldozó *Sly* 'agyafurt', Lévyay ford. *Ravazdi*. — A Szentivánéji álomban (ford. Arany) az ács *Quince* 'fanyar birsalma': *Vackor*; az asztalos *Sung* (a gyalu hangjáról): *Gyalu*; a takács *Bottom* (szövőszék része): *Zuboly*; a fujtatófoldozó *Flute* 'furulya': *Dudás*; az üstfoldozó *Snouth* 'orr': *Orrondi*; a szabó *Starveling* 'koplaló': *Ösztövér*.

Molière a nála fontos szerepű szolgaszemélyzetet ruhazza fel ilyen nevekkal. A *Les précieuses ridicules*-ben a szobalány *Marotte* 'bohóc ütője, lapickája'; a *Les fâcheux*-ben az inas *L'épave* 'tövis'; a *L'amour médecin*-ben az egyik inas *Brindavoïn* 'zabszem', a másik *Lamerluche* 'fatuskó', a komornyik *Laflèche* 'hórihorgas'.

Nálunk az első világi színmű Simai Kristóf németből honosított *Igazházi*-ja, aki már nevében hordja a derék polgármester jellemét. A személyek nevei nem fordításai a német eredetinek, hanem Simai saját leleményei.

Dugonics Etelkájában a fejedelem minden hájjal megkent, alattomos „titkos”-ának *Róka* nevet ad.

Gvadányi egyik hőse *Rontó Pál*, a garázda katona, aki már születésétől fogva rászolgál nevére, amelyet még ma is használunk a mindent rontani szerető gyerekre.

Csokonai irodalmi vígjátékának főhőse a költő *Tempefői* (*Tempe* a múzsák völgye az Olympus alján), barátja *Múpai*, a fűzfapoéta *Csikorgó*, a gróf *Fegyverneki*, titkára *Iroványi*, a tipografus, egy személyben könyvkötő és kiadó, *Betriebeger*, a magyar gavallérok *Serteperti*, *Koppóházi*, *Tökkolop*.

Nagy keletje lett a beszélő névnek, mikor az epigramma divatja kezdődött. Már a római *Martialis* is közömbös név helyett itt-ott beszélő nevet választ, hogy azt, akire epigrammáját ellövi, egy vonással elének állítsa. Így a semmitmondó *Cotta*, *Sabidius*, *Tullus* helyett egy szakácsnak *Mistyllos* 'feldaraboló' a neve, egy kikapós asszonyé *Laevina* 'bal úton járó'.

Tanítványa, Lessing, ezt szaporítja; a jelentésnélküli latin neveken felül gyakran választ jelentős, vagy legalább hangfestő német neveket, hogy az epigramma éle található legyen: *Hinz und Kunz, Velt und Polt, Thrax und Trix* (valamennyi közönséges embert, Pétert és Pált jelent); továbbá *Fein, Schlau, Kauz, Dampf* stb.

A mi epigramma-íróink még sűrűbben élnek ilyen nevekkel. Baróti Szabó Dávid epigrammájában a világtalan Bódi 'vaksin bódorgó'; Baesányiéban a nagytermékenységű poéta Gomba; Kazinczy a tehetségtelent Lukai-nak nevezi; Vitkovics a fecsegőt Libányi-nak; Szentmiklóssyban a könnyen verselő Dalmi, a részegeskedő Serlegi; Czuczornak a jeles főúr Zordi; Szemere Miklósnak a gyáva Lábadi.

Legsűrűbben jelentkeznek a beszélő nevek Kisfaludy Károly idejének színműveiben és novelláiban; ebben nagy része lehetett a német mintának, Kötzebenak és társainak. Hogy csak a mestert idézzem, a Kérőkben az ezredes Hósváry, a kapitány Baltafy, a külföldieskedő mágnás báró Szélházy, a prókátor Perföldy. A Csalódásokban a báró neve jelleme szerint Kényesi, a parlagi földesúr Mokány, Bessenyei Pontyijának ivadéka. A novellák közül az egyiknek hőse Tollagi, az élet bajait könnyen tűrő, optimista ifjú; a másik a nehezen mozgó, mindenünnen elkéső Sulyosdi, a magyar Oblomov. Az egész almanach-irodalom követi mesterének példáját.

A politikai irodalomban is felüti fejét a beszélő név. Széchenyi a Világban (179. l.) színpadra lépteti a szelesen haladó Gyors Pál-t, aki már a Hitelben is szerepel (89. l.), és a tunyán maradi Lassu Péter-t, akkori közéletünk két állandó képviselőjét; a Stadiumban (80. l.) a hidegfejű, pénzes Van Peng tanulmányútra megy az Alföld végtelen rónáján fekvő Simaház-ra, Simaház úr birtokára.

Nagyon erősen érezni Eötvös Falu jegyzőjében a beszélő név szándékos alkalmazását. A regény cselekvényének és irányzatának tengelye, a falu jegyzője: Tengelyi; a világlátott lelkes Vándory; a kegyetlen szolgabíró Nyuzó, a megvesztegethető esküt Kenyházi; az alattomos, eselszövő ügyvéd Macskaházy, s a történet színhelye, az elmaradt vidéki megyeszékhely Porvár, sok későbbi vidéki város irodalmi mintája.

Nem marad el Petőfi sem, akinek pompás stílus-paródiájában, a Helység kalapácsában a hős Fejenagy koma, ellenfele Harangláb, a fondorlelkületű egyházi, a harcban társa vitéz Csepű Palkó, a tiszteletes két pej csikájának jó kedvű abrakolója, ki vakarta inkább a lovat, semmint patkolta, s a harc lecsitítója, a béke barátja Bagarja uram, a csizmacsinálás érdemkoszorúzta művésze.

Igen gazdagon vonulnak fel Arany tollán a beszélő nevek. A Széchenyi-hangú szatírában, az Elveszett alkotmányban, a haladás szelleme, a garaboncás Hábor, védenca a haladó Hamarfi, míg a maradás képviselője Rák Bende. A maradi párt emberei Nyakaló (iszákos), Maradosy, Holnap (mindent holnapra halaszt), Szűzváll (a kor szállóigéjéből: a nemesség adótól szűz vállal), Nemadóy, aztán Olmody, Tyúkody, Doronghy (a hírhedt 1841-i, nagykárolyi megyei közgyűlés hősei, akik

ólmos bottal, doronggal kivált Tyúkodról jöttek); a haladók pártjából *gr. Telivér, gr. Lánghy* (Széchenyi?), *Rohanász, Lepkefi, Rőfész*, a kalmár; a juste milieu embere *Ingady*, aki nem tudja, melyik párthoz csatlakozzék.

A Nagydai cigányokban *Csóri* vajda (fekete), a többi dicső hős: *Akasztó* a hórihorgas, *Nyúltáb* a bátor, *Degesz* a kövér, *Vigyori, Juhgége* a hegedűs, aki a juhbélből készült húrokat zengeti, *Kajsza* a sánta, *Kanálós* a kanálesináló stb.

A XIX. század második felében a beszélő nevek, mint nagyon kezdetleges jellemző eszközök, csökkennek, s jobbra a szóserint tréfás irodalmi fajokban divatoznak, különösen az élelapokban (Bolond Miska, Kakas Márton, Üstökös, Borsszem Jankó — maguk is beszélő nevek). A komoly irodalom inkább a történelmi nevek felé fordul s hozzájuk hasonlókat alkot; a népies tárgyú pedig a falu egyszerű neveit használja.

Egyáltalában érdekes volna az irodalmi névadás módjait megfigyelni és megállapítani; azt hiszem, nem egy tanulságos vonást kapnánk a korok nyelvi, irodalmi és ízlésbeli történetéhez.

TOLNAI VILMOS.

A névelő hangsúlyozásához. A névelőnek hangsúlytalan természete közismert dolog. De tudjuk azt is, hogy hangsúlyosan ejti a művelt beszéd az *az*, illetőleg a határozott névelőt olyan esetekben, mikor egyedítve mondunk valamely fogalmat, s ennek következtében különös nyomatékot helyezünk a névelőjére, pl. „Hasonló módon bármely más hivatásban is meg lehetne tenni ezt a megkülönböztetést s beszélni lehetne például a tisztességes orvosokról, a tisztességes sajtóról, a tisztességes közigazgatásról” (RÉGER BÉLA megállapítása és idézete „A határozott névmutató” c. tanulmányában, NyF. XXIV, 28). Ehhez hozzá kell tennem, hogy a névelőnek ilyen hangsúlyozása bizonyára csak a művelteknek tudatos nyelvhasználatában fordul elő, és írásban mindig a névelőnek föltűnő szedésében nyilvánul. Ugyancsak RÉGER hivatkozik jegyzetben SIMONYI ZSIGMONDNAK egy népnyelvi megfigyelésére, mely szerint a dunántúli nép, Veszprémben, Somogyban, hangsúlyozni szokta a névelőt az ilyenféle fősorolásokban, mint: „*A* földem szántatlan, *a* szőlőm kapálatlan, *a* krumplim szedetlen.” Én azt hiszem, hogy a névelőnek ilyen esetekben való hangsúlyozása voltaképpen érzelmi okból származó különös hanglejtésforma, amennyiben ilyenkor a névelővel induló kifejezés első fele, amely a nyelvtani alanyt tartalmazza, az első szótag, vagyis a névelő után föltűnően nagy ereszkedést is mutat.

A névelő hangsúlyozásának egy harmadik esetét CsűrV BALINT figyelte meg a szamosháti nyelvjárásban. Ő ugyanis itt többek között ilyen hanglejtésformát is megállapít: „*A* kutya mindenit neki! *Az* isten fáját neki!” E káromkodó kifejezések szerinte két részből: egy hullámzatosból és egy ereszkedőből állanak, és mindegyikük hangsúlyos szótaggal kezdődik (MNy. XXI, 13).

A névelő hangsúlyozásának ezen eddig megfigyelt eseteihez most egy újat csatolhatok, amelyet voltaképpen egy jeles író-nőnk vett észre és ösztönszerűleg a maga kitalálta helyesírás-

móddal, az egy szóba írással akart föltüntetni. GULÁCSY IRÉNNÉK „Fekete vőlegények” című pályakoszorús történeti regényében ugyanis többször találkozom a következő módon írt káromkodásokkal: „Hé *azapátokat!* Mit csináltok ott?” (4. kiad. I, 6). „Megállj, *azebadta!*” (I, 44). „*Azistenfáját* kegyelmeteknek, idehallgassanak hát végre!” (I, 200). „Én se tanácsolhatok mást, mint hogy hegyibe, *azebadta!*” (I, 201). „Hát térj ki te, *azebadta!*” (II, 8) stb. Ezekben a népnyelvből vett káromkodó kifejezésekben az író nyilván kiérezte azt, hogy az egész, két-három szóra terjedő hangsorozat az erős hangsúllyal ejtett névelővel igen szorosan kapcsolódik össze, úgy mintha egyetlen szót alkotna. A hanglejtést illetőleg azt hiszem, hogy a második szótagtól kezdve itt is azzal a nagy ereszkedéssel van dolgunk, mint a SIMONYI népnyelvi példáiban.

Megjegyzem, hogy előfordulnak a regényben olyan népies káromkodások is, amelyekben a kifakadás mérsékeltebb foka következtében a névelő hangsúlytalan marad és nem forr így össze a főnévvel, pl.: „Hej, *az istenfádat*, hogy beszélsz te velem? — Ugy, *az istenfádat*, ahogy te énvelem” (II, 8). „No, *a teremtésit*, erről a bárról lemaradtunk” (II, 10). „No *a Pilátusát* a hadnagy ur markának, hát kész vagyunk” (II, 24) stb. Ha ezeket a példákat a hangsúlyozott névelőjű föntebbi adatokkal egybevetjük, azt is észrevehetjük, hogy bennük a káromló kifejezésnek közbevetett mondat jellege van, és az ilyen mondatok nyomatéktalan hanglejtésű természete éppen megfelel a kifakadás mérsékeltebb fokának. Ebből az is következik, hogy az előző példák legelsejében a *hé* indulatszó nem tartozik egy mondatba a káromló *azapátokat*-tal, úgyhogy utána helyesen valami írásjelnek kellene állnia: „*Hé, azapátokat!*” Vagy még inkább: „*Hé! Azapátokat!*” ZOLNAI GYULA.

Már : márt. (Vö. MNY. XXVII, 41, 120.) A *már* határozószónak *márt* ejtésére vonatkozóan egy volt tanítványom, Buzás Dezső Bécsből ezt közli velem: „A tapolcai nép nyelvét ottani hosszú ügyvédkedésem alatt bőven megismertem. Ezen az alapon állíthatom, hogy a *már* szónak *márt* alakja általában éppen nem használatos, hanem mindig csak finomkodó, ú. n. persóniás emberek beszédében fordul elő. Így van ez szülőföldemen, Tolnában is.” Ez a közlés csak megerősíti az eddigi adatokat.

Z. Gy.

Bethlen Gábor neve a *külföldön*. Az 1613 októberében Erdély fejedelméül megválasztott Bethlen Gábornak még belső ellenségei, a magyar királlyal tartó vagy a Homonnay-párti magyarok is nem egyszer gúnyosan szemére hányták, hogy családjának nincs híres története, s hogy maga Bethlen sem elég előkelő születésű. Jogilag és magyar társadalmi szempontból e szemrehányás alaptalan. Csak az elfogult és pártos felfogás tehetett ilyesmit, mert az iktári Bethlen familia régi nemesi család. S ha vagyoniilag s történeti szereplést tekintve a Bethlenek közül csakugyan egy sem vált úgy ki, mint Hunyadi János, Szilágyi Mihály avagy a XVI. században a Báthoriak, a családot ismeretlennek s így Bethlen Gábort

alacsony származásúnak mondani semmiként sem lehetett. Csak elfogultságból tették. De előfordult, megtették.

S ha benn és fajtestvérek is tettek — bár alaptalanul — efféle szemrehányást, mennyivel újabb és szokatlanabb lehetett a Bethlen alakja és neve a külföld előtt. Nyugateurópai viszonylatban a régi és fényes múltú uralkodó családokhoz képest a *Bethlen* név eddig soha nem hallott, ismeretlen új név volt, amelyet meg kellett szoknia, meg kellett tanulnia szövetségesnek és ellenségnek egyaránt. Mert az imént még teljesen ismeretlen Bethlen, az erdélyi fejedelmi trónra ülve, Európa-szerte ismert személyiséggé terebélyesedett fel. Nevét megszokták, megtanulták s használták. Csakhogy e használat épen nem egyforma. Bethlen Gábor neve a külföldi, a nem magyar nyelvekben egymástól különböző és változatos alakban fordul elő. Ime a variánsok.

1. *Bethlen Gabor*. A magyarral teljesen megegyező alak. Előfordul komoly és gúnyos értelemmel is az egykorú német népénekekben (KRISTÓF GYÖRGY, Bethlen Gábor alakja az egykorú német népköltészetben 7, 8, 17, 23). Francia szövegben is megjelenik (PARLAGI OSZKÁR, Bethlen Gábor neve a francia irodalomban: Irodalomtörténet 1930 : 164).

2. *Bethlen*. Csak a családnév, a magyarral teljesen azonos alakban (KRISTÓF i. m. 13, 14).

3. *Gabriel Bethlen*. A magyar alaknak teljesen szabályszerű fordítása. Latin szövegben és egykorú német népénekekben (KRISTÓF i. m. 10).

4. *Gabor*. Csak a keresztnév, a magyar alakkal egyezően. Előfordul a franciáknál komoly, dicsérő értelemmel (l. ELEK OSZKÁR, Bethlen Gábor és egy francia költő: Irodalomtörténet 1929 : 245 és PARLAGI i. h. 163) és német népénekekben gúnyos értelemmel (KRISTÓF i. m. 22).

5. *Gabriel*. Csak a keresztnév — szabatos fordítással, francia szövegben (PARLAGI i. h. 163).

6. *Bethlem*. Csak a családnév, végén *n* helyett *m*-mel (KRISTÓF i. m. 21).

7. *Bethlem Gabor*. A családnév a 6. sz., a keresztnév pedig magyar alakban együtt és egyszerre (KRISTÓF i. m. 21).

8. *Bethlem Gabriel*. A vezetéknév az iménti (7., 8. sz.), a keresztnév idegen alakban, de magyaros szórend szerint (KRISTÓF i. m. 18).

9. *Bethleem Gabor*. A vezetéknév az utolsó szótagban két *e*-vel és *m*-mel, a keresztnév magyar alakban, együtt, magyar szórendben, holland (KRISTÓF i. m. 16) és francia szövegben (PARLAGI i. h. 163).

10. *Bethlehem*. Csak a családnév, három szótagra nyújtva az előbbi alak két *e*-je közé toldott *h*-val (KRISTÓF i. m. 11, 18, 19).

11. *Bethlehem Gabor*. A családnév a 10. sz. alakban, a keresztnév magyar alakban magyar szórenddel. Gyakori alak a németben (KRISTÓF i. m. 8, 11, 13, 14, 16, 21), de előfordul francia szövegben is (PARLAGI i. h. 163).

12. *Gabor Bethlehem*. Ugyanaz, de nem magyar szórenddel latin és német gúnyos szövegben (KRISTÓF i. m. 17).

13. *Bethlemb Gabor*. A 6. sz. alak végén *b*-vel megtoldva gúnyolódó német szövegben (KRISTÓF i. m. 22).

14. *Betlengabor*. Egy szónak értve és írva a spanyol Graciannál gúnyos értelemmel (PARLAGI i. h. 164).

15. *Belengabor*. Mint az előbbi, de *t* nélkül, szintén Graciannál (PARLAGI i. h. 164).

A *Türkischer Bethlehem*, *Gefatter Gabor*, *Türk Gabor* és *Mahomedischer Gabor* gúnyos változatokat figyelmen kívül hagyva is elég szép szám áll előttünk. Annyi alakunk van, hogy osztályozhatjuk őket. — A 2., 4., 5., 6., 10., 14., 15. sz. alakok (a két utóbbi tévesen, tudatlanságból) a fejedelemlnek csak egyik nevét adják, illetőleg egy nevet adnak. Csak vezetéknév szerepel a 2., 6., 10. sz.-ban, csak keresztnév a 4., 5. sz.-ban. A 14. és 15. sz. ide is, oda is hozzátehető. A magyar alakkal teljesen megegyező az 1., 2., 4. A magyar alakkal félig megegyező a 7., 9., 11., 12., 13. Magyar szórendjük van az 1., 7., 8., 9., 11., 13., 14. és 15. sz. változatoknak. Leggyakrabban előforduló alakok az 1., 3., 10., 11. és 12. sz.

A külföldi eredetű okiratokon leggyakoribb a *Bethlen* és *Gabriel Bethlen* alak. A nem okirat jellegű külföldi iratokban a *Bethlem*, méginkább a *Bethlehem* alak szerepel (GINDELY, Acta et documenta: MonHungHist. 1890.), olykor a *Gabor*-ral, *Gabriel*-lel együtt, de legtöbbször egyedül: *Bethlehem*.

Mindezeknek a külföldi változatoknak az alapja természetesen nem lehet más alak, mint az, ahogy a fejedelem maga írta vagy iratta a nevét, ahogy az idegenekkel érintkező követei, megbízottak, diplomaták avagy katonák kijuttatták uruk nevét. Tehát valamely írott forma vagy valamely kimondott hangalak.

Ezért először is tudnunk kell, hogy miképen írta vagy iratta Bethlen a maga nevét. Elég nagyszámú sajátkezűleg írt vagy tollbamondott okirat, levél áll rendelkezésünkre (GINDELY i. m.; SZILÁGYI SÁNDOR, Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei). Ezekből megállapítható, hogy maga a fejedelem sem írta nevét következetesen, mindig ugyanabban az alakban. Uralkodásának első éveiben leveleinek, okiratainak szokásos kezdő szavai: *Gabriel Bethlen* dei gratia stb. Még magyar szövegű és nem hivatalos iratokban is ez fordul elő. Az irat végén a befejező aláírás pedig legtöbbször ez: *G. Bethlen* (a keresztnévnek csak a kezdőbetűje). Utóbb, hatalma növekedtével s politikai céljának kitágításakor egyszerűsít a bevezető formán és a befejező aláíráson egyaránt. A bevezető formából elhagyja a családnevet, s marad: *Gabriel* dei gratia . . . stb. (princeps, dominus, electus rex, ahogy épen az adott helyzetből következett). Az aláírás szintén változik, amennyiben itt is előfordul a *Gabriel* egymagában is.

E változás oka és célja egyrészt kifejezni uralkodói hatalmának a növekedését, másrészt a többi monarchák formulájának az alkalmazásával emelni szuverénitásának tekintélyét, egyenlőségűségét. A nyugateurópai uralkodók ugyanis csak egy nevet használtak (és használnak), t. i. a sok keresztnév közül egyet. De még ha kettőt is, akkor sem a családnév a másik, hanem legtöbbször még egy keresztnév. Nem *Ferdinandus de Habsburg*, hanem egyszerűen *Ferdinandus*. Így tett Bethlen is. Követte a nyugateurópai udvari, monarchikus szokást, mint-

hogyan magát és hatalmát egyenlőrangúnak tekintette amazokéval, s ezt szándékosan tudomásra is adta. — A hivatalos jellegű külföldi iratok, amelyeknél tehát a Bethlen nevével leíró vagy lemásoló egyén szeme előtt írott alak állott, helyesen és úgy jegyzik fel nevét, ahogyan ő írta vagy íratta azt: *Gabriel Bethlen*, ritkábban *Gabriel* vagy *G. Bethlen*. Ez az alak használatos továbbá az értelmesebb és tárgyilagosabb eredetű nem hivatalos iratokban és irodalmi emlékekben is. E változatok (a 2., 3. és 5. sz.) szabatosak, helyesen nyujtják a fejedelem nevét.

E három változatot kivéve a többi tizenkettőnek az alapja nyilván nem a leírt, hanem a kimondott, élőlőszóban hallott név. Semmi kétség, hogy az idegenekkel érintkező katonák, sőt követek legtöbbszörre *Bethlen Gábor* alakban emlegették és nevezték meg urokat és megbízójukat. A nem okoskodó népetimológia vagy esetleg a gúnyolódni akarás átvette a hallott hangalakot. Mégpedig a *Gábor*-on mit sem változtatott, de a szórend megőrzése mellett a *Bethlen* családi nevet a saját nyelvérzéke szerint fogta fel, mondotta ki s írta utóbb le.

A sok különféle változat oka e mellett részben az, hogy maga Bethlen sem írta mindig és következetesen egyformán a nevét, meg hogy azt itthon egyébként is több alakban használták. Ezeknek a változatoknak többé-kevésbé hű tükröződését láthatjuk egyes idegen formákban. A Bethlent gúnyoló emlékek többnyire magyar szórenddel és magyaros alakban szerepeltetik Erdély Mátyásának a nevét.

KRISTÓF GYÖRGY.

Makaronikum 1718-ból. TOLNAI VILMOSNAK „Makaróni nyelv és irodalom” című tanulmányához (MNY. XXVI. évf.) közlöm ezt a — talán nem egészen érdektelen — adatot. — Kúnsvendmisklói ismerőseimtől 1928 nyarán egy ismeretlen szerzőtől származó, kézirásos könyvecskét kaptam, melynek a címe: „Versus pro vario sensu varii, quorum major pars Monostica, quaedam perutilia, residua vero pro vana iuventute. Svavia quaedam et iocosa in se comprehendit. 1718.” A cím jelzi a könyv tartalmát, bár nem pontosan, mert a latin költemények mellett magyar közmondások, disztichonokban írt többé-kevésbé sikerült versek, sőt latin-német makaróni sorok is találhatók. — E könyvecskében olvasható a következő összefüggőbb magyar vers, a végén két makaróni sorral:

Juj! Ki hideg szél fuj vászony köpönyegbe mit állok
 No tudom mit csinállok házba fütözni megyek.
 Tyukfiat Egressel Szakacs ebédemre készícs el
 Mádi borom hidegén [igy!] a kotyogosba légyen.
Lisztibus ex albis Szaporás [igy!] habarate galuscas
Et facient vigados borque pohárque viros.

TÁLASI ISTVÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Emerich vagy Emmerich? A magyarországi német naptárak, folyóiratok, napilapok, továbbá a Németországban megjelent Szentek Legendái (STOLZ, BEER, VOGEL stb.) a legutóbbi időkig *Emerich*-nek írták Szent Imre herceg nevét. A tudományos művekben (HEINTZE—CASORBI, Die deutschen Familiennamen.

Halle, 1925. 208. l.) hol *Emerich*, hol *Emerich*, *Emmerich* (FERD. KHULL, Deutsches Namenbüchlein. Berlin, 1918. 75. l.), vagy csak *Emmerich* (DUDEK, Rechtschreibung der deutschen Sprache. Leipzig—Wien, 1915.) Szent István fia. A magyar-német nép, amennyiben nem a magyar *Imré*-t használja, *emri*x- vagy *emri*x-nek mondja még ma is az Imre nevű személyeket. A Szent Imre-jubileumi évben a jubileumi főbizottság az eddigi magyar szokástól eltérően *Emmerich*-nek írta szent hercegünk nevét, s ettől kezdve — kevés kivétellel — itthon is, külföldön is a két *m*-es alak lett közhasználatúvá. A hazai germanisztika szempontjából nagyon sajnáljuk ezt a meg nem okolt áttérést az *emmeri*x alakra, mert ellenkezik hagyományos írásmódunkkal s ellenkezik népünk éjtésmódjával, amely a régi *Heimri*ch név előtagját az eredetnek megfelelően a kezdő *h* elvetése után kettőshangzóval (*e*ⁱ) vagy hosszú *ē*-vel őrizte meg. De sajnáljuk nemzeti szempontból is a régi *Emerich* elvesztését, mert ennek két *m*-mel írt alakja tulajdonképpen a mai Burgenlandban terjedt el az osztrák, főleg bécsi rövid *ē* kezdetű *emmeri*x hatása alatt oly módon, hogy az elszakított Nyugaton a nevüket egy *m*-mel író Imréket magyaron'-nak mondták, vagy legjobb esetben a helyesírás nemismerésével vádolták, úgyhogy e vádak miatt hamarosan kivesszét a *Emerich* írásmód, s általánossá lett az *Emmerich*. Kár, hogy nálunk a Szent Imre-jubileum főbizottsága nem törődött jobban ezzel a nemzeti szemponttal, s Bécsből Burgenlandon át oly szívesen fogadta a magyar *Emerich* helyébe az osztrák *Emmerich*-et!¹

SCHWARTZ ELEMÉR.

Váró vasárnap. Érdeemes a régi magyar vasárnap- és hétneveket tanulmányozni. Nagy részük még ma is ismeretes a nép körében. E régi naptári nevek eredete javarészt kettős forrásra vezethető vissza. Vagy az illető nap liturgiai jelentősége, egyházi szertartása nyomta rá bélyegét az elnevezésre, vagy pedig még ma is élő avagy régebbi népszokásnak, olykor meg épen valami mitológiai vonatkozásnak köszönhető az elnevezés. A *váró vasárnap* elnevezés liturgiai eredetű. A *regélő hét* elnevezésnek pl. az a magyarázata, hogy karácsony és újév (*kiskarácsony*) közé esik a *regölés* (vagy más néven *betlehemezés*, *Betlehemjárás*) ideje.

1. *Váró vasárnap*-nak nevezi a Sermones Dominicales egyik szentbeszéde az áldozócsütörtök nyolcadába eső vasárnapot (dominica octavae ascensionis). Krisztus mennybemenetele után az apostolok Jeruzsálemben visszavonulva és elzárkózva, imádság és böjtölés között várták a Krisztustól ígért Szentlélek eljövételét. Az apostoloknak meg tanítványoknak és bátorítójuknak, az „édes szüzek virágának és liliomának”, Szűz Máriának ezt a várakozását szinte drámai megjelenítésben mondja el az ÉrsK. 156—8. Az apostoloknak Szentlélek-várását az egyház is utánozza s innen ered a *váró vasárnap* meg a *váró hét* elnevezés.

¹ Huszár Károly, a bizottság elnöke, figyelmeztetésemre eleinte az *Emerich* alakot fogadta el hivatalos névül, s így is íratta a nevet az Útmutatóban. Később, úgy látszik, az alsóbb tisztviselők nem tartották fontosnak, hogy az utasításhoz alkalmazkodjanak.

A *váró vasárnap* elnevezés eredetét elég bőven megmagyarázza a SermDom. (II, 373): „Charissimi, notate quod haec dominica vocatur *dominica expectationis* (*vaaro vasarnap*), et ista hebdomada dicitur *hebdomada expectationis*. Sed quare dicitur? Ideo quia discipuli his diebus... expectabant spiritus sancti adventum, unde discipuli a die ascensionis... usque ad diem penthecosten jejunaverunt et in orationibus perseveraverunt.“ Az apostolok áldozósütörtöktől pünkösdig böjtöltek és „zenethlen imadfabba voltanak“. Ez a Szentlélek-várás megnyilvánul az egyház szertartásaiban, s innen keletkezett a *váró vasárnap* és *váró hét* neve.

A pünkösöd előtti vasárnap tehát *váró vasárnap* (*dominica expectationis*), a vasárnapot követő hét pedig *váró hét* (*hebdomada expectationis*).

2. A *váró hét* előkészületi idő pünkösöd ünnepére. DURANDUS mondja: „Et attende quod ob promissam causam. scilicet. quoniam apostoli expectabant indui virtute ex alto: hec *hebdomada* dicitur *expectationis*: in qua solent quidam ieiunare et orationi vacare usque ad penthecosten. eo quod apostoli ieiunasse leguntur per hoc tempus.“¹ A németeknél az előkészületi idő neve: *die stillen Tage vor Pfingsten*, míg a megelőző húsvéti időszak: *die Halleluja-Tage*.²

A *váró hét* tulajdonképpen kilencnapos időköz. A katolikus egyház az ő szertartásaiban pünkösöd vasárnapja előtt kilenc napon át, vagyis kilenced (novéna) végzésével készül elő a Szentlélek eljövetelére. Nálunk, magyaroknál, is éneklük mise előtt a *Veni Creator*-hymnust a kilenced idején. Minden napnak megvan a maga liturgiája. XIII. Leó pápa 1895-ben elrendelte, hogy e kilenced alatt az egész egyházban imádkozzanak az összes keresztényeknek a hitben és szeretetben való egységéért. Manapság ez a *váró hét* különös jelentősége.

A hétnemek leginkább a vasárnaptól kapják örökségbe az elnevezésüket. Így pl. a *siket hét* elnevezés a *siket vasárnap*-ra megy vissza. Van *világos hét* nagyböjtben a *dominica focorum* vagy *dominica brandonum* (dimanche des brandons, jour des bures, Funkentag, Feuersonntag, Fackelsonntag stb.) mellett.³ A SermDom. a tanubizonyosság rá, hogy a *hebdomada expectationis* elnevezés nálunk is járatos volt, ha mindjárt nincs szótári adatunk magyar megfelelőjére, a *váró hét* elnevezésre.

A *váró hét*-nek van más latin neve is. Oklevelekben is előfordul *septimana exaudi* vagy *septimana Exaudi Domine* keltezés is.⁴ Az egyházi latinságban *hebdomada sexta post pascha* néven is említik. Előfordul még: *ebdomada post ascensa Domini*.⁵ Sőt *hebdomada magna* néven is emlegetik néha.

CzF. szerint a pünkösöd előtti hét neve *vörös hét*. MELICH (SzlJöv. I, 2: 290) megjegyzi, hogy a *piros hét*- vagy *vörös*

¹ DURANDUS, Rationale divinarum officiorum. Velence, 1519. CXXI b.

² MARKUS NICKEL, Die hl. Zeiten u. Feste. Mainz, 1838. IV, 22.

³ NICOLAUS NILLES, Kalendarium manuale. Innsbruck, 1896—1897. II, 118.

⁴ KNAUZ NÁNDOR, Kortan 173.

⁵ STEPHAN BEISSEL, Entstehung der Perikopen des Römischen Messbuches. Freiburg, 1907. 123, 126.

hét-hez (*piros pünkösd napja* előtti hét) hasonló kifejezést más nyelvből nem ismer.

A *piros pünkösd* és *piros hét* pártját megtaláljuk a pünkösd egyik olasz nevében: *pasqua rossa* 'piros húsvét'. Ez az elnevezés a pünkösd egyházi színétől ered.¹

A pünkösdnek Sziciliában s másutt is ismeretes *pascha rosatum*, *Pascha rosarum* meg *Rosalia* nevei más eredetűek. A 'rózsás' jelző a pünkösdi virágszórás szertartásával, a Szentlélek leszállását jelképező liturgiai misztériummal van kapcsolatban (NyK. XVIII, 390).¹ Ugyanezt jelzi a horvát *rusalje*, *rušalji*.

A *piros pünkösd* elnevezés tehát az ünnep egyházi színétől ered. A piros szín pedig csak pünkösd vigiliáján, régi szóval *pünkösd estyn*, mai szóval *pünkösd szombatján* kezdődik.

A pünkösdvasárnap mi se sequentiája az egész héten ismétlődik. Réges-régen ünnepszámba ment az egész hét. Szünetelt a törvénykezés, sőt a 818. évi mainzi zsinat még a szolgálai munkát is eltiltotta. Az 1094. évi konstanzi zsinat már csak pünkösd három első napját (vasárnaptól keddig) rendelte ünnepnek, s ez a szokás dívott a magyar középkorban is.¹

A *piros hét* vagy *vörös hét* elnevezés kétségtelenül a *piros pünkösd*-del kapcsolatos, s pünkösdvasárnaptól kapta nevét. Csakhogy nem lehet a pünkösdvasárnap előtti hét — annak *váró hét* volt a neve —, hanem *pünkösd hete*, vagyis a *piros pünkösd* és *kis pünkösd* (mai *Szentháromság-vasárnap*) közé eső hét.

A *piros hét* elnevezésre Kalocsán a nép körében még homályosan emlékeznek az öregek s úgy tudják, hogy 'pünkösd hete', vagyis a pünkösdvasárnapot követő hét volt az.

3. Pünkösd előtt (ahogy DURANDUS mondja: „ante adventum spiritus”) hosszabb böjtöt is tartottak a buzgóbb hívek; ez a böjt volt a *Szentlélek adventje*. A SermDom. már idézett szentbeszédében olvassuk: „Hinc est quod quidam boni christiani exemplo discipulorum, ut capaces sint spiritus sancti in die pentecostes, his diebus jejunant; propter hoc hos dies vocamus jejunium spiritus sancti (*zenlelek adventhet*).” Ma legföljebb csak egyik-másik szerzetesrendben szokásos ez a böjt. De kántorböjt esik *pünkösd heté*-be.

A NySz. így említi a SermDom. adatát: *zenlelek advent het*. Ez nem hétjelölés, nem 'Szentlélek advent hét', hanem 'Szentlélek adventhe'. A glosszák tárgyesetet használnak, mert az értelmezett latin kifejezés is tárgyesetben áll: „vocamus jejunium spiritus sancti.” SZILÁDY *advent* címszó alatt jelzi (I, 496). A *váró vasárnap* nincs meg sem a NySz.-ban, sem a MTsz.-ban.

4. *Váró vasárnap* mellett még a következő magyar elnevezéseket ismerem:

a) Pesti: NTes. 239^b: *Exaudi vafarnap*. — b) 1557: *aldozo nap utan walo wosarnap* (LevT. I.) | Tel: Evang.: *Aldozo nap utan valo vasarnap* | Pázm: Préd.: *Aldozó-után-való vasárnap*. — c) DöbrK. 337²⁶: [*aldozo*] *octavaban vafarnap* | LányiK. 180⁷: *octava allat walo vafarnap* | ÉrsK. 156³⁰: *vafarnap ky efyk az wr Iftennek mennybee menethynek othawayaban* | újabb mű-

¹ HEINRICH KELLNER, Heortologie. Freiburg, 1906.² 87.

vekben: *vasárnap áldozócsütörtök nyolcada alatt*.¹ — d) 1566: Wywdwarth *Pynkesd eleth valo vasarnap* (LevT. I.) | 1556: *pinkwft nap elwt valo vobarnap* (RMNy. II.). — e) *Húsvét után VI. Vasárnap*.² — f) 1799: *Úr menybe menetele után valo vasárnap*.³

A magyar görög katolikusoknál: *Húsvét után hetedik vasárnap, Szent Atyák vasárnapja*.⁴

TIMÁR KÁLMÁN

Fess. Ez a kis élödsi az angol *fashionable* 'divatos' bécsi rövidítése. Származása a latinig könnyen követhető: *factionem* 'elkészítés' > francia *façon* > *fashion*. Legelső irodalmi előfordulása tudtommal Kuthy Lajosnál a Hazai rejtelmekben (1846. II, 146) még bécsi helyesírással: *fäsch*. Jellemzően idézi E ö t v ö s Egy gazdaasszony levelei-ben (1865.): „ . . . szép gavalért, mint 1820-ban, és *fess* gyereket, mint 1835-ben mondták“ (ÖM. VII, 372); „nyujtson a pestieknek *fess* élvezetet“ (uo. 377). Idegennek érzi J ó k a i is; A három királyok csillagá-ban (1894. NemzKiad. LXXXVIII, 215): „ . . . kaczkíás, olvasd mai magyar nyelven »*fesch*«.“ Szótározva FÜREDI I., Közhasznú idegen szótár (1891.): „*fashionable*; divatos, »fess«, izléses“. Mint címszó KELEMEN B. magyar-német szótárában (1912.): „*fess*, -en, *fesch*.“ Mint minden élödsi idegen szó egész sereg jó magyar szó helyébe tolakodik: 'divatos; izléses; helyes, csinos, takaros, helyre, ügyes, kacki, kackiás, kényes, deli, szemrevaló, nyalka, rendes'.

Pá! Ezt a kis indulatszót, mely elsősorban búcsúzást, de — kivált a nők közt — üdvözlést is jelent, semmiféle rendelkezésemre álló szótárban vagy nyelvkönyvben nem találom, pedig napjában számtalanszor hallott szócska. Tudtommal csupán a városi emberek szokincsébe tartozik. Nem saját szavunk, hanem nyugatról, valószínűleg a XIX. század második felében osztrák-németből került jövevény. Eredete, úgy gondolom, a gyermeknyelvben kereshető. Ejtése hosszan nyujtott *pá!* Gyakran ikerítve *pá-pá!*, s ilyenkor az első, rövid, ajaktalan *a*-val ejtett tagot három-négy hanggal magasabban mondják a második, hosszú, mélyebben ejtett tagnál. Mint a *né*: *nēték*, *nēsze*: *nēszték*, *hēs*: *hēsseték* stb. indulatszók (vö. HORGER, A m. igeragozás tört. 4. l.), a *pá!* is felveszi a többes második személy igeragját: *pátok!* Az újabb budapesti nyelvben ez is előkerül: *pá neked!* *pá magának!* Meg kellene állapítani eredetét, s ha lehet, irodalmi adattal első előfordulását a mi nyelvünkben.

Stokház. A mult század nyolevanes éveiben Aradon ezt a nótát énekelték:

Nem loptam én életembe,
Csak egy csikót Debrecenbe,
Mégis rámverték a vasat
Aradon a stokház alatt.

¹ ARTNER EDGÁR, Az egyházi évek leírása. Bp., 1923. 235.

² THEZÁROVICH GÁBOR, Magyar homiliák. Nagyvárad, 1838. II, 199.

³ Evangéliumok. Buda, 1799.

⁴ GEBÉ ANDOR, Evangéliumi szakaszok magyarázata. Ungvár, 1898.

A stokház ott állott a városháztér sarkán, ódon épület, öles falakkal, melyeket puskaporral kellett szétrobbantani, amikor helyére a mai pénzügyi palotát építették. A *stokház* az osztrák katonai világ maradványa volt: *Stockhaus*, azaz börtön, tömlőc, melynek kapualjában állott a *Stock*, a *kaloda*, innen a neve. A régi monarchiában szerte *Stockhaus*-nak nevezték a börtönházakat, még ha nem volt is már kalodájuk. Pécselt ma is így hívják a Rökus- és Kaszárnya-utca sarkán álló kettőstetű régi házat, bár a térkép „enyhén” fogháznak jelzi. — Mikor Aradon a régi stokházat lebontották, egynéhány év múlva az idézett nóta negyedik sorát így énekeltek: „Babám szíve majd megszakadt”. Eltűnt a *stokház* a föld színéről, el a nótából is.

TOLNAI VILMOS.

Oláh felior < magyar **felj** árat. Az oláh etimológiai szótár szerint (II, 95) a FRÂNCU-CANDREA (Româniî din Munții Apuseni 42) közölte *felior* szó jelentése 'extrémité d'un corridor dans une mine, finea coridorului prin mină', eredetét azonban nem ismeri. A címben jelzett származtatásunknak, nézetünk szerint, sem hangtani, sem tárgyi szempontból nincsen akadály. Első pillantásra különösnek tetszhetik, hogy a magyar *-j*árat-nak *-ior*t felel meg, feltehető azonban, hogy a *felior*t hangalakjára hatott a német eredetű *ortul* 'locul unde lucră mineri în baie' (A. VICIU, Glosar dialectal 93. Terminologia băieșilor) < *Ort*, amelyet az oláh bányászok 'munkahely a bányában' különleges értelemben használnak. Nyelvükben különben is számos magyar eredetű szót találunk, amelyek a német eredetűekkel együtt érdekes, közelebbi tanulmányozást érdemlő bányász-szargon t képeznek. Magyarok pl.: *cepaș* 'partea bogată a vinei de aur' (FRÂNCU-CANDREA 41) < *csapás* | *fuituitoriu*, a *fuitui* < *fojtani* származéka, vö. *fojtoló* (MTsz. I, 613 és KANYARÓ F., Bányász-műszók: Nyr. XIII, 238), amelynek alakjára nézve vö. a VICIU-nál (i. h. 94) közölt ábrát | *fisteu* 'ciocan mare pentru spargerea bolfilor' (FRÂNCU-CANDREA 42; VICIU 95, ábrával) < *feszítő* | *părăclău* 'un ciocan pentru spargerea petrilor' (FRÂNCU-CANDREA 43) < *porlató* (ebből előbb **părătlău* és a szokásos *tl* > *cl* változással a fenti forma) | *rêmlaş*, *râmlaş* 'locul unde se aruncă peatra stearpă scosă din baie' (FRÂNCU-CANDREA 43; VICIU 93) < *romlás* | *rom* 'a vâlyuban visszamaradó homok' (VICIU 97) < *rom* | *tisig* 'unealtă de lucru' (FRÂNCU-CANDREA 43) < *készség*, *kíssig* 'szerszám' értelemben (MTsz. I, 1117) | *vântălău* 'ciocanul cu care se bate sfredelul' (FRÂNCU-CANDREA 43; VICIU 93, ábrával) < *vantalló* 'kétfejű pöröly, amivel a furót ütik' (Nyr. XIII, 238); a magyar szó a *Wand* 'rög' (PÉCH, Magyar és német bányászati szótár 325) származéka lesz: *vantoló*, *vantaló*, *vantalló*, azaz 'rögökre daraboló szerszám' | *chinișău* 'argint viu' (VICIU 96) < *kéneső*. — Német eredetűek: *știurt*, *șturz* 'locul unde se pune peatra împărțită' (FRÂNCU-CANDREA 43; VICIU 93) [a magyar bányászok nyelvében oláhos hangalakkal *styrezc* 'rakódó hely' (Nyr. XIII, 238)] < *Sturz* | *ștolnă*, *știoalnă* 'coridorul care conduce în interiorul băii' (uo.) < *Stollen* | *goșteană* (FRÂNCU-CANDREA 42; VICIU i. h.) 'piatra cu aur, minerau' < *Goldstein* | *ștufă* 'ua.' (VICIU i. h.) [*stufa* (Nyr. i. h.)] < (*Erz*)*Stufe* | *șurf* 'locul săpat, ca să cerce,

nu cumva află aur' (VICIU 98) < *Schurf* 'kutatás' (PÉCH 264) | *hochmanul* (VICIU i. h.) [*hokmán, hotymán* 'felügyelők, a bányagazda segédei' (Nyr. i. h.)] < *Hutmänn* [a *hokmán* aligha *Hochmann* megfelelője, valószínűbb, hogy a *Hutmänn*-ből alakult oláh *hocman* (vö. *Satmar, Sacmar*) átvétele]. TREML LAJOS.

Szidja, mint a bokrot. Ha valakit kiszidunk, vagy valakinek rosszat kívánunk, káromkodunk, vagy szidunk valamit, gyakran szerepel szidalmainkban a *guta* és a *fene*. Gyakori mondasok a *guta üsse meg, kerülgetné a guta, a guta lapítson meg, vagy budapestiesen a guttmann kerülgesse*. Mindennap halljuk a *fene egye meg,*¹ *fészkes fene* stb. Még a népetimológia útján alkotott szavak közt is találkozunk a *fené*-vel, amikor a *pere-noszpora* helyett a *fenerszpor*-t halljuk emlegetni.

Ugyancsak gyakran alkalmazott szavunk, szójárásunk a *gazember, gaznáció, gaz kutya, gazfajzat* vagy enyhébb kifejezése: a *gazkópé*. — Amint a *fené*-nél és a *gutá*-nál már kiveszett az eredeti értelem, úgy a *gaz*-nál is kezd elhomályosodni, főleg összetételeiben. Ma, ha valaki *fene egye meg*-et, vagy a *guta üsse meg*-et mond, nem gondol arra, hogy mi is volt az a *fene meg guta*, és ugyancsak nem gondol arra, hogy a *gaz* a. m. 'burján, gyom'. A *fené*-t és *gutá*-t már csak szidalmak közt, káromkodások alakjában emlegetjük; a *gaz* még előfordul eredeti jelentésében is, de már azon az úton van, hogy elhomályosodjék az előbbi jelentése és csak összetételeiben, eredetét homályban tartva, bukkanjon itt-ott fel. Még beszélünk a kertet, veteményt felverő *gaz*-ról, még emlegetünk *gazos kert*-et, de már inkább szerepel előbb említett vonatkozásaiban.

Ilyen, eredeti jelentését elvesztett szó lehet a *bokor* is, amely valamikor rosszat, hitványat, bajthozót, vészeset, kártékonyat jelenthetett, és amíg a *guta* és *fene* megmaradtak korábbi rossz értelmük mellett, és amíg a *gaz* szavunk közömbös jelentése rosszra fordult, addig az élönyelvben a valamikor rossz értelmű *bokor* szó jelentése megjavult, és ma csak az ártatlan bokrot jelenti. Hogy nem mindig így lehetett ez, bizonyítja, hogy ma élő szólásaiban, összetételeiben, ha nem is a régi nagyon rosszat, hitványat jelent már, mégis inkább a rossz felé hajlik. Mai beszédünkben a ló szokott *mezbokrosodni, bokros teendőink vannak* és a kis lányok járnak *bokorugró szoknyában*. Ha nem a legrosszabb jelentésűek is ezek a szólások, mégis valami kiérzik belőlük, ami messze vonja őket a jótól, hiszen még az ártatlannak látszó *bokorugró szoknya* is csak hitvány, kis, rövid szoknyát jelent. A régiségben ez utóbbi kifejezésnek egy másik alakjával is találkozunk, amikor ugyancsak megrovó jelentése van: „Az ő asztal felett való tréfái *bokorszökő*, hitván, kajtor csöcselék szájában való tréfák“ (EszTM: Lev. 30).²

¹ *Eszi fene, fene rágja ki, eteti a fenével, eredj a sárga fenébe*. Ez utóbbi, azt hiszem, keveréke az *eredj a fenébe* és a *leissza magát a sárga földig* szólásainknak (vö. CSEFKÓ, Szállóigék 147).

² Idézeteim a NySz. adatai. — A németiségben *Strauch* 'cserje, bokor'; *strauchig werden* 'bokrosodni', de már *straucheln* 'megbotlani'. A magyarban is mondjuk a megtévedt emberről, hogy *megbotlott, elbotlott, a jó ló is botlik*.

„Bokros keserűség“ (Czegl: Enoch I, 12). „Bokros bú habjai rám todultanak“ (Thaly: VÉ. II, 89). „Le akarván irnom bujdosásaimat s azokban bokros nyomorúságimat“ (MonIrók. VIII, 317). „Seregek istene bokros ostoridat nyugtatod meg ezen“ (TKis: Pan. 13). „Minap Babilonbul érkezik egy posta, ki bokros bánatimhoz bánatot ragasztá“ (Thaly: Adal. I, 61). „E bokros jajok alá rekesztett magyar hazának több helyeit is érte sok inség“ (Rumy: Mon. I, 9). „Álmát a bokros gondok szakasztják“ (Fal: BE. 12.). Stb. E példák azt mutatják, hogy *bokros* szavunk rendszeren bajjal, búval volt összefüggésben. Igaz, azt mondhatnók, hogy itt a *bokor* vagy *bokros* kifejezések a mennyiségre vonatkoznak. De miért van ez a mennyiség rosszal, bajjal összekapcsolva? Hiszen sehol, egyetlen szövegben sem fordul elő vígsággal, örömmel, jóval kapcsolatosan. Azért, mert nem mennyiséget jelent, hanem, mert megerősítése akar lenni a rossznak, a bajnak. Hiszen a ma is használt *bokros teendő* sem sok dolgot jelent, inkább okvetlen elvégzendő dolgot, amelynek el nem végzése bajt, kellemetlenséget okozhat. Még a mai jelentésből is érezzük ezt. — Ahol 'haufenweise' jelentésben használatos, ott is legtöbbször rosszal, bajjal együtt szerepel. Pl.: „Bokrosan hálnak-ki a cseléd közzül“ (Szathm: Cent. 93). „A hagymázos földben bokroson feneklik meg a bolondság, gyomra imelygése, feje bódulása“ (Matkó: BCsák. 241). „Sok istentelen és édes szüleiket nem böcsülő fiaknak, leányoknak szomorú példájokat ugyan bokrosan látjuk“ (Gér: KárCs. IV, 375). Hogy ezekben sem jelent okvetlen mennyiséget, kitűnik ebből az idézetünkéből: „Sereggel és bokrossan érkezik a szomorúság, a vigasztalás egygyenként“ (Fal: BE. 610). Itt úgy hangzik, mintha azt akarnók mondani, hogy: „sereggel és nyomorúságosan vagy bánattal érkezik a szomorúság“. Itt az író érezte még a *bokros*-nak 'nyalábos, szapora, sok' értelmét is.

A megvadult lóra ma is azt mondjuk, hogy *megbokrosodott*. Tehát a *bokros*-nak van 'vad; vadul' jelentése is. Ez kitűnik különben a régiségből is. „Ez az kövötséget mikoran meghozta; az egész gyűlést az megbokrosította“ (Thaly: Adal. II, 368). „[Lovak] mikor botlásokért, bokrosságokért etc. rajta ulotul korbácsoltatnak“ (Szeps:Dögh. 26). „Bokrossá lött-vén számárunk“ (Matkó: BCsák. 224). „A szabad legények magokban is megöltek egyet vagy kettőt; megvallom én sem voltam még eddig oly bokros a faluban, mint mostan“ (Thaly: Adal. I, 322). Tehát nemcsak a ló *bokrosodhatik* meg, hanem a számár, sőt az ember is. Az ilyen *megbokrosodottat* nem szokták-e szidni?

A ház körül vagy a kertekben felburjánzó *gyom*, *burján*, *gaz* a neve is lehet *bokor*. „Venus köldöke vgyan bokrossan nő, mind a kőueken, regi haz helyyeken“ (Mel: Herb. 36; Beythe: FivK. 112). A rábaközi *üti*, *mint a gyimot* (MTsz. I, 754) analóg a *veri*, *mint a bokrot* szólással. A kertben felburjánzó gyomot vagy a szőlőkben vadul növény *gazt* a kapások ütötték, verték s verés közben szidták. Nehéz munka kiválthatta belőlük az elkeseredést, és szidták, mint ma is szokásos kifakadni a nem vágó munka ellen. Hiszen ma is gyakran hallani munka közben ilyen-fajta kifakadásokat: *Hogy az isten verje meg ezt a kalapácsot! Ördög bujjék ebbe a kerékbe!* Miért ne szidhatták volna

és ne szidnák még ma is a gazt, a gyomot, melynek irtása annyi munkát ad. — Zala megyében a *gyom*-ból *gyima* lett, és teljesen elveszett a közismert jelentése (CSEFKÓ i. m. 148). Vagy talán a nép használja igazi jelentésében, amikor ezt mondja: *hajtya, mint a gyima*. Mintha ez a *gyima* valami olyanféle volna, mint a *guta* vagy a *fene*.

Kérdem, nem lehetett-e a *bokor*-nak valamikor 'hitvány, rossz, nyavalyás, vad, gaz' jelentése, s ezt a rosszaságot nem lehetett-e joggal *szidni*. CSEFKÓ megjegyzi, hogy a *szidja, mint a bokrot* egyik iskolai nyelvtanunk szerint egy régi átokformával van kapcsolatban. Hát ez igaz is lehet. Azt vélem, olyan valami lehetett a *bokor* is, mint a *guta* vagy a *fene*. Amint ezeket szidjuk, szidalmainkban emlegetjük, úgy emlegették valamikor a *bokrot* is. De ez ma már csak abban az egy mondásunkban maradt ránk, hogy: *szidja, mint a bokrot*. ZOLNAY VILMOS

NYELVMŰVELÉS.

Tudományos zsargon.

Nem akarom azt mondani, hogy tolvajnyelv, noha bízvást nevezhetném tolvajnyelvnek is, mert amint a tolvajok külön nyelvet csináltak maguknak, hogy a tisztességes emberek meg ne értsék őket, épúgy a tudósok között is akadnak olyanok, akik azt hiszik, hogy tudományos kérdésekről okvetlenül a közönséges halandók számára érthetetlen nyelven kell írni. Az igaz, hogy minden tudományágnak megvannak a maga műszavai, szakszerű kifejezései, s ezeket ismernie kell annak, aki az illető tudomány-szakba vágó tanulmányt vagy könyvet meg akar érteni. Pl. ha nem tudom, mi az a „golyós vagy görgős csapágó“, kétségkívül az én tudományom fogytékosságában van a baj; nem is jut eszembe, hogy hibáztassam azt a gépészmérnököt, aki ezeket a szavakat használja. De már ha a gépkocsiról egy teljes értekezés volna úgy megírva, hogy az egészből semmiféle értelmet sem lehetne kihámozni, méltán kifakadhatnánk az író ellen. Utóvégre a tudományos irodalomnak mégis csak az a célja, hogy világosan közöljük másokkal, amit mondani akarunk, tehát nem vallhatjuk Talleyrand-nal: A nyelv arra való, hogy gondolatainkat elleplezzük.

Pedig némelyek ugyancsak elleplezik! Amit írnak, abban a szavakat külön-külön csak megértjük valahogy, a mondat is épkézláb volna mindegyik, de az egész szózuhatagnak nincs semmi megfogható értelme. Ha nagy kínosan keresztülvergődünk rajta, a kábulat érzése nehezedik ránk, és bosszankodás fog el bennünket. Íme egy ékes példa.

Az Athenaeum c. böleseleti folyóiratnak 1918-i évfolyamában Lukács György tollából egy értekezés jelent meg ezzel a címmel: „Az alany és a tárgy viszonya az esztétikában.“ Első bekezdése így hangzik (45—6. l.):

„A fenomenológiai átváltozásnak, mely által az élményvalóság határozatlan szubjektivitása alkotó, illetőleg elfogadó normatív esztétikai alannyá lesz, végső értelme az: hogy azt az át

nem hidalható mélységet felfedje és megvilágítsa, mely ezt az alanyt a hozzárendelt tárgytól elválasztja. Első tekintetre úgy látszik, mintha semmi sajátosan paradox nem állana itt előttünk vagy legalább is semmi olyan, ami az esztétikai értékterületet a többi értékzférától elkülönítené; hiszen minden abszolút érték meghatározásához hozzátartozik, hogy principiálisan és lényege szerint elérhetetlen és meg nem valósítható, hogy transzcendensül kötelező és végtelen feladat az alany szírére. Sőt mintha az ethikai és logikai terület rigorisztikus szigorúsága az esztétikában enyhülni látszanék: mintha itt a »természetes« valóságból közvetlen és az értelmi struktura fogalmi analizisére nézve alig felfogható átmenet léteznék a norma világába. Mert itt egyrészt hiányzik a végtelen távolság, mely különben az értéket és érték-megvalósulást egymástól mindenütt elválasztja, az a zsarnoki távolság, amely abból, amit az értékre irányított és ebben az intencióban normatív tisztaságra jutott alany tulajdonává tehet, semmit sem enged magává az értéké válni és csak mint az értékben »részeset«, mint annak transzcendens szentsége által »körülzártat« engedi érvényesülni; sőt éppen a mi esztétikai értelmezésünk szerint, mely a műalkotást tekinti az esztétikai érték egyedüli hordozójának, normative azonosak érték és érték-megvalósulás. Másrészt az alany átváltozásának nem egy személyfeletti »tudat általában« a célja, sem pedig »az ember gondolkozásmódjának teljes felforgatása« nem eszköze és útja ennek az átváltozásnak, hanem csak »természetes« mivoltának: a közvetlen megélésnek felfokozása a tökéletes beteljesedésig vezet el hozzá. És mégis épen ebben rejlik, mint az előzőkben jeleztem, az esztétikai terület sajátlagos paradoxiója, az etikától és logikától mélységesen különböző strukturája, melynek különlegességét részint az élményvalóság formái rejtik el a látszólagos közelség miatt, részint pedig az élettől erősebben elütő és emiatt fogalmilag könnyebben felépíthető szférák [az ethika és logika] formálási módjai változtatják meg erőszakosan.¹

Ami e nem igen biztató nyitány után következik, egy halvány árnyalattal sem teszi világosabbá azt a sűrű homályt, mely az első bekezdés gondolati tartalmát elfődi kutató szemünk előtt. De ne hamarkodjunk el az ítélkezést! Hátha a tárgy az oka ennek az érthetetlen írásmódnak, és bölcséleti kérdésekről elvontságuk miatt talán nem is lehet másképen, világosabban írni? Feleljen erre a kérdésre egy nagy filozófus: SCHOPENHAUER.

Parerga und Paralipomena c. munkájának egyik tanulmánya ezt a címet viseli: „Über Schriftstellerei und Stil.“ Az íróknak egyik fajtájáról ilyen megjegyzéseket olvashatunk benne¹:

„Erőltetett, nehézkes kifejezésekkel, újonnan alkotott szavakkal és terjengős, a gondolatot kerülgető s elburkoló körmondatokban adják elő mondanivalójukat. Ingadoznak a között a törekvés között, hogy közöljék a gondolatot, és a között, hogy elrejtsek. Úgy szeretnék kiesztergyályozni, hogy tudós színe legyen

¹ L. Insel-Bücherei Nr. 55: 25., 27–9., 32. és 34. l. — Magyarul: Schopenhauer Válogatott Munkái. Parerga és Paralipomena, kisebb filozófiai írások. IV. köt. Fordította VARRÓ ISTVÁN. Az idézett helyeket azonban saját fordításom szerint közlöm.

vagy mélyértelműnek lássék, hogy azt higgye az ember, sokkal több rejlik mögötte, mint amennyit hirtelenében ki lehet olvasni belőle.“

„Pedig semmi sem könnyebb, mint úgy írni, hogy senki meg ne értse; de semmi sem nehezebb, mint számottevő gondolatokat úgy kifejezni, hogy mindenkinek meg kelljen érteni.“

„Csakugyan azt látjuk, hogy minden igazi gondolkodó törekszik gondolatait oly tisztán, világosan, határozottan és röviden kifejezni, amennyire csak lehet. Ezért az egyszerűség mindig ismertetőjele volt nemcsak az igazságnak, hanem a lángésznek is. A stílust a gondolat teszi széppé, ezek az álgondolkodók pedig stílusukkal akarják széppé tenni a gondolatot. Hiszen a stílus csak árnyképe a gondolatnak: homályosan vagy rosszul írni annyi, mint tompa elmével vagy zavarosan gondolkodni.“

„Ilyen írók jellemzéséhez hozzátartozik az is, hogy lehetőleg kerülnek minden határozott kifejezést, hogy szükség esetén még kihúzhassák fejüket a hurokból; ezért választják minden alkalommal az elvontabb kifejezést, okos emberek ellenben a kézzelfoghatóbbat, mert ez szemléletesebbé teszi a dolgot, márpedig a szemléletesség a forrása minden kétségtelen bizonyosságnak.“

„A német íróknak általában javukra válnék, ha belátnák, hogy lehetőleg úgy kell gondolkodni, mint valami kiváló elme, de ugyanazon a nyelven kell beszélni, mint minden más ember. Használjunk rendes szavakat és mondjunk rendkívüli dolgokat; csak hogy megfordítva szokták tenni. Azt látjuk ugyanis, hogy igyekeznek köznapi fogalmakat előkelő szavakba burkolni és nagyon közönséges gondolataikat a legszokatlanabb kifejezésekbe, a legkeresettebb, a legcikornyásabb s a legkülönösebb szólásokba öltöztetni. Mondataik folytonosan falábon járnak. A dagályosság, általában a fellengző, frázispufogtató, cikornyás, túlzásokat hajhászó és bukfeneket hányó írásmódnak ebben a kedvelésében példaképük az a Pistol zászlótartó, akire egyszer türelmetlenül rászól barátja, Falstaff: »Mondd meg, ami mondanivalód van, úgy, mint egy erről a világról való ember!«¹“

„A kifejezés homályossága s értelmetlensége mindenkor és mindenütt nagyon rossz jel, mert 100 eset közül 99-ben a gondolatnak eredeti hibás viszonyításából, összefüggéstelenségéből, tehát helytelenségéből származik. Ha valakinek a fejében helyes gondolat támad, az mindjárt világosságra törekszik s ezt hamar el is éri; a világos gondolat aztán könnyen megtalálja a kellő kifejezést. Amit az ember el tud gondolni, azt mindenkor ki is lehet fejezni világos, megfogható és félre nem érthető szavakkal. Akik nehézkes, homályos, zagyva, kétértelmű mondatokat rónak össze, egészen bizonyos, hogy maguk sem tudják igazán, mit akarnak mondani, hanem csak bizonytalan, valamely gondolattal még küszködő tudomásuk van róla; de gyakran el is akarják titkolni önmaguk és mások előtt, hogy voltaképpen nincs semmi mondanivalójuk . . . Már Quintilianus azt mondja (Institut. II.

¹ IV. Henrik király, II. rész. V. fev. III. szin. Az eredetiben: „I prithee now, deliver them like a man of this world.“

könyv, 3. fejj.): Gyakran megesik, hogy könnyebben érthető és sokkal világosabb az, amit épen a legtudósabb ember mond... Tehát annál homályosabb is lesz az ember, minél gyengébb lábán áll a tudománya."

SCHOPENHAUER nem ok nélkül fakadt ezekre a kemény szavakra, mert a németek között, sajnos, elég nagy azoknak a száma, akik ilyen érthetetlen tudományos zsargonban írnak. Francia vagy angol tudós nem vetemedik rá effélére, nálunk azonban szintén kezd lábra kapni ez a kétségbeejtő „írmodor“, mint stilisztikai germanizmus. Akik így írnak, azt hiszik talán, hogy hibáikban is utánozni kell a németeket, vagy pedig maguk sem veszik észre, hogyan ragad rájuk ez a bosszantó stíluskóróság. Bármint van a dolog, egyelőre ne olvassuk fejükre borzalmas mondataikat. Hátha meghallgatják SCHOPENHAUER szavait és még idejében megtérnek!

NAGY J. BÉLA.

A határozott névelő használatához. NAGY J. BÉLA (MNy. XXVI, 69) azt mondja, hogy az állandó vendég kérheti a kávéházban a kávéját, azt a rendes kávéját tudniillik, amelyet mindennap meg szokott inni. Pompás példáját írja Tóth Béla „A gőzférfiú“ című kis életképében. A gőzférfiú ugyanis az a rendes polgár, aki meghatározott időközökben jár el a gőzfürdőbe. A pénztárnál „leereszkedően, bizalmas nyájassággal“ mondja: — jó reggelt, nagysád. Kérem a jegyemet! — A *jegyemet* szóban az *em*-en van hangsúly s e két betűből a tulajdonjog erős érzete, az ősiség kevélysége szól. És ez a szótag uralkodik aztán egész fürdésén végig. Mikor belép az öltözőbe, azaz hogy vetkezőbe, azt kiáltja a hajlángó szolgáltnak: »István, a kötenyemet! János, a kabinomat!« Mert neki, a szokás jogánál fogva megvan a maga kötenye, kabinja, szappana, spongyája és lepedője, a mely ugyan mindenkié; de ő mégis úgy tekint, mintha csakis az övé volna... [fürdés után] triumfust járó imperátor büszkeségével lép a sörházba: — Miska, a pörköltetmet!“ (Boldogasszony dervise 1897.)

T. V.

Száz százalék. Talán nem lesz haszontalan egyszer ezt a jövevényt is szemügyre venni. A háborút követő évek gyermeke, — azé a koré, melyben minden érték elértéktelenedett, és a bomlott világnak össze kellett magát szednie, hogy ismét „felértékeljen“. Világos, hogy az értékrombolás korában a teljes érték, a totalitás különös jelentőségre tett szert. *Egészen*: már keveset mondott, — egész volt gyakorta a fél is. Számtanilag, vagy a romlott pénz korában: bankárilag kellett kifejezni a 'teljességet'; alighanem így született a *százszázalék*.

Más oldalról is bizonyos ösztönzést nyerhetett ennek a szónak az elterjedése. Már a háború vége felé, majd különösen a háborút követő első két esztendőben a háborús rokkantak ellátásának kérdése széles körökben volt beszéd tárgya. A rokkant-kategorizálás ismeretesen százalékos kulcs szerint történt. Így telt meg világunk harminc-, ötven-, sőt százszázalékos rokkantakkal.

Romok és rongosok: így tükröződik néha egy elég boldogtalan kornak 'világképe' egyetlen szóban, mint a vízcsöppben. Ma már mindenütt ott van a *százszázalék*, ahol nem várnók; ezt is a

napisajtó stílushatásának köszönhetjük. A magasabb irodalom, sőt az essay és a tudomány nyelvébe is beköltözött. A mindennapi életben így helyeslünk: „Önnek százszázalékig igaza van!” A politikában az államférfi „százszázalékosan magyar”, az egyháztörténetben az ókori egyház egy nagy alakja „százszázalékosan katolikus”. Legújabbban a neoterizmus még jelképes értelmet is kapott: egy bolsevista botrányba fulladt lap elég hosszú időn át 100% címen jelent meg Budapesten.

Bizonyára nem kell e helyen külön rámutatni, hogy ez az újítás semmitmondó, nem szép és nem szükséges. Legfőbb hibája nem az, hogy idegen gondolatkörből merít, és gondolat meg alak nem felel meg egymásnak; stílusesztétikailag kivetni való benne a lármássága és túlzása, belső valótlansága. Minden okunk megvan rá, hogy azt, amit *százszázalékos*-nak mondanak, bizalmatlanul fogadjuk. Bizonyára nem lesz „ép és egész”. Bcu.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

Horger Antal: A magyar igeragozás története.

Jóideje tudjuk és osztatlan elismeréssel adózunk is érte, hogy HORGER ANTALnak értékes részletkutatások mellett színvonalas összefoglalásokra is van gondja, kedve és készsége. Rendkívül hasznos feladatra vállalkozott pl. az általános nyelvészet és a fonétika eredményeinek rendszeres magyar nyelvű ismertetésével, oly kézikönyvekkel gazdagítva tudományos irodalmunkat, amelyek nemcsak a megbízható bevezetésre szolgáló kezdő ember vagy a távolabb álló érdeklődők igényeit elégítik ki, hanem számos esetben a szakembernek is becses útbaigazítást tudnak nyújtani. Fokozott érdeklődéssel vártuk tehát a folytatást, mert joggal remélhettük, hogy az általános rész után sorra kerülő magyar nyelvtörténeti kérdéskörök feldolgozása még jobb, tudományos érték tekintetében még súlyosabb lesz az érdeemes kezdetnél. A két alapvető tudományág: az általános nyelvtudomány és a fonétika megírására alkalmasint inkább csak pedagógiai érdekekből szánhatta rá magát HORGER, míg magyar területen az anyag teljes ismeretére és önálló kutatások bő tapasztalataira támaszkodhatik.

A Magyar szavak története címen 1924-ben kiadott élvezetes előadású szövejtés-gyűjteményt nem számítva, voltképen ezzel a most megjelent könyvével¹ indítja meg HORGER magyar nyelvtörténeti összefoglalásainak sorozatát. A szerző iránt érzett tisztelet, a tárgy fontosságának tudata és a könyv rendeltetésének ismerete egyaránt kötelességünkké teszi, hogy kissé tüzetesebben foglalkozzunk e munkával és ne rejtjük véka alá azokat az ellenvetéseinket, bíráló megjegyzéseinket, amelyek a remélhetőleg hamarosan szükségessé váló újabb kiadásnál figyelemre méltathatók lehetnek.

¹ Szeged, 1931. 158 l.

„A következőkben rendre meg fogjuk vizsgálni mindazon igealakokat — tájékoztat bennünket a bevezetés —, amelyek a magyar igeragozás céljaira szolgálnak s igyekszünk majd kideríteni eredetüket s későbbi történetüket. Először az alany, aztán az alany és tárgy, aztán az idő, s végül a mód jelölésére szolgálókat fogjuk tárgyalni.“

Nekem, mint a finnugor nyelvhasznítás munkásának, elsősorban az eredet kiderítésére vonatkozó célkitűzés keltette fel érdeklődésemet. Jól tudtam ugyan, hogy a szerző nem finnugor nyelvész, hogy tudós erényei az ő sajátos területén: az ősi örökségek magyar sorsának és különnyelvi alakulataink történetének vizsgálásában tűnnek majd szembe, ámde a munka összefoglaló jellegére gondolva egészen természetesen véltem, hogy kellő megvilágításban és értékelésben részesülnek a finnugor összehasonlító nyelvészet eredményei is. Hangsúlyozom, nem önálló kutatásokat vártam, hanem az eddigi kutatások biztos eredményeinek felhasználására gondoltam, mert hisz azok nélkül lehetetlen felderíteni a magyar alakok gyökereit, szerkezeti és anyagi geneziséjét. Mi tagadás, számításomban némileg csalódtam, részben bizonyára az én hibámból, részben alighanem HORGERÉBÓL; t. i. úgy látszik, én kelleténél többet vártam, HORGER pedig kelleténél kevesebbet adott. Hogy azonban esetleges egyoldalúság vádját ne érhessem, csak arról nyilatkozom, amit felhasznált HORGER, s hallgatok arról, ami hiányzik, ha szerintem nem lett is volna szabad hiányoznia.

A finnugor alapvetésben SZINNYEI Nyelvhasonlítása volt HORGER főforrása. Ennél teljesebb, megbízhatóbb kalauzt csakugyan nem lehetne választani, de ismerni kell e munka minden csínját-bínját, olvasni kell a sorai között, érteni kell a példaesortok és adatrajok titkos jelbeszédét. Sajnálhatja HORGER, hogy mellette nem vette igénybe SZINNYEI bővebb szavú, könnyedebben kezelhető „Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft“-ját. A főforráson kívül alkalomadtán felhasználja SZINNYEI legfontosabb cikkeit, SETALÁ „Tempus- und Modusstambildung“ c. monografiáját, valamint KLEMM tanulmányait. Nem is az volna az igazi baj, hogy a szakirodalom egy részét mellőzi, vagy csak imitt-amott nyúl hozzá, hanem az már nagyobb hiba, hogy a csekélyke finnugor anyagot nem kezeli a kívánatos óvatossággal, pontossággal. Példákkal bizonyítok.

Egy SIMONYITÓL való pársoros idézetben szemet szúr az osztj. *ollen-kə* 'ja ich bin' és a **tund* > *tud* (9. l.).¹ Megnézem az idézett helyen, SIMONYI bizony mindkettőt helyesen írja: *ollem-kə* és **tumd* > *tud*.

Nem tudom megállapítani, milyen forrásból veheti HORGER ezeket az adatokat: „f. nyj. *sāmmag* ~ *sämme*“ ~ f. irod. *saamme* (> **saamnek*) 'kapunk' (15. l.). A NYH.⁷ 121-re hivatkozik, ott azonban egészen pontosan ez áll: „fV. *sāmmag*, -*mma*, . . . fÉ. (déli) *sāme*“; tudvalevően ezek nem finn nyelvjárási változatok,

¹ Lapszám szerint idézek, mert a könyv paragrafusokra osztása nem eléggé célszerű. Ha pl. az ember a 113/b. §-t keresi, nem ott találja, ahol várna, t. i. a 113/a. §. után, az 59. lapon, hanem a 114/a., 115/a., 116/a., 117/a., 118/a., 119/a., 120/a., 121/a. §. után, a 62. lapon.

hanem az első vót, a második észti nyelvi alak; a finn *saamme* kikövetkeztetett elődje **saammek* < **saak-mek*.

A 2. személy *-l* ragjáról ezt tanítja: „SETALA (TuM. 124) és SZINNYEI (NyK. XXXV, 443) úgy magyarázzák az ezen *-t* és a magy. *-l* közötti viszonyt, hogy a 'te' jelentésű finnugor **tš* névmásnak gyöngfe fonon **dš* alakja volt, s a többi rokonnyelvben az erősfokú **tš* vált személyraggá, az előmagyarban ellenben a gyöngfefokú **dš*, csakhogy itt utóbb $d > l$ változás történt. Tehát pl. *várná-l* < **várná-d*“ (16. l.). — Meg kell jegyeznünk, hogy SETALA az idézett helyen a finn imperativusszal foglalkozik, a magyar *-l* személyragra pedig még célzást sem tesz; tudtommal különben ő soha sehol nem nyilvánított olyan véleményt, aminőt itt HORGER a szájába ad. — SZINNYEI magyarázatát meg félreérti, amikor a személynévmásnak két alakját teszi fel: egy erősfokú **tš* alakját, amelyből a finn-mordvin-cseremisiz *-t* személyrag lett volna, és egy gyöngfefokú **dš* alakját, amelyből a magyarban *-l* fejlődött volna. SZINNYEI nem mondhattott, nem is mondott ilyesmit. A fokváltkozás csak a szó belsejében következhetett be, amikor tehát az illető névmás már raggá agglutinálódott: **-tš* \sim **-dš*. — Hogy nem elírással, fogalmazási galibával van itt dolgunk, hanem lényeges gondolat értődött félre, az a könyv több helyéből is kitetszik (vö. pl. 17. l.: „finnugor **tš* \sim *dš* névmás”; 52. l.: „a 'te' jelentésű finnugor **tš* személynévmás gyöngfefokú **dš* alakja“).

Ez a fgr. **t* \sim **d* váltkozás egyéb zavart is okoz. Miután megállapítja szerzőnk, hogy az *-l* személyrag az agglutinált 2. személyű névmás **-tš* \sim **-dš* gyöngfe fokára megy vissza, a veszélyt nem sejtve így folytatja: „a többszámú *-tuk*, *-tük* (>*-tok*, *-tők*, *-tök*) *t*-je ellenben a finnugor erősfok *t*-jét őrizte meg“ (24. l.). — Hiszen a fgr. **t* \sim **d* erős fokát a magyarban *z* (vö. fS. *sata*, *käte*-, *vete*- \sim magy. *száz*, *kéz*, *víz*) és sohasem *t* képviseli! Itt tehát nem hivatkozhatunk a fokváltkozásra, sőt épen a fokváltkozás elmaradtát kell megokolnunk, illetőleg SZINNYEI jól ismert magyarázatát emlékezetbe idéznünk: „Aus einigen Erscheinungen lässt sich aber der Schluss ziehen, dass sich die Personalsuffixe anfangs nicht so fest an das Wort geschmiegt hatten, wie andere, nicht aus selbständigen Wörtern entstandene Suffixe. Sie scheinen geraume Zeit hindurch ziemlich bewegliche Elemente gewesen zu sein, die bald als Suffixe an das Wort angefügt, bald aber noch als selbständige Pronomina ihm vor- oder nachgesetzt wurden. In dieser zum Teil bewahrten Selbständigkeit liegt die Erklärung dessen, dass die Lautvertretung in den Personalsuffixen in manchen Fällen von der regelmässigen abweichend ist“ (FgrSprw.² 98).

Mintha valami csintalan manó kapkodott volna HORGER kezéhez, amikor pl. ezt a mondatot vetette papírra s rajta a korrekturát végezte: „E személyragnak — t. i. a *-tok*, *-tők*, *-tök*-nek — *t* és *k* elemét világosan fel lehet ismerni a lapban, a finben és a cseremisizben is. Pl. lp. *mánájdεok* 'mentetek', *nielájdεok* 'nyeltetek'; md. *kulatatk* 'meghaltok'; f. nyelvj. *sätta*, f. irod. *saatte* 'kaptok' (NyH.⁷ 112)“ (23. l.). Kijavítva a kijavítandókat: lapban \varnothing : lappban | cseremisizben \varnothing : mordvinban | lp. *nielájdεok* \varnothing : *nielájdεok* | f. nyelvj. \varnothing : fV. = vót | NyH.⁷ 112 \varnothing : NyH.⁷ 122.

Zavarban vagyok, amikor meg akarom magamnak magyarázni, miért írhat HORGER a finn imperfectumi *annoí* helyett *annoí* alakot. Amidőn először ötlött szemembe ez a furcsaság (84. l.), azt gondoltam, hogy ez is csak amolyan kellemetlen sajtóhiba lehet, aminő számos akad a könyvben, de utóbb megint előkerült (103. l.). Még különösebbé teszi a dolgot, hogy a SZINNYEI-féle NyH.-ra és FgrSprw.-ra is történik vele kapcsolatban utalás; ezekben a forrásokban ugyanis nyoma sincs az effélének. Egymagamban nem tudom eldönteni, vajjon Agricola nyelvéből (vö. *fyunny* = *synnyi*, *syntyí*, *futaannoí*, *ídoi*), a délnyugati finn nyelvjáráások különlegességei közül (*ammui*, *annoí*) emlékszik-e ilyesmire HORGER, avagy az analógiás kiegyenlítődésekkel való foglalatосkodásának hatása alatt tévesztette-e el a finn igeragozást.

Nem folytatom a finnugor szempontból felmerülő fogyatkozások felsorolását, mert ezek lényegileg csak szépséghibák, s egy tudományos munka értékét elsősorban nem a negatívumok, hanem a pozitívumok szabják meg. Az eddigi példák amúgy is nyilvánvalóvá tették, hogy HORGER a finnugor nyelvészetben bizonyos idegenséggel mozog.

HORGER könyvének voltaképeni tárgya a magyar igealakoknak szorosabb értelemben vett történeti vizsgálata. Amint eleve várható volt, itt van igazán elemében, és örömmel állapíthatjuk meg, amit itt végzett, tetemesen felülemelkedik az átlagos összefoglalások érték-szintjén. Rendesen nem elégszik meg a korábbi kutatások eredményeinek kritikai egybeállításával, hanem igyekszik a vitás kérdéseket dűlőre vinni, az ellenmondásokat kiküszöbölni, a hézagokat pótolni.

Alakról alakra haladtában számos olyan eredeti megállapítással gazdagítja ismereteinket, amely az első látásra is meggyőzi az olvasót. Több új magyarázata azonban megerősítésre szorul. Hadd mutassak be egy-két példát.

A palóc *várónk*, *kérónk* 'várunk, kérünk' igealakok feltűnő hosszú magánhangzóját eddigelé nyulás útján keletkezett másodlagos nyelvjárási fejleményeknek szokták értelmezni. HORGER elveti ezt a magyarázatot és újat ajánl helyette: a kérdéses *ó*, *ő* a melléknévi igenév képzője, tehát megőrzött régiség volna (12. l.). SZINNYEI példáit idézve már ERDÉLYI LAJOS is felvetett velejében hasonló gondolatot: „In der ersten person der mehrzahl des präsens subjektiver konjugation kommen beim volk auch solche formen vor wie *adóнк*, *meneőнк*, *jázzaóнк*, sogar *teszőнк*, *veszőнк*... *Bénymozók*, wie auch *adóнк*, *meneőнк* oben, ist meiner meinung nach aus dem part. präs. zu erklären“ (FUF. XVIII, 96—7). Elvileg ugyan semmi döntő érvet nem lehetne felhozni e feltevés ellen, mert hiszen a magyar és a többi fgr. nyelv igeragozási rendszerében egészen közönségesek az efféle igenévből és személyragból keletkezett alakok, csak hogy gondolkodóba ejti az embert az az észrevétel, hogy az ERDÉLYITŐL és HORCERTŐL igenévképzőnek vett *ó*, *ő* nemcsak a jelenidejű igealakokban tűnik fel, hanem a mult időben, a felszólító módban és a birtokos személyragozásban egyaránt jelentkezik: *hosztónk*, *vótónk*; *igyónk*, *gyerőнк*, *állícsóнк*; *papóнк*, *haragóнк*, *uróнк*, *rajtónk*, *éréttóнк* (BALASSA, MNyelvj. 78); *étéőнк* 'éltünk', *néztéőнк*, *köttéőнк*; *ágyóőнк*, *házóőнк*, *kutóőнк*,

királyóónk, udvaróónk, gyermekéónk, kedvőónk, kertőónk, örömeónk, végőónk stb. (BARTHA J.: Nyr. XXI, 219, 464). — A felszólító-beli és a multidejű alakokról meg is emlékezik HORGER, létrejöttükről azt a különben nagyon természetes magyarázatot adva, hogy „eredeti igenévképző funkciójának elhomályosodása után a nyelvérek az -ó, -ő hangokat a személyraghoz tartozónak fogta fel“ (13. l.). De hogyan értelmezzük a birtokos személyragozás *papóónk, kertőónk*-féle alakjait? Egészen kétségtelen, hogy ezek egy húron pendülnek az igeragozás fent említett alakjaival; ha tehát elfogadjuk HORGERnek az igealakokra adott magyarázatát, tovább kell mennünk, s a birtokos személyragozásban is az egyre tovább terjedő hosszúság újabb hódítását kell látnunk. Lehet, hogy a jövő kutatásai igazolják ERDÉLYI és HORGER kiindulópontjának helyességét és a feltevésre épített következtetéssor jogosságát, de egyelőre számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy az ó, ő a birtokos személyragozásban bukkant fel és onnét harapózott át az igeragozás területére. En pl. ezt az utóbbi lehetőséget tartom valószínűbbnek, mert a palócban nagy számban előforduló -ó, -ő végződésű névszótövek (vö. *ap^aó, koss^aó* 'korsó', *boss^aó, oss^aó, ocs^aó, koszor^aó, váll^aó, tall^aó, fúr^aó, gyal^aó, vés^eő, sēp^eő, gyűsz^eő, bēocs^eő, döll^eő* stb.) kedvező alkalmul szolgálhattak arra, hogy a nyelvérek az -ó, -ő hangot a birtokos személyrag elemének vehesse és általánosíthassa. Elősegíthette aztán ezt az analógiás folyamatot a *hármóónk, bennőónket*-féle alakok párhuzama, amelyek a palócságban is szélteben használatosak (Nyr. XLIV, 176), s amelyek ZOLNAI GYULA talpraesett megállapítása szerint a *kettőónk* hatásából magyarázandók (Nyr. XXX, 279; A -si képző 24—9).

Vadonatúj, de nagyon problematikus megfigyelt kísérlet meg HORGER a *lőón, tőón*-féle praeteritumok bonyolult kérdésében. Szerinte a *lőón, tőón* a *lesz, tesz* igék eredeti *leű-, teű-* tövéből képződött az -n igenévképzővel, s így eredeti jelentése 'levő', 'tevő' volna. Ugyanezen eredeti tövekből a „csökkentett nyomatékú *ű* nyomtalan elveszésével“ keletkeztek az -sz gyakorító képzős *lész, tész* származékok, amelyeknek az előbb említett -n-nel való igenévi alakjuk: *lészēn, tészēn* 'gyakran levő, gyakran tevő'. Idővel a kétféle igenév egyformán verbum finitummá vált, majd elkülönültek az időjelölés tekintetében olyképen, hogy „az eredetileg 'gyakran tevő' jelentésű *tészēn* alakhoz a praesens, az eredetileg 'tevő' jelentésű *tēűn* (> *tőón* ~ *tēn*) alakhoz pedig a praeteritum képzete fűződött“ (29. l.). — Ezt a több tekintetben figyelemreméltó és ötletes magyarázatot óvatosan kell fogadnunk, mert — hogy csak a leg súlyosabb kifogást említsem — egyelőre ingatag alapon áll a gondolatsor kiinduló pontja is: én nem merném aláírni HORGERnek azt az alaptételét, hogy „a *tész, vész, lész, hisz, visz* igéknek töve egykor *tēű-, vēű-, lēű-, hīű-, viű-* volt“ (uo.). Az *sz-szel* bővülő *v-tővű* igék *v-jének* eredete még korántsem tekinthető tisztázottnak — a „Sajó és társai“ c. becses cikk után sem, — úgyhogy még ma is KRÄUTER magyarázatát tartom leginkább megnyugtatónak, ha nem is véglegesnek. A döntő szót az összes példák történeti vizsgálatától és rokonyelvi megfelelőinek gondos egybeállításától remélni kell; erre a körülményes munkára azonban itt nincs terem. —

Mint különösséget hadd jegyezzem menten ide, hogy könyve egy másik helyén (105. l.) HORGER is csatlakozik KRAUTERHOZ, és önmagával helyezkedik mereven szembe: „a következő módon magyarázhatjuk ezen korábban érthetetlen elbeszélő múltú alakokat. A *lész, tész, vész, észik* igék *lě-, tě-, vě-, ě-* tövéből az *(-y) -ü* igenévképzővel **lěü, *těü, *věü, *ěü* igeelvek keletkeztek, ezekből pedig a személyragok hozzájárulásával *lěük, lěül, lěün, lěünk*-féle elbeszélőmultú igealakok“ (105. l.). — Nagyon hamar módosult tehát a szerző véleménye! Kár, hogy a nézetváltozás okait nem tárja elénk, mert a kezdő ember ugyancsak törheti majd a fejét, vajjon a 29. lapon található új magyarázatot vagy a 105. lapon előadott régi keletű értelmezést higgye-e.

Megállapítható ugyan, hogy pontosan meg szokta jelölni forrásait, de azért helytel-közzel szabatosabban feltüntethette volna az előző irodalomból értékesített anyag és megállapítások lelőhelyét. Nem akarok kákán csomót keresni, azért csak egy esetet teszek szóvá. — Az *-n* személyrgról szóló rész elsősorban SZINNYEINEK a NyK. XXXIII. kötetében megjelent nevezetes tanulmánya nyomán készült. HORGER nem titkolja el ezt a forrását, pontosan megemlíti a fejezet élén adott könyvészeti jegyzékben, csak hogy e helyütt a kelleténél kevesebbet mond ez az egyszerű utalás. Ime, hogyan adja elő HORGER a *van* kialakulásáról vallott nézetét: „Az egyessz. *vagyon* szabályos többese ugyanis *vagynak* volt, amiből hasonulással *vadnak* > *vannak* lett, s ez utóbbiból való elvonás (a *várnak*: *vár* irányító sor alapján) a mai köznyelvi *van*. (Más, esetleg szintén elfogadható magyarázat SZINNYEINEK NyK. XXXIII, 243–4)“ (25–6. l.); majd három sorral alább: „Erről — t. i. a *van* alakról — imént mutattuk ki, hogy *-n*-je nem a *tészén*-féléken észlelhető *-n* személyrag, hanem hasonulás útján lett *gy* > *d*-ból.“ — Aki e sorokat olvassa, méltán hihetné, hogy itt HORGER SZINNYEINEK képest valami többlettel, eredeti megfejtéssel gyarapította ismereteinket. Ez valahogy nem vág, mert igen jól emlékszem, hogy az egyetemen már a háború előtt előadta ezt SZINNYEINEK. Felütöm SZINNYEINEK a HORGERTÓL is idézett NyK.-beli cikkét s ott olvashatom: „A harmadik lehetőség, amelyet, ha jól tudom, SIMONYI vetett föl, az, hogy a *van* alak a plur. *vannak* (<*vagynak*-)ból keletkezett más igék megfelelő alakjainak analógiájára, vagyis a következő egyenlet szerint: *járnak* : *jár* = *vannak* : *van*“ (NyK. XXXIII, 244). — Vö. hasonlóképen SZINNYEINEK először NyH.³ 124, utoljára NyH.⁷ 123.

Az igeragozási alakok rendszeres tárgyalása után a magyar nyelvtörténeti és az általános nyelvfejlődési tanulságok leszűrésére tesz HORGER kísérletet. A munkának ebben a legérdekesebb, mert legegységesebb fejezetében egyfelől azokat a korábbi igeragozási rendszereket igyekszik rekonstruálni, amelyeknek töredékeiből a nyelvtörténeti fejlődés sodra a mai rendszert kiépítette, másfelől arra az elvi kérdésre óhajt feleletet adni, milyen törvényszerűség érvényesült és érvényesül a különböző funkciókat végző azonos alakok, valamint az azonos funkciót végző különböző alakok létéről való harcában. A rendkívül fontos, de egyúttal rendkívül kényes kérdésekre adott válaszában HORGER mindenesetre bátor kombináló képességet és ötletességet árul el,

de megítélésem szerint nem egyszer túloz, és éles rajzokat, tiszta színeket vél látni ott, ahol legfeljebb ha vonalrészletek és ködös foltok mutatkoznak. Igaz lehet, hogy „die Wissenschaft wäre nie vorgeschritten, hätte sie nie vorgegriffen“, ámde kezdők kezébe szánt munka nem merész feltevések és kísérletek számára való hely.

A magyar nyelvnek emlékes szakasza előtti korára nyolc ragozási rendszert állapít meg a szerző, amelyek közül három a fgr. közösségben élés idejére, öt pedig a magyar nyelv külön életére esik. Az a meggyőződés, hogy ilyen értelemben sem rendszerekről, sem pedig számokról nem beszélhetünk, mert könnyen azt a téves képzetet kelthetjük, hogy a nyelv időközökben tökéletesebb és tökéletesebb rendszert vált, hullatja agancsát, miként a szarvas. Minden jel arra mutat, hogy az alapnyelvben és jódarabig a különnyelvi fejlődés során is nemhogy rendszer nem igen volt, hanem ellenkezőleg szétfolyó rendszertelenség uralkodott, és csak fokozatosan szilárdult ki valamelyes kötöttség, megállapodottság. Ha viszont egyáltalán lehetséges volna a történetelőtti hullámzások szabatos rekonstruálása, akkor is csupán az egész nyelvrokonság tüzetes összehasonlító vallatása alapján próbálhatná meg azt az ember. HORGER erre nem volt kellő tekintettel: a legközelebbi rokonyelvekre is csak egyes esetekben utalt, az alapnyelvi vizsgálatokban megbecsülhetetlen segítséget nyújtó szamojédságnak pedig még a nevét sem említi.

Sok-sok túlzást és a nyelv életéről alkotott fogalmaimmal ellentétben álló sematizálást, mechanizálást látok az ú. n. doublettekről szóló részben. Kétségtelenül érdekes kérdés, hogy pl. az azonos jelentésű *vártak* és *vártanak* alakok közül miért kerekedett felül az első, és miért szorult ki a nyelvhasználatból a második, de az ilyen esetek megmagyarázásánál — megfoghatatlan lévén a ható indítékok zöme — rendszeren úgysem juthatunk túl a valószínűség határán. Az meg épenséggel érthetetlen előttem, hogyan lehet egynéhány valószínű vagy akár még tisztán elemezhető történeti példából is matematikai képletekben kifejezhető természeti törvényt elvonni, s annak általános érvényűséget tulajdonítani: „Sőt ezen megfigyelés alapján újabkori, még ma is használatos egyjelentésű doubletteknél akár előre is megjósolhatjuk, hogy melyik változat fog győzni“ (151. l.). Innét már csak egy macskaugrás a teleologikus nyelv-elmélet, az evolúciós nyelvkritika és az alkotó nyelvtudomány birodalma.

Nem haladhatunk el szó nélkül HORGER érdekes munkájának egy szemet szűrő mozzanata mellett. A 13. l. lapalji jegyzete nem csekély ámulatunkra a tudományos eltulajdonítás vádjával illeti GOMBOCZ ZOLTÁNT.

El szoktuk olvasni HORGER írásait, jól ismerjük GOMBOCZ munkásságát, s ilyen lehetőségre bizony eddig nem gondoltunk!

GOMBOCZnak az UngJb. X. kötetében „Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen“ címen kiadott értekezése — írja HORGER — „két eredeti észlelet kivételével nem egyéb, mint az én Csengery-Emlékbeli tanulmányomnak igen jól sikerült

paraphrasisa. "Bizonyítás, az nincs! Egy könnyed kézlegyintés, és a nyelvésztársak megítélésére van bízva e „tudományos irodalmunkban eddig szokatlan eljárás“.

Aki lelkiismeretesen összehasonlítja a két dolgozatot, megállapíthatja: HORGER a *várjuk, várók, vártuk, várnók*-féle alakok történetét vizsgálja, és csak e részletkérdés tanulságaira építve tesz néhány általános megjegyzést a „magyar igeragozás őstörténetére“; GOMBOCZ viszont a struktúra-típusok kijelölésével, a rokonnyelvi analogonok környezetében való elemzésével és az egyes típusokhoz tartozó esetek pontos összeállításával az egész magyar igeragozási rendszer kialakulását foglalja egységes képbe. — Elismerem és hangsúlyozom, hogy HORGER kérdéses dolgozata valóban becses részletmunka, amelynek helyes új megállapításokat is köszönhetünk, de az is eleve kizártnak tekinthető, hogy ez a cikk a maga tárgyi szűkkörűségével és igeragozásunk őstörténetére vonatkozó kipillantásával forrásul, kútfőül, még csak irányadó mintául is szolgálhasson egy későbbi tipológiai rendszerezés számára. Nem lehetett bizony az minta sem X, sem Y, legkevésbé pedig Gombocz számára, aki az egész finnugorságra és az áltaji nyelvekre kiterjedő mondattani vizsgálataiból kiindulva, tehát a legtermészetesebb, szinte egyedül célra vezető úton haladva jutott el a cikkében összesűrített eredményekre, mégpedig nem 1930-ban, amikor cikke megjelent, nem is 1926-ban, amikor HORGER tanulmánya napvilágot látott, hanem évekkel előbb, kétségtelenül már 1922 decemberében, amikor „A finnugor nominális mondat“ címen az Akadémiában rendes tagsági székfoglalóját megtartotta. Csodálom, hogy erről megfeledkezett HORGER, mert az előadáson, emlékeztem szerint, ő is jelen volt. Mi sem természetesebb, hogy ez a most könnyelműen meggyanúsított cikk nem egyezik szóról-szóra a nyolc évvel korábbi előadás kéziratban maradt fogalmazványával, hanem némely részletében módosult: módosították magának Gombocznak és más szakembereknek — köztük HORGER-nak — új megállapításai.

Az irodalom eredményeinek számontartása nem joga, hanem elemi kötelessége a tudomány minden művelőjének. HORGER ezt nyilván magától értetődőnek tartja, s csupán a számontartás mikéntje ellen fakad ki: „csak egy részletkérdés tárgyalásakor említi e tanulmányomat“. Azt hiszem, azért nem lehet Gomboczot felelősségre vonni, hogy a magyar igeragozás kialakulásának elvi kérdéseiben már HORGER előtt tisztán látott, és hogy lelkiismeretes könyvészeti utalásaiban nem volt módja annyiszor megemlíteni HORGER nevét, mint pl. BUDENZÉT, SZINNYEIÉT vagy MELICHÉT. — Megmondja HORGER, hol kellett volna még szintén őrá hivatkozni: a *várók, kérők*-féle alakok tárgyalásakor, amelyeknek megfejtését Gombocz nem neki, hanem ERDÉLYI LAJOSNAK tulajdonítja. Igaz ugyan, hogy ERDÉLYI megfejtése később jelent meg nyomtatásban, mint HORGERÉ, mégsem tévedésből vagy személyi okokból jutott ERDÉLYI és nem HORGER az elsőbbség dicsőségéhez, hanem mivel Gombocz többünkkel együtt már a huszas évek eleje óta ismételt hallhatta ERDÉLYI szájából a cikkben kifejtett gondolatokat, s mivel ehhez képest ERDÉLYINEK a FUF.-ban megjelent cikke is „Zum sechzigsten

geburtstag von E. N. Setälä“ ajánlással és „Budapest, 1925.“ keltezéssel van ellátva.

Mindentan összevéve: az erkölcsi világrenden nem esett csorba. Az alaptalan vád Gomocznak egy cseppet sem árt, HORGERNak egy cseppet sem használ. A „sine ira et studio“ olvasó előtt visszatetsző a refrén, amely únos-úntalan hangoztatja az elsőségi igényt: „HORGER: Csengery-Emlék 187 . . . Ismétli Gomoccz: UngJahrb. X, 10 . . .“

ZSIRAI MIKLÓS.

Farkas Gyula: A magyar romantika. (Fejezet a magyar irodalmi fejlődés történetéből.) Bp., 1930. A M. Tud. Akadémia kiadása. 8° 336 l.

Ez a sokat emlegetett, sokaktól félreértett könyv a magyar nyelvtudomány munkásának figyelmét is mindenképen megérdemli. FARKAS itt azokat a nagyrészt irodalmon kívüli tényezőket állítja új, eddig nem sejtett összefüggéseket feltáró fejlődési sorba, amelyeknek összeütközéséből, majd kiegyenlítődésebből a mult század harmincas éveiben az önálló és öncélú magyar nemzeti irodalom kialakult. Ezek a tényezők (táj, faj, felekezet stb.) a magyar irodalmi életet két nagy táborra osztják: a hagyománymentő irányra, amely nagyrészt dunántúli, katolikus környezetből indul ki és a külföldies, tiszántúli református eredetű irányra. A két irány képviselőit elválasztja származásuk, vallásuk, műveltségük; másképp értelmezik a nemzeti érzést s az irodalom nemzeti hivatását és másképpen értékelik az idegenből átvett szellemi örökséget, de lényegileg ugyanazon cél felé törekednek. E kettősségben megjelenő magyar lélek összeütközésre, egymásraismerésre, majd kiegyenlítődéssre kényszerül, és ebben a folyamatban látja FARKAS a magyar romantika minden más irodalom romantikájától eltérő sajátosságát.

Nem merülhetünk el a levelek, nyilatkozatok és önvallomások értékelésébe, amelyeket a szerző új romantika-szemléletének igazolására felsorakoztat. A részletekből csupán annyit, hogy FARKASnak sikerült számos levélidézettel a nyelvújítási harcot is új oldalról megvilágítani. Az erről szóló rövid fejezetben („Az összeütközés“ 49—68. l.) ezt a harcot szellemtörténeti szempontból vizsgálva, lényegében mint a századforduló magyar irodalmának két ellentétes főirányzatában megjelenő nacionalizmus és historizmus összeütközését állítja elénk.

FARKAS főérdeme az, hogy az élet közelségébe hozta a magyar irodalomtörténetnek épen azt a korszakát, amelybe irodalomtudományunk csak mechanikus osztályozással, külsőségek túlértékelésével tudott rendet vinni. Szemléletének helyességéről eltérhetnek a vélemények, de bizonyos, hogy ez a szemlélet eddig észrevétlenül maradt fejlődési tényezőket vont az irodalomtörténeti vizsgálódás körébe, s épen ezért gondolatkeltő, ösztönző hatása a további kutatásra megbecsülhetetlen. Majd ha a tényezők jelentőségét az irodalmi fejlődés szempontjából alapos részlettanulmányok alapján tisztán látjuk, akkor mondhatunk biztos ítéletet FARKAS romantika-szemlélete fölött. Addig friss lendülettel, serkentő példaadással teli könyvét tudomány-szeretetből fakadó meleg elismeréssel fogadjuk.

P—y.

II.

GALLINA FRIGYES, Budapest utcanevei. (Különnyomat a Városi Szemle XVI. évfolyamából.) Bp., é. n. (1931.) 37 l. — A szerző a szakirodalom, különösen SCHMALL LAJOS „Budapest utcái és terei” c. munkája alapján vázolja a főváros utcái, terei elnevezésének újabb történetét. A dolgozat második fele a mai utcaneveket bírálja. Kívánatosnak tartja — igen helyesen — a régi történelmi vagy helytörténeti vonatkozású nevek megtartását, sőt az újabbban törölt ilyen nevek visszaállítását, a „semmitmondó” neveknek pedig történelmi nevekkel való fölcserélését. Végül közli a Fővárosi Közmunkák Tanácsának az utcák elnevezésére hozott 1928. évi szabályzatát.

HORVÁTH JÁNOS, A magyar irodalmi műveltség kezdetei. (Szent Istvántól Mohácsig.) A Magyar Szemle Könyvei IV. Kiadja a Magyar Szemle Társaság. Bp., 1931. 8° 311 + 1 l. Ára 11 p. — E művel, amely irodalomtudományunknak egyik legjelentősebb, felfogásával számos tekintetben nemcsak nálunk, hanem a külföldi fejlődéshez viszonyítva is kezdeményező terméke, egyik közelebbi számunkban a magyar nyelvtudomány szempontjából behatóbban óhajtunk foglalkozni.

PÁLFFY MIKLÓS, A magyar és a jelentősebb külföldi műszaki szótárak bibliográfiája. (Technika. A magyar mérnökök lapja. XII. évf. 1931. 21—4. l.) — Az 1930-ig megjelent magyar műszaki szótárak és szójegyzékek könyvészeti összeállítása s a legismertebb külföldi műszaki szótárak felsorolása.

Deutsch-ungarische Heimatsblätter. Vierteljahrsschrift für Kunde des Deutschtums in Ungarn und für deutsche und ungarische Beziehungen. Herausgegeben von JAKOB BLEYER. Schriftleitung: FRANZ BASCH. Bp., 1931. III. Jahrg. Heft 2. — A füzet tartalmából kiemeljük: BÉLA v. PUKÁNSZKY, *Deutschungar*. A szerző vázolja a *Deutschungar* szó történetét. *Deutschungar* néven német anyanyelvű honfitársaink nevezték és nevezik magukat német nyelvű irataikban; így írták s *Deutschungar*-oknak nevezik és nevezték őket a külföldi írók is műveikben. A szó egyes külföldi íróknál a multban az erdélyi szászokat is jelölte. Az első, aki magát *Deutschungar*-nak nevezte, FRÖLICH DÁVID, a jeles kézsmárki matematikus volt (1600—1648.). A *Deutschungar* szóval kapcsolatban PUKÁNSZKY cikkében tanulságos áttekintést kapunk a hazai német közműveltségi törekvésekről is. — GIDEON PETZ, Zur Geschichte der Erforschung des ungarländischen Deutschtums. IV. Das XVIII. Jahrhundert. E nagyértékű dolgozat, amely folytatása az előző füzetekben megjelent értekezésnek, a XVIII. századról szól, s itt is elsősorban BÉL MÁTYÁS működését tárgyalja. BÉL munkái közül a hazai németiség szempontjából nyelvtana (Institutiones linguae Germanicae), Prodomus-a és Notitia-ja jön tekintetbe. Ezeknek mélyen átgondolt méltatása a dolgozat most megjelent része. Rendkívül tanulságos annak bemutatása, miképp változott meg a XVII—XVIII. század fordulóján a descartes-i bölcsélet és Voltaire hatása alatt a történetírás is, miképp gazdagították ezt az irányt a németországi gondolkozók, tudósok, s hogyan kapcsolódott bele a mozgalomba

az 1704-től három éven át Halléban tanuló BÉL, akire tanárai közül különösen Francke volt nagy hatással. — J. WEIDLEIN, Eine oberhessische Mundart in der Schwäbischen Türkei. A szerző Nagyszékely tolnamegyei német lakosságú falu nyelvét írja le, s megállapítja, hogy e református lakosságú német falu felsehesszeni nyelvjárásban beszél. Eddig Dunántúlról csupán rajnai frank, bajor és sváb nyelvjárásokról tudtunk.

Jancsó Benedek-Emlékkönyv. Az Erdélyi Férfiak Egyesülete „Jancsó Benedek Társasága” megbízásából szerkesztette ÁSZTALOS MIKLÓS. Hely és év nélkül. 8° 1 kép, 413+1 l. Ára 10 p. — Az értékes kötetben a szerkesztő „a néhai tudós legközelebbi munkatársai mellett elsősorban a fiatal tudományos és publicista generációnak óhajtott megnyilatkozási lehetőséget nyújtani, amely a most mult évtizedben mintegy a (kisebbségi, jelen esetben erdélyi magyar) kérdéssel együtt forrva kilépett a magyar tudományos és irodalmi élet porondjára. Az Emlékkönyv tehát bizonyos tekintetben a fiatal magyarság szellemi seregszemléje is.” — A munka három főrésze oszlik: I. Emlékezések. E rész közleményei JANCSÓ BENEDEK munkásságát méltatják több szempontból. II. Történelmi cikkek. Közülük a nyelvészt TREML LAJOSNAK „A románság őshazája és a kontinuitás” c. értekezése érdekl. E szép ismeretekre valló dolgozatban a szerző röviden áttekinti a kérdés irodalmát, s azután — elsősorban nyelvészeti szempontból — ismerteti a közelmult eredményeit, s függelékben ezeknek az irodalmát adja. III. Időszerű cikkek. Kiemeljük belőle KNEZSA ISTVÁNNAK „A szláv tudományos élet és a magyarság” c. cikkét, amelyben a szláv világ termelte tudományos eredmények ismeretének fontosságát hangsúlyozza.

Revue des Études Hongroises. Dirigée par ZOLTÁN BARANYAI et LOUIS VILLAT. Septième Année No. 4. Paris, 1930. — A füzetből kiemeljük a következő cikkeket: VILMOS TOLNAI, La langue hongroise. Az értekezésnek ezek a fejezetei: L'origine de la langue hongroise. Évolution de la linguistique comparée hongroise. Phonétique, écriture et prononciation: Harmonie vocalique. Assimilation consonantique. Proportion des sons. Les différences caractéristiques entre le hongrois et les langues indo-européennes. — G. M., Territoire autonome des mordves.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Ugocsa-szabolesi székelyek a XIV. században.

A XIX. század első felében a tiszántúli kerületi tábla előtt folyt Uketyevith—Fazekas-perben felmutatott oklevéljegyzékből FEJÉR Codex Diplomaticusa IX/7. köt. 56—7. l. és innét átvéve a Székely Oklevéltár I. köt. 52—3. l. Nagy Lajos király egy oklevelének kivonatát közli, hibásan az 1346. évvel keltezve.

Az elmúlt évben DOMAHIDI DR SÍPOS ZSIGMOND rendőrtanácos ezen oklevelnek hártására írt, 1365. évi eredetijét SÜLYOK JÁNOS tanár Budán őrzött családi levéltárában felfedezvén, rendelkezé-

süinkre bocsátotta. Az oklevél a felső-tiszavidéki székely határőrök egy eddig teljesen ismeretlen örállomására és a székelyek XIV. századi társadalmi helyzetére nézve tartalmaz felettébb érdekes adatokat. A székelység középkori telepedéstörténetének nyelvtudományi vonatkozásai meg az oklevélben található nyelvtörténeti (hely- és személynévi) adatok miatt érdemesnek tartjuk az oklevél egész szövegének közlését.

1365. február 2-án Lajos király Sényei Salamon fia Domonkos fia Pál kértére átírja és megerősíti atyjának, I. Károly királynak, 1323. május 29-én Visegrádon és 1326. augusztus 20-án Székesfehérvárott Salamon fia Domonkos részére kiadott két oklevelét. Ezen oklevelekben a király az esztergomi és egri káptalan vizsgálata alapján igazolja, hogy Domonkos a sásvári székelyek nemzetségébe tartozik, őseitől öröklött birtoka van a szabolcsmegyei Nagylövön, Temesi-Székelyen és Sényőn, továbbá hogy Debreceni Dózsa vajda szolgálatában kifejtett hadi érdemeiért nemzetsége törvényeinek megfelelő hadiszolgálat fejében azon kiváltságot adományozza neki és utódainak, hogy saját birtokaikon vagy bárhol máshol az országban nemesek módjára szabadon tartózkodhatnak és senki sem kényszerítheti őket arra, hogy a székelyek közös őrhelyén vesztegeljenek.

*

Lodouicus Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex, princeps Sallernitanus et honoris montis Sancti Angeli dominus omnibus Christi fidelibus, tam presentibus, quam futuris, presencium noticiam habituris, salutem in omnium Saluatore. Cum a nobis petitur, quod iustum et honestum est, decet maiestatem Regiam facilem prebere consensum presertim in hijs, que videntur suorum subditorum commodis vtiliter conuenire. Proinde ad vniuersorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod Paulus filius Dominici filij Salamonis de Seneu,¹ fidelis noster, nostre serenitatis conspectum adiens, exhibuit nobis quasdam duas litteras patentes excellentis et magnifici principis olym domini Karoli Incliti Regis Hungarie, genitoris nostri karissimi, pie memorie, medioeri suo sigillo in terra Bozorab casualiter deperdito consignatas, super factis in eisdem declaratis emanatas tenorum subsequencium, supplicans nostro culmini regio humiliter et devote, vt eisdem ratas habendo et acceptas pro eodem et suis heredibus appensione noui nostri sigilli priuilegialiter confirmare dignaremur. Quarum vnus tenor talis est:

Nos Karolus Dei gracia rex Hungarie memorie commendantes significamus, quibus expedit per presentes vniuersis, quod Dominicus filius Salamonis ad nostram accedendo presenciam confessus est se esse de generatione Syculorum de Saswar,² petens a nobis humiliter, vt cum propter maliciam temporis inpaccati de terra sua a longo tempore retroacto dicesserit [!],

¹ *Sényő*, Szabolcs megyében, Nyírbogdánytól délre (CSÁNKI I, 525).

² *Sásvár*, Ugocsa megyében, Szöllősvégárdától délre, Tiszaújlaktól keletre, közel a Tiszához, melyen itt „vadum liberum“ gázló, átkelő vezetett át (CSÁNKI I, 435). Bizonyára ennek őrzői voltak a székelyek.

concederemus sibi licenciam et parceremus eum redire ad propriam terram suam. Verum quia super hoc nobis veritas non constabat, commissimus sibi, vt per litteras Strigoniensis et Agriensis ecclesiarum capitulorum nos in hac parte redderet cerciores. Tandem idem Dominicus ad nos reuersus, tulit nobis dictorum capitulorum duo paria litterarum formam huiusmodi continencia:

Excellentissimo domino suo Karolo Dei gracia Illustri Regi Hungarie prepositus et capitulum Strigoniensis ecclesie oraciones in domino tam debitas, quam deuotas. Litteras excellencie vestre recepimus continentes, quod quia Dominicus filius Salamonis, presencium exhibitor, de generatione Syculorum de Saaswar se esse dicebat et super hoc veritas uobis non constabat, nobis dedistis in mandatis, quatenus prout idem Dominicus coram nobis Syculum se esse probaret, uobis fideliter rescribere curarem. Super quo maiestati vestre taliter duximus respondendum, quod idem Dominicus coram nobis testibus infrascriptis Syculum in comitatu Saswariensi, de Temus, de Nogh Lweuu¹ apud sanctum Johannem se esse euidenter comprobauit. Nomina testium hec sunt: Pataz, Leustasius, Albertus, Martinus, Nicolaus, Jacobus, Stephanus, Blasius, Franciscus, Johannes, Mykeh, Landys, Ramacha, Ornoldus ac Chyma, qui omnes iurejurando ipsum Dominicum, ymo et parentes ac auos eius Syculos de Saswar esse asseruerunt. Datum Strigonii tercio die Asscensionis Domini.

Item capitulum Agriense sic rescripsit nobis:

Excellentissimo domino suo Karolo Dei gracia Illustri Regi Hungarie capitulum ecclesie Agriensis oraciones in Domino eum perpetua fidelitate. Litteras vestre serenitatis recepimus hunc tenorem continentes:

Karolus Dei gracia Rex Hungarie fidelibus suis capitulo Agriensi salutem et gratiam. Dominicus Syculus filius Salamonis dicit nobis, quod de generatione Syculorum de Saaswar esset. Super quo nobis veritas non constat. Quare fidelitati vestre precipimus per presentes, quatenus secundum quod coram vobis idem Dominicus id probare poterit et vobis super hoc veritas constiterit, nobis fideliter rescribatis. Datum in Vissegrad in crastino festi Asscensionis Domini, anno eiusdem M^{mo} CCC^{mo} XX^{mo} III.

Super quo vestre celsitudini taliter respondemus, quod idem Dominicus est verus Syculus de generatione Syculorum de Saswar et hoc a multis nobilibus et concanonice nostris sciuimus pro certo et nobis exinde per eosdem tota constat veritas, quod idem Dominicus hereditariam haberet possessionem in Magna Luew de Themusy Zekul,² in qua ecclesia in honorem Sancti Johannis baptiste esset fundata. Datum tercio die octavarum Pentecosthes, anno supradieto.

Nos siquidem, qui ex officio suscepti regiminis vnumquemque in suis libertatibus vel condicionibus conseruare tenemur, audi-

¹ *Lövő*, Szabolcs megyében, Lövőpetri mellett, Órládonytól és Órmezőtől délnyugatra, Kisvárdától délkeletre (CSÁNKI I, 519).

² *Székely*, Szabolcs megyében, Nyírbogdánytól északkeletre, Kéktől délkeletre, Berkesz alatt (CSÁNKI I, 526).

tis petitionibus ipsius Dominici, ex tenore dictarum litterarum predictorum capitulorum Strigoniensis et Agriensis de generatione eiusdem Dominici cercius edocti, liberam eidem concessimus licenciam ad propria redeundi ad debitum impendendum Regie maiestati seruium iuxta generacionis sue legem, sicut debet. Datum in Vissegrad feria sexta proxima post quindenas Pentecosthes, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} XX^{mo} tercio.

Alterius vero littere eiusdem patris nostri tenor is est:

Nos Karolus Dei gracia Rex Hungarie memorie commendantes tenore presencium significamus, quibus expedit vniuersis, quod nos consideratis fidelitatibus et fidelium seruiciorum meritis Dominici Syculi filij Salamonis fidelis nostri, seruiantis Iwan filij Egidij, quibus nobis magni temporis laboribus cum eodem domino suo inpensis meruit complacere et se reddere graciosum, specialiter in compensacionem fidelis famulatus sui in conflictu, quem Dousa tunc woyuoda ex nostro mandato, ymo pro nostri regiminis augmentacione habuit in Debreceen, cum dicto Iwan domino suo viriliter et fideliter, non sine sanguinis sui effusione exhibiti nobis et inpensi,¹ inter alios Syculos eundem Dominicum hac regie gracia prerogatiua speciali duximus decorandum, quod idem Dominicus et eius heredes vbicumque voluerint, siue in possessionibus ipsorum acquisitiis, specialiter in possessione ipsius Dominici Seneu vocata, siue alias in Regno nostro deinceps liberam habeant residendi perpetuo facultatem, nec quisquam nostris et successorum nostrorum temporibus eundem Dominicum et suos heredes ad communem locum Syculorum vel alias contra ipsorum voluntatem causa residence ire compellere presummat, ymo eundem et ipsius successores titulo aliorum nobilium Regni nostri vbicumque voluerint residere libera facultate residendi permittat gratulari et gaudere. Secus facere non audens, presentes priuilegio faciemus confirmare, dum nobis fuerint reportate. Datum Albe in festo Sancti Regis Stephani, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} XX^{mo} sexto.

Nos itaque iustis et iuriconsonis supplicacionibus dicti Pauli filij Dominici regia exauditis benignitate, preactas duas litteras patentes dicti patris nostri omni vicio et suspicione carentes, presentibus de verbo ad uerbum insertas, quoad omnes earum continencias et clausulas acceptamus, approbamus, ratificamus, easdemque pro iamdicto Paulo eiusque filijs et heredibus vniuersis mera regia auctoritate perpetue valituras confirmamus. Et quia sigilla ipsarum duarum litterarum paternarum eo tempore, quo idem Paulus filius Dominici nostre ad confirmandum[!] exhibebat maiestati, nos noscimus fregisse et dissipasse, ideo volumus et auctoritate regia sancientes committimus, vt nullus omnino hominum ipsum Paulum ad exhibicionem ipsarum litterarum originalium in iudicio vel extra iudicium contra quemquam audeat compellere et coarctare, sed huic nostre confirmacioni tanta plena adhibeatur fides, sicut earum originalibus annotatis. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras nostras priuilegiales

¹ 1317-ben, Borsa nemzetségbeli Tamás fia Kopasz volt nádor lázadásának leverése alkalmából (HÓMAN—SZERFÜ, Magyar Történet II, 265).

pendentis et autentici novi sigilli nostri duplicis munimine roboratas. Datum per manus venerabilis in Christo patris domini Nicolai Archiepiscopi Strigoniensis, locique eiusdem Comititis perpetui, aule nostre Cancellarij, dilecti et fidelis nostri, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} LX^{mo} quinto, quarto Nonas mensis Februarij, Regni autem nostri anno vigesimo quarto, venerabilibus in Christo patribus et dominis eodem Nicolao Strigoniensi, Thoma Colocensi, Wgulino Spalatensi. Nicolao Jadrensi et Elya Ragusiensi archiepiscopis, Demetrio Waradiensi, Dominico Transsilvano, Colomanno Jauriensi, Ladizlao Wesprimiensi, Stephano Zagradiensi, Regnique Selaunie Vicario generali, Mychaele Agriensi, Johanne Vacyensi, Dominico Chanadiensi, Petro Boznensi, Demetrio Syrimiensi, fratre Stephano Nitriensi, Nicolao Traguriensi, Demetrio Nonensi, Valentino Macarensi, Stephano Farenis, Matheo Sibinicensi, Mychaele Scardonensi, et Portiua Senniensi ecclesiarum Episcopis, ecclesias Dei feliciter gubernantibus, Tininiensi et Corbauienti sedibus vacantibus; Magnificis viris Nicolao Kont palatino, Dionisio woyuoda Transsilvano, Comite Stephano Iudice Curie nostre, Johanne magistro Tauarnicorum nostrorum, Nicolao de Zeech Dalmacie et Croacie, Nicolao de Gara de Machou banis, Petro pincernarum, Paulo dapiferorum, Johanne ianitorum et Emerico agasonum nostrorum magistris ac magistro Benedicto Comite Posoniensi, alijsque quampulribus Comitatus Regni nostri tenentibus et honores.

(JAKUBOVICH EMIL másolata.)

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1930-ról.

Tisztelt Közgyűlés! Társaságunk az elmúlt év folyamán javulónak bár legkevesebbé sem nevezhető viszonyok közt, de zavartalan, buzgó munkálkodással végezte vállalt feladatát, a magyar nyelv tudományos művelését. Ha egy esztendei munkánk látható eredményét, a Magyar Nyelvnek az előbbi évfolyamoknál észrevehetően terjedelmesebb XXVI. kötetét végig lapozzuk, munkatársaink sorában feltűnő sok új vagy még kevésbé ismert nevet olvasunk. Társaságunk második negyedszázadának ifjú tudós gárdáját látjuk e névsorban, amelyet vezetőink bölcsesége vont be nyelvünk tudományos vizsgálatának disciplínájába. A szüntelen megújuló természet törvényei szerint e friss erők lesznek egykor hivatva erős vállaikra venni a Társaságunk alapjait megvető régi gárda elvállalt és nehéz körülmények közt is szép eredményekkel végzett misszióját. Örömmel üdvözljük a szellemi képességeiket és munkaerejüket a magyar nyelvtudomány magasztos feladatainak szentelő ifjú tudósokat, a jövő ígérését.

Társaságunk tudományos munkálkodásáról az elmúlt esztendőben is — a nyári szünet kivételével — havonként megtartott felolvasó üléseinken és folyóiratunk hasábjain számoltunk be.

Január 28-án tartott XXVIII. évi közgyűlésünket SZINNYEI JÓZSEF elnök nyitotta meg. Abból az alkalomból, hogy az előző

év végével Társaságunk folyóiratának, a Magyar Nyelvnek XXV. évfolyamát zártuk le, elnökünk megemlékezett a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapításáról és méltatta annak negyedszázados tudományos tevékenységét. Utána SETÁLA EMIL tiszteleti tag a Kalevala *szampó*-járól tartott felolvasást. Finnország ny. miniszterelnökének és nagykövetének magyar nyelvű felolvasását elnökünk hálás szavakkal köszönte meg, a közgyűlés közönsége pedig lelkesen ünnepelte a finnugor nyelvtudomány egyik legnagyobb élő tudósát, s tiszteletére Társaságunk tagjai február 8-án barátságos vacsorára gyülekeztek össze. Február 11-én SCHWARTZ ELEMÉR Szent Imre nevének eredetét magyarázta, és KMOŠKÓ MIHÁLY Gardízi munkáinak történeti hitelét vizsgálta. Március 11-én NÉMETH GYULA „A magyar őskor hiteles emlékei krónikáinkban” című tanulmányát olvasta fel, GOMBÓCZ ZOLTÁN pedig a magyar állítólagos véghangsúly kérdését tárgyalta. Április 8-án MELICH JÁNOS szláv jövevényszavainkról és a jövevényszavakról általában tartott előadást. Május 13-án ECKHARDT SÁNDOR a *Mikolt* nőnevet magyarázta, JUHÁSZ JENŐ szómagyarázatot olvasott fel, MELICH JÁNOS pedig a magyar nyelv legrégebbi német jövevényszavairól értekezett. Június 17-én MÉSZÖLY GEDEON a *cserény* szó eredetét fejtette meg, GULYÁS PÁL a kolozsvári aritmetika magyar fordítóját kutatta, és SZENDREY ZSIGMOND szómagyarázatot mutatott be. Október 14-én LAZICZIUS GYULA egy magyar mássalhangzóváltozás phonológiáját fejtette, MELICH JÁNOS pedig a veszprémvölgyi görög oklevél magyarázatához járult újabb adatokkal. November 11-én TREML LAJOS az oláh őshaza hollétét kutatta, PAIS DEZSŐ pedig *Glád* vezér nevét magyarázta. Végül december 16-án KERÉNYI KÁROLY az *Árpád* és *Almus*-féle személynevek eredetét világította meg, JANICSEK ISTVÁN pedig Egyiptomban végzett magyar őstörténeti kutatásairól számolt be.

Társaságunk folyóirata, a Magyar Nyelv az elmúlt évben is 5 kettős füzetben 27, illetőleg címlapostól és borítékostól 28 és fél íven jelent meg, s ezzel megközelítette a háború előtt szokásos 30 ívnyi terjedelmét. Társaságunk kiadványainak sorozata az évben három új számmal gyarapodott: 26. sz. FLUDOROVITS JOLÁN, Latin jövevényszavaink hangtana; 27. sz. MORAVCSIK GYULA, Az onogurok történetéhez és 28. sz. CSEFKÓ GYULA, Szállóigék, szólásmódok. A Magyar Nyelv első 25 kötetének mintegy 20 ív terjedelmű tartalom- és tárgymutatója is, amelynek összeállításán JUHÁSZ JENŐ tagtársunk fáradozik, nagyrészt sajtó alá került már.

A változatlanul magas, de az elmúlt évben — szerencsére — már nem emelkedő nyomdaárak fedezésére az államtól az 1929—1930. évre 1000 pengő, a M. Tud. Akadémiától folyóiratunkra 1500 pengő, a tartalom- és tárgymutatóra pedig 2000 pengő segílyt kaptunk. A vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr Önagyméltóságának és a M. Tud. Akadémia vezetőségének nagylelkű támogatásukért ezúton is hálás köszönetet mondunk. SIPŐCZ JENŐ polgármester és FOLKUSHÁZY LAJOS vezérigazgató hathatós közbenjárására a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt. Igazgatósága az elmúlt évben is 1000 pengő, WESZELY GYULA tagtársunk buzgólkodására a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének Elnöksége 250 pengő, a Pesti Hazai Első Takarékpénztáregye-

sület Elnöksége 100 pengő és a Magyar Országos Központi Takarékpénztár Elnöksége 50 pengő adományban részesítette Társaságunkat. Kulturális munkánk elismerő támogatásáért beszámolóinkban mind a közbenjáróknak, mind az illető intézetek vezetőségének elküldjük köszönetünk szavát. Elismerésünk illeti még Budapest székesfőváros polgármesterét és tanügyi osztályának vezetőségét, nemkülönben több nagy vidéki városunkét (Kecskemét, Nyíregyháza, Szeged, Szombathely, Veszprém stb.) is, hogy az elmúlt évben is több példányban előfizettek iskoláik számára folyóiratunkra. Összinté köszönetünket fejezzük ki ezúton is a M. Tud. Akadémia Főtitkárságának azért, mivel évi közgyűlésünk és havi választmányi s felolvasó üléseink alkalmából az üléstermeket rendelkezésünkre bocsájtotta.

Új alapító az elmúlt év folyamán nem jelentkezett, de kisebb-nagyobb összegekkel több régi alapítónk kiegészítette alapítványát. Elismerésre méltó készséggel befizették tagdíjukat tagtársaink és előfizetett a művelt közönség, sőt felülfizetésekkel és kisebb adományokkal is segítségünkre siettek. Tagdíjából és előfizetésekből 6682,94 pengő folyt be pénztárunkba.

Társaságunk tagjainak száma — sajnos — nem mutat fokozatos növekedést. 1930. december 31-én volt 3 tiszteleti, 112 alapító és 365 rendes, összesen tehát 480 tagunk.

Veszteségi lajstromunk szokatlanul nagyra növekedett az elmúlt év folyamán. 12 rendes tagtársunkat ragadta el a halál, közülük kettőt munkatársaink sorából.

Elköltözött ZSINKA FERENC, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának helyettes igazgatója, a Protestáns Szemle érdemes szerkesztője, a török hódoltságkori magyar történelem jeles ismerője és művelője, aki magyar nyelvtörténeti adataival gyakran felkereste folyóiratunkat. Meghalt JABLONKAY GÁBOR jézustársasági atya, aki az általa felfedezett „Máriabesnyői Töredék“ nevezetű kisebb nyelvemlékünket folyóiratunkban közölte s még az év folyamán is küldött szerkesztőségünknek apróbb cikkeket. Elvesztettük BARTONIEK GÉZÁT, a báró Eötvös-Collegium érdemekben megöszült, kitűnő igazgatóját, SZABOLCSKA MIHÁLY koszorús költőnkét, CZEBE GYULA jeles bizantológust, BAUMGARTNER ALAJOS és DÓCZI IMRE tanárokat, RANSCHBURG VIKTOR könyvkiadót, a Pantheon r. t. igazgatóját, továbbá LAUX JÁNOS, FOJTÉNYI EMIL, HÖRL GYULA és MATTHÉNYI GÉZA rendes tagtársainkat. Emléküket kegyelettel őrizzük.

Alapszabályaink a tagdíj megállapítását a közgyűlés hatáskörébe utalják. A folyó évi január 13-i választmányi ülés határozata értelmében van szerencsém indítványozni, hogy az 1931. évre a tagdíj és az alapító díj maradjon az eddigi 8, illetőleg 200 pengő. Alapszabályaink értelmében folyóiratunk szerkesztőségét és Társaságunk pénztárosát 3—3 évi időszakra a választmány válaszolja meg. Fentírt választmányi ülésünkön szerkesztőül újólaj MELICH JÁNOS és GOMBOCZ ZOLTÁN alelnökeinket meg PAIS DEZSŐ ellenőrt. pénztárossá pedig ismét SÁGI ISTVÁNT választottuk meg.

Kérem a tisztelt Közgyűlést, méltóztassék titkári jelentésemet tudomásul venni és a benne foglalt indítványt elfogadni.

JAKUBOVICH EMIL.

Jelentés az 1930. évi Szily-jutalomról.

Amikor a Szily-jutalom ügyében teendő előterjesztésünkhöz a Magyar Nyelv új negyedszázadát megnyitó évfolyam természet számbavesszük, úgy tartjuk, hogy természetes érdekeltségünknel fogva első sorban nem mi vagyunk az illetékesek dícsérni munkatársainkat. Azonban, ha a dícséretben korlátozzuk is magunkat, kötelességünk köszönetet mondani nekik azért, hogy a magyar nyelv és a magyar nemzetnek a nyelvvel kapcsolatos életnyilvánulásai iránt tanúsított lelkes érdeklődésükkel, valóban önzetlen munkásságukkal megkönnyítették feladatunkat. Különösen pedig ki kell emelnünk, hogy többen vannak olyanok, akik nemcsak kész műveiket bocsátják rendelkezésünkre, hanem megértéssel vesznek munkarendjükre olyan kérdéseket, amelyeket mi tudmányunk és folyóiratunk szempontjából időszerűnek jelzünk. Sajnos, anyagi erőnk nem engedi, hogy a Magyar Nyelv terjedelmét növelhessük, s így igen sok olyan kéziratunk vár kiadásra, amelynek mielőbbi megjelenése a magyar nyelvtudomány haladása érdekében kívánatos volna.

Abban a szerencsés, de egyszersmind nehéz helyzetben vagyunk, hogy munkatársaink közül egy egész sort tarthatunk érdemesnek az aránytalanul nagyobb erkölcsi, mint anyagi értéket képviselő Szily-jutalomra. Mégis azt hisszük, jogosan állapodunk meg egy olyan szerzőnél, aki csak ebben az évfolyamban jelent meg először a Magyar Nyelv közönsége előtt.

A szláv nyelvek és irodalmak bűvárának indult és ért el figyelemre méltó sikereket LAZICZIUS GYULA. Azonban utóbb tudományos életcéljába foglalta azt a törekvést is, hogy a szlavisztika művelésével szolgálatukra legyen nemzeti tudományainknak is, aminthogy ezek csakugyan számos pontjukon megkövetelik a több mint ezeresztendőös környezetünkhöz tartozó szlávtság beható és minél többoldalú tanulmányozását. A szlavisztikában való tájékozottsága képesítette őt arra, hogy a magyar nyelvtudomány számára elsőnek értékesítsen egy olyan külföldi kezdeményt, amely a nyelvtudományi felfogásmódnak vitathatatlanul gazdagodását és mélyülését jelentheti.

A fonológia — a nyelvtudománynak az az irányzata, amelynek rendszeres érvényesítését újabban az orosz TRUBECKOJ és ROMAN JACOBSON, a cseh MATHESIUS és az amerikai SAPIR tették programmjukká — a nyelvtudomány hangtani ágát felszabadítja a fizikai és fiziológiai szemlélet egyeduralma alól. Azzal, hogy a beszédhangoknál felismeri és előtérbe állítja a — fizikai és fiziológiai sajátosságaiktól független — funkció fogalmát, a nyelvtudományi értelemben vett „hangtan” számára kivívja azt az autarkitát, amely e lélektani és történeti tudomány szabad fejlődéséhez okvetlenül szükséges.

LAZICZIUS „A fonológiáról” és „Egy magyar mássalhangzóváltozás fonológiája” című dolgozataiban (MNY. XXVI, 18—30, 266—76) mindenekelőtt jeles tájékoztatást nyújt a fonológiai irányzatról. Ahogy ismertetései tárgyát lényeges mozzanataiban felfogja, kiegészítő és kritikai észrevételekkel kíséri, elárulja, hogy olyan gondolkodó fővel állunk szemben, akitől a nyelvtudomány elméleti művelése terén becses eredményeket várha-

tunk. Azonban dolgozataiban különösen azoknak a részleteknek van nem mindennapi értékük, amelyek az alkalmazott és nem egy tekintetben továbbfejlesztett phonologiai szempontok érvényesítésével eddig igen sokat vitatott magyar nyelvtörténeti kérdések tisztázásához adnak jelentős lökést. Így első cikkében számos nyomós bizonyítékot sorakoztat fel a mellett, hogy az ó-magyar nyelvben észlelhető magánhangzóváltozásokat a magánhangzórendszeren végigvonuló intenzitás-eltolódás kapcsolja szerves egységbe. Második cikkében pedig a korábbi χ : későbbi h hangjaink körül végbement hangváltozásokat vezeti vissza arra, hogy bizonyos asszociatív vonatkozásoknak a magyar nyelv állományából való hiánya következtében a h + mássalhangzó kapcsolatoknak természetesen ki kellett küszöbölődniök.

Meg vagyunk győződve, hogy LAZICZIUSNAK ezekért a nemcsak eredményes, hanem új útra forduló dolgozataiért sokszor fogják forgatni a Magyar Nyelv múlt évi kötetét.

Az előadottak alapján tehát a választmány útján azt javasoljuk a tisztelt közgyűlésnek, hogy az 1930. évi Szily-jutalommal: öt tízkoronás arannyal meg egy Szily-Emlékkel imént jelzett dolgozataiért LAZICZIUS GYULÁT tüntesse ki. Budapest, 1931. január 13-án. SZINNYEI JÓZSEF elnök, GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS bizottsági tagok, PAIS DEZSŐ előadó.

KÜLÖNFÉLÉK.

Jelentés az 1930—1931. évi Sámuel—Kölber-díjról.

Az alulírt bizottság egyhangúlag azt javasolja, hogy méltóztassék az idei Sámuel—Kölber-díjjal BÁRCZI GÉZA DR. gyakorló-középiszkolai tanárnak a Magyar Nyelv 1930. évi folyamában megjelent „Ó-francia jövevényszavaink problémái“ c. értekezését megjutalmazni. BÁRCZI huzamosabb idő óta nagy hozzáértéssel foglalkozik ó-francia jövevényszavainkkal (első értekezése e tárgyban 1923-ban jelent meg: MNy. XIX, 89). Kutatásai kettős irányúak: egyrészt francia nyelvtörténeti, nyelvjárási s részben francia történeti szempontból behatóbban vizsgálja a már másoktól kimutatott ó-francia jövevényszavainkat (vö. MNy. XIX. 89, XXV, 181, 263, 338), másrészt pedig kellő óvatossággal kiegészíti ó-francia jövevényszavaink sorozatát (vö. MNy. XXV, 214. XXVI, 303, 389). A megjutalmazásra ajánlott értekezésben röviden vázolja a francia nyelvi hatás kutatásának történetét, majd áttér az ó-francia jövevényszavakkal kapcsolatos következő problémákra: Milyen időből valók ó-francia jövevényszavaink? Milyen területről kerültek hozzánk? Milyen franciaországi nyelvből erednek: általános köznyelvből, helyi köznyelvből, nyelvjárásból? Kik közvetítették: felsőosztálybeliek, középosztálybeliek vagy pedig telepesek? Mindezeket a kérdéseket, amelyek közt nem egy általános elvi jelentőségű is van, széleskörű francia nyelvtudományi és francia történelmi ismerettel, élesen boncoló kritikával tárgyalja s rájuk a következő feleletet adja: A magyar nyelv ó-francia jövevényszavai a francia nyelvtörténet tanúsága szerint is a XII. század-

nál nem régiebbek, többségük hangalakjánál fogva a XIII. század első felére mutat. A szerző szerint különben más téren is, pl. paleográfiai, helyesírási tekintetben régebben, pl. a XI. században francia befolyás alig volt Magyarországon. Szavainknak legalább egy része vallon (pl. *furmint*), más, talán nagyobb része francia területről (Île-de-France) való (pl. *lakat*, *botos* stb.). Vannak közöttük köznyelvi, tehát magasabb társadalmi osztályoktól átvett szavaink (pl. *lakat*, *botos*, *tárgy*), s vannak nyelvjárási eredetűek, tehát telepéseknek köszönhetőek (pl. *furmint* és a *Tálya* helynév).

Ez értekezés mellett dícsérettel említi meg a bizottság a következőket: FLUDOROVITS JOLÁN, Latin jövevényszavaink hangtana (Bp., 1930. MNy. XXVI. és külön is: Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 26. sz.). Latin és magyar nyelvtudományi szempontból egyaránt jeles összefoglalása az e téren eddig végzett magyar kutatásoknak. A szerző rátermettséggel vizsgálja és bírálja a latin jövevényszavaink hangtanával kapcsolatban felmerült kérdéseket, s rámutat a megoldásra váró problémákra. A dolgozatnak értéke az anyag lelkiismeretes összegyűjtése és világos rendszerbe foglalása. — FINCZICZKY ISTVÁN, A vogul névmások (NyK. XLVII.). A szerző elismerésre méltó tudományos készüléggel gyűjtötte össze a megjelent szövegekből a vogul névmásokat, különféle ragos alakjaikat, s alaktani (ragozás, képzés) és mondattani tekintetben tárgyalja őket, bírálva a rájuk vonatkozó eddigi elméleteket. Vizsgálódásában figyelemmel van főképp a legközelebbi rokon nyelvre: az osztjákra, ha azonban kell, magyarázataiban távolabbi rokon nyelvekre is hivatkozik. — LÖCSEI ANTAL, Északi-vogul mondattani kérdések (NyK. XLVII.). Sok tekintetben értékes és tanulságos megállapítások a vogul mondat szerkesztés módjaira (egyszerű mondatfajok), s ezenfölül érdekes kísérlet a passivumi conjunctivus- és az infinitivus-képző eredetének megmagyarázására. Budapest, 1931. márc. 31. SZINNYEI JÓZSEF elnök. PETZ GEDEON és GOMBOCZ ZOLTÁN bizottsági tagok. MELICH JÁNOS előadó.

LEVÉLSZEKRÉNY.

T. V. írja: *Báta* Tolna megye déli csúcsának az a sík, mocsaras területe, amely *Bátaszék*-től *Báta* községig, a Sárvíz, Pösze, Öreg-Duna összefolyásáig, a *Bátató*-ig (oklev. *Bata tue*) terjed. Térképek nem jelölik ezt a területnevet, az odavaló lakosság azonban ma is így nevezi: a *Báta*. Van-e e névnek magyarázata? Szláv, török vagy magyar-e?

Tordai Anyos írja: A tolnamegyei Sárköz nyugati szélén Szekszárdtól *Báta* községig kb. 30 km. hosszán mély, mocsaras föld-sáv terül el, melynek egyes részeit így nevezi a nép: *Sárbáta*, *Papbáta*, *Báta vize*, *Bátamező*, *Bátafok*, *Bátaszék*, s a földsávnak a Dunára hajló végét, a mai *Báta* községet, régi oklevelek (pécsváradi apátság adománylevele) így írják: *Batatoe*, *Batatwe* (*Bátató*, *Bátatöve*). Úgy látszik, e földrajzilag egységes területnek valamikor *Báta* volt a neve. A *Báta* szó jelentésére kérnék felvilágosítást: szláv szó-e, vagy összefügg talán az itt telepedett

Bojta vezérrel? A bátaiak valami *Báta* királyt emlegetnek, aki itt uralkodott. A FUXHOFFER—CZINÁR, *Monasteriologia Batho* pannon vezérről beszél, akitől *Báta* nevét kapta volna.

P. D. irja: A *Báta* névvel kapcsolatos nyelvi kifejezések (*tő*, *fok*, *víz* stb.) és tárgyi mozzanatok azt mutatják, hogy tulajdonképen víznévvel van dolgunk. A névnek következő megfejtését nyújthatjuk. Összeállíthatunk egy török szócsaládot: *batmaq* 'tauchen, untergehn (Sonne)' | *bat* 'Hefe' | *baturmaq* 1. 'untertauchen'; 2. 'verbergen' | *baty* 'tief' (Káşgari — BROCKELMANN) | *bataq* 'fange, marais' (DENY, Gram. 322). Ebbe a magyar *Báta* hangtörténeti előzőjéül felvehető török *Bata* mint -a képzős török igenév illeszkedik bele, amelynek 1. 'alászálló'; 2. 'elmerülő' értelem mellett egész természetesen fejlődhetett — a hogyan a *bataq* származéknál látjuk — 'mocsár, sár' jelentése. Tehát a *Báta* a maga 'mocsár, sár' jelentésével nem más, mint török megfelelője a magyar *Sár*, *Sárvíz* elnevezéseknek, azaz a fejér-tolnamegyei *Sár* vagy *Sárvíz* alsó folyását vagy déli kiágazását a körülötte megszállt török népelem a magyar névvel rokonértelmű *Bata* néven hívta. — A fentebbi török szócsaláddal egyébként egész csomó magyarországi személy- és földrajzi név függ össze. Ez alkalommal egy-kettőt említünk csak közülük. A *bata* igenévi forma személynévként is szerepel. Így Konstantinosnál az egyik besenyő törzsfő: rov Baráv (acc.), de több *Bata*, *Batha* nevű embert vagy családöt találhatunk az Árpádkori Új Okmánytárban és Csánkinál is. Ennek a *Bata* névnek felel meg szóeleji *b > v* változással a *Vatha* név, amelyet a Péter ellen támadt pogánynemzeti visszahatás egyik vezetője viselt. Ide tartoznak a nógárd- és gömörme gyei *Bátka* helynevek (CSÁNKI I, 95, 131) mint török -*qa* képzős származékok, hasonlókép a györme gyei 1443: *Baatk* (i. h. III, 546). A török -*ar* képzővel alakult *batar* jelenik meg mint víznév (fluuius cadit in *Batar*), és e víznévből vált *Batár* meg *Batarcs* helynév Ugocsában (CodDipl. VII, 3: 44, CSÁNKI I, 431). A 'mocsár, sár' jelentésű török *bat* névszó lehet meg az 1469: *Batthawamezeze* (Oklsz. *tó*) névben.

Sch. V. M.-nak: A fe jérme gyei *Mór* község neve nem származhatik *Szent Mór* nevéből, először azért nem, mert ilyen nevére egyetlen adatunk sincs, másodszer azért nem, mert ha ilyen eredetű volna, akkor ma is *Szent Mór*-nak hívnák, ahogy *Szent András*, *Szent Miklós* stb. helyneveink vannak. *Szent Mór* nevű helyünk különben sincsen, s úgy látszik, nem is volt. CSÁNKI III, 339 szerint Fejér me gyében volt *Mórháza* község is; s ez kétségtelenül egy *Mór* nevű ember lakóhelye, falva volt. Minthogy pedig *Móric* keresztnévből van *Móric* és *Mórichida* nevű hely, azért nem lehetetlen, hogy *Mór* helység neve *Mór* keresztnévből való. — PAIS Dezsőnek más a véleménye. Ő azt hiszi, hogy *Mór* község nevében épűgy, miként a *Besenyő*, *Németi* helynevekben, népnév: a latin *maurus*, ó-felnémet *mór*, magyar *mór* lappang (vö. MNy. XXIV, 46—7). M. J.

Helyreigazítás. HORGER A. „A magyar igeragozás története“ c. munkájában (Szeged, 1931.) nagyon szokatlan hangű megjegyzésekben kifogásolja, hogy Gombocz Z. a praeteritum *várók*, *kérők*

alak tárgyalásakor (UngJahrb. X.) nem az ő Csengery-émlék-könyvbéli cikkére (Szeged, 1926.), hanem az FUF. XVIII. „csak később” megjelent értekezésemre hivatkozik. Úgy látszik, elkerülte H. figyelmét, hogy a FUF. időhöz nem kötöttségénél fogva a XVIII. kötet ugyan 1927-ben jelent meg, de dolgozatom SETALA E. N. 60. születésnapja (1924.) alkalmából korábban készült, és a folyóiratban is 1925. van alatta (l. 90., 107. l.). H. cikke csak azután készült, és mikor 1926-ban a MNyT.-ban előadta, jeleztem neki, hogy hasonló tárgyú dolgozatom van a HB.-ről, már korábbról beküldve az FUF.-ba. De tudnia kellene, hogy „A HB. mint nyelvjárási emlék” c. nagyobb tanulmányomban (NyF. 71. sz.) is olyan igenevekkel olvastam a HB. alakjait: *terömtűű, mündő, hadláud, leÿn* stb. (33–45. l.). Ez pedig már 1915-re megjelenhetett, előszava (1914. júl.) szerint már két év óta készen volt (1912.). Tehát H. cikke előtt 14, munkája előtt 19 évvel. Ezt mások is tudják. Gombocz tehát joggal hivatkozhatott az én FUF.-beli értekezésemre. Nekem meg nem kellett ismételnem H.-t, holott ő így hivatkozik rám (l. pl. 65. l.). Ellenkezőleg a palóc *várónk, kérónk* alakra tett megjegyzéséből (13. l. j.) az látszik, hogy ő használta idézett értekezésemet, bár nem hivatkozik rá (vö. az *adónk, menőnk* stb. alakokra vonatkozó eredményeimmel, FUF. i. h. 96–7). Ez alakokat én magyaráztam először ilyen igenéből eredt praeteritumoknak, hasonlóképen a HB. ilyen alakjait is, amint ezt nyelvészek és volt hallgatóim is régen tudják. — KRAUTERRE is hiába utal H., hogy őt is ismétlem (l. 84. l.). T. i. KRAUTER más (hang- és alaktani) alapon jutott eredményeire (vö. MNy. IX, 23 és NyK. XLII, 332), én pedig nyelvjárási, mondattani és nyelvtörténeti alapon. De természetes, hogy KRAUTERT is figyelembe vettem FUF.-beli értekezésemben, és utaltam rá is FUF. i. h. 106. Inkább az a baj, hogy H. ismételte KRAUTERT (vö. ennél NyK. XLII. i. h. *adók, kérők*), a nélkül azonban, hogy teljesen megértette volna akár ennek hangtani, akár az én nyelvtörténeti fejtegetéseimet és nem próbált volna föltevésekhez, csillagos alakokhoz folyamodni, amelyek ma általában csak ritkán alkalmazhatók. Eredményeimről, amelyek pedig pozitív alapúak, hallgat, viszont több helyt gáncsoskodik, mint csaknem mindenkivel szemben, és ahol említenie kellene, megfeledezik. A jövő idejű alakoknál pl. az *emdul* alakkal kapcsolatban (96–7. l.) „A HB. 'írás hibái' és olvasásuk” c. cikkemet (1914. MNy. X, 128) és NyF. 71: 39 között eredményeimet szintén kellett volna említnie. Mert pl. *Adánd* példamat is fölhasználja, és effélékre Ált. Fonétikája 220. §-ára hivatkozik; de ott erre a példára csak jelzett értekezésemből (MNy. X, 129) emlékezhetett. — Egyebekről most nem szólok.

ERDÉLYI LAJOS.

Hibaigazítás. KERÉNYI KÁROLY „Árpád és a növényi termést jelentő magyar személynevek” c. dolgozatában MNy. XXVII. évf. 103. l. az alulról számított 15. sorban „Oláhországban” helyett „Olaszországban” a helyes.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXVII. ÉVF.

1931. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM

Két állítólagos honfoglaláselőtti német helynévről.

Güns.

Ismeretes dolog, hogy a Kőszegen keresztül folyó pataknak magyarul *Gyöngyös* (így már 1284: Poss. Keniz iuxta fluv. *Gyungus* olv. *Gyüngyüs* CsÁNKI II, 763), németül pedig *Güns* és *Gintz* (l. LIPSZKY, Rep.) a neve. Volt idő, amikor HUNFALVY PÁL is azt tartotta, hogy a német *Güns* pataknév a magyar *Gyöngyös* átvétele (id. ORTVAY, Vízr. I, 348).

Valóban a két név hangalaki hasonlósága olyannyira szembeszökő, hogy az eredet szempontjából való azonosságuk nem-szakember előtt is valószínű. S csakugyan be lehet bizonyítani, hogy az ó-magyar *Gyüngyüs*, mai magyar *Gyöngyös* névből alakulhatott a németben *Güns* ~ **Gins* (ebből *Gintz*), ellenben a német *Güns*-ből a magyarban nem vált volna ó-magyar *Gyüngyüs*, mai magyar *Gyöngyös*. — Kéttagú, -s-be végződő magyar neveknél több esetben megfigyelhetjük, hogy a németbe kerülván -s előtti magyar magánhangzójuk hiányzik. Ilyen biztos példák: *Gálos*, falu, Moson m. > német *Gols* (CsÁNKI II, 681, MÁRTON, Lex. 1811.) | *Rákos*, falu (melyik?) > német *Raks* (E. SCHWARZ: ZON. IV, 299) | ó-magyar *Szipis*, mai magyar *Szepes* > német *Zips*. Ezekhez sorakozik az ó-magyar *Gyüngyüs*-ből lett német *Güns* ~ **Gins* > *Gintz*. A magyar *gy*-ből lett német *g* is szabályos megfelelés. A magyar *gy*, amelyet régebben a *d* palatalizált párjának tartottunk, újabban pedig affricatának, a németbe került magyar földrajzi nevekből vagy *d* + *i*-vel, vagy *j*-vel, vagy pedig *g*-vel helyettesítődik; vö. magy. *Medgyes* olv. *Meggyes* > erd. szász, ném. *Mediasch* (MÁRTON, Lex. 1811.) | *Gyülevész* > *Gyülvész*, falu, Sopron m. > német *Jelewies* (LIPSZKY, Rep.) | *Dyenesy* olv. *Dienesi*, ebből **Gyenesi*, egykori falu, Vas m. > német *Ginisdorf* (l. PAIS: MNy. XXV, 352) | *Vargyas*, folyó Erdélyben, amely az Oltba szakad > erd. szász *Wargisch* (l. FABRITIUS, HONTER J. térképe 16). Hogy más nyelvek palatalizált *d*-jéből is válhat a németben *g*, annak biztos példája a csehországi német *Gewitsch* községnév. E falunak mai cseh neve *Jevičko*, a régi pedig *Děvičko* olv. *Gyevičsko*. E régiebb cseh alakból való a mai német *Gewitsch* név (Zschr. f. Ortsforsch. I, 138—9, Zschr. f. slav. Phil. VII, 419, Idg. Jahrb. XII, 292; más szláv nyelvi példát l. W. STEINHAUSER: Arch. f.

slav. Phil. XLII, 256). Hangtanilag tehát kifogástalanul magyarázható a német *Güns* ~ **Gins* (ebből *Gintz*) az ó-magyar *Gyüngyüs* ~ *Gyüngyis*, mai magyar *Gyöngyös* pataknévből.¹

Ámde németül nemcsak a patakot hívják *Güns*-nek, hanem *Güns* és *Gins* a patak, folyó mellett fekvő K ő s z e g városának is a neve, sőt a német névből való a városnak aránylag újabb időben latinosított *Ginsium* neve is (l. LIPSZKY, Rep.).

Van egy történeti adat, amely szerint 802-ben (az avarok) két előkelő és sok más közrenden levő németet „ad castellum *Guntionis*“ megöltek. Vö. Admonti Évkönyvek: „802. Cadoloc et Goterhamnus seu ceteri multi interfecti fuerunt ad castellum *Guntionis*“ (Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. Vereinsjahr 1921. Salzburg. 35. l.); Annales S. Emmerami Ratisponensis maiores: „802. Cadaloc et Goterhamnus seu ceteri multi interfecti fuerunt ad castellum *Guntionis*“ (PERTZ, MG. SS. I, 93). PERTZ az idézett helyen a „castellum *Guntionis*“-hoz ezt jegyzi meg: „nunc *Günzburg* in Alamannia?“ OESTERLEY, Wb. ezt az egyeztetést kérdőjel nélkül ismétli. Sok tudós azonban azt tartja, hogy a „castellum *Guntionis*“ azonos K ő s z e g g e l, mert ezt hívják németül *Güns*-nek, amely név így honfoglaláselőtti német név volna (vö. az idézett Mitteilungen 59. lapját: „Cadaloc ist Markgraf von Friaul, Cotehram der Ostmark, castellum *Guntionis* ist *Güns* in Burgenland“). Ugyanezek a tudósok azt tanítják, hogy a K ő s z e g, majd Szombathely (a római *Sabaria*) mellett elfolyó és Sárvárnál a Rábába szakadó víznek a római időben s utána a németek letelepüléséig *Sabar(ia)* volt a neve. A *Sabar(ia)*, amely eredetileg illír név (l. N. JORL: EBERT, Reallex. VI, 35), szerintük ma is megvan az alsóausztriai *Zöbernbach* névben; így hívják ugyanis a Gyöngyös patak egyik alsóausztriai mellékvizét, amely *Zöbern* falu mellett folyik, s Léka táján a Gyöngyösbe szakad (a patakokra nézve l. ANDREE, Handatlas és LIPSZKY, Mappa; a többi dologra nézve pedig vö. a többi közt: PAULER, MNemzTörtSzlstv. 28; SCHÜNEMANN, Die Deutschen 5, 13, 14, 25 és Die Entstehung des Städtewesens 33; Zschr. f. slav. Phil. I, 333; PIRCHEGGER, Die slav. Ortsnamen im Mürzgebiet és e műnek ERNST SCHWARZTÓL való ismertetését: ZON. IV, 299—301 stb.). Mivel pedig a németek nemcsak K ő s z e g e t, hanem a mellette elfolyó patakot is *Güns*-nek hívják, e tudósok azt hiszik, a) hogy a patak neve a vár nevéből való, ami ugyan nem gya-

¹ Részletesen írtam e tárgyról 1929-ben megjelent Honfogl. Magyarország c. művem 403—5. lapján. Velem egy időben írt ugyanerről MOOR ELEMÉR az UngJahrb. IX. köt. 237. lapján, ahol ezt mondja: „Es ist auch möglich, dass d. *Güns* und ung. *Gyöngyös* (ung. *gyöngy* 'Perle') zusammenhängen, die deutsche Namensform ist aber jedenfalls unklar.“ — Egy évvel később, 1930-ban *Güns*-nek *Gyöngyös*-ből való származását MOOR ELEMÉR is bizonyítani igyekszik (l. Deutsch-ung. Heimatsblätter II, 30z).

kori jelenség, de nem épen példátlan (l. SCHÜNEMANN, Die Deutschen 14), b) hogy a vár nevét a mellette folyó patakra valamiképp a magyarok vitték át (vö. ERNST SCHWARZ: ZON. IV, 301: „Die Übertragung des Burgnamens auf den Fluss geht hier auf die Magyaren zurück [magyar Gyöngyös]“).

E tanítások közül azt, hogy az alsóausztriai Zöbern falu és a mellette folyó Zöbernbach neve azonos-e a római korbéli Sabar(ia), Σαουαρίας (Ptolemaeus) névvel, s hogy Gyöngyös patakát a római időkben és később is hívták-e az itt lakó népek e névvel, nem kutatom. Nem kutatom pedig azért, mert kitűzött tárgyamhoz szorosan nem tartozik.¹ A többi vélekedésről azonban sok a megjegyezni valóm.

Ha a német Güns várnév az eredeti elnevezés, akkor nézetem szerint azt kell feltenni, hogy a német és a magyar nevek etimológiailag nem függenek össze. Vagyis a németek Güns-nek nevezték a várat s innen a patakot, a magyarok meg ettől függetlenül nevezték el a várat Kőszeg-nek,² a patakot meg Gyöngyös-nek.

De vajjon Kőszegnek német Güns neve folytatója-e a honfoglaláselőtti castellum Guntionis-nak? Erre azt mondom, hogy nem (így Moór E.: UngJahrb. IX, 237 is). — Először is a IX—X. századi német latinságban a castellum épügg, mint a castrum nemcsak 'vár'-at, hanem 'templom'-ot is jelent. A Conv. Bag. et Quar.-ban olvassuk: „castrum in honore sanctae mariae consecravit anno 850“ (MHK. 310). Így érthető, hogy a latin castellum-ból vált nyugati szláv (cseh, tót, lengyel, szorb) kostelb szó 'kirche, templom' jelentésű (l. BERN., EtWb. I, 582). A castellum Guntionis tehát németül lehetett Günzenkirchen is. — De ez a kérdésnél a kisebb baj. Nagyobb baj van a Guntio ~ Güns egyeztetésnél hangtani és helynévadási tekintetben.

Kétségtelen t. i., hogy a castellum Guntionis-ban Guntio személynév. A Guntio (olv. Guncio) személynév BRUCKNER, Die Sprache der Langobarden 194 szerint langobard név, mégpedig a Gumpert(us) név -z- (olv. -c)-vel képzett becéző alakja, másképp Gunzo. A német -z becéző képző személynevekben közönséges képző; vö. Götz, Fritz, Kunz, Hintz, Hentz stb. (l. STARK, Kosenamen der Germanen). Ez a képző nem szokott váltakozni -s (olv. sz) képzővel, nemcsak azért,

¹ Hangtani tekintetben az egyeztetés ellen alig emelhető kifogás, más szempontból azonban vannak nehézségek. A kérdés irodalmára vö. NIEDERLE, Původ a poč. Slov. jiz. 30; Mitt. d. Wiener Altertumsvereins 1866. Bd. XI, 96; MILLER, Itiner. Rom. 487; KLEBEL; Jahrb. d. Vereins f. Landeskunde in N.-Österreich. NF. 1928. XXXI, 348; Zschr. f. slav. Phil. I, 333; SCHÜNEMANN, Die Deutschen 25; PAULY—WISSOWA, Realenc. II, A. 250, X, 2092; E. MOÓR: Deutsch-ung. Heimatsblätter II, 302. Ez irodalom nagyobb részére ALFÖLDI ANDRÁS barátom volt szíves figyelmemet felhívni.

² Innen; hazai szlovén Kisek; horvát Kiseg VRAMECZ, Kron. 56, Kisek KURELAC, Jácke.

mert ilyen képző nincs,¹ hanem azért sem, mert a *-z* eleven képző ma is. Jóllehet tehát *tz*-ből (írva *z*-vel is) *s* (olv. *sz*) és *s*-ből *tz* változás sok nyelvben gyakori, *s* idegen *s*-ből a németben is sok esetben lett *tz*, jóllehet továbbá az osztrák nyelvjárásban, főleg idegen nyelvi *-nc-*, *-mc-*ből igenis néhány esetben válhatott *-ns*, *-ms* (erre nézve l. W. STEINHAUSER, Die genitivischen Ortsnamen in Österreich. Wien, 1927. 5, 43, 56, 120), német személynévben, keresztnévben ilyen változás aligha fordul elő. Hogy egy *Götz*, *Fritz*, *Kunz*, *Hintz*, *Hentz* stb. *Göss*, *Friss*, *Kuns*, *Hins*, *Hens*-szé válnék, arra példát nem tudok. Nem olvastam soha olyant, hogy pl. a bajorországi *s* a Dunába szakadó *Günz* folyót vagy a mellette fekvő *Günzach*, *Günzburg* helyek neveit *Güns*-nek is mondanák. Ha tehát Kőszeg német *Güns* nevében egy német *Gunzio* vagy *Gunzo* személynév őrződött volna meg, érthetetlen, miért vált az eredeti *-z* (olv. *c*) képző a helynévben már a legrégebb hazai és külföldi adatokban *s*-szé; vö. egy hazai latin oklevélben magyar helyesírással 1276: in *Gunz* olv. *Günsz* (CSÁNKI II, 714); XIV. sz. eleje (Steier Ottokár, Reimchron.): *Gunse* olv. *Günsze* (l. Nyr. XLIV, 261); egy 1532. évi nyomtatványon: *Günsz* (SZABÓ K., RMK. III, 297) stb.

Azonkívül teljesen szokatlan a VII—X. századi német helynévalakulásban, hogy egy-egy személynév egyes alanyesetével jelölték volna az illető személy birtokát,² falvát, várát. Ebben az időben személynévből a helynév vagy továbbképzés, vagy birtokos összetétel, vagy pedig a birtokos összetételből való kikövetkeztetés útján keletkezik. A továbbképzésnél a képző *-ing*, a helynév alakja *-ingen* (vö. *Ansolf* szn.: *Ansolfingen* hn., *Sigimar* szn.: *Sigmaringen* hn. stb.; az *-ingen* helynevek bajor területen a XII—XIII. századtól fogva megrövidülnek *-ing*-gé [l. ZON. IV, 292, VI, 232; ERNST SCHWARZ, Zur Namenforschung 73]). Ha a személynévvél alakult helynév összetétel útján keletkezett, akkor természetesen a személynév az összetétel előtagja, s mint ilyen genitivusba kerül (vö. *Reganespurc* 'Regensburg' stb. és l. J. SCHATZ, Zur Sprachform altbairischer Ortsnamen: Zschr. f. Ortskunde VI, 3—16). Az ilyen birtokos összetételből való kikövetkeztetés, kiválás vagy akár tapadás útján keletkeztek az olyan elliptikus, másképp genitivusi helynevek, amilyenek *Balf*-nak (Sopron m.) német *Wolfs* neve, vagy amilyenek Cseh- és Morvaországban, Alsóausztriában az ilyen helynevek, mint: *Eberharts*, *Dietrichs*, *Hain* (régii alak: *Heunen* vö. *Hünio* szn.) stb. (l. ERNST SCHWARZ, Zur Namenforschung 76—104; STEINHAUSER i. m. 9 stb.).

¹ Régebben illyent feltételeztek.

² Újabbán a XIX—XX. század óta egy-egy ú. n. Kleinsiedlungot (tanyát, szállást) Bajorországban egyszerűen a birtokos névvel is szokás jelölni (vö. MENZ, Ortsnamenkunde 62—3).

A kifejtettek alapján az a véleményem, hogy a 802-ben latinos formában feljegyzett *castellum Guntionis*-nak mai német neve vagy *Günzing* ~ *Gunzing* (régebben *Gü(n)nzingen*), vagy *Gü(n)nzenburg, -kirchen, -hausen*¹ (régebben *-purc, kirichun, -husun*), vagy pedig *Günzen* ~ *Gunzen* (régebben *Gü(n)nzun* [vö. *Götz* szn.-ből *Götzen* hn. Hessenben, I. MENTZ, ONK. 61]) volna. Azonban semmiesetre sem *Güns* ~ *Gins*, ami Kőszegnek a mai és régi német neve.

Bevezető megjegyzéseimben kimutattam, hogy a Kőszegen keresztül folyó Gyöngyös pataknak német *Güns* ~ *Gins* neve a patak ó-magyar *Gyüngyüs* ~ *Gyüngyis* nevének az átvétele. Miként *Győr* német *Raab* neve a magyartól függetlenül alakult a Rába német *Raab* nevéből, azonképen alakult Kőszeg német *Güns* ~ *Gins* neve is a magyartól függetlenül a Gyöngyös patak ó-magyar *Gyüngyüs* ~ *Gyüngyis* nevére visszamenő német *Güns* ~ *Gins* pataknévből. Kőszeg² német *Güns* neve tehát nem honfoglaláselőtti német név, s az ó-felnémet *Gunzio, Gunzo* személynévhez semmi köze.

Tadten.

Moson megye elveszített részén, de még mindig a Fertő keleti oldalán van egy falu, melyet magyarul *Tétény*-nek hívnak. Hivatalos neve *Mosontétény* volt (I. Hnt. 1927.), s a magyaróvári járáshoz tartozott. A hely régebb magyar neveire ezek az adataim vannak: 1357: *Tetun* olv. *Tétün*, 1451: *The-ten, Thethen* olv. *Tétën* > *Tétén* > *Tétény* (CSÁNKI III, 687), 1700: *Tétény* (I. M. BÉL, Not. Hvng. Novae geogr.-hist. Pars sec. Transdanubiana. Tom. Qvint. 68 és a hozzá való Mappa Comitatus Mosoniensis), 1773: *Tétteny* (Lex. 1773.), 1808: *Tettény* (LIPSZKY, Rep.). A falunak ma német a lakossága (I. BALOGH, Népfajok 220; 1772-ből a Lex. 1773. magyarnak jelzi, de ez hiba lesz). Lakói, úgyszintén a környező németek a falut *Tätü*-nak hívják (ZELLHOFER JÁNOS tanárjelölt szíves szóbeli közlése), osztrák hivatalos neve pedig írva *Tadten* (I. W. STEINHAUSER, Die genetivischen Ortsnamen in Österreich. Wien, 1927. 150), kiejtve vagy *Tätü*, vagy pedig *Tattü*. A német névre a legrégebb adatot BÉL Notitiájából ismerem, ahol a szövegben „Germanice *Tätten*“ (I. i. m. V, 68), a mellé-

¹ Bajorországban van *Gunzenhausen*, régi ófn. alakja *Cunzynhusun* (I. SCHATZ, Altbair. Gram. 105. §.).

² Hogy *Kőszeg* neve magyar, bizonyítja a többek közt az is, hogy másutt is van *Kőszeg* (I. LIPSZKY, Rep., CSÁNKI I, 239, 281, 301, II, 456, 500). Hibásan BOROVSKY, Honfogl. 91 (I. VIRÁGH R., M. helységnevek eredete); szerinte a név a német *Ginseck* mása. Van ugyanis Vas megyében a Gyöngyös patak felső folyásánál egy falu, amelynek magyarul *Ginszeg*, németül meg *Günseck* ~ *Ginseck* a neve (I. LIPSZKY, Rep.). Ez elszakított falunak a neve összetétel: *Güns* 'Gyöngyös' + német *eck* (vö. német *Kilmansegg, Rosegg* stb.). Magyar neve *Gyöngyösfő* lehetett volna. Hibásan a *Kőszeg* névről KLEBEL (I. erről E. MOÓR: UngJahrb. IX, 237).

kelt térképen pedig *Taten* van. Következő német adatom Lex. 1773.: *Tuden*. LIPSZKY, Rep. szerint „T e t t é n y h., Taaden g.“.

Erről a mosonmegyei *Tétény* névről azt olvassuk STEINHAUSER i. m. 150, hogy végelemzésben német eredetű. STEINHAUSER szerint ugyanis: A német *Tadten* egy ó-felnémet *Tatto* személynévből alakult genitivusi helynév. A név eredeti alakja a németben **Tëttin* volt. Ez a **Tëttin* átkerült a horvátba **Tetenj* alakban, s a horvát névből való a magyar *Tétény*. Maga az ó-felnémet **Tëttin*, minthogy az ilyen típusú névszóknál az Umlaut -é-t a nominativusi és accusativusi alak *a*-ja kiszorította, a németben **Tatten*-né, mai írott alakkal *Tadten*-né lett.

Ami STEINHAUSER magyarázatát illeti, az német hangtani szempontból helyes is, meg nem is. Helyes az a megállapítása, hogy az ó-felnémetben az *-n*-töví névszók genitivusának és dativusának *-in* a ragja, s ilyenkor a tőszótag *a*-ja *é*-vé lesz, majd ez az *é* a többi eset *a*-jának a hatása alatt kiszorult, s helyét az *a* foglalta el (l. BRAUNE, Alth. Gram.³⁻⁴ 26. §. Anm. 2, 221. §. Anm. 2; SCHATZ, Altbair. Gram. 24. és 105. §.). A nyugati germánországban, így a langobárdban *Tato*, *Tatto* személynév is van. W. BRAUNE egyik cikkében ezt olvasom: „Der Name ist belegt als Name des siebenten Langobardenkönigs in mehreren Quellen und ferner zweimal als Eigennamen in Urkunden aus der Mitte des 8. Jahrhunderts“ (l. IdgForsch. IV, 347). *Datto*, *Datto* névre adatok vannak felnémet forrásokban is (l. FÖRSTEMANN, AltdNb.). Egy nyugati germán: ó-bajor *Datto* vagy *Tato*, *Tatto*-ból tehát *Tët(t)in*, majd ebből *Tat(t)in* helynév igen is lehetséges. — Helytelen úton jár azonban STEINHAUSER, amikor hallgatagon felteszi, hogy egy ó-felnémet *Tattin*-nak, ahol az *a* az eredeti *Tatto*-beli *a*, a mai osztrák nyelvjárásban megmaradhatott volna *a*-nak vagy *ā*-nak. Mosontétény ugyanis a falu lakóinak és a környező lakosságnak német nyelvében *Tātŋ* (l. főntebb) néven szerepel, már pedig az osztrák nyelvjárásban az ó-felnémet *a*-nak *o* és *ō* a megfelelője; vö. osztr. nyelvj. *šotta* 'schatten', *roštə* 'rasten', *šōda* 'schaden', *štōdl* 'stadel', *grōwa* 'graben', *hōfə* 'hafen', *mōga* 'magen' stb. Mi az ó-felnémet *Tatin* ~ *Tattin*-ból, ha *a*-ja a nominativusi *Tatto*-ból magyarázódnék, mai német nyelvjárási **Tōttŋ*-t, **Tōtŋ*-t várnánk; ilyen pedig nincs.

A magyar *Tétény* STEINHAUSER szerint nem az ó-felnémet **Tëttin* átvétele, sem a későbbi **Tattin*-é. Szerinte az ó-felnémet **Tëttin* átment volna a horvátba, itt **Tetenj* lehetett az alakja, s innen került volna a magyarba *Tétény* formában.

Ez a magyarázat teljességgel elfogadhatatlan. Elfogadhatatlan horvát szempontból. Nem tudom ugyan, van-e a moson- és sopronmegyei horvátok nyelvében *Tetenj* alak, de ha van is, ez csak a magyar *Tétény* átvétele lehet. Hiszen

ezek a horvátok XVI. századi telepések, akik ide az Adria mellékéről részben a törökök elől menekültek, részben pedig más úton jöttek (l. MOHL ADOLF, Horvátok bevándorlása 1533-ban. Bp., 1915.), a magyar névre pedig a XIV. század óta vannak adatok. Aztán meg kétségtelen, hogy a magyar név *-ny-e* a magyarban fejlődött előbbi *-n-ből*. Ha a magyar *Tétény* vég-elemzésben csakugyan ó-felnémet eredetű név volna, akkor csak az ó-felnémetből, s itt is csakis a régibb **Tëttin* vagy **Tëtin*, tehát Umlaut *-ë*-vel hangzó alakból származhatnék.

De vajjon csakugyan német eredetű-e a magyar *Tétény*? — Feltűnő először az, hogy német területen az ó-felnémet *Tëtin* ~ *Tëttin* > *Tatin* ~ *Tattin*-nek megfelelő hangzású helynév nincs (l. FÖRSTEMANN, ON.). Ez magában véve nem volna baj. Fontos azonban az, hogy Magyarországon nemcsak Moson megyében van *Tétény* nevű hely. A másik *Tétény* Pest megyében van (neve *Budatétény* = *Nagytetény*, mellette *Kistétény*, l. Hnt. 1927.). Ez a *Tétény* szintén régi hely (l. CSÁNKI I, 36).

A pestmegyei helyet a környező németek *Tëting*-nek hívják (SCHWARTZ ELEMÉR szíves közlése). A német *-ing* végű helynevek, miként fentebb megjegyeztem, a XII—XIII. sz. előtt *-ingen* végűek voltak. Fel lehetne tehát tenni, hogy egy ó-felnémet *Tato* személynévből a VII—X. században *Tëtingen* (vö. ilyen névre FÖRSTEMANN i. m.), s ebből a XII—XIII.-ban *Tëting* helynév keletkezett. Ez esetben azonban magyarózatlan maradna a magyar *Tétény* forma. A német *-ng* végű szavak t. i. nyelvünkbe kerülve megtartják *-ng* szóvégüket; vö. kfn. *biitung* > m. *bitang*, osztr. ném. *lōding*. irod. *ladung* > m. *lōding* stb. Ez történt volna egy német eredetű *Tëtingen* > *Tëting* esetében is. Már pedig *Tétény* névre vonatkozó régi adataink nem *-ing*, hanem *-n* végűek (l. fentebb), s ebből az *-n*-ből fejlődött a magyar *-ny*. Tudjuk ellenben azt, hogy a németben vannak olyan *-ing* végű nevek, amelyek előbb *-in* végűek voltak (l. STEINHAUSER i. m. 5). Ezt a megfelelést több, a németbe került idegen nyelvi *-in* végű névnel is látjuk. A morva-cseh *Hodonin*, ó-morva-cseh *Godonin* az osztrák németben *Gōding*; a pozsonymegyei magyar *Bazin*, ó-magyar *Bozin* németül *Bösing* (innen a tót *Pezinok*). Ekképpen támadt egészen új német alakulat *Tëting* is *Tétény*-nek régibb magyar *Tëtin* ~ *Tëttin* nevéből.

A pestmegyei *Tétény* név tehát német eredetű nem lehet. Dehát milyen eredetű lehet, illetőleg milyen eredetű?

PATRUBÁNY LUKÁCS (Sprachw. Abhandlungen I, 311) az örményből származtatja. Megfejtési kísérletét csak a teljesség kedvéért említtem meg.

ŠKULTÉTY JÓZSEF Slovenské Pohľady (1916.) magyarózta¹ a következő cseh történeti mondából meríti: Van Cseh-

¹ L. erről MNy. XII, 231 is.

országban Beraun mellett egy *Tetín* (olv. *Tetyín*) nevű falu, amely mellett egykor hasonló nevű vár állott (l. JUNG MANN cseh-német szótárát). Erről a várról a XI—XII. század határárn író cseh Cosmas-nál († 1125.) azt olvassuk, hogy Crocco leánya, *Tetcka* építtette s a maga nevééről nevezte el *Tetín* (olv. *Tetyín*)-nek.¹ ŠKULTÉRY azt tartja, hogy a magyar *Tétény* is egy cseh-tót **Teta* személynévből *-in* birtokos melléknévképzővel alakult cseh vagy tót *Tetín* (olv. *Tetyín*) helynév átvétele. A csehben a helynévnek "Tetá-é" a jelentése. — A megfejtés elfogadhatatlan. Először is nem számol azzal, hogy a szóközépi cseh és tót *-ty*-vel szemben magyar *t* van: *Tetyín* ~ *Tétény*, holott a magyarban a IX. és X. században már volt hasonulás folytán *t* + *j*-ből keletkezett *ty*, esetleg *t*-ből keletkezett *ty* hang (vö. *tyúk* ~ *tik*, *gyertya*, *szokosztja* olv. *szokosztja* stb.), s így idegen *Tetyén*-ből válhatott volna *ty* hangot tartalmazó magyar *Tetyén*. De ez a kisebb akadály, amennyiben tót helynevek mai *t* hangja helyén is magyar alakjukban a várt *ty* helyett többször *t* áll. Nagyobb baj az, hogy a magyar *Tétény*-nek a régiségben van *Techtun* (olv. *Tächtün* > *Tëhtün*) alakváltozata, amely egy régibb *Tëchtün*-re megy vissza. E háromtagú név nem eredhet a kéttagú cseh vagy tót *Tetín* (olv. *Tetyín*)-ből.

S a magyar nyelv szókészletéből, a magyar történet adatainak gondos figyelembevételével mind a pestmegyei, mind pedig a mosonmegyei *Tétény* kifogástalanul meg is fejthető.

A megfejtést KARÁCSONYI JÁNOS terelte helyes irányba (Turul XII, 97). Ő állapította meg, hogy a *Tétény* helynév eredetileg személynév, s a megkezdett úton a név etimonját e sorok írója és NÉMETH GYULA mutatta ki (l. MNy. mutatója; MELICH, HonfM.; NÉMETH Gy., HonfMKial.). A megfejtés a következő:

Van a törökségben egy *tigit* 'herceg' jelentésű szó (vö. tör. *tigit lār* 'die prinzen', idézi NÉMETH GYULA MNy. XXV, 127 a MÜLLER-féle Ujgurica-ból (III, 42); tör. *tegid*, *tegit* 'prinz', l. RADL.—MALOV). Ahogyan az Árpád-korban nem egy embert *Herceg*-nek hívtak (l. OklSz.), azonképen hívnak másokat *Tiyit* > *Tihit* > *Tühüt*-nek, ebből *Tëhët* ~ *Töhöt*-nek, majd *Tëët* > *Tét*-nek (vö. 1219: *Teth*, udvornicus, l. KOVÁCS, Ind.; VárReg. 347. §.: de genere *Tet*; *Tét* monostora, egykori hely Szolnok megyében, l. CSÁNKI I, 670 s a *Tét* nemzetségre l. KOVÁCS, Ind.). E *Tét* személynévből hely-

¹ Vö. Cosmas: „Inter quos vir quidam oriundus extitit nomine *Crocco*, ex cuius vocabulo castrum iam arboribus obsitum in silva . . . situm esse dinoscitur [ez Krakov, Rakonice mellett] . . . Hic . . . genuit tamen tres natas, quibus natura non minores, quam solet viris, sapientiae dedit divitias. Quarum maior natu nuncupata est *Kazi* . . . Laude fuit digna set natu *Metcka* secunda . . . quae ex suo nomine *Tethin* castrum . . . iuxta fluvium Msam aedificavit . . . Tertia natu minor sed prudentia maior vocitata est *Lubossa* . . . urbem construxit *Lubossin* . . .“ (PERTZ, MG. SS. IX, 34—5.)

név is lett. Ma két *Tét* nevű helyünk van, egy a Nyírségen (vö. *Nyírtét*), s egy Győr megyében (l. CSÁNKI III, 561, LIPSZKY, Rep., Hnt. 1927.); régen több volt (vö. 1095: ad portum *tugut* . . . ad fontem *tuhut sedu* . . . ad puteum *tuhut*, l. OklSz. *séd* al.; VárReg. 103. §.: de *Tohut*; XIII.sz.: *Teth*, *Theth* KOVÁCS, Ind.; Poss. *Teeth* CSÁNKI III, 687). Külön is megjegyzem, hogy a győrmegyei *Tét*-ről egy oklevél azt mondja, hogy „terra Bissenorum“, vagyis 'a besenyők földje'.

Az ó-magyar **Tijit* ~ **Tihit* > *Tühüt* személynévek ó-magyar becéző alakja **Tihitim* > *Tühütüm*. A *Tühütüm* alakváltozat mint személynév *Tuhutum*-nak írva többször előfordul Anonymusban. Anonymusban a név latin szempontból ragozatlan, egyszer azonban latin genitivusa *tuhuti* (l. Anonymus 25. §.: de prudentia *tuhuti*). Ez alak alapján esetleg fel lehetne tenni, hogy az illetőt hol *Tühütüm*-nek, hol meg *Tühüt*-nek hívták. *Tühütüm* mellett természetesen élt *Tihitim* alakváltozat is, s ebből *Tühütüm* > *Tühütüm* > *Tühütüm* > *Tühütüm* fejlődött (l. PAIS, Magyar Anonymus 144). Minthogy *Tühütüm*-nek Anonymusban *tuhutum* (olv. *Tühütüm*) változata is van (l. 20. §.), s a *Tühütüm* nemzetségnév előfordul *Techtum* alakban is (l. KARÁCSONYI, MNemz. III, 1:93, 96), a mosonmegyei hely meg mint *Tettény*, a fejlődés másképp is történhetett. A személynévvel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy amiképen volt *Tét* nemzetség, azonképen volt az Árpád-korban *Tétény* nemzetség is (l. KOVÁCS, Ind., KARÁCSONYI, MNemz. III, 1:93—7).

A kifejtettek alapján nem lehet kétséges, hogy nemcsak a pestmegyei, hanem a mosonmegyei *Tétény* is az ó-magyar *Tihitim* > *Tühütüm* személynévvel azonos.

A mosonmegyei *Tétény*-re mint közvetett bizonyítékot felhozom még, a) hogy a fejedelmek s így nyilván Salamon király idejében is a Fertő mellékén, tehát Tétény vidékén is, besenyők is laknak (l. Anonymus 50. §., KépKron. ed. MFL. III, 188, PAULER, MNemzTörtÁrpKir. I², 437, b) hogy nem messze a mosonmegyei *Tétény*-től az oklevelek szerint volt „possessio *Teeth*“ is (l. CSÁNKI III, 687).

S ami mármost a legfontosabb: miként a pestmegyei német *Teting*, azonképen a mosonmegyei német *Tätŋ* vagy *Tätŋ* (írva régen *Taten* vagy *Taaden*, l. fentebb) kifogástalanul csakis a magyarból fejthető meg. Ugyanis, amint fentebb jeleztük, a mosonmegyei *Tätŋ* vagy *Tätŋ* nem lehet egy ó-felnémet *Tatin* vagy *Tattin* név folytatója, minthogy az ó-felnémet névben az *a* etimológikus, az etimológikus *a* és *ä* helyén pedig az osztrák nyelvjárásban, s így a mosonmegyei németben is, *q*-t és *q̄*-t találunk. Ellenben az ó-felnémet *a* és *ä* másodlagos Umlaut *e*-je, amelyet a régebbi iratok és a nyelv-tanok *ü*-vel szoktak jelölni, az osztrákban és a bajorban,

talán a XV. század óta, illabialis *a*-vá, illetőleg illabialis *ā*-vá lett (I. I. SCHATZ, Altbair. Gram. 19. §). Ezt a változást látjuk a többek közt a következő osztrák német földrajzi nevekben: mai osztr. ném. *Grāz* (innen m. *Grác*) ~ régibb osztr. ném. *Grätz*, *Gräz* (innen XVII. századi m. *Gréc*) [a város nevére a legrégebb adat 1122—1129: *Graeze*, I. Zschr. f. slav. Phil. VII, 426] | osztr. *Kärnten* 'Karintia' ~ nyelvj. *Kcharntŋ* | osztr. ném. *Rattenberg*, *Tarvis* ~ régibb osztr. ném. *Rättendorŋ*, *Tärŋis* stb. (I. LESSIAK, Die kärnt. Stationsnamen 46). A mosonmegyei mai német *Tättŋ* vagy *Tätŋ* névnek is van régibb *Tättŋ*, *Tätŋ*, esetleg *Tättŋ*, *Tätŋ* változata. Ezt a régibb változatot megtaláljuk BÉL Notitia-jában *Tätten* alakban írva (I. föntebb).¹ A kétségnél az árnyéka sem férhet ahhoz, hogy ez a német *ā* vagy *ä* csakis a magyar *Tétény* vagy *Tettény* (I. LIPSZKY, Rep.) forma *é*-jének, illetőleg nyilttá vált *e*-jének a helyettesítője.

A mosonmegyei német *Tättŋ* vagy *Tätŋ* tehát nem honfoglaláselőtti német helynév, hanem olyan magyar jövevény, amilyenek a Hanságon, illetőleg a Fertő mindkét oldalán a németek nyelvében szép számmal vannak (egy részükről már írtam a Klebelsberg- emlékkönyv 163—7. lapján). Mindez onnan van, hogy a Fertő mindkét oldala honfoglaláskori magyar terület, amelyen a X—XII. században — az akkori viszonyokhoz mérten túlnyomó többségű — magyar és besenyő (esetleg avar is) népség lakott.

MELICH JÁNOS.

Özön.

Özön szavunk a nyelvemlékekben a XVI. század eleje óta fordul elő 'copia, multitudo, vis [= tömeg, sokaság], oceanus; Flut, Überschwemmung; saeculum, aeternitas; Ewigkeit' jelentésben (NySz.). A szót MUNKÁCSI BERNÁT 1905-ben, a Keleti Szemle VI. kötetében (380. l.) a kirgiz *özön*, *ösön* 'Bach, Fluss, Strömung', baraba-tatár *üzön* 'Flüsschen, Bach', karaim *üzün* 'Fluss' (vö. altaji, teleut *özök* 'Fluss, Bach') szóval egyeztette. GOMBOCZ „Honfoglaláselőtti török jövevény-szavaink“ c. munkájában (1908.) nem fogadja el MUNKÁCSI egyeztetését, azzal a megokolással, hogy az *özön* szóban „a magyarban, ha régi jövevényező volna, hangzóközi *r*-et várnánk“. A BTürkLw.-ben (1912.) azonban már kérdőjellel lehetőknek tartja a magyarázatot, úgy gondolván, hogy a török *özön*, *ösön* az *ös*- 'nőni, megnőni' igéből származik (ahogyan RADLOFF a szót szótárában magyarázta), eredeti alakja tehát *ösön*, s a magyar *özön* alak egy régebbi **öszön*-re megy vissza. „Török jövevényiszavaink középső rétege“ c. cikkemben

¹ L. PETZ GEDEON: Deutsch-ung. Heimatsblätter III, 106.

(MNY. XVII, 23.) én is foglalkoztam a szóval; azt mondtam róla, hogy *z*-je eredeti, tehát az *özön* régi, de nem bolgár-török jövevényszó.

Az, hogy a szóbanlevő török szó eredetileg *özön* és nem *ösön*, minden kétségen kívül áll. Már említett cikkemben jeleztem, hogy a szó a balkárban *özen*-nek (jelentése 'völgy') s a kumükben *ozen*-nek (jelentése 'völgy, folyó') hangzik. Ezek a többi török alakokkal együtt *ös-török* **z*-re mutatnak. A szónak a török *ös*- 'nőni' igéhez nincs köze, mert ez a kumükben is, a balkárban is, sőt mindenütt másutt *s*-szel van meg.

Hogy a török *özön* régebbi **ösön*-re menne vissza, azt részben MUNKÁCSI „kírg. *özön*, *ösön*“ jelzése támogatta. (GOMBÓCZ magyar munkájában: „kkírg. [tehát kara-kírgiz] *özön*, *ösön*“, a németben már csak „kírg. *ösön*“.) Itt azonban szigorúan különböztetni kell: kírg. (= kazak-kírgiz) *özön* és kkírg. (= kara-kírgiz) *ösön*. A kara-kírgizben t. i. az *ös-török* **z* *s*-re változott, a kazak-kírgizben pedig *ösön* alak nincsen. A szó eredeti alakja tehát a két kírgiz nyelv szerint is *özön*.

A törökségből eddig ismert adatokat még szaporíthatjuk a következőkkel: kazáni *üzän* 'Niederung, Tal' | trokii karaim (KOWALSKI, Karaimische Texte im Dialekt von Troki. Krakko, 1929.) *özań* Fluss, Strom' | KAŠFARI—BROCKELMANN: *özük* 'Wasseransammlung': *özük suv* 'Kanal'.

A török *özän* szót — mint láttuk — RADLOFF az *ös*- 'nőni' igéből magyarázta, kétségkívül helytelenül. BANG (UngJb. VII, 37 skk.) az oszm. stb. *öz* 'der beste Teil eines Dinges, das Innere, das Herz, das Mark; das Wesen, die Essenz' szóból származtatja az *özän*-t. BANG magyarázatához hozzáfűzhetem még a jakut *üös* 'Mark eines Baumes; Galle; Mitte eines Flusses' adatot, mely BANG magyarázatának a helyességét bizonyossá teszi. A megfelelő csuvas szó *var* 'közép; has; belseje vminek' és 'hosszúkás nyílás, hasadék a földben, völgy'. (PAASONEN-nél két címszó alatt.)

A magyar *özön* e szerint, ha török jövevényszó, valóban török jövevényszavaink középső rétegébe tartozik. Azt gondolom azonban, hogy a magyar *özön* török eredete felette kétes. A szóbanforgó török szónak 'középső rész, völgy, folyó, patak' a jelentése, a magyaré 'tömeg, ár, sokaság'. Ha tehát az egyeztetést elfogadjuk, a magyarban egy adatokkal nem igazolható sajátos jelentésfejlődést kell feltennünk.

NÉMETH GYULA.

A „pesti nyelv“.

1. Mindenki előtt ismeretes, hogy a pesti ember társalgási, sőt nem egyszer írott nyelve is általában sok tekintetben eltér a nem pesti magyar köznyelvtől. Az átlagos pesti ember igen sok olyan szót, de főként kifejezést és mondat-tani fordulatot használ, mely a legtöbb magyar ember nyelv-érzéke előtt hibásnak, magyartalannak, idegenszerűnek tűnik fel.¹ Ez az idegenszerű, sőt a beavatatlanok számára sokszor érthetetlen szó- és kifejezésekészlet, amelyet a puristák annyiszor megróttak és megrónak, különböző eredetű és különböző társadalmi osztályokból indul ki.

A pesti ember nyelvében található idegen szavak, valamint főképen a magyar nyelvszokással ellenkező s így bántó, idegen, német fordulatoknak szó szerint való magyarra fordításai nagyrészt abban lelik magyarázatukat, hogy a gyorsan magyarosodó főváros német eredetű, anyanyelvű és műveltségű lakossága, továbbá a betelepült s túlnyomóan ugyancsak német anyanyelvű zsidóság a magyar nyelvet csak fokozatosan tanulta meg, s hiányos nyelvtudása a német mondat formájában megfogamzott gondolatot sokszor nem tudta megfelelő magyar formába önteni.² Ebben a magyar anyanyelvűnek még nem mondható, de már magyarul beszélő társadalomban aztán egy egész sereg német szó s főképen németes fordulat honosodott meg. Ez a körülmény a teljes elmagyarosodás után is bizonyos ingadozó, tágabb lelkiismeretű nyelvérzékot teremtett. Azonkívül, bár az irodalmi nyelv s az ép nyelvérzékű vidékel való társadalmi érintkezés következtében a barbarizmusok egyike-másika elpusztult, ilyen calque-ok, idegenszerű kifejezések mai napig is szakadatlanul keletkeznek, minthogy Budapest polgári társadalmának jelentékeny része még ma is tud németül, noha azt már nem mint anyanyelvét beszéli. Ez idegenszerűségek a társadalmi érintkezés, de meg a túlnyomóan pesti, hiányos nyelvérzékű emberek szerkesztette újságok révén sokszor igen gyorsan terjednek, nem egyszer még Budapesten kívül is, sőt sok közülük végleg meggyökeresedik a magyar köznyelvben is. Minden magyar antibarbarus részletesen tárgyalja az ilyenmű elemeket, amelyek lehetnek szavak, pl. *Jess, gúnyár* (Spottpreis), kifejezések, pl. *közös nevezőre*

¹ Természetesen akad Budapesten is szép számmal olyan irodalmi műveltségű ember, aki távol áll ettől a beszédmódtól, melynek „pesti“ jelzője általában gúnyos, pejorativ értelmű; de viszont tagadhatatlan, hogy a lakosság nagy részének nyelve szókincs, nyelvhelyesség szempontjából igen sok kifogás alá esik, s a vidékről Budapestre telepedő ember szójárása sokszor hamarost gyökeresen átalakul. Másképen látja a dolgot HORVÁTH JÁNOS: MNy. X, 302 kk., de 1916 óta a helyzet nagy mértékben meg is változott.

² A kiinduló pont sem volt a magyar nyelv tiszta forrása, hisz a negyvenes—ötvenes évek magyar társalgó és hírlapi köznyelve is telve volt hasonló idegenszerűségekkel.

hozni, mondatklisék, pl. *nézd, hogy elmenj innen*, mondat-tani fordulatok, pl. *a Dunaparton megtalálták a holttestet, melyet a halottas kamrába szállítottak* stb. A Magyar Nyelv megindulásától kezdve küzd ellenük.¹ Dolgozatomban nem ezekkel óhajtok foglalkozni.

2. Míg a fent említett szavak és kifejezések keletkezésével nyelvészeink, már csak nyelvtisztasági szempontból is, sokat foglalkoztak s foglalkoznak, van a pesti nyelvnek olyan eleme, amelyet eddig nem méltattak kellőképpen figyelemre. Mint minden nagy városnak, úgy Budapestnek is alsóbb társadalmi rétegeiben kifejlődött egy különleges nyelv, melynek grammatikai rendszere csaknem teljesen azonos a köznyelvével, szókincse azonban az átörökölt köznyelvi szókincstől többé-kevésbé eltér. Ebből a nyelvváltozatból szakadatlan szívárog-nak be szavak a városi polgárság társadalmának a nyelvébe, innen csetleg az egész köznyelvbe, sőt az irodalmi nyelvbe is.

Ezt, a magasabb társadalmi osztályok, valamint a paraszt-ság nyelve számára többé-kevésbé érthetetlen szavakkal meg-tűzdelt nyelvet általában francia szóval jargonnak, vagy argotnak szokták nevezni. Az elnevezés azonban nem egészen helyes. Tágabb értelemben s főként gúnyosan, lenézően argotnak, jargonnak szokták hívni minden csoportnyelv szóanyagát, így a mesterségek külön szókincsét meg a tudomá-nyos műszavakat is, azaz minden olyan szót vagy kifejezést, amely az irodalmi és köznyelven kívül keletkezett, úgyhogy beszélnek színházi, sport-, vagy akár filozófiai argotról meg jargonról, de a szó szoros értelmében mind az argot-n, mind a jargonon tulajdonképpen titkos tolvaj-nyelvet, a társadalmon kívül álló elemek részben tudatosan csinált nyelvét, helyesebben szókincsét kell érteni (I. SAINÉAN, *Le langage parisien au XIXe s.* 41 és *Les sources de l'argot ancien* II, 273, 377). Ennek a különleges szókincsnek egésze vagy egy része behatol az említett, pontosabban alig elhatá-rolható alacsonyabb társadalmi osztályok (pl. nagyvárosi munkásság, kispolgárság stb.) köznyelvébe, s az eredmény nem argot ugyan, de argotval átítatott köznyelv. Innen egyes szavak, kifejezések aztán feljebb hatolhatnak magasabb társa-dalmi osztályok nyelvébe, vagy vízszintesen elterjedhetnek nem nagyvárosi lakosság között is. De épen ezáltal szinte megszűnnek argot-szavak lenni, minthogy az argot két fon-

¹ Ez idegenszerűségeknek, főként az újabb időben, van egy változatuk, mely bizonyos fokig tudatos, tréfás szó- vagy kifejezésalkotásnak tekinthető. Előfordul ugyanis, hogy tréfából fordítanak magyarra szószerint német, sőt jargon-német kifejezéseket, mint *mondj már, felvág, mennydörgés a dinnyébe* stb. Ezek közül egyik-másik aztán humoros élet elvesztve, közkeletűvé válik, minden komikus mellékszöve nélkül; legalább is a beszélő nem érzi már a kifejezés komikus hangulatát. E különben is csekélyebb jelentőségű csoport bár némiképpen közelebb áll a pesti nyelv másik eleméhez, az előbbiektől alig különbözik.

tos jegyét, a titkosságot, valamint a csoporthoz kötöttséget elvesztették.

A tolvajok, hamiskártyások, kéjnök, alacsonyabb rendű cigányzenészek stb. titkos nyelve, a tulajdonképeni argot vagy honi nevén egykor nyalavi nyelv, ma linkhadova, hebre nyelv, hóhem nyelv, jassz-nyelv körül nagyon nehéz megvonni a határvonalakat.¹ Végeredményben ennek a szűkebb körű, igazi argotnak szavait az különbözteti meg a többi csoportnyelvek szavaitól, hogy céljuk csak igen kis mértékben fogalmak tisztázása, tárgyak, folyamatok vagy cselekedetek világos, egymástól elkülönítő megjelölése (mint pl. a mesterségszavaké vagy a tudományos műszavaké), hanem sokkal inkább a titkosság, a közérthető beszéd-től való eltérés, a kifejezésmódok elkülönülése.²

Ez a tulajdonképeni argot csak bizonyos mértékben spon-tán, tudat alatti nyelvfejlődés, szóteremtés eredménye, nagy mértékben konvencionális, megállapodáson alapuló nyelvferdítés vagy legalább is önkényes, tudatos vagy félig tudatos szóalkotás. A francia argot történetéből erre adatok is vannak. Tudjuk pl., hogy hajdan a francia argot-t a tolvajvilág külön megbizottjai, az archisuppôt-k vagy cagou-k, kik többnyire escoliers desbauchez voltak, gyártották és újították meg időről-időre, sőt hébe-hóba kongresszus-féléket is tartottak, ahol bemutatták új kifejezéseiket, s valóságos tanfolyamféléket is rendeztek az új szókincs megtanítása céljából (SAINÉAN, Les Sources de l'a. a. II, 378).³ Ily módon igyekeztek az argot titkosságát biztosítani. De a magyar argot-szókészletben is egész sereg kifejezés van, amelyet más módon megmagyarázni lehetetlen, csupán kölcsönös előzetes megállapodással. Így pl. a hamiskártyások argotjában a hetes a kártyában: *maga jön*, a nyolcas: *mondjuk*, a tizes: *lássuk csak*, a zöld: *tessék*, a makk: *bátorkodom* vagy a tolvajok

¹ Eredetileg minden valószínűség szerint ez a link nyelv is különféle csoportnyelvekre bomlott. Így JENŐ—VERŐ (A magyar tolvajnyelv és szótára. 1900. 31) megkülönbözteti: 1. a közönséges tolvajok, 2. a hamiskártyások, 3. a csrkfogók, 4. a kéjnök, 5. a lókupecok nyelvét (ez utóbbi a legmagyarosabb). Ma már a legtöbb esetben (kivéve a tolvajlási és kártyázási műszavakat) nem igen lehet megállapítani az eredeti kiinduló pontot, sőt azt sem lehet ellenőrizni, mire alapítják VERŐk megállapításaikat.

² Ilyen titkos nyelvek bárhol fejlődhetnek, s nemcsak magasabb műveltség velejárói. Így pl. gyakran a négerek között a titkos nyelvek használata (M. DE AFOSSE, Les civilisations négro-africaines 83).

³ Ezeknek az adatoknak megbízhatóságát többen kétségbevonták, így egybek közt DAUZAT (Les argots 19), kinek fejtegetése azonban nem egészen meggyőző. Minden argotnak sok eleme van, mely csak kölcsönös megállapodáson alapulhat, sok olyan, amely a félig-meddig tudatos szóalkotás nyomait magán viseli, de viszont túlzás lenne azt állítani, hogy minden argot-kifejezés ilyen megállapodás vagy tudatos szóferdítés eredménye. Az argot-szókincsnek is igen nagy, talán nagyobbik része a minden beszédre érvényes tudattalan vagy alig tudatos pszichológiai folyamatok hatása alatt keletkezik, s továbbfejlődése is nagy mértékben alá van vetve a nyelvfejlődés általános törvényeinek.

nyelvén *eménk* 'miénk', *eték* 'övék', *alma* 'nem' és sok más. Nem összebeszélésen alapuló, de nyilván tudatos szóalkotásra még több bizonyíték akad. Ilyen pl. *aviatikus* 'foglalkozás nélküli egyén', azaz 'aki a levegőből él' és sok más.

E tudatos, titkos elemek különböztetik meg egyebek között az argot-t a nyelvjárástól. (Másként, de tévesen látja e dolgot DAUZAT, *La langue française d'aujourd'hui* 21 kk. és *La vie du langage* 192 stb.¹) Másrészt spontán, tudattalan vagy félig tudatos szóalkotásnak is tere van az argotban. A két elem arányát azonban, a sok kétes eset miatt, meghatározni lehetetlen.

Olyan országokban, melyekben az argot igen régi, sok százados *multra* tekinthet vissza, így pl. Franciaországban, tulajdonképeni tolvajnyelv vagy hozzá hasonló titkos nyelvek voltaképen nincsenek, mert egész szókincsüket már beleöntötték az alacsonyabb, de tisztességes társadalmi osztályok beszédébe is. Itt tehát argotról eredeti értelemben már nem lehet beszélni (SAINÉAN, *Le langage parisien* 46). Nálunk azonban ez a folyamat, bár előrehaladottabb állapotban van, mintsem sokan gondolják, még távolról sem ment végbe teljesen, úgyhogy nálunk a tulajdonképeni tolvajnyelvet, valamint a többi különnyelvet nem lehet azonosítani még a nagyvárosi alacsonyabb rendű köznyelvvél sem. Ez utóbbin csupán az argot-szókészletek mind nagyobb mértékű behatolását lehet megállapítani. Az esetek jelentős részében a beszélő határozott tudatában van annak, hogy ő nem rendes, hanem „link“ nyelvi szót használt, azaz az argot-szavak egy része még mint idegen szó szerepel ebben a nyelvben. Megjegyzendő, hogy a magyar tolvajnyelv nem Budapest specialitása, hanem előfordul egyéb helyeken is, mindenütt, ahol titkos bűnözők nagyobb számban összeverődnek. Adatokat csak Szegedről (Csillagbörtön!) ismerek. A Nyr.-ben (XLIII, 233) közölt kis szójegyzék nagyjában azonos a pesti tolvajnyelv megfelelő szókészletével, bár van benne oly szó is, mely a pestiben ismeretlen (vagy feljegyzetlen), így *deses* (vö. cigány *des* '10') '20 korona', *cajetni*, *cajes* (kiejtés?) 'enni, étel' (vö. Pesten *kajálni*, *kajesz* 'ua.'). egyes szavak meg részint kissé módosult formában, részint más értelemben szerepelnek, így *zsöllér*: Bp. *söllni* 'ruha', *puccantó*: Bp. *pukkantó* 'pisztoly', *haulem* 'rendőrség': Bp. *hajlem* 'kórház', *komédiás* 'vásári erszénydobó': Bp. 'csaló', föltéve persze, hogy a közlés megbízható.

¹ Természetesen egyéb különbségek is vannak argot és nyelvjárás között. Így pl. az argot majdnem kizárólag csak szókincsben tér el a köznyelvtől. Az argot eredeti állapotában csak második nyelv szerepét játssza, míg nyelvjárási területen, ha a nyelvjárás nem egyedül használt nyelv, a köznyelv a mesterségesen megtanult második nyelv. A nyelvjárás egy bizonyos földrajzilag körülhatárolható területen, az argot egy-egy embercsoportban, sokszor szétszórt területen él; vö. a budapesti és a szegedi argot azonosságát. (Nyr. XLIII, 233; vö. még DAUZAT, *La vie du langage* 179 kk.)

3. A többször említett alacsonyabb szintű köznyelv azonban nemcsak a valódi tolvaj argotból, a link hadovából táplálkozik, hanem egyéb csoportnyelvek is öntik beléje szavaikat. Egyes, többé-kevésbé zárt egységeket alkotó emberi közösségekben, mint a kaszárnyák lakói, bárók, sportpályák látogatói közt, színházak világában, iskolák nyüzsgő diáknépében, vadásztársaságokban stb. a különleges helyzet vagy a sajátos együttes tevékenység kitermel egy egész sereg pregnáns kifejezést, amelyet a köznyelv rendszeres szókészlete segítségével sok esetben valóban csak körülírással lehetne helyettesíteni. Az így keletkezett szavak és kifejezések is jelentős forrásai a nyelv alakulásnak.

A tulajdonképeni argot és ezen sport-, kaszárnya- stb. terminológiának nevezhető szócsoportok között állanak ugyancsak az imént említett közösségekben (diákság, sportolók, vasmunkások stb.) keletkezett játszi, tréfás hangulatú szavak, amelyek szintén nem fogalmak elhatárolását célozzák, s részben szintén félíg-meddig tudatos alkotások, de a titkosság nem annyira lényeges tulajdonságuk, noha savuk-borsuk csak a beavatottak számára van. Ilyenek pl. az Eötvös-Collegium egészen szűk csoportnyelvéből a következő kifejezések: *dögész* 'természetrajz szakos' (elterjedt az egyetemen is), *családapa* 'egy lakosztály főnöke' vagy a ma már kihalt *gacsos* 'tojásos galuska', *láthatatlan leves* 'tápióka-leves' stb.

Az előbb említett terminológia-szerű szavak meg a játszi elemek közti különbséget a sportnyelvből vett példán próbálom megvilágítani. A *póling* 'labda' vagy a *sufni* 'goal' szavakban a csoportnyelvi szó értelmi tartalma teljesen azonos az értelmező szóéval, legfeljebb érzelmi hangulata más, de az is többnyire csak a szó keletkezése idejében, mert ha a szó megél, tréfás hangulati velejárója letörlődik róla épen azok számára, akik élnek vele, s legfeljebb azok számára marad meg, akik ritkán hallják (ha ugyan egyáltalában megértik). Ellenben ilyen kifejezés, mint *gyertyát rúgni* 'a labdát függőleges irányban felrúgni' vagy *fejelni* 'a labdát fejjel továbbítani' pontos, a beavatottak számára félreértést kizáró megjelölés, azaz sportműszó. Néha nehéz eldönteni, hogy egy-egy szó melyik kategóriába tartozik, ilyen pl. *csőrözni* vagy *csőrrel rúgni* 'a labdát a cipő orrával (tehát nem, mint rendszeren, a lábfej külső vagy belső részével) továbbítani'. — E különböző csoportnyelvek a tulajdonképeni argotval oly sok rokon vonást mutatnak, hogy némi szabadsággal szintén argotnak nevezhetők, s így beszélhetünk kaszárnya-, sport-, diák- stb. argotról is.¹

¹ Van az alsóbbrendű köznyelvnek még egy fontos eleme: a magasabb társadalmi osztályokból lekerülő, főként idegen szavak elferdített alakjai, melyeket KOSZTOLÁNYI DEZSŐ szegényszagú szavaknak hív. Ezek a „versunkenes Kulturgut“-nak tekinthető szavak azután néha elferdített formájuk-

4. A tulajdonképeni argot és mindezek az argot-szerű csoportnyelvek nemcsak a köznyelvre gyakorolnak állandó hatást, hanem egymás között is szoros kapcsolatban vannak. A nagyváros sűrű érintkezési alkalmai igen vegyes társadalmi elemeket hoznak össze; így pl. sportpályákon — nemcsak testi, de sokszor lelki pongyolában is — katonák, diákok, munkások stb. sűrűn kerülnek összeköttetésbe egymással, de nem egyszer az igazi argot világától nem messze eső egyénnel is. Mindennek következtében a különböző argot-k határai elmosódnak, s ma már sokszor lehetetlen eldönteni, hogy egy-egy szó vagy kifejezés honnan indult ki. A sokféle érintkezési lehetőségből magyarázható pl., hogy míg egyrészt pesti diákjaink beszéde hemzseg a jassz-nyelv szavaitól, másrészt a régi magyar diáknyelv egy-egy szava felbukkan a tolvajnyelvben. A háború különösen előmozdította a kölcsönös kicserélődést; pl. a katonai argot *faszolni* szava ('kapni' értelemben) ekkor ment át az argotha, míg a link nyelv *lógni, lógós* szava ekkor vált a katonanyelv jellegzetes szavává. Az, hogy egy-egy szó milyen argot-változatból indult ki, végeredményben nem a legfontosabb kérdés, mivel valamennyinek a szókincse hat a fővárosi köznyelvre, másrészt meg az új szók, kifejezések keletkezése valamennyiben ugyanazon a módon megy végbe. Mindegyikükben egyaránt az emberi közösségekben rejlő ősi nyelvteremtő és nyelvmegújító erő nyilvánul meg, s mindegyikükben az új szó keletkezésének tudatos vagy tudattalan oka kisebb mértékben új fogalmak megjelölésére, gyakrabban új értelmi és affektív árnyalatok kifejezésére, leginkább azonban az elkülönülésre való törekvés. Az utóbbi törekvéseknek persze az argot közismertté válása igen súlyos akadálya. Ezért változik az argot-szókincs igen gyakran. Az új szavak keletkezése azonban nem tud lépést tartani az elterjedés mértékével, s így lehetetlen megakadályozni azt a folyamatot, amely Franciaországban már befejeződött, s amely nálunk is valószínűleg a szó szoros értelmében vett argot megszűnésére fog vezetni.

Minthogy az alsóbb néposztályoknak argot-szavaktól hemzsegő nyelve az esetek túlnyomó részében csak közvetítő a köznyelv felé, s állományának alapja a tulajdonképeni jasszok titkos nyelve meg a többi csoportnyelvek szókészlete, a szó eredetét, keletkezésének módját magában a link nyelvben vagy az argot-szerű csoportnyelvekben kell megvizsgálnunk.

ban újra felmennek magasabb társadalmi színvonalon élő emberek nyelvébe is Ilyen szavak pl. *inekció, isiász, standapé* vagy épen *standa pityere, összekompromittál* (egy ügyvéd használta komoly törvényszéki tárgyalás alatt), *Rókus, sztátuszrendezés* stb. Ezek a szavak abba az úrhatnásági kategóriába tartoznak, mellyel RÉRHEI PRÍKKEI MARIÁN foglalkozott (MNy. II, 251 kk., 289 kk.). Mi nem tárgyalhatjuk őket bővebben, bár az argot-szókészlet kialakulásához is hozzájárulnak.

5. Ezeknek a különös nyelveknek a tanulmányozása már csak a szókeletkezés, nyelvbővülés elvi szempontjaiból is igen érdekes, hiszen itt a szemünk előtt végbemenő folyamatról van szó, amelynek így nem egyszer minden fázisát megfigyelhetjük. De fontos e probléma megvizsgálása a köznyelv szempontjából is, hiszen szakadatlanul szívárogna a budapesti *koivn*-ba az argot-szavak. Igaz, hogy ezek jobbára csak kérész-életűek, de egyikük-másikuk meggyökeresedhetik, sőt az irodalmi nyelvbe is behatolhat. Az angol (amerikai) társalgó nyelvbe, a francia köz- és irodalmi nyelvbe évszázadok óta, de különösen az utolsó ötven év alatt rengeteg argot-kifejezés hatolt be (vö. SAINÉAN, *Les sources indigènes de la l. fr. passim*). A spanyol irodalomban már Cervantes a Don Quijote-ban (I, xxij) és „*Rinconete y Cortadillo*“ c. novellájában használ argot-kifejezéseket. Miután a francia udvarban a XVIII. században uralkodó argot-divat hamar letűnt, a romantikusok óta különösen Hugo és Sue kezdeményezésére a francia irodalomban is mind nagyobb szerepe jut az argotnak, úgyhogy a modern francia irodalomnak nem egy terméke érthetetlen az alsóbb rendű, argotikus nyelv ismerete nélkül (vö. Barbusse, Courteline, Carco, Galtier-Boissière stb.). Ugyanez a jelenség, bár jóval kisebb mértékben (a mi argot-nk fiatalabb) a magyar nyelvben is megfigyelhető. A *pali*, *pasi*, *andris*, *zsarú*, *strici*, *guba*, *link*, *smonca*, *link*, *stramm*, *vas*, *dumál*, *megvág*, *elpucol*, *bedől neki*, *bukik rá*, *kinn van a vízből* és tömérdek más, ma már, ha nem is általánosan használt, de legalább Budapesten általánosan megértett szavak, sőt pl. a *mozi* vagy a *becsapni* ige, úgy látszik, végleg bevonult a köz-, sőt az irodalmi nyelvbe is.¹ Jókai egész kis diák-argot-szótárt ad, Arany János is használ kártyás-argot szót, s pl. Ambrus Zoltán tárcacikkeiből és karcolataiból a kilencvenes–kilencszázas évek lóverseny-argotját úgy szólván tökéletesen meg lehet ismerni. Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Szép Ernő, Heltai Jenő és sokan mások a tulajdonképeni jassz-nyelvet is bőven felhasználják. Igaz, hogy az irodalomba való ilyen ideiglenes behatolás egyáltalában nem jelenti a szó meggyökeresedését, hiszen ilyen szavakat leginkább csak kuriózumképen vagy jellemző eszközül használnak (bár pl. Szép Ernő már jóval tovább megy, vö. Lila akác), s pl. a *kártya nem fest* (Arany, Hídatvatás) kifejezés ma már ismeretlen: de ezzel az első lépés, a nehezebb, már meg van téve, s a többi bizonyára jönni fog. Bármint vélekedünk is a dolgról, lehetetlen letagadni, hogy az argot-kifejezések mindig nagyobb és

¹ A Pesti Napló 1904-i karácsonyi számához adott egy mellékletet „A pesti tájszólás kis szótára“ címen, melynek névtelen szerzője megjegyzi, hogy nem vette fel azon tolvajnyelvi szavakat, „amelyek nem mentek át a legszélesebb körű közhasználatba“. E több mint 200 szót tartalmazó gyűjteményben már meglepően sok a tolvajnyelvi eredetű szó.

nagyobb fontosságra vergődnek a köz- meg az irodalmi nyelv szempontjából is. Épen ezért meglepő, hogy nyelvészeink aránylag csekély figyelemre méltatják e szóanyag keletkezését és fejlődését. A magyarországi argot újabb volta lehetővé tenné, hogy keletkezésének kezdetlegesebb fázisában figyeljük meg. Igaz, hogy a tárgy nem látszik valami rokonszenvesnek, mert nálunk a jassz-nyelv tagadhatatlanul jóval kevésbé közel áll a magyarság lelkületéhez, mint pl. a francia argot a francia népéhez, de viszont állandóan, mind nagyobb és nagyobb mértékben magyarosodik.

Dolgozatom a magyarországi argot-kkal foglalkozik, a nélkül persze, hogy a kérdést ki akarná meríteni. A megbízható előmunkálatok hiánya, de meg e cikk keretei is lehetetlenné teszik ezt, s hivatottságot sem érzek rá. Inkább a figyelmet akarom egy pár problémára felhívni, s ha valakit meg tudtam győzni arról, hogy e kérdés tanulmányozása érdekes és fontos feladat, céloimat elértem. Példáimat nem csak a mai argotból merítem, hiszen e szavak keletkezése minden időben azonos módon ment végbe. Így az 1782-ből való legrégebb magyar tolvajnyelvi szójegyzékben *kosznya* (*kasznya*?) 'szoknya', *szőrös* 'bunda', *kaparó* 'tyúk', *pergő* 'kocsi', *szürhordó* 'kondás', *fazék* (?) 'tej', *kutya* 'hajdú' stb. teljesen ugyanolyan szóalkotási típusok, mint a mai *zimó* 'mozi', *bajúszos* 'macska', *mekegő* 'birka', *robogó* 'vonat', *tollas* 'csendőr', *boríték* 'pénz', *kuvasz* 'rendőr' stb. De meg az a körülmény, hogy ugyanezen szójegyzék, valamint egyéb régi emlékeink néhány szava a mai jassz-nyelvben is megvan, kétségtelenné teszi, hogy itt az argot fejlődésének egységes, szakadatlan folyamatával állunk szemben.

6. A francia argot (jargon stb.) nyomai a XIII. századig mennek vissza, az olasz *furbesco* (*lingua zerga*) legrégebb emléke a XV. századból való, a német *rotwelsch*-é meg az angol *cant*-é a XVI., a spanyol *germaniá*-é a XVII. századból, s ennek megfelelően ezekben a nyelvekben az argotnak jobbra igen nagy irodalma van (l. DAUZAT, *Les argots* 171 kk. és a régebbi irodalomra még JENŐ—VETŐ, *A magyar tolvajnyelv* 44). Nálunk a jassz-nyelv irodalma igen szegény, s maga a tolvajnyelv sem régi: bár Oláh Miklós már 1536-ban említ egy titkos koldus-nyelvet, a *simándi lingua caecorum*-ot (TOLNAI: MNy. XVIII, 38), legrégebb emléke a fentebb említett XVIII. századbeli szójegyzék. Ezt a szójegyzéket, mely az eredeti feljegyzés szerint vásári tolvajok titkos szavait tartalmazza, Jablonczay Petes János, a Hajdúkerület főjegyzője, készítette 1782-ben. A szójegyzéket, mely nyomtatásban is megjelent volt, hárman is kiadták egymástól függetlenül: SIMAI ÖDÖN Dugonics nyomán: Nyr. XXXII, 399 kk., azután GYÖRFFY ISTVÁN a türkevei városi levéltár jegyzőkönyvéből: Nyr. XXXIX, 328 kk., végül

BALASSA JÓZSEF egy XVIII. századbéli kéziratos könyv alapján: Nyr. LIII, 5 kk. és a SZIRMAY ISTVÁN-féle „A magyar tolvajnyelv szótára” bevezetésében. GYÖRFFY nem ismerte a SIMAI-féle közlést, BALASSA pedig sem a SIMAIÉt, sem a GYÖRFFYÉt. Talán ez az oka, hogy bár a három kiadás szóanyaga ugyanaz, az olvasatok között igen lényeges eltérések mutatkoznak. A nyomtatott kiadás sem mértékadó, mert abban több nyilvánvaló sajtóhiba van. A szójegyzék a továbbképzéseket és összetételeket is számítva 74 szót tartalmaz, s ezek közül a mai idők vagy legalább is a közelmúlt tolvajnyelvben is megvan 25,¹ néhány kifejezése meg egészen általános lett.² Ez a szójegyzék azonban annyiban tér el a mai magyarországi jassz-nyelvtől, hogy jóval több mint fele kétségtelenül magyar eredetű,³ míg a mai jassz-nyelvben az idegen elem aránya jóval nagyobb. De idegen szó vagy szóelem itt is akad, így német (pl. *kajzer* 'zsványok kisbírája', *czaltovaj* 'fizess', *hontirozd* 'tagadd'),⁴ szláv (*komnyik* 'orgazda, szlepritska' 'katona' vö. mai jassz-nyelvi *slapic, czaltovaj*), cigány (*rúhi* 'csapás', *puczika* 'ruha', *haduvál* 'kikiált'). Sőt megjelennek a mai jassz-nyelvben olyan fontos szerepet játszó jiddisch-héber szavak is (*pledi* 'szaladj' vö. *plétegehen* 'megszökni', *czoff* 'egy forintos' vö. *zóf* 'forint' < héb. כֶּזֶף 'arany'). Néhány latinos szó nyilván arra mutat, hogy kicsapott diákok is akadhattak a „vásári tolvajok” között, s így a diáknyelvek is érintkezhettek a tulajdonképeni tolvajnyelvvél: *kanafória* 'akasztófa' vö. lat.-gör. *canephoros, cunephora* 'kosárhordó leány, kosárhordó leány szobra', *singula* (*singyula*) 'k . . . a', *profitorium* 'vármegye kenyere', *posterium* 'tömlöcz', *delivator* (vö. *diktator* MNy. IV, 269) 'bitskás Tolvaj'.

¹ Mégpedig a következők: *fejes* 'tiszt úr', ma 'úri ember, detektiv', *sógor* 'német', *gagyi* 'arany', ma 'gyűrű', *perge* 'kotsi vagy szekér', *leves* 'ezüstpénz', ma 'pénz', *megruházní* 'verni v. csapni', *rúhi* 'csapás', *ne haduválj* 'ki ne kiáltsd', ma 'ne beszélj', *kigyó* 'tüsző', ma 'öv', *gyertyázz* 'vigyázz', *feltevő* 'kalap', *felrántó* 'csizma', *lobogó* 'keszkenő', *topánka* 'bor, pályánka', ma csak az utóbbi, *puczika* 'ruha', ma *pucija* v. *pucuja*, *jordán* 'zsidó', *czaffka* 'k . . . a', ma néha 'nő' is, *kuksi* 'vásár', *posterium* 'tömlőc', *füles* 'ló', *pledi* 'szalagy', ma *pledi* 'megy, menjünk', *plédiz* 'szökik', *meg kapturáltak* 'megfogtak', ma *megkapdováltak*, *gyertya ég* 'vigyáznak', *czoff* 'egyforintos', ma *zóf* 'ezüstforint'. Sőt talán *hontirozd* 'tagadd', ma *hantálni* 'beszélni, hazudni, udvarolni'. BALASSA a mai tolvajnyelvben csak 19-et (Nyr. i. h.), illetőleg 18-at (SZIRMAY) talál fel ezek közül; ennek oka részben hibás olvasása, részben a SZIRMAY-féle szógyűjtemény hiányos volta. Egy-kettő azonfelül, úgy látszik, elkerülte a figyelmét.

² Ilyen *puffra innya* 'hitelbe innya', *balék* 'az ura vagy férje', ma 'rászedhető, hiszékeny ember', sőt *lábravaló* 'nadrág', ha ugyan a mai köznyelvi szót szabad innen származtatnunk, s talán *lebernyeg* (? vö. *letergeng, leternyeg* MNy. IV, 268) 'köpönyeg'.

³ Olyan egyezések, mint *kaparó* és a német *Mistkratzer* (mind a kettő tyúkot jelent) a véletlennek tekinthető.

⁴ Meglepő az egyezés még a *nagy víz* 'sokaság a vásárban' és a *rotwelsch See* 'tolvajlási látóhatár', *Seewacher, Seefahrer* 'zsebtolvaj' között.

Szinte egészen bizonyos, hogy a magyar tolvajnyelv sokkal régebbi időre nyúlik vissza. A fentebb említett 1536-i adat is ezt bizonyítja, de meg alig is képzelhető el, hogy a XVI—XVII. század martalócvilága ne termelt volna ki valamelyes külön szókészletet. Hasonlóképen valószínű, hogy egyéb csoportnyelvek, mint a katonai vagy a diák-argot szintén régi multra tekintenek vissza. Talán nem túlságosan vakmerő dolog annak a feltevése, hogy a *labanc*, *tokos* s efféle szavak a XVII. század magyar katonai argotjából indultak ki. E téren igen sok a tenni való, s valószínű, hogy a lelkiismeretes vizsgálat eredménye nem lenne negatív.

A XIX. század elejéről való az az egi szójegyzék, melyet HEINLEIN ISTVÁN közölt.¹ E 71 szót tartalmazó szójegyzék az előbbivel oly sok rokonságot mutat, hogy bár az eredeti feljegyzés szerint egi gyűjtés, valószínűleg az előbbi ismeretével készült. A Petes-félet ugyanis a Hajdúkerület több törvényhatóságnak megküldte (CSEFKÓ GYULA: MNy. XXI, 71). Az 1782-inek néhány kifejezése hiányzik benne, de viszont néhány új szó, szóalak és jelentés is felbukkan.²

Ezen két szójegyzék után hosszú évtizedekig nem hallunk a magyar tolvajnyelvről. Pedig hogy megvolt, az kétségtelen; a régi és a mai között való nagy számú szóegyezés másképp megmagyarázhatatlan lenne. Irodalmunk a tolvajnyelvet nem említi; átolvastam pl. Nagy Ignácnak „Magyar titkok“ c. regényét, de egy fölöttébb kétes példán kívül semmit sem találtam benne, pedig francia mintája, a „Mystères de Paris“ nem fukarkodik az argotval. Kuthynál azonban akad néhány tréfás-színes népies kifejezés, mely talán a betyárság nyelvétől nem idegen.³

A betyárvilág titkos nyelvére vonatkozó gyér, de nem érdektelen adatokat JENŐ és VETŐ gyűjtötték össze (i. m. 20 kk.). Szerintük a betyárok titkos beszéde főként álnevek alkalmazásában állott. Közölnek is egy mondatot ebből a beszédmódból, s e példából kitűnik, hogy az ilyen álneveken alapuló titkos beszéd sokkal bonyolultabb, mint a tolvajnyelvek általában. De csaknem bizonyos, hogy voltak a betyároknak közszaivaik is, s így igen valószínű, hogy a *kapcabetyár*, *félkékalmár*, *kéményszámoló*, *ötön venni* 'öt újjon venni, azaz lopni' stb. kifejezések, bár azóta elterjed-

¹ MNy. IV, 268—9.

² Ilyenek: *bak* 'asszony cinkosa', *koja* 'kenyérsütő', *dorka* 'k...a', *első tiszt* 'lakatos', *második tiszt* 'tiszt[t]artó', *harmadik tiszt* 'kasznár', *rikkancs* (*rikkantó* 1782.) 'kacsa', *csahogó* (*csatsogó* 1782.) 'kutya', *balik* 'cinkos'? ('az ura vagy férje' 1782.), *mester* 'hóhér' stb.

³ Így pl. *patyolatszuka* (Hazai Rejtelmek I, 11) 'szép fiatalasszony', *rekruta* (I, 13) 'juhászkuja', *kállai hűrös* (I, 51) 'börtön', *tótház* (I, 54) 'kaszárnya', *ötön vesz* (I, 104) 'lop', *bujdos* (I, 256) 'kutya', *czanga* (II, 150) 'rongy nő' (vö. MTsz. *canga* és *canda*).

tek, tőlük erednek. Azt hiszem, hogy szorgos kutatás itt is még igen sok adatot vehet felszínre.

Mintegy 6 lapra terjedő szótárt tartalmaz egy 1862-ben megjelent füzet: „A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együtt való hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéséül összeíratott és kiadatott a köznépek óvakodási hasznára és a rossz emberektől való őrizkedésére Toronyai Károly által Békéscsabán, Pesten“. Ez együgyű könyv közel 180 szavas jegyzéke rendkívül becses emlék. A szókincs még nagyrészt magyaros, de már az idegen elemek jelentős behatolását tanúsítja.

1888-ban jelent meg BERKES KÁLMÁNTÓL „A tolvajélet ismertetése“, amely sok érdekes adaton, szokáson kívül budapesti magyar és német tolvajnyelvi szövegeket, párbeszédet, dalokat és nagyobb szótárt is közöl. Ez a szótár sok érdekes adatot tartalmaz, s a JENŐ—VETŐ-féle, utána megjelent szótárnak jelentős részét teszi. Hibája, hogy a szójegyzék javarészt képező német tolvajnyelvi szavak közül nem jelöli meg azokat, melyek magyar alapszövevényű beszédben is használatosak, mert hogy ezek nagy részét használták, az kiderül a könyv néhány magyar tolvajnyelvi szövegéből. Azonfelül hiányos is a szótár, hiszen magukban a közölt szövegekben nem egy olyan szó fordul elő, mely a szótárban nincs meg. Helyesírása is hol magyar, hol német, sokszor ugyanabban a szóban is, s ez igen zavaró. A szójegyzéket a maga teljességében újra kiadta ENDRŐDI GÉZA „A bűnügyi nyomozás kézikönyve“ c. művében, valamint mintegy 100 szót belőle a Nyr. XXVI, 212 is közöl.

A magyar tolvajnyelvről szóló első komoly és alapos tanulmány JENŐ SÁNDOR és VETŐ IMRE már ismételten idézett könyvecskéje (1900.). A körülbelül 1400 szót tartalmazó s a szavak eredetét is jelző szótárt egy 47 lapos gondos tanulmány vezeti be, ahol a szerzők elvi kérdéseket is feszegetnek, jó könyvészetet adnak, mely minden kutatónak nagy segítség, az idegen s a magyar elemek százalékos statisztikáját is összeállítják, tolvajnyelvi mutatóanyagokat közölnek. Nagy hibája ez úttörőnek nevezhető tanulmánynak, hogy elődei adatait úgy használja fel, hogy forrásait nem jelöli meg, továbbá nem jelzi, hogy az illető szó még megvan-e, vagy csak valamely megelőző gyűjteményből került-e a szótárba. E miatt több, a jassz-nyelv fejlődése szempontjából fontos kérdés homályban marad. Becsúszott azonfelül a szótárba néhány köznyelvi szó is (*cinkos*, *csóva* stb.). Alig lehet szemére vetni, hogy etimológiai között egy-két téves is akad¹

¹ Általános hibája, hogy a szó eredetét legtöbbször a szöveg után állapítja meg. Így pl. a *lisztling* 'molnár' mint német, a *brusztol* 'verekszik', *durmol* 'alszik' s tömérdek más hasonló mint magyar elem szerepel; a

(aránylag meglepően kevés!); az argot etimológiája u. i. sokszor igen bonyolult, s a kutató fokozott mértékben ki van téve a tévedés veszélyének. Nagyobb hiba az, hogy a németes alakokról itt sem tudjuk meg, mennyire használatosak magyar alapnyelvi beszédben.

TÁBORI KORNÉL és SZÉKELY VLADIMIR 1908-ban megjelent „A tolvajnép titkai“ c. műve is tartalmaz 400 szavas gyűjteményt. E könyvhöz nem tudtam hozzájutni.

1911-ben a budapesti államrendőrség főkapitányságának bűnügyi osztálya is kiadott egy szógyűjteményt „A tolvajnyelv szótára“ címen. Mindmáig ez a legbővebb szójegyzékünk, a JENŐ—VETŐ-félenek alapos kibővítése. Sajnos, itt is hiába keressük a forrás megjelölését, úgyhogy olyan szóról, amely JENŐ—VETŐ szótárában is megvan, nem lehet biztosan megállapítani, vajjon 1911-ben is megvolt-e még, vagy csak előbbi feljegyeztetésének köszöni-e, hogy ide is belekerült.¹ Azonkívül a szótár hangjelölése a legnagyobb mértékben ingadozó; idegen eredetű szavaknál hol német, hol magyar helyesírást használ, ami sok zavart okoz. Végül itt sem derül ki, milyen a tulajdonképeni magyar tolvajnyelv szókincese. Az is meg lehet, hogy a szótár szerkesztői német forrásmunkákat is felhasználtak. Mindezen okokból az adatok némi óvatossággal kezelendők.

Bizonyos mértékben ugyane hibák jellemzik KABDEBÓ OSZKÁR „Pesti jassz-szótár“-át (Mezőtúr, 1917.). Kellő kritikával azonban ez a kb. 1200 szóra rúgó jegyzék (származékok, összetételek, sőt syntagmák beleszámításával) szintén igen jól használható.

Majd 1924-ben jelenik meg SZIRMAY ISTVÁNNAK „A magyar tolvajnyelv szótára“ c. kis könyve, melyhez BALASSA JÓZSEF írt bevezető tanulmányt. E szótár nagy előnye, hogy előzőitől független, közvetlen gyűjtésen alapszik, s így az 1923—1924. évre biztos adatokat tartalmaz; csak a magyar titkos nyelveket adja, s hangjelölése egységes. Körülbelül 1300 szót tartalmaz (köztük sok az összetétel meg a továbbképzés), de egyáltalában nem teljes. Míg egyrészt sok olyan

mazl 'szerencse' mint héber, ellenben a *mázli* mint német van jelezve. A *piál* 'iszik' igét (< cigány *piel*) magyarnak tekinti, ellenben a *pia* 'maszlag, bolondító', mai jassz-nyelven 'ital' szót cigány eredetűnek mondja, holott ilyen cigány szó nincs ('ital' a. m. cig. *pi íben*); a *pia* tolvajnyelvi elvonás a *piál* igéből, eredeti jelentése 'ital', s ehhez a 'maszlag' jelentés úgy viszonylik, mint a latin *po'io*-hoz a francia *poison*. De ezeken kívül is előfordul néhány, hangsúlyozom, nem sok tévedés; így pl. szerinte az *anglis* 'k rakat' angol, a *biboldó* 'zsidó' (cigány *biboldó*) magyar, a *lácsó* 'jó' (cig. *lacsho*) ismeretlen eredetű stb.

¹ A bevezetésben ugyan az áll, hogy csupán olyan szavak kerültek be ebbe a szótárba, melyek még használatosak, de a hatalmas szöveget látva, féltő, hogy a szerkesztők meglehetősen könnyedén kezelték ezt a kérdést.

szó hiányzik belőle, amely ebben az időben használatos volt,¹ viszont nem egy olyan szót is felvesz, amely vagy sohasem volt a tolvajnyelv sajátos eleme, vagy már igen régen közkeletűvé vált.² E kisebb hiányok ellenére ez a szójegyzék igen megbízható és becses adathalmaz.

Jóval rövidebb és az előbbi értékre meg sem közelíti KÁLNAI GYULA—BENDES JÁNOS, „A tolvajnyelv szótára“ (Nagykanizsa, 1926.) c. füzeté. Néhány érdekesebb új adat azonban ebben is akad.³

Az említett műveken kívül némi jassz-nyelvi anyagot találunk elszórva a Nyr. és a MNY.⁴ egyes cikkeiben. Sok anyagot tartalmaznak napilapjaink is, különösen 1910 óta, továbbá sportlapjaink és az államrendőrség Detektiv c. folyóirata; mindez azonban még összegyűjtésre és feldolgozásra vár. A jassz-nyelven megírt többé-kevésbé önkényes műszövegeket (ilyen pl. a Nemzeti Sportban egy időben állandó jassz-nyelvi rovat) a legnagyobb óvatossággal kell kezelni, mert ezek megbízhatóságához igen sok szó fér.⁵ Nem lehetetlen azonban az a furcsaság, hogy egy-egy kifejezés épen mű-jassznyelvi szövegekből indult ki s terjedt el a jasszszavak felvételére hajlamos alsóbb köznyelvben.

Ami az egyéb argot-szerű csoportnyelveket illeti, az újabb időben a diáknyelvel aránylag legtöbbet foglalkoztak gyűjtőink. DOBOS KÁROLYNAK „A magyar diáknyelv szótára“ c. művének kívül a Nyr.-ben (pl. XXVI, 190, XXVIII, 477,

¹ Igy pl. ugyanebből az időből származó, távolról sem teljes s a mellett jól megróstatlt saját gyűjtési anyagomnak több mint 100 szava hiányzik belőle, pl. ilyenek, mint *gyapa* 'verés', *gyapázní* 'verni', *bukni rá* 'szerelmesnek lenni vkibe, nagyon kedvelni vmit', *bubék* 'fejtető', *cögli* 'bicikli', *dekcsi* 'detektiv', *írász* 'pofon', *klajzi* 'kalauz', *lahizni* 'nevetni', *szujka* 'lopás', *hó* 'paraszt, áldozat', *jingli* 'fiatal uracs', *bruhus* 'dühös', *dagadt* 'kövér', *bedögleni* 'elakadni', *parnósze* 'foglalkozás', *drungaj* (vö. *Dungaj* MNY. XIII, 60) 'dunaparti korzó', *auft!* 'iszkoljunk', *dikhölni* 'látni', *stop!* 'ezt lefoglalom', *penész* 'bosszúság, méreg', *döngi*, *döngő* 'rúgólabda', *tógyer* 'buta', *szipkázni* 'csábítani', *gehengi* 'láb', *etető* 'száj', *kitolni vkivel* 'kijátszani, megcsúfolni vkit', *labardusz* 'láb', *slingli* 'bilincs', *plutyka* 'bor', *szubrett* 'nő' stb. stb.

² Ime mutatóba találokma egypár: *mancs*, *mutyi*, *oda süss!*, *kobak*, *ribanc*, *rázni* a *rongyot*, *komázni* stb.

³ Az adatok felhasználásakor a következő rövidítéseket fogom alkalmazni: B. = BERKES i. m., JV. = JENŐ—VETŐ i. m., Sz. = SZIRMAY i. m., R. = az államrendőrség i. szótára, K. = KABDEBŐ i. m., KB. = KÁLNAI—BENDES i. m., E. = az egri szójegyzék, T. = TORONYAI i. m., sgy. = saját gyűjtésem. Minden szónál nem említem meg valamennyi forrást, hanem többnyire csak a legújabbat vagy a legmegbízhatóbbat.

⁴ Az eddig említetteken kívül pl. Nyr. XL, 126, XLII, 170, 172, 278, XLIII, 439, XLIV, 77, XLVIII, 89, L, 63; MNY. XI, 422. XII, 351, XIII, 60, 91, 96, XIV, 162, 203, XVI, 39, 96, XXI, 72, XXV, 374.

⁵ Jókainak „Aki kétszer halmag meg“ c. regényében (Cent. k'ad. I, 175—6) van ilyen „tolvajnyelvi“ szöveg, melynek minden egyes szava az író fantáziájából pattant ki. De még BERKESNEK különben igen érdekes tolvajnyelvi párbeszédei is sokszor a komikumig valószerűtlenek.

XXXVII, 126, 281, XLIII, 334, XLIV, 335, XLV, 141, XLVI, 244, LIX, 219) több kisebb szógyűjtemény van, melyekből jól megállapítható, miként hatol be mindig jobban a jobban a diáknyelvbe a tolvajnyelv, főként Pesten, de, bár lassabban, vidéken is. Erre nézve különösen becses VELLEDEITS LAJOS Szógyűjteménye (MNy. XIII, 60, 91), amely már arra mutat, hogy a pesti diáknyelv külön szókinccse a jassz-nyelvtől csak mennyiségben különbözik, s amely ezért a jassz-nyelvnek is becses forrása.

A régebbi diáknyelvre elszórtan szintén találhatunk néhány adatot. Így JÓKAI „És mégis mozog a föld“ c. regényének elején a mult század eleji debreceni diáknyelvből közöl csaknem félszáz szót;¹ természetesen a szavak hitelességét s igazi korát ma már nehéz eldönteni. De nemcsak Debrecenек volt meg a maga diák-argotja. Így pl. a pápai ref. kollégiumban a negyvenes években a diákok a burgonyát *tűzkő*, a répát *koporsószeg*, a kását *paripa*, a köményes levest *kefe* néven nevezték (l. Ifjú Évek 1931. febr. 149. l.). Hasonló adat elszórtan még bizonyára nem egy akad.

A magyar katona-argot jóformán ismeretlen. A régi vitézi élet néhány emlékével foglalkozik KERTÉSZ MANÓ érdekes cikke (MNy. XII, 353, 387), de egészen más szempontból. A Nyr. katonanyelvi cikkei inkább a katonanyelv német műszavaival foglalkoznak (úgyszintén BALASSA, Die neueren Spr. 1919. 359). A MNy. foglalkozik egy-egy szóval (pl. XII, 144, 179, IX, 468 stb.), rendszeres gyűjtésről azonban szó sincs. Itt is irodalmunkban elszórva található néhány adat. Így pl. TÖMÖRKÉNY (Förgeteg János, mint közérő. 1905. 34—5) a boszniai okkupáció ideje tájáról a következő magyar katona-argot szavakat és kifejezéseket közli: *pipa* 'kanál', *kanál* 'pipa', *zöld nadrág* 'kék nadrág', *dögész* 'szanitész (egészségügyi katona)', *kocsis* 'huszár', *pék* 'jäger', *lovaspék* 'a vadászok hornistája', *ujspanyol* 'a regimenchanda csehei', *öreg* 'kapitány', *csirke* 'kadét', *kis bolond* 'hegyi üteg', *nagy bolond* 'mezei ágyú', *ménkü* 'várágyú', *szamár* 'bosnyák', *dupla szamár* 'hegyi trén katona, ki öszvért vezet', továbbá: *nem akarta meginni a kávét* (azért csukják be), *utalványa jött Magyarországból* 'meg kell fizetnie az okozott kárt', *hosszú szaladságra ment* 'meghalt', *szoba* 'ágy', *úszni küldeni az ágyakat* 'szétszedni az ágy kapcsait, hogy összedüljön'. Ilyenféle adatok, melyek feltétlenül bizonyítják, hogy a katona-argot képződése legalább is meg-megindult, bizonyára akadnak még.

¹ E szavak közül néhány a mai jassz-nyelvben is megtalálható, így *gugyi* 'sz-szes ital', ma 'kábitó ital' Sz., *szuka* 'ringyó', ma 'nő' Sz. (saját gyűjtésem szerint azonban a jelentése ugyanaz ma is, mint egykor), *pikó* 'kenyér', ma *pikkolni* 'enni' Sz., de vö. *pikken*, *piku* JV.

A sportnyelvvvel, illetőleg szókinccsel még senki sem foglalkozott, holott ez igazán gazdag zsákmányt adna.

Az anyaggyűjtés tehát fölöttébb hiányos, s hogy a magyar titkos- és csoportnyelveket fel lehessen tudományosan dolgozni, először ezen a téren kell a mulasztásokat helyrehozni. (Folytatjuk.)

BÁRCZI GÉZA.

Fal.

A mi *fal* igénk finnugor megfelelőiként ismereteseek: osztj. *pülēm* 'lenyel'; *pül* 'falat, darab' | vog. *pül-* 'fal'; *pül, pul* 'falat, darab' | votj. *pales* 'darabka' | md. *pal* 'ua.' | f. *pala* 'falat, darab' (NyH.⁷ 149).

SZINNYEI ezzel a szócsoporttal a népnyelvi *falka* 'falatka, darabka' szót veti össze (i. h.). Nyilván az idézett szócsaládra gondol MELICH is, amikor azt mondja, hogy a finnugor eredetű magyar *falka* 'Stück' és *folt* 'Stück' szóból van magyar *Falka* meg *Folt* személy- és helynév (MNy. XXIV, 244).

SZARVAS GÁBOR a NySz. anyagából megállapítván a *falka* meg a *folt* jelentésbeli találkozásait, úgy vélekedik, hogy a szavak egybetartoznak, mégpedig az előbbi az utóbbinak *foltka* származékából lett. Egyszersmind „első tekintetre eléggé tetszetős“-nek mondja azt a magyarázatot, amely a *falká*-ra nézve már KASSAI fejében megfordult: hogy a *folt* a *falni* ige származéka, azonban „több gyengéjét fedezvén fel“, más irányban keresi a megfejtést (Nyr. XX, 529—32).

Néhány észrevétellel óhajtom itt megerősíteni, hogy valóban jogosult a *fal—falka—folt* szavak etimológiai összekapcsolása, s azonkívül megkísérlek még további tagokat is beiktatni a rokonságba.

Ha a magyar *fal* igének és idézett finnugor megfelelőinek a jelentését tekintjük, akkor — mint a szócsalád alaptagjával — egy igenévszóval számolhatunk, amelynek a kiinduló fokon az értelme: a) 'az evésnek, valószínűleg kiváltképp az állati evésnek, olyan módja, amelyet a foggal való tépés, szagztatás jellemez'; b) 'az ilyen evésnél keletkező darab, rész: falat'.

A Konstantinos Porphyrogenetos-féle De administrando imperio 40. fejezete szerint Árpád egyik unokája, aki a Konstantinos jelezte bizánci követjárás idejében a fejedelem volt: τὸν φαλίτιν vagy ὁ φαλῆς; az apja ὁ ἰουροτζάς, unokatestvére pedig ἰέλεχ fia ἐζέλεχ (ÓMOLV. 10). NÉMETHI GYULA megfejtése szerint az apa neve egy 'nyelni szerető; ingyenc' értelmű török igenévből való, az unokatestvér neve pedig a régi magyar *ézel* 'izlel, kóstol' ige származéka (HonfMKial. 286—90). Mármost a τὸν φαλίτιν egy magyar *Falicsi*, a φαλῆς

egy magyar *Fali* alak görögösítése lehet. A X. századi magyar *Fali* személynevet a szóbanforgó egyén apjának és unokatestvérének a nevével vonatkozásba állítva, mai *fal* igénk *fali* igenévszói előzményével azonosíthatjuk s 'faló, falánk'-nak értelmezhetjük. A *Falicsi*-ban nem nehéz felismernünk a *Fali* név *-csi (-cs)* képzős becéző változatát. — Hogy a $\iota\omicron\upsilon\tau\omicron\zeta\acute{\alpha}\varsigma$ és $\acute{\epsilon}\zeta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\chi$, továbbá a $\phi\alpha\lambda\acute{\eta}\varsigma$ — $\tau\omicron\nu\phi\alpha\lambda\acute{\iota}\tau\iota\nu$ nevek megfejtését $\text{N}\acute{\epsilon}\mu\epsilon\theta\eta$, illetőleg én csakugyan helyes irányban keressük, támogathatja az, hogy az eddig sok fejtörés ellenére is kielégítő magyarázatot nem nyert $\acute{\iota}\epsilon\lambda\epsilon\chi$ névhez szintén találhatunk olyan etimológiát, amely beleillik az amazok alapjául megjelölt közszavak jelentéskörébe. T. i. *Jelex* vagy *Jeley* olvasással a török *jä-* (*ji-*) 'essen, verzehren, geniessen' ige *-l: -il* képzővel alakult s szenvedő-ható értelmű igei származékának¹ *-χ (-k)* ~ *-γ (-g)* képzős *Jäläχ* ~ *Jäläγ* 'ehető' igenévét láthatjuk benne. Egy ilyen 'ehető' meg egy 'izlő: ami izlik, ízletes'² jelentésű név — mint apa meg fiú neve — igen jól összeillő névpárt képez.³

A magyarban a *fal* igenévszóból *falka* névszó alakult, de hogy ebben a *-k* képzőelem deverbális vagy denominális természetű volt-e eredetileg, azon hiába elmélkedünk. Az igenévszónak deverbális *-t* képzős névi származéka **falt: folt* (*halt: holt*). Az 'evésnél keletkező darab' értelemhez mind-

¹ Vö. DENY, Grammaire de la langue Turque 375—6.

² Így is értelmezhető u. i. az *ézeley* alakulat.

³ A $\acute{\iota}\epsilon\lambda\epsilon\chi$ névvel a Konstantinosnál felsorolt Árpád-ivadékok nevének együttes tárgyalásánál kívánok majd bővebben foglalkozni. A többi névre vonatkozó eredményeimből jelzem, hogy belőlük ugyancsak olyan etimonok hüvelyezhetők ki, amelyek — mint a földművelés, illetőleg táplálék-előállítás tárgykörébe vágó kifejezések — az *Árpád*-dal meg a táplálkozás fogalmában összekapcsolódó fent jelzett négy névvel, sőt a 'tele, jóllakott' értelmű *Taksony*-nyal (vö. R. NAGY LÁSZLÓ: M. y. XXIII, 274) is jelentéstani vonatkozásban állanak. Ez világosan arra vall, hogy a névcsoport megteremtésében közös névadási indíték szerepelt.

A vonatkoztatás a török és a vele összefüggő Árpád-kori magyar névadásnak egyik főelve. Van eset, hogy — mint a genealógiai kapcsolatok folyománya és feltüntetője — a hagyomány révén még századok multán is etimológiai vagy jelentéstani tekintetben rokon neveket szolgáltat a nemzetség tagjai számára. — A XIII. században egyik nemzetségünket *Kartal*, azaz 'Sas' nemének emlegetik (KARÁCSONYI, MNemz. II, 305 kk.). A nemzetségnek két XIII. századi tagját ismerjük, akit így hívnak: *Uza* (i. h.). Nevük *Usza* olvasással a török *us* 'Geier; keselyű' szóhoz tartozik. Az 1247-ben és 1276-ban a *Kartal* nem tagjaként szereplő I. *Usza*-t 1263-ban *Korzan* nemének írják (i. h.). A *Korzan* név az Anonymus-beli *Kundu fia Curzan* olv. *Kurszan*-tól ered, az meg egy személynek mutatkozik $\text{K}\omicron\upsilon\sigma\acute{\alpha}\nu\eta$ -val, akit bizánci adat Árpád 894. évi vezértársának jelez (MORAVCSIK: MNY. XXIV, 84 kk.). A magyar *Kurszan* < *Kusszan* < *Kuszan* név eredetijéül egy török *qysan* '(gi-rig) Geier; keselyű' nevet vehetünk, amely a (**qysa* >) *kyza* 'Mäusegeier' szóval együtt a török *qysmaq* 'zusammendrücken, zusammenpressen, zu kurz machen [→ geizen, neiz g sein]' ige rokonságába foglalható bele. Ime, a honfoglaláskori ósapa neve érzeteti hatását még a XIII. századi utódok elnevezésében is!

kettőjüknél egész természetesen csatlakozott az 'általában darab, rész' jelentés (így *falka föld, falka idő* is), s ezt követte — előbb a nagyobb tömeghez való viszonyítás mozzanatával, utóbb nélküle — a 'csapat, csoport, csorda, nyáj' vagy 'rakás, halmaz'.

SZARVASNAK az a nézete, hogy a *falt*, illetőleg a *falka* különböző jelentéseinek a magyarázatánál a 'toldalék' alapértelemből kell kiindulni. Példaként a Münchener Kódexnek erre a helyére hivatkozik: „Senki nem varia vy otromba poztonak falt at o ruhaba, mert ug elvetetic az vy falt az otol es nagob res lezen.“ Azonban itt világosan a javításhoz anyagot szolgáltató posztó darabjáról van szó, s így az idézet épen azt mutatja, hogy a 'darab, rész' értelem miképpen ment át a 'toldalék, falt' értelembe. Ámde — amire SZARVAS nem utal — alig kétséges, hogy a *falt* összefügg a *föld, földöz, földogat, földalék* szavakkal. Az utóbbiaknak csupán 'sarcio, suo; nähén, flicken' jelentésük ismeretes. Nem vall-e ez arra, hogy a *falt* egyéb jelentései csak utólag fejlődtek ki? — ami természetesen a tőlünk adott származtatást is kisiklatná. Nem! Mégpedig azért nem, minthogy a *föld* igét és idézett továbbképzéseit is bekapcsolhatjuk a *fal* rokonságába. A *föld* t. i. nem más, mint hangváltozata a *fal* ige *fald* gyakorítójának, amelyet a nyelvtörténetünkben jelentkező *faldoz, faldos, faldok, faldokol* 'ingurgito, deglutio; hinunterschlucken, verschlingen' ugyancsak gyakorító továbbképzésekből elemezhetünk ki. A *föld*: *fald* idézett 'sarcio, suo' jelentése meg úgy változott el a 'feldarabol, részekre vág' értelemből, mint ahogy a hasonlóképpen 'feldarabol, részekre vág' értelmű *szab* ige kifejezi a részekre vágott anyag összeillesztésének műveletét, mesterségét is: *szabó* (vö. német *Schneider*).

Ismerünk a régi nyelvben egy *folnagy* 'vilicus; verwalter' szót (NySz.), személy-családnévi adatokból 1400 óta (OklSz.). Nem más ez, mint a Székelyföldön és Brassó megyében 'falú bírása' értelmében használatos *falnagy* (MTsz.). Ugyanonnan valók: *Betlenfala, Sófala, Máréfala* vagy *betlenfali, sófali, máréfali* e helyett *Betlenfalva* stb. (MTsz.). Velük együtt kell figyelembe vennünk az 1245: *Folwyne* (CodDipl. VII, 3: 26), azaz *fol-véne* személynevet (vö. PAIS: MNy. XVIII, 99). Ez a *fol*: *fal* a *fal* igenévszóból lett, mégpedig úgy, hogy azt emberi közösségek részeire, társadalmi képződményekből elkülönülés, szétválás útján létrejött alakulatokra vitték át. Tehát odatartozott a *nép, had, nem (nemzet), törzs, ág* kifejezések közé, s eredetileg az lehetett, ami az *ág*: a vérközösségen épülő nemből település tekintetében kivált társadalmi forma neve.

MELICHNEK a megállapítását, amelyben a *Folt* helynevet (Pest, Heves, Hunyad és Bihar megyében) a *falt* és *falka* közszavakkal kapcsolja össze, azzal egészítem ki, hogy bennük

a *falt* 'darab, rész' szó a *fol*:*fal*-hoz hasonlóan társadalmi, illetőleg települési forma jelölőjeként nyert alkalmazást.¹

Gondolom, némi joggal keressük ebben az összefüggésben a *falu* szó eredetéhez és alakulásához fűződő kérdések megoldását is. A *falu* szó-, illetőleg tövége körül folyt sokoldalú megbeszélés² során olyan adatok kerültek elő (vö. MNy. XXIV, 115—6, 273—5, 295), amelyek azt tanúsítják, hogy a szó a magyar nyelvtörténeti korban szóvégi *u* kettőshangzóval, illetőleg hosszú *ú*-val hangzott. A *falú*—*falv*- ó- vagy ősmagyar előzménye a *fals* ~ *fols* igenévszónak *-ys*, esetleg *-vs* képzős származéka. Hogy ebben az alapszó névszói vagy igei szerepet játszott-e, illetőleg a képzőnek kicsinyítő vagy igenévalkötő volt-e a funkciója, kideríthetetlen, de tulajdonképpen nem is lényeges. Olyan jelentéstani mozzanatokon át, amelyeket az előzőleg tárgyalt szavakkal kapcsolatban jeleztünk, ez az alakulat szintén eljuthatott a *falu* ismert értelméhez.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az adatokat, amelyeket a magyar *falu* finnugor rokonságának szoktak tekinteni. Ezek: osztják *pōyāl* ~ *pūyāl* ~ *p'ū³āā* ~ *pūyāt* 'Dorf (ostjakisches)' | vogul *pāβl* ~ *pāβā* ~ *pāβl* ~ *pēβ³al* ~ *pēβl* ~ *pēβā* ~ *pēl* ~ *pēā* 'Dorf' (vö. NyH.⁷ 158 és KALIMA: FUF. XVIII, 146). Minthogy az obi-ugor nyelvekben több esetben bizonyítható a finnugor mássalhangzó + *alsk*(*g,γ*)*s* hangkapcsolatbeli *l* meg *k*(*g,γ*) hangok helycseréje, az idézett osztják és vogul (*pāβl* < **pā³l*) alakok számára is ugor *pals³ys* előzőt vehetünk fel (vö. SZINNYEI: MNy. XXII, 316). Az ugor **pals³ys* forma, illetőleg a belőle levezethető ősmagyar *fals³ys* ~ *fols³ys* változat pedig összevethető a magyar *fals* ~ *fols* igenévszó *-ys*, esetleg *-vs* képzős származékával. Ilyenképpen a tárgyalt osztják és vogul adatok mögött is a fentebb már idézett osztják *pūlem* 'lenyel': *pūl* 'falat, darab', illetőleg vogul *pūl*- 'fal': *pūl*, *pul* 'falat, darab' alapszóhoz tartozó finnugor *-k* ~ *-γ* kicsinyítő vagy igenévképzős alakulatok lappanghatnak.

KALIMA (FUF. XVIII, 144—7) a magyar *falu*, valamint a megfelelőinek tekintett osztják és vogul szavak csoportjá-

¹ Érdekes, hogy a németben a 'Stück Zeug, Flicker, Lappen (andersfarbige Stelle, Fleck, Makel)', illetőleg 'Stück Landes, Platz, Stelle' értelmű *Fleck*, *Flecken* szóból vált a németalföldi: *vlek* 'Dorf' és közép-felnémet, *vlecke*, új-felnémet *Flecken* 'ua.'. A szó ilyen jelentésben csak a XV. században tűnik fel, míg a *Marktfleck*, *Marktflecken* összetétel (vö. magyar *vásárhely* 'a hely, a tér, ahol szabad volt vásárt tartani') már a XIV. század kezdetén megjelenik (vö. KLUGE és WEIGAND szótárait). A magyar és a német kifejezés független egymástól.

² SZINNYEI: MNy. XXII, 241. — MÉSZÖLY: A HB. hangtörténeti és alaktani sajtáságai 33—4. — SZINNYEI: MNy. XXII, 315—6. — HORGER: MNy. XXIII, 499. — MÉSZÖLY: MNy. XXIV, 28 kk. — KNEZSA: MNy. XXIV, 115—6. — MÉSZÖLY: MNy. XXIV, 273—5. — B. I.: MNy. XXIV, 295. — ZSIRAI: MNy. XXIV, 300.

val a karjalai *palvi* 'Wohnstätte' szót veti össze, amelyhez odavonhatóan tartja a lúd és finn nyelvterületen előforduló földrajzi nevek *Palva-*, *Palvas-*, *Palvia-* elemét is. KALIMA azt gondolja, hogy az ugor formákból kikövetkeztethető *-lk-* *-ly-* helyett mutatkozó finnségi *-lv-* hangkapcsolat *-lŋ-* *-l;*-re vezethető vissza. KALIMÁNAK valóban igaza lehet, amennyiben a jelzett adatokbeli finnségi *v-t* a finnugor *-ŋ-* *-γ* képzővel (NyH.⁷ 84, 86) egyeztetethetjük, amelynek a finnségben való hangtani fejlődési lehetőségére vö. a magyar *tő—töv-* finn *tyve-* megfelelőjét (NyH.⁷ 48). Így ez a finnségi 'Wohnstätte' értelmű szó megint olyanformán viszonylanék a finn *pala* 'falat, darab' szóhoz, mint a magyar *falu* a *fal* igenév-szóhoz.

ZSIRAI MIKLÓS, amikor a *falu*-nak és társainak itt előadott megfejtési lehetőségeit jeleztem neki, közölte velem, hogy ő egy olyan adatot talált, amely hozzájárulhat a *falu* dolgának a tisztázásához. Az adat arról szól, hogy a votjákok némelyik falujukat egy *Pilga* elem hozzátételével nevezik meg. Várjuk, hogy ZSIRAI kifejtse a *falu—Pilga* kérdéssel kapcsolatos észrevételeit.

PAIS DEZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Francia divatszavak. Nem emlékszem, hogy a háboru előtt olyan tömegben jelentkeztek volna nyelvünkben a francia eredetű divatszavak, mint mostanában. Minthogy eddig senki sem méltatta őket figyelemre, holott minden kirakatban ott díszelgének a legkülönbözőbb ortográfiával, alkalmazkodva hol az üzletember műveltségéhez, hol meg a magyar helyesíráshoz, e cikkecskében megnyitnám leltározásukat. A Magyar Nyelv olvasói bizonyára majd kiegészítik első gyűjtésemet. A közölt formák mind hitelesek.

A legnagyobb változatosság uralkodik a *crêpe de Chine* néven ismert selyemanyag írásában: *krepp de Chine*, *crep-de-chine*, *crep de chin*, *crêpe de chin* stb. Mellette a *zszorsett*, *georgett*: fr. *georgette*, a *broche selyem*: fr. *broché*, a *puplin*: fr. *popeline*, a *mousline*, *müszlin*: fr. *mousseline*, a *faile givré*, *faile selyem*: fr. *faille*, a *givre selyem*: fr. *givré*, a *voál imprimé*: *voile i*. Teljes polgárjogot nyert már a *delén*: fr. *de laine*. Újabb az *ettamin*, *etamin*: fr. *étamine*, a *nyári fresko*: fr. *?*, *francia frisse*: fr. *?*, a *nanszuk*: fr. *nansouk*. Régibb már a *seviott*: fr. *cheviotte*, a *krepon*: fr. *crêpon*. A vászonfélék között elterjedt a *línón*: fr. ugyanígy, a *kreton*: fr. *crétonne*, az *organtin*: fr. *organdi*, a régi *perkál*: fr. *percale*, a *lüstter*: fr. *lustrine*, a szabóságban már régóta használt *kannavász*: fr. *canevas*, a *flanell*: fr. *flanelle*, az újabb *duvetine*, *duvetín*: fr. *duvetine*.

Ezenkívül láttuk még kiírva: *doubl ondule*: fr. *double ondulé*, *jumper comple* vagy így is: *komplé*: fr. *complet*, *bemberg lingeri*: fr. *lingerie*, *volánok*: fr. *volant*, *plisszé alj*: fr. *plissé*. A flór nem francia szó; a fr. *combinaison*-nak kombinés, kombiné

alakja is valószínűleg máshonnan jön. Egy a földig nem érő függönytípust *bonnes fames*: fr. *bonne femme*? néven láttam kiírva.

Az árnyalatokban gazdag francia színnevek is behatolnak lassan a magyarba. Ma már minden hölgy tudja, mi a *tóp*: fr. *taupe* 'vakondok', a *bezs*: fr. *beige*, a *frez*: fr. *fraise*, a *szeriz*: fr. *cerise* és a *bcis de rose* színek. Egyik kereskedő ezt mondta fülem hallatára a vásárlónak: „Tessék ezt a *viffebbet* (fr. *viif* 'élénk') venni!”

Ezzel az idegen szóáradattal szerintem lehetetlen a küzdelmet felvenni, mert a szó a tárggyal együtt érkezik és terjed el divatnak hódoló hölgyeink és uraink nyelvében.

ECKHARDT SÁNDOR.

Csonkamagyarország részeinek új német nevei. A M. Tud. Akadémia 1916. június 13-án megtartott bizottsági és összes ülésén az idegen helyneveket illetőleg LÓCZY LAJOS r. és RICHTER ALADÁR l. tagokkal szemben, akik az 1891-i berni földrajzi kongresszusra és a magyar nemzetpolitikai előnyökre való hivatkozással a latin betűvel író országok helyneveire vonatkozólag az idegen alak megtartását javasolták, BEÖTHY ZSOLT indítványát fogadta el, mely szerint „magyar szókincsünk sértetlenségét hazánk határain túli vonatkozásokban“ is meg kell őriznünk, de épen ezért „meg kell adnunk ugyanezt a jogot az idegen nyelveknek is azokra a hazai helyekre vonatkozóan, melyeket külön sajátos, történetileg fejlett névvel jelölnek“ (AkadÉrtesítő XXVII, 562 ll.).

A világháború befejeztéig nagyjában a németek is respektálták a berni határozatot, de a békekötés után, amikor a Grenz- és Auslandsdeutschum érzelmi nyereségén kívül mást a maguk számára el nem könyvelhettek, a német öntudat ébresztését és élesztését tűzték ki célul maguk elé, olyannyira, hogy ennek elérésére semmi fáradságot sem kímélnek. E jegyben folyt le az 1925. évi boroszói Deutscher Geographentag is, amelyen a berni határozattal szemben kimondották: „In den Gebieten des Grenz- und Auslandsdeutschums sind heute zahllose gut deutsche, oft wertvolle geschichtliche Erinnerungen bergende Namen für geographische Gegenstände aller Art (Wohnorte, Länder, Gebirge, Gewässer usw.) mit Ausrottung bedroht. Der Deutsche Geographentag erkennt es als eine nationale Pflicht, diese Namen zu schützen, und richtet an alle beteiligten Kreise, namentlich an die Verfasser und Herausgeber von Karten, Atlanten, Reisehandbüchern und geographischen Veröffentlichungen aller Art, sowie an die Vertreter der Schule und der Presse, des Handels und des Verkehrs die eindringliche Bitte in allen Fällen, wo geographische Doppelbenennungen bestehen, den deutschen Namen den Vorzug zu geben und sie an erste Stelle zu setzen.“ — E határozat a M. Tud. Akadémia állásfoglalásával nincs ellentétben, sőt talán még az sem ellenkezik egészen felfogásával, hogy a Zentralkommission für wissenschaftliche Landeskunde von Deutschland a postai érintkezésre vonatkozólag kimondja: „... jeder Deutsche ... (muss) den deutschen Ortsnamen zuerst setzen und den fremden Namen nur dort hinzufügen ... , wo nach seiner Meinung die Unterlassung die Bestellung verzögern oder vereiteln würde“.

Azonban, amikor a fentebb említett központi bizottságtól megbízott ROBERT GRADMANN egyetemi tanár a „Wörterbuch deutscher Ortsnamen in den Grenz- und Auslandsgebieten“ c. füzetében (Stuttgart, 1929.) történetileg nem jogosult helynevet (*Ofen-Pest*) és történetellenes országfelosztást és elnevezést kényszerít rá a német közönségre, akkor igazán túllépi a németség a tudományos állásfoglalás és a lojalitás határait. Hogy e sorok igazát védjük, bemutatjuk GRADMANN Magyarországot: Ofen-Pest *Ungarn*-ban van, Fünfkirchen, Gran, Martinsberg, Raab, Stuhlweissenburg, Totis, St. Gotthard *Westungarn*-ba tartozik, Güns, Oedenburg, Steinamanger, Strass-Sommerein, Ungarisch-Altenburg, Ungarisch-Kimling, Wieselburg, Wolfs és Zanegg az *Ung. Burgenland*-ba sorolandó, Szegedin az *Ung. Tiefland* városa, Erlau és Waitzen a *Westkarpathen* területén fekszik, Komárno a *Slowakei*-ban és a magyar Komárom-Komorn is a *Slowakei*-ban keresendő.

Csodáljuk, hogy egy német egyetemi professzor ilyen felületes és tudománytalan könyvecske kiadását vállalta.

SCHWARTZ ELEMÉR.

Tréfás elvonások. Hódmezővásárhelyen a *gavallér* fogalmának a kifejezésére idősebb emberektől még mostanában is elég gyakran a *gavar* szót halljuk. Ennek a szónak a használata régebben általánosabb volt, de a *csinos* és *sikkes* szó lassanként teljesen kiszorítja a használatból. Szótáraink közül BALLAGI, MNyTSz. I, 45 és a MTsz. (más vidékről) ugyanazon jelentéssel említi.

A *kanyaró* néven közismert gyermekbetegség megnevezésére a kevésbé iskolázott városi és tanyai lakosság széles körben a *kanyar* szót alkalmazza. Ez a szóalak: *kanyar* 'kanyaró' jelentéssel szótárainkban ismeretlen.

Fiatal legények maguk között egyik vagy másik jelenléről szólva *csavargó* helyett legújabb korbéli tájszóként a *csavar* szót használják. E szó jelentése azonban nem teljesen azonos a *csavargó* jelentésével, hiányzik belőle a lealázó tartalom, inkább tréfás, kedveskedve csipkelődő. Pl. a jelenlévők egyikéről mondják: *csavar népség*.

CSOKÁN ILONA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Karenkotro, karinkotro. Könnyű felismerni, hogy ez a Szászrégenben használt szó nem egyéb, mint az oláh *care* (*cari*) *încotro* (*care* 'ki, aki', *încotro* 'valahova, valamerre') szavaknak összevont alakja, amelyek ilyen kifejezésben használatosak: „străjerii aruncară la pământ ciomegile și cari încotro prinseră să fugă, ca niște nebuni“ (az örök eldobták a botokat, s aki amerre csak tudott, futni kezdett, mint a bolondok). A *care* (többes *cari*) *încotro*-t az oláhban a 'futni, menekülni, menni' igékkal használják, rendszeren akkor, midőn valaki kényszerítve van, hogy fusson, meneküljön. Ez az eredeti jelentése a magyarban is megtalálható a következő mondatban: „Jött a pásztor, s *karinkotro* mind elfutottunk.“ Ebből az eredeti jelentéséből ment

át másféle kifejezésekbe is; pl. „*Karenkotro* nem volt mit tenni, el kellett, hogy menjek. Eljött a végrehajtó, s *karenkotro* ki kellett az adót, hogy fizessem.“ A magyarban tehát, amint megállapíthattam, akkor használják, midőn valamit nem tudnak elkerülni, s feltétlenül meg kell tenni.

Rincszálé. Ez a szó, amelyet Szászrégenben használnak, az oláh *râncezeală* 'avasság, ranzigkeit' (*rânced*: latin *rancidus* 'avas, ranzig'), s jelenti általában az avas és majdnem rohadt húst vagy zsírt. A magyarban ilyen kifejezésben hallottam: „A mézáros olyan *rincszálé* húst adott, hogy nem lehetett szép sültet készíteni.“ A *rincszálé* szó itten nem az 'avas', hanem a 'cafatos, nem szép szeletekben fölvgótt' húst jelenti, tehát csak annyit tartott meg eredeti jelentéséből, hogy a hús jelzőjeül használják. Az eredeti jelentéstől teljesen eltérő használatát látjuk az ilyen mondatokban: „Nem vásárolok abból az üzletből, mert ott csak mind *rincszálé* portékát árulnak. Olyan *rincszálé* volt a gyümölcs, hogy nem lehetett béfőzni.“ BALOGH ÖDÖN.

Megdolgon(z)tat. A prágai négy nyelvű sóhajtságban szerepel ez ismeretlen ige, amelyet LAZICZIUS GYULA (MNy. XXVII, 119) *büntet*-tel fordít, sőt azzal való keveredésnek is tart. A fordítás helye, a más adalékkal nem támogatható ige értelmi eredetére nézve pedig latin-német analógiák magyarázattal szolgálhatnak. A „sóhajtság“ írója ismerte a latin *labor: laborare* 'dolog: kínlódom, szenvedek' és a német *Plage: plagen* 'munka, dolog: domozni, büntetni' kapcsolatokat. Különösen a *plagen* első értelme — HEYNE szerint — 'Isten büntetése' (ouch plagete got die lüte dorch sunde willen mit grozim sterben [Ködziz 45]). Alighanem ezeknek hasonlóságára formált a *dolog*-ból új magyar igét: *megdolgoztat* 'plag' értelemben. BGH.

Kisnagykés, pároskés. A somogy megyei Gamáson a kenyérvágásra, disznóölésre stb.-re használt konyhakésnek *nagykés* a neve. Ha az ilyen kés a szokottnál kisebb, akkor *kisnagykés*-ről beszélnek. Ez azt mutatja, hogy a *nagykés* összetétel előtagjának és utótagjának jelentése a gamásiak lelkében már egységes fogalomná olvadt össze. A *kisnagykés* elnevezés tehát épen olyan nyelvi jelenség, mint amilyenek pl. *nagy kisasszony, hibás helyesírás, lassú gyorsíró* vagy *kőkeresztfa, viasz-gyufa*. — Megemlítésre méltó, hogy a gamásiak a lekerekített hegyű asztali kést, melyet az úribb osztály az asztali étkezésnél szokott használni, *pároskés*-nek nevezik. (Igy Borsodban is, MTsz.) Ennek valószínűleg az az alapja, hogy az ilyen kést egymagára nem igen szokták használni, hanem rendszeren csak a villával együtt. Vajjon nem 'kés-villá'-nak értendő-e az a régi *pár kés, pár bicsakos* kés is, melyeket CSEFKÓ GYULA (MNy. XIX, 120) „Páruska, párpisztoly“ c. cikkében idéz? T. i. hogy eleink uti felszerelésként nem kést és villát, hanem két kést vittek volna magukkal tokban, az nem nagyon valószínű. KELEMEN JÓZSEF.

Nefelejts. A német *Vergissmeinnicht* fordítása. De a német szó már a XV. században felbukkan német kódexekben szél-

jegyzetként, akkoriban és később a német füveskönyvekben mint különféle kisebb, kékvirágú növények, gyakran a 'Teucrium chamaedrys' neve. Növény: 'Myosotis' és név: *Vergissmeinnicht* csak a XVIII. században találtak véglegesen egymásra. Magyarban először BENKŐ JÓZSEF névjegyzékében 1783-ban jelenik meg a német név is, fordítása is, de különös módon az *Engem ne felejts* nem a 'Myosotis' magyar neve, noha utóbbinak idézett német neveként ott olvassuk a *Vergissmeinnicht*-et, hanem a 'Chrysanthemum coronarium'-é. BENKŐ névjegyzékében a 'Myosotis' *békaszem*, még DIÓSZEGI és FAZEKAS Fűvészkönyvében is a latin névből „lágyított“ *mizsót*, és csak a 'Myosotis scorpioides' *nefelejts mizsót*. Azonban SZABÓ JÓZSEF orvosdoktor németből fordított és Kassán 1824-ben megjelent kertészeti munkájában már csak pusztán *nefelejts*, noha SZABÓ többnyire DIÓSZEGIEKET követi a nevekben. És SZABÓ már így kezdi: „Nefelejts, ezen mindenütt kedves virág...”

Müge. Szinte magyarosan hangzik, pedig francia szó, amelyet DIÓSZEGI és FAZEKAS a Magyar Fűvészkönyvben 1807-ben használnak először mint az 'Asperula' magyar nevét. A régiek a XVI. századtól kezdve mint *májfűv*-et ismerték az 'Asperula odorata'-t; később szintén a német füveskönyvek nyomán *szivfű*-nek is nevezték. Még BENKŐ is *Tsillag-sziv-fű* és *Tsillagos májfű* néven említi. A francia *muguet* a gyöngyvirág és növényünk neve; utóbbi a francia botanikai szakmunkák *muguet hepaticque* néven különböztetik meg. DIÓSZEGI és FAZEKAS nem találva az 'Asperula' növénynevezés számára sem BENKŐ Fűzéses Nevezeti-ben, sem másutt alkalmas magyar nevet, fonetikusán írt francia nevét „javasolták“ használatra. De sem a név, sem a növény, sem a belőle készült „szíverősítő“ ital nem lett „népiessé“, hanem ma is csak a német szigetek területén és csak régi német *Waldmeister* néven ismeretes. Magyar vidéken a „forralt bor“-ba ma is az indiai honosságú, arab közvetítésű fűszereket teszik, főként a fahajat (cinnamomum).
RAPAICS RAYMUND.

Paráhol. A NySz. csak egy adatot ismer rá: „Ha nap nyugatra vagon egy kiczin eső *paráhol* csak“ (Cis. 7.), s ennek alapján 'vaporó, dűnsten'-nel értelmezi. Már maga a kifejezés: „kiczin eső *paráhol*“ mutatja, hogy a 'gőzölög, párolog' értelmezés nem lehet helyes. A MTsz. Baranyából, a Hegyaljáról, Abaújból, Szatmárból, Szilágyból, Békésből, Kisújszállásról és Szegedről ismeri, de mindenünnen ebben a jelentésben: 'permetez (az eső), gyengén belocsol (ruhát vasalás előtt)'. Ez adatokat a MTsz. óta megjelent tájszógyűjteményekből bizonyára bőven lehetne szaporítani, pl. *práhol* 'spriccel, öntöz' Makó (MNy. XXII, 301). Szatmárban az ige -ás képzős alakjának 'húsvéti öntözködés' jelentése van: „Tudom, nem tudjátok, ez a *paráholás*, honnan kerülhetett ez a locsolódás?“ (Nyr. XV, 517.) „Tudom, nem tudjátok, hogy ez *paráolás* honnan, miből került ez a locsolódás?“ (BORBÉLY IMRE gimn. tanár ért.) A *paráhol* mai népi jelentése tehát pontosan megállapítható. De a NySz.-ral szemben megállapítható a régiségből, 1676-ból is: „Nappal hó *paraholt*, éjjel igen nagy dér lön.“ (Monlrok XVIII, 3.) „Néha-néha

paraholt az eső.“ (Uo. 5; l. MNy. XVIII, 209.) A NySz. 'vaporo, dūnsten' értelmezése tehát erre helyesbitendő: 'permetez, szemkél'.
SZENDREY ÁKOS.

Elköt. (Vö. MNy. XVI, 147, XVII, 56.) KEMENES PÁL CzF. szerint értelmezi: 'a tolvaj elköti a lovat az egyik jászoltól a másikhoz'. Így magyarázza HERMAN OTTÓ is: 'a tolvaj elköti a ménesből a lovat'. Így gondoltam én is. Most azonban szeget ütött a fejembe az ú. n. *kúnkötés* módja: 'mesterséges hurok, mellyel a jószágot a jászolhoz kötik; a *kúnkötést* egy rántással ellehet oldani, ha az ember a kötél szabadon csüngő végét húzza, a másik végét azonban minél jobban húzzák, annál szorosabb lesz a hurok' (Nyr. XV, 187). Az *elköt* szónak ebben a jelentésében látom a *lókötő* eredetét, mert az az egyik jászoltól a másikhoz való elkötés meg a ménesből való egyszerű elkötés mégis csak erőltetettnek látszik. A ló jászolhoz vagy cövekhez kötésének *kúnkötés*-szerű módját magam is ismerem Szalonta vidékéről; főképp rugós vagy harapós lónál szokták alkalmazni s az elkötő vég sokkal hosszabbra van hagyva, mint a másik. A székelyek azt mondják a kötés e módjáról, hogy: *vonítottóra, vonítottólág, vonítottán, vonítottólág, vonítottóra kötni* 'nem begra, hanem félesokorra, vagyis úgy, hogy egy rántással meg lehessen oldani' (MTsz.).

Szidja, mint a bokrot. CSEFKÓ GYULA szerint e szólásunk onnan származik, hogy az útszéli bokrot nem kimélik, ütik-verik, s ha megverik, szidják is. Buzás DEZSŐ (MNy. XXVII, 125) a szidás okát abban találja, hogy az útszéli bokor beleakad a ruhánkba. ZOLNAY VILMOS pedig (i. h. 189) a *bokor*-nak ősi 'rossz, hitvány, bajhozó, vészes, kártékony' jelentését keresi, mondván: „amíg a *guta* és *fene* megmaradtak korábbi rossz értelmük mellett, és amíg a *gaz* szavunk közömbös jelentése rosszra fordult, addig az élőnyelvben a valamikor rossz értelmű *bokor* szó jelentése megjavult és ma csak az ártatlan bokrot jelenti“. Ilyenformán a *bokor* a *fene* és *guta* társává lépett elő, betegségdémon, ósmagyar mitológiai lény, etnológiai paragrafus lett!... WLISLOCKI HENRIKTŐL (Ethn. V, 320) olvashatunk egy cikket: „Fákra aggatott fogadalmi rongyok a magyar néphitben“. Elmondja benne, hogy „a fára aggatott rongyok a régi áldozat utolsó maradványa, mely hajdanta a fa szellemének, főleg mint betegségi szellemnek hozatott“. A fára való rongyaggatás szokása igen régi: említi Horatius, ismerték a kelták, gyakorolják a svédek, észtek (az adatokat lásd WLISLOCKINÁL vagy Ethn. XLII, 9) s a mi magyar népünk is. Ha valakinek szemgyúladása, árpája, kelése van, egy darab ronggyal, rendszeren valamely csodaforrás vizében, lemossa, kitörölgeti, s a rongyot a forrás mellett levő bokorra akasztja. A torjai Büdösbarlang, a sepsiszentgyörgyi Sugásfürdő, a csiksomlyói Szalvator-kápolna, a Kadicsa vára melletti Pothárd bérece, az ikfalvi Gágókút, a tusnádi Csukástó, az uzonkai fürdő, a marosparti Istenszéke, az ipolyföldemesi forrás, a csobánkai Szentkút környéke stb. telve van ilyen bokrokra akasztott rongyokkal, — de ismerik és gyakorolják a szokást Abaújban, Kalótaszegen,

a csángóknál és másutt is (az adatokat l. i. h.). Népies magyarázatául mindenütt azt hallottam, hogy a betegség arra száll, aki a rongyhoz hozzáér, vagy a madárra, amely azt elviszi. Természetes, hogy ez a magyarázat már újkori: az elfelejtett régi hitnek elváltozása. Az összehasonlító etnológia már régen megállapította, hogy a primitív népek a fát, bokrot a rossz, főleg a betegség-démonok lakásának képzelték, s így a fára, bokorra aggatott rongy utolsó maradványa annak a régi áldozatnak, amelyet hajdanta a fában lakó betegség-démónnak hoztak. Világért sem állítom, hogy a szólás eredete a primitív időkbe megy vissza, hanem szerintem abból az időből származik, amikor már a bokrot a rongyra kent betegség másra közvetítőjének tartották. Szidták, ha a betegség nem múlt el, mert nem közvetítette át másra, — és szidták, ha szemgyúladást, árpát vagy kelést kaptak, mert ezt a bokor közvetítésének tulajdonították. Nem tudom, nem erre gondolt-e TOLNAI VILMOS is, amikor azt írta, hogy e szólásunknak folklorisztikus s nem pusztá szemléleti alapja van.¹ SZENDREY ZSIGMOND.

Lássuk a medvét. PUTNOKY IMRE a szálló ige származását Horatiusra viszi vissza (MNY. XXIII, 207) s nem fogadja el sem JÓKAI (Fránya hadnagy. 1850.), sem TÓTH BÉLA (Szálló igék lex.) véleményét, mely szerint a szólás „kétségtelenül“ a magyar színészetnek egy adomájából ered. Mindenesetre nagyon szembetűnő Horatius panasza (Épist. II. 182.), hogy a nézők nyers tömege a költemények szavalása közben medvét vagy ökölvívót követel; mégis gondolkodóba ejti az embert, hogy egyrészt Horatius és a magyar adoma közt „nagy közbenvetés vagon“, melyet nem kapcsol össze semmiféle áthidaló adat, másrészt, hogy az adomát JÓKAI és TÓTH BÉLA-n kívül is valamennyi gyűjteményünk következetesen a színészelethez fűzi. Itt a köztudatnak szívos emléke nem tud megalkudni a Horatius-féle magyarázattal.

SZINNYEI Magyar Íróiban (VIII, 987) a következő különös cikkekét találjuk: „MEDVE ALBERT. Kéziratban: Toldi Miklós és a kőszegi hős asszonyok, színmű 3 felv., játékszinre alkalmazta Czelesztin; előadták 1835. nov. 8-án a budai színházban. Egykorú színlapról.“ Tehát (Pergő) Czelesztin színlapja szerint *Medve Albert* volna a darab szerzője, s így került bele az írók lexikonába.

ZOLNAI BÉLA azonban kiderítette róla (Irod. tört. 1915: 28), hogy nem egyéb, mint a félelmetes termékenységu bécsi lovagdráma-és regényíró, Joseph Alois Gleich „*Albert der Bär*, oder die Weiber von Weinsberg“ (Bécs, 1805.) című darabjának honosítása. Katona Józsefnek első, szövegében elveszett darabja is *Medve Albert* volt; előadták Pesten 1813. febr. 17. A német színészek Gleich darabját nálunk 1833—1839 közt gyakran játszották (l. KADÁR JOLÁN, A pesti és budai német színészet. 1923. 115 és 190). Ezt alakította át a fürgetollú Pergő Czelesztin Toldi Miklóssá, beléhelyezve Mátyás korába s a weinsbergi asszonyok helyébe az e griek vitézkedését téve, Jurisics Miklós kőszegi dia-

¹ Röviden előhoztam ezt a magyarázatot Ethn. XLII, 99, CSEFKÓ könyvének ismertetésében.

dalába szerkesztette bele (vö. HEINRICH GUSZTÁV bevezetését Dugonics Toldi Miklósához, Olcsó Ktár 869. sz.). Először Budán játszották 1835-ben, valószínűleg vidéken is, de erre nincsen adatom.

En azt hiszem, hogy ez a darab a szálló ige forrása. Mint-hogy a színlapon *Medve Albert* szerepelt (hogyan? azt a SZINNYEI gyűjteményében lévő színlap eredetije deríthetné ki), Toldi Miklós és társai végeérhetetlen szóáradataiba valaki, akár komolyan, akár tréfából közbekiálthatott: *Lássuk már a medvét!* célozva a hetz-ekre, melyeknek fővonzóereje éppen a *medve* küzdélme volt a ráuszított szelindekkel. Hiszen a pesti közönségnek legkedvesebb szórakozása a Hetz-Theater volt, melynek farkasokon, szarvasokon, vaddisznókon kívül elsősorban medvéje, néha hat-hét darab is volt (I. BAYER, Játékszín II, 271). Medvéért tehát nem kell Róma cirkuszáig elmennünk. A szálló ige forrásául bizvást elfogadhatjuk JÓKAI adomáját, melyben újra megnyilvánul az az örök ellentét a durva tömeg s a finomult közönség ízlése közt.

Boldog vége a botnak. A mai szóhasználatból kiindulva azt írtam erről a szólásról, hogy rendszerint csak a középfokban járul jelzőként a *vég* szóhoz: *boldogabb* — azaz vastagabb — *vége a botnak* (MNY. XI, 87 és 192), pl. Bárd Miklós, Baecsó Pál (9. 1904.): „Zuhog az ostor *boldogabbik vége*“. Azóta arról győződtem meg, hogy a régibb irodalmi használatban csak az alapfok járta. Így Kisfaludy Károly, Tollagi (I. rész, XVII. 1822.): „Megfordítom puskámat és *boldog végével* egyenest a nevetőkre rohanok.“ Jókai, Enyim, tied (I, 64. 1874.): „... te a *boldog végén* fogod a botot...“; Sárga rózsza (100. 1892.): „... a furkós botot a *boldog végével* lefelé fordítva...“ Nem is emlékezem, hogy Jókaiban középfokot olvastam volna. Mikszáth, Különös házasság (I, 101. 1900. Jub. kiad.): „... (a fát) a levegőbe kapták, egyik a *boldog végét*, másik az ágas végét, szaladtak vele...“ Ez utóbbira hallottam Szombathelyt a *tus* v. *tuss* szót: valaminek vastagabb, bunkósabb, terebélyesebb vége; pl. a virágbokrétának van nyele és *tussa*, azaz a virágos része. Vö. CzF. *boldog* címszó alatt.

TOLNAI VILMOS.

NYELVMŰVELÉS.

Erdélyi magyar nyelvünk állapota.

Az az új helyzet, melybe mi erdélyi magyarok a világháború után kerültünk, rengeteg megoldani való feladat elé állított bennünket. E feladatok közt a legelsőek egyike nyelvünk épségének megőrzése. Magyar nyelvérzékünk a gyermekkortól kezdve a nyilvános élet minden terén ezer kísértésnek van kitéve. Ez a kísértés már elkezdődik az iskolában. Leginkább persze az olyan iskolában, ahol a tanítás nyelve teljesen román, de a kisebbségi iskolában is. Tanítóink a megmondható, milyen nehéz próbát kell kiállani a tanuló gyermekek magyar nyelvérzékének az idegen nyelvekkel a nélkül is túlszűfolt román tantervben, különösen a román nyelvű tanulmányok nagy száma miatt.

Az egyetemi tanulmányok magyar műnyelvét ifjaink csak magánúton sajátíthatják el. Az élet minden terén örökös próbára van téve a nyelvérzék. Ezer alkalom van reá, hogy nyelvünkbe idegen szó, idegen nyelvi szerkezet, kifejezésbeli pongyolaság fura-kodjék.

Nem is kell különösebb figyelem annak észrevételére, hogy a több mint tízéves román uralom alatt számos román szó szivárgott át erdélyi magyar nyelvünkbe s köztük, sajnos, több olyan, mely kiszorítással fenyeget néhány jó magyar szót. Én két ízben is rámutattam erre a nyelvünket fenyegető veszedelemre. Először 1928 őszén Kolozsvárt az Erdélyi Irodalmi Társaság ülésén, azután pedig 1930. augusztus 28-án az Erdélyi Múzeum-egylet marosvásárhelyi vándorgyűlésén. Előadásom címe volt: *A g g o d a l m a k n y e l v ű n k é p s é g e k ö r ű l*.

Talán nem lesz fölösleges, ha akkori előadásaimban közölt megfigyeléseimet és aggodalmaimat röviden a Magyar Nyelv olvasói előtt is föltárom részben tájékozásul az ittenieknek, részben tanulságul azoknak, akiket illet.

Az uralomváltás óta eltelt több mint tíz esztendő alatt számos olyan román kölcsönzó szivárgott át erdélyi magyar beszédünkbe, amely azelőtt ismeretlen volt nyelvünkben. Ezek közt vannak olyan szavak melyek nélkülözhetetlenek, melyeknek átvétele elkerülhetetlen szükség. Ilyen pl. a pénzegység neve. Erdélyi magyar nyelvünkön *báni* és *lej*. Némely pontoskodók azt szeretnék, hogy *ban* és *leu* egyesszámú alakokban állapod-nának meg nyelvünkben. Csakhogy e téren nem a logika vagy az átadó nyelv a döntő, hanem a magyar nyelvszokás. ZOLNAI GyULA már 1922-ben vi ágosan és nyomatékosan kifejtette a *lej* alakra nézve, hogy mivel legtöbbször többes számban fordul elő, természetszerűleg a többes alak került át nyelvünkbe, s hogy a *leu* alak meghonosodását a nekünk idegen *eu* kettőshangzó is akadályozza (MNY. XVIII, 143). A *báni* alak állandósulása könnyen történt. Mindenkitől így hallom: „Nincs egy *bánim* se. Adtam neki ötven *bánit*. Huszonöt *báni* az ára. Nincs egy ötven *bánisod?*“ A *lej* szót némely vidéken német nyelvű honfitársaink kiejtése szerint *láj*-nak mondják (tréfásan: *húsz lajos, száz lajos*). Szatmárban *forint*-nak is hallottam emlegetni, mivel annak idején az átváltás 2 *korona*: 1 *lej* arányban történt. Néha így is hallani: *ötven lé, száz lé*. De legáltalánosabb a *lej* ejtés, mint ZOLNAI már 1922-ben helyesen megfigyelte. Kétségkívül ez az alak fog állandósulni szóban és írásban.

Érdekes, hogy a *leu* alaknak a mi erdélyi magyarságunk körében is akadnak hathatós védelmezői (vö. ZOLNAI vitáját a BH. névtelen cikkírójával: MNY. XXIII, 417). Egyik egyházi emberünk a magyar püspökségek útján a *leu* ejtést és írást az iskolákban hivatalosan kötelezővé akarta tétetni, s ezt akarta a Magyar Kisebbség útján a közönség közt is elterjeszteni. Indokolásában azt hozta föl, hogy a *leu* helyett a *lej* használata tudatlanság jele, s hogy e román nyelvbéli járatlanságunkért kinevetnek bennünket magyarul tudó román honfitársaink. Erre én azt a választ adtam neki, hogy az ilyen nyelvi kölcsönzések végleges alakjának megállapodásában nem az átadó nyelv vagy az azt beszélő honfitársak tetszése, véleménye irányadó, hanem

egyesegyedül a magyar nyelvszokás. Ehhez alkalmazkodni magyar nyelvünk iránt legfőbb kötelességünk. Hogy a *lej* románban nem egyes nominatívusi alak, a magyar nyelvre nézve közömbös. Lám a *virgás* sem egyes nominativus a latinban, mégis a *virgács* alak terjedt el a magyar beszédben. Érveim, úgy látszik, meggyőzték *leu*-párti ellenfelemet, mert a vita ezek után elhallgatott.

Egyes állami és közigazgatási intézmények nevei is kezdenek gyökeret verni az erdélyi magyarság nyelvében. A közönség előtt működésénél fogva újnak, szokatlannak tetszett az ú. n. *sziguranca* (= *siguranța*). Az új, szokatlan fogalomnak a nevét is átvette a nyelv. A román a *polgármester-t* meg a *falusi bíró-t* egyaránt *primar*-nak hívja. Ez a kifejezés is erősen terjed és kizorítással fenyegeti a megfelelő magyar elnevezéseket. Az *ügyész-t* is mindinkább kezdik *procuror*-nak, a *szolgabíró-t* *primpretor*-nak, a *főispán-t* pedig *prefect*-nek, *prefektus*-nak nevezni. Hibáztatásomra egy előkelő jogászunk azt felelte, hogy a magyar *polgármester* meg *főispán* nem egészen azonosítható a 'primar' és 'prefect' fogalmakkal, azért a szabatosság kedvéért hagyjuk csak meg a 'primar'-t továbbra is *primar*-nak, a 'prefect'-et *prefect*-nek vagy gyakoribb ejtés szerint *prefektus*-nak.

Sok fölösleges műszó ragad fiainkra a katonaságnál is, pedig mindenik műszónak, rangjelzésnek megvan a magyar megfelelője is. Nemrég hallottam s még hozzá civil embertől e használatot: „Most jött vissza a *sergent*” e helyett: „Most jött vissza az *örmester*.” Katona embertől hallottam ezt a mondatot: „Egy kis dolgom van a *cercul*-nál.” Pedig a félreértés veszélye nélkül mondhatta volna, hogy dolga van a *kerület*-nél vagy *hadkiegészítő kerület*-nél. De nemcsak az egyszerű katonák, hanem a művelt emberek beszédében is tapasztal az ember ilyesmit. Nagyon gyakran kezdenek már román *secția*-ról és magyar *secția*-ról beszélni. Pedig e kifejezés sem többet, sem kevesebbet nem mond, mint román *tagozat*, magyar *tagozat*. A *napló-t* már nagyon sok művelt magyar ember *condica*-nak hívja, sőt a *jegyzőkönyv*-et is sok magyar ember, különösen újságíró, következetesen *proces verbal*-nak nevezi. Egyik napilapunkban ilyen furcsaságot olvastam a minap: „Érdeklődésünkre *felütötték* Faludi István *dosár*-ját”, két idegenszerűséggel is e helyett: „*felbontották* F. I. *iratsomóját* v. *aktacsomóját*”. Ugyanazon lap egyik későbbi számából is a mondatot jegyeztem ki: „Mangra Joan, a nagyváradi városi tanács *grefer*-je, aki a *consilier*-ek gyűlésein a *proces verbal*-t vezeti”; magyarul szabatosan: „Mangra János nagyváradi városi tanácsjegyző”. Valóban már nem messze járunk a Perfidyék magyar nyelvétől. A *főnök*-öt már sokszor hallottam magyar beszédben *șef*-nek emlegetni. Az pedig egészen rendes dolog, hogy a pincértől *szilvapálinka* helyett *țuica*-t, *szódavíz* helyett pedig *sifon*-t kér a magyar vendég. Fülelem hallatára kért magyar trafikban egy magyar tanuló *levelezőlap* helyett *carta postală*-t. A megjedt ember *kereszt* helyett sokszor *crucea*-t vet, a hivatalnok szigorú *ordin*-t vagy pedig *crucea*-t kap a mellére. Tréfás használatban már ilyen is hall az ember: „Nem mozdult az, uram, *gye fel!* (= semmikép sem).”

Az egyetemeken tanuló magyar ifjú a tudományok műnyelvét csak románul ismeri meg. Ha aztán hozzá még állami középiskolában tanult, akkor a tudományok magyar műnyelve s csaknem az egész magyar irodalom teljesen ismeretlen marad előtte. Így aztán nincs mit csodálkozni, ha velük beszélgetve léptenyomon efféléket hallunk tőlük: „A héten átveszem a *penált* (*drept penal* = büntetőjog), s a jövő hétre csak a *csivil* marad (*drept civil* = magánjog).” „Decemberben teszem a *licenzát* a *dzseográfíából* (= a jogosító vizsgálatot a földrajzból).” Az egyetemről kikerült magyar tanárjelölteknek külön meg kell tanulniok a természetrajz, földrajz, mennyiségtan stb. magyar műszavait, ha kisebbségi iskolában eredményesen akarnak működni.

A városoknak, faluknak mifelénk néha három nevük is van forgalomban. Hivatalosan, postai címzéseken a román elnevezés kötelező. De magyaroknak egymás közötti beszélgetésében és magyarok számára írt közleményekben az ősi magyar helységnevektől nem volna szabad eltérni. Lám, a százszok minden időben göresösen ragaszkodtak a maguk német elnevezéséhez. Semmiféle törvény nem tiltja, hogy a postai címzésekre a román elnevezés mellett a megszokott, régi magyar helynevet is föl ne írjuk. Sajnos, sok pontoskodó magyar honfitársunk érthetetlen és eléggé nem hibáztatható módon már kidobta a használatból a magyar helyneveket s így beszél: „*Oradeán* (= Nagyváradon) lekéstem a vonatról, *Huedinben* (= Hunyadon) meghálok, holnap *Tirgun* (= Vásárhelyen) leszek.” Némely magyar honfitársunknak nem nyugodt a lelke, ha *Salonta* helyett azt nem írja, hogy *Salonta*, *Dézs* helyett *Dejt* vagy *Sziget* helyett legalább *Sighet*-et nem ír, ha már a kiejtésben el nem változtathatja. Innen már csak egy lépés választ el attól, hogy a vendéglőben a pincértől *kolozsvári káposzta* helyett *cluji káposztát* kérjünk, *besztercei szilva* helyett pedig *bistrițai szilvát*. De már ez esetben a következetesség azt kívánná, hogy népdalainkba is a hivatalos helynevet iktassuk, s e helyett: „*Szeredára* befutott a gyorsvonat” így daloljunk: „*Mercurea de Ciuc-ra* befutott a gyorsvonat”, s ne úgy énekeljünk ezentúl: „Harangoznak *Szebenbe*, Vajjon ki halt meg benne”, hanem így: „Harangoznak *Sibiuba*”. De még a „*Nagymajthényi* hármast határ” kezdetű dalt is így kellene alakítani: „*Moftinul mare-i* hármast határ, Érted lettem, rózsám, betyár.”

Gyakori hiba nálunk a mondattani idegenszerűség, hibás mondatszerkesztés, szórendi vétség és pongyola szóhasználat is. Ilyenféle hibába sokszor ütközik nálunk a magyar nyelvérzék. Egyik elterjedt napilapunkban olvastam a következő szórendi hibát: „A konferencia hónapokig fog eltartani” e helyett: „*hónapokig fog tartani*” vagy „*hónapokig el fog tartani*”. Hasonló szórendi hiba ugyanott a következő: „A kialudt Montevulturo tűzhányó újabb működése rendítette meg nagy területen a földet” e helyett: „*nagy területen megrendítette a földet*”. Tankönyvben olvastam a következő hibás mondatot: „Megszáradás után jól tűnnek elő a fekete alapból” e helyett: „*jól elötűnnek*”. Gyakran találkozunk a *lesz* igének határozó igenévvel kapcsolt szenvedő értelmű németes használatával. Díszes példája ennek a következő mondat: „A film egyes jelenetei a történelmi neveze-

tességü helyszínen *lettek felvéve*." A -nál rag idegenszerű használat is gyakran előfordul: „Szerepük van még a vizek *megtisztulásánál* is (helyesen: *megtisztításában*)" vagy „kedvezőtlen *viszonyoknál* (helyesen: *viszonyok között*)”.

Meghökkenítő nyelvi képtelenségek jelennek meg szemünk előtt a filmek magyar tolmácsolásaiban is. Csak egyetlen-egyre mutatok rá, mely különösen megmaradt az emlékezetemben. Két ember mászik egy hegyen fölfelé, s az első így szól a társához: „Adjátok ide a kezeteiket és csúszzatok utánam.” Világos, hogy itt a többes szám második személy a magyar nyelvben ismeretlen udvariassági forma e helyett: *adja ide a kezét*. Még plakátokon is olvas az ember effélet: „*Használjatok* Ambra illatosítót!” „*Szavazzatok* a párhuzamos vonalra!”, amely világosan a *votati* tudatlan fordítása.

Sokat lehetne még szólnom a szabatosság elleni hibákról is, mint amilyet egyik napilapunkban a *háromszáz éves zilahi csizmadiák díszközgyűléséről* olvastam, holott a cikkből megtudja az ember, hogy nem a csizmadiák háromszáz évesek, hanem a csizmadia-testület. Azt meg nemrég olvastam, hogy egy fiatalember a Zsilben „*rohamot kapott és megfulladt*”. Magamban aztán úgy képzeltem el a dolgot, hogy szegény fiú bizonyosan *görcsöt kapott és belefulladt a vízbe*. Ugyanott olvastam, hogy: „A gyilkos vetélytárs megszökött a faluból, de a csendőrség *az erdőben bujkálva* elfogta.” Csak az a kár, hogy nem világos, ki bujkált az erdőben: a vetélytárs-e vagy a csendőrség.

Sajnos, az efféle hibák elkövetésével és terjesztésével napilapjaink nemhogy szembeszállanának, hanem igen sokszor épen ők mutatják a rossz példát. Ismerek olyan napilapot, amely mindenféle nyelvi betegség körjelét magán hordozza. Egyik munkatárs valósággal tobzódik az idegen szavak használatában s ilyeneket ír: „Sorbanállási jeleneteket *inszenáltak*.” „A város utcáinak képe *frigid*.” „Értesüléseket *lanszíroztak*.” „Amikor az első *intern* botrányok felhullámoztak.” „Az *altruista* Cherea Hajeszod mozgalom *propagandistája*.” A másik lábbal tipor minden magyar nyelvi törvényt. Szabad-e elterjedt magyar napilapban ilyen mondatot közölni: „Most azonban váratlanul működésbe lépett kitörése rendítette meg nagy rádiusban maga körül a földet.” „A királyt mélyen megrendítették a *hajléktalanokká vált emberek által rendezett kétségbeejtő jelenetek*” — írja egy másik helyen az illető cikk. De legcifrább eset az volt, mikor a király „a ház kapuja előtt öreg parasztot talált, aki már két napja ül mozdulatlanul a helyén és a hatósági emberek minden könyörgésére nem indítható meg”.

Nem folytatom tovább megrovásaimat. Így is épen elég okunk van arra, hogy erdélyi magyar nyelvünk állapotát ne tartsuk túlságosan vigasztalónak. Nem szeretném hinni, hogy olyan mélyreható lelki oka volna nálunk az idegen szók rohamos terjedésének s a nyelv épsége ellen elkövetett egyéb merényletnek, mint a hanyatlás korabeli lelki ájultság, a faji érzés szunynyadása, melynek következtében akkori hivatalos és társalgási nyelvünkben annyira elharapózott az idegenszerűség, hogy nyelvújítóink hősi küzdelme is majdnem száz év múlva tudta csak megteremteni a tiszta, ékes magyar irodalmi és tudományos

nyelvet. Mi még egy kis gondossággal és figyelemmel el tudjuk hártani az újabban észlelhető nyelvi sérelmeket: az idegenszerűséget, a lompossgot és hanyagságot. Csakhogy rá kell nevelnünk magunkat és környezetünket nyelvünk ily értelmű megbecsülésére. Különösen a toll és szó embereinek meg a szülőknek és iskoláknak kell jó példával elől járniok, mert ők a nagyközönségnek, illetőleg a jövő reményének: az ifjúságnak felelős örei és pásztorai.

CSÜRY BÁLINT.

Wien. BALOGH JENŐ, a M. Tud. Akadémia főtktára, az országgyűlés felsőházának 1931. június 1-én tartott ülésén „a *Wienben* 1931. évi január hó 26-án kelt magyar-osztrák barátsági, békéltetőeljárási és választottbírószági szerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat” tárgyalásakor a *Wien* névnek magyar nyelvbeli használatára vonatkozólag a következő megjegyzéseket tette:

„Nem akarom szó nélkül hagyni e javaslat címében és szövegében olvasható azt a sajtószerű nyelvhasználatot, amely ellentétben áll egyebek között a régi közönségek intézéséről szóló 1867: XII. teikk szóhasználatával és amely most egyszerre behozza a magyar törvénytárba az eddig csak a vasúti menetrendekben és a nemzetközi forgalomban szerepelt «Wien» szót, olyat, amely egyúttal a magyar törvényben az osztrák állam fővárosának megjelölése.

T. Felsőház! Ebben a kérdésben úgy a nyelvhelyesség, mint a magyarság szempontjából nekem határozott aggodalmaim vannak, amelyeknek kötelességemnek éreztem kifejezést adni, és aminek sokkal ékebben, sokkal hathatósabban és sokkal nagyobb tekintéllyel kifejezést adott a külügyi bizottság tárgyalása alkalmával Berzeviczy Albert felsőházi tag úr ő excellenciája, aki magyengéldése miatt sajnálatomra nem lehet jelen az ülésen.

T. Felsőház! Régi évtizedes vitakérdés volt az, különösen a földrajzi tudósok között egyrészt, másrészt a magyar nyelvtudomány művelői között, hogy a külföldi helyneveket miként kell a magyar szövegben megjelölni. Évtizedek előtt egy olyan kormányintézkedéssel, amelyet gróf Tisza István akkori miniszterelnök első miniszterelnöksége idejében 1905-ben adott ki, az az elvi álláspont érvényesült, amelyet én egyénileg most is feltétlenül helyeslek, hogy a magyar nyelv szokásához tartoznak azok az évszázadokon át nyelv szokásunkban már általánosan elfogadott helyi megjelölései a külföldi városoknak, amelyeket mindenki ismer s mindenki tud és a magyar nyelvhasználatban állandóan alkalmaz is. Kölcsey a Himnuszban nem azt írta, hogy Wiennnek büszke vára nyögte Mátyás bús hadát, hanem «Bécsnek» büszke várát említette. A magyar költők nem Breslauról, hanem Boroslóról, a magyar írók nem Veneziáról, hanem Velenecéről írtak, nem Göttingen, hanem Göttinga van elfogadva a matematikusok között, akiknek ez a város híres fészük stb., stb. Most is az a kívánságom és reménységem, hogy a magyar törvényhozás visszatérve a gróf Tisza István által elfogadott álláspontra, a jövőben is iparkodni fog annak érvényt szerezni, hogy a magyar törvényekben azok a külföldi helynevek, amelyeknek évszázadokon át használt jó magyar elnevezése van, éppúgy használtassanak, mint ahogy az olaszok természetesen nem

Münchenet mondanak, hanem Monacot és Genuának az olasz nevét viszont nem használja a francia olaszul, vagy ahogy a svájci helyneveket a különböző államok a hivatalos nyelvszokásban is olyan megjelöléssel szokták mondani, ahogy azok az illető nemzetnek általános nyelvszokásában elterjedtek. (*Élénk helyeslés.*)

Abban a reményben, hogy a legközelebbi javaslatban már nem fog találkozni a törvényhozás ezzel a kifejezéssel, és azzal a kéréssel, hogy a nagyméltóságú külügyminiszter úr ezt az óhaját különösképen figyelmére méltóztatni kegyeskedjék, a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául elfogadom. (*Élénk helyeslés és taps.*)“

Amilyen örvendetes, hogy BERZEVICZY ALBERT és BALOGH JENŐ felszólalt Bécs magyar nevének magyar törvényben való mellőzése ellen, olyan sajnálatos, hogy a magyar Képviselőház magyarul szövegezte meg a törvényjavaslatot. Még ha valaki nem ismeri is a kérdésnek nyelvtudományi vonatkozásait, magyar öntudata akkor is megsúghatja neki, hogy Bécs csak németül *Wien*, magyarul azonban Bécs, aminthogy latinul *Vindobona*, franciául *Vienne*, olaszul és angolul pedig *Vienna*. Utóvégre magyar embernek csak nem lehet szándéka, hogy a magyar nyelvet — *megbécstelenítse!* N.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szikszai Fabricius Balázs levelei a Melith családhoz.

XVI. századi kiváló pataki nyelvmesterünktől, a latin-magyar szójegyzékéről nevezetes Szikszai Fabricius Balázstól a zselői levéltár két levelet őriz, amelyek közül az egyiket latinul, a másikat pedig magyarul írta. A latin nyelvű 1575. július 31-én kelt. Benne részvétét fejezi ki Melyth Istvánnak nagybátyja és atyja elhunytja alkalmával. Belőle irodalmi szempontból a következő rész érdemel figyelmet:

„Nunc adolescens iste, qui in rebus tuis laeticioribus carmen inventioris argumenti tibi cecinerat, in tristibus quoque et luctuosus obsequium suum et subiectionem probare contendens, Epitaphia quaedam in obitus parentum et patronorum tuorum composuit.“ Levelét így írta alá: „Basilius Fabricius Szikzonianus“.

A Melythek, mint Redmecz, Ezeke és némileg Patak urai, az iskola patronusai is.

Sokkal érdekesebb alább közölt magyar nyelvű levele, melynek keltét hozzátétőlegesen a mester pataki tartózkodási idejére, az 1571—1576. évekre kell tennünk. Melyth Ferenchez intézi, és benne anyagi vonatkozású ügyekről szól.

Mindkét levél a levéltár Missiles részében található Sz. betű alatt.

*

Vitežlő nemefs vram, es nekem bižodal | mas patronofom.
 Szolgalatomoth ayanlom | Te kglmednek. Až Alagý germe |
 kek el vitelqben nem tarttık en lemni | ellent hoğ latam až T.
 K. Es Iftwan | vram leweleth. Szağwaý Simon es en | gede až
 k. akarattyanak, latwan až | kglmed irafath, miwel hoğ ertette
 is až | attyafufagoth ky volth Iftwan vramnak | ež germekek
 annyawal |

Voltak ýtt többig fel efztendönel, de | gazdaioknak Zagway Simonnak vgan | mayd femmit nem attak. Ennekem | peniglen es doctoroknak femmit nem | egýebet ýgeretnel. Keth verou ar= | tanth ýgerth vala hog haýtatt nekem, | eggwtt azokwal kýket az gazdaiok= | nak akar haýtatny. Bužatis ýgerth vala, de vgan femmit nem kwldött. | Az poedagogufwalis meg fzerzödött | vala, de femmit nem adott an= | nakis. keriwk azerth Tý kgl= | meteketh hog mind az | gazda | gondvifelelere, es mind az mý | tanýtafinknak meg elegeýtefere | vífellyenek oly gondott, kýt ez | vtannis fzolgallyonk meg Tý kgl= | meteknek. Az vr iften ez vý | efztendöben, aggion vý es iob egeffe= | geth Ti kglmednek. Ex Patach | Karatfon napian. Zýkžay Balas

Melther

[Kívül:] Vitezlö Nemeſs vramnak Melith Ferencznek | Redmeczén lakozonak, nekem bizodalmas vramnak es patronoſomnak.

Eredetije félv papirra írva, kívül címmel és pecséttel (kis gyürűs pecsét, benne női álló alak, talán Minerva).

LUKCSICS PÁL.

KÜLÖNFÉLÉK.

† Pápay József.

1873 július 1-én született Nagyigmádon. Középiszkolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban, az egyetemieket pedig Budapesten végezte. Az egyetemen Simonyi Zsigmond, Szinnyi József és Gyulai Pál voltak rá nagy hatással. Az ő hatásuk alatt fogant meg lelkében, hogy élete céljául Reguly Antal osztyák gyűjtésének a megfejtését tűzte ki. Örömmel ragadta meg tehát az alkalmat, amikor Zichy Jenő gróf 1897 nyarán felkérte, hogy legyen harmadik ázsiai utazásának a nyelvész-szakértője. Zichy Jenő gróf ezen tudományos útjának az volt a célja, hogy Oroszország gazdag régészeti és néprajzi gyűjteményeit a magyar őstörténet szempontjából átkutassa, s hogy ugyan-ezen célból nyelvi anyagot gyűjtsön. A régészeti feladatot Posta Béla, a M. Nemz. Múzeum tisztviselője, később kolozsvári egyetemi tanár, a néprajzit pedig Jankó János, a Múzeum néprajzi osztályának akkori igazgatója vállalta.

Pápay József az expedíció nyelvészeti céljainak megvalósítására először Szent-Pétervárra ment, ahol 1897 őszétől 1898 márciusáig tartózkodott. Ott tökéletesítette magát orosz nyelvi ismereteiben s szorgalmasan kutatta az ottani gyűjteményekben az osztyákokhoz tervezett útjával kapcsolatban az eddigi gyűjteményi és irodalmi anyagot. Ilyen célból fordult meg 1898 márciusában Helsinkiben is.

Az expedíció tagjai 1898. március 31-én találkoztak Tiflisben, s innen indultak el vállalt feladatuk megvalósítására. Pápay először is Kazánba ment. Tanulmányozta a gyűjteményeket, irodalmat, s Szmirnov és Katanov útbaigazításai szerint folytatta előtanulmányait. Meglátogatta ekkor a csuvasokat is, akiknek földje és török nyelve a tudomány akkori felfogása szerint elsőrendű fontosságú volt a magyar nyelv történetének szempontjából. Azután fog hozzá tulajdonképeni célja megvalósításá-

hoz: osztyák nyelvi tanulmányaihoz. Ezek eredményeképpen egyrészt megfejti Reguly idevonatkozó gyűjtését, másrészt pedig a finnugor s így a magyar nyelvtudomány számára új anyagot gyűjt. Permen és Tobolszkon át Obdorszkba és környékére, majd Berjozovba és környékére megy; ott a helyszínen megtanulván az osztyák nyelvet, 1898 júliusától 1899 júniusáig szorgalmasan, kitartóan dolgozik s gazdag anyagot gyűjt. Nehéz és fárasztó munkájában az ifjú tudóst a nagy cél és nagy elődeinek: Reguly Antalnak, Munkácsi Bernátnak és Pápai Károlynak a példája lelkesíti. Tanulmányútjáról 1899 júliusában tért haza.

Hazaérve gyűjtött anyagának feldolgozásához fogott. Mint a M. Nemz. Múzeum könyvtárának adjunktusa, majd a M. Tud. Akadémia könyvtárnoka 1900—1908 között e tanulmányútjáról s annak anyagából több értekezést közölt: „Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztyák földjén“ (BpSzemle 1905. évf. 345. sz. és különlenyomat) és „Reguly Antal urali térképe“ (FöldrKözl. 1906. XXXIV. évf. 9. füz.). Legnagyobb műve a ZICHY JENŐ GRÓF Harmadik Ázsiai Utazása V. köteteként megjelent „Osztyák népköltési gyűjtemény“ (Bp., 1905.), amely REGULY ANTAL hagyatékából s a saját gyűjtéséből közöl és fejt meg anyagot. Ugyanezen időben közölt anyagából énekeket „Északi osztyák nyelvtanulmányok“ címen (NyK. XXXVI—XXXVII. 1906—7.).

1908-ban a debreceni református főiskola akadémiai bölcsészeti tanszakán a magyar és a finnugor nyelvtudomány tanára lett. Székét „Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathi felléptéig“ c. értekezéssel foglalta el (megjelent az iskola 1908—1909. évről szóló évkönyvében, Debrecen, 1909—1911. 49—80. l.). Amikor a főiskola akadémiai tanszakai egyetemmel alakítottak át, Pápay mint az új egyetem egyik büszkesége tanította tovább lelkes apostolként tudományát. Lelkiismeretes, gondos, buzgó, tanítványait szerető tanár volt, aki tudománya hirdetése mellett annak előbbrevitelén is megszakítás nélkül dolgozott. Osztyák népköltési gyűjtésén szakadatlanul dolgozott, s már 1924—1926-ban úgy volt, hogy belőle két kötetre való meg fog jelenni. Többször előadta az egyetemen az osztyák nyelvtant. Úgy tudjuk, ezzel is elkészült és belefogott osztyák szótára elkészítésébe. Kéziratai, melyek közül több sajtóra készen áll, s csupán az 1916 óta tartó nehéz gazdasági viszonyok miatt nem jelenhetett meg, minden bizonnyal méltó helyükre, a M. Tud. Akadémia kéziratárába kerülnek, ahol addig is, míg közkinccsé válhatnak, a tudomány számára hozzáférhetőek lesznek. Halálával, amely 1931. június 9-én érte, az egyetemi oktatás kiváló tanárát, a magyar és a finnugor nyelvtudomány nagyérdemű előbbrevívójét vesztette el, kinek emléke e tudomány történetében örökké él.

Társaságunk nevében, amelyhez Pápay József az 1907—1908. években mint jegyző és szerkesztő, később pedig mint vidéki választmányi tag különösen közel állott, PAP KÁROLY búcsúzótt a Megboldogulttól. Beszédét alább közöljük. MELICH JÁNOS.

*

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Debreceni Csokonai-Kör nevében búcsúzom tőled, kedves Barátom, amelynek mind a kettőnek választmányi tagja,

egyik legbuzgóbb támasza és méltó dísze voltál mindvégig . . . A Nyelvtudományi Társaságnak ottan állottál már a bölcsőjénél is, küzdöttél bátran elveiért, szerkesztetted folyóiratát, a Magyar Nyelvet; majd amikor a fővárosból a mi körünkbe vezetett élet-utad: gazdag szellemed legszebb sugarait közte és a Csokonai-Kör között osztottad meg. Mert volt a te nyájas és rendkívül megnyerő egyéniségedben valami nemes kettősség, amely az elme hideg spekulációit a legtisztább művészi hangulatokkal tudta párosítani s mindig készséggel vett részt a tudomány és irodalom nagy hangversenyein. Bizonyára ilyen sugalmak gyujtottak benned lángot akkor is, amikor ifjan, alig verve le magadról az egyetem porát, a Kőrösi Csomák és Regulyak nyomdokaiba siettél s fent Szibéria hófedte mezőin, ezernyi akadállyal küszködve gyűjtögetted az osztják föld nyelvi és néprajzi sajátságait, költészetének hulló virágát, s ez által olyan szolgálatot tettél a nyelvtudománynak, mint aminőt irodalmunk újabb fél-századában rajtad kívül igen kevesen. Finnugor összehasonlító búvárlataidat követték itthon a nyelvünk történetére, szó- és jelentéstanára vonatkozó kutatásaid, míg tanári katedrából — közel öt lusztrumon át — egész seregét nevelted föl a fiatal nyelvész-generációnak. Nagy készültséged mellett egyként vonzotta őket szeretetreméltó jószágod, bölcseséged, talán még tiszta, zamatos magyar nyelved is, azé a szépséges Dunántúlé, amelynek váltig hú fia s egyik legjellegzetesebb típusa voltál magad is. Mily fájdalom, hogy mielőtt dús kincseidet közzé tehetted volna, a te búvós kanteléd is összetört, szíved legmelegebb dobogásában akadt el . . . És most nekünk itt a koporsódnál kell újra bizonyosságot tenni a felől, hogy a győzelmi és a halotti koszorú minő végzetes közelségben terem egymással. Végül hadd köszönjem meg neked, kedves Barátom, azt a megható ragaszkodást, amellyel kis irodalmi körünk, a Csokonai-Kör munkája iránt viseltettél: hogy törekvéseinket folyton támogattad, eszményeinket és hagyományainkat propagáltad. Ha egy-egy ünnepi ülésen a te kipirult arcodra esett tekintetem, mindig éreznem kellett, hogy ez az áhitat nem röpke hangulat csupán, hanem az örökszép kultuszának a felé az oltára felé száll, amely a mi emberi és honfíúi szíveinket egészen összeforrasztotta. De köszönet néked mindazért, amivel bennünket egykor megajándékozta. Köszönet szellemed derűs villanásaiért, beszédes ajkad száz mosolyáért, és hogy baráti lelked mindig az öröm, a hűség s egy nemesen felfogott élet melegét árasztotta felénk. Ha testi képed szép ezüstös fejjel most végkép elmerül is előttünk, emléked és koszorúid velünk maradnak! Isten veled!

PAP KÁROLY.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Három megjegyzés. Tisztelettel kérem a tek. Szerkesztőségét, szíveskedjék Zsirai Miklósnak A Magyar Igeragozás Története c. munkámról szóló „ismertetés”-ére (MNY. XXVII, 195) vonatkozó három megjegyzésemet a MNY. legközelebbi füzetében kiadni.

1. Szívesen elhiszem ugyan, hogy Zsirai emlékezőtehetsége szokatlanul éles, de leghatározottabban tiltakozom azon állítása ellen (i. h. 202), hogy én Gombocz Zoltánnak egy 1922 decemberében (tehát szinte 9 évvel ezelőtt!) a Magy. Tud. Akadémiában tartott előadásán emlékezete szerint jelen voltam. Nem voltam jelen ezen az előadáson (akkor már Szegeden laktam) s még hírből sem tudom, hogy ez az előadás mit tartalmazott és mit nem tartalmazott.

2. Tiltakozom azon beállítására ellen is (i. h. 202), mintha azért vontam volna felelősségre Gomboczot, mert Ung. Jahrb.-beli értekezésében nem említette nevemet annyiszor, mint Budenzét, Szinnyeiét vagy Melichét. Ez a valóságnak nyilvánvaló elferdítése. A valóság ugyanis az, hogy én csak azt hibáztattam és hibáztatom ma is, hogy Gombocz ezen értekezésében (mint alább kiderül: teljesen korrekt módon) megemlítette, hogy a *várók* igealakot már ő előtte is helyesen magyarázta Erdélyi, de azt, hogy én ő előtte nemcsak a *várók*, hanem már a *vártuk*, felsz. *várjuk*, *várnók*, *várjátok* (*kériték*), *vártátok*, *vársz*, *várj*, *vár*, *vára*, *várt*, *várna*, *várnak*, *várának*, *várnának*, *várjanak*, *várak*, *vártak*, *várnák* és a *vagy*, *mégy*, *tészén*, *tön* igealakokat is helyesen magyaráztam, sőt röviden ugyan, de egészen világosan megmagyaráztam a magyar igeragozás egész őstörténetét is — teljesen elhallgatta! Föltéve, hogy ő mindezeket már nálamnál is régebben magyarázta volna így (mint ahogy ezt Nyilatkozatában MNy. XXVII, 142 sejteti, de aminek az irodalomban sehol legcsekélyebb nyoma sincsen), európai szokás szerint még akkor is illet volna ezt határozottan megmondani, nempedig egyszerűen csak levegőnek tekinteni mindazt, amit én e fontos kérdésekről írtam. Mivel pedig teljes lehetetlenség ezt az eljárást pusztá feledékenységnak tulajdonítani, kénytelen vagyok ezt tudományos munkásságom szándékos és bántó lekicsinylésének tekinteni. Olyannak, mint amilyen már Általános Fonetika c. munkámnak igazságtalan tartalmú és csúfolódó hangú „ismertetés“-e is volt (MNy. XXV, 331).

3. Köszönöm Zsirainak azon figyelmeztetését, hogy Erdélyinek a FUF. 1927. évi XVIII. k.-ében megjelent értekezésének végén a szerző nevén kívül még a *Budapest 1925* jelzés is olvasható, ami az igeragozás történetéről szóló munkám írása közben, őszinte sajnálatomra, elkerülte figyelmemet. Ebből ugyanis az következik, hogy Gombocz nem cselekedett helytelenül, mikor a *várók* igealakokkal kapcsolatban nem az én Csengery-Emlékkönyvbéli, hanem Erdélyi FUF.-beli (nyomtatásban ugyan az enyémmel későbbben megjelent, de már előbb írott) értekezésére hivatkozott. Kötelességemnek tartom ezt nyíltan elismerni, jól tudván, hogy tévedni emberi dolg, de a tévedésben makacsul megmaradni, még úri emberhez sem méltó, annál kevésbé tudóshoz.

Egyéb megjegyzésem Zsirainak ezen „ismertetés“-ére sincsen. Erdélyi Lajosnak teljesen fölösleges (mert hiszen a *várók* igealakokkal kapcsolatban nem az ő eljárását hibáztattam, hanem csak Gomboczét), de egyébként igen mulatságos Helyreigazítására (MNy. XXVII, 215) még ennyi megjegyzésem sincsen.

HORGER ANTAL

M. G.-nak: I. Egy régi magyar vízrajzi kifejezésre hívom fel figyelmét. Egy 1394-ben, majd 1481 (1480?)-ben átírt 1261. évi oklevélben találjuk: „De stagno vero quod Selmekus vocatur . . . Item in stagno *Labuan* vocato piscatura vna, videlicet weyzhel iacens a parte occidentali . . . Item piscatura nomine Wyzesfew cum lapa“ (ÁrpÚjOkm. XI, 514; vö. OklSz. *láp*a), a Dudvág mellékén. Egy 1268-i oklevélből való: „ad piscinam communem que Selmekus appellatur; postea venit ad aliam piscinam, *Labuantow* nominatam, cuius pars vna pertinet ad villam Bogha, altera vero pars spectat ad villam Guta [Bogya és Guta Komárom megye csallóközi részében] . . . ad piscinam, que dicitur *Labuan* [a Komáromtól északnyugatra eső Megyeres és Bálványszakállas környékén] . . . Musnalou, *Labuan*, Ygyz“ (MonStrig. I, 555, 558). Az oklevél 1383. évi átiratában *Labwantow* és *labwan*, II. Ulászló-kori átiratában pedig *Laboantho* és *laboan* áll (i. h.). A két oklevél adatai valószínűleg egy dologra vonatkoznak. A *Lábván*-nak olvasható víznév egy *láb* ige -*ván* (-*vány*) képzős származékának látszik, amilyen pl. *halvány*, *ing(o)vány*, *posvány*, *ásvány*. A *láb* ige pedig nem lehet más, mint az a *lább* ~ *láb*, amelyre a NySz. *fluctuo*, *fluito* meg *vado* jelentésű adatokat közöl, s amelynek mozzanatos -*d* képzős származéka ma is él a *könnybe lábbad a szemé* kifejezésben. — II. BALLAGI ALADÁR írja a bihari síkságról szóló dolgozatában (OMMonarch.: Magyarorsz. II, 418): „Kóton és Irászon [Komádi környékén, Biharban a békési határon] vizegyes semlyékek és náderdők, síkvizek és puha pázsitú gorondok, ilványos rónák és libegő lápok sűrűn váltogatják egymást. Itt ott száz holdakra menő élőföld, itteni szóval *ormágy* emelkedik ki szigetként az ingoványból.“ A Kis-Sárrét nyugati oldalán, a békésmegyei Vésztőtől északra találjuk *Nagy-Ormágy*-ot (Pallas N. Lex. tkp.). Továbbá egy mezőberényi ismerősömtől hallottam néhány évvel ezelőtt, hogy Békés egyik Vésztő (Hóta és Szecső) felé eső határrészenek *Cser-Ormágy* a neve, s ugyanezen a tájékon (Güldán és Bél-Megyer közelében) *Cserszád* határnev is van. Ezt a kis-sárrét-vidéki *ormágy* szót — gondolom — számba kell vennünk, ha az *or—orum—ormó* meg az *ormán* szavakkal, illetőleg *Ormán* földrajzi névvel kapcsolatban felmerülő kérdéseket tisztázni törekszünk.

P. D.

M. J. írja: Veresmarton, Gyöngyös mellett, minden ünnep előtti napot *kisszombat*-nak neveznek. Így *kisszombat* volt augusztus 15. szombat (Nagyboldogasszony) előtti péntek, s az volt augusztus 20. csütörtök (Szent István) előtti szerda is.

Hibaigazítás. MNy. XXVII, 179 „A névelő hangsúlyozásához“ c. cikk 2. bekezdésében a *kutya* és *isten* szók első tagjának kövér betűvel való szedése hiba, mert e szótágok Csűrű idézett közleménye szerint a samosháti nyelvjárásban épen hangsúlytalanok.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

 Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1931. — (F.: Czákó Elemér dr.)

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXVII. ÉVF.

1931. NOV.—DEC.

9—10. SZÁM

Honfoglalási hősi énekeink előadásformájához.

Középkori krónikáink első része, az ú. n. Hun-Krónika, irodalmi eredetű, tudakos alkotás, HÓMAN BÁLINT végső megállapítása szerint Kézai Simon mester tudós kompilációja (l. A magyar hún-hagyomány és hún-monda). Ezzel szemben még legszkeptikusabb kutatóink is kénytelenek elismerni, hogy krónikáink, illetőleg gestaink sor- és időrendben ezután következő részét: Álmos fejedelmi családjának eredetmondáját, a honfoglalás történetét s részben még a külföldi kalandozások epizódjait is némely nyugati forrásművek leszámitásával javarészt iratlan hazai forrásokból merítették és fűzték egybe első gestaíróink. Ezen források a fejedelmi család és előkelő nemzetségeink mondái, a nép szájhagyományai meg népies ősköltészetünk ezeknél is időtállóbb, mert kötött formájú, hősi énekei voltak. Gestaink és krónikáink ez utóbbiakat emlegetik.

Maga P. mester (Anonymus), a honfoglalás gestaírója, művének előbeszédében ugyan még „nagyon is nem szép és elég illetlen dolog“-nak itélé, „ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből (ex falsis fabulis rusticorum) vagy a regösök csacsogó énekéből (a garrulo cantu ioculatorum) mintegy álomban hallaná“.¹ Könyve 25. fejezetében azonban megfélekedve előrevetett történetírói elvéről — melyben talán több a litterátori önérzet, mint az őszinteség — már idéz is a regösök énekéből: „Ugyanis Tétény a maga emberségéből akart magának hírnevet és földet szerezni, mint ahogy a regöseink mondják: *Maguknak ők mind helyet szereztek | És hozzá még jó nevet is nyertek.*“ Önefeleltében mintha igyekeznek visszaadni latin szövegében a magyar regösének ritmusát: „Vt dicunt nostri ioculatores: *Omnes loca sibi aquirebant, | Et nomen bonum accipiebant.*“ A Botond-mondát, „mivel a történetíróknak egyetlen könyvében sem találta, hanem csupán a parasztok hamis meséiből (ex falsis fabulis rusticorum) hallotta“, fel sem veszi, csak megemlíti művének 42. fejezetében. Előzőleg azonban ugyan-ezen fejezetben Lél, Bulcsu és Botond balkáni hadjáratával

¹ PAIS DEZSŐ fordítása: Magyar Anonymus (A Napkelet Könyvtára 14. sz.) és MFLOR., FontDom. II. — Anonymust a továbbiakban is e két munkából idézem.

kapcsolatban még egyszer tanúságot tesz az ő koráig fennmaradt mindkét népies elemről: a regösök epikus énekeiről és a parasztok szájhagyományairól, amelyeket ismételtén megvételével illet, bár kétségtelen, hogy művében forrásul használta azokat: „Háborúikat és egyes hőstetteiket, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higyjétek el a regösök csacsogó énekeinek (garrulis cantibus ioculatorum) meg a parasztok hamis meséinek (falsis fabulis rusticorum), akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni.“

Krónikáinkban is találunk egy mindezideig zavaros értelmetlenségnek minősített vagy szövegtorzítás következményének tekintett mondatot, amely helyesen értelmezve — szerény véleményem szerint — ősi epikus költészetünk leg-töb-bet mondó tanú bizony-sága. Nemcsak honfoglalás-kori hősi énekeink létezését és gestáiróink koráig való fennmaradását bizonyítja, de az ősi énekek eredetére és előadás-formájára is világot vet.

A Bécsi Képes Krónikában, a Sambucus-kódexben, a Budai és Dubnici Krónikában stb. és Thuróczinál a hét honfoglaló kapitány felsorolása és a Taksony fejedelem korában történt thüringiai, ysnacumi (eisenachi) vereségből levágott füllel hazaküldött s itthon gyáva-ságáért a társadalomból kiközösített, vagyonától megfosztott és családjától elszakított hét magyar szomorú sorsának elbeszélése¹ után csaknem betűszerint egyező szöveggel olvassuk ezen szerintünk oly gazdag értelmű mondatot: „Preterea cum sit quodammodo proprium mundanorum arrogantie plausum plus de se assumere, quam ex alienis (de se ipsis componentes)², ideo isti capitanei VII de se ipsis cantilenas componentes fecerunt inter se decantari ob plausum secularem et divulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas hijs auditis inter vicinos et amicos iactare arrogantia se valerent.“ (MFLOR., FontDom. II, 128, III, 32—3.) SZABÓ KÁROLY fordítása szerint: „S azután, minthogy a világiak hiúságának természetében van, hogy inkább magok veszik magokra a dicsőséget, mintsem, hogy mások ruházzák rájuk: azért az a hét vezér [kapitány] is magáról énekeket szerezvén, a világi dicsőségért és hírók-nevők terjedéseért a nép közt énekelteté, hogy maradékaik ezeket hallva szomszédaik és barátaik közt büszkén hánytathassák magokat.“ (TOLDY,

¹ Tulajdonképen a 955. évi lech-mezei (augzburgi) vereségből a magyarok gyalázatára megcsonkítva hazaküldött hét magyar mondája, akikről a XII. századi Ottó freisingeni püspök és a vele egykorú német évkönyvek is tudnak. A XIII. század első felében író trois-fontaines-i Albericus, francia cisztercita pedig már összetéveszti őket a hét honfoglaló magyar vezérrel. (Vö. MARCZALI, Az ágostai csata: Századok 1894: 877; HÓMAN, A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói 7.)

² A Bécsi Képes Krónikában hibásan így; a Dubnici és Budai Krónikában, továbbá Thuróczinál: „componere“.

Marci Chronica. Pest, 1867. Ford. XXIII. 1.) — Mügeln Henrik XIV. századi német fordításában: „do liessen die gewaldigsten haubtleut von in gesank vnd pucher machen daz ir kinder vnd ir nachkomen sich romten (ruemten) ires namens.“ (KOVACHICH M. G., Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke. Buda, 1805. 24.)

Kézai Simon ma ismert, kivonatos Gesta Hungarorumában e mondat nincs meg, de — mint említettük — szinte betűszerint azonos szöveggel olvasható az 1358. évvel datált és 1374—1376 közt letisztázott Bécsi Képes Krónikában, ennek XV. századi másolataiban s a Budai Krónika családjának összes kódexében¹ és nyomtatott kiadásában (1473., 1488.). Ezt igyekszik visszaadni Mügeln német fordítása is. Az azonos szöveg tehát legalább is a Kézai teljes szövegű Gestájának Nagy Lajos-kori folytatására vezethető vissza.² Kétségtelen azonban, hogy ennél is sokkal régibb, s — mint látni fogjuk — abban a korban iratott, amikor szöveg szerint ismerték még a hét honfoglaló vezérré vonatkozó magyar hősi énekeket. Tehát benne lehetett már akár a HÓMAN által kikövetkeztetett Szent László-kori Gesta Ungarorum összövegében is.

Gestáinkban és krónikáinkban azonban már korán feltűnik a történetírói kritikus szellem. P. mester — mint láttuk — elveti a Botond-mondát, mert egy históriaíró művében sem olvasta, csak a parasztok hamis meséiből hallotta. Kézai Simon mester sem hiszi el azon „fabulá“-t, hogy Lél vezér kürtjével agyonsújtotta a német császárt, mert a bűnösöket megkötözött kézzel szokták a fejedelmek elé állítani. Mivel feledésbe mentek a felvilágosítást nyújtó ősi énekek, krónikamásolóink és kivonatólóink is csakhamar hihetetlennek és értelmetlennek találták az ősi szöveg azon tudósítását, hogy a hét honfoglaló vezér saját neve és dicsősége terjesztésére hősi énekeket faragott.

Egy 1330-ig terjedő krónikakivonatnak a XV. század végétől származó, roppant hibás szövegű és helyesírású másolatában, az ú. n. Pozsonyi Krónikában tehát már azt olvassuk, hogy nem a hét vezér, hanem a hősi halált halt társai sorsát gyáván elkerülő, itthon kiközösített, vagonától megfosztott, feleségétől s gyermekeitől elválasztott, holtáig sátorról-sátorra kolduló hét vágottfülű és mezítlábas eisenachi menekült szerzte és terjesztette az énekeket. „*De se ipsis*“ és „*ob plausum secularem et divulgationem sui nominis*“ mondja a krónikakivonat. Tehát ők is, mint az eredeti hiteles szövegben a honfoglaló kapitányok, saját magukról, hírük-nevük terje-

¹ A XIV. századi, elől csonka Acephalus-kódexből e rész még hiányzik.

² L. a magyar gesták és krónikák leszármazási táblázatát HÓMAN „A Szent László-kori Gesta Ungarorum“ c. művének végén.

déseért és a világi dicsőségért zengték énekeiket. Vajmi kevés okuk lehetett reá! Az eredeti értelméből így kiforgatott szöveghez azután még holmi más, kései szájhagyományból kölcsönzött okoskodó magyarázatot is toldott a Pozsonyi Krónika. A hét menekültet elszenvedett gyalázatáért „ob offensam huiusmodi“ a Képes Krónika eredeti szövege szerint Lázároknak hívták.¹ A krónikakivonat e nevet szaporítja fel a következő magyarázattal: 'Szent Lázár szegényei (*Zentlazar zegini* és *Zent Lazar zygini*) a nevük mind a mai napig, mégpedig azért, mert Szent István király, aki megbüntetett mindenkit, aki nem járt a helyes úton, látta, hogy ezek nemzetisége házról-házra, korcsmáról-korcsmára jár énekelni, meg akarta ismerni felekezetöket és truffáikat. Ők azután elmondták, hogyan bánt el a község atyáikkal. Szent István megdölgvén, hogy fő és előljáró nélkül senki jó nem lehet, azért meghagyta nekik, hogy Szent Lázár esztergomi keresztesvitézeinek vessék alá magukat, ezért nevezik őket Szent Lázár szegényeinek.' (MFLOR., FontDom. IV, 26—7.) — Nem vette számításba a tudákos szövegíró, hogy az eisenachi vereségből szabadult gyász-vitézek közül kevés érhetne meg Szent István korát, s nemzetiségükről is alig eshetik szó, hiszen nemcsak az eredeti, hiteles, de az általa kevés sikerrel korrigált szöveg szavai szerint is elválasztották a kiközösítetteket feleségüktől és gyermekeiktől.

Már MARCZALI észrevette, hogy a Pozsonyi Krónika interpolátora a hét vágottfülű menekült, az esztergomi Szent Lázár-rend ápolta, betegségtől megcsönkített bélpoklosok (leprások) és a Szent Istvántól üldözött pogány regösök emlékét zavarta össze (Századok 1894 : 878; MillTört. I, 186). Pedig ezeknek egymáshoz semmi közük sem lehetett. Szent Lázár betegápoló lovagrendje csak a XII. században alakult Palesztinában, s nálunk 1233 előtt nem említik.

Az okoskodó kritikái érzék ez alkalommal nem vált hasznára a krónika értelmetlenné avult régi szövegének.

Hiteles eredetinek ezek után fent felsorolt krónikáink egybehangzó szövege bizonyul, mely szerint a hét honfoglaló vezér (kapitány) szerzett saját magáról énekeket a világi dicsőségért és hírneve terjesztéseért, s ezeket a nép között énekellette.²

¹ „Lazari“ elnevezésükről tud a Dubnici Kr. is (MFLOR., FontDom. III, 32—3). A többi krónika e passzusában változatos helyesírással és hibákkal leírt „hét magyar, hét magyarok, hét magyariek, magyarkák“ (uo. IV, 26) elnevezésükre e helyt nem térhetünk ki. Erről SEBESTYÉN GYULÁnak „Gyász magyarok“ címen (Ethn. XI, 8—9) közölt megfigyelt kísérletét értéktelennek ítéli PAULER GYULA (MNemzTörtSzIstv. 1900. 182). Az eredeti gesta — miként P. mester is — a hét vezért nevezte *hét magyar*-nak.

² SEBESTYÉN GYULA a pogánykori magyar vándorénekesek utódairól: a királyság korabeli énekmondókról és regösökről való elméletét sajátos mód-

Megmagyarázható-e krónikáink ezen szinte mosolykeltően naiv és látszatra kétségkívül minden alapot nélkülöző, hihetetlen állítása?

Igennel felelhetünk. A krónika állítása félreértésen alapszik ugyan, de nagyon gazdag tanulság rejlik a félreértés mögött, ha megeljük egyszerű magyarázatát.

HÓMAN bebizonyította, hogy gesta- és krónikaíróink külföldön iskolázott, magas műveltségű udvari papok, koruk egész tudományos fegyverzetével és íróművészetével felkészült, komoly törekvésű történetírók voltak. Fel kell hát róluk tennünk, hogy zavaros értelmű, hihetetlen dolgok feljegyezgetésével tudatosan nem kockáztatták írói tekintélyüket kortársaik és az utódok szemében. Valami okának kellett ezért lennie, amiért a honfoglaló vezérek kezébe első történetíróink a kard mellé lantot is adtak. Nyilván azonos cantilenák szövegéből nyertek illyesféle értesülést, amelyeket a regösök az ő korukig nem engedtek feledésbe menni.

Milyenek lehettek eme, gestaíróink koráig fennmaradt ősi énekek, amelyeket hitük szerint a hősök saját magukról készítettek és énekeltettek, hogy hősi tetteikkel szerzett hírnevük terjedjen és emlékük a nemzedékekből ki ne vesszen.

Ősköltészetünk eredetének kutatói kijelölték az irányt, amelyben a feltett kérdésre választ kaphatunk. Szinte útmutatóként áll előttünk néhány elv, amelyet NÉGYESY LÁSZLÓ tűzött ki: „A minő sorsa volt nyelvünknek, olyan sorsa volt általában költészetünknek is. A milyen eredetű nyelvünk, olyan eredetű költészetünk is, s a mely oldalról jelentékeny hatások érték nyelvünket, olyan oldalról kereshetők hatások költészetünkre is.“ — „A magyar költészet legősibb fokon a finn-ugor költészetből eredett.“ — „Ezzel tehát nyertünk a fejlődés kezdetéül egy szilárd pontot. Nem a kutatás, hanem a fejlődés kezdetéül. A kutatásnak ez iránypontja, nem kiindulópontja. . . . Az epika úgyszólván mindegyik finn-ugor népnél virágzik. . . . Az epika [náluk] mindenütt ősi jellemű, pogány szellemű, stíljük is archaisticus, a mi régibb korbéli virágzásuk jele; tartalomban, formában jórészt függetlenek a szomszédságukban élő szláv és germán népek költészetétől. Egymástól távoleső finn-ugor népekhez és nyelvekhez ilyen ősi jellegű költészet lévén mintegy hozzánóve, természetesnek látszik az a vélelem, hogy az egyes népek költészetüket nem egyenként kívülről kapták, hanem ősi csirából fejlesztették.“ (A magyar költészet eredete: Bp. Szemle 1910. 144. köt. 49—50.)

A mérhetetlen földterületen szétszóródott finnugor népek költészetének mérhetetlen időre, a finnugor egység korába visszamenő, rég ismert, sokszor megtárgyalt, jellegzetes, közös

szerével épen a Pozsonyi Krónika romlott szövegére építette (Regösök. 1902. 125—50; Regös-énekek. 1902. 18; A magyar honfoglalás mondái. 1904. I, 124—43; BEOTHY—BADICS, A magyar irodalom története 1906. I, 36).

formai sajátosságaira: a gondolatritmusra, vagyis parallelizmusra, az előrím-szerű alliterációra meg a finn nyolcszótagú vers és a magyar „ősi nyolcas“ rokonságának kérdésére nem térhetünk ki. Bizonyára bővebben érvényesültek e sajátosságok ősi magyar költészetünkben is, mint az fennmaradt régi verseinkből kimutatható. Így például régi közmondásokból, gyermekversekből, áldomásokból vagy a CSÁTHI DEMETER-féle Pannóniás Ének egy nyilván még régibb részletéből stb. kicsengő alliterációra¹ a legtöbb és legszebb példát a legrégebb magyar versben, az Ó-magyar Mária-siralomban találjuk: „Vylag uilaga, | viragnac uiraga, | keseruen kyzathul, | uos scegegek wurethul, | Scegenul scepsegud | wirud hioll wyzeul stb.“² — Ime, az írástudó, latinus műveltségű, teológiai képzett magyar domonkosrendi szerzetes-költő sem tudta kivonni magát népies ősköltészetünk szabályai alól. Úgy látszik, magyar verset írni az ő korában másképp nem is lehetett. Van alliteráció versének latin eredetijében is, de nem előrím-szerűen a hangsúlyos szótagokra eső, mint a finnugor ősköltészetben.

Kitűzött célunk felé tovább haladva legközelebbi nyelvrokonainknak, a voguloknak és osztjákoknak epikus költészetére, hősi énekeire, különösen pedig ezeknek egy feltűnő, közös sajátosságára fordítjuk figyelmünket. E bennünket közelről érdeklő sajátosságot a magyar ősköltéssel vagy szorosabban véve az ősi magyar regösénekekkel eddig még — tudomásunk szerint — senki sem hozta kapcsolatba.

MUNKÁCSI BERNÁT a vogul-osztják epikát a következőkben jellemzi: „Különösen a hősi ének az, hol a vogul-osztják népköltés ily [t. i. az ősi hagyományokat apáról-fiúra ápoló és a történeti tudatot fenntartó] jelentőségének tetőpontját éri. Ezekben a hajdankor bálványok alakjában dicsőített alakjai, mint élők szólalnak meg; a szellemüktől ihletett énekes személye teljesen elvész az előadásban, ajkain nem is az ő szavai hangzanak, hanem az ének tárgyáé: maguké az istenhősöké. Mintegy varázslattal jelennek meg ezek ájtatos hallgatóságuk körében s első személyben beszélve önmagukról, maguk zengik el a késő utódok előtt saját tetteiket, nagyságukat, hatalmukat és intézményeiket — nem gyönyörködtetés kedvéért, hanem, hogy hírük, tudásuk a nemzedékekből ki ne vesszen. Eposzi lendülettel jelzi e feladatot többször már a bevezetés, melyben az énekhez kezdő istenhős egyenesen hívja föl a figyelmet nagy nevére, valamint származásának s tisztelete színhelyének dicsőségére; így az obközépi, szoszvaközépi és lopuszi istenek énekeiben.“³

¹ ARANY JÁNOS, A magyar nemzeti versidomról (PrózDolg. 1879. 14—6).

² JAKUBOVICH—PAIS, Ó-magyar Olvasókönyv. Bp., 1929. 127.

³ Vogul NépköltGyűjt. I. köt. XXVII. 1. és II, 1, 160, 277; vö. II, 3 : 0504.

Példaként Ajász isten hősi énekét közli MUNKÁCSI:

„*Minő neves fejedelemnek nevezik az én nevem! | minő híres fejedelemnek híresztelik az én hírem?! | Egyfelől való vizem: a vize tágas, tágas Ob; | Felső-Aranyos fölséges atyám, | Ajász-isten öreget, ide rendelt engem. | Másfelől való vizem: szent viz folyta szent tó, | Felső-Aranyos fölséges atyám, | Ajász-isten öreget, ide igézett engem. | Ez az elterülő, mindenfelé levő hét vidék, | ez az elterülő, mindenfelé levő hét földrész | Mind az én hatalmammal áll fönn; | nyomorúságos subájú sok szegényem | mind az én hatalmammal áll fönn. | Minő neves fejedelemképp terjesztik az én nevem, | minő híres fejedelemképp terjesztik az én hírem?**“

Hasonlóképen — mutat rá MUNKÁCSI — az osztják hősi énekekben, pl. a múnkeszi hadistenében:

„*Erőd sáncabeli (?) lába gyarló apród, sok fiú | minő neves fejedelemnek nevezi az én nevem?! | Város sáncabeli igézetes férfiú, sok nagyapó | minő híres fejedelemnek híreszteli az én hírem?! | Erődbeli nőt, férfit egybegyűjtő darú (röptényi) orom (magasságú), | boldogságos keblű fejedelemnek nevez engem; | városbeli nőt, férfit egybegyűjtő madár (röptényi) orom (magasságú), | boldogságos keblű fejedelemnek híresztel engem.**“¹

Több hősi ének közlésére nincs terünk, de nincs is rá szükségünk. A bálványképpé vált, apoteizált, isteni méltóságra emelkedett egykori hősök és fejedelmek szinte refrain-szerűen azonos szavakkal beszélnek nevük és hírük elterjedéséről, elhíreszteléséről a többi vogul és osztják hősi énekekben is. *Ének híresztelte énekhős, monda híresztelte mondahős, rege híresztelte regehős, ének zengte énekbeli fejedelemhős, neves, híres fejedelem, ének embere, rege embere* címen emlegetik mindannyiszor elsőszemélyben saját magukat, mert csak a költészet: ének, monda és rege szárnyain terjedhet s szállhat át ivadékról-ivadékra hírnevük, önmagasztalásuk. (MUNKÁCSI i. m. I. köt. XXIX. l.) Tartalmilag az egykor vitézkedő hősök és uralkodók dicső tetteit, harcait, háborús hősiekedését, népük iránt tanúsított kegyességét, hírnevüket örökre megalapító csodás hatalmukat zengik ezen hősi énekek. Az utódokra is áldást árasztó szellemük s ezek jelképes ábrázolása, t. i. bálványalakjuk istenítő tisztelet tárgya. Ezért az éneklés és regélés, mint az istenné lett hősök tetteinek dicsőítése s hírnevének terjesztése, épúgy vallásos cselekedet számba megy náluk, mint az áldozat vagy az istenidéző imádság. (Uo. I. köt. XXXVII—XXXVIII. l.)

Legközelebbi nyelvrokonaink: a vogulok és osztjákok hősi énekeinek jellegzetes sajátosságai világosságot árasztanak krónikáink fent idézett, homályos s mindezideig zavaros értel-

¹ Vö. PÁPAY JÓZSEF, *Osztják Népkölt. Gyűjt. I.* (ZICHY JENŐ GR. III. ázsiai utazása V. köt.)

metlenségnek, mosolygást keltő naivságnak hitt mondatára, hogy a hét honfoglaló kapitány énekeket szerzett sajátmagáról, és ezeket hírnevének és dicsőségének a nép közt való elterjedéseért és az utódok emlékében való fennmaradásáért énekelte.

A rávetített fény nagyon gazdag értelművé, ősi epikus költészetünk egyik legtöbbit mondó tanúbizonyosságává teszi ezt a mondatot, bárha az a lejegyző gestairó félreértésén alapszik is. A vogul és osztják hősi énekek analógiájából immár kétségtelen, hogy magyar hősi énekeinkben is mint élők szólaltak meg a honfoglaló hősök, kapitányok, első személyben beszélve önmagukról. A szellemüktől ihletett énekszerző és az éneket továbbadó regös személye elveszett a szövegben és az előadásban. Ajkáról nem a saját, hanem az énekekben dicsőített hős szava hangzott. Így láttuk ezt a vogul-osztják hősi énekekben, így kellett lennie a mi epikus énekeinkben is. Máskülönb a gestairó nem esett volna abba a tévedésbe, hogy a honfoglaló kapitányok sajátmaguk szereztek önmagukról énekeket. A beszéltető forma közvetlenebbé teszi az előadást. Az énekek drámaisága fokozódik, ha azt a megénekelt hősök mintegy maguk mondják el.¹

A krónika mondata tehát, amidőn így felvilágosítást nyújt honfoglalási énekeink előadásformájáról, egyúttal arról is kétségtelen bizonyosságot tesz, hogy az énekek szövegük szerint fennmaradtak az ezen sajátosságukat még ismerő és imigyen megőrkítő gestairó koráig.

A pogánykorban bizonyára nálunk is vallási cselekedet számba ment az ősök dicső emlékének tisztelete, terjesztése és fenntartása. A keresztény korban a regösök, akiket a kései hagyomány szerint Szent István király üldözött, nem hagyták az énekeket feledésbe menni. De kötött beszédű szövegük is hozzájárult, hogy századokon keresztül fennmaradtak és megérték első litterátus történetíróink idejét.

A P. mester fenntartotta ioculator-ének szava: „*Omnes loca sibi acquirebant, | Et nomen bonum accipiebant*“ meg a krónika tárgyalt mondatának néhány kifejezése: „*cantilenas... fecerunt inter se decantari ob... diuulgationem sui nominis*“ oly közel jár a vogul-osztják énekek refrain-szerűen ismétlődő soraihoz: „*Minő neves fejedelemnek nevezik az én nevem! | Minő híres fejedelemképp terjesztik az én hírem!*“ vagy a hősök ének híresztelte énekhős, rege híresztelte regehős, ének zengte, énekbeli fejedelemhős stb. stereotíp díszítőjelzőihez, hogy talán nem nagy túlzás analógiával arra következtetnünk,

¹ Ezt mondja PÁPAY JÓZSEF az osztják hősi énekekről is (Osztják Nép-költ.Gyűjt. LXXVII. 1.).

hogy a magyar hősi énekeknek is lehettek hasonló, változatlan formulává rögződött, ismétlődő sorai, állandó szólamai és jelzői. A sorokat — úgylehet — a parallelizmus, vagyis gondolatrítmus és a kezdőrímszerű alliteráció tette színessé, miként a vogulok és osztjákok epikus énekeit.

Bizony csak feltevések, bátortalan következtetések ezek, mert hiszen a honfoglaló magyarságot sok hosszú évszázad választja el még ezen legközelebbi rokonaival való együttélés korától is. — Közben a Közép-Ázsiában magas színvonalra növekedett ó-török kultúra hatása alá kerültek délibb területekre vándorló őseink. Műveltebb török népek szomszédságába, azután szervezetébe jutottak, végül velük vérségileg is egybeolvadtak. „Amely oldalról jelentékeny hatások érték nyelvünket, olyan oldalról kereshetők hatások költészetünkre is“ — idéztük fentebb NÉGYESY elvét. Nyelvünket valóban jelentékeny török hatás érte. „Kétségtelennek vehetjük, hogy a török nyelvi hatással párhuzamosan költészetünk ereibe is sok új vér ömlött át, sőt ezt a hatást még nagyobbnak tekinthetjük a nyelvénél. Úgy látom, különösen lyránk érezte mélyen a török hatást“ — állapítja meg NÉGYESY, de csak újabbkori ilyenemű költői termékek egybevetése alapján. (Bp. Szemle 1910. 144. köt. 53—4.)

A bennünket ezúttal elsősorban érdeklő honfoglalás előtti kor török epikáját nem ismerjük, csak azt tudjuk biztos forrásból, hogy a magyarsággal legközelebbi viszonyba került bolgár-török nép őseinek, a hunoknak is voltak hősi énekeik. Priskos Rhetor közvetlen hangú követjelentésében mondja, hogy a birodalma székvárosába bevonuló Attilát hét vagy több hun leány szkíta dalokkal fogadta: κόρας ἐπτά . . . ἄδειν ἄσματα Σκυθικά, és fültanúja volt annak is, hogy este, Attila lakomáján két hun költő maga készítette barbár énekekben dicsőítette ura győzelmeit és harci erényeit: δύο δε ἀντικρῦ τοῦ Ἀττήλα παρελθόντες βάρβαροι ἄσματα πεποιομένα ἔλεγον, νίκας αὐτοῦ καὶ τὰς κατὰ πόλεμον ἄδοντες ἀρετὰς.¹

Bármilyen kétségtelen hitelű, közvetlen forrásból merül is fel ezen adat, arra nézve, hogy mily sajátosságai voltak a török rokonnépek epikus énekeinek, semmit sem mond.

Figyelemreméltóbbak ebből a szempontból a türk, ó-török nép VII—VIII. századi szibériai, Orkhon- és Jenisszei-melléki sírkő-feliratai. A sírkövek alatt nyugvó fejedelmek, kagánok vagy nagynevű hadvezérek trónraléptét, illetőleg nevezetes

¹ Excerpta de legationibus: ed. Bonn. 188, 205 és THIERRY AMADÉ, Attila történelme: ford. SZABÓ KÁROLY. Pest, 1865. 85, 99.

Ilyenféle P. mester 46. fejezetében Árpád vezérnek Ó-Budán, Attila király palotájában tartott lakomáján: „Mind ott szóltak szépen összezengve a kobzok meg a sipok a regösök valamennyi énekével együtt (cum omnibus cantibus ioculatorum)“ vagy a *Regus*-öknek nevezett királyi combiatorok tisztje (l. SZABÓ KÁROLY, A királyi regösökről: Századok 1881: 553—68).

tetteit, hadjáratait, diadalait és hódításait, birodalmuk határait vagy uralkodásuk történetét, törvényhozását és fontosabb intézkedéseit meg rokonsági viszonyait mondják el ezek sokszor lendületes, de kötetlen beszédben. A szöveg kezdő szavaiban rendesen az istenek közé emeli, apoteizálja magát az elhunyt hőst vagy fejedelmet, aki az egész feliraton végig, mint a vogul-osztják epikus énekek hőse, mindenkor első személyben beszél saját magáról. (WILHELM THOMSEN, Alttürkische Inschriften aus der Mongolei: Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft N. F. III, 121—75.)

Mutatóban a két legfontosabb orkhon-melléki emlékről, Kül-tegin fejedelemnek a 732. évben és bátyjának, Bilgä kagánnak a 735. évben készült, szövegre nézve részben azonos feliratú oszlopáról közlünk itt fordításban néhány sort (i. m. alapján).

A Kül-tegin oszlopa déli és a Bilgä kagán oszlopa északi oldalának azonos szövegéből:

Én, az istenhez hasonló, égszülötte türk böles (Bilgä) kagán trónra léptem. Hallgassátok végig szavaimat, elsősorban ti, öcsém, bátyáim és unokaöcsém, ifjú herecegem, továbbá nemzetségem és összes népeim, ti, jobboldali šadapyt-bégek és ti, baloldali tárkánok és buiruq-bégek, otuz (tatarok? . . .), toquz-oguzok bégei és népe! Hallgassátok figyelemmel ezen szavaimat, figyeljetek rá pontosan. Keleten (140—1. l.), ahol a nap felkel, délen, ahol a nap delel, nyugaton, ahol a nap lenyugszik és északon, ahol az éjjel közepé van, minden nép nekem engedelmeskedik e körön belül; ily nagy területen szedtem rendbe minden népet . . . Nyugat felé egészen a Šantung-síkságig nyomultam előre s majdnem elértem a tengert; dél felé a toquz-ersin(?)-ekig vonultam s majdnem elértem Tibetet, nyugat felé a Yenčü-ügüz (gyöngyfolyó) túloldalán egészen a Vas-kapuig mentem; észak felé Yer-bajyrqu országáig. A türköt elvezettem mindezekbe az országokba . . . Amit nektek mondani akartam, ráírtam erre a kőre. Szívleljétek meg, ó mostani türk nép és bégek! (142. l.)

Bilgä kagán oszlopa keleti oldalán, felül:

Én, az istenhez hasonló, égtől rendelt böles (Bilgä) türk kagán, ime szavaim: amidón apám, a böles türk (kagán átvette az uralkodást, örültek és vigadoztak —) a . . . dicső bégek és a toquz-oguz-ok népe. Miután apám meghalt, a türk Ég (akaratóból és a szent Föld-víz rendelkezéséből) én magam vettem át az uralmat . . . Miután trónra léptem, a négy világtáj népeinek fontos törvényeket adtam. (144. l.)

A Kül-tegin oszlopa keleti oldalának és a Bilgä kagán oszlopa keleti oldala alsó részének egyező szövegéből:

Midőn a teremtés fenn a kék eget, lenn pedig a sötét földet létrehozta, a kettő közé az emberi nemet helyezte. Az emberek felett ősapám, Bumyn kagán és Ištämi kagán, lettek az uralkodók, akik, miután az uralmat birtokukba vették, kormányozták a türk népet és megszervezték annak birodalmát és alkotmá-

nyát . . . (144—5. l.) Hogy a türk nép tönkre ne menjen, és hogy újból nép legyen belőle, uralkodókká tették apámat, Elteriš kagánt és anyámat, Elbilgü qatunt, akiket az ég tetejéről támogattak. Apám, a kagán, 17 emberrel kivonult; midőn híret vették, hogy ő kint [Kínán kívül] előrenyomul, a város-lakók a hegyekbe húzódtak [t. i. hogy hiveket szerezzenek], a hegyek lakói pedig leszálltak. Midőn összegyűltek, már hetvenen voltak. (146—7. l.) . . . Az Ég, amely a türk nép nevének és dicsőségeinek fenn tartása céljából apámat, a kagánt és anyámat, a qatunt felmagasztalta, az Ég, mely nekik adta az országot, ugyanaz az Ég, hogy a türk nép neve és birodalma ne menjen tönkre, most engemet tett kagánná. Én nem egy jó viszonyok közt élő nép uralkodója lettem; oly nép uralkodója lettem, amelynek belsejébe nem jutott eledel, külsejére pedig ruházat, egy szegény, gyenge népé. Őcsémmel, Kül-tegin-nel tárgyaltam erről. Hogy az apámtól és unokabátyámtól megnyert nép neve és dicsősége el neenyésszék, a türk nép érdekében nem kerestem éjjel az álmod és nappal a nyugalmat. Őcsémmel, Kül-tegin-nel és a két šad-dal együtt halálomig működtem. Munkám eredménye az volt, hogy a nép nem volt tovább mint tűz és víz [t. i. egyenetlen] . . . A nép felsegítése céljából nagy sereggel 12 hadjáratra mentem . . . A négy világtáj minden népét békére és az ellenségeskedések abbahagyására kényszerítettem; mindnyájan engedelmeskedtek és szolgálnak nekem (149—50. l.) . . . Őcsém, Kül-tegin most halott. Én magam is gyászoltam . . . Szemeim, bár látnak, mégis, mintha vakok lennének, gondolkodásom, bár tudatos, mégis, mintha tudattalan lenne . . . (155. l.)

Amint e síriratokban közvetlenül, első személyben a fejedelem, a hős szól hozzánk, az ősök, a halálukkal isteni méltóságra emelt fejedelmek vallásos tisztelete bizonyára az ó-török hősi énekekben is háttérbe szorította a szerző vagy énekes személyét. Nyilván az őseinkkel szomszédságba, rokonságba került török népek vándorénekeinek, a bakhsik-nak¹ ajkáról is maguk a dicsőített hősök szóltak mint élők, első személyben a hallgatósághoz, miként vogul-osztják rokonainknál.²

Ósi, finnugor eredetű költészetünk epikus énekeinek ezen vallási alapra: az ősök tiszteletére visszamenő sajtáságát az ó-török költészet hatása nem törölte el, sőt azonos előadásformájával bizonyára még erősítette és fenn is tartotta. A pogány vallás isten-hőseit, a halálukkal isteni méltóságra emelt s az ihletett énekesek személyén keresztül az ájtatos hallgatósághoz élökként beszélő, halhatatlan fejedelmeket a keresztény vallás térítői a megdicsőült, „önött“ szentekkel helyettesítették.

¹ THURY JÓZSEF, A közép-ázsiai török irodalom 7: AkadNyÉrt. XIX, 3.

² A tara-tatórok Turaly törzse a XIX. század végén még énekelt Közüm kánnak a Szibériát meghódító Jarmakkal a XVI. század végén vívott harcairól. A hős első személyben beszél. Ugyanílyenek Karaza és Ak Buga tatár hősök énekei, valamint Ai-Mökő altáji hősmondája is. (RADLOFF, Aus Sibirien. I², 157—60, 387—90.)

A pogány fejedelmek, fejedelemasszonyok ősi magyar címe: *úr, asszony* — nyelvemlékeink és helyneveink tanúsága szerint — még sokáig hozzátapadt a keresztény szentek nevéhez is.¹ De krónikáink tárgyalt mondata a legfőbb tanúbizonyosság rá, hogy a magyar regösök a pogány hősök, honfoglaló és kalandozó vezérek hősi énekeit sem engedték feledésnek. Sőt keletről hozott, ősi előadásformájában, szöveg szerint fenntartották első gestáiróink koráig. Az apáról-fiúra szállt énekek szövegébe a hosszú századok folyamán természetesen sok korbéli elcsuszamlás, anachronizmus keveredett, de gestáink és krónikáink szűkszavú, többé-kevésbé száraz kivonatainak hitelét, forrásértékét kétségtelenül emeli az a megállapítás, hogy adataik közvetlenül e hősi énekekből merítették.²

JARUBOVICH EMIL.

Az Ormánság szó finnugor eredete.³

Baranya vármegye délnyugati szeglete a Dráva mentén, ez az *Ormánság*. JERÉMIÁS SÁMUEL szerint (TudGyűjt. 1828. X, 65) a következő helységek vannak benne: Czún, Aderjás, Sámód, Hidvég, Szent-Márton, Hirics, Vejti, Luzsok, Piskó, Kemse, Zaláta, Vertike, Iványi, Sztára, Bogdása, Marócsa, Kákics, Oszró, Kis-Csány, Nagy-Csány, Besence, Páprád. Régóta megegyeznek tudósaink abban, hogy az *Ormánság* névben egy török eredetű 'erdő' jelentésű *orman* szó van a *-ság* képzővel, mintha azt mondanák: *erdő-ség*. Látunk ugyanis *urman*, *orman* szót 'erdő' jelentéssel a legkülönbözőbb török nyelvekben, az *Ormánság*-ot pedig már régi oklevél úgy említi, hogy: *Orman* (vö. R. NAGY: MNy. XXIV, 23). Azt is állít-

¹ HB.: szent peter *urot*, *szen achscin* mariat; Zenthpether*ur*, Zenthmyhal*ur* Zenthandras*ur*; Zenthkatherynazzon, Zenthmargithaazzonfelde stb.; Boldog-asszony, Nagy- és Kisasszony stb.)

² NÉMETH GYULA és ZSIRAI MIRLÓS tisztelt barátaimnak a tárgyalt körben nyújtott szíves felvilágosításaiért hálás köszönetet mondok.

³ Tavaly egy kis könyvecskére valót írtam „Régi rétségi életünk nyelvünkbeli nyomai” címen. Tavasszal beszolgáltattam kiadásra az Akadémiának. ott vár sorára.

Abban megírtam többek közt, hogy a *láb* ~ *lább* ige azonos a *láb* és a *láp* főnévvel, s a két hangváltozat közül az utóbbi az eredetibb, s a *láb* származéka a *lából*, *lábbad*, *lábbog*. Ennek a szófejtésemnek szól P. D. (MNy. XXVI, 264) üzenetének I. pontja. Nagyon hálás vagyok érte, mert a közölt rendkívül becses adatokról nem tudtam, pedig azok szófejtésem helyességét mutatják. A II. pont alatt idézett OMMonarchia-beli *ormágy*-leírást ismertem, föl is használtam munkámnak abban a részében, amelyben az *Ormánság* szó eredetéről írtam.

Ezt a részt mutatóba itt adom.

Megmondom még, hogy említett munkámban megkísértettem bizonyítással járó új szófejtéseket úgy megírni, hogy nem nyelvész is megértse. Ezért előre is megkövetem a szaktudósokat cikkem stílusáért és a finnugor szavaknak magyar helyesírással való elnagyolt átírásáért.

ják a tudósok, hogy amaz oklevél latin szövegéből az derül ki, hogy az *ormán* szó a régi magyar nyelvben 'erdő'-t jelentett. A régi magyar nyelvben tehát a tudósok szerint az *ormán* olyan köznévf volt, mint az *erdő*. Régi török jövevényszó volt; még azt is tudják, hogy „besenyő vagy úz“; eleink azért adták az Ormánságra névül, mert azt akarták mondani, hogy az a tartomány erdős.

Ez az állandónak látszó szófejtés arra van építve, hogy régi magyarok az erdőt *ormán*-nak is hívták. Úgy beszéltek volna tehát e szerint, hogy „a hegy oldalán sűrű *ormán* van“, „sárgul az *ormán* levele“, „megyek fa vágni az *ormán*-ra“, „a *tölgyormán*-ban makkoltatok“ stb. Az a baj azonban, hogy ez az alap, amelyre az *Ormánság* szó történetét építették, nem a nyelvtörténet szilárd adataiból van rakva. A nyelvtörténet adatai ugyanis azt mutatják, hogy a magyar soha nem hívta *ormán*-nak az erdőt. Nyelvünk egyetlen korszaka sem ismeri, legrégebb kódexeink sem ismerik az *ormán* szót; remeték az *erdő*-be búdostak el, nem az *ormán*-ba, s az oklevelek a *bükkerdő*, *égererdő*, *egreserdő*, *fenyőerdő*, *haraszt-erdő*, *kőröserdő*, *makkoserdő*, *nyárerdő*, *nyírerdő*, *szilerdő*, *tölgyerdő* helyett soha nem írnak *bükkormán*-t, *égerormán*-t, stb.-t. Azt, hogy az *ormán* szó valamikor 'erdő' jelentésben élt a magyar szájon, tudósaink egyetlen 1345-i oklevélnek egyetlen következő helyéből következtetik: „pergit ad silua m *Zyrnyeuorman* (olv. *Szirnyő-Ormán*, értsd *Szörnyű-Ormán*) uocatam“. *Silva* a. m. 'erdő', tehát „*silva Szirnyő-Ormán*“ azt jelenti, hogy: 'Szörnyű-Ormán erdő', vagyis olyan erdő, melynek neve *Szörnyű-Ormán*. De kérdem: jelenti-e valamely erdőnek ez vagy amaz neve azt, hogy 'erdő', csak azért, mert egy valamely erdőt vele neveznek meg? Azért, mert van „*Silva Bakony*“, mondták-e általában *erdő* helyett azt, hogy: *bakony*? Ugy-e nem? Ha tehát egy oklevél azt mondja, hogy *Szörnyű-Ormán* a neve valamely erdőnek, abból épen nem következik az, hogy az *ormán* 'erdő'-t jelent. Hiszen egy 1384-i oklevélben olvasom: „*Silua m Hotzigeth* (Hód-Sziget¹) *dictam*“, egy 1461-iben: „*Silua m Ilbewzigethe* (Ilbő-Szigete) *apellatam*“, egy 1482-iben: „*Silua m fratrum heremitarum Remethe zigarette* (Remete-Szigete) *vocatam*“ (vö. OklSz.). Mármost, ha igaz volna az, hogy a „*silva Zyrnyeuorman*“ a „*silva*“ miatt azt bizonyítja, hogy az *ormán* a régi magyar nyelvben 'erdő'-t jelentett, akkor az utóbb felsorolt erdőnevekből az derülne ki, hogy a *sziget* is 'erdő'-t jelentett eleink nyelvében, hiszen a Hód-Sziget, Ilbő-Szigete, Remete-Szigete mind 'silvá'-nak, azaz 'erdő'-nek vagyon írva a latin oklevelekben! Egyetlen oklevél

¹ PAIS DEZSŐ figyelmeztetése szerint az OklSz. hibásan magyarázza 'Holt-sziget'-nek. (L. e. füzetben a 321. lapon. SZERK.)

egyetlen adatának tehát hibás jelentést tulajdonítottak tudósaink, s ez alapra hibás szófejtést építettek.

Vessük hát el a török szótárt, s menjünk az *Ormánság*, *Ormán* megfejtéséért a pákászok közé.

A Sárrét leírásában olvassuk az Osztrák-Magyar Monarchiában (Magyarország II, 418) BALLAGI ALADÁR tollából: „Kóton és Irászon vizenyős semlyékek és náderdők, síkvizek és puha pázsitú gorondok, ilványos rónák és libegő lápok sűrűn váltogatják egymást. Itt-ott száz holdakra menő élőföld, itteni szóval *ormágy*, emelkedik ki szigetként az ingoványból.“ Azután meg (420): „A pákász nem túrja a földet, napszámba se jár, hanem a kész után nyúl, azaz pákászcodik, csónakon csákyázva a nádsikátorok között, egész addig az *ormágyig*, hol nád-kunyhóját fölütötte.“ GYÖRFFY ISTVÁN írja a Nagy-kunsági Krónikában (37) „A rét szigetei részint *keménytalajú* élőföldek vagy *ormágyok* vagy tőzeggel borított lápszigetek voltak. Területük a víz áradásához képest nagyobbodott, vagy kisebbedett, néha el is tűnt.“ Máshol ugyanő (l. MNy. XVIII, 67): „A porong a laponyagnál terepélyesebb, de még alacsonyabb, 1—3 m.-nyi emelkedés, ez már sohasem emberi alkotás; mindig árvízjárta területeken található. Nem azonos az Erdélyben ismeretes porond-dal. A porong talaja agyagos vagy vályogos föld; a régi árvizes időkben a tőzeges, lápos szigetekkel szemben a kemény szigetet képviselték s a Nagy Sárréten tényleg *kemény szigetnek*, vagy *ormágy*-nak is nevezik. Szélei a környező vizek sodorta hullámoktól padkásak voltak, de ma már az eke a padkákat elsimította.“ Ugyancsak GYÖRFFY a Szilaj Pásztorok szójegyzékében így határozza meg az *ormágy*-ot: „hosszúkás földhát“. Természetes, hogy ez a meghatározás csak a jelen állapotra illik, mikor már a nagy vizek le vannak eresztve. Korábban az *ormágy* — mint láttuk — 'kemény-sziget' volt.

Ennyiből látjuk, mi volt a régi rétségekben az *ormágy*. Most az a kérdés, mi a szó eredete?

Előrebocsátom azt, hogy a rétségek síkjain kisebb föld-emelkedésekre is ráadnak olyan nevet, amellyel mi közönségesen csak nagyobb emelkedést szoktunk nevezni. HERMAN OTTÓ írja a pákászról, „az egykori bihari rétségnak, mocsárvilágnak ura és őslakója“-ról (MHal. I, 470—1): „Csúcsos nád-kunyhóját a rétség és lápok belsejében *hegy*-re építette, inkább rárakta, hogy könnyen el is vihesse A *hegy* nem hegy s nem domb, hanem — a lápi ember fogalma szerint — *szilárd sziget*, amelyen a mocsárfüz, a rekettye, néha az eltörpülő nyárfa, megvetheti gyökerét.“ Az Ecsedi-láp vidékén, Börvelyen, a „kutatót legott figyelmeztetik a Rákóczy földvárára, mely a lárnak egyik *hegyén*, azaz *szilárd szigetén* van felhányva“ (MHal. I, 479).

Tehát a rétság vizében, mocsarában a *hegy*, *szilárd-sziget* ugyanaz, mint a *kemény-sziget*, vagyis ugyanaz, mint az *ormágy*. Ha pedig a rétságok nyelvében az *ormágy* ugyanaz, mint a *hegy*, nem gondolhatunk másra, mint hogy az *ormágy* az *orom* szóból eredt, hiszen az *orom* is a *hegy* jelentésrokona. 1249-i oklevél „duo monticuli“-nak mondja az *Iker-hegy-et*, 1295-i „lapidosus monticulus“-nak a *Kües-hegy-et*, más régi oklevelek pedig az *urum*, *orum*, *orom* szót fordítják „monticulus“-nak. Régi oklevél „mons excelsus“-nak fordítja a *Nagy-hegy* földrajzi nevet, más oklevél meg a *Nagy-orom* elé írja azt, hogy: „mons“. Tehát ha az *orom* is az, ami a *hegy*, és az *ormágy* is *hegy*, akkor az *ormágy* nyilván az is, ami az *orom*.

Az *orom* szónak aztán ismerjük ma is még *ormó* származékát, ha máshonnet nem, Arany János verseiből. A Szondi két apródját így kezdi: „Felhőbe hanyatlott a drégeli rom, | Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja; | Szemközt vele szőz, zöld, nyájas hegyorom...“ — Később pedig ezt írja: „Fenn zöldel az *ormó*...“

Régi oklevél is említ „*Ormó-szeg*“ nevű „monticulus“-t. A mély hegyi útnak pedig, két hegyoldal közé vágott szoros útnak régi neve a *horh*; „angustiae“-nak, „fossatum“-nak emlegetik a régi oklevelek. Ennek a *horh* szónak is van származéka -ó képzővel: *horhó*, sőt -ágy képzővel is van az oklevelekben: *Horhágy* (vö. OklSz.). No mármost: amint a *horh*-ból lett azon jelentéssel a *horhó* és *horhágy*, úgy lett az *orom*-ból a vele egy jelentésű *ormó* és *ormágy*. Tehát mind jelentéstani, mind alaktani szempontból kétségtelen, hogy az *ormágy* az *orom*-ból lett, — természetesen nem feledve azt, hogy az *orom* nem jelentett a régi nyelvben épen valami „égbe nyúló“ ormokat, mint a mai irodalmi nyelvben, útleírásokban.

A népnyelv ma is *orom*-nak, *ormó*-nak nevez egészen csekély hosszanti dudorodást is: *orom* 'a szántó földnek domború közepe' vagy 'a szántóvas foka'; *ormó* 'a káposztalevélnek kiemelkedő középső vastagabb ina' meg 'az a vonal alakjában végighúzódo szegély, amely két posztódarab összevarrásánál keletkezik' (vö. MTsz.).

Az *orom* szó származását már ismerjük (WICHMANN: MNy. VIII, 325; ZSIRAI: MNy. XXIII, 310; MÉSZÖLY: MNy. XXV, 328). Alapszava a mi *orr* (*ór*) szavunk, amely régen *or*, még régebben *ur* hangzású volt, s az osztják-vogul-magyar nyelvegység korában, az úgynevezett ugor-korban, még nem a 'Nase' testrészt jelentette, hanem általában valaminek a kiemelkedő felső részét. Az Árpád-korban *hegy-or* a hegy kiemelkedő felső része volt („supercilium montis, acies montis“ OklSz.); mondták egyszerűen úgy is, hogy *ur*, *or*. Ebből lett -*m* képzővel az *urum*, *orom*. Ez az *ur*, *or* vagy *urum*, *orom*

jelenthette, láttuk, magát az egész hegyet is („mons, monticulus“). A voguloknál is *ur* néhol azt jelenti, hogy 'hegyhát, földhát', máshol azt, hogy 'domb, hegy'. *Hát-or* a disznó hátának hosszában kiemelkedő középső része volt; úgy is mondták személyraggal, hogy a *disznó háta orja*. Aztán amint a *hegy-or*-ból lett az 'orom' jelentésű Árpád-kori *or*, úgy lett a *disznó háta orjá*-ból a puszta *orja*. *orj*. Ez az *orja* magában is azt jelenti, amit a *disznó háta orja* együtt jelentett. Az efféle *háta orja*-féle kifejezés is még az ugor-korból való. A *nyuszt* régi magyar alakja volt a *nyusz*; ez *nyuyusz*-ből lett, mint a *bátor*, *ács* is *báyátor*, *áyács* volt valamikor. Az osztyákok *nyogosz*-nak hívják ma is a nyusztot, *sas* náluk a 'hát', s a *nyogosz-sas-ur* ezt jelenti: 'a nyusztnek hátsó szőre', szóról-szóra: 'nyuszt-hát-or'. XV. századi szójegyzékeinkben is megvan a *hát-or* szó 'spicium, spindorsum' értelmezéssel. **Nyol* volt az *orr* ugor-kori magyar neve. A vogulban is *nyol* az 'orr', s *nyol-urem* a. m. 'orrnyereg', vagyis az orrnak hosszában kiemelkedő része. Ez az *urem* a mi *urum* > *orom* szavunkkal azonos, lett pedig az *ur* alapszóból. Az ugorokban a mi őseink is mondták azt, hogy **nyol-ur*, **nyol-or*; ez, mint a vogul *nyol-urem* is, nem az egész orrot jelentette, hanem az orrnyerget. De amint a *hëgy-or*-ból lett 'hegy' jelentésű *or*, úgy a 'Nasenrücken' jelentésű **nyol-or*-ból lett a 'Nase' jelentésű *or* > *orr* ~ *ór*. Amint a *háta orjá*-ból lett az *orja*, úgy valakinek a **nyola ora*-ból vagy **nyola órá*-ból lett valakinek az *ora* vagy *óra*, *orra* (ejtik mind a háromféleképen).¹

Látjuk ezekből a magyar-vogul-osztyák szóegyezésekből, hogy a 'kiemelkedő rész' jelentésű *or* szónak és származékainak megfelelő megtalálhatók ma is még a rokon nyelvekben, mégpedig azokkal a különféle jelentésekkel, mint a magyarban. Mivel pedig az *ormágy*-ról is kitűnt, hogy az is amaz *or* szó származéka, már előre is gyaníthatjuk, hogy a megfelelő obi-ugor szócsalád tagjai között 'ormágy' jelentésűt is találunk. Úgy is van. A vogulban, mint láttuk, *ur* 'hegy'-et, 'hegyhát'-at, 'földhát'-at jelent, az osztyákban pedig ez a jelentése: 'kis, hosszan nyúló hegyhát völgyek s mocsarak között'. Mi más ez, mint röviden — 'ormágy'?! Az *orom*-nak alakilag teljesen megfelelő osztyák *urám* 'hosszas dombhát két mélyedés közt' — ez is a mi *orom*-ból lett *ormágy*-unk, amelynek mai mivoltáról GYÖRFFY röviden azt mondja: 'hosszú kás földhát'. Tehát a mi *ormágy* szavunknak eredete, jelentésének kialakulása visszanyúlik a magyarság rétségi életének még ugor-korszakába. Már akkor jelentette a rétség vizeiből és ingóványaiból kiemelkedő 'kemény-sziget'-et az *or*, *orom*, melyből az *ormágy* lett.

¹ Vö. MNy. XXV, 330.

No mármost tudjuk azt, hogy földrajzi neveinkben az *-án, -én* vagy *-ány, -ény* képző épügy szokásos, mint az *-ágy* képző. A *szil*-ből lett a *Szilágy*, a *gyümölcs* szóból lett a *Gyümölcsén, Gyümölcsény*, a *hárs*-ből *Hárságy* és *Hársány*, a *lap* földszíni névből a *lapos, lapály* és *lapác* mellett a *lapány*. Így lehetett az *orom*-ből az *ormos, ormó* és *ormágy* mellett **ormán, *ormány* földszíni név is. — Ime a baranyai *Ormán*ág, *Ormánys*ág neve!

Hogy valóban az *ormágy*-nak azonos jelentésű, csak képzőre különböző változata van az *Ormánység* nevében, annak teljes bizonyításából az hiányzik még, hogy kimutassuk azt, mennyire ráillik arra a vidékre ez az elnevezés éppen a szó eredeti jelentése miatt.

Nézzük meg a József császár korabeli katonai térképeket, amelyek a bécsi hadi levéltárban vannak. Olvassuk el a hozzájuk készült egykorú kimutatásokból azt, mit mondanak sorban az *Ormán*ság faluinak talajviszonyairól.

Bogdáns. Kis magaslaton fekszik, mocsarak környezik. — *Marócsa*. Itt a mocsár legtöbbször folyik. — *Séllye*. Kis homokdombon fekszik. Hidvég felé tisztás a határ, másfelé erdők, mocsarak. A helységtől balra mély, nádas mocsár; csak szárazságban járható. — *Iványi*. A mező végénél levő árok mély és partja mocsaras: csak hídon járható. — *Sztára*. A Drávától nem messze fekszik, erdővel és mocsárral van körülveve. A falu alatt nagy, csaknem mindig járhatatlan mocsár. — *Kákics*. Mocsár veszi körül; az utak rosszak a sok mocsár miatt. — *Vertike*. Erdőséggel és mocsárral körülvett vidéken. A falunak előtte, mögötte mocsaras árok, nagy víz idején a falut egészen elönti. — *Oszró*. Kis homokmagaslat lejtőjén. — *Kis-Csány, Nagy-Csány*. A helységtől balra itt is mély, nádas mocsár; csak szárazságban járható. — *Kemse*. A falunál és a környéken kis mocsarak, nyáron kiszáradnak. — *Zaláta*. Egy mocsaras árok egészen körülveszi. — *Besence*. Kis magaslaton fekszik. A mocsarak mellett többnyire száraz mező. — *Luzsok*. A falu alatt ezer lépésre a Drávica; Piskó mellett a folyóból szakad ki s tavasszal az egész vidéket elönti. — *Vaiszló*. Kis homokdombon, nagy erdőség és mocsár veszi körül. — *Páprád*. Kis magaslaton. — *Hirics*. A falu mögött és a Drávica fölött mező. A Drávica a mezőségen nagy mocsarat alkot. Elől a falut nagyrészt mocsár és erdő veszi körül. — *Hidvég*. A falu kis homokdombok lejtőjén fekszik, előtte mocsaras mezők és nagy erdőség. Balra Vaiszló felé nyílt vidék. Szent-Márton felé nagy erdőség és mocsarak. — *Sámod*. Magas, sűrű, mocsárral tarkított erdőség. Kevés mező a mocsarak mentén. A falu kis magaslaton fekszik. — *Piskó*. Esős évszakban rosszak az útjai. — *Vejti*. Három oldalról vízzel és mocsár-

ral van körülvéve. — *Aderjás*. Az utak a mocsarak miatt többnyire rosszak. — *Czún*. Nagy víz idején ebbe a faluba és a környékbeliekbe általában csak esőnokon lehet járni.

Ezekből a vázlatos följegyzésekből megállapítható, hogy az *Ormánság* ugyancsak mocsaras vidék volt, „lápok, vadvizek világa“, mint legújabb és leghivatottabb tanulmányozója és ismertetője, KISS GÉZA írta (ProtSzemle 1927.). Tehát letelepedésre, földművelésre, legeltetésre alkalmas részei csak a vizes tájak kiemelkedőbb helyei voltak, olyan földhátak, melyeket a Sárreéten ma is *ormágy*-nak neveznek, az *Ormánság*-ban pedig e név keletkeztek bizonyára *ormán*-nak, régiesebb hangszínnel **urmán*-nak. Felszínét nézve, valóban illett a szóban forgó tájakra az *Ormánság* név abban az esetben, ha nem 'erdő', hanem 'ormágy' volt az *ormán*, *urmán* köznévi jelentése. Hogy a 'földhát'-at az *Ormánság*-ban régesrégén *urmán*-nak mondták, ezt bizonyítja az is, hogy ott a szőlőt, ami kevés van, még most is „*urmára* kapálják“, azaz *ormára*, értvén e harmadik személynagyas *urma* szón az, amit máshol így neveznek: 'szőlő hátja'. A baranyai régi lápos rétság kiemelkedő hátságainak, ormánjainak emléke él a MTsz.-nak ebben a baranyamegyei adatában is: *ormás* 'az ásott hantnak gyepes része'.

Természetes, hogy erdő is volt — ma is van még — bőven az *Ormánság*-ban, de ezek az erdők a *hát*-akon, az *ormán*-okon a *sziget*-eken voltak. Ilyen erdő nevét őrizi a baranyai Kis-Szent-Márton határában a *Nyárfáshát* erdő (PESTY kézirati hagyatékában), s ilyen erdőnek neve a már említett régi oklevélbeli „*silva Szirnyő-Ormán*“ és a vele ott együtt említett *Kétágú-Ormán (Kéthaguorman)* (JAKUBOVICH: MNy. X, 279). Ezen oklevélből olvasták ki, amint említettem, az *ormán*-nak köznévi 'erdő' jelentését, pedig ha nem néznők is azokat a cáfoló okokat, melyeket előadtam, már maga az a *Kétágú-Ormán* név is mutatná, hogy az *ormán* szó nem 'erdő', hanem rétségi 'sziget'. Hiszen erdő kétágú csak úgy lehet, ha szigeten nőtt. Nem az erdőnek van 'ága', hanem a szigetnek; így 1252-i oklevél említi, hogy az út megyen „ad *Zyguetaga*“ olv. „*Sziget-ága*“ (OklSz.). A *Kétágú-Ormán* és *Szirnyő-Ormán* tehát azoknak az *ormágy*-oknak, *ormán*-oknak volt a nevük, melyeknek erdejét a nép ama rétségi szigetek nevével emlegette. Azt mondhatták magyarul: „*Kétágú-Ormán* erdeje“, „*Szirnyő-Ormán* erdeje“ vagy „a *kétágú-ormáni* erdő“, „a *szirnyő-ormáni* erdő“; — az ilyenek mind az ilyen vagy olyan 'szigeti' erdőt jelentették. Így kell érteni a „*silva Szirnyő-Ormánt*“-t. Hiszen látuk, hogy van az oklevelekben „*silva Hód-Sziget*“, „*silva Ilbő-Szigete*“, „*silva Remete-Szigete*“, azaz „*hód-szigeti* erdő“, „*ilbő-szigeti* erdő“, „*remete-szigeti* erdő“. Szófejtetés nélkül és nyelvhasonlítás nélkül maguk az okleve-

lek kifejezései mutatják, hogy az *ormán* ugyanaz volt, ami az *ormágy*, vagyis: *sziget*. Az *Ormánység* olyan földrajzi név, mint a *Szigetség*. Az osztjások is a magyar *ormágy*, *urmán*, *urum* stb. alapszavának (*or*, *ur*) osztják *üre* megfelelőjével oly erdőt neveznek, amely mocsarak között van, ormágyon, ormánon: *üre* (*üre*) a. m. 'an den versumpften ufern des flusses wachsender niedriger „schöner“ wald' (PAASONEN—DONNER, OstjWb.). PAASONEN tette idézőjelbe a „schöner“-t, bizonyára annak jeléül, hogy a fölvilágosítást adó osztják szépnek találta és szépnek mondta az ilyen mocsári erdőt. Eleink bizony nem mondták épen szépnek a magukét, de az erdőség mocsarainak hasznos voltát jól tudták. 1658-ban Borosjenőről írja Thúri Mihály Teleki Mihálynak, hogy a gyulai törököt mi tartja vissza: „Szekerek igen sok Gyulánál. Ősenedességben nagyban vannak, most semmi fenyegetődések nem halljuk, köszönjük mindazáltal Isten után az mi fertelmes, sáros és vizes erdőnknek, mert úgy itélem, hogy eddig meglátogattak volna bennünket. Isten ezután mire adja, ő felsége tudja.“ (Tel. Mih. Lev. I, 205.) A derék ormánsgiak is egyrészt bizonyára azért telepedtek meg ott a mocsarak, lápok ormánjai között, hogy az ő „fertelmes, sáros és vizes erdek“ oltalmul is legyenek; — lám, ki venné most észre Szekesfehérvár határán azt, hogy annak idején csupán mocsarai mentették meg a várost a tatároktól?

Igen, ma már az Alföld is inkább a víztelenség miatt panaszodik, mint a vizek miatt. Autóutakon járunk s elfelejtettük már a rétségek világát az *ormágy*-okkal, *ormán*-okkal együtt. Annaira el, hogy ezt az ősi magyar szót, az *Ormánység*-ot, ezt is idegen szónak gondolnók, pedig hát ez évezredekken át folytatott rétségi életünknek finnugor eredetű, ősi szava.

A finnugor kor nyelvünknek az a kora, amikor még valamennyi finnugor nyelv, köztük a magyar is, nem különbözött egymástól, hanem valamennyi egy azonos nyelvet alkotott. Több évezred eltelt azon kor óta, azalatt a finnugor ősnépnek hol erre, hol arra szakadt el egy-egy ága. A többitől elszakadt csoportnak nyelve már nem együtt fejlődött a többivel: minden csoportnál ami változás történt a nyelvben, más-más módon ment végbe. Mindenik csoport felejtett valamit az őсібől, de nem mindenik ugyanazt felejtette el, s ami megmaradt az ősi nyelvből, más-más vidék népénél más-más alakot ölthetett, más-más jelentésváltozáson mehetett át. Ufoljára olyan nagy különbségek támadtak az egyes ágak között, hogy egymással rokon, de egymástól külön nyelvvé vált a magyar, vogul, osztják, zürjén, votják, cseremis, mordvin, finn, lapp. Ha azonban valamely szót (bár néha változott alakúnak, néha változott jelentésűnek) több más finnugor nyelvben megtalálunk, akkor ebből joggal következtetjük azt, hogy az a szó

megvolt már az ősi finnugor nyelvben is, vagyis az a szó finnugor eredetű. Azt a szócsaládot, melyhez az *Ormánság* tartozik, megtaláljuk nemcsak a vogulban és osztjákban, hanem a legtöbb finnugor nyelvben, a finnben is; azért állíthatjuk bizonyossággal azt, hogy az *Ormánság* finnugor eredetű szó.

Hogy nem kereshetjük a török *urman* szót az *Ormánság* nevében, azt bizonyítja az *Ormán* szónak ilyen régi alakváltozata is: *Urumán*. ÖRTVAY, Vízr. II, 303 írja: „*Vruhman*, aqua, víz. Árp. Új Okm. VII. 329. Zala és Somogy megyék határterületén, a Somogy megyében Aligvár és Pát vidékén eredő, Zala és Somogy megyék közt határt képező s Hídvég-nél a Balaton délnyugati posványába szakadó *Ormánysági vízér*.” A török *urman*-ból nem lett volna a magyarban *urumán*, de az *ormán*-, *urmán*-nak mint az *orom*, *urum* származékának lehetett *urumán* változata. A mai *orma* alaknak is megvan XIV. századi oklevélben *orumja* alakja: *Rewfaorumya* (OklSz.).

Hogy épen az Ormánság területén válhatott földrajzi névvé az *urum*-ból lett *Urumán* > *Urmán* > *Ormán* > *Ormánság*, azt megerősítik még ezek az *orom* szócsaláddhoz tartozó ormánsági tájszavak is, amelyeket cikkem megírta után kaptam — hálás köszönettel — KISS GÉZÁTÓL, az Ormánság hűséges fiától: *Orma* 'disznóorr'. Pl. „Fenne az *ormádat!*“ Kiscsány. [Ez adat azt is mutatja, hogy az *ormány* szó az irodalomba a népnyelvből került. M. G.] — *Urma*. Többfélélt jelent. A szőlőt, kukoricát *urmára* kapálják. Tehát itt két barázda között futó dombhátat jelent. Jelenti továbbá az eke széles „lapis vas“-ának vége felé fölül 90°-ú hajlással megvastagított szélét, amiből, ha kopott a vas, „nádilita“ újra a kovács megfelelő szélességűre. Ebből az alapszóból származott továbbá az *ormos* 'dombos' melléknév, a *fölurmol* 'földombol' ige.

MÉSZÖLY GEDEON.

A „pesti nyelv“.¹

7. Minden argot jellegzetes tulajdonsága, hogy igen sok kölcsönszava van (DAUZAT, Les argots 60 kk.).² A magyarországi argot azonban ebben a tekintetben messze tútesz francián, németen, spanyolon, angolon, mert nálunk az idegen elemek még a mai argotban is sokkal számosabbak, mint a magyar kifejezések.

¹ L. MNy. XXVII, 228—42.

² DAUZAT szerint az idegennyelvűekkel való sűrű érintkezés egyik legfontosabb feltétele az argot keletkezésének. Ha ez a tétel igaz, mindenesetre igen meglepő, hogy a mi világháborús katonanyelvünk végtelenül szegény, holott alig volt még egy hadsereg, melynek katonái annyi mindenféle egyéb nyelvű emberrel kerültek össze.

BALASSA szerint (SZIRMAY i. m. 11) 70% az eredeti magyar szók és szólások száma. JENŐ—VETŐ (i. m. 29) 33% német, 25% magyar, 20% héber, 5% cigány, 12% zsidó—német—magyar és 5% egyéb elemet talált. A két számítás között az eltérés, mint látjuk, igen nagy. A JENŐ—VETŐ-féle statisztika, az ő kb. 1400 szónyi gyűjteményük alapján (még ha leszámítjuk is a néhány hibás eredetmegállapítást), nagyjában helyes, sőt az arány valójában még inkább az idegen elemek javára tolódik el. Másrészt azonban kétségtelen, hogy 1900 óta a magyar elemek igen megszorodtak, s az idegnek inkább csökkentek. Mindazonáltal a BALASSA-féle megállapítás érthetetlenül túlzott. A SZIRMAY-féle szógyűjteményben, amely minden valószínűség szerint BALASSA számításainak alapul szolgált, alig 35% a magyar elem, tehát a fele annak, amelyet BALASSA jelez.¹

Pontos statisztikát az adatok hiányos összegyűjtése miatt lehetetlen felállítani, de hozzávetőleg 30—35% körű mozognak a mai jassz-nyelv kétségtelenül magyar elemei.

8. Ha szógyűjteményeinken végig tekintünk, minden hézagosságuk ellenére is elég világos képet kapunk a magyar argot fejlődéséről. Már a XVI. század első felében van nyoma magyarországi titkos nyelvnek, de hogy ez milyen, s hogy valóban őse-e a későbbi tolvajnyelvnek, azt közelebbi adatok híján nem állapíthatjuk meg (MNY. XVIII, 38). A XVIII. század vége felé mindenesetre már van szegényes, de alapjában magyar tolvajnyelvi szókinccs (1782.), amelyből kifejlődhetett volna egy túlnyomóan magyar elemekből álló argot. E tolvajnyelv lassan fejlődik is, s a következő évtizedben némi gyarapodás vehető észre (l. E.). A XIX. század folyamán azonban a magyar tolvajélet a magyar vidékről, a pusztáról, a vásárokról, sokadalmakról, útszéli csárdákból mindinkább a német anyanyelvű fővárosba terelődik, amelynek lebujaiban a német rothwelsch az uralkodó titkos nyelv. BERKES (i. m. 141 kk.) pesti eredetű tolvajnyelvi szövegei, melyek között a német alapnyelvűek sokkal számosabbak, feltétlen bizonyítják ezt, ha maga a tömérdek rothwelsch szó és kifejezés nem volna már magában is elegendő bizonyíték. A magyar és német alvilág érintkezésében természetesen a fejlett német szókészlet elnyomta a kezdetleges, szegényes magyar szókinccset. Ez azonban nem pusztult el teljesen. Egy része felszívódott a magyarországi német argotba,² jelentős része pedig a magyar és a kétnyelvű tolvajok ajkán megmaradt, de kibő-

¹ Természetesen nem lehet a magyar elemek közé számítani a calque-okat, valamint a magyar végződésellátott idegen szavakat.

² Ilyen magyarból származó elemek a magyarországi német argotban már BERKESTŐL kezdve nagyszámmal kimutathatók (pl. B. *gagyist* < *gagyista* 'arannyal csalo', R. *bia* < *pia* 'ital', K. *herunterketschen* 'lehordani' stb.).

vült a német tolvajnyelv java szókincsével.¹ Ily módon, bár a főváros fokozatos elmagyarosodása következtében a német nyelv használata gyérült, a német-magyar argot-szókincs bizonyos változásokkal megmaradt, mind jobban és jobban beleilleszkedve a magyar alapnyelvű beszédbe. A tolvajvilág nemzetközisége folytán az elmagyarosodás után sem szakadt el minden szál a német titkos nyelvektől, a „neologizmusok“ túlnyomó része azonban már magyar földön, magyar anyanyelvűek ajkán keletkezett, s így a magyar elem állandóan szaporodik a jassz-nyelvben.

Ez a folyamat természetesen lassú. Az 1782-iki és az egri szójegyzék idegen elemei ellenére erősen magyar benyomást kelt; jóval nagyobb számú az idegen elem a még mindig magyaros jellegű vidéki tolvajnyelvben TORONYAINÁL, ellenben a BERKES-féle adatok csaknem teljesen idegen alapokon épült tolvajnyelvet mutatnak, melyben a magyar elem jelentéktelen szerepet játszik. JENŐ—VETŐék anyaga már ismét magyarabb, de a teljes összeolvadás, úgy látszik, még nem történt meg; a szerzők azt is vélik felismerni, hogy a lócsiszarók, vásári csalók nyelve még mindig más, magyarabb a többi ágazatnál (i. m. 32). Az államrendőrség szójegyzékében a németes forma még kétségtelenül uralkodik, ámde sok tisztán magyar új kifejezés is felbukkan. KABDEBÓNÁL a németes szóalak már alárendelt szerepet játszik, SZIRMAY gyűjtése pedig a teljesen elmagyarosodott tolvajnyelvet mutatja, melyben az idegen eredetű szavak száma igen megcsökkent, soknak az alakja erősen megváltozott, s ezzel szemben a magyar elemek száma megnövekedett. (Természetesen sok olyan magyar kifejezés is eltűnt, mely a megelőző szótárakban megvan.) Persze ennek a magyar tolvajnyelvnek is javarésze idegen eredetű még, de már sok kifejezésen csak a vizsgálódó szem tudja, gyakran nem is egykönnyen, felismerni az idegen származást.

9. Miként a németek számára a zsidó csavargók, házalók, vásári csalók, orgazdák héberrel teletűzdelt jiddisch-e maga is érthetetlen, titkos nyelvnek hat, s ezért a rotwelsch is bőven merít ebből a forrásból, akként hatott a magyar rablóvilágra titkos nyelvként a körülötte settenkedő, belőle vagy vele élő cigányok nyelve. Azért már legrégebb emlékünkné tanúsága szerint is a magyar tolvajnyelv szívesen kölcsönzött a cigányból szavakat.² A mai jassz-nyelv szókincese

¹ Az átmeneti állapotot, a német argot lassú behatolását bizonyítja a valószínűleg jobbára vidéki tolvajnyelvet tartalmazó TORONYAI-féle szójegyzék, melyben, magyaros jellege ellenére, a német-jiddisch Gaunersprache-nak már nagyon jelentős szerep jut.

² A cigányok maguk is bizonyos fokig titkos nyelvnek tekintik a saját nyelvüket. Erre vonatkozólag érdekes anekdotát közöl PONORI THEWREWK EMIL (JÓZSEF FŐHERCEG, Cigány nyelvtan 307 és EPhilKözl. XI, 706). Az 1820-as években a nagy cigánybarát Smodics plébános megpróbált Siklón a cigányoknak saját anyanyelvükön prédikálni. Hálátlan hívei azonban

ennélfogva német, héber-jiddisch, cigány s magyar eredetű kifejezésekből áll, melyekhez azonkívül néhány egyéb származású (főként tót) szó csatlakozik. Nem tudjuk, hogy a környező egyéb népek titkos nyelvei mennyire hatottak a magyarra, mivel ezeket még senki sem hasonlította össze. Meglehet, hogy nem egy ismeretlen eredetű argot szavunk ösét az oláh *smechereascában*, a cseh *hantyrkában* vagy valamely más szláv argotban találjuk majd meg.

A magyar mellett még mai napig is legszámosabb német elemek két csoportra oszthatók. Az első csoportba tartoznak az eredeti német köznyelvi jelentésükkel átvett szavak. Ezek voltaképpen már a magyar tolvajnyelvnek saját külön átvétel-lei s nem a rotwelsch öröksége, mert hiszen német beszédben ezek a szavak egyáltalán nem titkosak. Ilyenek pl. *sgy. zihér* 'biztos', *Sz. fenszti* 'ablak', *Sz. sveszti* 'nőtestvér', *Sz. ejnstejgolni* 'beszállani, behatolni', *Sz. grund* 'telek', *Sz. klingli* 'kilíncs', *Sz. peisli* 'tüdő', *Sz. smóci* 'csók', *Sz. stímfli* 'cigaretta', *Sz. svári* 'nehéz', *Sz. hári* 'haj' stb. E csoportba tartoznak az ilyen, némiképpen megváltozott jelentésű szavak is, mint *Sz. báresz* 'pénz', *sgy. fatig* 'pénze, ereje végére jutott', *Sz. hellni* 'világosság', *sgy. ritler* 'nagy legény, kérkedő, fennhéjázó' stb., mert ezek is német köznyelvi szavak, s a jelentésváltoztatás már a magyar argot műve. Akad közöttük néhány bécsi népnyelvi szó is, bár ezek inkább a régi, még német alapnyelvű magyarországi tolvajnyelvben voltak gyakoriak, néhányuk azonban mind máig megvan, sőt a köznyelvbe is átment, pl. *R. angéholni, angehen* 'megpróbálni, hozzálátni a munkához' (< b. *angehen* 'megpróbálni'),¹ *R. ausmachen* 'elküldeni, kiverni, kikergetni' (< b. *ausmachen* 'jemanden verweisen'), *Sz. sölni* 'ruha', *R. ausschöln* (vö. *Sz. ansöllerolni* 'felöltözni') (< b. *ausschülen* 'die Oberkleider ablegen'), *R. baci* 'nagy' (< b. *Baz* 'eine dickliche Substanz', talán kontaminálva a *bausi* 'nagy' szóval), *Sz. bliccelni* 'a fizetés elől megszökni' (< b. *Blitzer* 'einer, der liederlichen Dirnen für erwiesene Gefälligkeiten nichts bezahlt'), *Sz. vurcni* 'kihasználható, becsapható ember' (< b. *Wurz'n* 'Bezeichnung einer unwissenden Person'), *Sz. strici* 'selyemfiú, akit a nők tartanak ki' (< b. 'eine feinere Gattung Nichtsthuer') stb.

A másik, az előbbinél sokkal nagyobb számú csoportot a német tolvajnyelvből, illetőleg annak különleges magyarországi

meg akarták verni, mert, mint mondták, mi lesz velük, ha már az urak is elkezdik megérteni az ő nyelvüket. GYÖRFFY ENDRE (Magyar és cigány szótár 5–6) ugyancsak azt állítja, hogy a cigányok féltékenyen őröködnék nyelvük titkosságán, s ezért a cigány szókinés gyakran változik.

¹ A bécsi népnyelvre vonatkozó adatokra l. HÜGEL, Der Wiener Dialekt, Lexikon der Wiener Volkssprache.

ágából kölcsönzött szavak alkotják.¹ Ezek száma légió. Ilyenek pl. Sz. *Abkauffer* 'a hamis kártyás cinkosa', Sz. *srenker* 'betörő', Sz. *freier* 'civilember, úr', Sz. *hausmeister* 'álkules', Sz. *fuksz* 'arany', sgy. *bliccableiter* 'csendőr', Sz. *obicupfer* 'kabáttolvaj', Sz. *sné* 'ing', B. *elver* 'lábak', Sz. *link* 'nem valódi, ál', JV. *gelb* 'gyanús', Sz. *lesz* 'fuss, menekülj' (*lesen* 'menni'), Sz. *pikkólni* 'enni' (*picken*), Sz. *frolni* 'megcsalni, tévútra vezetni' (*führen*), Sz. *blechelni* 'fizetni', Sz. *bezenkolni* 'betörni', Sz. *umplankolni* 'kicsérélni, másra fordítani a beszédet' stb.

A német szavak néhány dialektikus vonást is feltüntetnek, mégpedig jobbra olyanokat, melyek egyaránt jellemzőek Alsó-Ausztriára meg Budapest és környéke német tájbeszédére. Pl. jellegzetes az *l*-nek a megelőző (és néha követő) magánhangzóra gyakorolt labializáló hatása, mely néha nem német (de németen keresztül jött) szavakon is érvényesül; így sgy. *böli* v. JV. *böller* 'kutya' (*Beller*),² sgy. *brüli* v. Sz. *brüller* 'gyémánt, briliáns' (*Brilliant*), Sz. *snöli* 'zsebkendő' (R. *schnelli*), Sz. *sölni* > *söllér* (Nyr. XLIII, 233) 'ruha' (*Scheller*), sőt Sz. *döli* v. B. *delli* v. JV. *delles* 'ajtó' (héb. דלת). Ezzel szemben igen gyakran $\ddot{o} \sim \acute{e}$, $\ddot{u} \sim i$; így Sz. *iberadni*, *iberólni* 'átadni' (*übergeben*), Sz. *malér* '10' (*malheur*) stb. Jellemző az is, hogy bár a kicsinyítő képzők igen gyakoriak (főként az *-i*), a *-chen* igen ritka.

A német elemek mellett legszámosabb idegen elem a héber (a talmudi és aramaeus elemeket is ide számítva).³ Mínt hogy a héber elemek már az átadó rotwelschbe a jiddischen át jutottak, hangalakjuk nemcsak rendesen a nyugati, németes ejtést tükrözi vissza (ט = ó, א = au, ב = v, ת = sz, פ = f), hanem közvetlenül a jiddisch ejtés sok sajátosságát is mutatják (כּ = ü; א = aj, oj; a hangsúlyt követő magánhangzó szintelen e-féle hanggá redukálódik; szóvégi zöngés zöngétlenné válik stb.). Pl. Sz. *meló* < B., JV. stb. *meloche* 'munka' (מלאכה), JV. *pónem* 'arc' [פנים], Sz. *lenovné* 'holdvilág' (< *levone* לונה), Sz. *zój* 'ezüst forint' ~ 1782: *czoff* 'egy forintos' (צוף 'arany'), Sz. *hóhem* 'ravasz, okos, ügyes' (חכם 'böles, tudós'), Sz. *sovjet* < R. *Schojwet* 'törvénytörő'

¹ A rotwelschre: AVÉ-LALLEMANT, Das deutsche Gaunerthum III—IV. k.; E. BISCHOFF, Wörterb. der wichtigsten Geheim- und Berufssprachen, amely különösen a jiddischre jó forrás; POLZER, Gaunerwörterbuch stb. A magyarországi német tolvajnyelvre fontos forrás BERKES és az államrendőrség i. m.

² De Sz. *biller* is, melynél nem szabad személynévre való tréfás hasonlításra gondolni, mert a szó ilyen alakban régi (R.).

³ A héberre és jiddischre l. POLLÁK A. héber-magyar szótára, továbbá BISCHOFF i. m. és STRACK, Jüdisches Wörterbuch.

bíró' (שַׁבֵּט 'bíró'), Sz. *ajser, ojser* 'gazdag' (אֶשֶׁר 'gazdag' + אֶשֶׁר 'üdv, szerencse'), Sz. *kajah* 'erő' (כַּחַח), Sz. *bájesz* 'ház' (בַּיִת), R. *mesüge* 'bolond, örült, hülye' (talm. מְשֻׁגָּע), Sz. *jájem* 'borravaló' (יַיִ 'bor') stb. Ezzel szemben néhány szóban más ejtést találunk; így Sz. *haver* 'barát' (חֵבֵר, de többes חֵבֵרִים, vö. arab. *chabér*), JV. *jatt* 'kéz' (יָד, talán hangsúlytalan יָדִי?), Sz. *kóli* 'hazugság' (קוֹלִי 'hang') stb. Sok héber eredetű szó rabbinikus meg jiddisch továbbképzés vagy ferdtítés folytán erősen megváltozott alakban szerepel, sőt néhány német szó is galíciai közvetítésről tanúskodik. Pl. Sz. *misz* 'csunya, rossz, kellemetlen' (talm. מְאִיִם 'geringwärtig', vö. מְאִיִם 'megvetett'), B. *hirig* 'kártyán jel, melyet a hamiskártyás körömmel csinál' v. Sz. 'verekedés', Sz. *hargenolni* 'verekedni' (הַרְגֵנְעֵנִי a הַרְגֵנִי 'megölt' tőből), Sz. *havrusze* 'tolvajbanda' (talm. חֲבֵרֵי־חָא, vö. חֵבֵר 'barát'), JV. *betüach* 'bizalmas' (vö. talm. בְּטוּחֵי־חַיִת 'Sicherheit', héb. בְּטוּחַ 'bizott'), Sz. *kszi-verli* v. *kszivedli* 'levél' (talm. כְּתִיבֵעַט, כְּתִיב 'irt') és sok más, továbbá R. *grüder* 'lárma, kiabálás' (*Geruder*), Sz. *hojsz, hajsz* 'nadrág' (*Hose*) stb. A héber-jiddisch elemek száma az utóbbi időben különben igen erősen csökkent.

Jelentősek a cigány elemek; ezek többnyire már (de nem mind) a magyar tolvajnyelv szerzeményei. Ilyenek pl. Sz. *biboldó* 'zsidó' (ua.), sgy. *mirikli* 'gyöngy' (ua.), JV. *máró* 'kenyér, cipó' (ua.), Sz. *duma* 'beszéd, hazugság, fecsegés' (*duma* 'hang'), Sz. *kaló* 'fekete', JV. *sukar* 'szép', sgy. *dilinos* 'bolond' (*dilino* 'ua.'), Sz. *piál* 'iszik' (*piel*),¹ Sz. *basavál* 'zenél' (*basavel*), Sz. *máráz* v. sgy. *márol* 'verekedik, ver' (*marel*) stb. A cigány eredetű főnevek nem mindig egyes számú alanyesetükben kerülnek át, hanem sokszor gyűjtőnév értelmű többes nominativusban; így Sz. *lóvé* 'pénz' (*lovo* többese *love*), Sz. *lila* 'kártya' (*lil* többese *lila*), sőt a sok *lugnyi* v. *lubnyi* adat mellett van JV. *lugnya*, T. *lügenya* (?) 'rossz nő' (< *lubnyi* 'szajha' acc.-a *lubnya*), hol az -a valószínűleg jassznyelvi torzító képző.²

Ezekon kívül van még néhány egyéb nyelvből származó szó, melyek közül a régebbiek (olaszok, franciák) inkább a német, az újabbak inkább a magyar nyelv útján kerültek be,

¹ E szó különben egyike a legrégibb nemzetközi tolvajszavaknak. A franciában már a XIII. század végén felbukkan, s Villon argotikus verseiben is előfordul. DAUZAT szerint (Les argots 69) a keresztések hozták Görögországból nyugatra. Ha ez igaz, akkor a cigánynyelvben is görög kölcsönszó lehet; ha eredeti cigány szónak bizonyul (s ez valószínűbb), akkor talán a franciába is a cigányoktól mehetett át.

² A cigányra főként JÓZSEF FŐHERCEG cigány nyelvtanát s (jobb híján) GYÖRFFY cigány szótárát használtam.

egyesek (szlávok) pedig talán közvetlen kölcsönzések. Német közvetítésre mutatnak: B. *bulancher* v. JV. *bulanzser* 'pék' (fr. *boulangier*), JV. *frankóvilla* 'szabad ég' (ol. *franca villa*), Sz. *franka* 'ua.' és 'csavargó, facér', Sz. *frankó* 'szabadon, nyiltan' (ol. *franco, franca*), K. *kalda* 'meleg' (ol. *calda*), Sz. *mia* 'ezer' (ol. *miglia*), T. *andé* 'kettesben való játék' (fr. *en deux*), Sz. *gamarilla* 'tolvajbanda' (sp. *camarilla*), *durmol* 'alszik' (*durmen* < ol. *dormire*, fr. *dormir*) stb., stb. Ellenben a magyar nyelv közvetítése valószínűbb a Sz. *resti* 'vendéglő' (fr. *restaurant*), K. [*kula*]*kabaré* 'árnyékszék' stb. efféle szavaknál. Még latin szó is akad a tolvajnyelvben; így 1782: *kaneforia* 'akasztófa', JV. *akva* 'víz', K. *longimusz* 'magas ember' stb. Közvetlen átvételek lehetnek pl. JV. *birtas* 'kocsmáros' (szerb 'ua. '), *klapec* 'fiú, gyerek' (tót *chlapec*), Sz. *bratyi* 'pajtás' (tót *brat*), JV. *májbrát* 'barátom' (tót *moj brat*), Sz. *sztari* 'tanító' v. K. *sztara* 'vén' (tót *stary, stará*), Sz. *zrityó* 'ülep' (tót *rit'*), Sz. *szlanyi* (tót *slanina*) stb., s még néhány szláv szó. A népnyelvi, tájnyelvi elemek gyérek. Talán ide lehet számítani a Sz. *retyerutya* 'cókмок', Sz. *fidis* 'kacér, csapodár' (*fidélis* 'színeskedő' MNy. II, 254, MTsz.), Sz. *marci* 'kenyér' (MTsz.) szavakat s talán még egy-kettőt.

10. A magyar tolvajnyelvbe bekerülő ilyen idegen elemek csak lassan idomulnak a magyar nyelv hangrendszeréhez. Eleinte — főképen, mivel az átmenet idejében e szavakat a magyar tolvajnyelvbe átültető egyének kétnyelvűek, s a magyar többnyire csak második nyelvük — legalább a feljegyzések szerint csaknem teljesen eredeti hangalakjukat tartják meg, lassanként azonban, amilyen mértékben a beszélők magyarosodnak, különféle hangváltozások, hanghelyettesítések folytán a szavak mind jobban és jobban simulnak az átvevő nyelv szelleméhez. Ezt az utat nehéz követni, minthogy a régebbi feljegyzések hangjelölésére alig lehet támaszkodni. De már a BERKES-féle szógyűjteményből is kitűnik itt-ott, hogy egy-egy szónak az írása nem fedi a valódi kiejtést, az államrendőrség szótára pedig nem egyszer világosan meg is jegyzi ezt. Ha a JENŐ—VETŐ-féle aránylag pontos feljegyzéseket összehasonlítjuk a SZIRMAY-féle szótárral, nyilvánvalóvá válik az egész folyamat.

Talán a hangsúly idomul leggyorsabban a magyar hangsúlyhoz. Ez sem történik azonnal, de itt teljesen lehetetlen a régi viszonyokat megállapítani, mert adataink ezt a kérdést teljes homályban hagyják. Annyi azonban kétségtelen, hogy bizonyos pesties, éneklő hanghordozás hosszabb ideig képes megtartani egy-egy szó idegenszerű hangsúlyozását, s még ma is gyakran hallani ilyenféle ejtést: „Talán *mesüge* vagy?“, bár már sűrű a *mesüge*, *havrusze* stb.-féle hang-

súlyozás is.¹ A héber-jiddisch (meg a német) elemek számának csökkenésével az ilyen elütő hangsúlyozású szavak mind jobban elszigetelődnek, s hangsúlyukat hovatovább az első szótagra vetik.

A magánhangzók szempontjából legszembetűnőbb az *au* > *ā* > *á* változás; így JV. *bauzi* > Sz. *bāzi* > sgy. *bāzi* 'nagy' (rw. *bausi*), Sz. *staub* > sgy. *stāb* > sgy. *stāb* 'cigaretta' (*Staub*), Sz. *záfolni* 'zabálni' (*saufen*). De a legtöbb változás, hanghelyettesítés a mássalhangzók körébe tartozik. A német vagy egyéb *ch* (x, x'), valamint a jiddisch-héber כ, כּ helyébe a magyar tolvajnyelvben *h* vagy ritkábban *k* lép, mégpedig magánhangzó előtt vagy szó végén rendszeren *h*, mássalhangzó előtt többnyire *k*; így sgy. *huligán* 'semmiházi' (כּוּלִּיגָאָן), Sz. *laholni* v. sgy. *lahizni*, sőt Sz. *lauolni* 'nevetni' (*lachen*), Sz. *cseherli* 'kocsmá' (vö. ném. *zechen*), Sz. *marhecolni* 'futás közben lopni' (*marchetzen*), sgy. *brahis* 'erősza-kos' (*brachium?*) (vö. Sz. *brachis*), JV. *chóchem* > Sz. *hóhem* 'ravasz, okos, ügyes' (חֹכֵם bölc), Sz. *kajah* 'erő' és Sz. *kajahos*: R. *kajakos* 'erős' (בְּיָהוּ 'erő, hatalom'), Sz. *héder* 'szoba, cella' (חֶדֶר), sőt Sz. *Mohambé* (JV. *Mókombé*) 'Budapest' (מִקְוֵה בֵּית, szóról-szóra 'bécs-város'), míg Sz. *Mókemvóf* 'Bécs' (מִקְוֵה בֵּית 'vécs-város'), T. *flukesz* 'káromkodni' (*fluchen*), JV. *achrem*: Sz. *akrem* 'hátról, hátsó' (אַחֶרֶת 'utána következő'), Sz. *fuksz* 'arany' (rw. *fuchs*), Sz. *klapec* 'fiú, kis gyermek' (tót *chlapec*), stb. A német palatalis *ch* (x) aránylag jobban megmarad: Sz. *fechtolni* v. sgy. *fechtólni* (de sgy. *frektolni* is) 'koldulni', Sz. *blechelni* 'fizetni', Sz. *ditrich* 'álkulcs' stb. A cigány aspirált mássalhangzók közül a *č* mindig elveszti aspirációját; így JV. *cshávó*: Sz. és R. *csávó* 'fiú' (*cshavo*), JV. és Sz. *csaj* 'leány' (*cshaj*), JV. *lacsó* v. Sz. *lácsó* 'jó' (*lacsho*). Ezzel szemben a cigány *k* a szó belsejében *kh* lesz, a szó elején azonban redukálódik *k*-vá; így Sz. *nikhaj* 'jelentéktelen, senki ember' (c. *nikhaj* 'sehol'), Sz. *bokhálós* 'éhes' (c. *bokhalo* 'éhség'), sgy. *dikhólni* 'látni' (c. *dikkel*), azonban R. *kamelló* 'szerető', Sz. *kamelni* 'szeretni' (c. *khamel* [*kamel*]). A cigány *x*-féle hangra alig van biztos példa; így Sz. *halózni* 'enni' (c. *chal*, *hal*), de lehet, hogy a *kajálni* 'enni' ige is ugyanennek a cigány szónak az átvétele, mely azután a *piál* analógiájára alakult (vö. még az ige multidejű tövét: *haja*-). A német *pf* könnyen megy át *f* (*ff*)-be; így Sz. *cupfolni* > sgy. *cuffolni* 'lopni' (*zupfen*), Sz. *stimfli* 'bagó, cigarettavég' (*Stümpfel*). Sőt talán *pf* > *p*-re is van példa a szó végén: sgy. *skropó* 'gyerek' (*Schropf*), bár ez

¹ Ez a hangsúlyeltolódás aztán változásokat is idézhet elő, vö. *meloche* > *meló*.

lehet a *Schropf* meg a Sz. *krapek* 'gyerek, kisgyerek' (vö. JV. *krapik* 'legény' és R. *krajuk* 'ua.') szavak contaminációja is. Gyakori a szórványos, egy-két szóra szorítókozó hangváltozás; így $c > z$: Sz. *auzor* 'kincs, értéktárgy' (אֶזְרָר); $c > cs$: Sz. *cseherli* 'kocsmá' (vö. *zechen*) és talán JV. *csárniger* v. Sz. *csálinger* 'pincér', amelyet BALASSA (SZIRMAY i. m. 12) a *Zahlkellner*-rel azonosít, ami legalább is kétséges; $v > b$: Sz. *zébacher* 'zsebtolvaj' (*Seewacher*); $r > l$ és $l > r$: Sz. *diris* v. Sz. *dilis* 'bolond' (cig. *dilino*),¹ Sz. *krapek* < *klapec* 'fiú' (*chlapec*), JV. *csáringer*: Sz. *csálinger*; ide tartozik esetleg a Sz. *mafta* 'benzin' (*naphta*), mely lehet egyszerűen félreértett szó is; még igen sok más izolált eset, hol inkább tudatos hangcseréről van szó, így KB. *dizsmi* 'csizma', *dranyi* 'tanító' stb. A JV. *bázli* 'vasút' (בְּרִיל) ma inkább Sz. *bajzli* és *bázli* alakban él.² Néhány nehéz mássalhangzótorlódás a szó elején bizonyos fokig egyszerűsödik; így lesz JV. *szchajre* 'lopott árú' > Sz. *szajre* (talm. כְּחֹרֶה), JV. *kszive* 'pénztárca' és JV. *ksziverl* v. Sz. *kszi* 'levél' (vö. כְּתִיב és כְּתִיבָעַט) > Sz. *szivedli* v. *szi*. — Ez a redukció azonban távolról sem pusztít el minden szókezdő mássalhangzótorlódást, sőt a tolvajnyelvnek egyik jellemző sajátága (ami már maga is erősen idegen eredetre vall), hogy igen kedveli az ilyen szókezdetet, annyira, hogy idegen szavakban néha még megtoldja egy mássalhangzóval a csoportot; így a már említett *skropf* < *Schropf* (itt azonban — mint láttuk — contaminatio is feltehető, vagy a *k* ejtéskönnyítő hang is lehet), Sz. *sztremálni* 'remegni, trémázni' (ném. *Tremmer*, lat. *tremere*), Sz. *szlovelni* 'aludni' (cig. *szovel*), Sz. *smatesz* 'borraló' (cig. *mato* 'részeg'), sgy. *frektozni* 'koldulni' (*fechten*) és sok más. Az is megtörténik, hogy a magyar szavakban a mássalhangzó kiugratásával vagy egy mássalhangzó hozzátoldásával áll elő torlódás (vö. sgy. *zlanyi* 'villamos', Sz. *szladi* 'szálloda' stb.).

11. A tolvajnyelv fokozatos elmagyarosodásával nemcsak az említett hangváltozások és hanghelyettesítések hozzák a nagyszámú idegen elemet a magyar nyelvhez közelebb, hanem több más módon is átidomulnak, magyarosodnak a szavak és kifejezések. A legáltalánosabb magyarosítási mód az, hogy az idegen szavakat és kifejezéseket egyszerűen szóról-szóra lefordítják magyarra. Az ilyen módon keletkezett calque-ok száma légió, és sok tisztán magyarnak tetsző szó vagy kifejezés eredetileg ilyen német vagy más idegen jövevénynek a

¹ Vö. még R. *dímisch* 'ua.'

² Sokszor az ilyen szórványos változások már az átadó rotwelschben mentek végbe; ilyen pl. Sz. *srác* 'gyerek' < *Schratz* a szláv (tót? lengyel?) *srač*-ból, ha ugyan nem a jiddisch שְׂרָצִים 'férgék'-ből elvont *šrác* a szó eredete.

fordítása. Ilyenek pl. Sz. *angol* 'kirakat' (*Englisch*), Sz. *égetni* 'fizetni' (*brennen*), Sz. *káposzta* 'futás' v. Sz. *káposztázni* 'futni, menekülni' (*Kraut, krauten*), *ember* '100' (*Mann*), Sz. *gyökér* 'rászedhető, együgyű ember' (*Wurzen*), Sz. *huszonnyolcas* 'utonálló' (*Achtundzwanziger*), Sz. *öreg* 'jó, kiváló, megfelelő' (*alt*), Sz. *ki vagyok* 'mindent elveszítettem' (*ich bin aus*), Sz. *nagy lárma* v. másként *nagybalhé* 'főkapitányság', viszont *balhé* 'lárma, zaj' (cig. 'baj, kellemetlenség'), Sz. *vas* 'pompás, kiváló' (*eisen*), JV. *olvasztani* 'felváltani' (*schmelzen*), JV. *beteg* 'elfogott' (*krank, chojle* < héb. אֲרִי), Sz. *sárga* 'gyanús' (*gelb*), Sz. *sáros* 'adós' (*kotig*), Sz. *pukkanó* v. *puccantó* (Nyr. XLIII, 233) 'pisztoly' (*Kracher*), Sz. *róka* 'arany' (*Fuchs*), Sz. *szombat* '8' (*Samstag, Schabesz*), R. *háromcsillag* 'szabad ég' (*Dreistern*), *hosszú zsuga* (=kártya) 'szerencsejáték' (*lange Ha* [= *Hader* 'kártya'] eredetileg 'megengedett kártyajáték', szemben a *kurze Ha*-val), Sz. *zene!* 'vége van!' (*Musik*) és még tömördek máse. Néha a keletkezett magyar kifejezés két német fordulat contaminálásából áll elő; így Sz. *falat állni* 'a büntársról a figyelmet elvonni' (*Schmiere* [*< אֲרִי מַעֲלָה*] *stehen + die Mauer machen* Nyr. LIV, 32).² Persze leiterjakabok is előfordulnak; így B.—Sz. *vászonra zsugázni* 'hamisan kártyázni' < JV. *lájmrá zsugázni* 'biztos nyereségre játszani' (*Leim, auf Leim* 'biztosra'; vö. KB. *lein* 'ua.'). Sokszor szócsonkítások s egyéb ferdtések olyan bonyolulttá teszik a dolgot, hogy a meglevő adatokból igen nehéz rekonstruálni az egész folyamatot. Valószínűleg sok ma ismeretlen eredetű szó ekképen támadt. Példa erre a Sz. *zri* 'kavarodás, lárma, mulatság' szó. Mint láttuk, e szó synonymája egyebek közt *balhé*, viszont *nagy balhé* a főkapitányságot jelenti, melynek más, természetes elnevezése *Zrinyi* 'Zrinyi-utca'. Ebből a tolvajnyelvben gyakori csonkítással áll elő a *zri* vagy kicsinyítve sgy. *zrika* (vö. Sz. *zrikálni* v. sgy. *zrikkálni* 'mérgecseni, bosszantani vkit'), mely azután a *balhé* többi jelentését is felveszi¹: 'rendetlenség, botrány stb.'. Ez csak valószínű feltevés, beigazolni adatok hiányában nem lehet.

Másik módja az idegen szavak megmagyarosításának a szó népetimológia-szerű, de többnyire tudatos, játékos elferdítése. Ez is igen gyakori szóalkotási mód. Ilyenek pl. 1782: *czoff* 'forint': Sz. *zóf* 'ezüst forint' (אֲרִי 'arany'), 1782: *rajzolni* 'lopni' és Sz. *rajzoló* v. *rajzos* 'tolvaj' (cig. *raj*), 1782: *rúhi*, *rúhizni* > Sz. *ruha*, *ruházni* 'verés, verni, verekedni' (cig. *ruhí*) (e szó továbbformálásai már a 'ruha' és a 'verés' fogalmát, illetőleg szemléletét mintegy összekapcsol-

¹ Meglehet, hogy a *balhé* 'főkapitányság' etimológiailag nem is ugyanaz a szó, mint a *balhé* 'lárma'. Az előbbi a héber eredetű 'úr, gazda' (אֲדֹנָי) és a *hé* 'rendőr' összetétele lehet. ² Mindkét német kifejezés szó szerinti fordítása is megvan.

ják; így Sz. *csikos ruha*, *zebra ruha* 'verés', Sz. *ruhát szakítani* 'verni'), *zsöllér* 'ruha' (Nyr. XLIII, 233) (*söllér*, vö. Sz. *ansöllerozni* 'felöltöztetni'), Sz. *citerál* v. sgy. *citeráz* 'fél, remeg' (*zittern*, vö. *cidri* 'hideg'), Sz. *csákó* 'ötforintos' (*Csákl*, ami a cigányeredetű *csá* '5'-nek játszi továbbképzése), Sz. *Szliácsra menni* 'vallani' (*schliachenen*, vö. jidd. שליחצן 'áruló, kém', talm. שליחצן 'kiküldött'; az eltolódás esetleg a magyarországi német tolvajnyelvben is végbemegetett), R. *Keglovitz*, *Kéglovics*, *kutlövíc* 'tolvajtanya, szálló' (*Kegel* 'lakás'), Sz. *marci* 'kenyér' < JV. *máró* (cig. *maro*), Sz. *pali* 'tapasztalatlan könnyelmű ember' (Sz. *balek* 'ua.'), Sz. *siker* 'részeg' (jiddisch שיקר). Ilyen a vadász-argotban *tiról!* fácánra figyelmeztető kiáltás (fr. *tire haut!*), *kobak!* fogolyra figyelmeztető kiáltás (ném. *Obacht!*) stb. — Akad német népetimológia is; így Sz. *bószhart* 'hús': R. *booser* v. JV. *boszor* (בוסר). Néha ez a népetimológia olyan bonyolult s annyi más változással, ferdtéssel kapcsolatos, hogy a helyes útra sokszor csak a véletlen vezethet rá. Így pl. sgy. *retí* 'illemhely' a *retirát*, *reterát* szóból a szokásos csonkítás és -i képző alkalmazásával könnyen érthető. Valaki, aki németül is tudott, ebből népetimológiával *rettig*-et (vö. R. *rettik* v. Sz. *retik*) csinált; ennek magyar fordítása *reték* volna, mivel azonban a *Retek-utca*-t *Révay-utca*-nak keresztelték át, a *reték* szó helyébe *révai* lépett az illemhely nevéként (lényegében ugyanígy magyarázza BALASSA, I. SZIRMAY i. m. 12). A *führen* igéből keletkezett a magyar Sz. *firol* v. *befirol* (a *becsap* analógiájára) 'megcsal'; ebből mint nomen agendi tréfás népetimológiával *firka* 'csalás' alakult, majd ebből ismét új ige képződött: *firkál*, *befirkál* 'csal', amely már teljesen magyarnak látszik.

12. Az idegen szó magyarossá tételének igen általános módja az, hogy a szót, többnyire eredeti végződésének levágása után, magyar képzővel vagy legalább olyan szóvéggel látják el, mely a magyar tolvajnyelvben igen gyakori (bár maga szintén lehet idegen eredetű).

Az igék egész természetesen veszik fel az *-ol*, *-el*, *-öl* (az *ő*-zés gyakori), továbbá az *-ál*, *-áz*, *-z* képzőket. Olyan kölcsönige, mely magyar képző nélkül maradt, mindössze egy van: Sz. *csórní* (de Sz. *csórolni* is!) 'lop' (cig. *cszor-el*). A szintén cigány eredetű Sz. *kamel* 'szeret' (*kam-el*), *szlovel* 'alszik' (*szov-el*) igékben az *l*-t magyar képzőnek érezhették, bár ez esetben meglepő, hogy nincs magánhangzó-illeszkedés. A R. *kurni* (e mellett JV. és B. *kürelni*) 'közösülni' ige, úgylátszik, igen rövidéletű volt. A R. *chal* 'eszik' pedig ragozhatatlan volt, mint sok ige a primitív argotban. Minden egyéb esetben van képző, mégpedig a leggyakoribb az *-l* (*-ol*, *-el*, *-öl*). Ez járul csaknem minden német (és jiddisch)

eredetű igéhez, mely nem *-ieren*-re vagy *-eln*-re végződik; így Sz. *abfindolni* 'összebeszélni', Sz. *átpasszolni* a 'zsákmányt átadni', Sz. *aufsvendolni* 'a pénzt felváltani', Sz. *blechelni* 'fizetni', Sz. *brennölni* 'ua.', Sz. *bliccelni* 'a fizetés elől megszökni', Sz. *durmolni* 'aludni' (*durmen* < *dormir*), Sz. *krautolni* 'elinalni, megszőkni', Sz. *graccolni* 'mászni', Sz. *happolni* 'lopni', Sz. *hargenolni* 'verekedni' stb., stb. Az *-ieren* végű igék magyar megfelelője *-irozni* vagy *-álni*; így 1782: *hontirozni* 'tagadni' v. Sz. *hantálni* 'hazudni, udvarolni' (*hantieren* < dial. fr. *hanter*?), Sz. *flangálni* v. *flangirozni* 'hencegni, begyeskedni', Sz. *prezentálni* 'rajtacsípni a zsebtolvajt', Sz. *hilirozni* 'a kártyát kicserélni' stb. Az *-eln* végű igék *-izni* infinitívus-alakban jelentkeznek, valószínűleg a sok *-li* végű főnévből képzett ige analógiájára (a leggyakoribb denominalis igeképző a *-z*); így Sz. *simlizni* 'megszőkni' (*schimmeln*), Sz. *kaftlizni* 'gombolni' (*kafteln*), bár lehet, hogy ezek mellett megvolt eredetileg a főnév is: *kaftli*, *simli* (vö. Sz. *simlis* 'rabszökevény'), ami egyszerre megmagyarázná a jelenséget. A cigány igéknél viszont túlnyomó az *-ál*, *-áz* képző, valószínűleg azért, mert a cigány igék ragozásában az *a* tövégződés igen gyakori; így *piál* 'iszik' (cig. *piel* 'iszik', de *pija* stb. 'ivott', *pijasz* 'igyunk', műveltető *piavel* 'itat' stb.), Sz. *komál* 'ismer, ért', Sz. *kajál?* 'eszik', sgy. *márál?* 'ver, karmol', (*marel* 'verni'), sgy. *basavál* 'zenél' (*basavel*), Sz. *máráz* 'ver', Sz. *rováz* 'sír' (*rovel*) *basaváz* 'zenél' s innen sgy. *basáz*. De bőven van kivétel is; így sgy. *márolni* 'verni', Sz. *kajolni?* 'enni', sgy. *dikhölni* 'nézni' (*dikkel*), K. *rovozni* 'sírní'. Egy igénél, úgy látszik, a participium volt a kiinduló pont: Sz. *linázni*, *libázni* 'szeneskocsiról lopni' (cig. *lel*, part. praes. *lino*). Nem tudom megmagyarázni a sgy. *hilózni* (*hílieren*) 'kártyát csúsztatni' s a *halózni* 'enni' (cig. *chal*) alakokat, amelyek mellett megfelelő főnév (*hiló*, *haló*) nincsen. Itt valószínűleg a gyakori denominalis *-ózni* végű igék analógiája hatott (*bunyózni*, *melózni* stb.; vö. még a köznyelvi nagyszámú *-ózni* végű igét).

Mindazon egyéb változások, ferdtések, melyeknek az idegen elemek alá vannak vetve, ugyanolyan elvek szerint mennek végbe, amilyenek a magyar szavak elferdítésénél érvényesülnek. Még az sem tesz különbséget, hogy az idegen szavak gyakran nem az átvétel idejében, hanem csak később alakulnak át, mert az argot egész használatban lévő szókincese — akár magyar, akár idegen szó — szakadatlan átalakulásban van. Ezért az idegen szavak egyéb eltorzulásait a magyar szavak kialakulásával együtt fogjuk áttekinteni.

(Folytatjuk.)

BÁRCZI GÉZA.

Virgács.

Egyik egyetemi előadásomban szükségem volt olyan főnévi jövevényszavakra, amelyek ú. n. népi, tehát tudattalan úton ragos alakjukban kerültek át egy nyelvbe. Példáim között szerepelt a *virgács* is, mint olyan szó, amelyet SZARVAS GÁBOR a latin többes accusativusi *virgās*-ból (latin *virga* 'vessző, vesszőág') magyarázott (l. Nyr. XII, 131).

SZARVAS magyarázataiban abból a kétségtelen tényből indult ki, hogy iskoláink oktató nyelve egykor a latin volt. A régi világ apródiákja — mondja SZARVAS — majdnem naponként hallotta a *virgās* szót tanítójának ilyenféle mondásaiban: „Da illi *virgas!* Accipies *virgas!* Impinge nebuloni duodecim *virgas!*“ A régi pedagógia e csodatevő eszközének a neve a jelzett mondatokból a kis nebuló nyelvében és képzeletvilágában kivált, önállósult, s természetes, hogy a latin mondatok többes accusativusa lett a kis nebuló meg az ő révén mások magyar beszédében is alanyeseti alakká.

A *virgács* esetében tehát így tudattalan úton került át egy ragos névszó egy másik nyelvbe.

SZARVAS magyarázatait a magyar nyelvtudomány művelői elfogadták (vö. GÖMBOCZ: Nyr. XXX, 107), sőt tovább fejlesztették (l. alább). Ma ugyanis a *virgács* szót és a belőle képzett *virgácsol* 'vesszőz' (KELB.²) igét csakis *-es*-vel ejtjük. Volt azonban idő, amikor a *virgács* mellett szerepelt *virgás* alakváltozat (vö. Magyar és német zsebszótár. Buda, 1838.; FARKAS 1861.; CzF.; BALLAGI, TeljSz.), s volt idő, amikor csak *virgás*-t mondtak (l. SÁNDOR ISTVÁNBÓL KRESZN.). Ez utóbbi felel meg a latin *virgās* többes accusativusnak. Hogy e *virgás*-ból miképen lett a *virgács*, azt a magyar nyelvészek úgy magyarázzák, hogy a *korbács* szó hatása alatt. A *korbács*, amely rokonjelentésű, a *virgás*-sal kontaminálódott, illetőleg a *korbács* a maga hangalakjával részben magához idomította a *virgás*-t. A *virgács* a *korbács* „képzetének hozzávegyüléséből származott“ (l. HORGER, NytudAl. 101. §., ²100. §. és MSzavTört.; ZOLNAI Gy.: Nyr. XLV, 225).

A vázoltam magyarázatot egykor én is elfogadtam (l. MNy. XIV, 19), ma azonban több okból nem tartom kifogástalannak, sőt nem tartom helyesnek. Egyik fontos megjegyzésem rá latin stílustörténeti természetű.

SZARVAS azt mondja, hogy a *virgás* s ebből *virgács* ilyen latin mondatokból vonódott el: „Da illi *virgas!*“ ('Adj annak vesszőket!' Értsd: 'Vesszőzd meg!') „Accipies *virgas!*“ ('Vesszőket kapsz!' Értsd: 'Vigyázz! megvesszőzlek.'). „Impinge nebuloni duodecim *virgas!*“ ('Üss oda a semmirekellőnek tizenkét vesszőt!' Értsd: 'Sózzál a semmirekellőnek tizenkettőt!'). Kétségtelen, hogy az idézett latin mondatok nyelvtanilag helyesek, de vajjon beszéltek-e így latinul iskoláink-

ban. Valamennyi példa, amelyet idevonatkozólag összegyűjt-hettem, azt bizonyítja, hogy ilyen latin mondatok iskoláink-ban s a közélet más nyilvánulásaiban is alig hangozhattak el. Nem találtam ugyanis olyan példát, ahol az iskolai és másuttal való fenyítéskor a latin *virga* szónak a többes accusativusát használták volna. Az idevonatkozó kifejezésekben a *virga* szó mindig eszközhatározó, s mint ilyen többes ablativusban áll. Adataim szerint a fenyítéskor ezek a latin kifejezések voltak használatosak:

1. *Aliquem virgis caedere*. A HEYDEN—SYLVESTER-féle „Pverilivm colloqviorvm Formvlae“ (Cracouiae, 1527.) c. régi magyar nyomtatványban két tanuló, Martinus és Nicolaus, a többi közt a következő párbeszédet folytatja: „Martinvs: Quis hic eiulat? Kychoda ytth yaygath. | Nicolavs: Ego sum miser. En vagyok nyawalyas. | Martinvs: Quo pacto miser es? Hogy vagy nyawalyas. | Nicolavs: *Virgis caesus sum*. Wezzeowel werethym.“ — SZARVAS GÁBOR a NySz.-ban *virgis caedo*-val értelmezi Matkó István *megvirgáz* igéjét („Hogy virgáz engemet meg a tarczali confessio, mutasd meg“); továbbá ugyancsak *virgis caedo*-val értelmezi ugyane szótárban a XVI. században használt *megsepreni* igét ’megverni, megbüntetni’ jelentésében (vö. Heltai: „Ki ellene mottzon vala, aszt igen *meg* kezdte *söppreni*“; FortSzer.: „Nem ismertem társ te nálladnál gonozbat, félek, hogy *meg söpprik* egyször az hátodat“). — COMENIUS „Orbis sensualium pictus trilinguis“ (Leutschoviae, 1685.) c. művének 259. lapján a „Supplicia Maleficorum. A’ gonosság tévöknek (Latroknak) testekben való meg-büntetések“ fejezetben olvassuk: „Vitâ donati.... *virgis caeduntur*. A’ kiknek meg-engedik életeket... vesszszökkal meg-verretnek.“ — BELLOSZTENECZ „Gazophylacium“ (Zagrabia, 1740.) c. könyvében *caedo* alatt ez van: *caedere aliquem virgis, flagello caedere* (vö. PP. 1762., 1767., 1801.: „*Flagellis caedere*: Ostorral verni.“). — MÁRTON, Lex. 1818. *caedo* alatt: „*virgis [caedere]*: vágni, megvágni, megverni, hauen, schlagen, prügeln“. — MÁRTON, NémMagyLatLex. (év nélkül) *streichen* alatt: „Jem. mit Ruthen streichen, d. i. schlagen; valakit vesszszövel megverni; *virgis caedere aliquem*. Cic[ero].“ — Az *aliquem virgis caedere* kifejezést HORGER könyvének bírálatában ZOLNAI GY. is idézi, mégpedig külföldi szótárakból (l. Nyr. XLV, 224).

2. „*Aliquem virgis verberare*, Cic[ero], vesszszövel megverni, megvesszszözni; mit Ruthen schlagen“ MÁRTON, Lex. 1818. *verbero* alatt.

3. *Mulctari virgis*. Vö. PP. 1762., 1767., 1801. *virga* alatt: „*Mulctari virgis*: Meg-vesszszöztetni.“

4. *Aliquem virgis* vagy *cum virgis tangere*. Vö. „quilibet famulus tanget culpabilem famulum tribus vicibus *cum virgis bonis*“ (a kolozsvári ötvös céh 1473. évi szabályaiból, l. Szá-

zadok XI, 802 és BARTAL, MLSz.). — A *tangere aliquem cum virgis* (a klasszikus latinságban csak *virgis* cum nélkül, vö. *tangere aliquem flagello* MÁRTON, Lex. 1818. *tango* alatt) emléke az *eltángálni* 'elverni', *meztángálni* 'megverni' (az utóbbit l. RELL, Latin szók 53) igékben ma is megvan nyelvünkben.

5. *Alicui plagas dare cum virgis*. Vö. „dominus coram omnibus magistris det juvenis [sic!] 9 plagas cum bonis virgis“ (a kolozsvári ötvös céh 1473. évi szabályaiból, l. Századok XI, 802).

6. *Aliquem castigare virgá (ferulá, baculó)*. Vö. COMENIUS, Orbis sensualium pictus trilinguis (Leutschoviae, 1685.) 199. l. a „Schola. Az Oskola.“ fejezetben: „Quidam confabulantur, ac gerunt se petulantes et negligentes: hi castigantur ferulá (baculó) et virgá. Némelyek egy mással csacsognak, és csin-talanul viselik magokat s' resten: ezek meg-verettetnek lapoczkával (pálczával) és vesszővel.“

Az idézett kifejezésekkel azonos jelentésűek: A) „*Aliquem verberibus accipere*; valakit meg verni; jemanden prügeln, schlagen.“ MÁRTON, Lex. 1818. *accipio* alatt. — B) „*Verberibus caedi*; verést kapni; Jem. Streiche geben“ MÁRTON, Lex. *Streich* alatt. — C) „*Caedere ferulá*: Oskolázni, Vesszőzni.“ PP. 1762. *ferula* alatt; ugyanígy PP. 1767., 1801.; BELLOSZ-TENE CZ, Gaz. 1742. stb.)

A felsorolt adatok arra vallanak, hogy hazai latinságunkban és iskoláinkban (még inkább a külföldi latinságban és a külföldi iskolákban) a *virgas dare*, *virgas accipere*, *virgas impingere* kifejezések ismeretlenek.

Iskoláinkban, a közélet más nyilvánulásaiban a fenytő eszköznek *ferula*, *baculus* (*baculum*) és *virga* volt a neve. Vö. a fentebbi adatokhoz: HEYDEN—SYLVESTER, Formvlae (Cracouiae, 1527.): „Hac spe dulcessit *ferula* — Ez remyn-syghwel ydesewl megh az *wezzeo*“ (24. l.) || MA. 1621.: „*Ferula—Plagalo vessző*“ | „*Baculum* (et *Baculus*)—Bot, *Páltza*“ | „*Virga—Vessző*, Istáp“ | „*Plágálni*—Infigere *plagam*, *Verbere* mulctari“ | *Plágáló vessző—Ferula*“ (ez utóbbi két kifejezés MA. m.-l. részének valamennyi PP.-féle kiadásában) || COMENII Janva lingvae Latinae reserata aurea (Leutschoviae, 1661.): „de Schola et Institutione. Az Oskoláról és tanétásról. Adjungenda est tamen institutioni disciplina, id est censura et *ferula* . . . Hozzá kell adni (edgybe kell foglalni, kaptsolni) mind-az-által a' tanétáshoz a' fenétéket-is azaz, a' visgálást és *plágáló vesszőt*“ (153. l.) || PP. 1762.: „*Baculus* et *Baculum*. Bot, Istáp, *Páltza*“ | „*Ferula* . . . *Plágáló vessző*“ | „*Virga—Vessző*, Istáp“ (ugyanígy a többi kiadásban) || JAMBRESSICH, Lex. 1742.: „*Baculus*—Istáp, *Páltza*“ | „*Ferula—Lapotzka*“ | „*Virga—Vessző*“ || MÁRTON, Lex. 1848.: „*Baculus*—bot, *páltza*“ | „*Ferula*—bot, *vessző*, *plágázó*“

veszszó, suháng“ | *Virga*—*veszszó*, veszszőág; tsík, veszszó; akózó, akó.“

Azt, amit a *ferulá*-val vagy a *baculus*-szal vagy a *virga*-val a natesra vagy a kézre, körömmre adtak, latinul sohasem nevezték *ferulá*-nak, *baculus*-nak vagy *virgá*-nak. Annak a neve *plāga* volt. — Vö.: *alicui plagas dare (cum) virgis* (l. fentebb az 5. pont alatt) || MA. 1621. m.-l.: „Plágálni — *Infigere plagam* (l. fentebb) || PP. 1762.: „*Plāga* — Tsapás, ütés, Verés . . . *Plagas pati*: Verést szenvedni“ (így a többi kiadásban is) || MÁRTON, Lex. 1818.: „*Plāga*: tsapás, ütés . . . *Plagam accipere, infligere, vel imponere* Cic[ero]“ stb.

Akit mármost *ferulá*-val, *baculus*-szal vagy *virgá*-val megcsaptak, arra magyarul azt mondták, hogy *plága alá vonták* (l. NySz.), *megplágálták* (l. NySz.), *megplágázták* a *plágáló* vagy *plágázó vessző*-vel (l. fentebb), *megseperték*, *megvesszőzték*, *megverték*, *megvirgázták* (egy adat Matkóból, l. NySz.), *félvirgázták*, *kivirgázták* (l. KRESZN.) vagy a XIX. század közepéről való adat szerint: *virga alá vették* (l. CzF.). Ez utóbbi kifejezésekkel függ össze a következő mai népnyelvi használat: *erős virgán volt tartva, sok virgán ment keresztül, nagy virgában lenni* 'hajban lenni' (MTsz.).

Ha azonban a magyar *virgács* nem lehet a latin többes accusativusi *virgās* átvétele, akkor hát mi lehet az eredete? Mert hogy a latin *virga*-val függ össze, az mégis kétségtelen.

Kifogástalanul nem tudom ugyan megmagyarázni, de kétségtelennek tartom, hogy a latin *virga* 'vessző' szóból lett magyar *virgá*-nak -s képzős származékára megy vissza.

Mindenek előtt feltűnő, hogy a magyar szó nagyon is új keletű. Az első adat 1808-ból van rá SÁNDOR ISTVÁN Tóldalékából, ahol így találjuk: „*Virgás*. Őszve kötött nyírveszszők, v. azokkal való veszszőzés“ (innen idézi KRESZN. is). A XIX. század közepén *virgás* és *virgács* a szó (l. fentebb), s BALLAGI, TeljSz. tájszónak jelzi. Ma pedig *virgács* és a népnyelvben *virgáncs*, *virgáncs* (l. MTsz.) járja.

A *virgács* szónak tehát két jelentése van: 1. 'összekötött nyírveszszők' (vö. SI.); 'nyalábba kötött vessző, különösen nyírveszsző, mellyel a gyermekeket büntetésből verni szokták' (CzF.); 2. 'az előbb idézett tárggyal való vesszőzés' (l. fentebb; e jelentésben elavult).

A magyar -s képző valamivel bírót, ritkábban valamihez tartozót jelentő szavakat alkot; vö. *fűzes*, *nádas*, *vesszős* (nb. van *Vesszős* nevű hely Küküllő megyében, adatok 1332—1337-től CSÁNKI V, 900) stb.; *iskolás*, *országos*, *közönséges*, *kezes* pl. bárány, *velencés* stb. (l. SZINNYEI, NyH.⁷ 101). Ha mármost azt tekintjük, hogy a *virgás* > *virgács* a. m. 'egy csomó vessző, nyalábba kötött vessző', tehát mintegy 'virgás, azaz vesszős nyaláb': 'fascis virgarum', akkor az -s képzős alak érthető volna első jelentésében, kevésbé a másodikban,

a 'vesszőzés'-ben. A szóval CzF. is foglalkozik, és azt mondja, hogy a *virgács* < *virgás* „a latin *virga* főnévből csinált szó“. Hogy a „csinált“ szót hogyan érti, nem tudom, azt hiszem azonban, hogy CzF. is az -s képzőre gondol.

A végső eredmény tehát az, hogy a *virgács* nem lehet a latin *virgás* többes accusativus átvétele, hanem a legnagyobb valószínűség szerint a latin *virga*-ból lett magyar *virga* szó -s képzős származékának újabb időben keletkezett elváltozása.

MELICH JÁNOS.

A jugarok földje.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ázsiai utazásának voltaképeni célja, mint tudjuk, az volt, hogy felkeresse a magyarok legelső lakóhelyeit, összegyűjtse viselt dolgaiknak történeti emlékeit és megfigyelje azt a hasonlóságot, amely több keleti nyelv és a mi nyelvünk között van. Így mondja ezt maga báró Neumann londoni osztrák követségi titkárhoz intézett 1832. április 30-án kelt latin nyelvű levelében.¹ Erről a tervéről akkor sem mondott le, amikor utazásai során a tibeti nyelv és irodalom tanulmányozására kellett adnia magát. Kutatásait tovább folytatta a tibeti írásokban, s itt csakhamar ráakadt egy nép nevére, melyet *jugar*-nak mondott. Ettől kezdve fáradhatatlanul gyűjtött minden kis értesítést, amely erről a népről szólt, s úgy érezte, hogy most már csak egy tennivalója maradt kitűzött célja elérésére: elmenni oda a „*jugar*-ok földjé“-re.

Tervét többször szóba hozta pártfogói előtt is. Az első híradást, úgy látszik, C. P. Kennedy századosnak küldte 1825. május 5-én Subuthból. Levelében három ízben is rátér arra, hogy mit talált tibeti nyelven a *jugar*-okról.

'A Stan-Gyurnak körülbelül 18 lapján útleveleket találni oly buzgó egyének számára, akik Shambhalában levő Kalapsa városát akarják meglátogatni. Minthogy itt említés történetik egy húsz napig tartó útról a nagy sivatagon át és valami fehér, homokos területről a Sita, azaz a Jaxartes folyó mentén, nagyon valószínű, hogy a buddhisták Jeruzsáleme — így nevezem — az ősrégi időkben a Jaxartesen túl volt, mégpedig valószínűleg a jugarok országában.' (Vö. DUKA 57.)

'Kun-ga Nyingpo, aki a Teshi Lunpótól két napi járásra nyugat felé fekvő zárdában írt (ez a zárda, t. i. Sa-skya, nevezetes különféle kéziratái miatt), nyolcszáz év előtt ezt

¹ Tudós Körösi Csoma Sándor levele eredeti deák nyelven, melyet Kalkuttából írt április hó 30-dikán 1832-dikben méltóságos Neumann Fülöp báróhoz, a londoni osztrák ts. k. követség titoknokához: Tudományos Gyűjtemény 1833. I, 95—8. A levél egy ideig lappangott, majd meglelte és kiadta THURY JÓZSEF, A középázsiai török nyelv ismertetése: Előadások Körösi Csoma Sándor Emlékezetére III. (Bp., 1906.) 36. l.

mondta: Keletről, Kínából kaptuk az orvostudományt, a csillagászatot és a csillagjóslást, délről, Indiából az igaz hitet, nyugatról Nepálból és Sokyulból árú- és élelmicikkeket, északról, a horok és jugarok országából a törvénykezést és kéziművészetet.' (Vö. DUKA 57—8.)

'Tibeti könyvekben a jugarok nevét jugurnak írják, s hazájukat néha Jugerának mondják. Eddig más érdekest a jugarokról nem tudhattam meg, csak azt, hogy a Stan-Gyur gyűjtemény lajstroma említ egy rövid értekezést, melyet a jugarok nyelvéből fordítottak, és amely röviden elbeszéli egy Sakya szobornak azokon az országokon keresztül való vándorlásait. Ezt a szobrot most Lasszában őrzik, ahová Srong-tsan Gambó királynak Kongcho nevű felesége hozta Kínából.' (Vö. DUKA 58.)

Amint látjuk, CSOMA ekkor még meglehetősen bizonytalanul tapogatódzott e gyér adatok szűkszavúsága mellett. A jugarok földjét még a Jaxartes mellett kereste. Későbbi levelei, beszélgetései alapján arra következtethetünk, hogy pontosabb, részletesebb értesítésekhez is jutott, amelyek véglegesen megérlelték benne a jugarok földjére való utazás tervét.

Campbell, a nagy magyar tibetista haláláról szóló jelentésében, írja kormányának többek közt, hogy CSOMA tudós magyarázatait bizony nem igen értette, annyit azonban kivett a vele folytatott társalgásokból, hogy minden reménye, fáradságos kutatásainak végcélja az volt, hogy felfedezze a *jugar*-ok földjét. Ez az ország szerinte Lasszától és Kham tartománytól északkeletre, Kína nyugati határain fekszik. Ide akart eljutni, hogy végre megtalálja ezt a sokat, de ekkorig hasztalanul keresett népet.¹

Hasonlóképen ír báró Neumann is az osztrák kormányhoz intézett 1842. július 21-én kelt jelentésében.²

Kik hát ezek a *jugar*-ok, akiknek nevére KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR tibeti könyvekben bukkant, s akikről azt hitte, hogy valamiképen közük van a magyarokhoz? Hol fekszik ez a „*jugar*-ok országa“, melyet az ígéret földjének hitt, de ahová el nem jutott soha?

GRÓF KUUN GÉZA még 1900-ban is a mellett kardoskodott — mint látni fogjuk, nem is alaptalanul —, hogy CSOMA terve korántsem volt olyan kivihetetlen, mint sokan tartották,

¹ DR. DUKA TIVADAR, Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Bp. 1885. 143—4. l.

² „Das Ziel, welches dem sehr betrauten Csoma de Kőrös unaufhörlich vor Augen schwebte und dem er in der letzten Zeit sein ganzes Streben und Studium widmete, war das Abkunftsland der Ungarn zu erforschen und er war von dem Vorgefühle innigst durchdrungen, es nordöstlich von Chatta, wo der Stamm der Yoogur wohnt, aufzufinden, eine Meinung, in welcher er nebst vielen gelehrten Gründen sich auch durch die wahrscheinliche Entstehung des Wortes Ungar, aus Yoogur, Yungar bestärkt sah.“ (KÁRFFY ÖDÖN, Levéltári kutatások Kőrösi Csoma Sándor életéhez: AkadÉrtesítő XXV, 439.)

„mert hiszen Potanin orosz utazó a Nan san hegység északi völgyeiben egy olyan népfajra talált, mely magát jogurnak nevezte“.¹

Csoma első adata, mint mondtuk, a sámhala-i útlevel. Címe tibeti nyelven: Šam-bha-la'i lam yig, másként Šam-bha-lar 'gro chul gyi lam yig.² Szerzője SARAT CHANDRA DAS szerint (Tibetan English Dictionary 1231. l.) Pan-čhen rin-po-čhe bLo-bzan dPal-ldan Ye-šes dpañ-po, aki bKra-šis-lhun-po-ba való és 1739—1779 közt élt. Az évszámok egyeznek HUTH adataival, de mind a kettőt le kell szállítanunk egy évvel, hogy megkapjuk a helyes keltet, ami ily módon 1740—1780 lesz.³ Az útlevel Sámhala-ra vonatkozó részét németre fordította B. LAUFER.⁴ Szerinte a *Sita* se nem a Jaxartes, se nem az Oxus, hanem a Tarim. *Kalapsa* helyett LAUFER szövegében *Ka-la-lha* olvasható; mindez természetesen íráshiba *Ka-la-pa* helyett. Csomának azonban azt a feltevést, hogy Sámhala-t a *jugar*-ok országában kell keresnünk, mi sem támogatja, az útlevelben a *jugar*-okról sehol sincsen szó, úgyhogy vele itt most tovább nem is foglalkozunk.

A második munka, amely Csoma szerint a *jugar*-okról beszél, a Gyel-raps-gsal-vahi Mélong (így!), szerzője pedig Kunga Nyngpo. A Hor čhos byuñ tud⁵ Kun-dga' sniñ-po-ról, aki 1092—1158 között élt,⁶ azonban művét: a Rgyal-rabs gsal-ba'i me-lon-ot nem említi. Különben ez a cím: „A királyi genealógiák fényes tükre“ meglehetősen általános a történeti munkák körében.⁷ Egy másik azonos című munka szerzője egy

¹ GRÖF KUUN GÉZA, Ismereteink Tibetről: Előadások Kőrösi Csoma Sándor Emlékezetére. (Bp., 1900.) 47. l.

² A Csoma-féle Tandzsur-indexben a mDo 133. kötetében; vö. Asiatic Researches XX, 584 és Annales du Musée Guimet II, 376, továbbá SCHIEFNER, Mélanges Asiatiques I, 405, valamint P. CORDIER, Catalogue du Fonds Tibétain de la Bibliothèque Nationale, IIIème partie. 1915. 515. l.: mDo 'grel 133: 12.

³ A tibeti kronológia átszámítása egészen a legújabb időkig több, egyaránt téves rendszer alapján történt, melyek végeredményben mind magára Csomára vezethetők vissza. A tévedésre P. PELLIOI lett figyelmes, ő állapította meg a helyes átszámítás kiinduló pontját „Le cycle sexagénaire dans la chronologie tibétaine“ című dolgozatában: Journal Asiatique 1913. I, 633—67. PELLIOI rendszerét azonnal elfogadta B. LAUFER is, The Application of the Tibetan Sexagenary Cycle: T'oung Pao 1913 XIV. A javításoknak persze mindenkor a tibeti eredeti alapján kell történniök.

⁴ T'oung Pao 1907. VIII, 404—7.

⁵ Geschichte des Buddhismus in der Mongolei, mit einer Einleitung: Politische Geschichte der Mongolen. Aus dem Tibetischen herausgegeben, übersetzt und erläutert von G. HUTH. I—II. Strassburg, 1893—1896.; vö. II. köt. 299. l.

⁶ HUTH i. m. II, 107 szerint: 1091—1157.; F. W. K. MÜLLER, Ein uigurisch-lamaistisches Zauberritual aus den Turfanfunden: SPAW. 1928: 8 JAESCKE után 1090-re teszi születése évét. Mind a kettő téves.

⁷ E. SCHLAGINTWEIT, Die Königen von Tibet von der Entstehung königlicher Macht in Järlung bis zum Erlöschen in Ladák. München, 1866. Abhandl. d. k. bayer. Akad. d. W. I. Cl. Bd. X. Abt. III. Kéziratának eredetileg nem volt címe, de a ladakh-i rgyal-po meghatározása alapján ugyanezt a címet kapta. SCHLAGINTWEIT a pétervári egyetemi könyvtár és az Ázsiai

Sa-skya-pa bsod-nams rgyal-mchan nevű szerzetes, aki 1327-ben (helyesen 1328-ban) írta művét a híres bSam-yas kolostorban.¹ Általánosan el szokás fogadni azt is, hogy ez utóbbi műnek mongol nyelvű fordítása avagy átdolgozása a Nom yarqui todurqai toli, más címmel Gegen toli. Kalmük fordítását Bodhi mör néven ismerte I. J. SCHMIDT és terjedelmes részleteket fordított belőle Sanang Sečen munkájához írt magyarázataiban. Ne gondoljuk azonban, hogy a Bodhi mör többet mond, mint az előbb említett tibeti cím. E néven ugyanis számos munka forog közkezen nemcsak a mongol lámák között, de egyikük-másikuk még Pekingben is könnyen megszerezhető. Mindezek a művek azonban nemcsak hogy nem azonosak SCHMIDT most említett Bodhi mör-ével, de sokszor még csak nem is történeti tárgyúak.

Sajnos, a történeti tárgyú tibeti munkák csak kéziratban járnak kézről-kézre, következésképpen igen ritkák. Ezért régebben azt tartották, hogy a tibetieknek történeti irodalmuk nincs is. — A két nehezen hozzáférhető történeti kézirat hiányát európai munkák sem igen enyhítik. Az 1328-as Rgyal-rabs gsal-ba'i me-loñ-ot ugyan elég részletesen ismertették SARAT CHANDRA DAS és LAUFER. Ennek során pl. már tisztázódott, hogy szerzője eredeti tibeti források mellett számos egyéb kútfőből is merített, így még a kínai T'ang-shu-ból is, kiadva azonban máig nincs. Minthogy Kun-dga' sñin-po a lámaizmusnak kimagasló alakja, számos reinkarnációjával van dolgunk a későbbi idők folyamán, akik közül legjobban kiválik Anandagarbha vagy Tāranātha, akit egyszerűen Kun-dga' sñin-po néven is emlegetnek. Ennek a Tāranātha-nak, aki 1574-ben született, van egy jól ismert műve, mely a buddhizmus történetével foglalkozik Indiában, s amelyet előbb tibeti nyelven, majd német fordításban SCHIEFNER tett közzé.² De ennek a munkának semmi köze a XI. századi szellemi ősz Rgyal-rabs gsal-ba'i me-loñ-jához; ez pedig annál sajnálatosabb, mert ennek az első, igazi Kun-dga' sñin-po-nak a munkáját sehonnan máshonnan nem ismerjük, csak CSOMA szavaiból. Itt tehát nem tudjuk ellenőrizni CSOMA adatát; igaz, hogy sokat úgy sem tudunk meg belőle. A tibetiek a hor-októl és *jugar*-októl kapták a törvénykezést meg a kéziművészetet.

Múzeum Rgyal-rabs gsal-ba'i me-loñ-ját megkülönböztetésül „pétervári Rgyal-rabs“ néven idézi, mivel saját kéziratától jelentékenyen eltér (l. 811. és 819. l.). Sőt tovább mehetünk s megállapíthatjuk, hogy a pétervári kéziratok világosan más művet tartalmaznak. Vö. még A. H. FRANCKE, *Antiquities of Indian Tibet, Part II. The Chronicles of Ladakh and Minor Chronikles. Texts and Translations, with notes and maps.* Edited by F. W. THOMAS 1926. az Arch. Surv. Ind. sorozatban.

¹ B. LAUFER, *Skizze der mongolischen Literatur: KelSzemle VIII, 213.*

² Tāranātha's Geschichte des Buddhismus in Indien. Aus dem Tibetischen übersetzt von A. SCHIEFNER. StPbg., 1869. Vö. még GRÜNWEDEL Tāranātha-kiadását a Bibliotheca Buddhica XVIII. kötetében (1914.).

A *hor* elnevezés ebben a korban csak a mongolokra érthető, a *jugar*-okra pedig máshol kell keresnünk a magyarázatot.

Azt az egyet már itt megállapíthatjuk, hogy a *jugar* szónak a tibetieknél hagyományozott alakja, CsOMA szerint is, *yugur*, s csak bizonyos okok, talán éppen *Jugriá*-val való hasonlósága, késztették az előbbi olvasat általános használatára. Igaz, hogy csak el kell hagyni a *ga* betű alól az *u* diakritikus jegyet, s az eredmény ugyanaz. Ez pedig igen gyakori tévedés tibeti másolóknál.

Messzebbre juthatunk CsOMA harmadik adatával. Az a szöveg, amelyet a Tandzsurból, ennek indexe után, jelzett, csakugyan megvan. Címe: Can dan gyi sku rgya nag na bžugs pa'i byon chul, vagyis: „Hogyan érkezett meg a Kínában levő szantálfa szobor“.¹ Egy csodatevő, szantálfából készült Buddha-szobor vándorlásait beszéli el, s azt, hogy miképpen jutott el ez a szobor messze országokon keresztül Kínába. Hogy ez vagy egy másik Szantál-Buddha csakugyan Lhasszában van-e, amint CsOMA írta, bizonyára szóbeli értesülései alapján, nem tudnám eldönteni. De a pekingi templomoknak századokig volt büszkeségük egy szantálfa Buddha-szobor, mely egyúttal valóságos műemkek is volt. A Pai t'a ssu nevű lámateplomból K'ang-hi császár parancsára egy újonnan épített templomba, a Hung jen ssu-ba vitték, amelyet a Szantálfa-Buddha templomának is szokás volt nevezni. Ez a templom 1900-ban a boxerlázadás alkalmával leégett, és a híres szobor is elpusztult.² A róla szóló sūtra a népszerűbb szövegek közül való. Maga K'ang-hi császár is írt egy munkát kínai nyelven, mely a csodatevő szobor történetével foglalkozik. A pekingi Mongyol biéig-ün qoriya nevű mongol kiadóvállalat nemrégiben szintén kiadott egy kis könyvmatos kínai nyelvű munkát a Szantálfa-Buddha történetéről.

A Tandzsur imént említett tibeti nyelvű kis szövegének a végén van egy colophon, amelyből megtudjuk, hogy kínai eredetiből fordították, mégpedig nem mindjárt tibetire, de előbb *yugur* nyelvre³, s csak a *yugur* nyelvből készült a tibeti fordítás. A kínaiból *yugur*-ra Am chañ, *yugur*-ból tibetire Danasi fordította. A szövegben több kronológiai fogódzó pont is van. Így pl. említés történik benne a dzsürcsi (Béur éi) dinasztiaiból származó Da'i thiñ (Ta ting)-ről, aki 1161—1189-ben uralkodott, valamint Činggis qařan-ról, akit kínai posthumus nevén Da'i čha'u (T'ai tsu)-nak nevez. Maga a *yugur* fordítás valószínűleg nem korábbi a XIV. századnál. — A kínai és tibeti fordításokon kívül jelezhetünk egy mongolt is, amely párhuzamos sorokban kíséri a tibeti szöve-

¹ Rgyud 'grel 85 (ru): 60; vö. CORDIER i. m. III, 246—7.

² JULIET BREDON, Peking, a historical and intimate description of its chief places of interest. 1922. 199 kk.

³ *Yo-gur skad-du*, variáns szerint *yu-gur skad-du*.

get. Terjedelme mindössze öt fanyomatos lap. A csahar törzsbeli dge-slon Blo-bzan bsam-'grub kívánságára Blo-bzan bstan-pa'i űi-ma írta a (pekingi) Szandálfa-Buddha templomában. Másolta gSol-dpon dge-chul Blo-bzan stobs-ldan. — A *yu-gur* fordítás azonban nincs meg.

De a Kandzsurbán ismerünk még egy *yugur* nyelvű fordítást, ugyancsak a XIV. századból. Ez a „Nagymedve hét csillag“-áról szóló sutra. Legrégibb elérhető szövege a szanszkritből kínaira fordított Fo shuo pei tou ch'i sing yen ming king, amely csak az újabb, nem kánonikus értékű fordításokat is tartalmazó tokiói kínai Tripitaka-ban van meg, de még nem ismeri pl. a Tripitaka Nanjio-féle katalógusa sem.¹ A tibeti fordítást is csak a fiatalabb, kínai eredetű Kandzsurokban találjuk meg, mert a tibeti redakciót még a IX—X. században befejezték. Nincs meg tehát sem a CSOMA—FEER, sem pedig a SCHILLING VON CANSTADT-féle, közönségesen I. J. SCHMIDT neve alatt ismert Kandzsur-indexekben. De megvan a pekingi, vörös festékekkel nyomtatott palota-kiadásokban. Mint tudjuk, ilyen kiadásnak a másolata a berlini tibeti Kandzsur, amelyet H. BECK írt le nagyszerűen.² Az ő munkájáról írt megjegyzései során PELLIOR jelezte, hogy a párizsi Bibliothéque Nationale egyik Kandzsur-példánya szintén pekingi palota-kiadás, a sutra következésképpen megvan benne is.³

A „Nagymedve hét csillag“-ról szóló sutra néhány példánya külön is forgalomba került. Ilyen önnálló kiadásnak három, egy családfához tartozó, példánya után adta ki LAUFER a tibeti fordítás colophonját, amely nagyon becses irodalomtörténeti közléseket tartalmaz.⁴ Valamennyire zavarólag hat, hogy két egymástól független, sőt részleteiben meglehetősen eltérő colophonból keletkezett, melyek közül az első kötött formában, a másik prózában íródott. LAUFER az egyiket A-val, a másikat B-vel jelzi. E két egymásba olvasztott colophonból megtudjuk, hogy a „Nagymedve sutrá“-t a híres Hiüan Tsang hozta Indiából Kínába, ahol lefordították kínaira. majd Tuű temür⁵ mongol-kínai császár kívánságára, röviddel trónralépte előtt, 1328-ban a kínaiából lefordították a mongol és a *yugur* nyelvre. A mongol fordítás egy *yugur* írástudó-

¹ SYLVAIN LÉVI, L'original chinois du sūtra tibétain sur la Grande Ourse: T'oung Pao 1908. IX, 453—4.

² H. BECKH, Verzeichnis der tibetischen Handschriften, erste Abteilung. Berlin, 1914. 70. 1.

³ P. PELLIOR, Notes à propos d'un catalogue du Kanjur: JournAs. 1914. II, 145—6. Vö. továbbá L. LIGETI, La collection mongole Schilling von Canstadt à la bibliothèque de l'Institut: T'oung Pao 1930: 167—8.

⁴ B. LAUFER, Zur buddhistischen Literatur der Uiguren: T'oung Pao 1907. VIII, 391—409.

⁵ Ennek a mongol-kínai császárnak a nevét eddig *Tub temür*-nek olvasták. „Les noms mongols de Wen-tsong des Yuan” címen (T'oung Pao 1930: 57—61) rámutattam arra, hogy ez az olvasat helytelen, s hogy *Tuű temür*-rel kell felcserélni. Ugyanott foglalkozom LAUFER hibás évszámaival is.

nak, Pratira śrī-nak volt a műve, a *yugur* fordítás pedig Alin temür tai si-du-tól származik. A mongol fordítást kétezer, a *yugur*-t pedig ezer példányban kinyomatták s szétosztották az országban. A tibeti fordítást csak jóval később, 1337-ben készítette el a mongol nyelvből Mahāphala és Criaṇandavajra a Gunthañ nevű, különben jól ismert kolostorban. — Ez a tibeti fordítás természetesen megvan: maga a tibeti Kandzsurba bekebelezett szöveg. A mongol fordítás, amely nemcsak egyike volna legrégebbi mongol nyelvű nyomtatványainknak, de egyben a régebbi mongol nyelv egyik fontos emlékét is képezné, mindezt ideig nem került elő. Néhány kései mongol fordítással azonban még így is rendelkezünk, ezek azonban mind tibetiből készültek. Így például az Institut de France könyvtárának SCHILLING VON CANSTADT mongol gyűjteményében a no. 3588, 3589 egy kétkötetes sutra és dhāraṇi-gyűjtemény, melynek címe Sungdui (tib. gzuns bsdus). Az első kötet 80. fejezete Doluṅan ebügen ner-e-tü odun-u sudur címen a Nagymedve-sutrát tartalmazza, a colophon azonban hiányzik. Ugyanebben a gyűjteményben a 3590. sz. alatt hasonló gyűjteményes munka a Tarnis-un quriyangrui kemegdekü orusibai, melyet Qutuṛ-tu tarnis-un quriyangrui sungdui kemegdekü yeke kölgen sudur néven ismerünk. A 431 r°—434 v° lapokon olvasható sutrához itt már egy rövid colophon is járul, mely a LAUFER-félének csak pár soros kivonata.¹

Megtaláljuk sutránkat a nyomtatott mongol Kandzsurban is. A párizsi példányban (Fonds Mongol n° 92) a XXXIII. mDo-kötet 378 v° kk. lapjain olvasható, a teljes szövegű colophonnal együtt. Ismételjük, ez a fordítás is a tibeti alapján készült. VLADIMIROV jelzi a pétervári kéziratos mongol Kandzsurban is.²

Mármost érdemes figyelmesen elolvasnunk a sutra mongol fordításának colophonját, nemcsak azért, mert tibeti eredetije meglehetősen homályos, hanem mert itt megtaláljuk a *yugur* szó közelebbi magyarázatát.

A két colophon-részben négyszer fordul elő a *yugur* szó; egyszer a colophon A részében s háromszor a B részben. A négy eset a következő: 'szövegünk azelőtt csak *yugur* betűkkel volt írva'³ | 'a sutrát Pratira śrī *yugur* mester

¹ T'oung Pao 1930: 171. Vö. még KOVALEVSKI, Dictionnaire I. köt. XI. l., azonkívül Katalog knigam, rukopisjam i kartam na kitajskom, man'čžurskom, mongol'skom i sanskritskom jazykach nachodjaščisja v biblioteke Aziatskogo departamenta. StPbg., 1843. (1844.). No. 475.

² Y. VLADIMIROV, Mongol'skij sbornik razskazov iz Pañcatantra: Sbornik Muzeja Antropologii i Etnografii imeni Petra Velikago pri Akademii Nauk SSSR. 1922. IV, 446. Itt az *Eldeb* (a mDo mongol neve) XXXI, 152—62 található.

³ Mongolul: *ene nom-dur uyijur üsüg-iyer bisirel törügülgüi* stb.

(szó szerint: „a tan ura“) fordította mongolra¹ | ’elterjesztették a szinmongolok és a *yugur*-ok közt² | ’Alin timür tai si du fordította a *yugur*-ok nyelvére³. Az első három esetben a tibeti *yu-gur* szó világosan, félreérthetetlenül *uyğur*-ral van mongolra fordítva. Az utolsó adatban levő két név és három szótagú kínai méltóságnév után a fordító nem ismerte fel a *yugur* szót, hanem egyszerűen átírta, mintha az is valami idegen szó lett volna. Így aztán ezt a mondatot ilyen különösen fordították mongolra: *alin ti murti sidu yu gur-un kelen-e orciyuldžu*. Nemcsak összetartozó szavak helytelen kettéválasztása tűnik itt fel, de az is, hogy viszont össze nem tartozó szavakat olvasztottak egybe; a szintén két szóba írt *yugur* várható velaris *ɣ*-ja helyett pedig palatalis *g*-t találunk, ami csak idegen szavak átírásában szokás.

Világos tehát, hogy a „*yugur* nyelv“ az „*uyğur* nyelv“-et jelenti, a „*jugar*-ok földje“ pedig az „*uyğur*-ok földjé“-t. A tibetiek ily módon a Rgyal rabs gsal-ba’i me-loñ szerint törvénykezésüket és kéziművészetüket a mongoloktól és az ujuguroktól nyerték, a Szantálfa-szobor vándorlásáról szóló sutrát meg az ujugur nyelvből fordították tibetire, a „Nagy medve hét csillaga“ c. sutrának egyszerre készült el mongol és ujugur nyelvi fordítása.

Alig lehet kétség arról, hogy a *yugur* és az *uyğur* ugyanaz a szó, bár hangtani viszonyuk egyelőre nem világos. De érdemes megjegyeznünk, hogy ez a *yugur*-féle alak a tibetiek körén kívül is ismeretes volt. Így például RUBROUCK *Iugures*, HETHOUM *Yogur*, CHARDIN *Yegury* néven beszélnek az *uyğur*-okról, sőt talán BAR HEBRAEUS *Igur* és ABULFARADZS *بغور* változatai is e felé mutatnak. E név körül nehézségek már régebb óta voltak. Így egyelőre nem tudunk mit kezdeni a következő nevekkal sem, amelyek szintén az ujugurokat jelölik, sőt etimológiailag is az *uyğur* névhez kell kapcsolódnok. A kínaiak általánosan a *hui-hu* névvel jelölik az ujugurokat; kétségtelenül rájuk vonatkozik az irodalmi mongol *quyğur*-ja, PLANO CARPINI *Huires*-e és egy VIII. századi kiadatlan tibeti szöveg *hoyohor*-ja.⁴

Ennek a *yugur*—*uyğur* azonosságnak az ismerete azonban korántsem jelenthetett valami sokat KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR idejében. Hiszen akkoriban folytak azok az ádáz

¹ Tibetiül: *yu-gur-gyi bstan-pa’i bdag-po*; mongolul: *uyğur-un sadžin-u edžen*.

² Tibetiül: *hor dan yu-gur-la rgyas-par byas-šin*; mongolul: *oor mongɣol kiged uyğur-tur delgeregül-ün üiledüged*.

³ Tibetiül: *’A-lin thi-mur t’ai-si-du-s yu-gur-gyi skad-du bsggyur-te*; mongolul: *Alin timür tai-si-du yu-gur-un kelen-e orciyuldžu*. Az utóbbit itt a helyesen tagolt szavak szerint adjuk.

⁴ Teljesen elválasztandó ezektől a *Jugria* név, melynek történetét és magyarázatát I. ZSIRAI MIKLÓS, *Jugria*. (Finnugor népnevek I.) 122. Kny. a NyK. XLVII. kötetéből.

viták KLAPROTH és I. J. SCHMIDT között az ujjur nyelv hovatartozásáról. És KLAPROTH hasztalanul hivatkozott a ming-kori sino-ujgur szótárra, valamint az azt kísérő okmányokra, amelyeket maga sietett kiadni, továbbá arra a néhány más ujjur emlékre, amelyek az időben kerültek elő. SCHMIDT körömszakadtig állította, hogy az ujjurnak semmi köze a török nyelvekhez, hanem hogy az ujjur voltaképen tangut, tibeti-féle nyelv. Bizonyítani is kívánt. Főbizonyítékát egy mongol kéziratból merítette. Ennek bevezetését, mely a mongol írás történetéről szól, fordításban közzé is tette.¹ Erről a kis mongol munkáról különben csak annyit közölt, hogy Čhos-'kyi 'Od-zer-nek Džirüken-ü toltá („A szív artériája“) c. munkája után készült. Ebben a pár lapos munkácskában van az a mondat, hogy: „tere čaγ-tur tangrud ulus-i uyγur kemgesen bolai“, azaz: „abban az időben a tangut népet, országot *ujgur*-nak hívták“. Ezzel aztán SCHMIDT elintézettnek is látta a vitát.

Ettől az időtől fogva szokás beszélni Čhos-kyi 'Od-zer-nek mongol nyelvű grammatikájáról. Čhos-kyi 'Od-zer a XIV. században élt láma, aki a mongol khánok udvarában hittérítéssel foglalkozott. Tudott mongolul, sőt a mongoloknál régebben használt ujjur írásból új írást is készített (ez van használatban ma is). Számos fordítást és néhány eredeti munkát is tulajdonítanak neki. Ez utóbbiak közül volna való grammatikája, a Džirüken-ü toltá is. — Egy ilyen című munkából szemelvényeket közöltek POPOV és KOVALEVSKI chrestomathiáikban, s az egészret teljes terjedelmében később kiadta POZDNEEV a chrestomathiájában. Maga LAUFER is a mellett foglalt állást, bár meglehetősen óvatosan, hogy a fentebbi munka s szemelvényei Čhos-kyi 'Od-zer műve.² Pedig ha valaki csak belepillant a POZDNEEVnél kiadott Džirüken-ü toltá-yin tayilburi szövegébe — ezt fel kell tennünk LAUFERRól, mert hiszen tartalmi ismertetést is ad róla —, és ráakad K'ang-hi (Engke amuγulang degedü qaran), Lčan skya qutuγ-tu (Kuan ting p'u šan kuang ts'e ta kuo ši) nevére, s a Kun-dga' 'Od-zer-féle Kandzurról olvas, annak legkisebb kétsége sem lehet a felől, hogy itt legjobb esetben csak kései apokrif hasonló című munkáról lehet szó. Aki azonban figyelmesebben átolvassa az egészet, az olvashatja benne, hogy a Džirüken-ü toltá-yin tayilburi, mint a cím maga is beszél, csak magyarázata a Čhos-kyi 'Od-zer-féle munkának. Sőt még tovább mehetünk: POPOV, KOVALEVSKI szemelvényei, POZDNEEV teljes

¹ I. J. SCHMIDT, Einwüfen gegen die Uiguren des Herrn Klapproth (megjelent a Fundgruben-ban). Újra kiadta a Forschungen im Gebiete... der Völker Mittelasiens. St. Pbg., 1824. 127—9. l. és Sanang Sečen-hez írt magyarázataiban, 398. l.

² B. LAUFER, Skizze der mongolischen Literatur: KelSzemle VIII, 214 és Ua., Očerki mongol'skoi literatury. Leningrad, 1925. 49. l.

szövege tisztára azonosak azzal a kis munkával, amelyet először SCHMIDT használt, de melyet az előbbtől gondosan meg szoktak különböztetni egészen a legújabb időkig, így maga PELLIOR is.¹ — Ez a Džirüken-ü toltá azonban a XVIII. századból való. Ujgur—tangut azonosítását ezért eleve gyanúval fogadhatjuk.

De ránk maradt Čhos-kyi 'Od-zer-nak egyik fordítása, az öt tantrikus szöveget tartalmazó Pañcaraksā, bár csak kései másolatban áll rendelkezésünkre. A könyv végén hosszabb colophon van, amely a buddhizmus mongolországi történetének kimagaslóbb mozzanatairól emlékezik meg. Nagyjában azonos a POZDNEEV-féle Džirüken-ü toltá-yin tayilburi bevezetésével, amely — mint mondtuk — a mongol írás történetét beszéli el, mégpedig úgy, hogy fejlődését mindenütt a lámazmus terjedésével hozza összefüggésbe. A kettő közötti hasonlóság meglepő, mindakettő megemlíti, amikor Qayisan Külüg khánról beszél, hogy azelőtt csak ujgurul olvasták a buddhista szent könyveket. Ez után a mondat után jön a POZDNEEV-féle szövegben, hogy „ebben az időben a tangut népet *ujgur*-nak nevezték“. Minderről szó sincsen a Pañcaraksā colophonjában, mely pedig a régibb hagyományt őrizte meg.² Így tehát csak kései interpoláció ez a mondat, amely annak idején annyit zavart.

Tangut néven 1032—1227 között tekintélyes birodalom állott Kan-su nyugati határán, attól délre és nyugatra. Népeinek külön írása volt, melyet a kitaj és dzsüresi írásmóddal nagyjában azonos elv alapján a kínai írásból származtattak. Gazdag irodalmukban nemcsak kínai klasszikusok, szótárak stb. fordításait adták, hanem megkezdték a terjedelmes buddhista kánonnak, a Tripitaka-nak a kínaiából való fordítását is. Ezt a munkát Kubilai császár parancsára abba kellett hagyni. A mongolok hódító hadjárataik során véget vetettek ennek a virágzó tangut birodalomnak. Utána csakhamar teljesen feledésbe ment különben is igen komplikált írásuk, s lassan maga a tangut nyelv és a nép is szinte nyomtalanul eltűnt. Az utóbbi évtizedek szerencsés ásatásai során azonban napfényre került egész sereg emlék, kézirat, fanyomatos könyv ezzel a már ismeretlen írással és ismeretlen tangut nyelven. Ma már szép gyűjteményt őriznek ezekből az emlékekből a pétervári, londoni, párizsi, berlini, sőt két év óta a pekingi könyvtárakban is. Ez az írás, bár kihüvelykezése terén érdemes próbálgatások történtek, maig megfejtetlen. A rendelkezésre álló kínai és tibeti írásos anyagból így is kiviláglik, hogy a tangut nem is a tibetihez, de a tibeto-birmán nyelvcsaládnak

¹ P. PELLIOR, Les systèmes d'écritures en usages chez les anciens Mongols: Asia Major II, 285.

² T'oung Pao 1930: 130—2.

egy másik, sajnos, nem eléggé ismert ágához, a moszóhoz áll legközelebb.¹

A *tangut* név azonban nem szűnt meg a tangut nép eltűntével. Tovább használták azoknak a nagyobbára tibeti, nomád törzseknek a jelölésére, amelyek a régi tangutok helyén laktak. Ide s tova háromszáz éve, hogy a kínai és mongol nyelvű munkák a 'tibeti' szó synonymája gyanánt használják a *tangut* szót.

Talán nem volt teljesen felesleges ez a kis kitérés, mert láthattuk belőle, hogy az *ujgur* név soha nem volt más, nem-török nép élő elnevezése.

Az ujugurokról tudjuk, hogy valamikor ott az Orkhon és Szelenga partjain szövetségben vagy legalább is békességben éltek a türkökkel, míg 745 táján fel nem borították a türk birodalmat, hogy aztán helyébe egy alig száz évig fennálló ujugur birodalmat alapítsanak. 840-ben a kirgizek elfoglalták az ujugur fővárost, véget vetettek hatalmuknak. Ekkor mindjárt meg is kezdődött a szétbomlás. A kínai feljegyzésekből tudjuk, hogy különösen két irányba vándoroltak; egy részük Turfán és Kucsá vidékén telepedett meg, a másik meg Kan-su tartományban, Kínában Kan-chou város táján. És természetesen még maradt belőlük a régi lakóhelyen is.² Bennünket itt most különösen a kan-chou-i telepedés érdekel, amelynek történetét megszakítás nélkül követhetjük szinte napjainkig.

Azonban előbb feleletet szeretnénk kapni arra a kérdésre, hogy miképen kerültek érintkezésbe az ujugurok a mongolokkal, s hogy volt-e köztük és a mongolok közt valami szorosabb kapcsolat. E nélkül u. i. nem látjuk világosan, hogy miért említi a Rgyal-rabs gsal-ba'i me-loñ az ujugur és a mongolt együtt, miért készült annak a két buddhista sutrának ujugur nyelvi fordítása a XIV. században, tehát a mongolok korában, hogyan készülhetett egy mongol nyelvi fordítás ujugur szöveg alapján, miért vett részt egy ujugur mester, Pratira sri, mongol nyelvi fordításban.

Az első nagy mozzanat a mongol írás, amely ujugur eredetű. Tudjuk, hogy kezdetben minden változtatás nélkül egyszerűen átvették a mongolok ezt az írást és úgy használták nyelvük lejegyzésére. Kínai feljegyzésekből tudjuk, hogy már Csingisz khán megbízta egyik török eredetű miniszterét, Ta-ta tonga-t az ujugur írás terjesztésével. De ez nem csak történeti hagyományozás. A mongol nyelv legrégebb emlékei ujugur írással íródtak. Elég csak a legismertebbekre hivatkoznunk: az ú. n. Csingisz köve, amely a mongol nyelvnek eddig legrégebb emléke, a perzsiái ilkhánok levelei s több kisebb-nagyobb, eddig még ki nem adott rövidebb emlék. Ezután következett a 'Phags-pa

¹ P. PELLIOU: T'oung Pao 1923. XXII, 332.

² E. CHAVANNES et P. PELLIOU: JournAs. 1913. I, 303.

tibeti láma ú. n. négyszögletű írása, amelyet a tibeti írásból alkotott, magánhangzó-rendszerét a brámi írás hatása alatt határozta meg, de a tibeti írás eredeti vízszintes sorvezetését az ujjur hatása alatt cserélte fel felülről-lefelé haladó ductussal. Végül a mongol írás történetének harmadik állomását jelentő Čhos-kyi 'Od-zer-féle ábécé visszatérést jelent az eredeti ujjur íráshoz, annak csak néhány járulékos jegy hozzáadásával készült változata.¹ Ezt az írást használják a mongolok ma is. Erről a Čhos-kyi 'Od-zer-ről a nyomtatott mongol Kandzsúr egy ismeretlen colophonja azt mondja, hogy szintén ujjur volt, és hogy számos ujjur és mongol nyelven beszélő láma segítségével egész sereg szent könyvet fordított a mongolok nyelvére.²

De az ujjur írás nem jött magában. Azok, akik tanították, terjesztették, buddhista szerzetesek voltak. Ezek az ujjur buddhista barátok lettek a mongol buddhizmus megalapítói s az első fordítások szerzői: A Pañcarakṣa colophonja és a POZDNEEV-féle Džirüken-ü toltayin tayilbüri szerint kezdetben a mongolok a buddhista szent könyveket sokáig ujjur nyelven hallgatták. Mondottuk, hogy az első fordításokat ujjur szerzetesek készítették. Érthető tehát, hogy a mongol buddhista terminológia telve van ujjur elemekkel. A buddhista szókincs tohár és szogd jövevényei szintén ujjur közvetítéssel kerültek a mongolba.³

Az ujjur barátok később is megtartották befolyásos helyzetüket s tovább is résztvettek a fordítói munkában. 1285—1287 között Kubilai parancsára elkészítették a kínai és tibeti buddhista kánon concordantiáját; ebben a munkában résztvevő ujjur fordítók neveit is jól ismerjük.⁴ — Egy mongol kézirat colophonja, melyet MAJLOV annak idején Kan-su-ból hozott, egyenesen ujjur nyelvű maradt.⁵

Kimutathatóan nagy befolyásra tettek szert a kan-su-i ujjurok és tibetiek különösen Kubilai idejében. Ennek két testvére, Dorta és Godan, Kan-su-ban, Liang chou körül nyert családi birtokot, s érintkezésbe kerülve ujjur és tibeti budd-

¹ P. PELLISOT: Asia Major II, 284—9 és UA.: JournAs. 1927. I, 372.

² *Uyğur-un Čhos-ki 'Od-zer pañdita terigüten qoyar kelen-i ögülegtid-ün erketü nöküd-ber sudur dandris-un gamuγ nom-ud-i mongγol-un kelen-dür orēγuluyad.* Vinaya 16. kötetéhez önálló lapszámozással hozzácsatolt 7. részben a 20° lapon.

³ B. Y. VLADIMIROV, Tureckie elementy v mongol'skom jazyke. StPbg., 1911. Vö. különösen 162—9. l. Újabb adalékokat közöl újabb munkájában: Mongolica. I. Zapiski Kollegii Vostokovedov pri Aziatskom Muzee Rossijskoi Akademii Nauk 1925. I, 304 kk. Továbbá N. POPPE, Beiträge zur Kenntnis der altmongolischen Schriftsprache: Asia Major I, 674.

⁴ Először STANISLAS JULIEN: JournAs. 1849: 366. Utána idézi F. W. K. MÜLLER, Uigurica II, 90—1. Vö. még P. PELLISOT, Notes a propos d'un catalogue du Kanjur 122.

⁵ W. KOTWICZ, Quelques données nouvelles sur les relations entre les Mongols et les Ouigours: Rocznik Orientalistyczny 1919—1924. II, 241 kk., 245.

histákkal, maguk is buddhistákká, sőt buzgó buddhistákká lettek, s nemcsak a buddhizmusnak, de a velejáró ujjur-tibeti műveltségnek is terjesztőivé váltak. Ez a terület lett a mongol írástudomány bölcsőjévé. Itt élt Sa-skya paṇḍita, 'Phags-pa láma és a többi nagy befolyású láma. Innen, az itt lakó mongol hercegi család tagjai segítségével, jutott a tibetieknek kívül nagyszámú ujjur láma is a mongol-kínai császár udvarába, ahol igen rövid idő alatt igen jól érezték magukat. Külüg khánt tibeti történészek *yu-gur rgyal-po* 'u j g u r király'-nak nevezték túlságos ujjur barátsága miatt.¹ Az annyira fontos politikai missziót betöltő Cinqan szintén ujjur volt. Džiyayatu khán idejében lezajlott trónörökösödési összeesküvésben ujjuroknak a keze volt.²

A mongol dinasztia idejében Kínában az ujjuroknak a hivatalok elnyerése ugyanolyan könnyű dolog volt, akárcsak maguknak a mongoloknak. Nyelvük kivételes figyelemben részesült, a kiü yung kuan-i kapu hat nyelvű feliratának egyike ujjur nyelven szerkesztődött. Középázsiaiában és Kelet Európában a mongol hatalmat képviselő különböző török népek (csak az uralkodó osztály volt itt mongol, de lassan az is eltörökösödött) hivatalos nyelve, legalább eleinte, az ujjur volt, mint például a kipszaki és a krími khánok udvarában. A Fekete-tenger partjain a velenceiekkel és a génuaiakkal való kereskedelmi érintkezésekben a *lingua ugarisca* szerepét csak lassanként vette át a kún.

Perzsiában pedig, amelynek az ujjurokkal azelőtt igazán nem sok dolga volt, az ilkhánok pénzén ujjur betűs feliratokat olvasunk. A perzsiai mongol uralom alatt az udvari nyelvek közé tartozott az ujjur is. Rašid'u-Din történeti művének egyik mongolkori perzsa másolója meg pl. azzal szórakozott, hogy egy üresen maradt lapra arab, perzsa, mongol és ujjur nyelvű költeményeket írt.

Amikor 1368-ban a mongol uralom Kínában véget ért, s ebben nem kis része volt annak a gyűlöletnek, amely a lámák kegyencuralma miatt keletkezett, a mongolokat Kínából valóssággal kisöpörték. Visszavonulva lefelé elfelejtették a lámazizmust, el az írásukat, s régi sámánkodó mongolokká vedlettek vissza. Ujjur és tibeti lámák fáradsága egy csapásra veszendőbe ment.

Körülbelül kétszáz év telt el így, amikor a Csingisz khán nemzetségéből származó Altan khán, a tümet mongolok ura Kukukhoto, a mai Kuei hua cheng körül, a Huang ho felső kanyarulatánál erős mongol birodalmat alapított. Nemcsak hogy sakkban tudta tartani a kínai császárt, de nyugat felé is számos győztes hadjáratot vezetett. Egy ilyen hadjárata

¹ B. LAUFER, Ueber ein Geschichtswerk der Bonpo: T'oung Pao 1911.

² Vö. pl. H. CORDIER, Histoire générale de la Chine II, 348.

alkalmával Nyugat-Kan-su, Amdo vidékéről hazatérve a magával hozott foglyok között több ujjur láma is volt. Ezek az ujjur lámák, akik közül háromnak a nevét is feljegyezte Sanang Sečen, Altan khán közelébe férkőzve megtérítették őt a lámaizmusnak egy új szektájára, az ú. n. sárgafővegesek hitére, amelyet reformációs szándékkal alapított a XV. században Coñ-kha-pa a lámaizmus megromlott, elzüllött szektáiból. Altan khán buzgó híve és terjesztője lett az új vallásnak, az ő műve, hogy Mongoliából a régi szekták még meglévő képviselőinek el kellett tűnniök, s hogy helyüket mindenütt a sárga szekta foglalta el.

A lámaizmus reformátora, Coñ-kha-pa, maga is Amdo-vidéki volt; legelső és legfanatikusabb hívei és hiterjesztői közt ott találjuk már kezdettől fogva a kan-su-i ujjurokat, akiknél a buddhizmusnak úgyis nagy tradíciója volt már.

A következő, mandzsui dinasztia idejében sem hanyatlott náluk a lámaizmus sikere, sőt emelkedett. Ebből az időből való az a terjedelmes buddhista kézirat, a Suvarnaprabhāsa ujjur nyelvű fordítása, amelyet MALOV Kan-su-ból hozott, s amelyet RADLOV társaságában adott ki.¹ Ez az ujjur fordítás K'ang-hi kínai császár uralkodása alatt készült 1665—1666-ban.

Egy cseppet sem csodálatos tehát, ha modern utazók, mint POTANIN, MANNERHEIM, majd MALOV, Kan-su-ban Kan-chou és Su-chou környékén találtak egy népet, amely magát *jögur*-nak nevezi, s amelyet a környező kínaiak *huang fan tsu* 'sárga barbárok' néven ismernek.² Nyelvük archaikus török nyelv, amely például megőrizte a régi türk-ujgur számolási rendszert (*prigerma, bir yigirmi '11'* stb.) is. Maig megvan náluk számos régi türk és ujjur méltóságnév — pl. a *yaylaqır* —, amelyek mindenütt máshol eltűntek. Mellettük él még egy, archaikus mongol nyelvet beszélő mongol törzs, amelyet szintén *jögur*-nak neveznek. Ez a mongol törzs még a mongol dinasztia idejéből való település, amit különben jól megmagyaráz Dorta és Godan mongol hercegek idejének a története. A mongol települők a török nyelvet beszélő *jögur*-okkal való együttlakás során nyerték *jögur* nevüket.

¹ Megjelent a Bibliotheca Buddhica XVII. kötetében. StPbg., 1913—1917,

² G. N. POTANIN, Tangutsko-tibetskaja okrajna Kitaja i Central'naja Mongol'ija. StPbg., 1893. — C. G. E. MANNERHEIM, A Visit to the Sarö and Shera Yögurs: Journal de la Société Finno-Ougrienne XXVII. 2. — S. E. MALOV, Zivaja starina 1912: 61—74. — Megemlítjük itt, hogy a Tarikhi Rashidi (XVI. század) bővebben foglalkozik a kansui *sariy ujjur*-okkal. Vö. The Tarikhi Rashidi, ed. ELIAS and E. D. ROSS; pl. a 60. fejezet: „The Khan's holy war against Särigh Ujgur and the reason for his turning back“ (i. m. 348—9.) Ugyanebben a fordításban *sariy ujjur*-okkal kapcsolatban szó van a „kínai Kanju és Sakju“ról, ahol Kanju természetesen Kan chou, Sakju-t pedig helyesen Sükju-nek kell olvasni, s ez Su chou neve még ma is a salarok és jögur-ok közt (i. m. 406).

Ezek tehát azok a *jugar*-ok, akiknek földje „Lhasszától és Kham tartománytól északkeletre Kína nyugati határain“ fekszik, és akikről KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR tibeti lámák révén hallhatott. A balszerencse nem engedte meg, hogy ide eljusson. Pedig ezt nem sajnálhatjuk eléggé. A keresett rokon népet ugyan, látjuk, nem találta volna meg, de a *jögur* népről bizonyára olyan pontos, részletes tudósítással gazdagította volna Középázsziáról való ismereteinket, mint amilyenekkel mai napig sem rendelkezünk, s amilyenekre, úgy látszik, még sokáig várhatunk.

LIGETI LAJOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

„A honfoglaló magyarság kialakulása“-hoz. NÉMETH GYULA a fenti címmel kiadott nagyjelentőségű munkájában foglalkozik a magyar vonatkozású török népnevekkel is. Szolgáljon a tőle megoldott vagy felvetett kérdésekhez kiegészítésül az itt közölt néhány adat.

1. *Magyar*. — A *Magyar* > *Madžar* névnek a mongol hódítás utáni elterjedéséről szólva NÉMETH (334. l.) azt mondja, hogy az első *Madžar* herceg, Csingiz unokájának, Sejbánnak a fia „a *Madžar* nevet Magyarország meghódításának az öröme kapta“. E feltevés bizonyossággá lesz, ha figyelembe vesszük Abuljazi munkájának egy helyét (trad. DESMAISONS 152): „Az ötödik [fia Ögädaj kařánnak] *Kāšin* volt. A tangutokat előbb *Kāšin*-nak nevezték, s ez az ötödik fiú azért kapta a *Kāšin* nevet, mert abban az időben jött a világra, amikor Csingiz épen ezt az országot hódította meg.“ — Ilyenféle eredetű lehet Csingiz egyik unokájának, *Tangut*-nak (تنگوت) a neve is (Džuvaini I, ۱۱۱, ۲۲).

A kirgizeknél ma is él a *Madžar* személynév: *Mažar* (SOV. = Materialy kirgizsk. ħozjastv. Semirěč. obl.: Věrnensk. uėzd 12), *Mažar* kétszer (SOK. = i. m. Kopalskij uėzd 304), *Možar* (uo. 220). A modern orosz összeírásokban szereplő ж-т általában *dž*-nek kell olvasnunk.

2. *Szavar*, *Szabir*. — (Vö. N. 322. l.) 865: سوار التركي (var. سور) *Savar*, *Su(o)var al-türki*, a kalifátus török zsoldosainak Bagdad—Samarra körüli zavargásaiban szerepel (Tabari III, 1591) | 905—908: وصيف بن سوارتكين (var. سوارتكين, سوارتكين, سوارتكين) *Vasif ibn Savartegin*, Muktafi kalifa hadvezére (Tabari III, 2262, 2275, 2278; Hilal-as-Sabi—АМЕДРОЗ 88; Ibn Miskawayh V, 48, 56, 64; Arib 12, 17, 18, 26; Masudi, at-Tanbih 375—6); WEIL (Chalifen II, 530) *Suvartekin*-nek olvassa | 1132: سيف الدين سوار بن ايتكين (var. اسوار) *Sejjeddin Savar ibn Ajtāgin*, Aleppo kormányzója nyole évvel *Kuman* után (Ibn al-Qalanisi 225, 240, 288; Kamal al-Din: RHCOR. III, 659, 672—6; Usama—DERENBOURG 105—6; Ibn al-Athir X, 482, XI, 4, 25, 37); ZAMBAUR (Manuel 34) szerint *Asvar*. — E három névnél nem lehet pontosan eldönteni, hogy vajjon egyik vagy másik nem *Sävär*-nek olvasandó-e. A történeti valószínűsége mindenesetre megvan annak, hogy a *Savar* (vagy ó-magyar *Sovar*?) népnévvel állunk szemben.

Az altáji tatároknál mitikus lények nevében fordul elő: *Dzeti-Sabar* 'Hét Sabar' („a Dž.-S.-nál, hét testvérnél“ NIKIFOROV: Anosskij Sbornik 97, 99, 102, 105), *Jety-Sabar-ġan* (uo. 78).

Valószínűleg az Altájból — mikor a karakirgizek 1703-ban délre vándoroltak — került az Issyk-köl vidékére a *Sary-baġyş* törzs kötelekébe tartozó *Sabar* ág is. ARISTOV (Opyt 50) 1862-ből még említi. RADLOFF (Aus Sib. I, 230) nem ismeri, de figyelmeztet arra, hogy a *Sary-baġyş* törzs *Dölös* (vö. a türk feliratok *Töläs, Tölis* népevel, THOMSEN, Inscr. 146) és *Mundus* ágai az altájiaknál is megvannak. A feliratok *Türgiş* népének töredéke szintén megvan a szibériai törökségnél ma is. Így valószínű, hogy a kkir. *Sabar* ág sem független a régi szabiroktól, hanem azoknak késői kis töredéke.

3. *Oyuz*. — Ez a népnév ma is előfordul turkesztáni személy- és helynevekben: kirg. *Oyuzbaj* (SOK. 284; SODŽ. Džarkentskij uëzd 76, 108) | *Oyuz-bulak* helynév Délbokharában, Keliftól északra (KJuAR. XIX) | *Oyuz-kara* é. szél. 46°, kel. hossz. 63° (KJuAR. XI) | *Oyuz* uročišće Andidžantól északkeletre (KJuAR. XIX) | *Tört-Oyuz* helynév a turkesztáni Petropavlovsk vidékén (Kirg. Choz. v Akmolinsk Obl. III, 2).

4. *Onoġur*. — Nem merem eldönteni, hogy a ma is divatos kirg. *Ongurbaj* személyneveket (SOK. 64, 66, 298, 304, 308) fűzi-e valami kapocs az *onoġur* népnévhez. Ha nem is nagyon valószínű, mégis gondolkodásra késztet az a rendkívüli konzervatívizmus, amely fenntartotta a fentebb említett *Sabar* nevet is, vagy az ősi *tigit* méltóságnevet is (vö. *Tigitpaj* SOV. 48).

5. *Pecseneg*. — Ez a népnév az Ural hegység vidékén is kimutatható: 1579: *Pečeneg* szibériai fejedelem (Sibirsk Lëtop. Rem. 325) | 1742: *Pečeneġi* falu, alatyri, csuvasföldi oklevelekben szerepel (Lëtop. Zanatij. Archeograf. Komm. III, 153, 164).

6. *Kuman*. — (Vö. N. 142—4. l.) 1124: الاميرقومان *Kuman*, Aleppo kormányzója (Ibn al-Athir X, 457; Rec. des Hist. des Croisades. Orient. I, 378—9; — vö. ZAMBAUR, Manuel 34) | 1298: Mubarizeddin Avlija ibn *Kuman* (Makrizi—QUATREMÈRE IV, 65) | XVIII. század: kirg. *Kumanchodža* (Vitevszkij 804) | 1875: özb. *Türäkul Kumanbaġev* (Izslëdov. Vakufov 48) | alt. *Kumanak-Mergen* (NIKIFOROV 204, 207, 220), -k kicsinyítő képzővel | kirg. *Koman* (SOK. 142), *Kuman* (uo. 246, 240).¹

Helynevekben is látjuk: *Kuman* vagy *Kumanlu* a baku kormányzóságban (ARISTOV, Zamëtki: Živ. Star. 1896: 413) | *Kuman* hegyfok a türkmének földjén (Zap. IRGO. po otd. Ethnogr. I, 161—2) | *Kuman* folyó Turkesztánban, a nikolajevski kerületben (KAZANCEV, Opis. 67; TILLO: Izvj. IRGO. IX, 81). — Összetételben vagy származékokban törzsnevek is fenntartották: kirg. *Komandželar* az Arġyn törzs ága (KRASOVSKIJ, Materialy I, 353) | kirg. *Kumänüġ*, szintén a középső hordához tartozik (uo. 360), -j kicsinyítő képzővel | *Kumandy* vagy *Kubandy* és *Tön Kubandy*, a kumandin nép törzsei a Bija-folyó vidékén (RADLOFF, Aus Sib. I, 211—2) < *Kuman+ly*; az -nl->-nd- és m ~ b hangfejlődés nem szorul bővebb magyarázatra (vö. RADLOFF, Phon. 213, 244).

¹ E név hazai és oláhországi, balkáni előfordulásaira nézve vö. még Forschungsarb. Coll. Hung. Berlin 89—90.

7. -*dur* képzős népvnevek. — Az esetleg a mongol -*tur* képzővel (RAMSTEDT, Zur Frage nach d. Stellung d. Tschuw. 17) összefüggő és funkcióját tekintve talán intenzitást fokozó vagy valamihéz tartozást kifejező -*dur* képzővel alakult nevek (vö. N. 58; ezenkívül Forschungsarb. Coll. Hung. Berlin 91, 79) között megemlíthetjük a *Kumandur* nevet is. Oláh helynevek és a magyar *komondor* szó¹ utalnak rá. Az oláh helynevek képzési módjuk után ítélve személynévi eredetűek: 1766: „deasupra [munte] Comăndăriascăi” (STEFANELLI, Documente din vechiul ocol al Câmpulung. Moldov. 95) | 1803: *Comăndărești* Hărlău vidékén, Botoșani megyében (URICAR. VIII, 322) | 1833: *Komăndărești* a Jijia folyó vidékén ugyancsak Botoșani megyében (URICAR. VIII, 59). A NAĐEJDE—ТИТУ-féle Dictionar geografic al județului Botoșani 81—3 szintén ismeri e falvakat. Szinte ezek, valamint a *Comăndărescului* domb nevét a hagyomány *Comăndărescu* családnévből eredezteti.

Az -*esti* és az -*escu* képzők itt nem játszanak szerepet. A -*dăr*-szótag -*ă*-ja régi hangsúlytalan -*u*-ból fejlődött (vö. ТИТІН, Rum. Elementarbuch 44). Hogy azután az említett helynevekből elvonható *Kumandur* szn. < népnév a *Kuman* népnév származéka, valószínűvé teszik a hangtani megfelelésen kívül a moldvai kún településsel kapcsolatban oly sűrűn szereplő egyéb moldvai török eredetű személy- és helynevek is.

A *Kuman* : > *Kumandur* népnév-helynév fejlődéshez hasonló a *Moŋol* és *Moŋuldur* nevek egymáshoz való viszonya. Az altáji tatároknál (RADLOFF, Aus Sib. I, 216) és az Altáj hegység vidékéről délre költözött karakirgizeknél is a közös *Mundus* és *Tölös* törzsnéven kívül van *Mongol* törzsnév is. KOSTENKO szerint a kkirg. *Mongol* ág a *Monguš* törzshöz tartozott. 1785-ben ANDREJEV a *Monguš* törzs területét *mogalskij volostj*-nak nevezi (ARISTOV, Opyt 47—8). Úgy látszik, hogy a *Monguš* törzs a RADLOFF (Aus Sib. I, 231) *Adigănä* törzsével azonos. S ennek az *Adigănä* törzsnek egyik ága RADLOFF szerint is (i. h. 231) *Monguldur*.

Ezenkívül még a *Buŋu*, *Sarybayŋš* és *Soltu* törzseknek van egy-egy *Monguldur* nevű águk (RADLOFF i. m. 231). Fennmaradt e név helynévként is, mégpedig Krímiában, ahová a mongol hódítással kapcsolatos nagy népmozgalmak idejében Csingiznek csaknem minden népéből leszorult egy-egy töredék. Húsznál is több ilyen nagymultú népnevet lehet összekeresgelnünk Krím régibb térképein. Ezekhez vehetjük az 1807-ben szereplő *Moŋoldurskoj volostj* nevet is (Izvj. Ak. Nauk, otd. gumanitarn. nauk 1928: 301). S miként a -*dur* képző nélküli *Kuman* helynév igen gyakori, a -*dur* képző nélküli *Moyul*, *Moŋol* helynév is előfordul: *مغول*, *kyšlak* (téli szállás) a Zerafsán vidékén a šerázi tümenben; 1874-ben *Jüz* törzsbeli özbegek lakták (SOBOLEV, Geogr. i stat. svėdėnija o zerafsansk. okrugė: Zap. I. R. Geogr. Obsč. po otd. Stat. IV. lapszám nélkül) | *مغول*, *kyšlak* a šavdari tümenben; 1874-ben *Ming* törzsből való özbegek lakóhelye (i. m.).

RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ.

¹ A *kumandur* (*kuman* vagy *kun*) nép hozta kutyafajta neve *komondor* eb vagy *kutya*, s ebből *komondor*; *Komondor* családnév, adatok rá a XV. századtól kezdve (P. D.).

A római utak nevei középkori okleveleinkben. Verancsics Antal esztergomi érsek 1553. évi útleírásában részletesen tudósít a Belgrád és Konstantinápoly közti „strata Trajana“ maradványairól.¹ E szerint még egészen jól felismerhető az útvonal, bár helyenként elpusztult, és így kocsik nem igen járhatnak rajta, legfeljebb gyalogosok használják sáros időben. Ebből is látszik, hogy az újkor elején még jóval több emléke élt a rómaiak útépitésének, mint ma, mikor az ásatások is csak elvétve hoznak napvilágra egy-egy egészen rövid útdarabot.

Ez az oka, hogy középkori határjárásaink olyan helyeken is megőrizték ezeknek az útmaradványoknak az emlékét, ahol ma már nyomuk sincs, és hogy középkori nyelvünkben külön nevük volt ezeknek.

MAKAY BÉLA² azonban kissé túloz, amikor a határjárások *magna via*, *via antiqua* és *hadút* kifejezéseit mind a római utakra vonatkoztatja. Az előző két megjelölést ugyanis Magyarország olyan vidékeinek metaleseiben is megtaláljuk, amelyek római uralom alatt sohasem állottak.³ Ezek ugyanis a *strata magna*, *via publica* stb. kifejezésekhez hasonlóan a középkori utakra vonatkoznak.⁴ Az egyes kifejezések eltérő volta nem annyira az utak különbözőségével, mint inkább az oklevelek fogalmazóinak választékos stílusra való törekvésével, illetőleg a műkifejezések jelentésének időnként folyamán való elhalványulásával hozható összefüggésbe. Ami viszont a hadutakat illeti, azokról már PAULER GYULA⁵ megállapította, hogy a középkori hadjáratoknak köszönik létüket.

A római utak maradványait ezekkel szemben okleveleink *öttevényút*, *kövesút*, *királyuta* vagy *via levata*, illetőleg *via murata* néven említik.

Az *öttevény* kifejezés eddig sem került el a figyelmet, sőt próbálták már magyarázni is. Így PESTY FRIGYES⁶ római útnak tartja a vas megyei Nádasd melletti *öttevényes ut*-at, bár másik két esetben csak régi útnak mondja az *öttevény*-t. RÓMER FLÓRIS⁷ már általánosítja az *öttevény* jelentését, de minden magyarázat nélkül. ORTVAY TIVADAR⁸ II. Endrének egy Kimle melletti földről szóló 1210. évi oklevelében található „ubi finitur via, que wigo vocatur *Etteuen*“ kifejezés⁹ alapján az út nevét azzal magyarázza, hogy az *öttevény* községbe vezetett. Az összefüggés csakugyan nyilvánvaló, ámde nem az út nyerte a helységtől a nevét, hanem fordítva: a község az itt végződő

¹ SZALAY LÁSZLÓ; Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Pest, 1857. I, 305—6.

² A Balaton a történeti korban (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei III. kötet I. rész IV. szakasz 1. része) 51. l.

³ Pl. Nógrád és Hont megyében (I. WENZEL, ÁrpádÚjOkmt. III, 195, IV, 248, V, 193, 228, 254, VII, 165, 519 stb.).

⁴ L. GLASER LAJOS, Dunántúl középkori úthálózata: Századok 1929. IV—VIII. füzet.

⁵ Horvát- és Dalmátország elfoglalásáról: Századok 1888: 212.

⁶ Magyarország helynevei 242.

⁷ Pannónia területén Magyarországon fennmaradt néhány római várnárról: Archeológiai Közl. 1862: 440 és Műrégészeti Kalauz I, 85.

⁸ Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig I, 386.

⁹ WENZEL i. m. VI, 342; FEJÉR, CodDipl. III, 2: 473.

úttól. Erre az útra, illetőleg a vele kapcsolatos győrmegyei helysége nézve adatokat találunk Csánknál is.¹ A NySz. és OklSz. szerint az *öttevény* szó az *öntvény* régi alakja, jelentése pedig a. m. 'töltés'. — Az utóbbi feltevés, úgy látszik, IV. Béla 1244. évi oklevelének „per anticum cumulum terre, qui *Ettewen* dicitur“ adatán² alapul. Azonban, ámbár igaz, hogy ezek az utak egyszersmind töltések is voltak, de az is bizonyos, hogy az *öttevény* nevet nem innen nyerték. Az öntés és a feltöltés két annyira különböző művelet, hogy azok kifejezésére még egy kevésbé fejlett nyelv is alig használhatja ugyanazt a szót. Ellenben közelebb jutunk az *öttevény* megfejtéséhez, ha II. Endrének egy 1209. évi, a templomos rend dalmát- és horvátországi birtokait megerősítő, oklevelét nézzük, melyben az „ad viam antiquam cementario opere *supereffusam*“, majd az „ad dictam *muratam* viam“ kifejezések fordulnak elő.³ Itt a mellett, hogy az *öttevény* latin megfelelőjét megtaláljuk, az öntés tárgyát képező „cementarium opus“-t is megismerjük. Vagyis az *öttevény* kövel borított utat jelent. A kövezés módja a *murata* szó után ítélve kockakövekkel való burkolás volt, mely K. MILLER⁴ szerint a Kr. e. IV. századtól a Kr. u. I. századig volt használatban. A II. századtól kezdve már Mac Adam rendszeréhez hasonlóan burkolják az utakat.

A *kövesút* ezzel szemben nevéből következtetve zúzott kövel burkolt műutat jelent. Következtetésünk helyességét igazolja az a körülmény, hogy Győr délkörétől keletre hiányoznak az *öttevény*-nek nevezett útmaradványok, és helyüket a *kövesút*-ak foglalják el.⁵ Már pedig Dunántúlunk ezt a részét a rómaiak csak az I. és II. század fordulóján szállják meg,⁶ amikor már a makadámszerű utépítés dívik.

Amíg ez a két elnevezés az útmaradvány kövezési módjával függ össze, addig a *királyuta* a római utak népies neve általában. Eredete — úgy látszik — a Balkánra nyúlik, hol *via regis, carski put* (ὁδὸς βασιλική) névvel jelölik az oklevelek a római utak maradványait.⁷ Ennek megfelelően csupán a déli részeken találkozunk ezzel a megjelöléssel. De a fejérmegyei Iváncs melletti római kori útmaradvány is *Szent László útja* néven ismeretes még ma is a nép előtt.⁸

¹ Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III, 554.

² WENZEL i. m. VII, 156. Ugyanez a császári káptalan átírásában Orsz. Lt. Dl. 267.

³ WENZEL i. m. XI, 98. Ez az oklevél azért is fontos, mert a római út nyomát megkülönbözteti a hadútétól.

⁴ Itineraria Romana IX. 1.

⁵ Sopron vm. Okl. I, 13; HazOkmt. II, 60, VI, 131; EEJÉR, CodDipl. III, 2 : 64, 473, V, 2 : 160—1, VIII, 4 : 634, IX, 3 : 670, IX, 7 : 611, WENZEL i. m. VI, 147, 342, 512; ZalaOkl. II, 209; Orsz. Lt. Dl. 119, 179, 4635, 8650; Múz. törzsananyag 1364. XII. 21., 1378. I. 13., 1435. IV. 29.; AnjouOkmt. II, 67, V, 592, VI, 515; TörtTár Ujf. IX, 192—3; Batthyány-család körmendi lt. „Heim“ 347.

⁶ KUZSINSZKY, Pannónia és Dácia: MillTört. I, 79.

⁷ JIREČEK, Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag, 1879. 8. 1.

⁸ CorpInscrLat. 3721. sz.

Lehetséges, hogy hasonló eredetű Drávántúl a középkori *Kálmán király útja* is, amelyben PAULER Kálmán horvátországi hadjáratának emlékét látja.¹ Ennek a kérdésnek a tisztázásához azonban alapos részletkutatásokra volna szükség, miután az a körülmény, hogy Anonymus szerint erre jöttek a magyarok Horvátországból,² PAULER mellett szól.

A Varasd melletti útra vonatkozó *via levata* kifejezés³ viszont a római utak töltésszerűségében leli magyarázatát. Valószínűleg német eredetű elnevezés. Ezt a feltevést Varasd nyugati fekvése mellett az is támogatja, hogy a Rajna vidékén több római útnak vagy a mellette fekvő helynek ma is *Hochstraß*, *Hohe Straße* stb. a neve,⁴ és *Hochstraß*-nak nevezik ma is a németek a mosonmegyei *Ötveny*-t.⁴ GLASER LAJOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Gorelyka, dühötke. Ezek a szavak a gabonafélékből, gyümölcsből készített pálinkának voltak a rokonértelmű kifejezései a XVII—XVIII. században. Mivel nyelvtörténeti szótáraink egyiket sem ismerik, talán nem fölösleges néhány példában bemutatni őket.

A *gorelyk*-ra a legrégebbi írott adatom 1644-ből való. Ebben az évben írja gróf Csáky István az I. Rákóczi György fejedelem ellen Lengyelországban gyűjtött hadak felől Eszterházy Miklós nádornak: „Kérem azért Nagyságodat, ezeknek quartirok felől idején provideáltasson, mert ha *Gorelikaia* nem leszen is, de hamar megszokott haragudni ez a nemzet, s igen szájkokban forog most is a sléziai vendégség“ (TörtTár 1904 : 213). Kemény János ugyan már 1628-ban ismeri ezt a szót, de csak három évtizeddel később Önéletírásában tesz róla említést: „... azalatt a muszka követekkel is, az lengyelországi említett dolgokról tractálván (kikkel néha *gorelykát* szokásom s kelleten kívül is innom kellett“ (i. h. 133). Ugyancsak ő említi a kozákságról, hogy sert és *gorelykát* főz (i. h. 469). Előfordul különben egyik levelében is, melyet a tatár rabságban írt: „Ha módja leszen benne, valami sajtot s *gorelkát* hozzon“ (1658. TörtTár 1882 : 613).

De ezeken kívül még más erdélyi emlékekben is megtalálható a XVII. század folyamán, pl. 1663: „Ott több káptalan ninesen amaz Lucznál s még bort az vagy *gerelikát* talál, addig nehezen keres levelet“ (Teleki Mihály lev. II, 417). 1676: „Az jószágot úgy elpusztították, minden jobbágnak erőszakkal egy egy ejtel *gorojkát* adtak minden innepre, vagy kellett, vagy nem kellett“ (i. h. VII, 229). Az 1695. év február—március havában tartott kolozsvári országgyűlést is foglalkoztatja a

¹ PAULER i. h.

² SZABÓ KÁROLY, Béla király névtelen jegyzője. 1898. 48. l.

³ FEJÉR, CodDipl. III, 1 : 88; WENZEL i. m. I, 234.

⁴ JOSEF HAGEN, Römerstrassen der Rheinprovinz (Erläuterungen zum geschichtlichen Atlas der Rheinprovinz. VIII. Band). Bonn und Leipzig, 1923. 38, 55, 61, 63, 64, 68, 122, 134, 136, 223, 239.

crematum vagy *gorolyka* főzése, és a 6. articulus azt mondja róla, hogy mivel „sok helyeken az paraszt és idegen emberek az nemesség koresomájának nagy kárára holmi gabonából crematumot vagy *gorolykát* szoktak főzni, ... végeztük közönségesen, hogy sohult és senki az paraszt és idegen emberek közül (az nemességet ide nem értvén) afféle crematumot vagy *gorolykát* főzést ne gyakorolja“ (ErdOrszGyülEml. XXI, 238). „A *gorolykárúl* avagy *dühötkérül*“ az 1697 március —áprilisában tartott országgyűlésnek is intézkednie kell; a 20. articulus szerint a nemességnek a szőlőhegyekből való hasznát nem kevésbé impedálja „a gabonából, szőlő malátából és egyéb akármí eszközökből készíteni szokott *dühötkének* minden helyeken való szabados főzése. Hogy azért a szőlő művelő helyek utolsó pusztulásra ne jussanak, végeztük, hogy sohult ez hazában indifferenter városokon, falukon se hazafiai, se kereskedő rendek, ráczok, sidók, örmények és akármínémű rendek az *dühötkének* főzését, árulását és behozását ne usurpálják“ (i. h. 289). Erről a tilalomról Czegei Vass György is megemlékezik naplójában: „... annakutána a *dühütke* főzést prohibeáltuk“ (MonIrók XXXV, 243). Sok foganatja azonban aligha lehetett, mert a következő év júliusában a gyulafehérvári országgyűlés 10. articulusa ismét megparancsolja, hogy: „... semmiféle rendek, ide értetvén az sidók, örmények és akármely kereskedő rendek is búzából, vagy akármiféle gabonából *gurolykát* vagy más afféle nevezetű italt főzni, főzetni vagy affélével kereskedni ne attentálják“ (i. h. 396). Ennek a parancsnak sem volt több eredménye az előbbieknél.

A *gorolyka* (\sim *gorolyka* \sim *gurolyka*) szláv jövevényszó, alapszava a *gorëti* 'brennen' ige (vö. BERNEKER, SIÉtWb. I, 334). Az oroszoktól került hozzánk a XVII. században. Bizonyára a kozákokkal való sűrű diplomáciai és katonai érintkezések útján jutott nyelvünkbe.¹ Leginkább Erdélyben használták. A *dühötké* \sim *dühütke* azonban eredeti erdélyi szó, a *gorolyka* mintájára készült kicsinyítőképzős származéka az Erdélyben főnévül is használt *dühödt* \sim *dühüdt* [p: *dühött* \sim *dühütt*] 'veszett' (MTsz.) multidejű melléknévi igenévnek (vö. EtSz.). Alkalmasint tréfás elnevezés, mely nyilván onnan eredt, hogy az így nevezett veszedelmes italtól könnyen *megdühödik*, azaz 'megveszekedik, megvész, megbolondul' az ember, vö. „... a mostani *gabonapálinka*, mely mámor helyett *dühösséget*, vérengzést kelt“ (KÖVÁRI LÁSZLÓ, Viseletek és szokások 68).

A szláv eredetű gabonapálinka idegen nevét a lengyelséggel érintkező magyar vidékek nyelve a lengyel nyelvből vette át. Egy 1676. évi kolozsmegyei statutum szerint ez az elnevezés eljutott Erdélybe is: „Az Nemes Varmegye Istenes itéletben

¹ Pl. II. Rákóczi György a lengyel korona megszerzése érdekében már 1649-ben szövetségre lép Chmielniczki Bogdán kozák hetmánnal. 1657-ben meginduló szerencsétlen lengyelországi hadjáratában tekintélyes kozák sereg támogatja a nagyratörő fejedelmet, mert amint egy egykorú feljegyzés mondja róla: „Lengyelországba, Podolyába mintegy 40.000 kozákkal conjugálná magát“ (Enyedi István, II. Rákóczi Gy. veszedelméről: GR. MIKÓ IMRE, Erd. tört. adatok IV, 228).

veven az hazaban az Ser es *Goselka* feozeoknek felettebb valo Excessusokat, a ki sem Istennel sem magok lelkiesmereteknek megbantasaval nem gondolva, kivaltkeppen az *Goselka* feozeok Istennek bozzujara masok hogy inkább tobzodhassanak es rezeskedhessenek rendetlenul mind buza es egyeb gabonakbol feozik es feozetik az *Goselkat*, mely mia Istennek latogatasat naponkent erezzük es lattyuk raytunk harapozni es haragiat gerjedezni ellenünk. Ehhez kepest egyenleo Consesusbol es akarathol concludaltatot, hogy a modo senkyes Sert es *Goselkat* tizta buzabol ne merezellyen feozni, *Goselkat* penigh indifferenter senkyes sub gravi poena az borsepreonkül ne feozzoen“ (CorpStat. I, 297; uo. a jegyzet szerint: „A lengyelek nyelvén *Goželka*,¹ pálinka“). CSEFKÓ GYULA.

Széviz. P. K. közli velem, hogy Zalaszentmihály határában van egy *Széviz* nevű tó (lecsapolásának ügye 1930 nyarán foglalkoztatta a közigazgatási hatóságokat), egyszersmind e név mivolta felől érdeklődik. HERMAN O., HalK. (MTsz.) szerint a Balaton mellett *szél-víz* a. m. 'a tó szélén a sekély víz'. Erre a kifejezésre megy vissza a kérdéses tónév, csakhogy az ottani ejtés szerint benne az *é* és *v* hangok között a *l* épen úgy nem hangzik, mint ahogy a zalavidéki nyelvben a *szélső* is így van: *széső*.

Hod-sziget. 1323: Zeremlyan cum Silua *HothZygeth* vocata et locis piscarys Doborthou et Kystou uocatis in eadem silua *Hothzygeth* ac Hydustou existentibus . . . Bothmunustura cum silua *Hothzygeth* (ZichyOkmt. I, 236—7) | 1382: in silua *hodzygek* vocata . . . Siluas *hodzygek*² (i. h. IV, 229) | 1384: Insule *Hodzygeth* voc. . . (i. h. IV, 280) . . . Insulam seu siluam *Hotzigeth* dictam . . . duas piscinas vnam videlicet Wartowa alio nomine *Hotzygeth*wa nominatam . . . (284) . . . piscinis vartaua alio nomine *Hodzygeth*wa Kuztow et Finthaholthdunaya (286). Az idézett adatokban emlegetett „insula“ vagy „silua“ ma mint *Hatsziget* található meg Bátmonostortól délnyugatra (l. Tolna megye térképén a Pallas Nagy Lexikonában; a vidék helyrajzi viszonyaira nézve vö. Pais, Kecskemét: Népünk és Nyelvünk II, 36).

Az OklSz. *holt* alatt ezt írja: „1384: Siluam *Hotzigeth* [a. m. *holt v. hat ?*] dictam (ZichyOkm. IV. 284).“ Szerintem az eredetibb és etimológiai szempontból irányadó változatok azok, amelyekben a *sziget* utótagot megelőző elem végén *d* áll; t. i., hogy a *d* a rákövetkező *sz*-hez zöngétlenülüljön, természetes hangváltozás, ám hogy *t*-nek ilyen helyzetben, *d* lépjen a helyébe, nagyon kevésé valószínű. A *Hod* előtagot *hód* állatnévünk korábbi *hod* (vö. *Hodos*, *Hodász*) formájával egyeztetem (*Hod-sziget* vö. 1285: Insule *kechkezygueth* OklSz.). Mikor a *Hod-sziget*-ben a *hod* értelme elhomályosult, az elem végső hangja már nem tudott ellenállni a *sziget* kezdő *sz*-e hasonító hatásá-

¹ Lengyel szótárak szerint: *gorzalka*.

² A kétszer ismétlődő *szigek* adatot nem hagynám egészen figyelmen kívül a *sziget* etimológiájának a vizsgálatánál.

nak. Érdekes, hogy az 1384-i oklevélben a *d*-vel meg a *t*-vel való formák váltakozva jelentkeznek. Egyébként a *t*-t mutató adatokban azért is bajosan kereshetnők a *holt*-nak *hót* (nb. 1321: *Houtlathurcha*; 1549: *hoth Thyza!*) változatát, minthogy egyik 1384-i idézetünkben a *Hodzygethowa* után írt második *Finthaholthdunaya* névben a *holt* formát találjuk. A *Hotsziget* név később népetimológiával *Hatsziget* azaz '6 sziget' lett, ami azon a folyamágakban, szigetekben olyannyira gazdag tájékon valóban könnyen érthető. PAIS DEZSŐ.

Feles. SZENTE LÁSZLÓ (MNY. XXVI, 214) Apor Metamorphosis Transilvaniae c. művéből e szóra három adatot közöl, amelyben a *feles* jelentése 'közeli atyafi', esetleg 'vérrokon' volna, s ezen az alapon a szót a *fél* 'dimidium' származékának tartja. Kétségtelen azonban, hogy a feltett jelentés s ennek folytán a származtatás is SZENTE félreértésén, illetőleg hibás olvasásán alapult. Az első Aporból idézett adat t. i.: „... az Lakadalom napján, az Fejedelem czifra török Berbámos lóra ülven *felesed magával* meg-indúlt az kastelybol . . .” Ha SZENTE itt *félésed*-et olvasott volna, a NySz. *fölösed* címszava alatt jó egynéhány példát talált volna a *félésed magával*: „cum multis sociis” kifejezésre; sőt megtalálta volna köztük a fenti adatot is. SZENTE másik Apor idézete így hangzik: „... az Vő Legénnyel *feles* Ur. Urfi, Aßßony, kis Aßßony ment, . . .” Ha azonban figyelembe vesszük e szövegrész közvetlen folytatását, akkor éppenséggel lehetetlennek kell tartanunk a *feles*-nek 'atyafi, vérrokon' jelentését: „kivált az Atyafiai, de másféle Urak, Urfiak stb. azokat kísérőket Nász Népinek hitták.” Tehát a „*feles* (helyesen: *félés*) úr, úrfi stb.” közt volt atyafi is, idegen is. Nyilvánvaló, hogy a *félés* szó itt is, meg SZENTE harmadik példájában is („... *feles* Aßßony Atyafi volt jelen”) a *fél* ~ *föl* származéka; jelentése pedig Apornál is csak az, ami a NySz. idézte íróknál (*fölös* címszó al.), t. i. 'zahlreich, viel'. Sőt Apornál még többször is előfordul a *félés* szó; de minthogy ez esetekre már SZENTE sem tudta ráhúzni az 'atyafi' értelmet, teljesen elsiklott felettük. Így ép az általa idézett harmadik adat mellett olvassuk Apor 10. cikkelyében: „Az fen megírt koporsóbetétel után az társzekér készen volt, az koporsó alá *feles* tövisfát tettenek, hogy az test ne rázódjék, az koporsót arra tették . . .”; „... az szín is belől fekete posztóval bé volt vonva egészlen, úgy külyel is az ajtaja tájékán imitt-amott azon is *feles* papiros czimer volt felraggatva . . .” Ugyane cikkelyben a *félés* középfoka is előfordul 'több' jelentésben: „Az asszonyok ujjaiaban *felesebb* gyűrűket temettenek, sőt némelykor medályt, nyakszorítót, még aranylánczot is.” Megtaláljuk továbbá a 13. cikkelyben a *félésen* határozó alakot kétszer is; jelentése 'in menge' (vö. NySz. *fölösen*). TECHERT JÓZSEF.

Cépenyélt. A moldvai csángók tájszavai között találjuk a 'feszes' jelentésű *cépenyélt* szót (EtSz.), amely az oláh *a înțepeni* 'steif machen, (ver)steifen, steif werden' (ТІКТИН) igekötő nélkül átvett magyar **cépenyél* alakjából képezett multidejű melléknévi igenév. Az igenevek átvételének ez a szokatlan

formája jelentkezik pl. az oláh *căilat* 'kajla (szarvú)' esetében is, amely DRĂGANU szerint egy magyar *kajla*: **căilă* főnévi igenévhez tartozó multidejű melléknévi igenév, maga az ige azonban nem mutatható ki. A *țapă* 'karó' (az *înțepeni* alapszava) családjába tartozó *țapăn*, *țapăn* 'steif, starr, fest' (TRĂȚIN) szóból lett a magyar tájnyelvi *capon* (vö. DRĂGANU: DACOR. IV, 1553).

Magyar cire < oláh țără. Ismeretlen eredetű tájszavaink között találjuk a székelyföldi *cire* 'pózna, rúd, stange' jelentésű szót (MTsz., EtSz.), amely ebben az értelemben (a MTsz. 'száraz ágtörmelék' és 'első bárányzású juh' jelentésben is közöl adatokat) valószínűleg az oláh *țără* 'ruda lungă, de grosimea unui par de vie' (szőlőkaró vastagságú hosszú rúd) átvétele (VICIU, Glosar dialectal 1906. 83). Az oláh *țără* hanghelyettesítéssel a magyarban szabályosan *cire*, esetleg **cira* lesz. Az eddig feljegyzett adatok szerint csak a gyergyóvidéki székelység és oláhság nyelvében fordul elő, úgyhogy a szó eredeti hovartartozását egyelőre nehéz volna teljes bizonyossággal eldöntenünk, annál is inkább, mivel az oláhban is homályos eredetű (CІНAC és ТІКТИН nem említi). Szófeldrajzi és jelentéstani okokból indokoltnak látszik az a feltevés is, hogy az 'első bárányzású juh'-ot jelentő *cire* szintén oláh eredetű, bár ezt az oláh pásztornyelv tájszókinésének hiányos gyűjtése miatt közelebb-ről bizonyítani nem lehet.

TREML LAJOS.

Lábravaló. BÁRCZI GÉZA a pesti nyelvről megkezdett érdekes tanulmányában MNy. XXVII, 236 a JABLONCZAY PETES JÁNOS 1782-iki tolvajnyelvi szójegyzékéből valónak tartja, bár némi kételkedéssel, a *lábravaló* (itt 'nadrág' jelentésű) szót is, amely szerinte aztán a köznyelvbe is átszármazott. A szó úgylátszik valóban köznyelvinek tekinthető, BÁRCZI megállapítása következtében is, de főképp azért, mert CzF.-ék is följegyezték már ezzel a megjegyzéssel: „Kényesebb társalgási nyelven az igen köznépiesnek látszó *gatya* helyett használják.“ Én gyermekkorom óta ismerem ugyanezzel a jelentéssel mindennapos szóként Nagybányáról (Szatmár vm.), de az ország valamennyi vidékén nem lehet mégsem elterjedve, máskülönben nem került volna bele a Nyelvrörbe s innen a MTsz.-ba is, mint székelyföldi tájszó. A tolvajnyelv talaján keletkezett kifejezések közül azonban bizvást törölhetjük a szót, mert a NySz. szerint már a XVII. századból több adatban ismeretes. Megvan ugyanis a TSAHOLCI-BIHARI-féle 1647-iki Index vocabulorum-ban (amelyet a NySz. helytelenül „Major: Szót.“ jelzéssel idéz, l. MELICH MNy. III, 38), COMENIUS Januája fordításának 1673-iki kiadásában stb. Alkotására nézve olyan, mint a következő, szintén régi eredetű és ruhafélét jelentő nevek: *főrevaló* 'kopfputz', *kézrevaló* 'handschuh', *nyakravaló* 'halskette' és 'halsbinde' NySz.

ZOLNAI GYULA.

Szidja, mint a bokrot. SZENDREY ZSIGMOND szerint (MNy. XXVII, 252) „a primitív népek a fát, bokrot a rossz, főleg a betegség-démonok lakásának képzeltek“ és ezért szidták. Ezt látszik megerősíteni a Dunántúl hallott szólás is: „lapul,

mint a *guta* a bokorban“. Egyesek szerint ez a *guta Guta* nevű zsvány volt, de én inkább betegség-démonra gondolok. Ha ez áll, akkor csak megerősíti véleményemet, hogy a *bokor* valamikor rosszat jelentett, mert ebben az esetben nem történt más, mint az oly sokszor előforduló személyről helyre való jelentésátvitel.

A szegedi boszorkányperekben (728. l.) „éjszaka az udvaron a boszorkányok *bokros táncot* jártak körülötte“, mely tánchoz a zenét „dob és síp szolgáltatta“. A dobbal, síppal való gyógyítás, varázslás régi samánkori emlékünks. Az ördög maga sípol, írja SZIRMAY. Ilyen zenére boszorkányok mi mást járhattak, mint szilaj, vad *bokros táncot*. Ime, egy újabb adata feltevésemnek, hogy *bokor* szavunk a régiségben hitványt, bajhozót, vészest, károstat, kártékonyat, vadat, szilajtat, szertelent, romlottat, aljast, gazt, gyalázatosat, silánytat jelentett.

ZOLNAY VILMOS.

NYELVMŰVELÉS.

Olt, ojt. Az Orsz. Közegészségi Egyesület folyóiratában néhány orvos között vita kerekedett arról, hogy a címűl írt ígét mint orvosi műszót melyik alakjában tanácsosabb használni (l. Egészség XLV, 247, 271—2, 293—4). Egyik hozzászóló azt állapítja meg, hogy az állatorvosi irodalomban az *ojt* alak járja, az emberorvosok pedig inkább *oltani* szoktak; egyúttal kívánatosnak jelzi, hogy a műszó használata egységessé váljék. Valóban törekedni is kell erre. A baj csak az, hogy a vitában felsorakoztatott érvekkel sehogy sem lehet a kérdést dűlőre vinni, mert azok az érvek bizony nem helytállók. Az egyik szerint pl. „orvos-természettudományi okokból épűgy el kell választani a magyarban az *ojtást* az *oltástól*, mint ahogyan a németben is egészen más valami az *impfen*, mint a *löschen*“. Miért kellene elválasztani? Azért talán, mert a német nyelvnek véletlenül két külön szava van e két fogalom jelölésére? De hiszen mindnyájan tudjuk, hogy a különféle nyelvek nem felelnek meg pontosan egymásnak, sőt inkább sokszor igen nagy eltérések mutatkoznak közöttük. Hol az egyik fejez ki egyetlen szóval több fogalmat, hol a másik. Például a 'labda' és a 'táncmulatság' a németnek egyaránt *Ball*, a 'pad' és a 'pénzintézet' egyképen *Bank*, mégsem származik ebből semmi félreértés. Egy másik érv arra hivatkozik, hogy „az orvos, amikor gyermeket himlőnyirokkal *beojt*, igazán mást tesz, mint ha valaki tüzet vagy meszet *olt*“. Ez tökéletesen igaz. Amde köztudomásű, hogy minden nyelvben sokkal kevesebb a szó, mint a kifejezni való fogalom, tehát minden nyelv úgy segít magán, hogy szinte valamennyi szavával több fogalmat jelöl. Például ha a kis gyermek egyik kezéből a másikba töltögeti a homokot, azt mondjuk rá, hogy *játszik*. Ugyanezt mondjuk arra is, aki tarokkozással tölti az idűt, s a Bánk bánt alakító színész vagy a Paganini Boszorkánytáncát előadó zeneművész szintén *játszik*, noha mind a négy igazán mást csinál. Az orvos sem ugyanazt cselekszi, ha beteget *operál* vagy ha érvekkel *operál*, a szó

mégis ugyanaz. Így nem is lehet megoldani a kérdést, hanem másként kell hozzáfogni.

Régi nyelvünk adatgyűjteményei szerint a vitás szónak ilyen alakváltozatai vannak: *olt*, *ólt*, *ót*, *ójt* (NySz., OklSz.; az *ójt*-ra csupán egy adat van a NySz.-ban Gvadányiból, idézet nélkül); most is élő kiejtésbeli változatokul pedig a MTsz. ezeket említi: *olt*, *ót*, *ójt*. E három közül az eredeti s az irodalomban máig megőrzött alak az *olt*, a másik kettő (*ót* és *ójt*) tájshólási ejtésforma. Sajnos, az élő magyar kiejtésről nincsenek olyan pontos feljegyzéseink, hogy meg lehetne állapítani, mennyire van elterjedve ez a kiejtés: *ójt*. Úgy látszik, csak a Dunántúlnak egyrészén járatos; a MTsz. Somogy, Vas és Zala megyéből közöl rá adatokat: *elojt* (tüzet, gyertyát), *ojtvány* a. m. 'oltovány'. Íróink közül az *l*-es formát használja Vörösmarty a Keserű pohár-ban: „Hazug szemében hord mosolyt | És átkozott könyűt, | S míg az szivedbe vágyat olt, | Ez égő sebet üt.“ Ugyanígy Arany János az Epilogus-ban: „S hogy megint ültessek, oltsak.“ Az új földesúr-ban pedig az öreg Garanvölgyi Adám ezt kérdezi az állatorvosnak nézett doktor Grisáktól: „Hozott kegyed juholtót?“ De kétségtelen, hogy az irodalmi használat e szónak hangalakjára nézve még nem állapodott meg. A Pallas Nagy Lexikona pl. kertészeti és orvosi értelemben egyaránt az *ójt* alakkal él, Révai Nagy Lexikona ellenben az *olt* alakkal (a *j*-s formát csak zárójelben említi). A Napkelet Lexikona váltogatja a két formát. Akadémiánk helyesírási szabályzata kertészeti és orvosi műszóul megengedi mind az *ójt*, mind az *olt* alakot, *ojtvány* mellett azonban nem említi az *oltvány*-t. BALASSA JÓZSEF kertészeti értelemben az *ójt* alakot használja (de a *Gyümölcsoltó Boldogasszony*-t *l*-lel írja ő is), orvosi értelemben pedig az *olt* alakot (Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai). Ennek az ingadozásnak csupán egyféle módon lehet végét vetni. Mivel az élő kiejtés nem egységes, egy kis csoport kiejtését pedig nem lehet általánosan kötelezővé tenni, leghelyesebbnek látszik, ha az irodalomban megmaradunk az eredeti *olt* alak mellett, az *ót* és az *ójt* formát pedig úgy tekintjük, mint népies kiejtésbeli változatot. Az *olt* mellett foglalt állást már SZARVAS GÁBOR is, amikor valaki azzal a kérdéssel fordult a Nyr.-höz, nem kellene-e a *löschen* és a *propfen* igét az *olt*—*ójt* szópárral megkülönböztetni (Nyr. XXIII, 567—8). A megkülönböztetés azért is bajos, mert akik a jelentések között alaki különbséget akarnak tenni, maguk sem értenek egyet. Egyik az orvosi *olt* tást akarja a tűzoltástól megkülönböztetni a *j*-s írásmóddal, másik a kertészeti *olt* tást óhajtja elkülöníteni az orvosi *olt* tástól és a tűzoltástól, pedig ahol *ójt* alakban ejtik a szót, ott a tüzet is *ojtani* szokták, mint a MTsz. idézett adata mutatja. De nincs is rá semmi szükség, hogy a tüzet *olt*, meszet *olt*, szomját *oltja* kifejezés igéjének más formát adjunk, mint ezeknek: *gyümölcsfát*, *állatot*, *embert olt*, *beolt*, *hazaszeretetet olt* az ifjúság szívébe, a természettől belénk oltott érzés stb. Minden nyelvben egy egész sereg szónak van két, sőt több jelentése, a beszédbeli kapcsolatból azonban mindig világosan kiderül, mikor mit kell érteni a szón.

NAGY J. BÉLA.

Idegen szavaink »o« hangjának írásához. KARDOS ALBERT a MNy. szerkesztőségének is megküldötte hozzászólás végett azt a beadványt, amelyet tizenötödmagával a M. Tud. Akadémiához intézett, arra kérvén benne az Akadémiát mint helyesírásunk szabályozóját, írja a magyar köznyelvi kiejtésnek megfelelően rövid o-val ezeket az idegen szavakat: *atom, autonom, ballon, epigon, fantom, grammofon, mikrofon, patron, perron, sablon, szalon, telefon, vagon.* (A beadvány teljes szövegét l. Nyr. LX, 123.) Időközben teljesült a kérés, mert a magyar helyesírás szabályainak nemrég megjelent negyedik hivatalos kiadásában már a kívánt írásformákat olvashatjuk kettő kivételével: az *autonóm* ó-ja továbbra is megmaradt, a 3. kiadás szóés tárgymutatójának *ballón* szava pedig hiányzik a 4. kiadásból, azonban ha benne volna, nyilván épügyékezet nélkül volna írva, mint a beadványban nem említett, de a szabályzat szómutatójába felvett *beton* szó.¹

Magunk is szorgalmaztuk, hogy az *on*-nal végződő francia eredetű szavakat, valamint a *telefon*-t és társait az általános magyar kiejtés szerint ékezet nélkül írjuk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a köznyelvi kiejtés megállapítása nem mindig könnyű. A *telefon*, a *vagon* közkeletű szó, ennél fogva bőven van rá alkalom, hogy megfigyeljük kiejtését és meggyőződjünk arról, hogy nem szokás *telefon*-nak, *vagon*-nak mondani. Ezekkel a szavakkal kapcsolatban tehát jogosan lehet a közmagyar kiejtésre hivatkozni. Ellenben pl. az *atom* a ritkábban használt, tudós szavak közé tartozik, úgyhogy csak hosszabb figyelés alapján lehetne eldönteni, mi a szokásos vagy szokásosabb kiejtése. Akik a rövid o-nak fogják pártját, azoknak kiejtésére bizonyosan hatással van az, hogy a szónak görög eredetijét tartják szemük előtt (*ά-τομος* 'tovább nem vágható, oszthatatlan'), és tudatosan nem akarnak ó-t ejteni ott, ahol a görögben o van, nem ω. Ámde ugyanez a nem ω-val írt második szó (*τομή* 'vágás') rejlik az *ana-tómia*, *ana-tómus* szónak második tagjában is, márpedig ha ebben helyes az ó, akkor az *atóm* ó-ja ellen sem lehet kifogást tenni. SOLTÉSZ—SZINYEI görög-magyar szótárának 1875-i, második kiadásában csakugyan *atóm* szerepel az *άτομος* címszó alatt. WESZELSKY GYULA is *atóm*-ot ír „A rádióaktivitás“ c., 1917-ben megjelent művében, s a Természettudományi Közlöny 1931. nov. 1—15-i számában is *atómok*-ról olvasunk a 607. lapon. *Autonom*-ot, *autonomiá*-t szintén a görögös kiejtéshez ragaszkodók mondanak a *νόμος* 'törvény' kedvéért, de sokkal többen ejtik e szavakat *hosszú ó*-val, úgyhogy véleményünk szerint helyesebb az Akadémia *autonóm*, *autonómia* írásmódja. Egyébiránt az idegen szavak magyaros kiejtését és helyesírását külön tanulmánnyal alaposan meg kellene vizsgálni, mert nagyon sok még benne a rendezni való.

N.

A viadukt magyar neve. Hogy a latin jellegű nemzetközi szónak milyen hatalmas vonzóereje van, s mennyire nem

¹ A (*waggon*) címszó alatt benne felejtődött az új kiadásban a réginek ez az írásmódja: *vagón*.

engedi elterjedni és érvényesülni a legáltalósbb eredeti szót sem, ennek egyik iskolapéldája lehet a mostanában sokszor olvasható *viadukt* szó. Ennek az általánosan használt közlekedési műszónak eredetivel pótlására hiába eszelték ki a németek a találó *Talbrücke* kifejezést, amelyet GRIMMÉK (XI. k. 1890.), HEYNE (1890—1895.), MURET—SANDERS (1900.), WEBER (Handwb. 1908.), WEIGAND—HIRT (1910.) még nem ismernek, s nyilván a németítő szótárak szerkesztői kezdtek ajánlani, mert megtaláljuk például már SAALFELD Fremd- u. Verdeutschungswb.-jában (1898.) és SARRAZIN Verdeutschungs-Wb.-jában (3. kiad. 1906.). Hogy mennyire mondható elterjedtnek, nem figyeltem meg; abból azonban, hogy az imént említett és SAALFELDNél meg SARRAZIN-nál fiatalabb szótárakba nem került még bele, arra kell következtetnünk, hogy alighanem a *Talbrücke* szó sorsa is ugyanaz, mint a nyilván ennek képmására alkotott jó magyar szóé, a *völgyhíd*-é. Ez a találó kifejezés pl. még TOLNAI Magyarító Szótárának 2. kiadásában sincs meg (1928.), noha RÉVÉSZ SAMUNAK két évvel előbb megjelent Technikus Szótárában már olvasható: „*Talbrücke*, n., *Viadukt*, h., *Talüberführung*, n., *Talübergang*, h., *völgyhíd*, völgyáthidalás“, és innen aztán belekerült KELEMEN BÉLA Nagy Kézi Szótárának (1929.) mind a német-magyar, mind a magyar-német részébe. De bármily találónak és alkalmasnak mondható a magyar *völgyhíd* szó is (sokkal találósbb és alkalmasabb az eddigi magyarításoknál, az *áthidalás* és *szárazhíd*-nál, az előbbinél, mert ez alkatánál fogva inkább elvont jelentés viselésére való, az utóbbinál, mert ez valószínűleg merész képes jellegénél fogva nem látszott divatba jutásra alkalmasnak), mégsem tudott ez sem nemhogy divatossá, de még ismeretessé sem lenni. Engem ugyanis nagy meglepetés és öröm fogott el, mikor a biatorbágyi merénylők nyomozásáról szóló újsággözleményben ezt olvashattam: „*Torbágy községben szeptember 7—11-ig két német diák tartózkodott, akik ezalatt az idő alatt többször huzamosabb ideig álldogáltak a biatorbágyi vasuti völgyhídon és annak környékén*“ (Budapesti Hirlap 1931. szept. 16. 1. l.). Öröömöm azonban nem volt tartós, mert azóta is egyre csak *viadukt*-ot emleget ennek az újságnak a tudósítója is. Mért nem meri ez a lap az ilyen jó magyar szókat következetes használattal divatba hozni? S miért tekinti a nyelvművelésben becsvágyának inkább azt, hogy egészen kifogástalan magyar szók helyett, minők *állítólag*, *hihetőleg*, semmivel sem magyarosabb és a mellett merőben szokatlan *állítóan*, *hihetően*-féléket szeretne divatossá tenni!?

ZOLNAI GYULA.

Folklór vagy folklore? Újabb tudományos irodalmunkban mind gyakrabban találkozunk a *folklor* vagy *folklor* írásmóddal, az utóbbival épen a MNy. egyik számában (XXVII, 95—6), KERÉNYI KÁROLY nagyjelentőségű cikkében. Szokatlan és újszerű ez az írásmód; az olvasó fennakad rajta. Hogy szokatlan, az természetesen nem volna baj, csak az a kérdés, hogy jogos-e a szó magyaros írása. (A *folklor* írásmódot, amely sem nem angol, sem nem magyar — legfeljebb a lengyelek és spanyolok használják néha —, persze helytelennek kell tartanunk.)

Angol szavakat, főképen talán az angol nyelv különleges vokalizmusa miatt, magyarra átírni legtöbbször lehetetlen — ha nem tévedek, néhány csunyán eltorzított technikai (automobil-, rádió-, film-) és sport- és hasonló szakkifejezésen kívül nincs is olyan angol származású idegen szavunk, amelyet ne eredeti helyesírással írnanék. Ellenkezőleg, az angol írásmód határozza meg legtöbbször a magyar kiejtést is (vö. pl. *lord-mayor* vagy *Rothermere* lord neve, amit nálunk mindenkép ejtenek, csak a hozzávetőleg helyes *rodámér* módon nem).

A *folklore* szó helyes angol ejtése *fóklór* vagy *fuklór* volna, de ezt az átírást természetesen nem lehet követelni, már csak a félig hangzó *r* miatt sem. De mi különben sem az angol szót használjuk (ennek helyes írása *folk-lore*), hanem a többi európai nyelvbe — elsősorban a németbe — átment, egybeírt szóalakot. Ezt azután valóban minden nyelvben *folklór*-nak ejtik. Tulajdonképpen német kölesönszóval lévén dolgunk, egyedül a meghonosodás mértéke a döntő az írás kérdésében. És épen a folklorista tudja — sajnos — nagyon jól, hogy mennyire nem honosodott meg még nálunk a *folklore* szó és fogalom. Tudósok szűk körén kívül, a legműveltebb közönségből is akárhányan azt sem tudják, mi fán terem. Ezért, azt hiszem, jobb lesz még egyelőre a meg nem honosodott idegen szavak közé sorozni és *folklore*-nak írni.

HONTI JÁNOS.

NÉPNYELV.

Szavak, mondások szatmármegyei községekből.

C s e k e.

Meggeggent. Nagy nyár- és fűzfarönkök keresztülfűrészelésénél, mikor már háromnegyedrészen átfűrészelte, akkor odaszól a munkát vezető öreg: *Vigyázzatok, meg ne geggjen:* a keresztvágó nagy fűrész bele ne szoruljon az összerokkanó törzs két ágába. Ha *meggeggent*, akkor nagy munkával fel kell emelni *tócik*-re a törzset összevetett csapófával, vagy mellette újra elfűrészelni. Egyszerűbb lenne persze átfordítani a rönköt a másik oldalára, de akkor a fűrész *megmihájlik*, vagyis eltörik. Minden szerszámra vagy gépre azt mondják, hogy *megmihájlott*, ha eltörik. Ezt az utóbbi kifejezést az egész Tiszaháton meg a Szamosháton is használják.

Füventeg. „Csekébe“, illetőleg az egész Tiszaháton általánosan ismert és használt szó. Pl. a szakácsné azt mondja: *Füventeg salátát már csinálhatnánk;* vagyis van már annyi levele a salátának, hogy lehet belőle salátát csinálni (ilyenkor persze még feje nincs a salátának). Vagy azt mondja a gazda: *Füventeg néhány szekér szénára számítottunk, a szárazság miatt bizony a fele sem termett.* Vagy a nagy-ari paraszt mondja: *A buza füventeg jól mutatott, de nem volt májusban eső, és így nem eresztett.*

Ha valaki pepecselő dolgot csinál, azt kérdik: *Mit maszmoskolsz?* Arra a kérdésre: *Milyen volt az a tészta?* felelik: *Tudom*

is én, maszmók. Úgy tudnám csak megmagyarázni, hogy azt értik rajta, amit a tuttifruttin. Mindenféle . . .

Letevő-nek hívják Szatmár megyében azt a vásznat, amelyet a lánygyermek számára staffirungra szőnek esztendőről-esztendőre. Bóné Irma, Barát Miklósné Szatmárcsekében azt mondja: *Most hogy férjhez mentem, megosztotunk a letevőn.* Vagy a másik azt mondja: *Ezt nem adom el, mert letevőre szőttem a lányomnak. Utolsó asszonykép az, amelyik a letevőt is eladja. Eladná a letevőt is.*

Komacsésze: azok az edények, amelyekben a gyermek-ágyat fekvő asszonynak enni visznek. Ezeket nem szabad a házban kimosni, hanem pár csepp vizet öntenek bele, aztán azt az ágy alá öntik.

Peszmege: kicsi, ügyetlen emberre mondják.

Kamu, kamuzik: viccel.

Festomos: az olyan vászonzseléd, aki nagyon hiú és csinosítgatja magát.

Zehernyés. Arra mondják, aki köhögős, Csekében általánosan, de Tunyogon is használják.

Isztike: búzatisztításhoz használatos eszköz. — *Isztikélni*: biztatni.

Pesztenezni: biztatni, pl. a lovat.

Szóla sok: *Na, ez jól bekötötte a fejét*: rosszul ment férjhez. — *Ugy bizony, csináld drágamódon Kis Marciként*. Isten tudja, hogy csinálta Kis Marci, de akinek ezt mondják, az bizonyos, hogy rosszul csinálja a dolgát. — *Fonalszapuláskor Csekében azt mondják: El ne felejtsd a kelést, mint a vénjány a férjhezmenést.* — *Jól nézek ki a görbefüsüvel*. Arra mondják, ha nem sikerül valami; csúfot vallott vele. — *Nyujtja Zsiga a derekát*. Ha valaki lusta, s immel-ámmal dolgozik. — *Nem font a nyelvével*. — *Lucaszéket csinált belőle*: soká csinálta. — *Tiszta olvasztott arany volt*: jószívű.

C s á s z l ó.

Elpinceréli a fonalat: elvéknyítja. Mindenütt ismerik és használják.

Gezemicét kell szedni. *Gezemice* minden száraz kóró, pl. disznóparaj, katáng, gölyahír stb. *Gezemicé*-t olyankor kell szedni, amikor pukkanmálét készítenek, mert annak kell a hirtelen nagylángú tűz. Erre nagyon alkalmas a *gezemice*. Ma már úrihelyen általánosan *gezemicé*-nek hívják a száraz aszalt gyümölcsöt, pl. *megkináltak valami gezemicével*. Aszalt szilva, körte, de esetleg már datolya, narancs stb. is ide értődik.

A tűzre azt mondják: *Kondított egy olyan tüzet, hogy . . .* — *Gerjesztővel rakja a tüzet*: aprófával. — *Olyat rakjak, hogy harangozzanak neked?* — *Most igazítottam, hát tán meglekese-dik*: a tűz. — *Penderits csak tüzet. Olyan tüzet hederítek vagy penderítek*.

A jó kenyérre azt mondják: *Olyan, mint a tippán*.

Zok a kenyere. A föld is lehet *zok*: nem rugalmas, kemény. *Cseterbe hasadt*. Ha a fát x alakra hasítom, akkor *cseterbe hasítom*. Mondják azt is, hogy: *Olyan lapos volt a kenyérem*,

hogy cseterbe hasadt. Csakis hasadással lehet összefüggésbe hozni a cseter-t.

Mondások: *Ez is többet dolgozna két nap, mint egy nap. — Nem léptünk kétszer egy nyomba! — Böcsőbe nagy, ágyba kicsi. — Szegényember, ha a sövényből tör a feleségét, akkor is jól jár. — Jó feleség lesz az, estigre való:* az egész életre jó. — *Ott pöcsikél a lócán:* szunnyad. — *Avval csak a világ több.*

Zsidó-ragadványnevek: *Tépett varjú:* mindig lompos volt. — *Lámpabél:* vékony, sovány, hosszú. — *Sárgarigó:* veres szakállú. — *Cinkő:* egy összetöpörödött zsidó csizmadia. — *Mostjött:* idehonosodott. — *Készrejött:* szegényen jött és elvett egy ottani gazdag zsidólányt. — *Kulla:* hozontos, kullogójárású korcsmáros. — *Férges:* batyus zsidó volt, és talán a sok teher hordásától félrefordítva hordta a nyakát, *mint mikor a kutya filébe féreg van.*

Tunyog és Matolcs.

Kiszólások: *Ugy akarsz minket elveszíteni, mint ördög az anyját:* enni adott neki, de inni nem. — *Főzik a kapcádat.* Akkor mondják, ha valaki igen mehetne. Szerelmi rontással függ össze. — *Mit kankászolsz?* Mit kíváncsiskodsz, mit keresel? — *Egy részeges embert kérdeztem: Mikor ivott utoljára, Gábor bácsi?* Azt felelte: *Holnapután lesz harmadnapja.*

*

A cégénydányádi paraszt azt mondja: *Emett ember e, instállom.* Azt jelenti, hogy éber ember, vigyáz a házatájára, gazdaságára, minden dolgára.

Ugyanott hallottam: *Ereszkedésbe halt meg a gyermekem:* gyenge szervezetű, vézna, nyavalyatöréshez hasonló göresös fájdalmakban pusztult el.

Mindenütt határozottan a *gör* szót használják. *Ha görös a vetés, meg kell boronálni. Göröngyös az utca, melyen hozzád járok,* mondja a nótában. Újabban mintha a gazdasági szakönyvekben bizonyos eltolódás volna észlelhető. Azt mondja a könyv, hogy *rögös a vetés.* Bizony ezt itt nem mondják. *A halott után gört dob.* Műveltebb gazdától hallottam csak, hogy: *En ragaszkodom az ősi röghöz.* Azt is hallani: *Hajtsd meg egy görrel, de sohasem: röggel.*

Tarpán, általában a Tiszaháton azt mondják: *kancaborju.* De úgy is mondják: *kancatinó.*

Meg fogunk tillen: jelenni. Egy tehénrontás esetében hallottam használni ezt a szót, nem szamosháti, hanem nyíri asszonytól. Nyírmeggyesen, általában a Nyíren, de a Szamos-meg a Tiszaháton is használatos szó.

LUBY MARGIT.

LEVÉLSZEKRÉNY.

H. F. P.-nek: *II. dolgozat* vagy *II. Dolgozat?* — Közlése szerint egy polgári leányiskola tanári karában vita folyt arról, hogyan kell írni e kifejezésben a *dolgozat* szót: kis kezdőbetűvel-e vagy nagygyal. Mind a két írásmódot meg lehet okolni.

Ha az élőbeszédből indulunk ki, akkor a kisbetűs írás mellett kell döntenünk, mert a *dolgozat* nem első szava a kifejezésnek, hanem második. Írjuk csak ki betűkkel a római számjeggyel jelölt első szót is, mindjárt nem jut eszünkbe, hogy *Dolgozat*-ot írjunk: *Második dolgozat*. Ugyanígy: *Első rész. Második rész* stb. (L. VÁRKONYI NÁNDOR: A modern magyar irodalom. Tartalomjegyzék.) Azonban lehet úgy is érvelni, hogy mivel a kifejezés elején számjegy van és utána pont következik, a szemre nézve az egész szókapcsolatnak első betűjegye a *D*, ezt tehát nagy kezdőbetűvel kell írni. Talán az is hajlamossá tesz bennünket a nagybetűs írásra, hogy az ilyen címfélékben a szavak rendszeren csupa nagy kezdőbetűvel vannak szedve, pl. I. KÖNYV. II. RÉSZ. III. FEJEZET. IV. LECKE. V. FELVONÁS. VI. JELENET. De kétségtelen, hogy ha pusztán a szemünkkel olvassuk is a kifejezést, gondolatban akkor is kimondjuk a számjegyet is, ennél fogva az utána következő szót mégsem tekinthetjük úgy, hogy azzal kezdődik a kifejezés, ezért szerintünk helyesebb a kisbetűs írásmód, vagyis: *II. dolgozat*, épúgy, mint: *II. osztály. XX. század. 2. kiadás.* N.

Kincs E.-nek: I. Közöljük az *utca* szóra vonatkozó adatait, amelyek az OklSz.-ban nem fordulnak elő. 1450: in platea dicti oppidi Zewles Thyza-wcza nominata . . . aliam vero plateam eiusdem Opidi Zewles Rakaz weza nom. (Múz. Perényi); 1489: platea Debreczen wezaya nom. (Múz. Ocskay); 1507: in platea olaz ucha vocata (Budán) (Esztergomi Kápt. maglt. Lad. 71. fasc. 1. no. 8.); 1589: civitatis Nitriensis platea Wyzwcha vocata (Múz. Nyáry). — Azt tesszük hozzá, hogy *utza* írású alakot nemcsak az Anjou-korból, hanem még a XV—XVI. századból sem ismerünk. SZERK.

II. Az *utca*-nak az *út+szá* (*száj*)-ból való magyarázata hangtani szempontból elvileg elfogadható volna (vö. *or[r]+szá[j]* > *orca*). Azt is elhihetnők, hogy a régi nyelv *utca* adataiban az *l* járulékhang (vö. *Miskouc* > *Miskolc*, *Szounnuk* > *Szolnok*), hogy tehát *út-sza* > *úca* v. *úcca* > *ulca* fejlődés volt. — Nem fejtegetjük bővebben azt, hogy az *út-száj*-nak az *út* szélesedő nyílását, kitorkolását, tehát az *útnak* vagy elejét vagy végét kellene jelentenie. Csupán a hangtörténeti fejlődést véve figyelembe, utalunk arra, hogy az *utca* szót kifogástalanul megmagyarázhatjuk a szláv *ulica*-ból is: a) a szláv *palica*, *malina* > magyar *pálca*, *málna* alakuláshoz hasonlóan lehetett a szláv *ulica*-ból *ulca* vagy *úlca*; b) az *ulca* vagy *úlca* formából az *l* kiesésével *úca* (1337: *Purhucha*, 1337/1367: *Zenaucha*, 1345/1414: *Debruchenyucha*, 1349: *vcha* stb. OklSz.) fejlődhetett, amint pl. a *kulcs*-ból van *kúcs*. Hogy a szót különösen a XVII—XVIII. században *utszá*-nak is írták, az csak azt bizonyítja, hogy a magyar nyelvérzék ebben a korban már egy családba vonta az *út* szóval, holott eredet szempontjából nincsenek összefüggésben egymással. A régi magyar városi élet ismerete is arra kényszerít, hogy az *utca* szót továbbra is szláv eredetűnek tartsuk. A *-ca*, *-ce* képzőt, ha magyar szótóhoz járul, s a származék nem régibb két-háromszáz évnél, magyarnak tekinthetjük.

JUHÁSZ JENŐ.

Horváth Anzelm írja: Azt hiszem, a *már:márt* esetében nemcsak „különleges egyéni ejtéssajátsággal van dolgunk“, hanem ez az ejtésmód Tapolca egész környékén is dívik. Sőt minálunk Sopron megyében, Csepregben is szokásos ez a nyelvhasználat. Pl. „*Márt* elintéztem a dolgot.“ A szóvégi *t* magyarázatára vonatkozólag jelzem, hogy környékünkön ugyancsak szokásos kiejtés *azért* helyett *azér*, *miért* helyett *mér*, s így gondolhatunk arra, hogy analógiával lett *azér*, *mér*, *már:azért*, *mért*, *márt*. (Vö. MNy. XXVII, 120.)

Tálasai I. írja: (Vö. MNy. XXVII, 114.) A *Gángó* és *Gángó-Fülöp* családnév Kunszentmiklóson elég gyakori. *Gángol* nevű család is volt, de már kb. 100 éve kihalt. Megjegyzendő, hogy az ott őrzött és a helybeli kun családok nevét tartalmazó XVIII. századi Kun-Lista nem említi őket. Valamennyien református vallásúak.

T. M.-nak: Kérdi, hogy magyar szövegben a *literatúra* szó egy vagy két *t*-vel irandó-e. A klasszikus latinban, így pl. Ciceróban a *litera*, *literatura* egy *t*-vel fordul elő, míg a későbbi latinban *littera*, *litteratura* írás is gyakori. Innen a francia *lettre*, s ebből német *letter* 'betű' két *t*-je. A hazai XVI—XIX. századi latin-magyar szójegyzékek, szótárak a latin szót *litera*, *literatura* alakban, tehát egy *t*-vel írják. Innen a magyar *literatúra*, *szépliteratúra*, amelyet az *irodalom* szorított ki (az *irodalom* szó történetét SIMONFI JÁNOS írta meg). K. P.

Gulyás J. írja: Azt hinnők, hogy a *boletta* új szó a magyar nyelvben. Nem. A sárospataki főiskola birtokában van egy kis negyedréti hirdetmény, amelyben ez olvasható: „mig a szükséges *bollétákat* kiosztanak . . .“ (A kolozsvári tanácsból jan. 17-én 1854.)

P. D. írja: Com: Jan. 24: „Fejér és veres színt mutató *olasz virág*: leucoium Italicum, album et rubrum“ (NySz.) | MA. 1708. m.-l.: *Olafsvirag*, Viola purpurea. Purpurfärbige Violblümlein.“ | PP. 1708. m.-l.: „*Olafz-virág*: Viola purpurea. | PPB.: *olaszvirág* 'blau viole'. — KASSAI Szókönyve szerint a Hegyalján *olaszka-virág*, a Nyr. közlései szerint Abaújban, Tokajban *olaszka* a 'nyári viola, színes ibolya (cheiranthus incanus)' neve. — Azt a vidéket, amelyikről a virágnév tájnyelvi adatait jelzik, úgy ismerjük, hogy az az Árpád-korban nevezetes észak- és vallon-francia települések színtere volt (vö. PAIS, Les rapports franco-hongrois II. Les colonies françaises: RÉT. Hongr. I, 137 kk. és Napkelet I, 187—9). Az észak-francia—vallonból való és 'irtás, erdővágás' értelmű volt a *Tálya* helynév, egy hegyaljai meg egy eger-vidéki helység neve (vö. BÁRCZI: MNy. XXV, 263 kk.). Azokra az érdemekre, amelyeket ezek az észak-francia—vallon telepések a magyarországi, főképen a hegyaljai szőlőművelés fellendítése terén szereztek, emlékeztet az e vidéki *furmint* szőlőnév (vö. GOMBOCZ: MNy. II, 149 és BÁRCZI: MNy. XXV, 338 kk.). Az észak- és vallon-francia ele-

mek *Latinus, Gallicus, Franci, Francigenae, Val* nevének a középkori magyarban *olasz* a megfelelője. Ezekről az *olasz* gyarmatosokról nyerte nevét a szóban forgó hegyaljai vidéken *Bodrog-Olaszi* meg *Liszka-Olaszi* (vö. PAIS: RÉT-Hongr. i. h.). — Hegyaljai *olasz*-ainkat tekintetbe véve, arra gondolhatunk, hogy utánuk nevezte el a környékbeli magyarság a fent jelzett virágot azon ok miatt, mivel önáluk, az ő révükön ismerkedett meg vele. Azonban a virágnév eredetének a kérdésénél mindenesetre számolnunk kell a Comenius-féle 'leucoium *Italicum*' latin megfelelővel, amely inkább olaszországi vonatkozásokra vall. Ennek a mozzanatnak a felderítésére olyanok illetékesek, akik az idegen növénynevekre, illetőleg ezek származására nézve behatóbb ismeretekkel rendelkeznek. — Megjegyezzük még, hogy SANDOR I. Toldalékában az *olasz virág* 'flos manufactus, artefactus, fatuus' értelemben fordul elő, és ugyanott az *olasz*-ra mint növénynevek alkotóelemére egész sor példát találunk.

Szendrey Zsigmond írja: MNy. XXIV, 275 Zs. M. felsorolja a dravida nyelvvel foglalkozó tudósokat. Kiegészítésül közlöm, hogy BALINT GÁBOR is előadta 1900-tól a kolozsvári egyetemen a dravida nyelvtant s tárgyalta a magyar nyelvvel való szoros rokonságát. Előadásai mint „a szerző sajátjában megjelentő kézirat” litografálva jelentek meg, s tudomásom szerint megvannak a M. Nemz. Múzeum Néprajzi Osztályának könyvtárában. HALÁSZ IGNÁC professzorom felkérésére én írtam le, mert nem akarta, hogy BALINT azt mondhassa: „Ezek a finnisták még ezt az utat is elzárják tudományom érvényesülése elől”, s ezért ő szerezte meg a nyomdát is számára.

K. I. írja: BÁTKY Zs. forrás megnevezése nélkül azt írja (Föld és Ember X, 331), hogy Gyórszentiván határában van egy *Kecskemét* nevű szőlővel beültetett homokos hátság. Nevét B. szerint a *kecskeméti* marhakereskedőtől nyerte volna, akik itt kaptak legelőt Bécs felé hajtott marháik számára. A magyarázat igen tetszetős, csak az a bökkenője, hogy Gyórszentivánon *Kecskemét* nevű dűlőt odavaló ismerőseim és az ottani születésű és állandóan ott lakó PAJOR VENCELNÉ szül. CSANAKI ROZÁLIA nem ismernek.

S. P.-nak: Téved, ha azt hiszi, hogy a *szarm* és *szarv* szavak összefüggését Ön fedezte fel. Megtette ezt először MOOR ELEMÉR: Nyr. 1931: 112—4, másodszer TAGÁNYI KÁROLY: Századok 1893: 45—6 (az utóbbira figyelmeztet az OklSz. a „Pótlások és javítások” között). P. D.

TARTALOM.

BALOGH JÓZSEF: Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről?	158
BALOGH ÖDÖN: Karenkotro, karinkotro 248. — Rincsizálé . . .	249
BÁRCZI GÉZA: Slendrián 46. — Must 122. — A „pesti nyelv” 228,	284

BARRA KÁLMÁN: A <i>Kecskemét</i> névhez	79
BGH.: Száz százalék 194. — Megdolgon(z)tat	249
BIHARI JÁNOS: Putra, putri	48
B. K.: N. Bartha Károly, A debreceni fésűsmesterség 70. — Papp István, A nyelvtudomány módszertanához	71
BOGDÁNFY ÖDÖN: Beszélgetés egy torockai öregasszonnyal	77
BÓKA LÁSZLÓ: Megemleget	49
BUZÁS DEZSŐ: Szidja, mint a bokrot	125
CSEFKÓ GYULA: Temető 50. — Isten öl 51. — A „csángó mia- tyánk”-hoz. Epe → keserű 143. — Fehérszórú vércse 154. — Gorelyka, dühötke	319
CSOKÁN ILONA: Tréfás elvonások	248
CSONKÁS MIHÁLY: Már: márt	120
CSÜRY BÁLINT: A <i>felé</i> használata a Szamosháton 31. — Régi magyar levelek Moldvából 74. — Köppen Péter köz- lései Adelung Frigyeshez a magyar nyelvjárásokról 147. — Erdélyi magyar nyelvünk állapota	253
ECKHARDT SÁNDOR: Francia divatszavak	246
ÉCSY Ó. ISTVÁN: Népi növénynevek Csurgó környékéről	76
ERDÉLYI LAJOS: Helyreigazítás	215
GLASER LAJOS: A római utak nevei középkori okleveleinkben	317
GOMBOCZ ZOLTÁN: Nyelvhelyesség és nyelvtudomány I. — A magyar igealakok főtípusai	142
GÖBL LÁSZLÓ: A <i>Lexicon Marsilianum</i> egyik forrása	43
GULYÁS JÓZSEF: Wiczmány Mátyás menedéklevele 1549- ből 74. — Boletta	332
HÓMAN BÁLINT: Operenciás tenger	125
HONTI JÁNOS: Már: márt 121. — Folklor vagy folklore?	327
HORGER ANTAL: Három megjegyzés	262
IVÁNYI BÉLA: Tardossy István levele 1530-ból	73
JAKUBOVICH EMIL: A bögozi székely rovásbetűs felirat 81. — Ugocea-szabolcsi székelyek a XIV. században 205. — Titkári jelentés 1930-ról 209. — Honfoglalási hősi éne- keink előadásformájához	265
JANICSEK ISTVÁN: Etil és Dubā	33
JUHÁSZ JENŐ: Utea < út + szá(j)?	331
K. KATONA LAJOS: Komor 51. — Kapca	126
KELEMEN JÓZSEF: Kismagykés, pároskés	249
KERÉNYI KÁROLY: <i>Arpád</i> és a növényi termést jelentő magyar személynevek	94, 216
K. I.: <i>Kecskemét</i>	333
KISS IMRE: A tó folyik	80
KLEMM ANTAL: A magyar igealakok használata a <i>hogy</i> kötőszós mellékmondatokban és a függő kérdésben a történés minőségének, állapotának (actio), idejének és módjának szempontjából	25
K. P.: Selyem 80. — Huszár 134. — Literatúra	332
KRISTÓF GYÖRGY: Bethlen Gábor neve a külföldön	180
LAZICZIUS GYULA: A prágai négy nyelvű sóhajtás	118
LIGETI LAJOS: A <i>jugarok</i> földje	300
LOSONCZI ZOLTÁN: A kettős felszólító alakok magyarázatá- nak lehetőségei	41

LOVAS RÓZSA: A lelki jelenségek nyelvi kifejezéseinek jelentés- tástanához	107
LUBY MARGIT: Szavak, mondások szatmármegyei községekből	328
LUKSICS PÁL: Szikszai Fabricius Balázs levelei a Melith családhoz	259
MELICH JÁNOS: Tud 40. — Régi helyesírásunk <i>iu</i> jegyről 89. — A veszprémi görög oklevélbeli <i>πρωλοσικου</i> 151. — Jelentés az 1930—31. évi Sámuel—Kölber-díjról 213. — Két állítólagos honfoglaláselőtti német helynévről 217. — † Pápay József 260. — Virgács	296
MÉSZÖLY GEDEON: A <i>személy</i> szó ragos eredetéről 20. — Az <i>Ormánság</i> szó finnugor eredete	276
M. J.: Tukares, Tukaresy. Gohér 79. — Mór 215. — Kis- szombat.	264
MORAVCSIK GYULA: Árpád 894. évi vezértársának neve	84
N.: Thiers 70. — Wien 258. — Idegen szavaink <i>o</i> hangjának írásához 320. — II. dolgozat	330
NAGY J. BÉLA: A magyar Duden 55. — Idegen szóözön 130. — Tudományos zsargon 191. — Olt, ojt	324
RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: „A honfoglaló magyarság kialakulá- sá”-hoz	314
NÉMETH GYULA: Maklár 145. — Özön	226
N. Gy.: Vihar	78
PAIS DEZSŐ: A <i>gyula</i> és a <i>kündüh</i> 170. — Fal 242. — Széviz. Hod-sziget.	321
PAP KÁROLY: Pápay József ravatalánál	261
P. D.: Igenévszói eredetű mozzanatok a magyar ige alak- tanában 142. — Gangol. Ákombákom 144. — Bata 215. — <i>Labuan</i> . Ormágy 264. — Olasz-virág, olaszka	332
P—y.: Farkas Gyula, A magyar romantika	203
RÁPAICS RAYMUND: Kassai rózsza 165. — Nefelejts 249. — Müge	250
SÁGI ISTVÁN: Négyesy László	139
SCHWARTZ ELEMÉR: Emerich vagy Emmerich? 183. — Csonka- magyarország részeinek új német nevei	247
SZÁSZ KÁROLY: Márc 54. — A hasonult <i>-vel</i> rag írásmódja .	70
SZENDREY ÁKOS: Paráhol	250
SZENDREY ZSIGMOND: Elkö. Szidja, mint a bokrot	251
SZERKESZTŐSÉG: Miféle helyesírási szabályok érvényesek az iskolákban? 78. — Nyelvművelő bizottság és folyóirat	129
TÁLASI ISTVÁN: Makaronikum 1718-ból 183. — Gángó, Gángol	332
TECHERT JÓZSEF: Savanyú 111.— Keveréknyelvű közmondás Pázmánynál 119. — Feles	322
TIMÁR KÁLMÁN: A Münchener Kódex és Widmanstetter 121. — Váró vasárnap	184
T. J.: Büflál 54. — Für István, Az í-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban	71
TOLNAI VILMOS: Imre—Elmerik 127. — Fordító—ferdítő 128. — Beszélő nevek 176. — Fess. Pá! Stokház 187. — Lás- suk a medvét 252. — Boldog vége a botnak	253
TORDAI ÁNYOS: Bata	214
TREML LAJOS: Oláh <i>feliort</i> < magyar <i>feljárt</i> 188. — Cöpe- nyélt 322. — Magyar <i>cire</i> < oláh <i>tară</i>	323

T. V.: Jókai a magyar nyelvről 144. — A határozott névelő használatához 194. — Bába	214
VARGA BÁLINT: Már: márt	121
VÁZSONYI IZIDOR: Már: márt.	120
WALDAPFEL IMRE: „Bort megissza magyar ember“	54
Z. Gy.: Már: márt	180
GRÓF ZICHY ISTVÁN: Mióta lovas nép a magyar?	12
ZOLNAI GYULA: Már ~ márt 41. — Személyazonosság 132. — A névelő hangsúlyozásához 179, 264. — Lábravaló 323. — A <i>viadukt</i> magyar neve	327
ZOLNAY VILMOS: Szidja, mint a bokrot	189, 323
ZSIRAI MIKLÓS: A Finn Irodalmi Társaság centenáriuma 141. — Horger Antal, A magyar igeragozás története	195
Kisebb közlemények	40, 118, 176, 246, 314
Könyvismertetések	70, 133, 195
Különfélék	139, 213, 260
Levélszekrény	78, 142, 214, 262, 330
Népnyelv	76, 328
Nyelvművelés	55, 129, 191, 253, 324
Nyelvtörténeti adatok	73, 205, 259
Szó- és szólásmagyarázatok	46, 122, 183, 248, 319
Társasági ügyek: Bevételek és kiadások 1930-ban és költségszámvetés 1931-re 134. — Pénztári jelentés 137. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1930. évről 139. — Titkári jelentés 1930-ról 209. — Jelentés az 1930. évi Szily-jutalomról.	212
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A MNyT. tiszteleti tagjai, tisztikara és választmánya. Nyugtázás. Kérelem. Értésítés. A MNyT. kiadványai. A M. Nyelvtud. Kézikönyve. Új tagjaink.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek felvéve: A hang-, alak- és mondatnapi fejtegetések magyarázat nélkül felsorolt adatai 25, 31, 41, 89; a nyelvtörténeti, népnyelvi szók és szövegek 43, 73, 76, 176, 183, 328; a nyelvművelés magyarázatlan szavai 55, 130, 254; a csoportnyelvi szók 228, 246, 284; az idegen nyelvi szavak 98, 188, 246.

a, az 179, 194, 264	átképzéletes előadás	N. Bartha K., A
ad 40	25	debreceni fésűs-
Adelung F. Köp-	atóm 326	mesterség 70
pen P. ~hez 147	autonóm 326	Bába 214—5
ág 282	Babszem 104	Batár, Batares 215
ákombákom 144	Balassa J. helyes-	Bécs: <i>Wien</i> 258
Álmos 105	írási szótára 55, 78	Becsenekföldre 145
analógiás hatás 120	Bálint Gábor a dra-	Bél M.-ről 204
angol szavaink 328	vidákról 333	Berény 147
Apc 127	Balogh Jenő a <i>Wien</i>	beszélő nevek 176
<i>Arbuz</i> (tör.) 96	névről 258	Bethlen G. neve
arc 24	bányásznyelv oláh	180
argot (nyelv) 228, 284	~ 188	birtokos személyra-
Árpád 94, 243	Baranyai diplomáci-	gok: -a 24, 282;
asszony 276	ai nyelvünkről 72	-ónk, -önk 199

- Bodoglár 147
 bokros 190, 324
 boldog vége a bot-
 nak 253
 boletta 332
 Bora (tör.) 78
 Borkút 112
 Borsszem 104
 bort megissza . . . 54
 Both 94
 bögözi felirat 81
 bú, bús 109
 Budai (tör.) 96
 Budapest | ~ utca-
 nevei 204 | ~i
 zsargon 228, 284
 Burč (tör.) 96
 Buzád 94
 büfflál 54
 bys'u (tót) 134
 Caplan 175
 capon 323
 cépenyélt 322
 cigány el. a jassz-
 nyelvben 289
 cire 323
 Comändäriascäi (o-
 láh) 316
 Cund 174
 Curzan 89, 243
 Cusala, Cussal 89
 Cusid 174
 csák 79
 csángó miatyánk 143
 | l. még Moldva
 csapás 188
 csavar (mn.) 248
 csurgóvid. növény-
 nevek 76
 debreceni fésűsség
 70
 Deutschungar 204
 diplomáciai nyelv-
 vünk 72
 II. dolgozat 330
 Don = Dübä 39
 Döbrentei G. a m.
 nyj.-okról 148
 dravidák 333
 Dübä 33
 dühötke 319
 -ë (kérdő) 10
 eb 12
 ἐλέει 242
 elköt 251
 ellik 'fel-ül' 12
 Elmerik 127
 eltángál 298
 elvonás 248
 emdul 216
 Em(? m)erich 183
 epe 143
 erdélyi m. nyelv 253
 Eszlár 146
 Etil 33
 etruszk szn.-ek 97
 fal (ige) 242
 φαλῆς, τὸν φαλίτιν 242
 falka 243
 falu 245
 Farkas Gy., A m.
 romantika 203
 fehérszörű vércse
 154
 fej (ige) 12
 fekete 155
 felé 31
 feles 322
 feliort (oláh) 188
 feljárat 188
 felszólító mód l. ige-
 ragozás
 fess 187
 fésűsség 70
 feszítő 188
 finn | ~ Irod.Társ.
 141 | ~ lη, lγ > lv
 vált. 246
 finnugor | ~-ind
 nyelvi érintkezés
 73 | ~ fokvált. 197
 fiu 91
 fojt 188
 fokváltakozás | fgr.
 ~ 197
 fold 244
 ? folklór 327
 folnagy 244
 Folt, folt 244
 folyik a tó 80
 fordító-ferdítő 128
 francia | ~ el. 123,
 250 | ~ divatszä-
 vak 246
 fű 91
 Für I. az i-zésről 71
 Füss 91
 Ga[á]ngol 144, 332
 gavar 248
 Gewitsch (ném.) 217
 Ginisdorf (ném.) 217
 gohér 123
 Gols (ném.) 217
 Gombocz Z. a m.
 igealakokról 142,
 201, 216, 263
 gorelyka 319
 Guntionis | castel-
 lum ~ 218
 Güns (ném.) 217
 gyermek = mag 95,
 101
 gyima 191
 Gyöngyös 217
 gyula 170
 hangsúly | névelő
 ~ a 179, 264
 hangváltozások | ~
 a jassz nyelvben
 291 | d : t 321; é : i
 71; ej : e 176; iü,
 iü : ü 90; l : ű 321;
 o : a 40; o : u 52;
 ó : ú 117; u : o 40;
 u : ú : u 40-1; ü : e
 176; üγ, ëγ, ey : ëü,
 eü, í, i 176; p : r és
 p : t helycseréje
 48, 49; m. é, e :
 ném. ä, ä 226; m.
 gy : ném. di, j, g
 217; ó-esuv. ay : m.
 ó : a 127; idegen o
 a m.-ban 122, 326;
 latin um a m.-ban
 123; ném. ng : m.
 ng 223
 Hatsziget 322
 héber el. a m. jassz
 nyelvben 288
 helyesírás | Balassa
 J. ~i szótára 55,
 78
 helynevek | ? ném.
 ered. ~ 217 | ~
 szójátékokban 22 |
 m. ~ ném. nevei
 247 | ném. ~ ala-
 kulása 220

- Hod[t]-sziget 321
 hogy 25
 honfoglalási hősi énekeink előadás-formája 265
 Horger A., A m. igeragozás tört. 142, 195, 215, 262
 horh 279
 hős 92
 hősi énekeink 265
 huszár 134
 hú 90
ḫāqān (tör.) 172
 i-zés 71
 idegen szók | ~
 özöne 130 | ~
 írása 56 kk. | ~
 o : ó-ja 326
 ἰδέσθαι 243
 igealakjaink 25, 142, 201, 216, 262
 igeképző | denom -l, -z 54, 116 (a jassz nyelvben) 294
 igenévszó 142
 igeragozás | ~tört. 142, 195, 215, 262 | tárgyas ~haszn. 6, 54 | személyragok: -l 197, -n 199, 200, -ónk, -ónk 198, 216, -tok, -ték, -tök 197, *nétek!* *pátok!* 187, -ik (ikes) 142 | felszólító alakjai 41; -j jelük 143 | feltét. -na, -ne, -ná, -né 143
 Imre 127
 ind-fgr. nyelvi érintkezés 73
 irodalmi műveltségünk kezdetei 204
 Isten ől 51
iu hangértéke 89
 Jancsó B.-Emlékkönyv 205
 járulékhang: -t 41
 jassz-nyelv 228, 284
 jelentés | több ~ű szók 324
 jelentésváltozások 46—54, 107, 116, 143—4, 155, 172 kk., ? 227
Jelewies (ném.) 217
 Jókai M. a m. nyelvről 144
 jögur nép 313
 jugarok földje 300
 juh 12
Kabak (tör.) 96
 kajla 323
Kakria (finn) 96
 kanyar 248
 kapca 126
 Kaplony 175
 kare[i]nkotro 248
 Kartal 243
Kāšin (tör.) 314
 kassai rózsa 165
 katona-argot 241
 Katona J. és Lillo Gy. 128
 Kecskemét 80, 333
 Kend(e, -i) 176
 kénese 188
 készség 188
 keveréknyelv 119
 királyuta 318
 kismagyarság 249
 kisszombat 258
 komondor 316
 komor 51
 Koppány 175
 Kosztolányi D. a nyelvművelésről 131
 Kou(ρ)σάβης 85, 243
kozmoymath 80
 Köppen P. a m. nyelvjárásokról 147
 Kőszeg 219
 kövesút 318
 krónikáink a hősi énekekről 265
Kubandy, Kuman(dur) (tör.) 315—6
 kündüh 170
 Küsit 174
 láb, lábbad 264
 labane 237
 lábravaló 323
Labuan 264
 lássuk a medvét! 252
 latin | ~ szn.-ek 97 | ~ el. 144, 298
 láz (hely) 153
 Lázár | Sz. ~ szegényei 268
 lelki jelenségek kifejezései 107
levata | *via* ~ 317
 levelek | régi m. ~ Moldvából 74
 Lex. Mars. egyik forrása 43
 Lillo Gy. és Katona J. 128
 link-nyelv 228, 284
 lit(t)eraturá 332
 lovas | mióta ~ nép a magyar? 12, 133
 Lukács György nyelve 191
Madžar (tör.) 314
 mag=gyermek 95, 101
 magyar 19, 314
 magyar | ~ nép lovas volta 12, 133 | régi ~ névadás 94 | ~ el. a hazai németben 217, 221, 226, a m. jassz nyelvben 285, az oláhban 92, 188, a szláv nyelvekben 91, 126, 134, 219 | ~ vonatkozású török népek 314
 magyar nyelv | ~ ismertetése 205 | Jókai a ~ről 144 | a ~ Erdélyben 253
Mak 146
 makaronizmus 47, 183
 Maklár 145
Mansikka (finn) 96
 már : márt 41, 120, 180, 332
 máre 54
Marjatta (finn) 96

- Marsigli-szótár e-
gyik forrása 43
Mediasch (ném.) 217
 megbokrosodik 190
megdolgon[zat] 119,
 249
 megemleget 49
 megseper 297
 megtángál 298
 mi 'nos' 92
 miatyánk-szöveg 143
 Moldva | régi m.
 levelek \sim ból 74
 Molnár A. és a Lex.
 Mars. 43
Moŋol, Moŋuldur
 (tör.) 316
 mongol írás 310
Monguš (tör.) 316
 Mór (hn.) 215
murata | *via* \sim 317
 must 122
 müge 250
 MünchK. és Wid-
 manstetter 121
 műszaki szótárak 204
 nagyszékelyi nyj. 205
 ne, nem 4, 29
 nefelejs 249
 Négyesy L. | \sim 139
 | \sim -Emlékkönyv
 133
 német | hn.-eink \sim
 elnevezései 247 |
 ? \sim ered. hn.-
 eink 217 | \sim a : o,
 ō vált. 222, 225 |
 el. 47, 54, 126, 187,
 188, 215, 223, 328,
 (a m. jassz-nyelv-
 ben) 287 | \sim el.
 az oláhban 188 |
 \sim hatás 133,
 228—9, 249, (a m.
 jassz-nyelvre) 293
 Nemhű 90
 népnevez | m. vo-
 natkozású török
 \sim 314
 névelő l. a, az
 névragozás | \sim (é)l
 20 | \sim lag, \sim leg 327 |
 hat. \sim t 23, 120, 180,
- 332, ? 41 | \sim val,
 \sim vel 70
 névszóképzők | de-
 verb.—denom. \sim
 5—6 | \sim g, \sim vs 245 |
 \sim k 243 | deverb.
 \sim ék, \sim ik 142, \sim t 243,
 \sim vány, \sim vény 264 |
 denom. \sim agy 279,
 \sim ály, \sim ély 5, 20,
 \sim án(y), \sim én(y) 281,
 \sim ca, \sim ce 331, \sim cse
 155, \sim csi 243, \sim d,
 \sim t 174, \sim i 49, \sim ka,
 \sim ke 157, 320, \sim m 225,
 279, \sim nyó 117, \sim ó
 118, 279, \sim s 110, 299,
 322, \sim sz \sim c 24
 növénynevek | esur-
 góvid. \sim 76 | \sim
 mint szn.-ek 94
 nyelvhasználat és
 helyesírás 55
 nyelvhelyesség és
 nyelvtudomány 1
 nyelvjárásaink 147
 nyelvművelő bizott-
 ság 129
 nyelvtudomány |
 nyelvhelyesség és
 \sim 1 | \sim mód-
 szertana 71
 nyereg 13
 *nyol 280
 o:ó idegen szava-
 inkban 326
 w hangértéke 154
Oyuz (tör.) 315
 ojt, olt 324
 oláh | \sim őshaza 205
 | \sim bányász-
 nyelv 188 | \sim el.
 248, 249, 254, 322—3
 olaszka, olasz-virág
 332
 Ó-m. Mária-sir. 134
Ongurbaj (tör.) 315
Onoyur (tör.) 315
 Operenciás tenger
 125
 or(r) 279
 orca 24
 O[o]rmágy 264, 278
- Ormánság 276
 osztják l. ugor
 ő 92
 ötvenény 317
 özön 226
 pá! 187
 Paloznak 151
Palva- (finn) 246
 † Pápay J. 260
 Papp I., A nyelv-
 tud. módszertaná-
 hoz 71
 paráhol 250
 pároskés 249
 Pázmány P. egy
 mondása 119
 Pecseneg (tör.) 315
 „pesti“ l. Budapest
Pilga (votj.) 246
 piros pünkösdi 186
 plága 299
 πωλοσνίκου 151
 porlató 188
 prágai nyelvemlék
 118
 putra[i] 48
Raks (ném.) 217
 rinesizálé 249
 rom 188
 római utak nevei 317
 romantika | m. \sim
 203
 romlás 188
 rovásbetűs felirat |
 bögzői \sim 81
Sabar (tör.) 314
Sabar(ia) 218
 Sámuel—Kölber-díj
 213
saualu 116
 savanyú 111
 Schopenhauer a
 tud.zsargonról 192
 selyem 80
 slendrián 46
 sn hangértéke 152,
 154
 Sós-kút 114
 szó- 115
 stokkház 187
 szabir 314
 szabolcsi székelyek
 (XIV. sz.) 205

- szamosháti nyj. 31
szarm: szarv 333
szatmármegyei nép-
nyelv 328
száz százalék 194
székelyek | ugocea-
szabolcsi ~ a
XIV. sz.-ban 205
személy 20
személyazonosság
132
személynevek | nö-
vényi termést je-
lentő ~ 94 | be-
szélő ~ 176
szentelen 24
szentistváni Intel-
mek szerzője 158
Széviz 321
szidja, mint a bok-
rot 125, 189, 251, 323
sziget 282
Szigethy B. a bögö-
zi feliratról 82
Szikszai F. B. leve-
lei 259
szláv el. 153, 331,
(a m. jassz-nyelv-
ben) 290
sv hangértéke 153
szójátékok 22
szótár | műszaki
~ak 204
-szőrű, szürke 157
țără (oláh) 323
Tadten (ném.) 221
tagadás igemódja 28
Taksony 243
tangut (tör.) 309, 314
Tardossy I. levele 73
Tázlár 147
tehén 12
telefon 326
temető 50
tesz 10
Tétény 221
Tetín (cseh) 224
Thiers-rel 70
- ti 92
(a) tó folyik 80
tokos 237
tolvajnyelv 228, 284,
323
Tomaj 147
torockai nyj. 77
török | ~ hősi éne-
kek és feliratok
273 | m. vonatko-
zású ~ népnevek
314 | ~ hangvált.:
b : v 215, *y : a* 170
| ~ *-lar* többes-
képző 145—7 | ~
-(i)l igeképző 243 |
~ névszóképzők:
-a 215, *-ar* 215, *-dur*
316, *-j* 315, *-k* 315,
-lű(k), *-dű(k)* 171,
-qa 215 | ~ el. 13,
19, 52, 109, 127, 144,
145, 171, 174, 215,
225, 243, ? 227
törpe 48
tud 40
tudományos zsar-
gon 191
Tuhutum 225
Tukaresy 79
turáni 72
ty hang a m.-ban 224
ubi non est, ott ne
keresd 119
ugoesai székelyek
(XIV. sz.) 205
ugor | ind-~
nyelvi érintkezés
73 | ~ok hősi
énekei 270 | ~ok
állattartása 13 kk.
| ~ hat. *-t* rag 23
Új-ág 147
ujgurok 307
úr 276
urma 282
utak | római ~ ne-
vei 317
- utca 331
utcanevek | buda-
tokos ~ 204
Uza 243
Uzlar 146
ű, ű hangok jelölése
89
v igető 199
vagon 326
van 200
vantalló 188
váró vasárnap, váró
hét 184
Vatha 215
Vehniä (finn) 96
vér a népi szemlé-
letben 107
Vesszős 299
via levata, murata
317
viadukt 326
Vihor (szláv) 78
virágnyelv 133
virgács 296
vogul l. ugor
Volga = Etil 35
völgyhid 327
vörös hét 185
Wargisch (ném.) 217
Wiczmány M. le-
vele 74
Widmanstetter J. A.
és a MünchK. 121
Wien: Bécs 258
zabi gyerek 103
zene | m. ~ 150
Zips (ném.) 217
zn hangok 152
Zolnai Gy. a nyelv-
művelésről 129, 131
Zöbern (ném.) 218
zri 293
zszargon | budapesti
~ 228, 284 | tudo-
mányos ~ 191 |
oláh bányász ~
188
zsidó l. héber

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZIÁROS.

XXVII. ÉVF.

1931. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

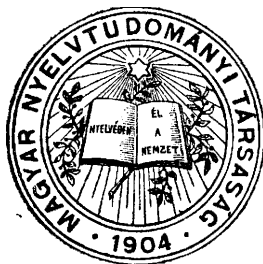
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

261—262. SZÁM

1931. JAN.—FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1931

T A R T A L O M.

	Lap
<i>Gombocz Zoltán</i> : Nyelvhelyesség és nyelvtudomány	1
<i>Gróf Zichy István</i> : Mióta lovas nép a magyar?	12
<i>Mészöly Gedeon</i> : A személy szó ragos eredetéről	20
<i>Klemm Antal</i> : A magyar igealakok a <i>hogy</i> kötőszós mellékmondatokban és a függő kérdésben	25
<i>Csúry Bálint</i> : A <i>felé</i> használata a Szamosháton	31
<i>Janicsék István</i> : Etíl és Duba	33
Kiseb b közlemények. <i>Melich János</i> : Tud. — <i>Zolnai Gyula</i> : Már márt. — <i>Losonczi Zoltán</i> : A kettős felszólító alakok magyarázatának lehetőségei. — <i>Göbl László</i> : A Lexicon Marsilianum egyik forrása..	40
Szó- és szó-lás magyarázatok. <i>Bárcei Géza</i> : Slendrián. — <i>Bihari János</i> : Putra, putri. — <i>Bóka László</i> : Megemleget. — <i>Csefkó Gyula</i> : Temető. Isten öl. — <i>K. Katona Lajos</i> : Komor. — <i>Szász Károly</i> : Márc. — <i>T. J.</i> : Büflál. — <i>Waldapfel Imre</i> : Bort megissza magyar ember	46
Nyelv művelés. <i>Nagy J. Béla</i> : A magyar Duden. — <i>Szász Károly</i> és <i>N.</i> : A hasonult -vel rag írásmódja	55
Könyvismertetések. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	70
Nyelvtörténeti adatok. <i>Iványi Béla</i> : Tardossy István levele 1530-ból. — <i>Gulyás József</i> : Wiczmándy Mátyás menedéklevele 1549-ből. — <i>Csúry Bálint</i> : Régi magyar levelek Moldvából.....	73
Népnyelv. <i>Écsy Ö. István</i> : Népi növénynevek Csurgó környékéről. — <i>Bogdánfy Ödön</i> : Beszélgetés egy torockai öregasszonnyal	76
Levélszekrény	78
A borítékon: Tudnivalók. — Magyar Nyelvtudományi Társaság. — Nyugtázás. — Kérelem. — Értesítés.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1931-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

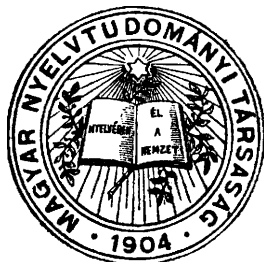
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

263—264. SZÁM

1931. MÁRC.—ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1931

TARTALOM.

	Lap
<i>Jakubowich Emil</i> : A bögözi székely rovásbetűs felirat.....	81
<i>Moravcsik Gyula</i> : Árpád 894. évi vezértársának neve.....	84
<i>Melich, János</i> : Régi helyesírásunk <i>iu</i> jegyéről.....	89
<i>Kerényi Károly</i> : Árpád és a növényi termést jelentő magyar személynevek	94
<i>Lovas Rózsa</i> : A lelki jelenségek nyelvi kifejezéseinek jelentéstanához	107
<i>Techert József</i> : Savanyú.....	111
Kisebbségi közlemények. <i>Laziczius Gyula</i> : A prágai négy nyelvű sóhaj- tás. — <i>Techert József</i> : Keveréknyelvű közmondás Pázmánynál. — <i>Csonkás Mihály, Vázsonyi Izidor, Honti János, Varga Bálint</i> : Már: márt. — <i>Timár Kálmán</i> : A Müncheni Kódex és Widmanstetter.....	118
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Bárczi Géza</i> : Must. — <i>Buzás</i> <i>Dezsdő</i> : Szidja, mint a bokrot. — <i>Hóman Bálint</i> : Óperenciás tenger. — <i>K. Katona Lajos</i> : Kapca. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Imre—Elmerik. Fordító- ferdítő.....	122
Nyelvművelés. <i>A szerkesztőség</i> : Nyelvművelő bizottság és folyóirat. — <i>Nagy J. Béla</i> : Idegen szóözön. — <i>Zolnai Gyula</i> : Személyazonosság	129
Könyvismertetések. <i>A szerkesztőséghez</i> beküldött könyvek.....	133
Társasági ügyek. Bevételek és kiadások 1930-ban és költségvetés 1931-re. — Pénztári jelentés. — <i>A számvizsgáló bizottság</i> jelentése az 1930. évről	134
Különfélék. <i>Sági István</i> : Négyesy László. — <i>Zsirai Miklós</i> : A Finn Irodalmi Társaság centenáriuma.....	139
Levélszekrény.....	142
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1931-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-cím a magyarban. 0'40 p.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. 0'40 p.
4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncnyelv. 0'40 p.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 3 — p.
8. sz. **Melich János.** Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. 0'80 p.
10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. 0'80 p.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'40 p.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. 0'80 p.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. 2'— p.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személynveink. 1'— p.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. (Elfogyott.)
18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvéazete. 2'— p.
19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriasisalóm. 0'60 p.
20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 p.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 p.
22. sz. **Csúry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 2'— p.
23. sz. **Szinnyei József.** A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 p.
24. sz. **Balogh József.** Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'20 p.
25. sz. **Knieszsa István.** A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 p.
26. sz. **Fludorovits Jolán.** Latin jövevényszavaink hangtana 1'20 p.
27. sz. **Moravesik Gyula.** Az onogurok történetéhez 1'— p.
28. sz. **Csefkó Gyula.** Szállóigék, szólásmódok 6'— p.
- — **Emlék Szily Kálmánnak,** a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolevanadik születésnapja alkalmával. 3'— p.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. **Gombocz Zoltán:** Nyelvtörténeti módszertan.
3. **Pápay József:** A magyar nyelvhasználat története.
4. **Pápay József:** A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. **Gróf Zichy István:** A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. **Melich János:** A honfoglalás kori Magyarország.
7. **Hóman Bálint:** A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. **Klemm Antal:** Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. **Tolnai Vilmos:** A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1931-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa nem éri el a 200 pengőt, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

Kérjük tagjainkat és előfizetőinket, küldjék be az évdíjat az idei 1—2. füzethez mellékelt postautalványon Társaságunk pénztárának (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.).

Budapesten, 1931. április 1-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának tartalom-, tárgy- és szómotatója megjelent, s megküldtük azoknak a tagjainknak és előfizetőinknek, akik előfizettek rá.

A mutató terjedelme 22¹/₄ ív; ára 10 pengő. Megrendelhető az összeg beküldésével Társaságunk pénztáránál.

Budapesten, 1931. április 1-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1931. január 1-től március 31-ig.

Alapítványok: Bárdos Remig (kieg.) 12, Bátky Zsigmond (kieg.) 10, Becker Henrik (kieg.) 35'70, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 100, Jánosi József (kieg.) 5, Klemm Antal (kieg.) 13, Tolnai Vilmos (kieg.) 18, összesen 193'70 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Csánki Dezső, Ecseri Lajos, Gombássy Imre, Horger Antal, Horváth János, Klemm Antal, Lengyel Lajos, Lenk Adolf, Losonezi Zoltán, Melich János, Szinnyei József, Tolnai Vilmos, Varsányi Emil, Zirc: apátsági könyvtár, Zlinszky Aladár 8—8 pengő, összesen 120 pengő.

Adományok: Haich Károly 2, Kováts Zoltán 2, Magyar Orsz. Központi Takarékpénztár 50, N. N. 2, Pesitz Nándor 2, Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100, Szigetvári Iván 2, Varga Bálint 2, összesen 162 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Csonkás Mihály 2, Illosvay Lajos 8, Melich János 3, Szinnyei József 3, összesen 16 pengő.

K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest VIII. Múzeum-körút 6. — (F.: Czákó Elemér dr.)

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

† Lehr Albert, Budapest (1917), † Paasonen Henrik, Helsinki (1912), † Schuchardt Hugó, Grác (1905), Setälä Emil, Helsinki (1905), † Szily Kálmán t. elnök, Budapest (1922), † Thomsen Vilmos, Kopenhága (1905), Wichmann György, Helsinki (1912), Wiklund Károly Bernát, Upsala (1922).

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyi József, alelnökök: Gombocz Zoltán és Melich János, titkár: Jakubovich Emil, szerkesztők: Gombocz Zoltán, Melich János és Pais Dezső, jegyző: Zsirai Miklós, pénztáros: Sági István, ellenőr: Pais Dezső.

III. Választmányi tagok:

a) *Fővárosiak*: Eckhardt Sándor, Erdélyi Lajos, Farkas Gyula, Gulyás Pál, Hóman Bálint, Horváth János, Juhász Jenő, Losonczy Zoltán, Rásonyi Nagy László, Négyesy László, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Putnoky Imre, Schwartz Elemér, Solyomossy Sándor, Szendrey Zsigmond, Trócsányi Zoltán, Vizsota Gyula, Gróf Zichy István, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula.

b) *Vidékiek*: Csefkó Gyula, Csúry Bálint, Dézsi Lajos, Gyomlay Gyula, Horger Antal, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Pap Károly, Pápay József, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Zolnai Béla.

IV. Számvizsgáló-bizottság:

Horváth Endre, Nagy József Béla, Szidarovszky János.

Nyugtázás

1930. december 1-től 31-ig.

Alapítványok: Klemm Antal (kieg.) 1'96, Melich János (kieg.) 11, Szócs Ferenc (kieg.) 10, összesen 22'96 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjakból): Balogh József 4, Fest Aladár 1, Horváth Endre 1, Ila Bálint 2, Jablonkay Gábor 4, Sági István 1, Zsirai Miklós 2, összesen 15 pengő.

A Magyar Nyelv I—XXV. kötetének mutatójára példányonként 5 pengőt fizettek: Harsányi Zsolt, Horváth Endre, Kalazantium, Karácsony Sándor, Nagy Lajos, R. Nagy László, Papp István, Putnoky Imre, Schwartz Elemér, összesen 9 péld. 45 pengő.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése erre az évre is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv 1931-i évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa nem éri el a 200 pengőt, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldésére postautalványt mellékelünk ehhez a fűzethez.

Budapesten, 1931. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A Magyar Nyelv I—XXV. kötetének tartalom-, tárgy- és szómutatója március havában megjelenik. Terjedelme 22 iv. Ára 10 pengő.

Kérjük azokat a tagjainkat és előfizetőinket, akik még nem fizettek elő a mutatóra, de meg akarják szerezni, hogy az árát küldjék be postautalványon Társaságunk pénztárának.

Budapesten, 1931. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. **Gombocz Zoltán:** Nyelvtörténeti módszertan.
3. **Pápay József:** A magyar nyelvhasználat története.
4. **Pápay József:** A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. **Gróf Zichy István:** A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. **Melich János:** A honfoglalás kori Magyarország.
7. **Hóman Bálint:** A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. **Klemm Antal:** Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. **Tolnai Vilmos:** A nyelvújítás.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

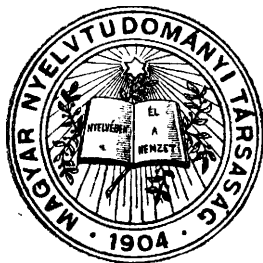
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTÉRIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

265—266. SZÁM

1931. MÁJ.—JÜN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1931

TARTALOM.

	Lap
<i>Németh Gyula</i> : Maklár	145
<i>Csúry Bálint</i> : Köppen Péter közlései Adelung Frigyeshez a magyar nyelv-járásokról	147
<i>Melich János</i> : A veszprémi görög oklevélbeli πωλοσνίκου	151
<i>Csefkó Gyula</i> : Fehérszörű vércse	154
<i>Balogh József</i> : Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről?	158
<i>Rapács Raymund</i> : Kassai rózsa	165
<i>Pais Dezső</i> : A gyula és a kündüh	170
Kisebb közlemények. <i>Tolnai Vilmos</i> : Beszélő nevek.— <i>Zolnai Gyula</i> : A névelő hangsúlyozásához. — <i>Z. Gy.</i> : Már : márt. — <i>Kristóf György</i> : Bethlen Gábor neve a külföldön. — <i>Tóth István</i> : Makaronikum 1718-ból	176
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Schwartz Elemér</i> : Emerich vagy Emmerich? — <i>Timár Kálmán</i> : Váro vasárnap. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Fess. Pá. Stokház. — <i>Treml Lajos</i> : Oláh feljort < magyar feljárt. — <i>Zolnay Vilmos</i> : Szidja, mint a bokrot.	183
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Tudományos zsargon. — <i>T. V.</i> : A határozott névelő használatához. — <i>Bgh.</i> : Száz százalék	191
Könyvismertetések. I. <i>Zsirai Miklós</i> : Horger Antal, A magyar igeragozás története. — <i>P-y.</i> : Farkas Gyula, A magyar romantika. — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	195
Nyelvtörténeti adatok. Ugocsa-szabolcsi székelemek a XIV. században (<i>Jakubovich Emil</i> másolata).	205
Társasági ügyek. <i>Jakubovich Emil</i> : Titkári jelentés 1930-ról. — Jelentés az 1930. évi Szily-jutalomról ...	209
Különművek. Jelentés az 1930—1931. évi Sámuel—Kölber-díjról	213
Levélszekrény	214
A borítékon: Tudnivalók. — Új tagjaink. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1931-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXVII. ÉVF.

1931. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

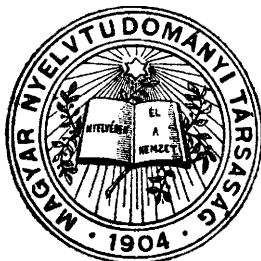
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

267—268. SZÁM

1931. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1931

TARTALOM.

	Lap
<i>Melich János</i> : Két állítólagos honfoglaláselőtti német helynévről	217
<i>Németh Gyula</i> : Özön	226
<i>Bárczi Géza</i> : A „pesti nyelv“	228
<i>Pais Dezső</i> : Fal	242
Kisebbségi közlemények. <i>Eckhardt Sándor</i> : Francia divatszavak. — <i>Schwartz Elemér</i> : Csonkamagyarország részeinek új német nevei. — <i>Csokán Ilona</i> : Tréfás elvonások	246
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Balogh Ödön</i> : Karenkotro, karinkotro. Rincszálé. — <i>Bgh.</i> : Megdolgon(z)tat. — <i>Kelemen József</i> : Kisnagykés, pároskés. — <i>Rapaics Raymund</i> : Nefelejts. Müge. — <i>Szendrey Akos</i> : Paráhol. — <i>Szendrey Zsigmond</i> : Elköt. Szidja, mint a bokrot. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Lássuk a medvét. Boldog vége a botnak	248
Nyelvművelés. <i>Csúry Bálint</i> : Erdélyi magyar nyelvünk állapota. — <i>Balogh Jenő és N.</i> : Wien	253
Nyelvtörténeti adatok. <i>Lukacsics Pál</i> : Szikszai Fabricius Balázs levelei a Melith családhoz	259
Különművelés. <i>Melich János és Pap Károly</i> : † Pápay József	260
Levélszekrény	262
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1931-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

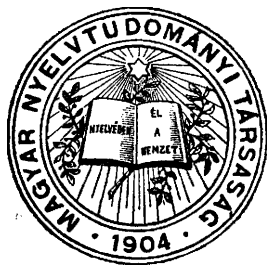
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

269—270. SZÁM

1931. NOV.—DEC.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1931

TARTALOM.

	Lap
<i>Jakubovich Emil</i> : Honfoglalási hősi énekeink előadásformájához	265
<i>Mészöly Gedeon</i> : Az <i>Ormánság</i> szó finnugor eredete	276
<i>Bárczi Géza</i> : A „pesti nyelv“	284
<i>Melich János</i> : Virgács	296
<i>Ligeti Lajos</i> : A jugarok földje	300
Kisebbségi közlemények. <i>Rásonyi Nagy László</i> : „A honfoglaló magyarság kialakulásá“-hoz. — <i>Glaser Lajos</i> : A római utak nevei középkori okleveleinkben	314
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Csefkó Gyula</i> : Gorelyka, dühötke. — <i>Pais Dezső</i> : Szévíz. Hod-sziget. — <i>Techert József</i> : Feles. — <i>Tremel Lajos</i> : Cöpenyélt. Magyar círe < oláh <i>tără</i> . — <i>Zolnai Gyula</i> : Lábravaló. — <i>Zolnay Vilmos</i> : Szidja, mint a bokrot	319
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Olt, ojt. — N.: Idegen szavaink o hangjának írásához. — <i>Zolnai Gyula</i> : A <i>viadukt</i> magyar neve. — <i>Honti János</i> : Folklor vagy folklore?	324
Népnyelv. <i>Luby Margit</i> : Szavak, mondások szatmármegyei községekből	328
Levélszekrény	330
Tartalom	333
Szó- és tárgymutató	336
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Közgyűlési meghívó. — Nyugtázás. — Felolvasó üléseink.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1932-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0'40 p.
3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.40 p.
4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.40 p.
7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 3.— p.
8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
9. sz. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 0'80 p.
10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 0'80 p.
11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'40 p.
12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 0'80 p.
13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2'— p.
15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1'— p.
17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2'— p.
19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisalom. 0'60 p.
20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 p.
21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 p.
22. sz. Csűry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 2'— p.
23. sz. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alakтана. 0'60 p.
24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'20 p.
25. sz. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 p.
26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 p.
27. sz. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1'— p.
28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6'— p.
- — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolevanadik születésnapja alkalmával. 3'— p.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasznítás története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
felolvasó üléssel kapcsolatos

évi közgyűlését

1932. január 26-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-
termében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívottnak.

Tárgysorozat:

SZINNYEI JÓZSEF: Elnöki megnyitó.

NÉMETH GYULA: A nagyszentmiklósi kincs rovásírásos fel-
iratai.

Hét fővárosi, öt vidéki választmányi tag és három szám-
vizsgáló választása.

Titkári jelentés a Társaság 1931. évi működéséről.

Az 1931. évi Szily-jutalom odaítélése.

Pénztári jelentés 1931-ről. — Költségvetés 1932-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű
indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmány-
nak be kell jelenteni. Ha az indítványok be nem jelentettek, tárgyalásuk a leg-
közelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Nyugtázás

1931. október 1-től november 30-ig.

Alapítványok: Bátky Zsigmond (kieg.) 10, Csűry Bálint (kieg.)
15, Gombocz Zoltán (kieg.) 1, Losonczy Zoltán (kieg.) 10, Melich
János (kieg.) 13, Tolnai Vilmos (kieg.) 13, Viszota Gyula (kieg.)
10, összesen 72 pengő.

Adomány: Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 250 pengő.

Felolvasó üléseinket 1932-ben a következő napokon tart-
juk: február 9., március 8., április 12., május 10., június 7.,
október 11., november 8., december 13.

K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest VIII. Múzeum-körút 6. — (F.: Czákó Elemér dr.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-cím a magyarban. 0'40 p.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. 0'40 p.
4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncnyelv. 0'40 p.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 3— p.
8. sz. **Melich János.** Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. 0'80 p.
10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. 0'80 p.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'40 p.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. 0'80 p.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. 2— p.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személynveink. 1— p.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. (Elfogyott.)
18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2— p
19. sz. **Gragger Róbert.** Omagyar Máriasiralom. 0'60 p.
20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 p.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 p.
22. sz. **Csúry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 2— p.
23. sz. **Szinnyei József.** A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 p.
24. sz. **Balogh József.** Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'20 p.
25. sz. **Knieszsa István.** A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 p.
26. sz. **Fludorovits Jolán.** Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 p.
27. sz. **Moravcsik Gyula.** Az onogorok történetéhez. 1— p.
28. sz. **Csefkó Gyula.** Szállóigék, szólásmódok. 6— p.
- — **Emlék Szily Kálmánnak,** a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3— p.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. **Gombocz Zoltán:** Nyelvtörténeti módszertan.
3. **Pápay József:** A magyar nyelvhasználat története.
4. **Pápay József:** A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. **Gróf Zichy István:** A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. **Melich János:** A honfoglaláskori Magyarország.
7. **Hóman Bálint:** A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. **Klemm Antal:** Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. **Tolnai Vilmos:** A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1931-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa nem éri el a 200 pengőt, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

Kérjük tagjainkat és előfizetőinket, küldjék be az évdíjat az idei 1—2. füzethez mellékelt postautalványon Társaságunk pénztárának (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.).

Budapesten, 1931. október 1-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának tartalom-, tárgy- és szómutatója megjelent, s március hóban megküldtük azoknak a tagjainknak és előfizetőinknek, akik előfizettek rá.

A mutató terjedelme 22¹/₄ ív; ára 10 pengő. Megrendelhető Társaságunk pénztáránál.

Budapesten, 1931. október 1-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1931. június 1-től szeptember 30-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 8, Baranyai Zoltán (kieg.) 10, Győr: női felsőkereskedelmi iskola (kieg.) 8, Kollányi Ferenc (kieg.) 50, Sági István (kieg.) 8, összesen 84 pengő.

Alapítótag rendes tagdíja: Pécs, ciszt. gimn. önképzőköre 8 pengő.

Adomány a Szily-alapra: Weszely Gyula (írói tiszt. díj) 7 pengő.